T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezi

FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN SIHHATİ VE BU RİVAYETLERİN OLUŞTURDUĞU KUR'AN TASAVVURU

Bayram KANARYA

Diyarbakır 2016

T.C.
Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Hadis Bilim Dalı

Doktora Tezi

FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN SIHHATİ VE BU RİVAYETLERİN OLUŞTURDUĞU KUR'AN TASAVVURU

Bayram KANARYA

Danışman
Doç. Dr. Mehmet BİLEN

Diyarbakır 2016

TAAHHÜTNAME

SOSYAL BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Dicle Üniversitesi Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliğine göre hazırlamış olduğum"*FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN SIHHATİ VE BU RİVAYETLERİN OLUŞTURDUĞU KUR'AN TASAVVURU* " adlı tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve tez yazım kılavuzuna uygun olarak hazırladığımı taahhüt eder, tezimin kağıt ve elektronik kopyalarının Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım. Lisansüstü Eğitim-Öğretim yönetmeliğinin ilgili maddeleri uyarınca gereğinin yapılmasını arz ederim.

□X Tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

□ Tezim sadece Dicle Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.

□ Tezimin … yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin tamamı her yerden erişime açılabilir.

18/01/2016

Bayram KANARYA

KABUL VE ONAY

Bayram KANARYA tarafından hazırlanan "FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN SIHHATİ VE BU RİVAYETLERİN OLUŞTURDUĞU KUR'AN TASAVVURU" adındaki çalışma, 18.01.2016 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Hadis Bilim Dalında DOKTORA TEZİ olarak oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. H. Musa BAĞCI (Başkan)

Prof. Dr. Abdurrahman ACAR (Üye)

Prof. Dr. Şehmus DEMİR (Üye)

Doç. Dr. Mehmet BİLEN (Danışman)

Doç. Dr. Recep ASLAN (Üye)

ÖNSÖZ

Hz. Peygamber (sav), vahyin kendisine nâzil olduğu günden itibaren, sahabenin nazarlarını her fırsatta Kur'an'a yöneltmiştir. Vahyin hem mübelliği hem de mübeyyini olan Hz. Peygamber'den bu çerçevede birçok hadis vârid olmuştur. İlhamını Hz. Peygamber ve onun kavlî/fiilî sünnetinden alan sahabe, bir taraftan bu hadislerin muktezasınca hareket etmeye ve ruhunu Kur'an'dan alan bir İslâm toplumu oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan bu hadisleri sonraki nesillere doğru bir şekilde nakletmenin gayreti içerisinde olmuşlardır.

Vahye, muhtevasına, sûre ve ayetlerine yönelik rivayetler, özellikle hicri üçüncü asırdan başlamak üzere Kütüb-i Tis'a musannefatında yer almaya başlamış, muhaddislerin büyük çoğunluğu, bu rivayetleri Fedâilu'l-Kur'an başlıkları altında ele alırken, bazıları da eserlerinde farklı bölümler altında zikretmişlerdir.

Hadis metodolojisinin temel gayesi olan rivayetlerin Hz. Peygamber'e nisbetinin mahiyeti, bütün rivayetlerde olduğu gibi Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde de önem arzetmektedir. Bu konuda sahîh olan rivayetlerin yanı sıra, zayıf hatta mevzû' birçok rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetler, yaygın Kur'an tasavvurunun oluşmasında günümüze kadar ciddi anlamda etkili olmuştur. Biz de Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin kaynaklarını, muhtevasını, sıhhat açısından değerlendirmesini ve bu rivayetlerin etkisiyle oluşmuş olan Kur'an tasavvurunu tez konusu olarak seçtik.

Çalışma, bir giriş ve üç bölümden oluşmaktadır. Girişte Fedâilu'l-Kur'an kavramı, Fedâilu'l-Kur'an edebiyatı ile sûre ve ayetler arasında tefâdül/efdaliyet konuları ele alınmıştır.

Birinci bölümde, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin kaynakları ve muhtevası; ikinci bölümde Fâtiha sûresi, Bakara sûresinin son iki ayeti, Yâsîn sûresi ve İhlâs sûresi ile ilgili rivayetlerin isnad analizi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin oluşturduğu Kur'an tasavvuru, vahyin inşa etmek istediği Kur'an tasavvuru, hadislerdeki Kuran tasavvuru ile Ulûmu'l-Kur'an'a dair eserler, Tefsîr ve Hadis şerhlerinde bu rivayetlerin nasıl yorumlandığı ele alınmıştır. Son olarak günümüzdeki Kur'an tasavvuru ortaya konulduktan sonra çalışma, ulaşılan tespitlerin ele alındığı sonuç bölümü ile sona ermiştir.

Çalışmanın tamamlanmasına beni muvaffak kıldığı için Allah'a hamdetmeyi bir kulluk borcu olarak görüyorum. Tezin konu seçiminden bitimine kadar kıymetli zamanlarını aldığım, tashîh ve teşvikleri ile desteklerini sürekli arkamda hissettiğim danışman hocam sayın Doç Dr. Mehmet BİLEN'e teşekkür etmeyi bir vefâ borcu olarak görüyorum. Eleştiri ve katkıları ile tezin olgunlaşmasına katkıda bulunan sayın Prof. Dr. H. Musa Bağcı'ya, tavsiyelerinden istifade ettiğim sayın Prof. Dr. Ahmet Keleş, sayın Prof. Dr. Ali AKAY, sayın Öğr. Gör. İsmail KANBAZ, sayın Yrd. Doç Dr. Ahmet GEMİ'ye, DÜBAP'a (Dicle Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Koordinatörlüğü), ismini zikredemediğim hocalarıma, meslektaşlarıma ve arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Son olarak, tez aşamasında kendilerini ihmal ettiğimi düşündüğüm çocuklarım, Belinay, Zeynep ve Ömer Faruk'a, manevi destekleri ile bana sürekli yardımcı olan sevgili eşim Sultan'a ayrıca teşekkür ederim.

Gayret bizden, tevfîk Allah'tandır.

Bayram KANARYA

Diyarbakır-2016

ÖZET

Kütüb-i Tis'a'da müstakil başlıklar halinde Fedâilu'l-Kuran bölümleri mevcuttur. Bu bölümlerde birçok rivayet nakledilmiştir. Çalışmada ilk olarak, bu rivayetlerin kaynakları ve muhtevası ortaya konulmuştur. Sonra meşhur olan bazı rivayetlerin isnad analizi yapılmıştır. Bu rivayetlerden Fâtiha sûresi, Bakara sûresinin sonundaki iki ayet ve İhlâs sûresinin faziletine dair rivayetlerin isnad açısından sahîh; Yâsîn sûresinin faziletine dair rivayetin ise zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Söz konusu rivayetlerin sahih bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık eden yönlerinin yanında, mahzurlu gördüğümüz noktaları da vardır. Vahyin ve sahîh sünnetin oluşturduğu Kur'an tasavvuru, Kur'an'ın bir bütün olarak değerlendirildiği, lafız-mana birlikteliğinin olduğu, anlama ve amel merkezli bir tasavvurdur. Ancak geleneğimizde ve günümüzde Kur'an tasavvurunun daha çok literal bir yöne ve sevâb merkezli bir okuyuşa evrildiğini söylemek mümkündür. Binâenaleyh, ilhamını Kur'an ve sünnetten alan, anlama, içselleştirme ve amel merkezli bir Kur'an tasavvurunun inşa edilmesine ciddi bir ihtiyaç vardır.

Anahtar Sözcükler

Kur'an, Rivayet, Fedâil, İsnâd, Cerh-Ta'dîl, Sıhhat, Tasavvur.

ABSTRACT

There are Fadail al-Quran chapters in Kutub al-Tis'a (the famous hadith collections) under separate titles and a lot of narrations was transmitted in these chapters. İn this dissertation firstly, sources and contents of the narrations were explained, then some of the well-known reports were subjected to the isnad analysis and reached the following conclusions: The narrations about virtue of surahs Al-Fatihah, Al-İkhlas and last two verses of surah Baqarah have sound isnads. However, the narrations about surah Yaseen have weak isnads.

Although the mentioned narrations have some features that forms "a sound Quranic perception", they have some objectionable sides. The Quranic perception that is formed by Quran and Sunnah is a meaning-based perception in which words and meanings of Quranic verses are considered together. However it is possible to say that Quranic perception throughout our tradition diverged to a literal and wording-centered direction. Consequently, there is an urgent need to an integrated approach to rebuild the authentic Quranic perception.

Key words

Quran, Narrative, Fadail, Isnâd, Jarh-Ta'dil, Soundness, perception.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

ÖNSÖZ ..... **I**

ÖZET ..... **III**

ABSTRACT ..... **IV**

İÇİNDEKİLER ..... **V**

KISALTMALAR ..... **X**

GİRİŞ **1**

I. FEDÂİLU'L-KUR'AN KAVRAMI 1

II. FEDÂİLU'L-KUR'AN EDEBİYATI 12

BİRİNCİ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN KAYNAKLARI VE MUHTEVASI

1.1. FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN KAYNAKLARI 33

1.1.1. İmâm Mâlik ve Kitâbu'l-Kur'an 35

1.1.2. Dârimî ve Fedâilu'l-Kur'an 38

1.1.3. Buhârî ve Fedâilu'l-Kur'an 41

1.1.4. Müslim ve Fedâilu'l-Kur'an 47

1.1.5. Tirmizî ve Fedâilu'l-Kur'an 50

1.1.6. Nesâî ve Fedâilu'l-Kur'an 52

1.1.7. Diğer Kaynaklar 56

1. 2. FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN MUHTEVASI 70
1.2.1. Kur'an'ın Fazileti ile İlgili Rivayetler 71
1.2.2. Sûrelerin Fazileti ile İlgili Rivayetler 81
1.2.3. Bazı Ayetlerin Fazileti ile İlgili Rivayetler 107
1.2.4. Belli Sayıdaki Ayetleri Tilavet Etmenin Fazileti ile İlgili Rivayetler .. 113
1.2.5. Kur'an Okuyanın Fazileti ile İlgili Rivayetler 121
1.2.6. Kur'an'ı Hıfzedenin Fazileti ile İlgili Rivayetler 123
1.2.7. Kur'an'ı Öğrenme Ve Öğretmenin Fazileti ile İlgili Rivayetler..... 126
1.2.8. Tilavetin Şekli ile İlgili Rivayetler 128
1.2.8.1. Hz. Peygamber'in (sav) Tilaveti 128
1.2.8.2. Tertîl ile Okuma 129
1.2.8.3. Kur'an Okurken Uzatılması Gereken Yerleri Uzatmak..... 131
1.2.8.4. Kur'anı Tekrar Etmek 131
1.2.8.5. Güzel Sesle Okuma / Tahsîn/ Tahbîr 134
1.2.8.6. Tercî'..... 135
1.2.8.7. Teğannî ile Okuma 136
1.2.8.8. Kur'an'ı Dinleme ve Tilavette ağlama 138
1.2.8.9. Tilavette Gösteriş Yapmak, Kur'an'ı Menfaatine Vesile Yapmak . 139
1.2.8.10. Kur'an'da İhtilafa Düşülmesinin Yasaklanması..... 141

İKİNCİ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN İLE İLGİLİ BAZI RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ

2.1. FÂTİHA SÛRESİ'NİN FAZİLETİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ 150
2.1.1. Birinci Varyant 150
2.1.1.1.İsnadın Ortak Râvîleri 153
2.1.1.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri..... 155
2.1.2. İkinci Varyant..... 162
2.1.2.1. İsnadın Ortak Râvîleri 164
2.1.2.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri..... 165

2.2. BAKARA SÛRESİ SON İKİ AYETİNİN FAZİLETİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ 171
2.2.1. İsnadın Ortak Râvîleri 175
2.2.2. İsnadın Ayrışan Râvileri 175
2.3. YÂSÎN SÛRESİ'NİN FAZİLETİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ 188
2.3.1. İsnadın Ortak Râvîleri 189
2.3.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri 195
2.4. İHLÂS SÛRESİ'NİN FAZİLETİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ 200
2.4.1. Birinci Varyant (Abdullah b. Mesud) 201
2.4.2. İkinci Varyant (Ebû Eyyub el-Ensârî) 204
2.4.2.1. İsnadın Ortak Râvileri: 206
2.4.2.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri 208
2.4.3. Üçüncü Varyant (Ebû Hureyre-a) 211
2.4.3.1. İsnadın Ortak Râvileri: 213
2.4.3.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri 213
2.4.4. Üçüncü Varyant (Ebû Hureyre-b) 215
2.4.5. Üçüncü Varyant (Ebû Hureyre-c) 217
2.4.5.1. İsnadın Ortak Râvileri 218
2.4.5.2. İsnadın Ayrışan Râvileri 219
2.4.6. Üçüncü Varyant (Ebû Hureyre-d) 220
2.4.7. Dördüncü Varyant (Ebû Mesud el-Ensârî) 222
2.4.7.1. İsnadın Ortak Râvileri 224
2.4.7.1. İsnadın Ayrışan Râvîleri 224
2.4.8. Beşinci Varyant (Ebû Said el-Hûdrî-a) 226
2.4.8.1 İsnadın Ortak Râvîleri 228
2.4.8.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri 228
2.4.9. Beşinci Varyant (Ebû Said el-Hûdrî-b) 230
2.4.9.1. İsnadın Ortak Râvîleri 232
2.4.9.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri 232
2.4.10. Altıncı Varyant (Katade b. Nu'man) 234

2.4.11. Yedinci Varyant (Ebu'd-Derdâ) 236
2.4.11.1. İsnadın Ortak Râvîleri 238
2.4.11.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri 239
2.4.12. Sekizinci Varyant (Enes b. Mâlik) 241
2.4.12.1. İsnadın Ortak Râvîleri 243
2.4.12.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri 243
2.4.13. Dokuzuncu Varyant (İbn Abbas) 246
2.4.14. Onuncu Varyant (Abdurrahman b. Avf ve Oğlu Humeyd) 248
2.4.16. On Birinci Varyant (Aişe'nin Babası Sa'd) 251
2.4.17. On İkinci Varyant (Nevf el-Bekâlî) 253
2.4.18. On Üçüncü Varyant (Ubey b. Ka'b veya Ensar'dan Biri) 254
2.4.19. On Dördüncü Varyant (Abdullah b. Amr) 257
2.5. DEĞERLENDİRME 260

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN OLUŞTURDUĞU KUR'AN TASAVVURU

3.1. VAHYİN İNŞA ETMEK İSTEDİĞİ KUR'AN TASAVVURU 280
3.1.1. Anlam/a ve Uygulama Merkezli Okuma 283
3.1.2. Kur'an Okumanın Niteliği ile İlgili Kavramlar 286
3.1.2.1. Tilavet 286
3.1.2.2. Kıraat 295
3.1.2.3. Tedebbür 303
3.1.2.4. Tertîl 307
3.1.2.5. Zikr/Tezekkür 313
3.1.2.6. İttiba' 316
3.2. HADİSLERDE KUR'AN TASAVVURU 319
3.2.1. Hadislerde Kur'an'ın Öğrenilip Öğretilmesi 322
3.2.2. Hadislerde Kur'an'ın Okunması/Dinlenmesi ve Ezberlenmesi 328
3.2.2.1. Kur'an'ı Tekrar Etmek 328
3.2.2.2. Kur'an Okuma Esnasında Tesbîh Getirmek, Dua ve İstiâzede Bulunmak 333

3.2.2.3. Kur'an'ı Ederek Acele Okumamak 336
3.2.2.4. Kur'an'ı Doğru Telaffuz Ederek Okumak..... 340
3.2.2.5. Kur'an Dinlemek 343
3.2.3. Hadislerde Kur'an-Amel İlişkisi 347
3.2.3.1. Kur'an'ın Ahlaka Dönüşmesi..... 348
3.2.3.2. Kur'an'ın Müzâkere Edilmesi 350
3.2.3.3. Sahabenin Belli Ayet Gruplarını Alması 352
3.2.3.4. Kur'an'ın İhlâs İle Okunması 354
3.3.FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN YORUMLANMASI..... 358
3.3.1. Ulûmu'l-Kur'an Kitaplarında Fedâilu'l-Kur'an 359
3.3.2. Tefsirlerde Fedâilu'l-Kur'an..... 374
3.3.3. Hadis Şerhlerinde Fedâilu'l-Kur'an..... 393
3.4. GÜNÜMÜZ KUR'AN TASAVVURU..... 409
3.4.1. Tarihi Arka Plan (İlahi Hitaptan Mushaflaşmaya Doğru) 410
3.4.2. Nitel Okumadan Nicel Okumaya (Anlama/Amel Merkezli Okumadan-Sadece Okumaya)..... 420
DEĞERLENDİRME/SONUÇ..... 438
KAYNAKÇA 445

KISALTMALAR

a.g.e.	:Adı geçen eser
a.g.m.	**:**Adı geçen makale
a.y.	:Aynı yer
AÜİF	:Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
AÜSBE	:Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
b.	:İbn
bkz.	:Bakınız
c.	:Cild
c.c.	:Celle Celalühu
der.	:Dergisi
DİA	:Diyanet İslam Ansiklopedisi
DİB	:Diyanet İşleri Başkanlığı
Hz.	:Hazreti
İÜİFD	:İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
krş. bkz.	:Karşılaştırmalı bakınız
MÜİF	:Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
MÜSBE	:Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
r.a.	:Radiyallahu anh
s.	:Sayfa
s.a.v.	:Sallallahu aleyhi vesellem
sy.	:Sayı
TDV	:Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	:Tahkîk eden
trc.	:Tercüme
tsz.	:Tarihsiz
v.b.	:Ve benzeri
v.d.	:Ve diğerleri
Yay.	:Yayınları

GİRİŞ

I. FEDÂİLU'L-KUR'AN KAVRAMI

Hz. Peygamber (sav), yaşadığı dönemde bir taraftan kendisine nâzil olan vahy ile diğer taraftan vahyin paralelinde hayatın hemen her alanına hitap eden söz ve uygulamaları ile muhataplarını İslam'a davet etmiştir. Birçok hikmete mebnî olarak peyderpey inen vahy, özümsenerek pratize edilmiştir. Hz. Peygamber de içinde yaşadığı toplumu vahy ekseninde dönüştürmeye gayret etmiş, her fırsatta zihinleri bu vahye çevirmiştir. İnen vahyin ümmî bir peygamber ve ümmî bir topluma indiği, okuma yazma bilenlerin sayısının da az olduğu dikkate alınırsa Hz. Peygamber'in, sözleri ve eylemleri ile Kur'an'a olan ilgiyi tahkim etmek istediği ve bu çerçevede kendisinden birçok hadis vârid olduğu söylenebilir. Kur'an ile ilgili vârid olan bu hadisler, vahyin ilk muhatabı olan sahabîler tarafından zabtedilmiş ve sonraki nesillere aktarılmıştır.

Özellikle hicri üçüncü asırdan itibaren hadislerin tasnîf edilmesiyle beraber hadis kitapları içerisinde tebvîb faaliyetine girişilmiştir. Böylece muhaddisin hadise ve sünnete olan yaklaşımını da yansıtan bâb ve kitaplar oluşturulmuştur. Hadisleri kitaplarına alırken muhaddisler, bazen birbirinden etkilenerek aynı hadisleri yine aynı bölüm altında zikretmişken; bazen de aldıkları hadisin başka konular ile ilişkili olduğunu düşünerek farklı bölümler altında zikretmişlerdir. Bâb ve kitap başlıkları ve bunların altında sıralanan rivayetlerle ilgili muhaddislerin ittifak halinde olmadıklarının en önemli belirtisi, bu bölümlerin isim, muhteva ve sayılarının örtüşmemesidir. Bu, bir açıdan hadislerin kategorize edilmesi işleminde müelliflerin

özgür davranabildiğinin bir göstergesi olarak kabul edilse de, diğer taraftan hadis kitaplarının tebvîb işleminin, içerisinde yaşanılan sosyal, siyasal ve kültürel şartlardan bağımsız olmadığını göstermektedir. Bu sebeple, kimi muhaddislerce bir hadis aynı bölüm altında zikredilmişken, aynı hadis başka bir muhaddis tarafından farklı bir bölümde ele alınabilmiştir.

Hadis müdevvenatı içerisinde ele alınan bölüm başlıklarından biri de "Kur'an'ın faziletleri" şeklinde çevirebileceğimiz Fedâilu'l-Kur'an bölümleridir. Muhaddislerin bir kısmı, bu isimle müstakil bir bölüm açmış, bir kısmı da konu ile ilgili hadisleri farklı bölümlerde zikretmişlerdir. Genel karakteri itibarı ile böyle bir bölüm açılmasının elbette birçok sebebi bulunmaktadır. Bu sebepleri, Kur'an'ın Hz. Peygamber'den bir miras olarak devralındığı düşüncesinden hareketle, insanların nazarlarını Kur'an'a tevcîh etmek, Kur'an'a olan ilgiyi sıcak tutmak ve konu ile ilgili mervî hadislerin önemli bir yekün teşkil etmesi şeklinde sıralamak mümkündür. Yeri geldiğinde ifade edileceği üzere hadis kitaplarının hemen hepsinde, Kur'an'ın faziletine dair kullanılan bölüm adları farklı isimlerle zikredilmiştir. Özellikle hadis kitaplarının tasnîf edilmesinden sonra Fedâilu'l-Kur'an kavramının özel bir kitap adı olarak kullanılması ile beraber bu kavram, özel bir anlama ve zaman içerisinde kavramsal bir hüviyete kavuşmuştur. Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, bir yönünün Kur'an ile ilgili olması, diğer yönünün de konu ile ilgili rivayet edilen hadisler olması münasebetiyle, muhteva bakımından tefsir ilmiyle; nakledilme ve kaynağa nisbeti yönüyle de hadis ilmiyle sıkı bir ilişki arzetmektedir. Sonraki dönemlerde bu iki branş arasında bir köprü niteliğinde olan Ulumu'l-Kur'an ile ilgili kitaplar yazılmış ve Kur'an'ın fazileti ile ilgili rivayetler, bu kitaplarda da incelemeye tabi tutulmuştur. Fedâilu'l-Kur'an bölümüne ayrıntılı bir şekilde eserlerinde yer verenlerin başında Zerkeşî (ö.794/1391) ve Suyûtî (ö.911/1505) gelmektedir.

Biz, burada Fedâilu'l-Kur'an kavramının önce lügat, sonra ıstılahî manası üzerinde durup kavramsal bir çerçeve çizmeye çalışacağız. Bu kavramsal çerçeveyi sunarken, araştırma konumuz olan ve içerisinde Fedâilu'l-Kur'an konusu bulunan hadis kaynaklarındaki bilgileri dikkate alarak bir tanım yapmaya gayret edeceğiz. Ancak bu tanımlamaya geçmeden önce bu kavram ile ilgili yapılmış tanımları burada ele alacağız.

فضل يفضُل فضلا kökünden gelen فضْل kelimesi, noksanlığın zıddıdır. Cem'i ise فضول olarak gelmektedir. فضائل ise فضيلة kelimesinin cem'idir. Arapçada bir kişinin diğerine üstün gelmesi durumu için "فضل فلان علي غيره" ifadesi kullanılmıştır. Fazilet, yüksek derece, artma, ziyadeleşme, üstün özelliklere sahip olma, bir şeyden arta kalan gibi manalara gelmektedir.[1] Nitekim " ...Allah mallarıyla canlarıyla cihad edenleri, derece itibarı ile cihattan geri kalanlardan *üstün kılmıştır* (فضّل الله المجاهدين بامواله‌م وانفسهم علي القاعدين درجة)..."[2] ve "Andolsun biz, insanoğlunu şerefli kıldık. Onları karada ve denizde taşıdık. Kendilerini en güzel ve temiz şeylerden rızıklandırdık ve onları yarattıklarımızın birçoğundan *üstün kıldık* (و فضّلناهم علي كثير ممن خلقنا تفضيلا)"[3] ayet-i kerimelerinde "فضّل" kelimesi kullanılmış ve bu ifadeyle birinci ayette, yaratılmışların bir kısmının diğerinden üstün olduğu, ikinci ayette de cihad edenlerin etmeyenlerden üstün olduğu vurgulanmıştır. Kur'an-ı Kerim'de *f d l* kökünden türemiş kelimelerin yer aldığı yüz üç ayet mevcuttur.[4] Bu ayetlerde genel olarak şu hususlar kasdedilmiştir: Allah'ın varlık alemine, bütün insanlara, Mü'minlere, belli kişi ve zümrelere, özel olarak ümmet-i Muhammed'e olan maddi lutüf ve cömertliği, Allah'ın yarattığı çeşitli varlıklar ve imkanlar, insanların geçimi için yaratılan nesneler, ticaret, zenginlik, fetih, zafer, ganimet vb. hususlar.[5]

Kur'an-ı Kerim'in üstünlüklerini, onun tamamını ya da bazı sûre ve ayetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen ve ezberleyenlerle bunların hükümlerine göre amel edenlerin kazanacağı sevapları, bazı sûre ya da ayetlerin şifalı oluşuna dair ayet ve hadislerde verilen bilgileri ifade etmek üzere İslamî kaynaklarda genellikle *"Fedâilu'l-Kur'an"*, bazen de "*Sevâbu'l-Kur'an*", "*Menâfiu'l-Kur'an*" ve "*Havâssu'l-Kur'an*" gibi tabirler kullanılmıştır.[6] Belirtmek gerekir ki, muhaddislerin önemli bir kısmı söz konusu rivayetler için, *Fedâilu'l-Kur'an* kavramını tercih etmişlerdir. Kütüb-i Tis'a tasnîfâtında Dârimî, Buhârî, Müslim ve Tirmizî bu kavramı tercîh

---

[1] Cemalu'd-Din Muhammed (İbn Manzûr), **Lisânu'l-Arab**, Daru'l-Meârif, Kahire 1119, V/3429; Komisyon, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, el-Mektebetu'l-İslamiyye, İstanbul Tsz., s.693.

[2] Nisa, 4/95.

[3] İsra, 17/70.

[4] İlgili ayetler için bkz. Muhammed Fuad Abdulbaki, **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerim**, Mektebetu Nuveyd İslam, Kum, İran 1383, s. 670-671.

[5] İbrahim Kutluay, **Sünnete Göre Takdis ve Tafdîl Meseleleri**, MÜSBE (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul, 2003, s. 49-50.

[6] Abdullah Aydemir, **Fedâilu'l-Kur'an**, DİA, XXII, s.533-534; Seyit Avcı, **Hadis Kaynaklarına Göre Kur'an'ın Faziletleri,** İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı: 17, 2011, s. 539-540.

etmişken; İmâm Mâlik Kitâbu'l-Kur'an, Nesâî ise hem Fedâilu'l-Kur'an hem de Sevâbu'l-Kur'an ifadelerini kullanmıştır.

Fedâilu'l-Kur'an veya *Sevâbu'l-Kur'an* olarak kavramsallaşmış bu ifade, ilk dönemlerde Hz. Peygamber'den Kur'an öğrenme/öğretme veya bazı sûre ve ayetlerdeki fazilet, dünyevî ve uhrevî ücret konularında vârid olan hadisleri kapsarken, sonradan gelen musannifler, Kur'an metni ile ilgili oldukları düşünülen bazı konuları da (Kur'an'ın kâtipleri, hâfızları, ilk ve son inen vahy, cem'u'l-Kur'an vb.) buna eklemişlerdir.[7] Her ne kadar bu iki kavram ilk dönemlerde beraber kullanılımışsa da aralarında bir farktan bahsetmek de mümkündür. *Fedâilu'l-Kur'an* kavramında, Kur'an'ın içerisindeki bazı sûre ve ayetlerin üstünlüğü manası baskın iken, *Sevâbu'l-Kur'an* kavramında ise, tilaveti neticesinde hâsıl olacak olan sevap manası ön plandadır.

Fedâilu'l-Kur'an kavramı ile ilgili yapılan tanımlardan birkaçını şöyle sıralamak mümkündür:

Faruk Hamâde Fedâilu'l-Kur'an'ın, "genelde Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi, bazı ayet ve sûrelerin dünyevî ve uhrevî faydaları ile ilgili Hz. Peygamber'den rivayet edilen hadisler için kullanılan bir ad" olduğunu; musanniflerin sonradan bu tanıma farklı konuları eklediklerini belirtmektedir.[8]

Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, Fedâilu'l-Kur'an'ı şöyle tanımlamıştır: "Kur'an'ın tilavet ve hıfzından, kolay bir amelle birçok hasenatın kazanılıp günahların silinmesinden, şeytan ve cinnîlerden nasıl korunacağından, bedeni ve psikolojik hastalıklardan kurtulma yollarından (istişfâ), Hz. Peygamber (sav) ve ümmetinin fazileti ile Kur'an'ın diğer kitaplardan üstünlüğünden bahseden ilimdir."[9]

---

[7] Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Faruk Hamâde, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1992, s.17 (muhakkikin mukaddimesi); Asma Afsaruddin, **The Fadâıl Al-Qur'ân Genre And Its Socio-Political Significance**, İÜİFD, Sayı, 3, İstanbul 2001, s. 95.

[8] Nesâî, **a.g.e.**, s.17.

[9] Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, **Mevsu'atu Fedâili Süver ve Âyâti'l-Kur'an**, Daru İbni'l-Kayyim, 1409, s. 7-8.

Yûsuf Osman Fadlullah Cibrîl Fedâilu'l-Kur'an terkibini, "genelde Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi, özelde de bazı sûre ve ayetlerin ahiretteki sevabı ile Kur'an okuyanın dünyada elde edeceği faideleri konu alan rivayetler" şeklinde tanımlamıştır.[10]

Yukarıda bazı tanımlarını verdiğimiz Fedâilu'l-Kur'an terkibi ile ilgili daha başka değerlendirmelerde bulunmak da mümkündür. Eğer Fedâilu'l-Kur'an kavramını, sûrelerin fazileti veya fedâil-i süver şeklinde tahsis eder ve bu doğrultuda yorumlar isek, o zaman yukarıda verilen tanımlar yeterli olabilir. Ancak söz konusu kavramın, hadis kaynaklarında bu başlık altında ele alınan konuları içeren bir tanımını yapmamız gerekirse, o zaman yukarıdaki tanımların efradını câmi' olduğunu iddia etmek pek mümkün değildir. Aslında Fedâilu'l-Kur'an tabirinde üzerinde dikkatle durulması gereken husus, Kur'an merkezli, Kur'an'ın/Kitab'ın metnine ve tarihine yönelik bütün rivayet ayrıntılarını ihtivâ eden bir tanımlama yapılmasıdır. Buna göre tanımda, ilk vahyden, vahy katiplerinden, kıraat tarzından, mushaf özelliklerinden, yazı malzemesinden, bazı sûre ve ayetlerin faziletinden, Kur'an'ın eğitimi, öğretimi ve öğreticilerinin faziletinden, sûrelerin ezberlemesinden, Kur'an'ın cem'ine sebep olan tarihi hâdiselerden, sahabe arasında vuku bulan kıraat menşeli ihtilaflardan ve Kur'an'ın istinsâh edilme sebebi ve işleminden de bahsetmek gerekecektir.

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi Fedâilu'l-Kur'an kavramına yakın olarak *Menâfiu'l-Kur'an*, *Sevâbu'l-Kur'an* ve *Havâssu'l-Kur'an* gibi tabirler de kullanılmıştır. Ancak burada Havâssu'l-Kur'an tanımlaması üzerinde durmak, konuya farklı bir açılım getireceğinden önem arzetmektedir. *Havâssu'l-Kur'an* ile *Menâfiu'l-Kur'an* terkipleri, genel olarak birbirine yakın anlamlarda kullanılmıştır. Bu başlık altında, Kur'an-ı Kerim'in tesiri, ayet ve sûrelerdeki faydalar, başa gelebilecek musibetleri defetme, insî ve cinnî şeytanlardan muhafaza, zalimin zulmünden korunma, belaları def', nimetleri celb, hastalığa deva, istişfâ ve rukye gibi konular ele alınmış, bu hususlarda Kur'an ile istimdât düşüncesi merkezinde rivayetler

---

[10] Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan el-Firyâbî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Yusuf Osman Fadlullah Cibrîl, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989, s. 14 (muhakkikin mukaddimesi).

işlenmiştir. Hatta bu konuda te'lif edilen sonraki dönem bazı eserlere bakıldığında, hemen her sûrenin bir esrara sahip olduğu bunun referanslarının Kur'an ve sünnette mevcut olduğu ifade edilmiştir.[11] Özellikle Yâfiî'nin (ö.768/1367) bu konudaki meşhur eseri *"ed-Durru'n-Nazîm"* de her sûre ile ilgili çeşitli menfaatlerin olduğu sıralanmaktadır.[12] Yâfiî'nin eserinde hemen her sûre ile ilgili faziletler "Kâle aleyhis'salatu vesselam men karae sûrete ..." şeklinde başlamaktadır. Söz konusu kitaptan bazı örnekler vermek yerinde olacaktır:[13] "Bir kimse Mümtehine süresini baştan sona kadar bir kağıt üzerine yazıp bir kap içerisinde bulunan içilmeye müsait bir su içerisine bıraksa ve o sudan üç gün üst üste içse, Allahu Teâlâ'nın izni ile o kimsede bulunan nefes darlığı hastalığı şifa bulur", "Münafikûn sûresinin baştan sona okunması, göz ağrısı ve her türlü sancılı hastalıklar için iyi gelmektedir", "Nûh sûresini vird haline getiren kimseler, dünyada iken cennetteki yerlerini görmeden vefat etmezler", "Bir şeye Nebe sûresinin okunup bir yere bırakılması, çalınıp kaybolmaması için kâfidir", "Şiddetli ateşi bulunan bir hastalığa yakalanan kimseye Asr sûresi okunursa şifa bulur", "Bir kimse Maûn süresini ev eşyası üzerine okuyup üfürse, bu ev eşyalarını kırılmaktan ve kaybolmaktan kurtarmış olur", "Ağrımaya başlayan ve ağrının daha da artmasından endişe edilen sancılı yer üzerine Tebbet sûresi yazılırsa, ağrı çoğalmadan derhal kesilir", "Bazı ârifler demişler ki, Bismillah'ın on dokuz harfi vardır. Cehennem bekçilerinin sayısı da on dokuzdur. Okunan her bir harf, bir zebaninin def'ine sebeptir."

---

[11] Havâssu'l-Kur'an ile ilgilenenler bazı ayet ve hadisleri delil olarak getirmişlerdir. Bu ayetlerden bazıları şunlardır: *" Ey insanlar, Rabbinizden size bir öğüt, sinelerde olana bir şifa ve mü'minler için bir hidayet ve rahmet geldi."* (Yunus 10/57); *" Biz Kur'an'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur'an, ancak zararını artırır."* (İsra 17/82); Delil olarak getirilen hadislerden bazıları ise şunlardır: Hz. Aişe'den şu hadis nakledilmiştir: "Hz. Peygamber (sav) hastalandığında Muavvizeteyn sûrelerini okur ve üzerine üflerdi. ..." (Buharî 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, VI/105-106.) Başka bir hadiste ise, sahabeden birinin Fâtiha sûresini okuyarak zararlı bir hayvan tarafından sokulan bir kavmin reisini iyileştirdiği, Hz. Peygamber'in de bunu şu sözlerle ikrar ettiği ifade edilmiştir: " Fâtiha sûresi'nin rukye olduğunu nereden bildin? Rukye karşılığı size verileni aranızda taksim edin ve bana da bir pay ayırın..." (Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, VI/103-104).

[12] Ebu Muhammed Abdullah b. Esad el-Yafii, **ed-Durru'n-Nazîm fi Havassi'l-Kur'ani'l-Azîm**, Matbaa-i Amire, Mısr 1323, s. 10-15.

[13] el-Yafii, **ed-Durru'n-Nazîm fi Havassi'l-Kur'ani'l-Azîm**, s. 10; Ebu Muhammed Abdullah b. Esad el-Yâfiî, **ed-Durru'n-Nazîm (Kur'an-ı Kerim'in Havas ve Esrarı)**, trc. Hami Erin, Pamuk Yay. İstanbul tsz., s. 545-561.

Görüldüğü gibi Yâfiî, hemen her musibet, hastalık ve sıkıntı ile ilgili bir sûreyi işaret etmiş, ilgili sûrenin okunması, yazılması, üzerine okunduğu suyun içilmesi veya sürülmesi neticesinde bunlardan kurtulmanın mümkün olabileceğini ifade etmiştir. Yâfiî'nin Kur'an'ı adeta efsunlu bir kitap gibi gören bu anlayışı, sahîh sünnet anlayışına uymamaktadır. Öncelikle kitapta, bunların bir rivayet eşliğinde verilmiş olması, sahîh olduğu manasına gelmemektedir. Bu rivayetlerin hadis usûl kaideleri çerçevesinde tartışılmasına ve rivayetler ile ilgili bir hükmün verilmesine ihtiyaç olmadan da zayıf veya mevzu olduğunu görmek mümkündür.

Suyûtî (ö.911/1505) ise, sûrelerin fazileti ile ilgili görüşleri naklettikten sonra Râzî (ö.606/1209) ve İbn Nakîb'in (ö.698/1298) konu ile ilgili şu görüşlerini aktarmaktadır: "Allah, evvelîn ve âhirîn ilimlerini dört kitapta toplamış, bu dört kitabın ilimlerini Kur'an-ı Kerim'de toplamış, Kur'an'ın ilimlerini Fâtiha'da toplamış, Fâtiha'nın muhtevasını Besmele'de dercetmiş, Besmele'deki ilimleri ise bâ harfinde toplamıştır. Çünkü bütün ilimlerin maksadı Rabb'e vâsıl olmaktır. Bu bâ harfi ise, abdi Rabb'ine bağlamaktadır."[14]Suyûti'nin aktardığı bu ifadelerin Kur'an ve sahîh sünnetten referanslarını bulmak ve makul olduğunu iddia etmek güçtür. Zira eğer Allah, Kur'an'dan önceki kitapları ve Kur'an'ı 'bâ' harfinde toplamış ise, inzâl edilen yüzlerce ayeti, mana ve muhtevalarını nereye konumlandırmak gerekecektir?

Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki, hadis metodolojisi merkeze alınmadığı ve bu metodolojinin kriterleri çerçevesinde söz konusu rivayetler değerlendirilmediği müddetçe, batıl veya hurafe denilen bazı anlayışların yeşermesine zemin hazırlanmış olacağı gibi öz ve sahîh olan din anlayışından da uzaklaşılmış olacaktır. Sakim ile sahîh hadis ayrımı, özellikle halk ile doğrudan ilintili ve suistimale açık konularda titizlikle yapılmalıdır. Efsun, tılsım, esrar, burçlar, sihir vb. kavramların dinin temelini oluşturan Kur'an ve sünnetle beraber istimal ediliyor olmasının büyük bir tehlikeye yol açtığı yadsınamaz bir durumdur. Biz bu konuda sahîh bir hadis yoktur veya mervî olan bütün hadisler zayıftır, iddiasında değiliz. Tezin ilerleyen bölümlerinde rivayetlerin sıhhat değerini

[14] Suyûtî, **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an,** Hicazi matbaası, Kahire tsz. , II/151-156; **el-Hasâisu'l-Kübra**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985, II/317.

tartışacağımızdan burada bu konuya girmeyeceğiz. Ancak bu konudaki rivayetlerin titizlikle değerlendirilmesi gerektiğinin altını çizmek istiyoruz. Zira, söz konusu ayet ve hadislerden ilham alarak dilek ve temennilerini gerçekleştirmek isteyenlerin olduğunu ve fakat muratlarının aksine bir vakıa gerçekleştiğinde bu kişilerin ümitsizliğe düşebildiklerini, hatta zaman zaman zihinlerinde Kur'an ve sünnete yönelik şüphelerin oluştuğunu göz önünde bulundurarak değerlendirmelerde bulunmak yararlı olacaktır. Bunun da ötesinde, rivayetleri parçacı ve sünnetin diğer alanlarından bağımsız olarak değerlendirmek veya metnin muhtevasını aşan aşırı yorumlar yaparak onun sâdeliğini zedelemek, kanaatimizce daha büyük bir tehlikedir.

Burada üzerinde durulması gerektiğini düşündüğümüz bir başka konu ise, *Fadlu'l-Kur'an* ve *Fedâilu'l-Kur'an* terkipleri arasındaki farklılıktır. Öncelikle ifade etmeliyiz ki, bu iki kavram aynı manaya tekabül etmemektedir. Fadlu'l-Kur'an terkibinin özünde, Kur'an'ın diğer semavî kitaplardan üstün olduğu manası ön plandadır. Bu da söz konusu terkibin, zâhirde sadece Kur'an ile ilintilendirilemeyeceği, aynı zamanda diğer münzel kitaplar ile zımnî bir mukayeseyi içerdiği, Kur'an'ın bu kitaplardan daha üstün olduğu ve böylelikle daha geniş bir anlam alanına işaret ettiğini göstermektedir. Fedâilu'l-Kur'an denildiğinde ise, Hz. Peygamber'den (sav) rivayet edilen, Kur'an'ı öğrenme/öğretme, bazı sûre ve ayetlerin sevabı, bu sûre ve ayetleri tilavet edenin elde edeceği nimetler gibi daha hususi ve Kur'an'ın kendi iç dünyası ile alakalı bir manaya işaret edilmektedir.[15] Dolayısıyla bu terkibin fadlu'l-Kur'an terkibinden daha özel ve sınırlı bir anlama sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Hadis kaynaklarında bir bölüm olarak yer almış olan Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, diğer bölümlerden daha fazla bir yaygınlığa sahip olmuştur. Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bazı rivayetlerin daha fazla meşhur olmasının altında yatan birtakım sebepler bulunmaktadır. Bu sebeplerin başında, söz konusu rivayetlerin Kur'an ile alakalı olması, bazı sûre ve ayetleri okuyana sevap verilmesi, Kur'an'a olan rağbeti arttırması ve bu rağbeti ihmal edenleri uyarması gibi hususlar gelmektedir. Özellikle

[15] el-Firyabî, **Kitâbu Fedâili'l-Kur'an**, s. 13.

daha fazla sevab elde etmek ve muratlarına kavuşmak üzere Yâsîn, Mülk, Nebe, Vâkıa, İhlâs, Felak ve Nâs sûreleri ile Âyetü'l-Kürsî, Âmene'r-Rasulu ve Haşr sûresinin son ayetleri halk arasında daha fazla bir yaygınlığa sahip olmuştur. Bu sûrelerin tekrar edilerek okunmasında bir beis görmemekle birlikte, bu konuda ölçülü davranılması gerektiğini de belirtmemiz gerekir. Bu durumun bir neticesi olarak, Kur'an'ı öğrenmenin ve okumanın güç olduğu endişesinden hareket ederek, sadece belli sûre ve ayetlere yönelen ve sürekli bunları tekrar eden insanlarla gündelik hayatta karşılaşabilmekteyiz. Bu ise hadislerde tavsiye edilen bir durum olmadığı gibi Kur'an'a parçacı bir yaklaşımı beraberinde getirecek ve bu da Kur'an'ın sağlıklı olarak anlaşılmamasını netice verecektir.

Hadis kaynaklarında terğîb ve terhîb bildiren ifadeler nakledilmiş, muhaddisler bu konudaki görüşlerini açıklamışlardır. Rivayetlerde aktarılan terğîb ve terhîb içeren ifadelere hangi noktadan baktığımız ehemmiyet arz eden bir konudur. Terğîb ve terhîb ile alakalı rivayetlerin titizlikle incelenmesi gerektiğini belirten muhaddislerin yanında, bu konuda mütesâhil davrananlar da olmuştur. Mesela Ahmed b. Hanbel'den (ö.241/855) şu söz nakledilmiştir: "Biz, Hz. Peygamber (sav)'den helal, haram ve ahkâm ile ilgili konuları rivayet ettiğimizde müteşeddid davranırdık. Ancak Fezâil-i a'mal (اذا روينا في الفضائل ونحوها تساهلنا) ve bir hükmün konulmasına veya kaldırılmasına taalluk etmeyen konularda da mütesâhil davrandık."[16] İbnu'l-Mübarek (ö.181/797) ve İbn Mehdî'nin (ö.198/813) de bu görüşte olduğu bildirilmiştir.[17] Bu tavır, genel anlamda bir hadisin i'malinin, ihmaline tercih edilmesini ve akaidle ilgili olmayan zayıf rivayetlerle amel edilmesini benimseyen tarihi ana damarı temsil eden bir görüştür. Fedâilu'l-Kur'an, fedâilu'l-a'mal üst başlığı altında değerlendirilebilecek bir konu olduğundan, fedâilu'l-a'mal konusundaki terğîb merkezli mütesâhil anlayış, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine bakışı da etkilemiş ve faziletine binâen bazı sûre ve ayetlerin daha fazla tilavet edilmesinde etkili olmuştur. Diyâuddîn el-Makdisi'nin (ö.643/1245),

---

[16] Suyûtî, **el-Leâliu'l-Masnûa Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, I/99; Ebu'l Fadl Abdurrahman b. Ahmed b. Hasan er-Râzî, **Fedâilu'l-Kur'an ve Tilâvetuhu**, (thk. Amir Hasan Sabri), Daru'l Beşari'l-İslamiyye, Beyrut 1989, s.18.

[17] Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî Fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî**, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed, Müessesetu'r-Reyyan, Beyrut, 2009, s. 256.

Fedâilu'l-A'mal adındaki kitabında, abdest, namaz, oruç, hacc ve cihad gibi ibadetlerin faziletinden bahsettikten sonra Kur'an'ın faziletini konu alan bir bölüm açması, bu kanaatimizi desteklemektedir.[18]

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili olarak alimlerin özellikle de usûl bilginlerinin arasında, sûrelerin fazileti ile ilgili hadislerin nasıl anlaşılması gerektiği ve ilahi kelamın tabiatı itibarı ile birbirinden ayırt edilip edilemeyeceği konusu da tartışılmıştır. Öncelikle şunu ifade edelim ki, Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinin olduğu hadis kaynaklarında, bazı sûrelerin isimleri zikredilmek sûretiyle, bu sûreleri okumanın daha faziletli olduğu belirtilmiştir. Söz konusu rivayetlerin sıhhat değeri ileriki bölümlerimizde tartışılacağı için burada sıhhat konusuna girmeyeceğiz. Bütüncül bir bakış ile bu bölümlere ve rivayetlerine baktığımızda, bazı sûre isimlerinin daha fazla öne çıktığını görmekteyiz. Öyleki Zerkeşî (ö.794/1391) ve Suyûtî (ö.911/1505) gibi bazı bilginler eserlerinde, "*Kur'an Ayetlerinden Bazısının Diğerinden Üstünlüğü Söz Konusu Mudur?*" adında müstakil bölümler açmışlardır.[19]

Ayetler arasında tefâdül olup olamayacağı konusuna müfessirler genellikle, مَا نَنْسَخْ مِنْ آيَةٍ أَوْ نُنْسِهَا نَأْتِ بِخَيْرٍ مِنْهَا أَوْ مِثْلِهَا أَلَمْ تَعْلَمْ أَنَّ اللَّهَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ (*Herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya unutturursak, onun yerine daha hayırlısını veya onun benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kadir olduğunu bilmez misin?)*[20] ayetini tefsir ederken temas etmişlerdir. Ayette geçen "*Daha hayırlısı*" ifadesi, böyle bir tartışmanın kaynağını oluşturmuştur. Önce nâzil olmuş olan ayetlerle (mensûh), sonradan hükmü ortadan kaldıran bu ayetlerden (nâsih), ikincisinin yani nâsih olanının, daha hayırlı olduğu ifade edilmiş ve böylece vahyin bazı kısımları arasında bir üstünlük olduğu düşünülmüştür. Muhaddisler bu konuyu, bazı sûre ve ayetlerin üstün olduğunu bildiren rivayetleri aktarırlarken tartışmışlar, fakîhler ise konuyu nesh kavramını değerlendirdikleri fıkıh usûlu kitaplarında ele almışlardır.[21]

---

[18] Bkz. Diyâuddîn el-Makdisi, **Fedâilu'l-A'mal**, (thk. Ğassan İsa Muhammed Hermas), Muessesetu'r-Risale, 1987, s. 515-551.
[19] Zerkeşî, a.g.e., s. 438- 448; Suyûtî, a.g.e., s. 156-160.
[20] Bakara, 2/106.
[21] Suyûtî, a.g.e., s. 156-160; Abdusselam b. Salih, a.g.e., s. 389.

Kur'an pasajları arasında bir üstünlüğün olmadığı yönünde görüş belirten alimlerin çıkış noktası kelamî bir tartışmaya dayanmaktadır. Tartışmanın merkezinde ise, tefâdülün kabul edilmesi durumunda, Allah'ın kelâm sıfatında bir tecezzînin olacağı düşüncesi yatmaktadır. Bu görüşü savunanlara göre kelâm sıfatı birdir. Dolayısıyla inzâl edilen herhangi bir sûre ve ayetin diğerinden üstün olmaması, başka ifade ile bütün sûre ve ayetlerin fazilet bakımından eşit olması gerekir.

Sufyan b. Uyeyne (ö.198/813), İmam Mâlik'in talebesi Yahya b. Yahya el-Leysî (ö.234/848), Ebû Hâtim (ö.277/890), müfessir İbn Cerir et-Taberî (ö.310/922), İmâm Eş'ari (ö.320/942), Kâdî Ebubekir el-Bâkıllânî (ö.403/1012) ve İbn Abdilberr (ö.463/1070) sûre veya ayetlerin bir kısmının diğerinden üstün olmadığını, fazilet ve şeref itibarı ile birinin diğerine üstün kılacak bir meziyetinin bulunmadığını kabul etmişlerdir.[22]

Kimi bilginlere göre, sûre ve ayetler arasında bir üstünlükten bahsetmek gerekmektedir.[23] Onlara göre Kur'an'ın bölümleri arasında tefâdül olabileceğini kabul etmek, tefâdülü kabul etmeyenlerin tezlerini reddetmek manasına gelmemektedir. Tefâdül meselesine müsbet yaklaşanlara göre, sûre ve ayetler arasında bir üstünlüğün olduğunu reddedenlerin çıkış noktaları ve değerlendirme biçimleri doğru değildir.

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili hadislere bakarak, İshak b. Râheveyh (Râhûye) (ö.238/852), Kâdî Ebû Ya'lâ (ö.307/919), Ebu Abdillah el-Halîmî (ö.403/1012), Beyhakî (ö.458/1066), Ebu İshak eş-Şîrazî (ö.476/1083), Ebu'l-Muzaffer es-Sem'ânî (ö.489/1095), Ebubekir b. el-Arabî (ö.543/1148), Gazzâlî (ö.505/1111), Kâdî İyaz (ö. 544/1149), İzzuddin b. Abdisselam (ö.660/1261), Kurtubî (ö.671/1272), Nevevî (ö. 676/1277)[24], Zerkeşî (ö.794/1391) ve Suyûtî (ö.911/1505) gibi alimler, sûreler

---

[22] Abdusselam b. Salih, a.g.e., s. 389-390

[23] Aytmırza Satıbaldiev, **Kur'an Ayetleri Arasında Üstünlük**, AÜSB (Tefsir-yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Ankara 2007, s. 89.

[24] Hz. Peygamber'in "Ya Ebu'l-Munzir, Allah'ın kitabından ezberlediğin en büyük ayet hangisidir?" sorusuna, Übeyy b. Kab'ın, "Âyetü'l-Kürsî" diye cevap verdiği, Hz Peygamber'in de Ubey b. Ka'bın sadrına vurarak "Vallahi ilim sana helal olsun Ya Ebu'l-Munzir" dediği bilgisi rivayetlerde bulunmaktadır. Nevevî, Bu hadisi şerh ederken, Kâdi İyaz'ın bunun, sûreler arasında derece üstünlüğünün olduğuna bir delil olarak ileri sürdüğünü belirtmiştir. Nevevî, devamında Ebu'l-Hasan el-Eş'ari, Ebubekir el-Bakıllani, fukaha ve alimlerden bir cemaatin bu görüşü kabul etmediğini, bu hadiste geçen "اعظم" veya "افضل" ibarelerini "عظيم" ve "فاضل" şeklinde tevil

arasında derece farklılığı olduğunu kabul etmişlerdir.[25] Yukarıda belirttiğimiz gibi sûre ve ayetler arasında tefâdülü kabul eden ve bunu reddedenler, farklı delillerle görüşlerini desteklemek istemişlerdir. Bu görüş ayrılığı, aslında araları telif edilemeyecek kadar birbirinden uzak değildir. Bu nedenle, söz konusu bu iki grup arasındaki ihtilafın, tezât değil, tenevvu' ihtilafı kabilinden olduğunu ifade edebiliriz.[26]

Kanaatimizce Hz. Peygamber'den rivayet edilen sûre ve ayetlerin faziletine dair rivayetleri, kelam-ı ilahîde bir tecezzî şeklinde anlamaktan ziyade, konu ile ilgili sahîh rivayetlerin işaret ettiği sûre ve ayetlerin muhtevasını dikkate alarak bir değerlendirmede bulunmak gerekmektedir. Bize göre tefâdül ile ilgili rivayetlerin karakteri daha çok tevhîd, nübüvvet ve haşir konuları ile ilgilidir. Sahabîlerin gerek Hz. Peygamberle sürekli görüşememeleri, okuma-yazma bilenlerin sayısının az olması, yazılı bir Kur'an metninin herkeste bulunmasının imkânsızlığı gibi nedenler; gerekse eski din ve kültürlerini terk edip yeni müslüman olan bir toplumda inanca dair bazı hususların pekiştirilmesi ve herkesin inen vahyin bütününü okuma ve anlama imkânına sahip olamaması gibi faktörler, genel manada bu hadislerin sebeb-i vurûdunu teşkil etmiş olabilir. Kanaatimizce, sahîh hadislerde vârid olan bazı sûre ve ayetler üzerinde daha fazla düşünme, Allah'ın varlığı ve birliğine dair derinlikli tefekkür etme, sadece bu sûre ve ayetleri tekrar ederek okumaktan daha isabetli bir yöntemdir.

II. FEDÂİLU'L-KUR'AN EDEBİYATI

Tarihî süreç içerisinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili çalışmalar artarak devam etmiştir. Bu çalışmalar, bazen bir veya bir kaç sûrenin faziletini anlatan çalışmalar, bazen de konu ile ilgili var olan rivayetlerin cem'ine yönelik çalışmalar şeklinde tezâhür etmiş ve ayrı bir edebiyat oluşmuştur. Bu edebiyata geçmeden önce

---

ettiklerini bildirmiştir. Bkz. Nevevi, **Sahîhi Muslim Bişerhi'n-Nevevi**, el-Matbaatu'l-Mısriyye, Mısır 1929, VI/93

[25] Alauddin Ali b. Belban el-Farisî, **Sahîhu İbn Hibban**, thk. Şuayb el-Arnavût, Muessesu'r-Risale, Beyrut 1993, III/52 (muhakkikin notu); Kadî İyâz, **eş-Şifa Bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafa**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz, s.46; İbrahim Ali Seyyid Ali İsa, **Fedâilu Süveri'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru's-Selam, Kahire 2001, s. 109.

[26] el-Müstağfirî, a.g.e., s.28 (tahkikte).

Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin hadis eserlerinde hangi sâik ile yer aldığına dair bazı bilgiler vermenin faydalı olacağını düşünmekteyiz.

Âridatu'l-Ahvezî isimli eserinde İbnu'l-Arabî (ö.543/1148), Fâtiha sûresinin fazileti ile ilgili rivayetleri değerlendirirken, Kur'an'ın Kelamullah olduğuna vurgu yapmış ve şöyle demiştir: "Kur'an Kelamullahtır. Ne hâlıktir, ne mahlûk; ne muhdestir ne de bir mahlûkun sıfatıdır. Kelam sıfatı, Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olup keyfiyeti bilinmemektedir. Mahlûkun kelamına benzemez. Harf ve ses onun sıfatı olamaz..."[27] İbnu'l-Arabî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünün hemen başında bu ifadeleri zikretmiş olmasından, hicri altıncı asırda bu rivayetler üzerinden bir tartışmanın yaşandığını, bu tartışmanın temel mahiyetinin ise Kur'an'ın mahlûk olup olmaması ile ilgili olduğunu anlayabiliyoruz.

Kanaatimizce şârihin Fedâilu'l-Kur'an bölümünün başında zikrettiği bu bilgiler, tarihi arka plandan yoksun ve sadece sûrelerin faziletine dair ifadeler olarak algılanmamalıdır. Muhtemelen bu sözler, dönemin tartışma konularına ve bunların savunucularına yönelik sarfedilmiştir. Mu'tezilenin savunduğu temel tezlerden birisinin, halku'l-Kur'an olduğunu hatırladığımızda, İbnu'l-Arabî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ın girişinde bu ifadelere yer vermiş olması daha anlamlı olacaktır.

İbn Teymiyye (ö.728/1327), Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili tartışmaların tarihi arka planı ile ilgili olarak bazı noktalara temas etmiştir. Ona göre Kur'an'ın sûreleri arasında üstünlük olduğu fikri, hicri ikinci yüzyıldan sonra Cehmiyye'nin halku'l-Kur'an görüşlerini aktarmalarıyla meşhur olmuştur. Bu da halku'l-Kur'an fikrinin yoğun olarak yaşandığı döneme denk gelmektedir. Ehl-i sünnet ise, bu fikri kabul etmemiştir. Halku'l-Kuran'ı savunanların getirdikleri en önemli delillerden biri Fedâilu'l-Kur'an rivayetleridir. Mu'tezile'ye göre sûreler arasında bir derece farklılığının olması, Allah'ın kelamının muhdes olacağı manasına gelecektir. Zira tefâdül, ancak muhdes olan şeylerde olabilir.[28] Bu sebepten olsa gerek, İbn Kuteybe (ö.276/889), Kur'an'ın kalbinin Yâsîn ve zirvesinin Bakara sûresi olduğunu içeren

---

[27] İbnu'l-Arabî el-Mâlikî, **Âridatu'l-Ahvezî Bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, XI/4; Ayrıca bkz. Muhammed Abdirrahman el-Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî Bi Şerhi Câmii't-Tirmizî**, Darü'l-Fikr, Beyrut tsz., VIII/207.

[28] İbn Teymiyye, **Mecmû'**, Vizaretu'ş-Şuuni'l-İslamiyye, Medine 2004, VII/ 53.

hadisleri ileri sürerek Kur'an'ın mahlûk olduğunu savunanlara karşı çıkmakta ve şöyle demektedir: "Bunları ileri sürenler, kelâm ve kıyâs ehli olanlardır. Oysaki Kur'an'ın bir cismi ve hududu yoktur. Rivayetlerde geçen Bakara'nın zirve olması (sinâm), devenin hörgücünün zirve olmasına; Kur'an'ın kalbinin Yâsîn olması ise, bedende kalbin konumuna benzetilmiştir..."[29]

Hadis musanniflerinin önemli bir kısmının Fedâilu'l-Kur'an ismiyle bir başlık açmış olmalarının arkasında yatan muhtemel sebeplerden biri, yukarıda ifade edilen Halku'l-Kur'an olayı olmalıdır. Zira İslam kültür akışını derinden etkileyen bu olay, meşhur hadis musanniflerinin de yaşadıkları hicri III. asra tekâbül etmektedir. Mihne ve Halku'l-Kur'an fitnesi, Mu'tasım (218-228/833-842) ve Vâsık (228-233/842-847) dönemlerinde ciddi bir baskı aracı olarak devreye sokulmuştur. Bazı Abbasi halifeleri ve Halku'l-Kur'an'ı savunan Mu'tezile uleması marifetiyle siyasî ve fikrî muhaliflere karşı uygulama sahasına konulan bu süreç,[30] kuvvetle muhtemel hadis musanniflerinin, Kur'an'ın mahlûk olmadığını ifade etmek üzere bir reaksiyon olarak Fedâilu'l-Kur'an adı ile bir bölüm açmalarında etkili olmuştur.

Fedâilu'l-Kur'an edebiyatının temelini, bu konuda nakledilen hadisler oluşturmaktadır. Muhaddisler, konuyla ilgili rivayetleri genellikle Fedâilu'l-Kur'an başlığı altında toplamışlardır. Bazı muhaddisler, bu konuya teliflerinde özel bir bölüm ayırırken; bazıları ise kitaplarına aldıkları Fedâilu'l-Kur'an hadislerini farklı bölümler altında zikretmişlerdir. Söz konusu edebiyat ile ilgilenenlerin başında Abdurrezzak b. Hemmam (ö.211/826), Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam (ö.224/838), İbn Ebi Şeybe (ö.235/849), İbn Durays (ö.294/906) ve Ebubekir el-Firyâbî (ö. 301/913) gibi muhaddisler gelmektedir. Muhaddislerin, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini kitaplarına alış şekilleri, aşağıda zikredildiği gibi farklılık arzetmektedir:[31]

İmam Mâlik'in (ö.179/795) *Muvatta*'ında konu müstakil olarak ele alınmıştır.

---

[29] İbn Kuteybe, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut tsz., s. 174.
[30] H. Musa Bağcı, **Hadis Tarihi İlk Üç Asır**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2009, s. 209-210.
[31] Abdusselâm b. Salih b. Süleyman el-Cârullah, **Fedâilu'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru't-Tedemmuriyye, Riyad 2008, s.126

Abdurrezzak b. Hemmam (ö.211/826), *el-Musannef* isimli eserinin *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an* bölümünde 181 rivayet zikretmiştir.[32]

İbn Ebi Şeybe (ö.235/849), *Musned*'inde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bazı rivayetleri ele almış,[33] *Musannef*'inde açtığı bir bölümde ise, konuya dair rivayetleri yetmiş dört bâbta zikretmiştir.

Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), *Müsned*'inde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetleri almıştır.[34]

Dârimî (ö.255/868) *Sünen*'inde Fedâilu'l-Kur'an kitabında otuz beş bâb zikretmiştir.

Buhârî (ö.256/869), *Sahîh*'inde Fedâilu'l-Kur'an kitabında otuz yedi bâb altında seksen dört hadis nakletmiştir.

Müslim'de (ö.261/874) konu ile ilgili birçok rivayet, namaz kitabının içerisinde nakledilmiştir.

İbn Mâce (ö.273/886) ise, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetler için müstakil bir bölüm açmamış, bazı hadis musannifleri gibi o da bu rivayetleri bir çok bölüm altına serpiştirmiştir. İbn Mâce bu rivayetleri, *Mukaddime*'de "Kur'an'ı Öğrenen ve Öğretenin Fazileti"[35]; *İkametu's-Sala* kitabında " Kur'an'ı Güzel Ses İle Okumak"[36], "Kur'an'ın Ne Kadarlık Bir Sürede Hatmetmenin Mustehab Olacağı"[37]; Tıp kitabında "Kur'an ile İstişfâ"[38]; Edeb kitabında "Kur'an'ın Sevabı"[39] bâbları altında zikretmiştir.

---

[32] Abdurrezzak b. Hemmâm es-San'anî, **el-Musannef**, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zamî, el-Mektebü'l-İslamî, Pakistan 1983, III/335-385.

[33] Muhammed b. Ebî Şeybe, **Müsned**, Daru'l-vatan, Riyad 1997,I/30, 53, 138, II/405.

[34] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIII/457, XVII/275, XXIV/390, XXXVIII/323, 326, 560, 586, XXXV/200, 273, XXXVI/43, XXI/32; Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini konularına göre tasnîf eden es-Saâtî, eserinin 18. cildinde "Fedâilu'l-Kur'an Ve Tefsîruhu Ve Esbâbu Nüzûlihi " adı ile bir bölüm açmış ve ilgili hadisleri bu başlık altında sıralamıştır. Bkz. Ahmed Abdurrahman el-Bennâ (es-Sâ'âtî), **el-Fethu'r-Rabbânî Ma'a Muhtasari Şerhihi Bulûğu'l-Emânî**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Mısır, tsz. XVIII/1-360

[35] İbn Mâce, **Mukaddime** 16, I/76.

[36] İbn Mâce 5 **Kitabu İkameti's-Sala** 176, I/424.

[37] İbn Mâce 5 **Kitabu İkameti's-Sala** 178, I/427.

[38] İbn Mâce 31 **Kitabu't-Tıp**, 28, II/1158.

[39] İbn Mâce 33 **Kitabu'l-Edeb** 52, II/1242.

Ebû Dâvûd (ö.275/888) *Sünen*'inde, müstakil olarak konuyu ele almamış, ilgili rivayetlere namaz ile vitr kitaplarının içerisinde yer vermiştir.

Tirmizî (ö.279/892), *Sünen*'inde Fedâilu'Kur'an rivayetleri ile ilgili müstakil bir bölüm açmıştır. Tirmizî de Buhârî gibi bu kitabı tefsir kitabına yakın olarak zikretmiştir. Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an bölümünü tefsir kitabından sonra, Tirmizî ise, tefsir kitabından önce ele almıştır. Anlaşılan her iki muhaddis de Kur'an ile kuvvetli ilgisinden dolayı bu rivayetleri tefsir kitabına yakın olarak ele almayı tercih etmişlerdir.

Nesâî (ö.303/915), *es-Sünenu'l-Kübrâ* isimli eserinde Fedâilu'l-Kur'an kitabında, altmış iki bâb altında yüz yirmiden fazla hadis nakletmiştir. Nesâî, *Sünen-i Suğra*'sında rivayetleri ayrı bir bölüm olarak değil, namaz kitabında ele almıştır.[40]

Muhaddislerin, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bütün rivayetleri bu bölümler altında zikretmedikleri, konu ile ilgili bazı hadisleri farklı bölümlere aldıkları da görülmektedir. Zira Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetler için müstakil bölümler açan müellifler dâhi konu ile ilgili rivayetleri farklı bölümler altında zikredebilmişlerdir. Bu cümleden hareketle bir kaç misal vermek istiyoruz:[41]

1- Mushaf ile düşman memleketine yolculuğun nehyedilmesi ile ilgili rivayetleri, Mâlik,[42] Buhârî, Ebû Dâvûd[43]ve İbn Mâce[44] Cihad kitabında; Müslim[45] ise, İmâret kitabında,

2- Buhârî, tevhîd kitabında Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili iki bâb zikretmiştir. Birincisi: "*Kendisine Allah Tarafından Kur'an Bilgisi Verilip Bununla Gece Gündüz*

---

[40] Fedâilu'l Kur'an bölümlerinin, bir kısım muhaddislerce namaz kitabında ele alınmış olması ise, anlaşılabilecek bir husustur. Muhaddislerin, konunun ilgi yoğunluğunun namaz ile alakalı olduğunu düşündüklerini varsaymak mümkündür. Nitekim sahabenin bir kısmı, Kur'an'ı Hz. Peygamber (sav) ile namaz kılarken ezberlemişlerdir.
[41] Abdusselam b. Salih **a.g.e**. s.136-139.
[42] Mâlik, 21 **Cihad** 2, II/446.
[43] Ebû Davud, 15 **Cihad** 81, III/82.
[44] İbn Mâce, 24 **Cihad** 45, II/961.
[45] Müslim, **İmâret**, 92, II/1490.

Amel Eden Kişi Bâbı"[46], İkincisi: "*Kur'an Konusunda Mâhir Olan, Değerli Meleklerle Beraberdir Bâbı*",[47]

3- Müslim,"*Kur'an Hakkında Tartışmanın Yasaklanması*" bâbını İlim kitabında[48];"*Kur'an Tilaveti İçin Toplanmanın Fazileti*" bâbını, Zikr ve Dua kitabında,[49]

4-Ebû Dâvûd, "*Allah'ın Kitabı Hakkında Bilgisi Olmayan Kimselerin Konuşmalarının Nehyedilmesi*" bâbını İlim kitabında[50];"*Kur'an Hususunda Tartışmanın Nehyedilmesi*" bâbını Sünnet kitabında[51], "*Kur'an Okumanın Sevabı*", "*Fâtiha Sûresi*", "*Âyetü'l-Kürsî Hakkında Vârid Olan Hadisler*", "*Samed Sûresi Hakkında Vârid Olan Hadisler*", "*Muavvizeteyn Hakkında Vârid Olan Hadisler*", "*Kur'an'ı Tertîlle Okumak*", "*Kur'an'ı Ezberleyip Sonra Unutanlar Hakkındaki Uyarılar*" ve "*Yedi Harf ile İlgili Rivayetler*" isimli bâbları Kitâbu'l-Vitr'de,[52]

5- Tirmizî, "*Kur'an Ayetlerinin Sık Sık Tekrar Edilmesi*" bâbını Kırâat kitabında[53]; "*Kur'an'ı Kendi Re'yiyle Tefsir Etmek*" bâbını Tefsîr kitabında,[54]

6- Nesâî, *Sünen-i Suğrâ*'sında "*Mü'min ve Münafığın Kur'an Okuması Misali*" bâbını Îman kitabında ele almışlardır.[55]

Genel manada hadis musanniflerinin, eserlerine aldıkları rivayetlerin manaları ile ilgili bir yorumda bulunmadıkları bilinmektedir. Ancak bir yorumdan bahsedilecekse bu, onların hangi rivayetleri nasıl aldıkları ve hangi kitap altında değerlendirdikleri ile ilgilidir. Gözden kaçmayan bir diğer nokta ise, hemen her muhaddisin Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetleri almaktan geri durmamalarıdır. Her birisi az veya çok müstakil bir kitap/bölüm veya farklı bâblarda bu konudaki

---

[46] Buhârî, 97 **Tevhîd** 45, VIII/209.
[47] Buhârî, 97 **Tevhîd** 52, VIII/214.
[48] Müslim, **İlim**, 1-4, III/2053.
[49] Müslim, **Zikir**, 38-40, III/2074.
[50] Ebû Davud, 24 **İlim** 5, IV/63.
[51] Ebû Davud, 39 **İlim** 2, V/6.
[52] Ebû Davud, 8 **Kitâbu'l-Vitr** 14-22, II/147-160.
[53] Tirmizî, 43 **Kırâat** 8, V/193.
[54] Tirmizî, 44 **Tefsîr** 1, V/199.
[55] Nesâî, 47 **İman** 31, VIII/124.

rivayetleri nakletmişlerdir. Muhaddislerin eserlerine aldıkları hadislerden hareketle bazı çıkarımlar yapmak da mümkündür. Hadis musannifleri, sûrelerin faziletini konu alan rivayetleri eserlerine almakta ittifak halindelerken, faziletinden bahsettikleri sûre ve ayetler konusunda ise aralarında bazı farklılıklar mevcuttur. Öyle ki, bir muhaddis bazı sûre ve ayetlerin faziletinden bahseden rivayetleri eserine almamışken, bazıları ise bu konuda yüklü miktarda rivayet aktarabilmiştir.

Meselâ İbn Mâce, sûre ismini vererek herhangi bir bâb açmamış, "*Üç Sûrenin Fazileti*" bâbının altında ise, Fâtiha, Mülk ve İhlâs sûreleri ile ilgili rivayetleri sıralamıştır. İmam Mâlik de aynı şekilde "*Üç Sûrenin Fazileti*" ismiyle bir bâb başlığı açmış ve adı geçen üç sûreyi burada zikretmiştir. Ayrıca Mâlik, "*Fetih Sûresinin Fazileti*" rivayetini "*Kur'an Hakkında Vârid Olanlar*" bâbında zikretmiştir. Buhârî'ye gelince o, yedi sûrenin faziletinden bahsetmiştir. Bunlar: Fâtiha, Bakara, Kehf, Fetih, İhlâs ve Muavvizeteyn sûreleridir. Müslim, Buhârî'deki sûrelerin faziletini anlatan rivayetleri aktarmış, ancak farklı olarak o, Âl-i İmran sûresinin faziletine dair bir rivayete yer vermiştir. Tirmizî diğer muhaddislerden farklı olarak, yirmi iki sûrenin faziletinden bahseden rivayetleri almıştır. Bunlar: Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, İsrâ, Kehf, Yâsîn, Zümer, Musebbihât (7 sûre), Duhân, Mülk, Zilzâl, Kâfirûn, Nasr, İhlâs ve Muavvizeteyn sûreleridir. Nesâî, *Sünen-i Kübrâ*'sında on beş sûrenin faziletini ele alan rivayetleri nakletmiştir. Bunlar: Fâtiha, Bakara, Kehf, Musebbihât[56] Zilzâl, Kâfirûn, İhlâs ve Muavvizeteyn sûreleridir. Fazileti hakkında rivayet bulunan sûrelerin hadis eserlerine dağılımından şu sonuçları çıkarmak mümkündür:

---

[56] Musebbihât sûrelerinin hangileri olduğu hususunda ihtilaf edilmiştir. Kimi bilginlere göre bunlar Hadîd, Haşr, Saff, Cumua, Teğâbun sûreleri olmak üzere beş tanedir. Kimilerine göre ise, içinde özellikle sûre başlarında Allah'ı tesbih etmeyi zikreden ayetlerin geçtiği yukarıdaki sûrelere ek olarak İsrâ ve A'la sûreleridir. Bu sûreler "Sebbehe", "Yusebbihu", "Sebbih", "Subhane" lafızlarıyla başlamaktadır. Biz ikinci görüşü dikkate aldık. (Atık b. Ğays el-Biladî, **Fedâilu'l-Kur'an**, Daru Mekke, Mekke 1990, s.69; Abdusselam b. Salih a.g.e., s.57.) Daha başka alimlere göre ise, Hadîd, Haşr, Saff, Cumua, Teğâbun ve A'la süreleri olmak üzere altı tanedir. (Bkz. Faruk Hamâde, **es-Sahîh fî Fedâili'l-Kur'an**, Daru'l-Kalem, Dımaşk 2008, s. 240.) Musebbihât ifadesi rivayetlerde de geçmektedir. Örneğin Irbaz b. Sâriye şunu nakletmiştir: *Hz. Peygamber, Musebbihâtı yatmadan önce okur ve şöyle derdi: Bunlarda bir ayet vardır ki, bin ayetten daha hayırlıdır.* Bkz. Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, V/181; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, II/726; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, VII/ 261.

1-Sayısal olarak sûrelerin faziletini konu alan rivayetleri en fazla eserine alan muhaddisler Dârimî ve Tirmizî'dir. Dârimî'de 26, Tirmizî'de ise 22 sûrenin fazileti ile ilgili rivayetler mevcuttur. Tirmizî'den sonra sûre ve ayetlerin fazileti ile ilgili en çok rivayet, Nesâî'nin *Sünen-i Kübra*'sında geçmektedir.[57]

2- Mezkûr kitapların bütünün ittifakla faziletinden bahsettikleri sûreler, Fâtiha[58] ve İhlâs sûreleridir.

3- Mâlik ve İbn Mâce dışındaki diğer musanniflerin üzerinde ittifakla bahsettikleri sûreler Muavvizeteyn sûreleridir.

4- Kütüb-i Tis'a müelliflerinden sadece Tirmizî, İsrâ, Zümer ve Duhân sûrelerinin fazileti ile ilgili rivayetleri kitabına almıştır.

5- Çıkarılabilecek en önemli sonuçlardan biri de, Kütüb-i Tis'a kaynaklarının Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde sadece yirmi dokuz sûrenin faziletine dair hadislerin rivayet edilmiş olmasıdır. Bu, Kur'an'daki sûre sayısına nisbeten oldukça az bir sayıdır. Buna rağmen bazı müfessirlerin, her sûrenin faziletini anlatan rivayetleri tefsirlerine almış olmaları mânidardır.

6- Bazı muhaddisler, bazı ayetlerin faziletinden de (Âyetü'l-Kürsî, Bakara sûresi ve Haşr sûresinin son ayetleri) bahsetmişlerdir.[59] Bazı ayetlerin fazileti ile ilgili eserine en fazla rivayet alan musannif Dârimî, en az rivayet alan ise Buhârî'dir.

7- Kitabında konuyla ilgili en fazla bâb başlığı açıp hadis rivayet edenlerin başında Buhârî gelmektedir.

8- Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini kitabına en az sayıda alan muhaddis ise, İmam Mâlik olmuştur. O, konu ile ilgili sadece üç bâb açmış, bu bâblarda dokuz hadis ile üç eser nakletmiştir.

---

[57] Nesâi, *Sünen-i Suğrâ*'sının (*el-Mücteba*), Kitâbu'l-İftitâh bölümünde, Fâtiha sûresi ve Seb'i-Tuvel ile ilgili beş rivayete yer vermiştir. Bkz. Nesâi,11 **Kitâbu'l-İftitâh** 26, II/138- 140.

[58] Ebubekir İbnu'l-Arabi, Fâtiha'nın faziletine dair iki sahîh hadis olduğunu belirtmiş, bu hadislerin şunlar olduğunu bildirmiştir: "Namazı kulum ile aramda ikiye ayırdım..." , " Sana (Ubey b. Ka'b'a) misli ne Tevrat ne İncil ne de Furkan'da olan bir sûre öğreteceğim..." Bkz. İbnu'l-Arabi, **Ahkâmu'l-Kur'an**, I/14

[59] Abdusselam b. Salih a.g.e., s. 142-143.

9- Buhârî ve Müslim kıraatlarla ilgili rivayetleri, Fedâilu'l-Kur'an bölümü içerisinde; İmam Mâlik, Kitâbu'l-Kur'an'da; Nesâi ise Kitâbu'l-İftitâh'ta ele almışlardır. Ebû Dâvûd ile Tirmizî, kıraatlar ile ilgili ayrı bahisler açmışlardır.

Buraya kadar muhaddislerin genel olarak bazı sûre ve ayetlerin faziletine dair eserlerine aldıkları rivayetlerin dağılımı ele alınmıştır. Aşağıdaki tabloda ise, bu rivayetlerin Kütüb-i Tis'a eserlerinin Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde nasıl ele alındığı görülmektedir:

	MUSANNİF	ESERİN ADI	BÖLÜM ADI	SÛRELER	AYETLER
1	**Malik b. Enes (ö.179/795)**	**el-Muvatta**	**Kitâbu'l-Kur'an**	Fetih, Mülk, İhlâs	
2	**Dârimî (ö. 255/868)**	**Sünen**	**Kitâbu Fedâili'l-Kur'an**	Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân Kehf, Secde, Mülk, Tâhâ, Yâsîn, Duhân, Hâmîmler, Müsebbihât sûreleri, Kâfirûn, İhlâs, Felak-Nâs (Muavvizeteyn)	Bakara sûresinin ilk dört ayeti, Bakara sûresinden on ayet, Bakara 163. ayet, Âyetu'l-Kursî, Âyetu'l-Kursî'den sonraki iki ayet, Âmene'r-Rasulu, Mü'min sûresinin ilk iki ayeti,Kehf sûresinin sonu, Haşr sûresinin son üç ayeti, on ayet okumak, elli ayet okumak, yüz ayet okumak, iki yüz ayet okumak, yüz-bin arası ayet okumak, bin ayet okumak
3	**Buhârî (ö.256/869)**	**Sahîhu'l-Buhârî**	**Kitâbu Fedâili'l-Kur'an**	Fâtiha, Bakara, Kehf, Fetih, İhlâs, Felak-Nâs (Muavvizeteyn)	Âyetu'l-Kursî, Âmene'r-Rasulu,
4	**Müslim (ö.261/874)**	**Sahîhu Müslim**	**Bâbu Fedâili'l-Kur'an Ve Mâ Yete'allaku Bihi**	Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Fetih, Kehf, İhlâs, Felak-Nâs (Muavvizeteyn)	Âyetu'l-Kursî, Âmene'r-Rasulu, Kehf sûresinin evvelinden/ahirinden on ayet
5	**Tirmizî (ö. 279/892)**	**Sünen**	**Kitâbu Fedâili'l-Kur'an**	Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, İsrâ, Kehf, Yâsîn, Zümer, Müsebbihât, Duhân, Mülk, Zilzâl, Kâfirûn, Nasr, İhlâs, Felak-Nâs (Muavvizeteyn)	Âyetu'l-Kursî, Âmene'r-Rasulu, Kehf sûresinin evvelinden üç ayet, Haşr sûresinin son üç ayeti,
6	**Nesâî (ö. 303/915)**	**es-Sünenu'l-Kübrâ**	**Kitâbu Fedâili'l-Kur'an /Sevâbu'l-Kur'an**	Fâtiha, Bakara, Kehf, Müsebbihât, Zilzâl, Kâfirûn, İhlâs, Felak-Nâs (Muavvizeteyn)	Âyetu'l-Kursî, Âmene'r-Rasulu, Kehf sûresinin ilk ve son ayetleri,

Tasnîf dönemi sonrası hadis eserlerinin neredeyse tamamında, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili müstakil bölümler bulunmaktadır. Örnek olarak; Hâkim en-

Nîsâbûrî'nin (ö.405/1014) *Müstedrek*'i[60], Beyhakî'nin (ö.458/1065) *Şuabu'l-Îmân*'ı[61], Beğâvî'nin (ö.516/1122) *Mesâbîhu's-Sünne*'si[62], İbnü'l-Esîr'in (ö. 606/1209) *Câmiu'l-Usûl*'ü[63], el-Münzirî'nin (ö.656/1258) *et-Terğîb ve't-Terhîb'i*[64], Nevevî'nin (ö.676/1277) *Riyazü's-Salihîn*'i[65], Tebrîzî'nin (ö.737/1336) *Mişkâtü'l-Mesâbîh*'i[66] ve Mansur Ali Nâsıf'ın *et-Tâc*'ında müstakil olarak "Fedâilu'l-Kur'an" bölümleri bulunmaktadır.[67]

Kur'an-ı Kerim, mahza vahy olduğundan Müslümanlar, tilaveti ve manası üzerinde düşünmeye gayret göstermekle birlikte, ilk dönemden itibaren Kur'an-ı Kerim'in fazileti ile ilgili eserler de ortaya koymuşlardır. Bu eserlerin meydana gelmesinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili hadislerin ilham kaynağı olduğunda kuşku yoktur. Bunun neticesi olarak genelde fedâil edebiyatı, özelde ise Fedâilu'l-Kur'an edebiyatı ile ilgili zengin bir literatür oluşmuştur. Burada bütün edebiyatı zikretmek, konu başlığımızın hacmini arttıracağından yalnızca bazı eser ve müelliflerinin ismini vermekle iktifâ edeceğiz.[68]

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili müstakil eserlerin ilk defa ne zaman teşekkül ettiği tartışma konusu olmakla birlikte bu ilmin ilk dönemlerden itibaren başladığı ifade

---

[60] Hâkim en-Nîsâbûrî,**el-Müstedrek Ala's-Sahîhayn**, Daru'l-Marife, Beyrut tsz., I/550.

[61] Beyhakî, **el-Câmi'li Şuabi'l-imân**, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2003, III/327- 552 (Beyhakî, imanın on dokuzuncu şubesi olarak "Ta'zimu'l-Kur'an" bölümünü açmış ve burada altı yüz yetmiş adet rivayet nakletmiştir.).

[62] el-Beğavî, **Mesâbîhu's-Sünne**, Daru'l-Marife, Beyrut tsz., II/107-135.

[63] İbnu'l-Esîr el-Cezerî, **Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'Rasûl**, thk. Abdulkadir el-Arnavut, Mektebetu Dari'l-Beyân, VIII/461-511 (Rivayetler, "Fî Fedâili'l-Kur'an ve'l-Kıraeti" başlığı altında, dört bölümde ele alınmıştır.).

[64] el-Münzirî, **et-Terğîb ve't-Terhîb**, thk. Muhammed Nasiruddin el- Elbânî, Mektebetu'l-Mearif, Riyad 1424. (On beşinci kitap olan "Kitâbu Kırâeti'l-Kur'an"da on beş bâb şeklinde rivayetleri toplamıştır.) II/584-609.

[65] Nevevî, **Riyazu's-Salihîn**, Dâru's-Selâm, Kahire 2002, II/1234 ("Fedâil" başlığı altında ele almıştır).

[66] Tebrîzî, **Mişkâtu'l-Mesabîh**, thk. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1979, I/651-683 (Kitabu Fedâili'l-Kur'an başlığı altında ele almıştır).

[67] Ayrıntılı bilgi için bkz. Mesut Çakır, **Fedâilu'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahrîc ve değerlendirmesi**, MÜSBE,(Yük. Lis.), 2007, s. 4.

[68] Abdusselâm b. Salih b. Süleyman el-Cârullah, a.g.e., 84-119; Muhammed b. el-Hasan el Firyâbî, **Kitabu Fedâili'l-Kur'an**, (thk. Yûsuf Osman Fadlullah Cibrîl), Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd, 1989, s. 23-26 (Muhakkik, eserin giriş bölümünde 27 adet eseri tâdat etmiştir.);; İbnu'n-Nedim, **el- Fihrist**, (thk.Rıza Teceddud), s. 39-40; Katip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, 2/1277; İsmâil Paşa, **Îdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl Ala Keşfi'z-Zunûn**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut, tsz, II/197; Kettânî, **Hadis Literatürü (er-Risâletu'l- Mustatrafe)**, İz Yay. trc. Yusuf Özbek, İstanbul 1994, s. 84-85; Ömer Faruk Akpınar, **Fedâilu'l-Kur'an Edebiyatı**, İstem der., sayı:17, s.177-194.

edilmiştir. Bunun sebepleri arasında, bu ilmin tefsir ile doğrudan ilişkili olması ve tefsirlerin hicri ilk asırdan itibaren yazılmaya başlanması; hadis ilmi ile bağlantısının kuvvetli olması ve hadislerin de erken dönemde tedvîn edilmesi gibi hususlar zikredilmiştir. Bu alanla ilgili telif edildiği ifade edilen ilk dönem eserlerinin sadece isimleri elimizde mevcuttur.[69]

Tarihi seyir içinde müstakil bir disiplin hüviyeti kazanan ilimlerin ilk müessisinin kim olduğu hususu, alan araştırmacıları arasında hep tartışma konusu olmuştur. Örneğin İbnu'n-Nedîm (ö.385/995), Ubey b. Ka'b'a nisbet edilen bir eserden bahsetmektedir.[70] Ancak İbnu'n-Nedîm, bu konuda eleştirilmiştir. Onun bazı eserlerde, Ubey b. Ka'b'a nisbet edilen ve her sûrenin fazileti ile ilgili bilgiler içeren (bunun uydurma olduğu ifade edilmiştir) uzun rivayetine istinaden böyle bir iddiada bulunduğu belirtilmiştir.[71] Ubey b. Ka'b'a nisbet edilen böyle bir telifin olmaması, sadr-ı evvel olan sahâbilerin hadis kitâbetini genel anlamda kendilerine adet haline getirmedikleri bilgisi ile de örtüşmektedir. Fedâilu'l-Kur'an sahasında yapılan ilk müstakil çalışmanın *Menâfi'ul-Kur'ân* adıyla Şafiî'ye (ö.204/819)[72], ikinci çalışmanın ise, *Fedâilu'l-Kur'an* adıyla Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe'ye (ö. 207/822) ait olduğu da ifade edilmiştir.[73] Ancak alanında yazılmış ilk eserler olduğu belirtilen bu eserler günümüze ulaşmamıştır. Elimize ulaşan en eski eser ise, Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam'ın (ö.224/838) "*Fedâilu'l-Kur'an ve Meâlimuhu ve Âdâbuh*" isimli eseridir.[74]

---

[69] Abdusselâm b. Salih b. Süleyman el-Cârullah, a.g.e., 84-110.

[70] İbnu'n-Nedim, **el- Fihrist**, (thk. Rıza Teceddud), s. 39-40.

[71] Abdusselâm b. Salih b. Süleyman el-Cârullah, **Fedâilu'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru't-Tedemmuriyye, Riyad 2008, s. 62-66; Ayrıca bkz. Zerkeşî, **el-Burhan fi Ulûmi'l-Kur'an**, II/432.

[72] Katip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn 'an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn**, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1941, II/1227; Şeyh Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, **Mevsuatu Fedâili Süver ve Âyâti'l-Kur'an**, Dâru İbni'l-Kayyim, Suudi Arabistan 1409, I/10; Abdusselam b. Salih Fedâilu'l-Kur'an alanında ilk telif edilen eser ile ilgili olarak şunları nakletmektedir: "Bu eserin İmam Şafii'ye nisbeti tartışmalıdır. Mesela *Menâkibu'ş-Şafiî* müellifi Beyhakî, İmam Şafiî'nin eserleri arasında böyle bir eser kaydetmemiş ve "Ben İmam Şafiî'nin terceme-i halini yazan eserleri inceledim. Ancak, onun bu isimde bir eserine rastlamadım," demiştir. Ayrıca Fedâilu'l-Kur'an edebiyatı ile ilgili yetmişten fazla eser sayan el-Ğafikî de (ö.619/1222) İmam Şafiî'nin bu eserinden bahsetmemektedir." Bkz. Abdusselâm b. Salih, a.g.e., s. 66-68.

[73] el-Firyâbî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Yusuf Osman Fadlullah Cibrîl (muhakkikin mukaddimesinde) , Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1989, s. 23.

[74] Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam'ın bu eserinin muhteviyatını beş kısımda değerlendirmek mümkündür: 1- Kur'an-ı Kerim'i dinlemenin, onunla amel etmenin, ehline ta'zîm ve ikramda

Fedâilu'l-Kur'an edebiyatı içerisinde Kur'an-ı Kerim'in faziletleri ile ilgili eserler yazıldığı gibi daha hususi olarak, Fâtiha sûresi, Âyetü'l-Kürsî, Yâsîn sûresi, İhlâs sûresi ve Muavvizeteyn sûrelerinin faziletlerine dair eserler de telif edilmiştir. Bu edebiyat ile ilgili belli başlı eserleri şöyle sıralamak mümkündür:[75]

1. Muhammed b. İdris eş-Şâfiî (ö.204/819), *Menâfi'ul-Kur'ân,*[76]

2. Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe (ö.207/822), *Fedâilu'l-Kur'an,*

3. Ebûbekir Abdurrezzak b. Hemmam b. Nafi' (ö.211/826), *Fedâilu'l-Kur'an,*

4.Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm (ö.224/838), *Fedâilu'l-Kur'an ve Meâlimuhu ve Âdâbuh,*

5. İsmâil b. Amr el-Becelî (ö.227/841), *Fedâilu'l-Kur'an,*

6. Ebû Zekeriyya Yahya b. Abdilhamid b. Abdirrahman b. Meymune el-Himmanî (ö.228/842), *Fedâilu'l-Kur'an,*

---

bulunmanın fazileti, 2- Kur'an'daki sûre ve ayetlerin fazileti,3- Kur'an tilaveti esnasında onu dinlemek, ayetlerini tedebbür etmek, 4- Mushafların alım ve satımı, tezyîni, hattı ve mushafa tâhir iken dokunmak 5- Farklı lehçelerde kıraat, üzerinde ittifak ve ihtilaf edilen harfler, hatt-ı osmani'ye muhalif olan kıraatlar. Bkz. Ebu Ubeyd el-Kasım b. Sellam el-Herevi, **Kitabu Fadâili'l-Kur'an ve Me'alimuhu ve Âdâbuh** (Mukaddimesi), (thk. Mervan el-Atiyye, Muhsin Harabe, Vefa Takiyuddin), Daru İbn Kesîr, Beyrut 1999, s. 22.

[75] Ayrıntılı bilgi için bkz. Abdusselâm b. Salih b. Süleyman el-Cârullah, a.g.e., 84-119. (Bu eserde mahtût olanlar ve şia tarafından telif edilenler ile birlikte 121 eser zikredilmiştir); İbnu'n-Nedim, **el-Fihrist**, (thk.Rıza Teceddud), s. 39-40; Katip Çelebi, **Keşfu'z-Zunûn**, 2/1277;; Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan el-Firyâbî, **Kitabu Fedâili'l-Kur'an**, (thk. Yûsuf Osman Fadlullah Cibrîl), Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1989, s. 23-26 (Muhakkik, eserin giriş bölümünde 27 adet eseri tâdat etmiştir.); İsmâil Paşa, **Îdâhu'l-Meknûn fi'z-Zeyl 'Ala Keşfi'z-Zunûn**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut tsz, II/197; Seyit Avcı, **Hadis Kaynaklarına Göre Kur'an'ın Faziletleri**, İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi, sayı: 17, 2011, s. 539-540; Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, a.g.e., s.9; Ahmed b. Şuayb en-Nesaî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Şeyh Semîr el-Hûlî, Muesseset'l Kütübi's-Sekâfiyye, s.13-16; Nesaî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Faruk Hamâde, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1992, s. 20-37 (Muhakkik, eserin girişinde 41 adet Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili eseri tadat etmiştir.); Cafer b. Muhammed el-Müstağfirî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Ahmed b. Faris es-Selûm, Daru İbn Hazm, Beyrut, 2006, s. 14-15; Ebubekir b. Ferac el-Endelusî el-Kurtubî, **el-Vecîz Fî Fedâili'l-Kitabi'l-Azîz**, (Mukaddimesinde), Daru'l-Hadis, Kahire, tsz.; Kettânî, **Hadis Literatürü (er-Risâletu'l-Mustatrafe)**, s. 84-85; Rıdvan Muhammed Rıdvan, **Fedâilu'l-Kur'an**, Matbaatu Mısr, Kahire 1941, s. 4-5; Abdullah Aydemir, **Fedâilu'l-Kur'an**, DİA, XII, 532-533. Ömer Faruk Akpınar, **Fedâilu'l-Kur'an Edebiyatı**, s.177-194

[76] İbnu'n-Nedim, *Fihrist*'inde ilk olarak sahabî Ubey b. Ka'b'ı zikretmiştir. Bkz. İbn Nedim, **Fihrist**, s. 39; Abdusselam b. Salih de *Fedâilu'l-Kur'an'i'l-Kerim* isimli eserinde ilk sırada Ebu'l-Munzir Ubey b. Ka'b b. Kays b. Ubeyd b. Zeyd en-Neccârî'yi zikretmiştir. Bkz. Abdusselam b. Salih, **Fedâilu'l-Kur'an'i'l-Kerim,** s. 84

7. Halef b. Hişâm el-Bezzâr (ö.229/843), *Fedâilu'l-Kur'an,*

8. İbn Ebî Şeybe Ebûbekir Abdullah b. Muhammed el-Absî (ö.235/849), *Sevâbu'l-Kur'an,*

9. Ebu'l-Fadl Ahmed b. Muazzel b. Ğaylan b. el-Hakem b. el-Muhtar (ö. 240/854), *Fedâilu'l-Kur'an,*

10. Ebu Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel (ö.241/855), *Fedâilu'l-Kur'an,*

11. Hişam b. Ammar b. Nusayr (ö.245/859), *Fedâilu'l-Kur'an,*

12. Ebû Abdillah Hafs b. Ömer b. Abdilaziz ed-Dûrî (ö.246/860), *Fedâilu'l-Kur'an,*

13. Ebu'l-Fazl el-Abbas b. el Ferec er-Riyâşi el-Basrî (ö.257/870), *Fedâilu'l-Kur'an,*

14. Ebu Zekeriyya Yahya b. İbrahim (İbn Muzeyyen) el-Kurtubî (ö.259/872), *Fedâilu'l-Kur'an,*

15. Ahmed b. Muhammed b. Halid el-Berkî (ö.274/887), *Fedâilu'l-Kur'an,*

16. Alî b. Hasen eş-Şîî (ö.290/902), *Fedâilu'l-Kur'an,*

17. Ebû Abdillah Muhammed b. Eyyub b.Yahya ed-Durays el-Becelî er-Razî (ö.294/906), *Fedâilu'l-Kur'an ve Mâ Nezele Mine'l-Kur'ani bi'l-Mekke ve Mâ Nezele bi'l-Medine,*

18. İbn Ebî Şeybe Muhammed b. Osman el-Absî Ebû Ca'fer el-Kufî (ö. 297/909), *Fedâilu'l-Kur'an,*

19. Ebû Bekir Ca'fer b. Muhammed b. el Hasen el-Firyâbî (ö.301/913), *Fedâilu'l-Kur'an ve ma Câe Fîhi el-Fadl ve fî Kem Yukra' ve's-Sünnetu fi Zâlik,*

20. Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb en-Nesâî (ö.303/915), *Fedâilu'l-Kur'an,*

21. Ebu'l-Hasen Ali b. Saîd el-Askerî (ö.305/917), *Fedâilu'l-Kur'an,*

22. İbn Ebî Dâvûd es-Sicistânî (ö.310/922), *Fedâilu'l-Kur'an,*

23. Dâvûd b. Muhammed b. Mûsa el-Evdenî (ö.320/321), *Fedâilu'l-Kur'an,*

24. Ali b. İbrahim b. Hâşim el-Kummî (ö.329/940), *Fedâilu'l-Kur'an,*

25. Ebû Ca'fer Muhammed b. Ya'kûb el- Kuleynî eş-Şîî (ö.329/940), *Fedâilu'l-Kur'an,*

26. İbnu'l-Haddad Muhammed b. Ahmed el-Kinanî (ö.344/955), *Fedâilu'l-Kur'an,*

27. Ebû Abdillah Ahmed b. Muhammed b. Seyyâr el-Basrî (ö.360/970), *Sevâbu'l-Kur'an,*

28. Ebubekir Muhammed b. el- Hüseyn b. Abdillah el-Acurî el-Bağdadî (ö. 360/970), *Ahlaku Hameleti'l-Kur'ani ve Ehlih,*

29. Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyan el-Isbahânî (ö.369/979), *Fedâilu'l-Kur'an,*

30. Ebu Bekr Abdusselam b. Ahmed b. Suheyl el-Basrî (ö.370/980), *Fedâilu'l-Kur'an,*

31. Diyau'l-Makdisî (ö.402/1011), *Fedâilu'l-Kur'an,*

32. Kâdî Abdulcebbâr (ö.415/1024), *Fedâilu'l-Kur'an,*

33. Ebu'l-Abbas Muhammed Ca'fer b. Muhammed b. el-Mustağfir en-Nesefî el-Hanefî (ö.432/1040), *Fedâilu'l-Kur'an,*

34. Ebu'l-Abbâs Ca'fer b. Muhammed el-Mustağfirî (ö.432/1040), *Fedâilu'l-Kur'an,*

35. Ebû Zer Abd b. Ahmed el-Ensârî el-Herevî (ö.434/1042), *Fedâilu'l-Kur'an,*

36. Ebu Muhammed el-Hasan b. Muhammed b. el-Hasan el-Hallal el-Bağdadî (ö.439/1047), *Fedâilu Sûreti'l-İhlâs,*

37. Ebu'l-Hasen b. Sahr el-Ezdî (ö.443/1051), *Fedâilu'l-Kur'an,*

38. Ebu'l-Fazl Abdurrahman b. Ahmed er-Râzî (ö.454/1062), *Fedâilu'l-Kur'an ve Tilâvetuhu ve Hasâisu Tülatihi ve Hameletih,*

39. Ebu'l-Hasen Ali b. Ahmed el-Vâhidî (ö.468/1075), *Fedâilu'l-Kur'an, Fedâilu's-Süver,*

40. Ebu Muhammed el-Hasan b. Ahmed b. Muhammed b. Kasım b. Ca'fer es-Semerkandî (ö.491/1097), *Fedâilu "Kul Huvellahu Ehad"; Fedâilu "Bismillahirrahmanirrahim",*

41. Ebu'l-Kâsım Huseyin b. Ali Ragıb el-Isfehânî (ö.502/1108), *Risâle fî Fevâidi'l-Kur'an,*

42. Ebû Hâmid Muhammed b. Ahmed et-Tûsî el-Gazzâli, (ö.505/1111), *Cevâhiru'l-Kur'an,*

43. Ebu Sa'd Abdulkerim b. Muhammed b. Mansur b. Muhammed et-Temîmî es-Sem'anî el-Mervezî eş-Şafii (ö.562/1166) *Fedâilu Sûreti Yâsîn,*

44. İbnu'l-Haşşab Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed el Hazrecî el-Yemenî (ö.567/1171), *ed-Durru'n-Nazîm fî Havassi'l-Kur'ani'l-Azîm,*

45. Ebu'l-A'la el-Hasen b. Ahmed b. el-Hasen b. el-Attâr el-Hemedânî (ö. 569/1173), *el-Hâdî ilâ Ma'rifeti'l-Mekati' ve'l-Mebâdî,*

46. Ebu'l-Kasım b. Asakir (ö.571/1175), *Ahbâr li Hıfzi'l-Kur'an,*

47. Ebû Abdullah Muhammed b. Abdulvahid el-Ğâfikî (ö.619/1222), *Fedâilu'l-Kur'an,*

48. Ebu'l-Fazl Ahmed b. Muhammed b. el-Muzaffer el-Muhtâr er-Râzî el-Hanefî (ö.631/1233), *Fedâilu'l-Kur'an,*

49. Muhammed b. Abdulvâhid el-Makdisî eş-Şehîr bi Diyâuddîn el-Makdisî (ö.643/1235), *Fedâilu'l-Kur'an,*

50. Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Ensârî el-Hazrecî el-Kurtubî (ö.671/1272), *et-Tizkâr fî Efdâli'l-Ezkâr,*

51. Muhyiddin Zekeriyyâ Yahyâ b. Şeref en-Nevevî (ö.676/1277), *et-Tibyân fî Âdâbi Hameleti'l-Kur'an,*

52. İzzuddin b. Abdisselam (ö.678/1279), *Fedâilu'l-Kur'an Alâ Adedi'l-Ahrufi'l-Hecâiyye,*

53. Abdulmü'min b. Halef ed-Dimyati (ö.705/1305), *Fadlu Ayeti'l-Kürsî,*

54. İbn Teymiyye el-Harranî (ö.728/1327), *Kaidetun fi Fedâili'l-Kur'an,*

55. el-İmâm Ebu's-Saâdât Afîfuddîn Abdullah b. Es'ad el-Yâfiî (ö.768/1366), *el-İrşâd ve't-Tatrîz fî Fadli Zikrillâhi ve Tilâveti Kitâbihi'l-Azîz,*

56. Ebu'l-Fidâ İsmâil b. Kesîr (ö.774/1372), *Fedâilu'l-Kur'an,*

57. Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ahmed el-Hanbelî (ö.795/1392), *Mevridu'z-Zaman ilâ Ma'rifeti Fedâili'l-Kur'an,*

58. Ebu Tâhir Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed b. İbrahîm eş-Şirâzî el-Fîruzabadî eş-Şâfiî (ö.818/1415), *Cüz'ün Fi Fadli Sûreti Yâsîn,*

59. Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Süleyman el-Mısrî eş-Şafiî (ö. 819/1416), *el-Feydu'l-Kudsî Fî Fadli Âyeti'l-Kursî,*

60. Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed (İbnu'l-Cezerî) (ö. 832/1428), *Fedâilu'l-Kur'an,*

61. İbn Hacer el-Askalânî (ö.852/1448), *el-İtkân fî Fedâilu'l-Kur'an,*

62. Cemaluddin Yusuf b. Hasan b. Ahmed b. Abdilhadi (ö.909/1503), *Hidâyetu'l-İnsân ilâ'l-İstiğnâ bi'l-Kur'an,*

63. Ebu'l-Fadl Abdurrahman b. Ebîbekr es-Suyûtî el-Hûdayrî eş-Şafiî (ö. 911/1505), *Hamâilu'z-Zuher fî Fedâili's-Süver,*

64. İbnu'l-Abbas el-İklilî (ö.948/1541), *Şifâu'z-Zaman fî Fadli'l-Kur'an,*

65. Şemsuddîn Muhammed b. Tûlûn ed-Dimaşkî, (ö.953/1546), *Fedlu Ayeti'l-Kursî,*

66. Aliyyu'l-Karî (ö.1014/1605), *Erbaûne Hadîsen fî Fedâilu'l-Kur'an,*

67. Ali b. Sultan el-Herevi (ö.1014/1605), *el-Alâmâtu'l-Beyyinât fî Fedâili'l-Âyât,*

68. Muhammed b. Abdilkerîm el-Medenî (ö.1189/1775), *ed-Durerü's-Semîne fî Fedâili'l-Âyâti ve's-Süver,*

69. Muhammed b. Abdilvehhâb (ö.1206/1791), *Kitâbu Fedâili'l-Kur'an,*

70. Feyzullâh b. Mustafa er-Rûmî el-Hanefî el-Vâiz (ö.1229/1813), *el-Vesîletu'n-Nâfia fî Fedâilu'l-Kur'an,*

71. Ebu Abdillah Muhammed b. Ali b. Muhammed b. Abdillah eş-Şevkânî es-San'anî (ö.1250/1834), *Şerhu'l-Fâtiha ve Ba'du Fedâilihâ,*

72. İbrahim b. Ahmed el-Hasenî eş-Şehîr bi İbn Kadîb el-Bân (ö.1308/1890), *Âkâmu'l-Cevâhir Ve'l-Mercân Fî Fadli Tilaveti'l-Kur'an.*

Muasır çalışmalar[77]

1. Muhammed Zekeriyya b. Yahyâ el-Kandehlevî, *Fedâil-i Â'mal,*[78]

2. Ahmed Hamdi İmam, *Muhtârat mın Fedâili'l-Kur'an,*

3. Atık b. Ğays el-Biladî, *Fedâilu'l-Kur'an,*[79]

---

[77] Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili muasır çalışmalar için bkz. Aydemir, a.g.m., DİA, XII, 532-533; Akpınar, a.g.m., 187-194; Abdusselâm b. Salih, a.g.e., 84-119.

[78] Zekeriya Kandehlevî, **Fezâil-i A'mâl**, Risale yay., trc. Yusuf Karaca, İstanbul 2012.

4. Rıdvan Muhammed Rıdvan, *Fedâilu'l-Kur'an,*

5. Abdusselam b. Salih b. Süleyman el-Carullah, *Fedâilu'l-Kur'ani'l-Kerim,*

6. Tahtavî, *Âyetü'l-Kürsî Fedâiluha ve Havassuha,*[80]

7. Ebu'l-Fazl Abdullah b. Muhammed b. es-Sıddîk el-Ğumârî, *Fedâilu'l-Kur'an,*

8. Abdullah Sirâcuddin, *Tilâvetu'l-Kur'ani'l-Mecîd,*

9. Muhammed b. Rızk b. Tarhûnî, *el-Ehâdîsu's-sâbite fî Fedâili's-Süver ve Âyâti'l-Kur'an,*

10. İbrahim Ali Ömer, *el-Kur'anu'l-Kerim Tarihuhu ve Âdabuhu,*[81]

11. Munîre Muhammed Nasir ed-Devserî, *Esmâu Süveri'l-Kur'an,*[82]

12. Faruk Hamâde, *es-Sahîh Fî Fedâili'l-Kur'an,*[83]

13. İsmail Karaçam, *Kur'an-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri,*

14. Abdullah Aydemir, *Hz. Peygamber ve Sahabenin Dilinden Kur'an-ı Kerim'in Faziletleri,*

15. Amr Abdulmün'im Selim, *er-Revhu ve'r-Reyhan Fi Fedâili ve Ahkâmi'l-Kur'an,*

16. Muhammed Sadık Kamhavi, *Risaletun fi Fedâili'l-Kur'an, Tecvîdu'l-Kur'an ve Yelihi Risâletun fî Fedâili'l-Kur'an,*

17. Muhammed Musa Nasr, *Fedâilu'l-Kur'an ve Hameletihi fi's-Sünneti'l-Mutahhara,*

---

[79] Atık b. Ğays, **Fedâilu'l-Kur'an**, Daru Mekke, Suudi Arabistan 1990.
[80] Tahtavî, **Âyetü'l-Kürsî Fedâiluha ve Havassuha**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.
[81] İbrahim Ali Ömer, **el-Kur'ani'l-Kerim Tarihuhu ve Âdâbuhu**, Mektebetu'l-Felah, Kuveyt tsz.
[82] Munîre Muhammed Nasir ed-Devserî, **Esmau Süveri'l-Kur'an**, Daru İbn el-Cevzî, Kahire 1429.
[83] Faruk Hamâde, **es-Sahîh Fî Fedâili'l-Kur'an**, Daru'l-Kalem, Dımaşk 2008.

18. Nâzım Sultan el-Misbâh, *et-Tibyân Fî Fadli ve Şerhi A'zami Âyetin Mine'l-Kur'an,*

19. Atık b. Ğays el-Biladî, *Fedâilu'l-Kur'an,*

20. Asma Afsaruddin, *The Fadâıl al-Qur'ân And Its Socio-Political Significance,*[84]

21. Abdullah Aydemir, *Fedâilu'l-Kur'an,*

22. Tayyip Okiç, *Kur'an-ı Kerim'in Uslup ve Kıraati,*

23. Arif Pamuk, *Resulullah'ın Dilinden Sûrelerin Hikmeti, Fazileti ve Dualar,*

24. Mustafa Necati Bursalı, *Ayet ve Hadislerle Kur'an'ın ve Sûrelerin Faziletleri,*

25. Mehmet Özcan, *Kur'an'ın Fazileti ile İlgili Hadisler,*

26. Saffet Sancaklı, *Sûrelerin Faziletiyle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği,*

27. el-Yâfiî, (trc. Hami Erin) *Kur'an-ı Kerim'in Havas ve Esrarı,*

28. Akif Aydın, *Kur'an-ı Kerim Okumanın ve Dinlemenin Fazilet ve Âdâbı,*

29. Adem Karataş, *Hadislerde Kur'an Okumanın Faziletleri.*

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili zayıf ve mevzu hadisleri derleyen bazı hadis kitapları ise şunlardır:[85]

1.Muhammed b. Tahir el-Makdisi (ö.507/ 1113), *Tezkiratu'l-Mevdûat,*

2.İbnü'l-Cevzî (ö.597/1200), *el-İlelu'l-Mutenâhiye fi'l-Ehâdîsi'l-Vâhiye*; *Kitabu'l-Mevdûât (Ebvâbün Teteallaku bi'l-Kur'an),*

---

[84] Asma Afsaruddin, **The Fadâıl al-Qur'ân And Its Socio-Political Significance**, İÜİFD, Sayı, 3, İstanbul 2001.

[85] el-Firyabî , a.g.e., s. 82; Akpınar, a.g.m., 188-190.

3. Şemsuddin es-Sehâvî (ö. 902/1496), *el-Makasidu'l-Hasane,*

4. Ali b. Muhammed b. Arrak (ö 907/1501), *Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Marfûa 'Ani'l Ehâdîsi'ş-Şenîati'l-Mavdûa (Kitâbu Fedâili'l-Kur'an),*

5. Suyûtî (ö.911/1505), *el-Leâliu'l-Masnua fi'l-Ehadîsi'l-Mevdûa (Bâbu Fedâili'l-Kur'an),*

6. Aclûnî (ö.1162/1748), *Keşfu'l-Hafa,*

7. Şevkânî (ö.1250/1834), *el-Fevâidu'l-Macmua fi'l-Ehadîsi'l-Mevdûa (Bâbu Fedâili'l-Kur'an),*

8. el-Elbânî (ö.1914/1999), *Da'îfu't-Terğîb ve't-Terhîb*, (*Kitâbu Kırâeti'l-Kur'an bölümü*).

Dirayet ve rivayet tefsirlerinin bir kısmında ya sûrenin başında veya sûrenin sonunda, ilgili sûrenin fazileti ile ilgili birçok rivayet nakledilmiştir. Bunların ciddi bir tahlil sürecinden (isnâd/metin) geçirilmesi gerekmektedir. Müfessirlerden bazıları mukaddimelerinde bu konuya geniş yer ayırmışlardır. Mesela Kurtubî (ö.671/1272), *el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an* isimli eserinin mukaddimesinde bu konuya oldukça geniş yer ayıran müfessirlerdendir. Aynı şekilde İbn Kesîr'in (ö.724/1372) *Fedâilu'l-Kur'an* isimli müstakil olarak basılan eseri de aslında tefsirinin mukaddimesidir. İbn Kesîr, şöyle demektedir: "Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an'ı tefsir bölümünden sonra ele aldı. Çünkü tefsir, daha önemli idi. Biz ise, tefsirden önce zikretmekteyiz. Bunu yapmamızdaki amaç, Kur'an'ın hıfz edilmesine ve onunla amel edilmesine teşvik etmektir."[86]

Tefsir ilminde önemli bir konuma sahip olan İbn Cerir et-Taberî (ö.310/922), sadece Fâtiha ve Fetih sûrelerinin fazileti ile ilgili rivayetleri nakletmişken, daha başka müfessirler, sûrelerin faziletini ele alan rivayetleri, tefsirini yapacakları sûrenin hemen başında zikretmişlerdir. Vâhidî (ö.468/1075), Kurtubî (ö.671/1272), İbn Kesîr (ö.774/1372) ve Şevkanî (ö.1250/1834) gibi müfessirler böyle bir yol takip

[86] İbn Kesîr, **Kitabu Fedâili'l-Kur'an**, Mektebetu İbn Teymiyye, thk. Ebu İshak el-Huveyni el-Esrî, Kahire 1416, s. 4

etmişlerdir. Bazıları da bu rivayetleri, tefsirini yaptıkları sûrelerin sonuna koymuşlardır. Beğavî (ö.516/1122), Zemahşerî (ö.528/1133) ve Beydavî (ö. 685/1189) gibi müfessirler de bu yöntemle rivayetleri tefsirlerine almışlardır. Bazı müfessirler ise muhtemelen sıhhatinden şüphe duydukları için az sayıda rivayeti tefsirlerinde nakletmişlerdir. Bunlardan biri olan Ebubekir İbnu'l-Arabî (ö. 543/1148), *Ahkâmu'l-Kur'an* isimli tefsirinin girişinde şöyle demektedir: "Sûrelerin fazileti ile ilgili oldukça az sahîh hadis vardır. Geriye kalan rivayetlere bakmaya lüzüm yoktur.."[87]

Biz burada sadece Fedâilu'l-Kur'an edebiyatının bir parçası olarak sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetleri tefsirlerine alan bazı müfessirler ile eserlerini vermekle yetineceğiz. Tefsir kitapların içerisinde bol miktarda Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini içeren bazı eserleri şöyle sıralayabiliriz:[88]

1. Ebû İshâk Ahmed b. İbrâhîm es-Sa'lebî (ö.427/1035), *el-Keşf ve'l-Beyân*,

2. Vâhidî (ö.468/1075), *el-Besît Fî Tefsîri'l-Kur'an*,

3. Zemahşerî (ö.528/1133) *el-Keşşâf ‘an Hakâiki't-Tenzîl*,

4. Kâdî Beydâvî, (ö.685/1286) *Envâru't-Tenzîl*,

5. İbn Kesîr, (ö.774/1372) *Tefsiru'l-Kur'ani'l-‘Azîm*,

6. Ebu's-Suud Efendi (ö.951/1544) *İrşâdu'l-Akli's-Selim.*

Fedâilu'l-Kur'an edebiyatını ilgilendiren başka bir literatür de ulûmu'l-Kur'an nitelikli kitaplardır. Alemuddin es-Sehavî'nin (ö.643/1245) *Cemâlu'l-Kurrâ ve Kemâlu'l-İkra*, Zerkeşî'nin (ö.794/1391) *el-Burhan fî Ulûmi'l-Kur'an*, Suyûtî'nin (ö.911/1505) *el-İtkan fî Ulûmi'l-Kur'an* gibi Ulûmu'l-Kur'an ile ilgili eserlerde Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine yer verilmiş ve bu rivayetlerle ilgili bazı değerlendirmeler yapılmıştır.

---

[87]Ebubekir Muhammed b. Abdillah (İbnu'l-Arabî), **Ahkâmu'l-Kur'an**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., I/14.

[88] el-Firyabî, a.g.e., s. 83.

BİRİNCİ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN KAYNAKLARI VE MUHTEVASI

1.1. FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN KAYNAKLARI

Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri ile ilgili bilgi sahibi olmak, hadis kaynaklarına müracaat etmeyi zorunlu kılmaktadır. Her muhaddisin kendisine has bir "Rivayet tasnîf sistemi" olduğundan bir bölüm altında zikrettikleri hadislerden hareketle, onların hadis ahzetme ve rivayet etmede önem verdikleri bazı noktaları yakalamak mümkündür. "Sünnetin önemini ve dindeki yerini bilmek kadar, sünnet verilerinin günümüze intikalini sağlayan kaynakların genel muhtevasını, tasnîf sistemlerini ve ihtiva ettikleri hadislerin güvenilirlilik derecesini bilmek de önemlidir. Hadis kaynaklarından doğru yararlanabilmek için müelliflerini tanımanın yanı sıra, telif edilme amaçlarını, metotlarını ve kullandıkları dili/terminolojiyi de bilmek gerekir. Bir müellifin otorite sayılması, ya da hadis ilimlerinin bütün inceliklerini bilmesi, eserine aldığı hadislerin tamamının aynı derecede sahîh olacağı veya eserinin hiç zayıf hadis içermeyeceği anlamına gelmez. Hadisin bulunduğu yer ve konum diğer bir ifade ile bâb içerisinde icra ettiği fonksiyon ve orada amaçlanan işlevsel görevi gereği müellifler, bazen genel kabul ve kriterlerinin dışına çıkarak zayıf hadisler de nakletmişlerdir."[89]

[89] Cemal Ağırman, **Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi Ve Musanniflerin Dili**, CÜİFD, X/2, 2006, s. 1-2.

Hz. Peygamber'den (sav), Kur'an temel başlığı altında birçok rivayet nakledilmiş, bazı muhaddisler bu rivayetleri, kimi zaman müterâkim bir şekilde belli bir sisteme oturan hadis metodolojisi; kimi zaman da kendi kriterlerini ön plana çıkararak görece bir eleme işleminden sonra kitaplarına almışlardır. Biz bu bölümde muhaddislerin, rivayetleri kitaplarına alma şartlarından çok, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili hadisleri hangi keyfiyetle kitaplarına aldıkları, Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinin hadis kitapları içerisindeki konumu, bâbların isimleri arasındaki benzerlik ve farklılıklar, Fedâilu'l-Kur'an bölümleri altında zikredilen hadislerin başka bâblar altında zikredilip edilmediği ve rivayetlerin sahabe kaynakları gibi hususları irdelemeye çalışacağız.

Fedâilu'l-Kur'an konusunu, müstakil bir şekilde teliflerine almayan musannifler bulunmakla beraber, bu konuya geniş yer ayıran muhaddisler de mevcuttur. Hatırlatmakta fayda gördüğümüz husus, çalışmamızın Kütüb-i Tis'a ile sınırlı olduğudur. Kütüb-i Tis'a müellifleri içerisinde konuya özel yer ayıran muhaddisler, İmam Mâlik (ö.179/795), Dârimî (ö.255/868), Buhârî (ö.256/869), Müslim (ö.261/874), Tirmizî (ö.279/892) ve Nesâî (ö.303/915)'dir. Kütüb-u Tis'a müellifleri içinde İbn Mâce (ö.273/886), Ebû Davud (ö.275/888) ve râvî isimlerini esas alarak eserini hazırladığından (ala'r-ricâl) Ahmed b. Hanbel (ö.241/855) konu ile ilgili rivayetler için özel bir bölüm açmamışlardır. Bu durum, onların Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini hiç işlemedikleri manasına gelmemektedir. Zikredilen muhaddisler, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini kitaplarında, farklı bölümler altında ele almışlardır.

Hadis musanniflerinin söz konusu rivayetleri kitaplarına alma şekilleri, bazen selef-halef arasındaki doğrudan etkileşimin neticesinde bir benzerlik arz ederken; bazı durumlarda da her musannifin kendi bakış açısını aksettirecek tarzda farklı başlıklar kullanması şeklinde tezahür etmiştir. Cemal Ağırman'ın şu ifadeleri konuyu açıklar niteliktedir: "Nitekim bazı hadis musannifleri, olgulardan hareketle hadisleri tespit etme yöntemini benimsemişlerdir. Burada olgudan nassa, nasstan hükme varılan bir yorum metodu söz konusudur (Buhârî gibi). Bazı hadis musanniflerinin bu tutumu, tasnîf edildikleri dönemde toplumun inanç, ibadet ve sosyal hayatına yön vermek gibi bir fonksiyon icra etmelerinin yanı sıra, itikadî, fikrî ve fıkhî problemler

çerçevesinde günlük tartışmalara çözüm getirmek gibi bir görev de ifa etmekteydiler. Dolayısıyla hadis musanniflerinin attıkları bâb başlıkları, aynı zamanda o dönemde tartışılan konulara da bir cevap niteliği taşımıştır."[90]

Rivayetlerin kaynakları bölümünde açıklamaya çalışacağımız husus, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini, gerek müstakil başlıklar halinde, gerekse de farklı bölüm başlıkları altında ele alan muhaddislerin, eserlerine serpiştirdikleri rivayetlerin fotoğrafını ortaya koymaktır. Bu başlıklar altında ele alacağımız konular, bir taraftan rivayet istatistiklerini, diğer taraftan bu bölümlerin muhtevalarının temel konularını ortaya koyacaktır. Bunu yaparken Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini derinlikli bir kritiğe tabi tutmaksızın, *isnâd ve metin analizlerine girmeksizin*, var olan rivayet haritasını göz önüne serip ileriki bölümlerimize bir dayanak oluşturmayı hedeflemekteyiz. Burada kronolojik sırayı takip ederek İmâm Mâlik'in Kitâbu'l-Kur'an'ı; Dârimî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ı; Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ı; Muslim'in Fedâilu'l-Kur'an bâbını; Tirmizî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ı ve Nesâî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ını inceleyeceğiz.

1.1.1. İmâm Mâlik ve Kitâbu'l-Kur'an

Mâlik b. Enes (ö.179/795), *Muvatta* isimli eserinin on beşinci kitabını Kitâbu'l-Kur'an şeklinde isimlendirmiştir. Bu bölüm, Kitâbu'l-Kıble ile Kitâbu'l-Cenâiz arasında bulunmaktadır. Diğer hadis musanniflerinden farklı olarak Mâlik, fıkhî karakteri ağır basan "Kur'an'a abdestli dokunmak" bâbıyla bu bölüme başlamaktadır. İmam Mâlik'in bu rivayeti bölümün ilk hadisi olarak seçmesi, hadisten hüküm çıkarmaya yönelik bir gayret olarak algılanabilir. Rivayeti aktardıktan sonra "Bir kimse abdestsiz olarak mushafın askısından tutarak veya yastığın üzerine koyarak onu taşıyamaz..."[91] ifadeleri de bu görüşü desteklemektedir. Ayrıca bu bölümde fazilet/fedâil kelimesinin bulunmaması dikkat çeken başka bir husustur. Bunun bilinçli bir tercih olup olmadığı hususunda şârihlerin açıklamalarından mahrum bulunmaktayız.

---

[90] Cemal Ağırman, a.g.m., s. 6, 52.
[91] Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 17, I/208-219.

Mâlik, Kitâbu'l-Kur'an'ında diğer muhaddislerden farklı olarak "Kur'an'daki Secdeler" adıyla bir bâb başlığı açmıştır. Bu bâbı, Buhârî, Sucûdu'l-Kur'an[92], Müslim ise, Mesacid[93] kitabında ele almıştır.

Muvatta'nın farklı nüshaları bulunmaktadır. Muvatta'nın muhakkiklerinden Muhammed Fuad Abdulbaki, Yahya b. Yahya el-Leysî'nın (ö.234/849) rivayet ettiği Muvatta nüshasını tahkikinde, on dört farklı nüshadan bahsetmektedir.[94] Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin (ö.189/805) rivayet ettiği Muvatta nüshasını tahkik eden Abdulvahhab Abdullatif de, on altı nüshadan bahsetmektedir.[95] Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayetiyle bize ulaşan Muvatta'da, Yahya b. Yahya el-Leysî'nin rivayetinde var olduğu gibi Kitâbu'l-Kur'an adıyla bir bölüm bulunmamaktadır.

eş-Şeybânî rivayetinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili kısım, Ebvâbu's-Salat (ابواب الصلاة) bölümü altındaki farklı bâblarda işlenmiştir. Bu bölümün kırk sekizinci babı باب فضل القرآن وما يستحب من ذكر الله عز و جل şeklindedir. Bu bab altında İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu, Allah'ın zikredilmesi ve Kur'an'ın tekrar edilerek unutulmamasını tavsiye eden üç hadis zikredilmiştir.[96] Bu nüshada Ebvâbu's-Sala bölümünün sekseninci bâbı Kitâbu Sucûdi'l-Kur'an[97] şeklindedir. Halbuki bu bâb başlığı, Yahya b. Yahya rivayetinde Kitâbu'l-Kur'an bölümünde bulunmaktadır. Yine Fedâilu'l-Kur'an konusunda, iki rivayet arasındaki diğer farklılık şöyledir: Yahya b. Yahya'nın Kitâbu'l-Kur'an bölümündeki ilk hadis, "Kur'an'a ancak temiz olan dokunur," şeklindedir. Bu hadis, eş-Şeybânî rivayetinde Ebvâbu's-Salat bölümü باب الرجل يمس القرآن وهو جنب على غير طهارة bâbı altında zikredilmiştir.

Kitâbu'l-Kur'an şeklinde tesmiye edilen bu bölümde, Kur'an ile doğrudan bağlantısı olmayan bazı konuların da ele alındığı görülmektedir. Allah'ı zikretme, dua ile ilgili rivayetler, dua ile amel etmek, sabah ve ikindi namazından sonra namaz kılmanın nehyedilmesi gibi bâb başlıkları, Kitâbu'l-Kur'an'da ele alınan

---

[92] Buhârî, 17 **Sucûdi'l-Kur'an** 1-12, II/31-35.
[93] Muslim, **Kitâbu'l-Mesacid ve Mevadii's-Salat**, 103- 116, I/405-409.
[94] Mâlik, **Muvatta**, (muhakkikin mukaddimesi), s. 7- 12.
[95] Mâlik, **Muvatta**, (thk. Abdulvahhab Abdullatif), Vizâretu'l-Evkaf, Kahire 1994, s. 17-20.
[96] Mâlik, **Muvatta**, 1 **Ebvâbu's-Sala** 48, (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti), I/72-73.
[97] Mâlik, **Muvatta**, 1 **Ebvâbu's-Sala** 80, (Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî rivayeti), I/92.

konulardandır.[98] Adı geçen konuların bu kitapta ele alınmasını, Kur'an'ın, Allah'ın zikredildiği, zikrinin tavsiye edildiği bir dua kitabı olduğu ve içerisinde peygamberlerden dua örneklerinin bulunduğu şeklinde yorumlamak mümkünse de, musannifin tam olarak hangi sâik ve niyetle bu rivayetleri, Kitâbu'l-Kur'an altında topladığını belirlemek kolay değildir.

Mâlik b. Enes'in rivayetleri aktarırken belli bir metodoloji takip ettiği söylenebilir. Mâlik, açıklama ihtiyacı hissettiği bazı hadislerin altına kendi görüşlerini özellikle de fıkha taalluk eden noktaları zikretmiştir. Kitâbu'l-Kur'an bölümünde de durum, bu minval üzere devam etmektedir. Mâlik, bu yorumları yaparken bir şerh yapmaktan öte, hadisten fıkhî hükümler istinbat etme eğilimindedir.[99] Böylelikle, hüküm ile alakalı olduğunu düşündüğü hadislerden sonra görüşlerini beyan etmekten geri durmamış,[100]yeri geldiğinde ise ayetlerle istişhatta bulunmuştur.[101]Yukarıda ifade ettiğimiz gibi İmam Mâlik'in Kitâbu'l-Kur'an bölümünde ele aldığı ilk hadis şöyledir: Rasulullah, Amr b. Hazm'a yazdığı mektupta şöyle demiştir: "Kur'an-ı Kerim'e temiz olan kimseler dışında kimse el süremez." İmam Mâlik rivayetle ilgili olarak şöyle demektedir: "Abdestli olmayan bir kimse, ne kabından tutarak, ne de başka bir şeyi eline kılıf yaparak mushafa dokunamaz. Çünkü kişinin abdestsiz olarak kitaba dokunması halinde onu kirletme ihtimali vardır. Şayet abdestsiz olarak Kur'an'a dokunma caiz olsaydı, mushafın dışına geçirilen başka bir kılıf vasıtasıyla ona dokunmak hoş karşılanabilirdi. Fakat Kur'an-ı Kerim'e hürmet ve tazim için abdestsiz olanın ona dokunması hoş görülmemiştir."[102]

İmam Mâlik, Kitâbu'l-Kur'an bölümünde ele aldığı mevkûf hadislerin yanı sıra merfû' hadislere de yer vermiştir. Nakledilen rivayetlerin sayısı ellidir. Bu, ilk bakışta Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili önemli bir yekün teşkil ettiği izlenimi vermekle birlikte, incelendiğinde görülecektir ki bu rivayetlerin bir kısmı, yukarıda tanımı verilen Fedâilu'l-Kur'an bölümü ile doğrudan ilgili görünmemektedir. Çünkü rivayet

---

[98] Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 7, 8, 9, I/209-219.
[99] Mehmet Emin Özafşar, **Hadisi Yeniden Düşünmek**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2000, s. 343.
[100]Hadislerden sonra "kâle Mâlik", "süile Mâlik" şeklinde Mâlik'in görüşlerini belirttiği ifadelere rastlamak mümkündür. Bkz. Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 1,5, I/199, 207.
[101] Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 1, I/199.
[102] Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 1, I/199.

edilen hadislerin otuz tanesi, Allah'ı zikir, dua, dua ile amel, sabah ve ikindi namazından sonra namaz kılınmasının yasaklanması gibi konulara ilişkindir. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu bölümde, otuz dört adet merfû' ve on beş adet de mevkûf hadis bulunmaktadır. Doğrudan Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili az sayıdaki rivayetin sahabî râvileri, Amr b. Hazm, Ömer b. el-Hattab, Ebû Hureyre ve Ebû Said el-Hûdrî'dir.

İmam Mâlik'in bu bölümde aktardığı hadislerde sûrelerin fazileti ile ilgili olarak diğer musanniflere göre daha az sûreden bahsettiği görülmektedir. Altıncı bâbta ele aldığı sûreler, sadece İhlâs sûresi ile Mülk sûresinin faziletine dairdir. Bu, dikkat çekici bir husustur. İmam Mâlik, ayetlerin fazileti ile ilgili olarak bu bölümde herhangi bir hadise yer vermemiştir. Dolayısıyla sûre ve ayetlerin faziletine dair çok az sayıda rivayette bulunmuş olmasını, onun bu konuda çekinceleri olduğu veya rivayetlerin kendisine ulaşmadığı şeklinde değerlendirmek mümkündür. Ancak onun bazı sûre ve ayetlerin sık sık tekrar edilerek okunmasının, geriye kalan Kur'an ayet ve sûrelerinin okunmasında ihmalkârlığa sebeb olabileceği şeklindeki görüşü dikkate alınırsa, bu durumun bilinçli bir tercih olduğu düşünülebilir.[103] Ayrıca bu bölümde Kur'an/vahy tarihi ile ilgili fazla bir bilgiye de yer verilmediği görülmektedir.

1.1.2. Dârimî ve Fedâilu'l-Kur'an

Darimî (ö.255/868), Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine ayrı bir bölümde yer veren muhaddislerdendir. Bölümün adının "ومن كتاب فضائل القرآن " şeklinde olması konu ile ilgili rivayetlerin çok olduğu, ancak bazılarını aldığı izlenimini uyandırmaktadır. Bölüm, Darimî'nin *Sünen*'inin son bölümü olup "Kitâbu'l-Vesâyâ"dan sonra gelmektedir. Bu bölümde otuz beş bâb mevcuttur.

Dârimî'nin konuları ele alış biçimine yakından bakmak yerinde olacaktır. Dârimî'deki bâb başlıklarının bir kısmı, hadislerde geçen ifade ile aynıdır.[104] Hadislerde, eğer iki sûrenin faziletinden bahsedilmişse, bu sûreleri birlikte zikrederek

---

[103] Zerkeşî, a.g.e., I/438; Abdusselam b. Salih, a.g.e., s. 398.

[104] Örneğin ikinci bâbın başlığı, altında zikredilen hadis ile aynıdır. İkinci bâbın başlığı "En hayırlınız Kur'an'ı Öğrenen ve Öğreteninizdir." (Bkz. Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, II/712) Sekizinci bâbın başlığı da bu bâb başlığı altında nakledilen hadisten alınmıştır. Bu bâbın başlığı "Kur'an Okuyan Mü'minin Misali" şeklindedir. (Bkz. Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, II/716).

bâb başlığı yapmış, ayrıca müstakil olarak da bunları başka bâblar altında zikretmiştir.[105]

Rivayet malzemesinin karakteristiğine bakıldığında, isnadı sahabîde biten ve azımsanmayacak düzeyde mevkûf haberlerin yanında, çok sayıda merfû' hadis de nakledilmiştir. Sahabî kavli ve görüşüne sıklıkla müracaat edilmiş olması, Darimî'nin hadis/sünnet anlayışında, mevkûf haberin değerini ortaya koyma açısından önemlidir. Bununla beraber bazı sahabîlerin bazı ayetler ile ilgili tefsirlerine de Fedâilu'l-Kur'an bölümünde yer verilmiş, rivayetlerde kelime farklılıkları varsa her birisi senedleriyle beraber ayrı ayrı zikredilmiştir.[106]

Darimî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümü, zikredilen hadislerin varyant ve metin farklılıklarını görmek için bir kaynak niteliği taşımaktadır. Mükerrer rivayetler ya da birbirine lafız ve mana olarak çok yakın olan hadisler ayrı ayrı zikredilmiştir. Tekrarların bir kısmı, hadisin metni aynı olmakla birlikte, sened zincirinde farklı râvi/ler bulunmasından kaynaklanmaktadır.[107] Bu durum, rivayeti başka bir tarîkle desteklemek (mutabaat) şeklindeki bazı muhaddislerin uyguladığı bir yöntemdir. Fedâilu'l-Kur'an'a dair rivayetler mükerrerlerle birlikte yüz doksan altıdır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayetlerden yüz altı tanesi merfû' ve doksan tanesi ise mevkûf hadistir. Kitapta rivayetlerin yalnızca yalın aktarımı yapılmış, metinleri ile ilgili herhangi bir yorum yapılmamış, bunların sahîh veya zayıf olduğuna işaret de edilmemiştir. Her ne kadar rivayetlerin sıhhati ile ilgili bir yorum yapılmamışsa da bu bölümde aktarılan yüklü miktardaki rivayetlerin oldukça zayıf olduğunu belirtmemiz gerekmektedir.

---

[105] Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin faziletini ayrı bablar altında zikretmesine rağmen başka bir hadiste Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerinin birlikte zikredilmesinden dolayı başka bir bâb daha açmıştır. On beşinci bâb başlığı şöyledir: "Bakara ve Âl-i İmrân Sûrelerinin Faziletleri". Bkz. Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an,** 13 15, II/ 719, 722.

[106] Rivayetlerdeki ufak kelime farklılıklarına örnek olarak şu hadisler gösterilebilir. "Kelamullahın sâir kelama üstünlüğü, Allah'ın mahlukata üstünlüğü gibidir" hadisinden sonra "Kelamullahın mahlukata üstünlüğü Allah'ın mahlukata üstünlüğü gibidir," hadisi zikredilmiştir. Görüldüğü gibi birinci hadiste Kelamullahın sair kelam üzerinde üstünlüğünden, ikincisinde ise, kelamullahın mahlukata üstünlüğünden bahsedilmiştir. Bkz. Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 6, II/715.

[107] Mesela "Kur'an'ı seven kimseye müjdeler olsun," hadisini iki defa zikretmiştir. Birincisinde sened şöyledir:Yahya b. Hammad- Ebû Avane-A'meş- İbrahim-Abdurrahman b. Yezid- Abdullah. İkinci sened ise şöyledir: Ya'la- A'meş-İbrahim- Abdurrahman b. Yezid- Abdullah. Anlaşılacağı gibi hadisin ikinci versiyonu Ya'la'dan nakledildiğinden, başka bir deyişle isnad farklılığından dolayı hadis ikinci defa zikredilmiştir. Bkz. Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, 8, II/708, 716.

Dârimî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünde adı geçen birçok sahabî râvî bulunmaktadır. Bölümün sahabî râvilerini şöyle sıralamak mümkündür: Abdullah b. Ömer, Ebû Hureyre, Ukbe b. Amir, Abdullah b. Abbas, Zeyd b. Erkâm, Ebû Ümâme, Abdullah b. Mesud, Ebû Musâ el-Eş'arî, Ebû'd-Derdâ, Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ubâde, İkrime b. Ebî Cehil, Ebû Said el-Hudrî, Cundub b. Abdillah, Enes b. Mâlik, Aişe, Abdulmelik b. Umeyr, Ebû Said b. Mualla el-Ensârî, Esmâ binti Yezîd, Osman b. Affan, Ömer, Ka'b, Câbir b. Abdillah, Halid b. Ma'dân, Muaz b. Cebel, Abdullah b. Amr, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Seleme.

Fedâilu'l-Kur'an bölümünde ele alınan konulara bakıldığında, çeşitlilik ve rivayet zenginliği açısından diğer hadis kaynaklarına göre daha zengin bir niteliğe sahiptir. Hatta diğer kaynaklarda olmayıp, sadece Darimî'nin *Sünen*'inde olan bir çok konu ile ilgili rivayetlerin varlığı gözden kaçmamaktadır. Sûrelerin fazileti ile ilgili aktarılanlar içerisinde diğer hadis kolleksiyonlarında olmayan bazı rivayetler de bulunmaktadır. Zayıf olduğunu ileride belirteceğimiz gibi özellikle sûre ve ayetlerin belli sayılar verilerek okunmasının faziletini konu edinen rivayetler dikkat çekicidir (örneğin on, elli, yüz, iki yüz ve bin ayet okumak gibi).

Bu bölümde işlenen konuları genel olarak şöyle sıralayabiliriz: Kur'an'ı öğrenen, öğreten ve okuyanın fazileti, Kur'an'ı öğrenip sonra unutmak, Kur'an'ı sık sık tekrar etmek, Kur'an'ın Kelamullah olması, Kur'an'ın sair kelama üstünlüğü, Kur'an'ı dinlemenin fazileti, Fâtiha, Bakara, Bakara süresinin ilk ayetleri, 163. Ayeti [108] ile Âyetü'l-Kürsî, Âl-i İmrân, En'am, Kehf, Secde, Mülk, Tâhâ, Yâsîn, Hevâmîm (7 sûre), Mğsebbihât (7 sûre), Kâfirûn, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinin fazileti, on[109], elli, yüz, iki yüz ve bin ayet okumanın fazileti, Kur'an'ı hatmetmek, teğanni, Kur'an'ı lahn ile okumanın mekrûh olması. Görüldüğü gibi Dârimî'deki Fedâilu'l-Kur'an bölümünde 26 sûrenin fazileti ile ilgili rivayetler mevcut olmakla birlikte, birçok hadis kaynağında nakledilmeyen ve belli sayıdaki ayetleri okumanın faziletine dair rivayetler de yer almaktadır. Burada, Fedâilu'l-Kur'an bölümünün genel

---

[108] Ayet şöyledir: وَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ لَا إِلَٰهَ إِلَّا هُوَ الرَّحْمَٰنُ الرَّحِيمُ "İlahınız bir tek Allah'tır. O'ndan başka ilah yoktur. O Rahman'dır, Rahim'dir." **Bakara** 2/163.

[109] İhlâs süresinin faziletinin anlatıldığı kısımda şu rivayet nakledilmektedir: "Kim İhlâs süresini on defa okursa ona cennette on saray, kim yirmi defa okursa ona yirmi saray, kim otuz defa okursa buna karşılık ona üç saray bina edilir" Dârimî, 23 **Fedâilul-Kur'an** 24, II/728.

özelliklerini ortaya koymak istediğimizden rivayetlerin ayrıntıları ve sıhhat durumlarına girmeyeceğiz. Ancak şu kadarını söyleyelim ki, bu bölümde mervî rivayetlerden zayıf olanların sayısı azımsanmayacak derecededir. Rivayetlerin muhtevasının ele alındığı yerde bu rivayetlerin sıhhat durumlarına işaret edilecektir.

1.1.3. Buhârî ve Fedâilu'l-Kur'an

Kütüb-i Tis'a müellifleri içerisinde konuya özel ve geniş bir yer ayıranların başında, Buhârî (ö.256/869) gelmektedir. Buhârî'nin ele aldığı hadisler, hem rivayet/sened, hem de konu zenginliği/metin açısından önem arz etmektedir. Konunun diğer yönü ise, ümmetin kabulüne mazhar olan Buhârî'nin *Sahîh*'indeki Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin, sayısal olarak önemli bir hacim teşkil etmiş olmasıdır.

İmam Buhârî'nin *Sahîh*'inin diğer hadis mecmuaları karşısında birçok üstün vasıfları ve meziyetleri vardır. Bunlardan biri de bâb başlıklarının seçimi ve tertibidir. Bu konu birçok müellif ve şârihin dikkatini celbetmiştir. Buhârî şarihlerinin, konuyla ilgili değerli açıklamalarının yanında birçok müstakil çalışmalar yapılmış olması bundandır.[110]

Fedâilu'l-Kur'an bölümü, Buhârî'nin Sahîh'inde, كتاب فضائل القرآن ismiyle başlamaktadır. Kitap numarası altmış altı olup bu kitapta 37 bâb mevcuttur.[111] Buhârî, Kur'an'ın faziletleri bölümünü, tefsir bölümünden hemen sonra ele almıştır. Buhârî'nin bu bölümü, tefsir kitabından hemen sonra işlemiş olması, konunun yine Kur'an ile ilgili olmasından kaynaklanmış olabilir. Hz. Peygamber'in bazı ayetler ile ilgili açıklamalarını naklettikten sonra Kur'an'ın ehemmiyeti, fazileti ve konuya taalluk eden diğer hususları bu başlık altında ele almış olması, Kur'an'a yönelik kudsiyyet tasavvuru inşasının hadisler özelinde gerçekleştirilmesi çabası olarak da görülebilir. Başka bir vecheden bakarsak Buhârî, tefsir bölümünü (كتاب التفسير) anlattıktan sonra, tefsirin kaynağını teşkil eden Kur'an ile ilgili tarihi malumatı, yani Kur'an tarihi ile ilgili bilgileri sunmak istemiş olmalıdır. Zira biraz sonra da

---

[110] Ahmet Coşkun, **Buhârî'nin Sahîh'indeki Bazı Rivayetlerde ve Bab Başlıklarında Rızık ve İktisat**, EÜSBE, 1991, sayı, 4, s. 274.
[111] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 1-37, VI/96-116.

değineceğimiz gibi Fedâilu'l-Kur'an bölümünde vahyin metinsel kronolojik tarihi, Kur'an'ın kitabeti, vahy kâtipleri, Kur'an tarihini tesbit ve tahkim edecek rivayetlerin işlendiği görülecektir. Mezkûr konular, tefsir alanıyla yakından alakası olan konulardır. Bu nedenle Buhârî'nin, Fedâilu'l-Kur'an bölümünü tetimme babında tefsir kitabından hemen sonra zikrettiği düşünülebilir.

Buhârî'nin, bu kitabın (Fedâilu'l-Kur'an) adını belirlemesi ve ilgili hadisleri buraya almasında seleflerinden etkilenip etkilenmediği konusu ise tartışmalıdır.[112] Fuad Sezgin, Buhârî'nin, Fedâilu'l-Kur'an alanında ilk eseri telif ettiği belirtilen Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam'ın tesirinde kaldığını, Buhârî'nin kitabında sıkça görülen filolojik tahliller ile tefsir kitabına aldığı hadislerin bu tesir altında telif edildiğini iddia etmekte ve şöyle demektedir: "Birçok bakımdan Ebû Ubeyd'in kitaplarından mesela *Kitâbu'l-Emvâl*'inden, *Fedâilu'l-Kur'an*'ından, *el-Ğarîbu'l-Musannefat*'ından hatta İbn Hacere göre *Kitâbu'l-Kıraât*'ından faydalanıldığı bilindiği halde, hadislerin ihtiva ettiği garip kelimelerin izahı için doğrudan doğruya Ebû Ubeyd'in mi yoksa onun da kaynağı olan Ebû Ubeyde'nin *Garîbu'l-Hadîs*'inden mi faydalanıldığını bugün için söyleyebilecek durumda değiliz... Buhârî, Sahîh'inin birçok faslında kendisinden faydalandığı halde Ebû Ubeyd'in adını sadece iki yerde zikretmiştir. Bundan başka Ebû Ubeyd'in adı, Buhârî'nin diğer kitaplarının bir kısmında geçer. Onun *el-Kıra'a Halfe'l-İmâm*, *el-Edebu'l-Mufred* ve *Ef'alu'l-İbâd* adlı müstakil küçük kitaplarında zikrettiği rivayetleri Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam'ın hangi eserlerinden aldığı hususunda şârihlerin yardımlarından mahrum bulunmaktayız."[113]

---

[112] Buhârî'nin kaynaklarını araştırdığı çalışmasında Fuad Sezgin konu ile ilgili olarak şunları aktarmıştır: "Buhârî'nin eserini oluştururken, özellikle de kitab ve bâb başlıklarını düzenlerken selefleri ve muasırlarından yararlandığı ifade edilmiştir. Buhârî'nin *Sahîh*'ini, kendinden evvelki musannaf ve gayr-i musannaf hadis müdevvenatından nasıl seçtiğinin izahı, aynı edebiyatın bize saklamakta bulunduğu bilginin ışığı altında pek güç değildir. Bunun için, usûl-i hadis kitaplarının tahammulu'l-ilm adı altında verdiği malumattan ve bu malumatın Buhârî'nin hadislerine tatbikinden, hadislerin serdinde Buhârî'nin şeyhleriyle münasebetlerini gösteren ifadelerinden, kitabının etrafında teşekkül eden literatürün muhafaza ettiği bilgiden ve kaynak olarak kullandığı eserlerin bugüne kadar intikalinden faydalanılabilir." M. Fuad Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, Kitabiyat, Ankara 2000, s. 91-93; Mehmet Bilen, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, Ankara Okulu Yay, Ankara 2013, s. 45-58.

[113] M. Fuad Sezgin, **Buhârî'nin Kaynakları**, Kitabiyat, Ankara 2000, s. 152-153; Mehmet Bilen, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, s. 45; Ayrıca İbn Hacer, İshak b. Nasr-Ebû Usame- A'meş- Ebû Salih- Ebû Hureyre senediyle gelen " Allah şöyle buyurur: Sâlih olan kullarım için hiç bir gözün görmediği, hiç bir kulağın işitmediği, hiç bir beşer kalbinin tahattur edemeyeceği şeyler

Buhârî'nin, Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam'dan etkilenip etkilenmediği konusu müstakil bir çalışma konusu olmakla beraber, sûre ve ayetlerin faziletleri ile ilgili iki kitap arasında şöyle bir mukayese yapılabilir: Ebû Ubeyd'in faziletinden bahsettiği sûreler şunlardır: Besmele, Fâtiha, Seb'i Tival (Seb'i Tuvel), Bakara ve sonunda bulunan Âyetü'l-Kürsî, Âl-i İmrân, Mâide, En'am, Berâe, Hûd, Beni israil, Kehf, Meryem, Tâhâ, Hac, Nûr, Secde, Yâsîn, Hâmîmler (Hevâmîm), Vâkıa, Musebbihât, Mülk, Zilzâl, Kâfirûn, İhlâs, Muavvizeteyn sûreleri.[114] Buhârî'nin faziletinden bahsettiği sûreler ise şunlardır: Fâtiha, Bakara, Kehf, Fetih, İhlâs ve Muavvizeteyn.[115]Buna göre Ebû Ubeyd'in fazileti ile ilgili rivayetleri kitabına aldığı sûrelerin sayısı, Seb'i tuvel, Hâmîmler ve Musebbihâtın yedişer sûre olduğunu dikkate alırsak otuz sekizdir. Buhârî ise, sadece yedi sûrenin faziletini konu alan rivayetleri *Sahîh*'ine almıştır. Dolayısıyla Buhârî ile Ebû Ubeyd arasındaki hadis teatisi, işlediğimiz konu düzeyinde oldukça sınırlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum, Buhârî'nin selefinden etkilenmediği veya selefinden hadis nakletmediği manasına gelmemektedir. Buhârî'nin Ebû Ubeyd'den sınırlı da olsa bahsetmiş olması, onun Ebû Ubeyd'den haberdar olduğu tezini güçlendirmektedir. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur. Buhârî, ya bu rivayetleri görmüş, ancak kendi şartlarına uyan rivayetleri almak istemiş olabilir veya bölümün hacmini arttırmak istememiş olabilir.

Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümü, "Vahyin İniş Keyfiyeti Ve İlk İnen Vahy (باب كيف نزول الوحي وأول ما نزل)" bâbıyla başlamakta; "Kur'an'ı, Kalpleriniz Ona Hazır Olduğu Sürece Okuyunuz, (باب اقرؤوا القرآن ما ائتلفت عليه قلوبكم) " bâbıyla sona ermektedir. Bu kitapta mükerrerlerle beraber toplam 84 rivayet mevcuttur.

Buhârî'nin mükerrer hadisleri zikretme metodunun bu bölümde de devam ettiğini görmekteyiz. Buhârî, aynı hadisi konu ile ilgisi olduğu düşüncesinden

---

hazırladım," hadisini naklettikten sonra şunu söylemektedir: "Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam Fedâilu'l-Kur'an isimli kitabında bu rivayeti aynı isnadla kitabına almıştır." Bu da Buhârî'nin, aynı asırda yaşadığı ve Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili müstakil bir eser yazan Ebû Ubeyd'den etkilendiğini gösteren bir delil olarak kabul edilebilir. Krş. bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, VIII/ 656; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam, **Fedâilu'l-Kur'an**, s. 310.

[114] Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellam, a.g.e., s. 216-274.

[115] Buhârî 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, 10, 11, 12, 13, 14, VI/103-105.

hareketle bir kaç bâb altında zikretmiştir.[116] Buhârî'deki tasnîf usûlu ile ilgili olarak Mehmet Bilen şunları aktarmaktadır:"Buhârî'nin *Sahîh*'inin tasnîfinde belli bir düzene (tertib) riayet edip etmediği, bâbların birbirleriyle olan uyumuna dikkat edip etmediği tartışma konusu olmuştur. Onun, mesaisini Sahîh hadisleri toplamakla geçirdiğini, bu nedenle eserinin düzenine yeteri kadar riayet edemediği eleştirilerine itiraz edenler olmuştur."[117]

Genel olarak Buhârî'nin tasnîfinin düzeni ile ilgili yukarıdaki tesbite katılmakla beraber, bunun *Sahîh*'in her bölümü için iddia edilebileceği kanaatinde değiliz. Fedâilu'l-Kur'an bölümünde işlenen konuları, Kur'an tarihi bağlamında değerlendirdiğimizde belirli bir kronolojinin takip edildiğini söylemek mümkündür. Genellikle bâb başlıkları kendisinden hemen sonra gelen hadisin kapsadığı manayı içeren bir niteliğe sahiptir. Fedâilu'l-Kur'an bölümünde sistematik bir temanın varlığını gözlemlemek de mümkün gözükmektedir. Kitabın ilk bâbına, ilk vahyin nuzül keyfiyetinden başlanıp, vahy kâtipleri ve sûrelerin faziletiyle devam edilmesi, son bâbın ise, Kur'an hakkında ihtilafa düşmekten sakınılması konusu ile bitirilmiş olması, bu kronolojik safhaları gösterir niteliktedir.

Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an kitabında muhtelif konular ele alınmıştır. Bu bölümde ele alınan konuları şöyle sıralamak mümkündür: Vahyin niteliği, Kur'an'ın Kureyş lisanı ve yedi harf üzere nuzülu, Kur'an'ın cem'i, vahy kâtipleri, arz meselesi, kurra sahabîler, Fâtiha, Bakara, Fetih, Kehf, İhlâs, Muavvizeteyn sûrelerinin fazileti,

---

[116] Burada dört misal vermek istiyoruz: 1-"Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti kim geceleyin okursa ona kafidir." Bu hadisi, باب من لم ير بأسا أن يقول سورة البقرة وسورة كذا وكذا ile باب فضل البقرة bâbları altında zikretmiştir. (Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, 27, VI/ 104, 110). 2- "Hz. Ömer, Hişam b. Hakîm'in Furkan sûresini okurken dinledim. Furkan sûresini bir çok farklı (harf) kıraat/lehçe ile okuduğunu gördüm...," dedi. Bu hadis باب أنزل القرآن على سبعة أحرف ile باب من لم ير بأسا أن يقول سورة البقرة وسورة كذا وكذا bâbları altında zikredilmiştir. (Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 5, 27, VI/100, 110). 3- Abdullah b. Muğaffel şöyle dedi: " Hz. Peygamber (sav), Mekke'nin fethedildiği gün bineği üzerinde hareket halindeyken Fetih sûresini veya Fetih sûresinin bir kısmını okuyordu. Kıraatı çok yumuşaktı, okurken tercî' yaparak okuyordu." Bu hadisi باب الترجيع ile باب القراءة على الدابة bâbları altında ele almıştır. (Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, 30, VI/110, 112). 4- Hz Peygamber, geceleyin mescidde Kur'an okuyan birinin sesini işitti ve şöyle dedi: " Allah buna rahmet eylesin. Falan falan sûrelerden unuttuğum ayetleri bana hatırlattı." Bu hadisi باب نسيان القرآن وهل يقول نسيت آية كذا وكذا ile باب من لم ير بأسا أن يقول سورة البقرة وسورة كذا وكذا bâbları altında zikretmiştir. (Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 26-27, VI/110, 111).

[117] Bilen, a.g.e., s. 58.

teğanni, Kur'an'ı vasiyyet etmek, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenin fazileti, tertîl,[118] tercî'[119], tahsîn, Kur'an kıraatinde ihlâslı olmak.

Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünü Kur'an tarihi, Kur'an okumanın keyfiyeti ve bazı sûreleri (yedi sûre) okumanın fazileti şeklinde üç kategoriye ayırmak mümkündür. Burada dikkat çeken husus, Buhârî'nin Kur'an'da var olan sûre sayısıyla karşılaştırdığımızda, faziletinden bahsettiği sûre sayısının az olmasıdır. Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ında Bakara süresinin sonundaki ayetler (Âmene'r-Rasulu)[120] ve Âyetü'l-Kürsî[121] ile ilgili rivayetler bulunmakla beraber, Haşr sûresinin sonundaki ayetlerle ile ilgili herhangi bir rivayet bulunmamaktadır. Aynı şekilde belli ayetlerin sayısal olarak okunmasını ifade eden bir rivayete (on, elli, yüz, bin, vs.) de rastlamamaktayız. Bu durumda, Buhârî'nin söz konusu rivayetlerden haberdar olmadığını iddia etmekten çok, onun sahîh hadisleri kitabına almak istediği, dolayısıyla Fedâilu'l-Kur'an ilgili zayıf olduğunu düşündüğü bazı rivayetleri kitabına almadığı şeklinde yorumlamak, kanaatimizce daha isabetli görünmektedir.

Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünde rivayet ettiği hadislerin çoğunun muttasıl olduğu görülmektedir. Hadis metinlerinde geçen sahabî râvileri şunlardır: Abdullah b. Abbas, Aişe, Ebû Hureyre, Enes b. Mâlik, Cundub b. Abdillah, Ya'lâ b. Ümeyye, Zeyd b. Sabit, Bera' b. Âzib, Fatma, Ömer b. el-Hattab, Said b. el-Mualla, Ebû Said el-Hûdrî, Zeyd b. Eslem'in babası, Useyd b. Hudeyr, Abdullah b. Ömer, Osman b. Affan, Sehl b. Sa'd, Ebû Musa el- Eşa'rî, Abdullah b. Muğaffel, Abdullah b. Amr, Ali b. Ebi Talib. Bunların dışında sahabîlerin birbirlerinden naklettikleri mevkûf haberler de mevcuttur.

Hadis tahammül ve eda yolları, hadislerin sıhhatinde bir tercih sebebi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu yöntemin kullanılması, daha çok râvilerin hadis

---

[118] Tertil, harflerin mahreclerine ve vakfların muhafazasına riayet ederek kelamı yerli yerinde, güzel ve hoş bir nizam üzere tesbit ve telif ederek Kur'an-ı Kerim'i tane tane aheste aheste okumaktır. Bkz. Nihat Temel, **Kıraat ve Tecvid Istılahları,** İfav Yay, İstanbul 2009, s.133; Ramazan Pakdil, **Ta'lim Tecvid ve Kıraat**, İfav Yay, İstanbul 2013, s. 36.

[119] Tercî': özellikle harf-i medlerin geçtiği yerleri, teğannî ile ve sesi güzelleştirerek okumak anlamında bir kıraat terimidir. Bkz. Nasır b. Suud el-Kasamî, **et-Tercî'u fi'l-Kıraeti**, Daru Kunuzi İşbilya, Riyad 2013, s.26; Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam, a.g.e., s. 159. sayfadaki dipnot.

[120] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 27, VI/110.

[121] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, VI/104.

naklederken kullandıkları sigalar ile anlaşılmaktadır.[122]Râvilerin kullandıkları malum sigalar hadisin sıhhatine; meçhul sigalar ise zaafına hükmetmede bir tercih sebebi olarak değerlendirilmektedir. Buhârî'nin Fedâilu'l-Kuran bölümünde şu sigalar kullanılmıştır: Kâle[123], ahberenî[124], semi'tu[125], heddesehu[126], hadessena[127], unbi'tu[128] ve gözlemi ifade eden kâne en-nebiyyu.[129]Bir hadis dışında temrîz sigası ile nakledilen rivayet bulunmamaktadır. Bu siğa da meçhul olarak gelen "unbi'tu"[130] sigasıdır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla Buhârî'nin Fedâilu'l-Kuran'ında elli sekiz adet merfû' ve yirmi dört adet mevkûf hadis nakledilmiştir.

Buhârî, bu bölümde yer alan bâb başlıklarından hemen sonra, bu başlıklarla ilgili olduğunu düşündüğü bazı ayetleri zikretmiştir.[131] Burada dört örnek vermekle iktifa ediyoruz:

1- İkinci bâb olan "*Kur'an'ın Kureyş Lehçesi Ve Arap Lisanı İle İndirilmesi*" başlığından hemen sonra, Kur'an'ın Arapça olarak indirildiğini ifade eden Yûsuf[132] ve Şu'arâ[133] sûrelerindeki ayetleri aktarmıştır.

2- Tegannî konusunun ele alındığı bâbtan hemen sonra Ankebût sûresindeki bir ayeti zikretmiştir.[134]

---

[122] Subhi es-Salih, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, trc. M. Yaşar Kandemir, İfav yay., İstanbul 2010, s. 64-77.
[123] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, VI/96-97; Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, VI/96-97.
[124] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, VI/96-97.
[125] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, 5 VI/96-97, 100.
[126] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 5, VI/100.
[127] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, VI/106.
[128] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, VI/96-97.
[129] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, VI/101.
[130] Rivayette geçen sened zinciri şöyledir: Musa b. İsmail, Mu'temir'den o da babasından o da Ebû Osman'dan tahdis etti. Ebû Osman dedi ki, bana şöyle haber verildi (unbi'tu). Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, VI/96-97.
[131] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, VI/96-97.
[132] "Biz onu akıl erdiresiniz diye Arapça bir Kur'an olarak indirdik" **Yûsuf** 12/2.
[133] "Uyarıcılardan olasın diye onu güvenilir ruh (Cebrail), senin kalbine apaçık Arapça dili üzere indirmiştir." **Şu'arâ** 26/193-195.
[134] Bâbtan sonra zikrettiği ayetin başlıkla ilgisini görmek için bâbın ismine bakmamız gerekir. Bâbın başlığı "*Kim Kur'an'ı Teganni İle Okumazsa Ve Allah'ın "Kendilerine okunan bir kitabı sana indirmiş olmamız onlara yetmiyor mu? Bunda, inanan topluluk için rahmet ve ibret vardır, 29/51*" *Sözü Bâbı*, şeklindedir. Konu ile ilgili olarak İbn Hacer, şunları kaydetmiştir: "Buhârî, kullandığı bu ayetle İbn Uyeyne'nin (ö.198/814) tercih ettiği görüşe işaret etmek istemiştir. İbn Uyeyne'ye göre hadiste geçen "yeteğannâ", "yestağnî" manasındadır. İbnu't-Tîn de şöyle demiştir: "Buhârî'nin

3- "*Kur'an'ı Unutma Ve Kişi Şu Ayeti Unuttum Diyebilir mi?*" bâbında A'lâ sûresindeki iki ayeti zikretmiştir.[135]

4- "*Kıraatte Tertîl*" bâbında, Muzzemmil sûresi ile İsrâ sûresindeki ayetleri zikretmiştir.[136]

1.1.4. Müslim ve Fedâilu'l-Kur'an

İmam Müslim (ö.261/874), ya ihtisar veya sadece hadisleri derleme düşüncesiyle, ya da daha başka sebeplerle kitabını bâblara ayırmamıştır. Daha doğrusu bâb başlıkları tanzim etmemiştir. Onun kitabında görülen bâb/konu başlıkları daha sonraları Nevevî (ö.676/1277) tarafından konulmuştur.[137] Buna göre Müslim'de müstakil bir kitap şeklinde Fedâilu'l-Kur'an adında bir bölüm bulunmamaktadır. Nevevî, bu bâb başlıklarını oluştururken kendisine göre bazı kriterler uygulamıştır. Ancak anlaşılan o ki, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin namaz bölümünün altında zikredilmesi, rivayetlerin Kur'an ile veya kıraatin namaz ile olan ilişkiden kaynaklanmış olmalıdır.

Salatu'l-Musafirin ve Kasruhâ[138] kitabının Otuz ikinci babı باب فضائل القرآن وما يتعلق به (Kur'an'ın Faziletleri Ve Onunla İlgili Konular) ile başlamaktadır. Kitâbu Salati'l-Musafirîn bölümü içinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili çok sayıda rivayete yer verilmiştir. Müslim'de bu başlık altında zikredilen rivayet sayısı altmış adettir. Diğer

---

bâb başlığındaki "teğannî" ifadesinden "yestağnî" manasını anladığı anlaşılmaktadır. Hemen sonra zikrettiği ayet, buna işaret etmektedir. Ayet, Kur'an'da verilen malumat ile yetinmeyip bu nedenle başka mercilere başvurma ihtiyacı hissedenleri uyarmakta ve Kur'anda verilen bilgilerle iktifa edilmesini istemektedir. Buradaki "yestağni" zengin olmak değil, başka bir şeye ihtiyaç duymamak manasındadır." (Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/86.).

[135] "Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın. Yalnız Allah'ın dilediği başkadır."**A'la** 87/6-7.

[136] "Kur'an'ı tane tane oku." Muzzemmil 73/4 " Biz onu, Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye (ayet ayet, sûre sûre) ayırdık; ve onu peyderpey indirdik." **İsrâ** 17/106.

[137] Nevevî, Müslim'deki bab başlıklarıyla ilgili şöyle demektedir: "Müslim, zaten kitabını bablara uygun bir şekilde düzenlemişti. Fakat o, kitabın hacminin artabileceği veya daha başka endişelerden dolayı bâb başlıklarını (teracim) zikretmemişti. Bazılarının koyduğu bâb başlıkları uygundu. Bazılarınınki ise, teracimdeki eksikler veya lafızların muhtevayı yansıtmamasından dolayı uyumlu değildi. İnşallah biz, uygun bâb başlıkları koymaya gayret edeceğiz." Bkz. Nevevî, **Sahîhu Muslim Bi Şerhi'n-Nevevî**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2006, I/26; İsmail Lütfi Çakan, **Hadis Edebiyatı**, İfav yay, İstanbul 2003, s.88; M. Yaşar Kandemir, **Nevevî**, DİA, XXXII/45-49; Cemal Ağırman, a.g.m., s. 12.

[138] Müslim, **Kitâbu Salati'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 224- 279, I/543-566.

hadis musannefatında da olduğu gibi konu ile ilgili bütün rivayetlerin bu başlık altında toplandığını iddia etmek güçtür.

Müslim'in *Sahîh*'inde kullandığı kaynaklar açısından Mehmet Emin Özafşar şu tespitleri yapmaktadır: "Öncelikle eser, şifahi olarak alınan rivayetlerden değil, kendisinden önce yazılmış kaynaklardan seçme yapılarak meydana getirilmiştir. Müslim'in bu eserlerin yazarları ile yüz yüze görüşmeleri olmuştur. Ama tek tek her bir rivayet için bunu söylemek zor gözükmektedir. Eserin omurgasını teşkil eden kaynak sayısı on ila on beş arasındadır. Bunların bir kısmı bugüne intikal etmiştir. Binâenaleyh mukayeseli bir tetkiki yapılmalıdır. Böyle bir çalışma sonunda ancak, kitabın zati kıymetine dair ikna edici mütalaalar serdedilebilir. Kaynakları arasında, hadis rivayet tekniği bakımından sıhhat vasfını taşımayan materyallerin bulunduğu, klasik dönem alimleri tarafından da belirtilmiştir. Kitaplarından istifade ettiği zatlar arasında, hadisçilerin şiddetli eleştirisine maruz kalmış simalar da bulunmaktadır."[139] Bu değerlendirmelerin, sadece Fedâilu'l-Kur'an bâbında ele alınan rivayetler için değil, Müslim'in *Sahîh*'inin bütününün dikkate alınarak yapıldığını göz önünde bulundurmak gerekir. Binaenaleyh hadislerin sıhhat durumu, ancak teker teker her bir rivayetin hadis metodolojisi açısından incelenmesiyle ortaya çıkacak bir husustur.

Müslim'in Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde geçen sahabî râvileri şöyledir: Aişe, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Mesud, Ebû Musa el-Eş'arî, Ebû Hureyre, Abdullah b. Mugaffel el-Müzenî, Bera b. Âzib, Ebû Said el- Hudrî, Enes b. Mâlik, Ukbe b. Amir, Ebû Umame el-Bâhilî, Abdullah b. Abbas, Ebû'd-Derdâ, Ubey b. Ka'b, Ömer b. el-Hattab. On sekiz bâb altında mükerrer olanlarla birlikte toplam seksen altı rivayet mevcuttur. Ayrıca Müslim'de uygulanan bir metod olarak hadislerin farklı varyantları ve metin farklılıkları da zikredilmiştir. Bu yöntem, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerde de sürdürülmüştür. Müslim, bazı hadisleri zikrettikten sonra başka bir sened aktarmakta ve "mislehu" demektedir. Bunun manası, söz konusu hadisin başka bir varyantında sened değişmiş, fakat metinde herhangi bir değişiklik olmamıştır.[140] Ayrıca Müslim'de Kur'an'ın fazileti ile ilgili rivayetlerin ele alındığı

---

[139] Mehmet Emin Özafşar, **Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's-Sahîh'i**, AÜİF Dergisi, c. 39, s.343.
[140] Müslim, **Kitâbu Salati'l-Musafir'in ve Kasruhâ**, 256, I/555.

yerde bir hadis, sadece düşünülen ilgili konu başlığı altında ele alınmıştır. Buhârî'de olduğu gibi bir rivayet, bir kaç bâb başlığı altında ele alınmamıştır. Hadislerin muntehası merkeze alınarak bir tasnîf yapıldığında merfû' hadislerin sayısı seksen, mevkûf hadislerin sayısı ise üçtür. Fedâilu'l-Kur'an bölümleri mukayese edildiğinde, merfû' hadislerin adedi bakımından Müslim'in, Buhârî'den daha fazla rivayete sahip olduğunu söylemek mümkündür.

Müslim'de Kur'an veya mushaf tarihi ile ilgili rivayetlerin bu bölümde ele alınmadığını hatırlatmak gerekir. Bu açıdan bakıldığında Buharî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ı hem muhteva zenginliği, hem sistematik olarak Müslim'inkinden daha üstün görünmektedir. Müslim'in *Sahîh*'inde Kur'an'ın tilavetine yönelik vurguların daha ağır bastığını söyleyebiliriz. Sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetlere bakıldığında ise, sadece yedi sûrenin fazileti ile ilgili hadisler mevcuttur. Bu sûreler Fâtiha, Bakara, Kehf, Fetih, İhlâs ve Muavvizeteyn sûreleridir. Ayetlerin fazileti ile ilgili olarak da iki hadis mevcuttur. Bu hadislerin ilkinde, diğerinde ise Bakara'nın son iki ayeti, Âyetü'l-Kürsî ve Kehf sûresinin ilk on ayetini konu almaktadır.

Sûrelerin fazileti düzeyinde Buhârî ile bir mukayese yapıldığında, Müslim de Buhârî gibi yedi sûrenin faziletini konu alan rivayetleri kitabına almıştır. Okunması tavsiye edilen sûre ve ayetlerin fazileti açısından bakıldığında ise Müslim, Buhârî'de olduğu gibi Bakara sûresinin son iki ayeti ile Âyetü'l-Kürsî'ye ek olarak Kehf sûresinin ilk on ayetinin,[141] başka bir hadiste[142] son on ayetinin faziletini konu alan rivayetlere yer vermiştir. Öyleyse şunu söylemek mümkündür. Buhârî ve Müslim sûre ve ayetlerin fazileti konusunda (sûre ve ayet gruplarında) mütteffiktirler. Sadece Müslim, Buhârî'den fazla olarak Kehf sûresinin ilk ve son ayetlerinin faziletini içeren rivayetleri nakletmiştir. Bu durum, Müslim'in Buhârî'den etkilendiği ihtimalini güçlendirmektedir.

Müslim'in Sahîh'indeki bâb başlıklarının içerik ile olan ilgisini anlamak, Buhârî'nin *Sahîh*'ine göre daha kolaydır. Muslim'in Sahîh'inin bâb başlıklarında ayet zikredilmemiştir. Kur'an'ın fazileti ile ilgili Müslim'de mervî hadisler, karakterleri

---

[141] Müslim, **Kitâbu Salati'l-Musafirin ve Kasruhâ**, 257, I/555.
[142] Müslim, **Kitâbu Salati'l-Musafirin ve Kasruhâ**, 257, I/556.

itibarıyla daha çok Kur'an'ın tilavetine yönelik iken, Buhârî'de ek olarak Kur'an tarihine yönelik rivayetler de mevcuttur.

Nevevî, "*Bâbu Fedâili'l-Kur'an ve Mâ Yete'alleku Bihi*" şeklinde genel bir bâb başlığı açtıktan sonra, konuları şu bâb başlıkları altında toplamıştır: Kur'an'ı sık sık okumak, Hz. Peygamber'in Mekke'nin fethi gününde Fetih sûresini kıraati, kıraatta sesin güzelleştirilmesi, Kur'an okuma esnasında sekînetin nüzûlu, Kur'an'ı öğrenme, öğretme ve hıfz etmenin fazileti, Kur'an'ı dinleme, dinlemeyi talep etme, bazı sûre ve ayetlerin fazileti, namazda Kur'an okuma, Kur'an ile amel etme, yedi harf ve tertîl ile okuma.

1.1.5. Tirmizî ve Fedâilu'l-Kur'an

Tirmizî (ö.279/892), *Sünen*'inde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili müstakil bir bölüm ayıran musanniflerdendir. Bölümün adı, Kitâbu Fedâili'l-Kur'an (كتاب فضائل القرآن عن رسول الله صلى الله عليه وسلم) şeklindedir. Tirmizî, bu kitabı Kitâbu'l-Edeb'den sonra, Kitâbu'l-Kırâât'tan önce ele almıştır. Bu, Tirmizî'nin Kur'an'ın fazileti ile ilgili naklettiği rivayetlerin muhtevasına verdiği değerle açıklanabilir. Bilinen bir husustur ki, muhaddislerin bâb veya bölüm başlıklarını oluşturmaları ve bunları hangi bölümde ele aldıkları, onların konuya hangi derecede ehemmiyet verdiklerinin bir yansımasıdır.

Kitabın özelliğine bakıldığında, Tirmizî'nin diğer muhaddislerden farklı olarak bölüme ilkin Fâtiha süresinin fazileti ile ilgili rivayetlerle başlaması, onun Fedâilu'l-Kur'an derken öncelikle sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetleri anladığını çağrıştırmaktadır. Giriş bölümünde açıklandığı gibi, Fedâilu'l-Kur'an tanımı üzerinde farklı görüşler ileri sürülmüştür. Bu görüşlerden bir tanesi de Fedâilu'l-Kur'an kavramının özellikle Kur'an ve mushaf tarihi ile ilgili bilgilere yer vermesi gerektiğiydi. Tirmizî'nin ise, bu tanımın hilafına, bu konudan bahsedildiğinde ilk planda sûre ve ayetlerin fazileti ile ilgili rivayetleri anladığını söylemek mümkündür.

Tirmizî'de ele alınan konular genellikle fazilet kavramı ekseninde işlenmiştir. Ele alınan konuları şöyle sıralayabiliriz: Fâtiha, Bakara, Âyetü'l-Kürsî, Bakara süresinin son ayetleri, Âl-i İmran, İsrâ, Kehf, Yâsîn, Zümer, Müsebbihât, Duhân,

Mülk, Zilzâl, Kâfirûn, Nasr, İhlâs, Muavvizeteyn sûrelerinin faziletleri, Kur'an okuyanın fazileti, Kur'an'ın fazileti, Kur'an'ı öğrenmenin fazileti, Hz. Peygamber'in kıraatinin keyfiyeti.

Sûrelerin faziletleri bağlamında değerlendirildiğinde, Tirmizî'nin yirmi iki sûrenin fazileti ile ilgili rivayetleri eserine dercettiği görülmektedir. Faziletinden bahsedilen ayetler ise, Bakara sûresinin son ayetleri, Âyetü'l-Kursî, Kehf sûresinin evvelinden üç ayet ve Haşr sûresinin son üç ayetidir. Tirmizî, bazı muhaddislerin yaptığı gibi Fedâilu'l-Kur'an bölümü içerisinde kırâatler ile ilgili rivayetleri almamış, bu rivayetleri كتاب القراءات bölümü altında zikretmiştir.

Nakledilen rivayetlerin sayısı elli birdir. Bu rivayelerin kırk beşi "kâle Rasulullah" şeklinde başlayan merfû' hadislerdir. Geriye kalan rivayetler ise mevkûf hadistir. Kitapta yirmi beş bâb olmakla beraber Tirmizî, sekiz baba başlık koymamış (17, 18, 19, 10, 21, 22, 24, 25. bâblar) sadece bâb ismiyle bir başlık açmış ve altında bazen bir, bazen iki-üç hadis zikretmiştir.

Tirmizî, genel olarak *Sünen* isimli bu eserinde hadislerin hükmü ile ilgili takip ettiği metodolojiyi ve teknik terimleri, Fedâilu'l-Kur'an bölümünde de kullanmıştır. Fedâilu'l-Kur'an bölümünde kullandığı hadislerle ile ilgili hüküm ihtiva eden terimler şunlardır: hasenun; hasenun sahîhun; garîbun; hasenun garîbun; garîbun sahîhun; hasenun sahîhun garîbun; hadisun hasenun sahîhun; hadisun hasenun garîbun sahîhun.[143] Bazen de sened ile ilgili hükmü, "hâzâ hadisun leyse isnaduhu bi'l-kaviyy" şeklinde belirtmiştir.[144] Tirmizî'nin Kitâbu Fedaîli'l-Kur'an'da kullandığı bu kavramların dağılımı ise şöyledir: hasen sahîh, on dört; hasen, beş; hasen garîb, 10; garîb, 15; garîb sahîh, 1; hasen sahîh garîb, 3. Bunun yanı sıra

---

[143] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/169-170; Tirmizî, hasen'in sahîh ile veya garîb ile ayrı ayrı yahut müştereken teşkil ettiği birleşik tabirler hakkında hiç bir açıklama yapmamış, bu terimlerle hadisin sıhhat yönünden hangi kategoriye işaret ettiğini belirtmemiştir. Bu sebeple, muahhar imamlar ilk defa Tirmizî tarafından kullanılan bu tabirlerin delalet ettikleri dereceleri tesbit etmeğe çalışmışlar ve birbirinden farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Ayrıntılı bilgi için bkz. M.Cemal Sofuoğlu, **Zayıf ve mevzu hadisler açısından Tirmizî'nin Sünen'i Üzerine Bir İnceleme**, D.E.Ü.İlahiyat Fak. Der. Sayı VI, İzmir, 1989 , s. 45; Cemal Ağırman a.g.m., s. 24-33.

[144] "Bu, isnadı sağlam olmayan bir hadistir." Bkz. Tirmizî, 42 **Fedâilu'-Kur'an** 20, V/180.

değerlendirme yapmadığı hadisler de mevcuttur. Bunlardan bir tanesi merfû',[145] diğeri de mevkûf hadistir.[146]

Tirmizî, Fedâilu'l-Kur'an bölümünde sadece bu kavramları kullanmakla kalmamış, bazı hadislerde senedde ismi geçen râvilerin cerh-ta'dil[147] durumlarıyla ve rivayetin hükmü ilgili açıklamalarda da bulunmuş,[148] rivayetin başka varyantlarının olmadığını قال أبو عيسى هذا حديث لا نعرفه إلا من هذا الوجه[149] ifadesiyle, farklı bir senedle geldiğini وفي الباب عن بريدة و أبي أمامة[151], وفي الباب عن أبي بن كعب[150] vb. ifadelerle belirtmiştir. Öte yandan Tirmizî, rivayet hakkında değerlendirmelerde de bulunmuştur. Mesela on dördüncü bâbta Kur'an'ın fazileti ile ilgili rivayet ettiği bir hadiste şöyle demektedir: "Ebû İsa şöyle dedi: Bu hadis, ancak bu vecihle bildiğimiz garîb bir hadistir. İsnadında meçhûliyet vardır. Hadisin râvilerinden Hars hakkında mekâl (cerh edici ifadeler) bulunmaktadır."[152] Başka bir hadisten sonra ise "Bu hadis, zayıftır. Ebû'l-Mubarek ise meçhûl bir kişidir,"[153] demiştir.

Bu bölümde yer alan hadislerin sahabî râvilerini şöyle sıralamak mümkündür: Übey b. Ka'b, Ebû Hureyre, Ebû Eyyub el-Ensarî, Ebû Mesud el-Ensarî, Numan b. Beşir, Nevvas b. Sim'an, Abdullah b. Mesud, Bera, Ebû'd-Derdâ, Enes, Abdullah b. Abbas, Cabir b. Abdillah, Ukbe b. Amir, Aişe, Ali b. Ebi Talib, Osman b. Affan, Ebû Ümâme, Cubeyr b. Nufeyr, Abdullah b. Amr, İmran b. Husayn, Suheyb, Ma'kil b. Yesar, Ümmü Seleme, Ebû Said.

1.1.6. Nesâî ve Fedâilu'l-Kur'an

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlere geniş bir şekilde yer ayıran musannfilerden biri, Nesâî'dir. Nesâî (ö.303/915), *es-Sünenü'1-Kübrâ* adını verdiği, seksen iki kitap ve 11.770 hadisten meydana gelen eserini Remle emîrine takdim

[145] Tirmizî, 42 **Fedâilu'-Kur'an** 17, V/177.
[146] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 5, V/161.
[147] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/157, 158.
[148] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, 13, 15, 20, V/158, 172, 174, 180.
[149] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, V/173.
[150] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 3, V/186.
[151] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 5, V/160.
[152] Tirmizî, 42 **Fedâilu'-Kur'an** 14, V/173.
[153] Tirmizî, 42 **Fedâilu'-Kur'an** 20, V/180.

etmiş, emîr çalışmadaki bütün hadislerin sahîh olmadığını öğrenince, Nesâî'den sahîh hadisleri ayrı bir kitapta toplamasını istemiş, o da *es-Sünenü'1-Kübrâ'*da isnadını tenkit ettiği hadisleri ayıklayarak elli bir kitap, 2538 bâb ve 5758 /5761 hadisten ibaret ikinci bir çalışma yapmış ve ahkama dair hadisleri bir araya getirdiği eserine "Seçilmiş hadisler" anlamında *e1-Müctebâ (el-Müctenâ)* adını vermiştir. Ayrıca *es-Sünenü's-Suğrâ* olarak da anılan bu eserde ahkâm hadisleri dışında sadece iman konusundaki rivayetlere yer verilmiştir.[154] Dolayısıyla incelemeyi düşündüğümüz Nesâî'nin Fedâilu'l-Kur'an-Sevâbu'l-Kur'an (Nesâî iki başlığı da zikretmiştir) bölümünün *es-Sünenu'l-Kübrâ* isimli eserinin içerisinde bulunduğunu belirtmeliyiz.[155] Bu yönüyle Kütüb-i Tis'a içerisinde değerlendirilmemişse de, Fedâilu'l-Kuran ile ilgili bir çok rivayeti ihtiva ettiğinden araştırma alanımıza dahil etmeyi uygun gördük.[156] Kanaatimizce, Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ* isimli eserinin neredeyse yarısına sonradan telif ettiği *el-Müctebâ*'sında yer vermemiş olması, söz konusu rivayetlerin onun nezdinde yeterli sıhhat derecesine sahip olmadığını göstermektedir. Binâenaleyh Fedâilu'l-Kur'an bölümünün *el-Müctebâ*'da yer almamış olmasını da bu açıdan değerlendirmek uygun olacaktır.

Nesâî'nin *es-Sünenü'l-Kübrâ*'sında ele aldığı bölümün adı "Kitâbu Fedâili'l-Kur'an/ Sevâbu'l-Kur'an" şeklindedir. Bâb başlıkları altında zikrettiği hadisler ve sıralaması Buhârî'ninki ile uyumluluk arz etmektedir. Nesâî, bu kitaba Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünün ilk bâbının ismiyle paralellik arz eden vahyin iniş keyfiyeti manasında "Keyfe nüzûlu'l-vahy" adı ile başlamıştır. Ancak Buhârî'nin bu bâpta zikretmediği bazı hadislerin Nesâî tarafından zikredildiğini görmekteyiz.

---

[154] M. Yaşar Kandemir, **es-Sünen**, TDV**,** 2010, XXXVIII/147-148,

[155] Nesâî'nin, Fedâilu'l-Kur'an'ına geçmeden önce *Sünen*'i ile ilgili bazı bilgiler vermek yerinde olacaktır. Fedâilu'l-Kur'an, *es-Sünenü'l-Kübrâ*'nın aynı adlı bölümündeki 126 rivayeti Fârûk Hamâde ve Semîr el-Hûlî tahkik ederek neşretmiştir. *e1-Mücteba* diye bilinen eseri ise, güvenilir hadis kitaplarından biri olarak kabul edilmektedir. Bkz. M.Yaşar Kandemir, **Nesâî**, TDV,XXXII/563-565.

[156] Nesâî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünü müstakil olarak tahkik eden Faruk Hamade, bu eserin meziyeti ile ilgili şunları söylemektedir: "Bu eser, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili en önemli üçüncü kaynaktır. Bu kaynaklar, Ebû Ubeyd, Buhârî ve Nesâî'nin Fedâilu'l-Kur'an'larıdır." Bkz. Nesâî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Faruk Hamade, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1992, s. 38.

Bazı bâbların altında sadece bir rivayet olduğu görülmektedir.[157] Bâblardaki konu bütünlüğü ve intizamı açısından belli bir sistemin takip edildiğini söylemek mümkündür. Örneğin, önce vahyin nuzülu, sırasıyla kaç harf üzere nâzil olduğu, Kur'anın nasıl nâzil olduğu, kimin lisanı ile nâzil olduğu, Kur'an'ın ilk vahyi ile son vahyi arasında ne kadar süre olduğu, Cibrîl'e Kur'an'ın arz edilmesi, vahy katipleri, Kur'an kurraları, cem'ul Kuran, kitabetu'l-Kur'an sonrasında ise, sûreler ve bunların faziletleri konusu ile ilgili rivayetler ele alınmıştır.

Nesâî, Buhârî ve Müslim'in Fedâilu'l-Kur'an bölümünde zikredilmeyen bazı rivayetlere yer verdiği gibi[158] diğer musanniflerinin eserlerinde bulunmayan bazı yeni bâb başlıklarını da açmıştır. Bazı bâb başlıklarının ise, birbirlerine çok yakın olduğu görülmektedir.[159]Bu cümleden hareketle Nesâî'nin *Sünen*'inde birbirine yakın görünen kitabetu'l-Kur'an, cem'u'l-Kuran ve te'lifu'l-Kur'an başlıkları müstakil birer bâb olarak değerlendirilmiş ve her biri için ayrı bir bahis açılmıştır. Bâb başlıklarındaki nüansların varlığı, hadisin metnini bâb başlığına giydirme çabası olarak değerlendirilebilir. Hatta bazen rivayetteki bir kelimenin farklılığından ötürü farklı bir bâb açıldığı da olmuştur. Mesela elli üçüncü bâb "Okutanın okuyana bize yeter (hesbuna)", elli dördüncü bâb " Kur'an okutanın okuyana burada kal! (hesbuke) " ve elli beşinci bab "Okutanın okuyana bu kadar yeter (emsik)" bâblarını bu şekilde değerlendirmek mümkündür.[160]

Nesâî'nin bu bölümünde dikkatimizi çeken bazı hususlar vardır. Bunlardan biri, İhlâs ve Muavvizeteyn sürelerinin faziletini ele aldığı bölümlerde sadece birer

---

[157] 2. bâb (Min kem ebvabin nezele'l-Kur'an) ile 5. bâb (bilisani men nezele'l-Kur'an) altında birer hadis nakledilmiştir. Bkz. Ahmed b. Şuayb en-Nesâî**, es-Sünenü'l-Kübra**, Müessesetü'r-Risale, Beyrut 2001; Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, VII/244.

[158] Mesela Nesâî, "Benden Kur'an'dan başka bir şey yazmayınız..." rivayetini "Kitâbetu'l-Kur'an" bâbında zikretmiştir. Bkz. Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, VII/254; Diğer bir örnek de şöyledir: Hz. Peygamber'in, vahy nâzil olduğunda inen ayetleri, "İçinde falan konuların zikredildiği süreye yerleştirin," şeklindeki ifadelerini içeren rivayet, buna örnek olarak gösterilebilir. Bkz. Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VII/253.

[159] Mesela, 27. bâb "Kur'an Öğrenme ve İçindekilere Tabi Olma" başlığını taşırken, bir sonraki bâbın başlığı ise "Kur'an Öğrenme ve Onunla Amel Etme" şeklindedir. Bkz. Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 27-28, VII/264-265.

[160] Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 53, 54, 55 VII/ 282-283.

hadis nakletmesidir. Oysa diğer hadis kitaplarında bu sûrelerle ilgili daha fazla hadisin nakledildiğini bilmekteyiz.[161]

Nesâî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünde aynı hadisin arka arkaya zikredildiği yerler bulunduğu gibi bir hadisin farklı bâblar altında mükerreren zikredildiği de olmuştur. Bu, aynı hadisin farklı yönlerini ön plana çıkarmak gayesiyle yapılmış olmalıdır. Mesela 35. bâb olan "el-Mâhiru bi'l-Kur'an (Kur'an tilavetinde uzman olan kişi)" ile 36. bâb olan "el-Mutete'ti' bi'l-Kur'an (Kur'an'ı güçlükle okuyan kişi)" bâblarında arka arkaya aynı hadis nakledilmiştir.[162] Bir başka örnek ise, 51 ve 52. bâblarda geçmektedir. 51. bâb olan "Kur'an'ı başkasından dinlemek" ile elli ikinci bâb olan "Kıraat esnasında ağlamak" bâblarında aynı rivayetin nakledildiği görülmektedir.[163] Nesâî'de dikkatimizi celbeden bir başka konu ise, bazı bâb başlıklarının diğer Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde olmamasıdır. Mesela 47. bâb olan "Yürürken Kur'an Okuma" bâbını bu minvalde değerlendirmek mümkündür.[164]

Nesâî'nin aynı hadisi aynı bâb altında iki defa zikrettiği de olmuştur. Bu durum, (Buhârî'de olduğu gibi) isnaddaki râvilerin bir kısmının farklı olmasından ve rivayet ettiği hadisi bu tarîkle desteklemek istemesinden (mutabaat) kaynaklanmaktadır. Mesela, Kırk dokuzuncu bâb olan "Her Durumda Kur'an'ı Okumak" kısmı altında uzun sayılabilecek iki hadisin sahabî râvîsinin aynı, ancak sonraki râvilerin farklı olduğu görülmektedir.[165] Nesâî, rivayet ettiği hadislerle ilgili, özellikle de hadisin metnindeki takdim ve tehir ile alakalı olarak muhalefet eden kişiler için ayrı başlıklar açmıştır.[166]

Bu bölümde işlenen konulara bakıldığında zengin bir muhtevanın varlığı göze çarpmaktadır. Nesâî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ında ele alınan konuları şöyle sıralamak mümkündür: Kur'an'ın nâzil olma keyfiyeti, Kur'an'ın hangi lisan ile nâzil olduğu, ilk ve son inen vahy, vahy katipleri, Kur'an kâri'leri, Hz. Peygamber (sav) döneminde

---

[161] Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, 25, VII/ 263.
[162] Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 35-36, VII/ 269.
[163] Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 51,52, VII/ 281-282.
[164] Bâbın adı "Kırâetu'l-Mâşî" şeklindedir. Bkz. Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 47, VII/ 275.
[165] Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 49, VII/ 278.
[166] 31. bâbda "Vekefehu Cerîrun" ve 16. bâbda "Hâlefehu Sufyan b. Uyeyne" şeklinde iki başlık açmıştır. Bkz. Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, 31, VII/ 256, 267.

Kur'an'ı cem'edenler, Kur'an'ın kitabeti, Fâtiha, Bakara, Âyetü'l-Kürsî, Bakara süresinin son iki ayeti, Kehf, Musebbihât, Zilzâl, Kâfirûn, İhlâs, Muavvizeteyn, sûre ve ayetlerinin fazileti, Kur'an ehli, Kur'an'ı öğrenme ve ona ittiba/amel etme, Kur'an'ı öğrenen ve öğretenin fazileti, Kur'an'ı unutma, Kur'an kıraatinde mâhir olanın durumu, Kur'an'ı teğanni ile okuma, Kur'an'ı güzel ses ile tilavet etme, tercî', tertîl, sesi uzatma, Kur'an ile düşman yurduna sefer, ezberden Kur'an'ı okuma, hayvan üzerinde tilavet, yürüyen kişinin Kur'an okuması, Kur'an'ı okuyana gıbta ile bakmak, Kur'an okurken ağlama, Kur'an kıraatinde gösteriş yapma, bilgi sahibi olmadan Kur'an hakkında konuşma.

Rivayetlerin kaynağa nisbeti açısından bakıldığında, yüz üç adet merfû' ve on dokuz adet mevkûf hadis mevcuttur. Bâbın altında zikredilen hadis ile bâb başlığının birbirine uyum göstermediği yerler de mevcuttur. Mesela Otuz sekizinci babın adı "Tezyînu's-savti bi'l-Kur'an" yani "Sesi, Kur'an ile güzelleştirmek" şeklindedir. Bu bâbın altında "زينوا القرآن بأصواتكم"[167] yani "Kur'an'ı, seslerinizle güzelleştiriniz," hadisi mevcuttur. Kanaatimizce burada bâbın başlığı altında zikredilen hadis, aynı manaya tekabül etmemektedir. Bu konu üzerinde duran Nesâî'nin şârihlerinden es-Sindî (ö.1138/1726) şöyle demektedir: "زينوا القرآن بأصواتكم " hadisinin manası زينوا أصواتكم بالقرآن (seslerinizi Kur'an ile güzelleştiriniz) şeklindedir. Hadis imamlarından birçokları bu hadisi bu şekilde yorumlamışlar ve bunun "maklûb" olduğunu ifade etmişlerdir. Şu'be ise şunu aktarmaktadır: "Eyyub "زينوا القرآن بأصواتكم" Hadisini nakletmemi yasakladı. Ma'mer'in, Mansur'dan onun da Talha'dan rivayeti, زينوا أصواتكم بالقرآن şeklindedir ki, sahîh olan da budur. Manası ise, Kur'an ile meşgul olmak, Kur'an'ı bir zinet ve şi'ar edinmektir."[168]

1.1.7. Diğer Kaynaklar

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili çalışmalar, rivayetlerin derlenip tasnîf edildiği hadis koleksiyonlarından ayrı olarak bazı müellifler tarafından müstakil olarak da ele

---

[167] Ebû Ubeyd, Fedâilul-Kur'an isimli eserinde her iki metinle de rivayetleri aktarmaktadır. (Zeyyinû el-Kur'ane bi esvatikum/ Zeyyinû esvatekum bi'l-Kur'an), Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 160; Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, VII/ 270.

[168] Ebû'l-Hasen Nuruddin es-Sindî, **Hâşiyetu's-Sindî Ala'n-Nesâî**, thk. Ebûlfettah Ebû Ğudde, Mektebû'l-Matbuat el-İslamiyye, Haleb 1986, II/179; Nesâî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Faruk Hamade, s. 111(yetmiş beşinci hadisin ta'liki).

alınmıştır. Her ne kadar tezimizi *Kütüb-i Tis'a* ile sınırlandırmış isek de Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili ilk dönemlerde yazılan bazı eserleri incelemenin faydalı olacağı kanısındayız. Literatür araştırmasında belirttiğimiz gibi, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili birçok eser vücûda gelmiş, ilk dönemlerden itibaren Kur'an'ın kıraati, tedebbürü ve onunla amel etmeye yönelik rivayetleri hâvi cüzler telif edilmiştir. Her bir eseri çalışmamızda ele almak mümkün görünmemektedir. Fedâilu'l-Kur'an ismiyle müstakil olarak telif edilmiş ilk dönem eserlerinden üç örneği burada inceleyeceğimizi, ancak tezin ilerleyen bölümlerinde bu kaynaklar üzerinde teksif-i mesai etmeyeceğimizi belirtmemiz gerekir. Bu telifler, hicri üçüncü asırda yaşamış olan Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam (ö.224/838), İbn Durays (ö.294/906) ve Ebûbekir Ca'fer b. Muhammed el-Hasan el-Firyâbî'ye (ö.301/913) ait olan eserler olacaktır.

1.1.7.1. Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm'ın *Fedâilu'l-Kur'an*'ı

Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam el-Herevî, Horasan'a bağlı Herat şehrinde hicri 157 yılında doğmuş, Hicri 224 yılında Mekke'de vefat etmiştir. Birçok hocadan ders alan ve çok sayıda talebe yetiştiren Ebû Ubeyd, birçok eser telif etmiştir. Eserlerinden bazıları şöyledir: *el-Ecnâs Mın Kelâmi'l-Arab, el-Emvâl, Garîbu'l-Hadîs, Garîbu'l-Kur'an, el-Îman, el-Emsâl, Fedâilu'l-Kur'an.*[169]

Ebû Ubeyd'in hadis alanında güvenilir olduğuyla ilgili ilim ehli tarafından beyanlar vârid olmuştur. Bunlardan bir kaçını burada zikretmek faydalı olacaktır. İbn Main: Sıkadır; Ebû Davud: Sıketun me'mûnun; Ahmed b. Hanbel: Ebû Ubeyd Ustadun; Darekutni: Sıketun.[170] Ebû Ubeyd'in rivayetlerini aldığı kişilerin, genellikle

---

[169] Zülfikar Tüccar, **Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam**, DİA, İstanbul 1994, X/244-246; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Mervan el-Atiyye, Muhsin Harabe, Vefâ Takiyuddin (Muhakkikin mukaddimesi), Daru İbn Kesir, Beyrut 1999, s. 11-12; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'an,** thk. Ahmed b. Abdilvahhab el-Heyyatî, Vizaretu'l-Evkaf,1995, I/217- 223 (Ebû Ubeyd'in bu eserinin mahtut nüshaları, Berlin, Zahiriyye, Tobincun kütüphanalerinde bulunmaktadır. Bkz.Muhakkikin mukaddimesi); Ayrıca Fuad Sezgin, Ebû Ubeyd'e ait olduğunu ifade ettiği şu kitaptan da bahsetmektedir " *Kitâbu Cem'i Ehâdîsi'l-Kur'an Ve Enbâihi Fî Kitâbetihi Ve Te'lifihi Ve İfâdeti Hurûfihi Ve Fedâili Tilâvetihi Ve Sıfetihi Mın Âdâbih*" Bkz. Fuad Sezgin, **Târihu't-Turâsi'l-Arabî**, I/171.

[170] Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'an,** I/ 205 (Muhakkikin mukaddimesi).

sıka olduğu bildirilmiş olmakla beraber, bunlardan bazıları cerh ve ta'dil uzmanlarınca eleştirilmiştir.[171]

Ebû Ubeyd'in konumuzla ilgili kitabının adı, *"Kitâbu Fedâili'l-Kur'an ve Meâlimuhu ve Âdâbuh"* şeklindedir. Kitapta mükerrerlerle beraber 853 rivayet (merfû', mevkûf, maktû') mevcuttur. Konu ile ilgili elimize ulaşan en eski eser olma özelliğine sahip olan Ebû Ubeyd'in bu eseri, 71 babdan oluşmaktadır. Eserin, ele aldığı temel konular itibarı ile beş bölümden oluştuğunu söylemek mümkündür. Bu konuları şöyle sıralayabiliriz:

1- Kur'an-ı Kerim'in fazileti, Kur'an'ı dinlemek, ona tâbi olmak ve Kur'an'ın tilavetine teşvik gibi konuları hâvi rivayetler,

2- Kur'an'ın sûre ve ayetlerinin faziletine dair rivayetler,

3- Kur'an ehline saygı göstermek, hâmilu'l-Kur'an, kâriu'l-Kur'an ve Kur'an'ın unutulmamasına yönelik rivayetler,

4- Mushafların satışı, noktalanması ve tezyîni ile ilgili rivayetler,

5- Farklı kıraat vecihlerine yönelik muhtelif konuları içeren rivayetler.[172]

Kitâbu Fedâili'l-Kur'an'ın muhtevasında, Kur'an'ın faziletleri, sûre ve ayetlerin faziletleri, gazveler ve tefsir ile ilgili bölümlerin olduğunu belirten Brockelmann eleştirilmiştir. Zira eserde Kur'an'ın faziletleri dışında kalan gazveler ve tefsir konularına sadece hadiste geçen metin itibarıyla başvurulmuştur.[173] Dolayısıyla Brockelmann'ın tasnîfi yerinde bir tasnîf değildir.

Ebû Ubeyd'in kitabı, el-Makdisî vasıtasıyla bize ulaşabilmiştir. el-Makdisî'den Ebû Ubeyd'e kadar uzanan sened zinciri şöyledir: Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm el-Herevî→Ebû'l-Hasen Ali b. Abdilazîz→Ebû'l-Hasen Ali b. Mihreveyh→Ebû Abdillah ez-Zubeyr b. Muhammed ez-Zubeyrî→Ebû Mansûr

---

[171] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 12.
[172] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 21-23.
[173] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 206 (Muhakkikin notu).

Muhammed b. el-Huseyn el-Mukavvimî→Salih Ebû Zur'a Tâhir b.Muhammed b. Tâhir el-Makdisî.[174]

Ebû Ubeyd, sayısı az olmakla beraber, yeri geldiğinde hadislerde açıklanmaya ihtiyaç duyulan garîb kelimelerin anlamlarını,[175] bazen de hadisin anlaşılmasına yönelik yorumlar yapmayı ihmal etmemiştir. Kitaptaki hemen hemen bütün rivayetler "قال ابو عبيد " veya "حدثنا ابو عبيد " şeklinde başlamaktadır. Rivayetlerde mübhem olarak zikredilen bazı özel isimleri, kelimelerin i'rab durumlarını ve râvilerin hareke (tashîf, tahrîf) yanlışlarını beyan etmiştir. Zaman zaman rivayetle ilgili kendi yorumunu eklemiş[176] ve " هذا عندنا هو المعلوم به","الامر عندنا علي الكراهة " gibi ifadeler kullanmıştır. Ebû Ubeyd, nâdiren de olsa, kitabına aldığı tabiundan bazı kimselerin sözlerine muhalefet etmiştir. Mesela, Mecusi veya Ehl-i kitabın mushafa dokunabileceği manasını ima eden haberleri naklettikten sonra " Hz. Peygamber'den merfû' olarak vârid olan *"Kur'an'a ancak tâhir olan dokunabilir" hadisine ittiba' etmek daha uygundur. Müslümanların cünub olarak ve tâhir olmaksızın, mushafa dokunmaları hoş karşılanmazken, ehli şirkin necasetleriyle beraber Kur'an'a dokunmalarına nasıl ruhsat verilebilir,"* demiştir.[177] Başka bir örnek ise *"Kur'an ile teğanni etmeyen bizden değildir"* hadisi çerçevesinde söylediklerdir. Ebû Ubeyd, hadiste geçen " من لم يتغنّ" ifadesindeki teganninin, istiğna (استغني) ve taaffüf manasında olduğunu bildirmiştir. Dolayısıyla hadisteki nehyin, Kur'an'ı vasıta kılarak üzerinden menfaat elde etmek; binâenaleyh insanlara el açmaktan istiğna edilmesi

---

[174] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 39.

[175] Mesela "Kur'an, bir derinin içerisine konulsa ve ateşe atılsa ateş onu yakmaz," rivayetini ele aldığı yerde, hadiste geçen "ihâb" kelimesini açıklamakta ve "ihâbın (deri) manası bize göre, Kur'an'ın içinde korunduğu Mü'minin kalbidir," demektedir. Başka bir rivayette geçen "el-Musennât" ifadesinin, Ehl-i kitabın kitapları olan Tevrat ve İncil olduğunu belirtmiştir. Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 45, 72, 171.

[176] Burada Ebû Ubeyd'in bazı rivayetlerle ilgili yorumunu belirttiği üç örnek vermek istiyoruz: a- Alkame beraberinde bir sahabîyle birlikte Abdullah b. Mesud'a, buldukları bir sahifeyi göstermek üzere geldiklerinde İbn Mesud, getirilen sahifenin üzerine bir bardak su dökerek onu kullanılmaz hale getirir ve onlara "Bu kalpleri, Kur'an ile meşgul ediniz," tavsiyesinde bulunur. Bu rivayetten sonra Ebû Ubeyd, şu açıklamada bulunmaktadır: "Bu sahife, Ehl-i Kitaptan alındığı için İbn Mesud'un hoşuna gitmemiştir." Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 74. b- Kur'an'ın ne kadar sürede hatmedilmesi gerektiği ile ilgili şu yorumda bulunmuştur: "Benim tercihime göre, Hz. Peygamber'den vârid olan hadislere ve ashabının uygulamasına bakıldığında, Kur'an'ın üç günden daha az sürede hatmedilmesi mekrûhtur." Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 183. c- Kur'an okunurken konuşmanın, ayetin tefsiri sadedinde değilse, mekrûh olduğunu şu sözlerle ifade etmiştir: "Kıraatin, insanların kelamından dolayı kesilmesi bana göre mekrûhtur." Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 191.

[177] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 200.

şeklinde anlaşılmasının daha doğru olduğunu bildirmiş, zira hâmilu'l-Kur'an'ın mal açısından fakir olsa da, aslında zengin olduğunu belirtmiştir.[178]

Eserde kıraat ve çeşitleri ile ilgili rivayetler geniş yer tutmuştur. Ebû Ubeyd, özellikle müsteşrikler mabeyninde tartışma mevzuu yapılan imam mushaf ve mushafların gönderildiği şehirlerdeki (emsar) mushaflar ile kıraat vecihlerini tazammun eden rivayetleri aktarmıştır.[179]Kanaatimizce özellikle *"Kur'an hattına muhalif düşen kıraatlar"*[180] ile *"Nüzûlunden sonra hükmü kaldırılıp (nesh) mushafta yazılmayanlar"*[181] bâblarındaki rivayetlerin, titiz bir incelemeye tabi tutulması gerekmektedir. Her ne kadar Ebû Ubeyd, bu iki bölümün sonunda bazı yorumlar[182] yapmışsa da bu yorumlar, konunun vuzûha kavuşması için yeterli görünmemektedir.

Eser, " باب فضل القران و تعلمه و تعليمه الناس" bâbıyla başlamakta ve " المصحف يمسه المشرك او المسلم الذي ليس بطاهر " bâbıyla sona ermektedir. Ebû Ubeyd, hadisin metni aynı, ama senedi farklı ise ikinci defa metni zikretmemekte, fakat mevcud senedi hadisin sıhhatini takviye etmek üzere (مثل ذالك) ifadesiyle vermekte böylece metin ve sened farklılıklarını ortaya koymaktadır.[183] Senedi sahabede biten çok sayıda mevkûf ve tabiûn nesline ait haberler[184] mevcuttur.[185] Genelde tahdîs sigalarının malum olduğu, fakat bazı yerlerde meçhûl tahdîs sigalarının da kullanıldığı görülmektedir.[186]

---

[178] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 210.
[179] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 22.
[180] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 289.
[181] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 320.
[182] Ebû Ubeyd, kıraatlarla ilgili geniş bir bahis açmıştır. Burada imam mushafa uygun düşmeyen bazı kıraat vecihlerine ve kelimelerdeki imlaya değinmiştir. Mesela o, "İbrahîm" isminin yazımı ile ilgili şöyle demektedir: "Ben, İbrahîm ismini, mushaflarda araştırdım. Fakat Bakara sûresinde geçen İbrahîm kelimelerinde (harf-i med olan) yâ harfinin olmadığını gördüm." Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s.114; Ebû Ubeyd, imam mushafa muhalif rivayetlerin, ilgili ayetlerin tefsiri sadedinde değerlendirilmesi gerektiğini, Hz. Osman'ın istinsâh ettiği imam mushafın bunları ortadan kaldırdığını bildirmişse de, özellikle rivayetlerin muhtevasına bakıldığında bu bilgi yeterli görünmemektedir. Söz konusu rivayetlerin sened tahlilleri yapılarak sahîhinin sakiminden ayrılması bazı soru işaretlerinin izalesine vesile olacaktır.
[183] Ebû Ubeyd, a.g.e., s.44, 62, 64, 65, 78, 86.
[184] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 57-58.
[185] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 47.
[186] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 82, 102.

Öte yandan senedde sadece bir râvinin zikredildiği ve meçhul siga ile getirildiği az sayıda rivayet bulunmaktadır.[187]

Ebû Ubeyd'in senedini hıfzedemediğini ikrar ettiği yerler de vardır. Mesela Ebû Ubeyd "Heddesenâ Yûsuf b. el-Garik bi isnadın lâ ahfazuhu" yani isnadını ezberleyemediğim bir sened diyerek, rivayetteki inkıtaı haber vermiştir.[188] Sened zikredilirken genel anlamda râvilerin isimleri ve künyeleri belirtilmiştir. Ancak hadis usûlu için özellikle de sened kritiğinde dikkat edilen noktalardan birisi, râvinin meçhul olmamasıdır. Ebû Ubeyd, az sayıda da olsa ismini belirtmediği ve muğlak bıraktığı bazı râvileri senedde aktarmıştır.[189]

Kitapta mervî hadislerin bir kısmı, daha sonraları ümmet nezdinde bir şöhrete ulaşan Buhârî, Müslim, Tirmizî, Ebû Davud, Mâlik, İbn Mace, Dârimî ve Ahmed b. Hanbel'in eserlerinde de nakledilmiştir. Muasırı sayıldığı Mâlik'ten çok az nakilde bulunmuştur. Ebû Ubeyd'in, selefi İmam Mâlik'ten rivayette bulunmuş olması, ondan haberdar olduğu ihtimalini göstermekle birlikte, ondan az nakilde bulunmuş olmasını ise, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin Muvatta'da az olmasına bağlamak mümkündür.[190]

Eserde faziletinden bahsedilen sûreler şunlardır: Fâtiha, Seb'i Tuvel (Seb'i Tival), Bakara ve sonundaki ayetler, Âyetü'l-Kürsî, Âl-i İmran, Nisa, Mâide, En'am, Berâe, Hûd, İsra, Kehf, Meryem, Tâhâ, Hacc, Nûr, Secde, Yâsîn, Hevâmîm, Musebbihât (Hadîd, Haşr, Saff, Cuma, İsra, A'la, Teğabun), Mülk, Zilzâl, Âdiyât, Kâfirun, İhlâs, Muavvizeteyn. Ayrıca Kur'an tarihi, Kur'an'ın cem'i, istinsâhı, ayetlerin tevkîfiliği, kelimat-ı Kur'an'daki kıraat farklılıkları gibi konularda zengin bir rivayet malzemesi bulunmaktadır.

Konu ile ilgili kaleme alınan ilk döneme ait bir eser niteliğine sahip olduğundan ele aldığı konulardan hareketle, o dönemin Kur'an anlayışına ait bazı

---

[187] "قال ابو عبيد ويروي عن معمر" ifadesinden sonra hadisin metnini aktarmıştır. Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 153.

[188] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 155.

[189] Bazı rivayetleri aktarırken senedde "عن رجل عن اخر عن اخر " ,"حدثني رجل" , "حدثني رجل من اهل الكوفة" ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 146, 148, 150, 158, 189, 229.

[190] "حدثني ابن بكير عن مالك" Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 400.

bulgular elde etmek mümkündür. Mesela, eserin başlarında "Kur'an'a ittiba' ve içindekilerle amel etme"[191] konusu, sonraki hadis musannifleri tarafından Fedâilu'l-Kur'an bölümlerine pek dahil edilmemiştir.[192] Bununla beraber Ebû Ubeyd, Kur'an'ın tilavetine yönelik vurguları içeren hadislerin yanı sıra, Kur'an ile amel konusuna ayrı bir başlık açmıştır. Bu, ilk dönemlerde Fedâilu'l-Kur'an kavramının daha geniş bir manada yani Kur'an tilaveti ve onunla amel etme çerçevesinde değerlendirilirken, ilerleyen dönemlerde bu kavramda bir daralmanın yaşandığına ve genellikle Kur'an'daki bazı sûre ve ayetlerin fazilet ve kıraatine yönelik vurguların daha baskın hale geldiğine dair güzel bir örnektir.

1.1.7.2. İbnu'd-Durays'in *Fedâilu'l-Kur'an*'ı

Tam adı Ebû Abdillah Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Durays er-Râzî (ö.294/906) olan İbnu'd-Durays Abbasiler döneminde, hicri üçüncü yüzyılda yaşamış bir Fedâilu'l-Kur'an müellifidir. Hicrî üçüncü yüzyılın başlarında (200) Rey şehrinde, Halife Me'mûn'un (ö.218/833) halifeliği döneminde doğmuş, yine aynı şehirde 294 yılında vefat etmiştir.[193]Yaşadığı dönem itibariyle, altı hadis imamının kitaplarına aldıkları rivayetlerin senedlerinde ismine fazla rastlanılmayan İbnu'd-Durays'ın rivayet ettiği hadisler, genellikle daha sonraki asırlarda telif edilen eserlerde yerini almıştır. Özellikle Hâkim'in *el-Müstedrek*'inde, ondan nakledilen rivayetleri görmek mümkündür. İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/922) tefsirinde ve es-Süyûtî (ö.911/1505) *ed-*

---

[191] Bu başlık altında şu konularla ilgili rivayetler ele alınmıştır: Kur'an öğrenme ve öğretmenin fazileti, Kur'an'ı okuma ve dinlemenin fazileti, Kur'an'a teşvik etme ve Kur'an'ı diğer eserlere tercih etmenin fazileti, Kur'an'a ittiba etme, içindekilerle amel etmenin fazileti, Kur'an ehline ikram ve saygı gösterilmesinin fazileti, Kur'an ilimlerini öğrenme ve bu uğurda gayret etmenin fazileti, Kur'an'a bakarak okumanın fazileti, Kur'an'ı hatmetmenin fazileti. Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 43-107.

[192] Nesâî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ında, Kur'an ile amel etme konusunu içeren iki bâb başlığı bulunmaktadır. Bâbların isimleri "Kur'an'ı öğrenme ve içindekilere ittiba' etme" ve "Kur'an'ı öğrenme ve onunla amel etme" şeklindedir. Bkz. 47 Nesâî, **Fedâilu'l-Kur'an** 27, 28, VII/264-265.

[193] Fuat Sezgin, **Tarîhu't-Turâsi'l-Arabî**, Câmiatu'l- İmam Muhammed b. Suud el-İslamiyye, Riyad 1991, I/96-97 (Burada Sezgin, İbnu'd-Durays'ın Zahiriyye kütüphanesinde bulununan biri Fedâilu'l-Kur'an, diğeri hadis ile ilgili iki eserinden bahsetmektedir.) Keşfu'z-Zunûn'da ise "Tefsiru Muhammed b. Eyyub er-Razî el-Muteveffa 294" ifadesiyle onun bir tefsire sahip olduğu bildirilmektedir; Hâcî Halîfe, **Keşfu'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütüb ve'l-Funûn**, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut tsz., I/458.

Dürrü'l-Mensûr[194] adlı eserinde İbnu'd-Durays'ın rivayetlerine yer vermişlerdir. İbnu'd-Durays'ın yaşadığı üçüncü asırda hıfz, dirayet ve özverileri ile ön plana çıkan hadisçilerin başında şu isimler yer almaktadır: Yahyâ b. Maîn (ö.233/847), Alî b. el-Medînî (ö.234/848), Ebû Bekir İbn Ebi Şeybe (ö.235/849), İshâk b. Râhûye (ö. 238/852), Halife b. Hayyât (ö.240/854), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Dârimî (ö. 255/868), Buhârî (ö.256/869), Müslim (ö.261/874), Ebû Zür'a er-Râzî (ö.264/877), İbn Mâce (ö. 273/886), Ebû Dâvud (ö.275/888), Bakî b. Mahled (ö.276/889), Tirmizî (ö.279/892), İbn Ebi'd-Dünya (ö.281/894), Abdullah b. Ahmed b. Hanbel (ö. 290/902), Muhammed b. Nasr el-Mervezî (ö.294/906), Muhammed b. Osman b. Ebî Şeybe (ö.297/909), Ebû Bekir el-Firyabî (ö.301/913), Nesâî (ö.303/915), Ebû Ya'lâ (ö.307/919), Ebû Arûbe (ö.308/920), İbn Cerîr et-Taberî (ö.310/922), İbn Huzeyme (ö.311/923), Hakîm et-Tirmizî (ö.320/932). İbnu'd-Durays'ın hayatı ve ilmî faaliyetleri hakkında yeterli bilgiye sahip olunamadığı için bu âlimlerle doğrudan ilişkisinin olup olmadığını tespit etmek zordur. Ancak onun yapmış olduğu ilmî seyahatlerinde bu bilginlerle görüşmüş olması mümkündür.[195]

Eserin adı "فضائل القران و ما انزل من القران بمكة و ما انزل بالمدينة " şeklinde olup, Gazve Budeyr tarafından tahkiki yapılmış ve yayımlanmıştır. Muhakkik, bu eserin Zahiriyye Kütüphanesi, 87 numarada kayıtlı olduğunu, el-Makdisî (ö.624/1226) tarafından yazılan nüshaya dayandağını[196]belirtmiş ve kitapla ilgili şunları aktarmıştır: "Kitap, üç bölümden oluşmaktadır ve ne yazık ki ikinci bölüm kaybolmuştur. Ben de İbnu'd-Durays'ı referans gösteren tefsir kitaplarına özellikle *ed-Dürrül'-Mensûr*'a bakıp bu eksik kısımlara muttali olmaya çalıştım."[197]

---

[194] İbnu'd-Durays**, Fedâilu'l-Kur'an ve Mâ Ünzile Mine'l-Kur'ani Bimekkete ve Mâ Ünzile Bilmedine**, thk. Ğazve Budeyr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1987, s. 8 (Eserin mukaddimesi).

[195] Ömer Faruk Akpınar, **Erken dönem Fezâilu'l-Kur'an Eserlerinden Bir Örnek: İbnu'd-Durays ve *Fezâilu'l-Kur'an*'ı**, Marife, yıl: 10, sayı 2, güz, Konya 2010, s. 171-190.

[196] Eseri yazarak elimize ulaştıran Makdisi, eserin rivayet zincirini şu şekilde zikretmiştir: Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ b. ed-Durays el-Becelî → Ebû'l-Hasen Ahmed b. İshâk b. Nîhâb et-Tîbî → Ebû'l-Kâsım Abdulmelik b. Muhammed b. Abdullah b. Bişrân el-Emevî → Ebû Abdullah Hibetüllah b. Ahmed el-Mevsılî → Ebû Bekir Ahmed b. Alî b. el-Hasen (İbnü'n-Nâım) → Ebû'l-Huseyn Abdülhak b. Abdülhâlik b. Ahmed el-Yûsufî → Bahâüddîn Abdurrahman b. İbrâhîm b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Makdisî; Bkz. İbn Durays, a.g.e., s. 23; Ömer Faruk Akpınar, a.g.m., s. 16.

[197] İbnu'd-Durays, a.g.e. s.11.

İbnu'd-Durays, girişte bâb başlığı koymaksızın dört rivayet aktarmıştır. Birinci bölümde ele aldığı bâb başlıkları şunlardır[198]:

1- Korku Ayetlerini Okuyan Kimsenin Allah'a Sığınması, Rahmet Âyetlerini Okuyanın Allah'a Niyâzı (4 rivayet)[199]

2- Kıraati Bilmeyen Bedevî Câhilin Ne Okuyacağı (8 rivayet)[200]

3- Mekkî ve Medenî Âyetler (12 rivayet)[201]

4- Kur'ân'ı İyi Okuyan Kimse (Mâhir bi'l-Kur'ân) Hakkında Söylenenler (7 rivayet)

5-Mushafta Ta'şîri (On Âyetlik Pasaj Sonlarına Ruku' Alameti Koymayı) Hoş Görmeyenler (13 rivayet) [202]

6- Kur'ân'ı Hatmedenin Ne Yapması Gerektiği (8 rivayet)

7- Kur'ân'ın Her Bir Harfinin Faziletli Oluşu (34 rivayet)

8- Kur'ân'ın Kıyamette Okuyucusuna Şefaat Etmesi (19 rivayet)

9- Kur'ân Okuyana Kıyamette Yapılacak Hitap: Oku ve Yüksel! (6 rivayet)[203]

---

[198] Akpınar, a.g.m., s. 18.
[199] İbnu'd-Durays, a.g.e. s.27.
[200] İbnu'd-Durays, a.g.e. s.29.
[201] Bu bâb altında İbn Abbas'a isnad edilen ilk rivayette yüz on dört sûrenin ismi zikredilmiş, Mekkî olanlar ile Medenî olanlar bu rivayette taksim edilmiştir. Buna göre ilk nâzil olan sûre Alak (başka bir rivayette ilk inen ayetlerin Alak sûresinin başındaki ayetler; ilk inen sûrenin ise Muddessir sûresi olduğu nakledilmiştir.), son nâzil olan sûre de Tevbe sûresidir. Rivayetin devamında ayet sayısının 6616 olduğu, Kur'an'daki harf adedinin ise 323671 olduğu ifade edilmiştir. Sonraki rivayetlerde ise, son inen ayetin, Nisa sûresi 127. ayet olduğu, Hz. Ömer'e nisbet edilen başka bir rivayette de son inen ayetin riba ayeti olduğu ve fakat Hz. Peygamber'in bu ayetin tefsirini yapamadan vefat ettiği ifade edilmiştir. Bkz İbnu'd-Durays, a.g.e. s.33, 36.
[202] Bu bölüm altında şu içerikteki rivayetler mevcuttur: Mushafa ta'şir işaretleri ve nokta koymanın mekrûhiyeti, mushafa misk anber sürmenin keraheti, bazı mekânlarda Kur'an okumanın mekrûhiyeti, sûrelerin arasını ayıracak çizginin konulması, mushaf alım satımı ve tezyininin mekrûhiyeti. Bkz, İbnu'd-Durays, a.g.e. s.41-43.
[203] Özellikle bu bâbta, birbirine çok yakın, fakat lafız farklılıkları olan her bir rivayeti, ayrı bir senedle zikretmiştir. Bkz. İbnu'd-Durays, a.g.e. s.65.

Daha önce de ifade edildiği gibi kitapta ikinci bölüm zayi olduğundan birinci bölümden sonra " الجزء الثالث من فضائل القران " adıyla üçüncü bölüme geçilmiştir. Muhakkik, zayi olan ikinci bölümü, tefsir kitaplarını araştırarak bulduğunu bildirmiştir. Eserin bu nüshasının üçüncü bölümünün başında, birinci bölümde olduğu gibi rivayet silsilesi verilmiştir.[204] Her iki bölüm "رب يسر " ifadesiyle başlamıştır. Bu kullanımın hicri üçüncü asırda telif edilen kitapların bir kısmında var olduğunu görmekteyiz. Zira çağdaşı sayılabilecek Ebû Ubeyd de "Fedâilu'l-Kur'an" kitabına "رب يسروأعن " ifadesiyle başlamıştır. Metin olarak uzun sayılabilecek hadisler de mevcuttur. Bunlardan bir tanesi 9. bâbta yer alan ve yaklaşık iki sayfayı bulan rivayettir.[205]

Üçüncü bölüm "Kur'an Nasıl ve Ne Kadar Sürede İndirildi?"[206] bâbıyla başlamış ve ilerleyen bölümlerde bazı sûre ve ayetlerin faziletini konu alan rivayetlerle devam etmiştir. İbnu'd-Durays'ın Faziletinden bahsettiği sûreler şunlardır: Fâtiha sûresi (11 adet), Bakara sûresi (18 adet), Âyetu'l-Kürsî (10 adet), En'âm sûresi (7 adet), Kehf sûresi (10 adet), Secde sûresi (3 adet), Yâsîn sûresi (6 adet), Duhân sûresi (2 adet), Kamer sûresi (2 adet), Vâkıa sûresi (1 adet), Haşr sûresi (4 adet), Mülk sûresi (8 adet), Zilzâl sûresi (3 adet), İhlâs sûresi (40 adet), Muavvizeteyn sûreleri (14 adet). Son bâbı da "باب فضل سور شتي " (muhtelif sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetler) şeklinde bitirmiştir.

Üçüncü bölümün sonunda, muhakkik Gazve Budeyr, Suyûtî'nin (ö.911/505) *ed-Dürrü'l-Mensûr* ve Muttaki el-Hindi'nin (ö.975/1567) *Kenzu'l-Ummâl* eserlerinde İbnu'd-Durays'e nisbet edilen bütün hadisleri çıkarıp, bunları birinci ve üçüncü bölümdeki rivayetlerle mukayese ettikten sonra, bu iki bölümde olmayanları müstakil bir başlık altında topladığını ve bunun kaybolan ikinci cüzdeki rivayetleri şâmil olmasını umduğunu belirtmiştir.[207]Bu şekilde cemedilmiş olan rivayetlerin

---

[204] Bu rivayet zincirinde birinci bölümün başında ifade edilen Ebû'l-Huseyn Abdulhak b. Abdulhâlik b. Ahmed el-Yûsufî → Bahâüddîn Abdurrahman b. İbrâhîm b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Makdisî isimleri zikredilmemiştir. İbnu'd-Durays, a.g.e. s.71.

[205] İbnu'd-Durays, a.g.e. s.67.

[206] Bu bölümde, Kur'an'ın ne kadar sürede nâzil olduğu, muhkem-muteşâbih, nâsih-mensûh gibi konularla alakalı rivayetleri ele almıştır. İbnu'd-Durays, a.g.e. s.74.

[207] İbnu'd-Durays, a.g.e., s. 145.

sayısı otuz adettir. Bu rivayetleri saymazsak İbnu'd-Durays'in elimizde mecvut nüshasındaki rivayet sayısı 307 adettir.

Akpınar, İbn Durays'in bu kitabı üzerine yapmış olduğu çalışmasında, hadis metodolojisi açısından rivayetlerin kaynak değeri ile ilgili şu bilgileri sunmaktadır: "Sahîh hadis 37, hasen-sahîh 7, hasen 17, hasen liğayrihi 15, zayıf 18, şiddetli zayıf 20, mevzu 2, mevkûf 98, maktu' 93. Buna göre İbnu'd-Durays'ın eserde yer verdiği sahîh, hasen ve zayıf rivayetlerle birlikte toplam 116 rivayet Hz. Peygamber'e isnad edilen merfû rivayetlerdir. Dolayısıyla, onun zikrettiği rivayetlerin çoğunun mevkûf ve maktu' olduğu görülmektedir. Eserdeki isnadı zayıf olan 53 rivayetten yirmisinin za'fı şiddetlidir. Bu, isnadda ya münker veya metrûk, ya da bilinmeyen bir râvînin bulunmasından kaynaklanmaktadır."[208]

İbnu'd-Durays'in rivayetlerinin sonraki dönem hadis musannefatında da yer aldığı görülmektedir. Muhakkik Gazve Budeyr, İbn Durays'a ait rivayetlerin bazı kaynaklarda geçtiğini tesbit etmiştir. Bu kaynakları şöyle sıralamak mümkündür: İbn Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned*'i; Darimî'nin (ö.255/868) *Sünen*'i; Buhârî'nin (ö. 256/869) *Sahîh*'i; Müslim'in (ö.261/874) *Sahîh*'i; İbn Mâce'nin (ö.273/886) *Sünen*'i; Ebû Davûd'un (ö.275/888) *Sünen*'i; Tirmizî'nin (ö.279/892) *Sünen*'i; Nesâî'nin (ö.303/915) *Sünen*'i; İbn Ebî Davud es-Sicistâni'nin (ö.316/928) *Kitâbu'l-Mesâhif*'i; Hâkim'in (ö. 405/1014) *el-Müstedrek*'i; El-Beyhakî'nin (ö.458/1065) *Sünen* ve *Delâil*'i; İbn Asakir'in (ö.571/1175) *Târîhu Medineti Dımaşk*'i; el- Münzirî'nin (ö.656/1258) *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i; Nevevî'nin (ö.676/1277) *el-Ezkâr*'ı; İbn Kesîr'in (ö.774/1372) *Fedâilu'l-Kur'an*'ı; Heysemî'nin (ö.807/1404) *Mecmeu'z-Zevâid'i* ve Suyûtî (ö.911/1505), *ed-Dürrü'l-Mensûr* ve *Câmiu'l-Ehâdîs*'i.

1.1.7.3. el-Firyâbî'inin *Fedâilu'l-Kur'an*'ı

el-Firyâbî nisbesiyle tanınan Ebubekir Ca'fer b. Muhammed el-Hasan, Horasan bölgesindeki bir şehir olan Firyâb (Fîreyâb-Fîryâb) şehrinde hicri 207'de doğmuş ve 301/913'te Bağdat'ta vefat etmiştir. Birçok kişiden ders alan el-Firyâbî'nin hocaları arasında Ali b. el-Medînî (ö.234/848), Ebûbekir b. Ebî Şeybe (ö.235/849);

[208] Ömer Faruk Akpınar, a.g.m., s, 18-19.

yetiştirdiği talebeleri arasında er-Ramehurmuzî (ö.360/970), el-Âcurî, (ö.360/970) el-İsmailî (ö.371/981) gibi isimler bulunmaktadır. Yirmi kadar eser veren el-Firyâbî'nin eserleri arasında *Kitâbu's-Süver ve't-Temâsîl, Kitâbu's-Siyâm, Kitâbu Delâil'n-Nübüvve, Kitâbu'z-Zikr, Kitâbu Menâkibi Mâlik* teliflerini saymak mümkündür.[209]

Hadisin ve hadis ilimlerinin altın çağı olarak değerlendirilen hicri üçüncü asırda yaşamış ve Fedâilu'l-Kur'an alanında eser verenlerden biri olan el-Firyâbî'nin, mahtût nüshası Zahiriyye kütüphanesinde bulunan eserinin tam adı şöyledir: " كتاب فضائل القران و ما جاء فيه من الفضل و في كم يقرأ والسنة في ذالك".[210] Eserin tahkîk ve tahrîc çalışmasını Yûsuf Osman Fadlullah Cibrîl yapmıştır.[211]

el-Firyâbî'nin rivayetlerinin kaynaklarının neler olduğu tartışmalı olmakla beraber, hicri üçüncü asırda henüz tedvîn edilen yazılı hadis kaynaklarından ziyade, onun bu rivayetleri senedleri ile birlikte bizzat dönemin muhaddislerinden aldığı ifade edilmiştir.[212]Bu durum, el-Firyâbî'nin kendi çağındaki yazılı müdevvenattan istifade etmediği tezini varsaymamızı gerektirmez. Kitapta bulunan rivayetlerin bazılarının tahricine bakıldığında, bu rivayetlerin sadece Ebû Ubeyd'in eserinde zikredildiği görülmektedir.[213]

Müellif, kitapta bâbları belirledikten sonra bu bâbların altına konu ile ilgli sahîh veya zayıf olsun bütün rivayetleri dercetmiştir. Bâb başlıklarında hadisin ihtisar edilmiş şeklinin kullanıldığı da olmuştur. Kitap, "في فضل القران و قراءته " bâbıyla başlamaktadır.[214] Rivayetin metni ve senedi ile ilgili farklılık varsa, bunlar müstakil olarak zikredilmiştir.[215] Bu husus, bir hadisin farklı varyant ve metinlerinin ayrıntılarını serdetmesi açısından önemlidir. Sened farklı metin aynı ise, farklı olan senedi, isnadı takviye etmek üzere zikretmiş, rivayetin metnini ayrıca zikretmeksizin

---

[209] el-Firyâbî, a.g.e., s. 67-69; Mehmet Ali Sönmez, **el-Firyâbî**, DİA, XIII/ 145-146.
[210] el-Firyâbî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Yusuf Osman Fadlullah Cibrîl, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad, 1989.
[211] Muhakkik, bu eseri Melik Suud Üniversitesi'nde Tefsîr alanında yüksek lisans tezi olarak çalışmıştır.
[212] el-Firyâbî, a.g.e., s.84.
[213] Krş. Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 76, 260; el-Firyâbî, a.g.e., s. 150, 139.
[214] Kitabın ve bâbın ilk hadisi şöyledir: "Eğer Kur'an, bir derinin içine konulup ateşe atılsa, ateş onu yakmaz" Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV/155; el-Firyâbî, a.g.e., s. 110.
[215] el-Firyâbî, a.g.e., s. 120, 123, 189, 195, 196, 233, 234, 235.

"مثله" veya "نحوه"[216] ifadesiyle iktifa etmiştir.[217] Bu, hicri üçüncü asırdaki hadis atmosferinin hassasiyetini göstermektedir. Sened ve metni sahîh bir anlatımla aktarmanın titizliği o dönemde benimsenmiş bir tutum görünümündedir. Farklı bâblar altında aynı rivayetlerin mükerreren zikredildiği de vakidir. Kitapta, senedinde meçhûl râvî[218] ve inkita' olan rivayetlerin eserde yer aldığını belirtmek gerekir.[219] Rivayetler yalın şekilde aktarılmış ve bunlarla ilgili herhangi bir yorum yapılmamıştır. Kitapta mükerrerlerle beraber yüz doksan yedi rivayet ve on bir bâb[220] bulunmaktadır. Tesbit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayetlerin otuz dokuzu, aynı asırda yaşamış ve h. 224'te vefat etmiş olan Ebû Ubeyd'in Fedâilu'l-Kur'an'ında geçmektedir. Mükerrerlerin önemli bir yekün teşkil ettiği el-Firyâbî'nin kitabında bu kadar rivayetin, muasırı olan Ebû Ubeyd'in kitabında geçmiş olması, keyfiyetini tam olarak tesbit edemezsek de el-Firyâbî'nin ondan veya onun eserinden faydalandığını göstermektedir. Yine kendisinden yedi yıl önce vefat etmiş olan İbnu'd-Durays'in Fedâilu'l-Kur'an'ında da ortak on beş rivayet vardır.

el-Firyâbî'nin kitabına aldığı rivayetlerin, kendinden önceki ve sonraki bazı hadis kaynaklarında yer aldığına da şahit olmaktayız. Bu kaynakları şöyle sıralamak

---

[216] el-Firyâbî, a.g.e., s. 191.
[217] el-Firyâbî, a.g.e., s. 125, 166.
[218] el-Firyâbî, a.g.e., s. 185, 186.
[219] Metni "...Kim Kur'an'ı severse, o Allah'ı ve Rasulunu sevmiş olur," olan rivayetin senedi şöyle zikredilmiştir: Ömer b. Ali → Yahya b. Said → Süfyân → Ebû İshâk → Abdullah b. Mesud. Oysa Ebû İshâk, Abdullah b. Mesud'dan hadis işitmemiştir. Bir sonraki rivayette Firyâbî, bu hadisi muttasıl bir senedle ve "mislehu" ifadesiyle zikretmiştir. Aynı rivayet, Ebû Ubeyd'in kitabında da muttasıl olarak nakledilmiştir. Bu kitapta, Ebû İshâk'ın, Abdurrahman b. Yezid'den nakilde bulunduğu görülmektedir. Krş. bkz. el-Firyâbî, a.g.e., s. 116 (tahkikte); Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 50; Bununla beraber kitapta tabakat ve rical kitaplarında, hakkında malumata rastlanılamayan râviler de mevcuttur. Nitekim bir senedde geçen Ebû'l-Abbas Ahmed b. Utbe hakkında kitabın muhakkiki "...Rical kitaplarında hakkında bir bilgiye rastlayamadım," demiştir. Bkz. el-Firyâbî, a.g.e., s. 152 (tahkikte).
[220] Kitaptaki bab başlıkları şöyledir: 1-Fî Fadli'l-Kur'ani ve Kırâetih 2- el-Mülk (Mülk sûresi) 3- el-Kur'anu Fi'l-Beyt ve Fadlu'l-Bakarati ve Âl-i İmrân (Bu başlık altında "Âmene'r-Rasulu" ve "Âyetü'l-Kürsî'nin" faziletine dair rivayetler de mevcuttur.) 4- Fadlu'l-Kur'ani ve'l-İstima' ve Te'ahudi'l-Kur'an 5- Hatmu'l-Kur'an ve Mâ Câe Fîh 6- Mâ Ruviye Enne'n-Nebiyye (sav) Lâ Hasede İllâ fi'sneteyn 7- el-Vakfu Fî Kırâeti'l-Kur'an ve'l-Cem'u Fi's-Süver ve Keyfe Kânet Kırâetu Rasulillah (sav) 8- Men Kâne Yahtimu Fî Seb'in ve Semânin 9- en-Nazar Fi'l-Mushaf 10- Mâ Câe Fî Teahudi'l-Kur'an Ani'n-Nebiyy 11-Sıfetu'l-Havârici ve't-Tağlîzu Aleyhim (Bu bölüm altında ele alınan hadislerin mefhumu, Kur'an'ı okuyup onunla amel etmeyenlerin, okunan Kur'an'ın boğazlarından aşağıya inmeyen kişilerin, okun yaydan çıkması gibi dinden çıktığı gibi konular işlenmiştir. Ayrıca söz konusu bâbın isminde "Havâric" kelimesinin geçmesi, bu bâbın ayetlerin zahiriyle amel eden belli bir gruba karşı bir cevap niteliği taşıdığı izlenimini vermektedir.).

mümkündür: Abdurrezzâk'ın (ö.211/826) *Musannef*'i; İbn Ebî Şeybe'nin (ö.235/849) *Musannef*'i; Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) *Müsned*'i; Dârimi'nin (ö.255/868) *Sünen*'i; Buhârî (ö.256/869) ve Müslim'in (ö.261/874) *Sahîh*'leri; İbn Mâce'nin (ö.273/886) *Sünen*'i; Ebû Davud'un(ö.275/888) *Sünen*'i; Tirmizî'nin (ö.279/892) *Sünen*'i; Nesâî'nin (ö. 303/915) *Fedâilu'l-Kur'an*'ı; Taberanî'nin (ö.360/970) *Mu'cem*'i; Münzirî'nin (ö. 405/1014) *et-Terğîb ve't-Terhîb*'i; Hâkim'in (ö.656/1258) *Müstedrek*'i; İbn Kesir'in (ö.774/1372) *Tefsiri*; Heysemi'nin (ö.807/1404) *Mecmeu'z-Zevâid*'i ve el-Hindi'nin (ö.975/1567) *Kenzu'l-Ummal*'ı.[221]

Eserde merfû' hadisler bulunmakla beraber, rivayetlerin çoğunluğunun mevkûf haber olduğu görülmektedir. Müellif, kitabında sûrelerin faziletini anlatırken, mushaftaki sûre tertibine göre hareket etmemiş, ilk olarak Mülk sûresinin faziletinden bahsetmiştir. el-Firyâbî, hemen her bâbın sonunda sonraki bâbla ilgili bir hadis zikretmiş, bununla muhtemelen okuyucuyu bir sonraki bâbın mevzuuna hazırlamayı amaçlamıştır.[222]

el-Firyâbî'den Zehebi'ye (ö.748/1347) kadar gelen sened zinciri şu şekildedir: el-Firyâbî →Ebûl Hasen Ali b. Muhammed b. Said er-Rezzâz → Ebûl-Kâsım Ali b. el-Muhsin et-Tenvehî ve Ebûl-Kâsım Ali b. el- Hasen ed-Dekkâk → Ebû'l-Ğanâim Muhammed b. Ali en-Nersî → Abdulhak b. Abdulhalik el- Yûsufî bu zattan iki kişi nakletmiştir → Abdullah el-Makdisî ve Abdurrahman el-Makdisî → Sittu'l-Ehl Bintu Alvan → el-İmâm Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî.[223]

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili gerek *Kütüb-i Tis'a*'da bölümler halinde, gerekse de müstakil olarak telif edilmiş ilk dönem eserlerini incelemiş bulunmaktayız. Bundan

---

[221] el-Firyâbî, a.g.e., (Muhakkikin mukaddimesi).

[222] Mesela, "Men Kâne Yahtimu Fî Seb'in Ve Semânin" babının son rivayeti "Mushafa bakarak okuyun," rivayetidir. Bir sonraki bab ise "en-Nazar Fi'l-Mushaf" adını taşımaktadır. Aynı şekilde "Kur'an ehlinin misali bağlı develere sahip olanın misali gibidir. Develerini sağlam bağlarsa ona sahip olur, ancak mütesahil davranırsa develer kaçıp gider." Bu hadis "en-Nazar Fi'l-Mushaf" babının son hadisidir. Bir sonraki bab ise "Mâ Câe Fî Teahudi'l-Kur'an Ani'n-Nebiyy" şeklinde başlamaktadır. Aynı şekilde "Mâ Câe Fî Teahudi'l-Kur'an Ani'n-Nebiyy" babının son haberi "...İnsanların en kötüsü Kur'an'ı okuyup sünneti bilmeyen gruptur. Kur'an ile doğru yolda olan insanlar ise, onu okumasalar da amelleriyle ona tabi olanlardır," şeklindedir. Bu rivayetle, bir sonraki bab olan "Sıfetu'l-Havârici Ve't-Tağlîzu Aleyhim" babına okuyucuyu zihnen hazırlamak istediği görülmektedir. el-Firyâbî, a.g.e., s.228, 233, 241.

[223] el-Firyâbî, a.g.e., s.93.

sonra özellikle çalışma alanımızı kendisiyle sınırlı tuttuğumuz *Kütüb-i Tis'a*'daki Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerin muhtevasına geçilecektir.

1. 2. FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN MUHTEVASI

Bir önceki bölümde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetleri içerisinde barındıran hadis kaynaklarını ve Fedâilu'l-Kur'an bölümlerini ele almaya çalıştık. Bu kısımda ise üzerinde durmak istediğimiz husus, mevcut rivayetlerin muhtevasını ortaya koymak olacaktır. Rivayetlerin muhtevasından kastettiğimiz ise, alt başlıkları ile bir araya getirdiğimiz bu rivayetlerin içeriği, müşkil noktalara nasıl yaklaşıldığı ve hadis kaynakları arasındaki ziyade ve noksan tarafların ne olduğunu anlamaya çalışmaktır.

Bu bölümde değerlendirmeye asıl olan rivayet malzemesini, hadis metodolojisi açısından isnad ve metin kriterleri müvacehesinde *ayrıntılı bir incelemeye tabi tutmayacağız*. Zira bir sonraki bölümde bu rivayetler için bir usûl tespit etmeye çalışacak ve örnek bazı rivayetleri hadis usûl ve metodolojisi açısından tartışacağız. Bu nedenle aşağıda zikredilecek rivayetleri, isnad ve metin kriterleri müvacehesinde ele almayacağımızı ancak yeri geldiğinde rivayetlerin sıhhat durumuna işaret etmekle yetineceğimizi belirtmek isteriz.

Rivayetlerin muhtevasına geçmeden önce bir hususun altını çizmekte fayda vardır. Hadislerin tedvîn ve tasnîf edildiği tarihten bu yana muhaddisler arasında fedâil-i a'mal konularında zayıf hadis ile amel edilip edilemeyeceği konusu tartışılagelmiştir. Genel bir eğilim olarak, itikad ve ahkâma taallük etmeyen, terğîb ve terhîb ile ilgili konularda zayıf hadis ile amel edilebileceği çizgisinin ilk dönemlerden başlayarak tarihi süreç içerisinde ağırlık kazandığını, zayıf hadisin i'malinin, ihmaline tercih edildiğini belirtebiliriz. Bu tarihi ana damarın genellikle terğîb içeren Fedâilu'l-Kur'an bölümleri için de geçerli olduğunu, bu nedenle birçok zayıf rivayetin bu bölümlerde yer aldığını ifade etmemiz gerekmektedir. Eserlerine bu konuda zayıf rivayetleri alan muhaddisler, muhtemelen söz konusu rivayetlerin akaid ve ahkâm ile ilgili olmadıklarını düşünmüşler ve bunları terğîb kabilinden kitaplarına almışlardır. Kanaatimizce zayıf rivayet olmasına rağmen terğîb ve terhîb içeren rivayetlerin hadis külliyatında ele alınmış olmasının tesiri, belli bir alanla sınırlı kalmamış, aynı zamanda dini düşünce ve anlayışın sahîh bir istikamette

gelişimine de olumsuz bir etkide bulunmuş, neticede bu etki, İslam toplumlarının Kur'an tasavvurlarına da yansımıştır.

Konuyu, Kütüb-i Tis'a'daki rivayetlerle sınırlı tutmak zorunda olduğumuzu belirtmek istiyoruz. Zira konu ile ilgili bütün hadis kaynaklarında geçen rivayetleri almak ve muhtevasını değerlendirmeye çalışmak, çalışma alanımızın aşılması anlamına gelecektir. Konu sıralamasını tümdengelim yöntemine uygun olarak sıraladık. Buna göre muhteva tahliline, Kur'an'ın fazileti ile ilgili rivayetleri ele alarak başlayacağız.

1.2.1. Kur'an'ın Fazileti ile İlgili Rivayetler

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber'e (sav) inzâl edilen ilahi bir kitap olması hasebiyle Müslümanlar nezdinde her zaman en yüksek mertebeyi ihraz etmiştir. Kur'an'da bu özelliğe delalet eden birçok ayet-i kerime mevcuttur.[224] Bu ayetlerde Kur'an'ın Mü'minlere bir hidayet ve rahmet kaynağı olduğu, sıklıkla vurgulanan bir husustur. Hz. Peygamber de kendisine peyderpey indirilen bu kitabı sahabeye tebliğ etmiş, sünnetiyle de bir yaşam pratiği sergilemiştir. Hz. Peygamber (sav) hemen her fırsatta, hitap ettiği insanların ilgilerini Kur'an'a yöneltmiş, bununla ilgili teşviklerde bulunmuştur. Sahabe de Hz. Peygamber'in bu hususstaki hassasiyetini titizlikle kavramış ve bunu sonraki nesillere intikal ettirmiştir. Bu nedenle bizzat Kur'an'ın kendisiyle ilgili rivayetlerin fazla olması yadırganmamalıdır. Bu başlık altında, belli bir sûre veya ayetin faziletine dair rivayetler değil, bir bütün olarak Kur'an'ın faziletine dair rivayetlerin muhtevalarına yer verilecektir.

---

[224] a- "*O kitap (Kur'an), onda asla şüphe yoktur, muttakiler için yol göstericidir.*" **Bakara**, 2/2; b-"*Ey insanlar şüphesiz size rabbinizden kesin bir delil geldi ve apaçık bir nur indirdik.*" **Nisa,** 4/174; c-"*Gerçekten size Allah'tan bir nur, apaçık bir kitap geldi. Rızasını arayanı Allah onunla, kurtuluş yollarına götürür ve onları iradesiyle karanlıklardan aydınlığa çıkarır, dosdoğru yola iletir.*" **Mâide**, 5/15-16; d-" *İşte bu Kur'an bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah'tan korkun ki, size merhamet edilsin*" **En'am**, 6/155; e- " *Gerçekten onlara, inanan bir toplum için yol gösterici ve rahmet olarak ilim üzere açıkladığımız bir kitap getirdik*"**A'raf**, 7/52; f- "*Ey insanlar size rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir.*"**Yûnus**, 10/57-58; g- " *Biz Kur'an'dan öyle bir şey indiriyoruz ki, o mü'minler için şifa ve rahmettir, zalimlerin ise sadece ziyanını arttırır.*"**İsrâ**, 17/82; h- "*Allah sözün en güzelini, birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak gönderdi.*" **Zümer**, 39/23.

Kur'an'ın faziletini konu alan hadislerde bazı temsillerin kullanıldığı görülmektedir. Buhârî'de geçen bir hadiste, Kur'an okuyan ve *onunla amel eden* mü'min, tadı güzel ve kokusu hoş olan bir turunca; Kur'an okumayıp *onunla amel eden* mü'min, hurmaya; Kur'an okuyan münafık, tadı olmayan reyhan otuna; Kur'an okumayan münafık ise tadı acı, kokusu hoş olmayan hanzeleye benzetilmiştir.[225] Buhârî'de geçen başka bir rivayette "Kur'an okuyan ve onunla amel eden mü'min" yerine "Kur'an okuyan kişi"; "münafık" yerine "fâcir" kelimesi geçmektedir.[226] Müslim, Dârimî, Nesâî ve Buhârî'de ortak olarak geçen ve Ebû Musa el-Eş'arî'den nakledilen başka bir hadiste temsil ve sıralama aynı olmakla birlikte, Buhârî'de geçen "Kur'an okuyan ve onunla amel eden mü'min" yerine sadece "Kur'an okuyan mü'min" ifadesi geçmektedir.[227] Bir başka rivayette, temsildeki sıralama değişmekte ve teşbih edilenlerde bazı farklar olduğu görülmektedir. Dârimî'de geçen ve Hz. Ali'den mevkûf olarak nakledilen rivayette, "*İnsanların bir kısmına iman verilmiş, Kur'an verilmemiştir. Kimisine, Kur'an verilmiş iman verilmemiştir. Kimisine de hem Kur'an hem de iman verilmiştir,"* diye başlamakta ve şöyle devam etmektedir: "*Kendisine iman verilip Kur'an verilmeyen hurma gibidir. Tadı güzel, kokusu yoktur. Kur'an verilip iman verilmeyen, yeşil bir ağaç gibidir, kokusu güzel tadı acıdır. Kendisine hem Kur'an hem de iman verilen insan ise, turunç gibidir. Kokusu da tadı da güzeldir. Kendisine hem iman hem de Kur'an verilmeyen ise, hanzeleye benzer. Tadı acı olup kokusu da yoktur."* [228]

Hadislerin bir kısmında Kur'an'ın fazileti anlatılırken, geçmiş ümmetler ile Hz. Peygamber'in ümmeti arasında bir mukayese yapılmış ve onun ümmetinin değeri ortaya konulmuştur. Buhârî "*Fadlu'l-Kur'an 'Ala Sâiri'l-Kelâm*" bâbının altında iki rivayet aktarmıştır. Bunlardan biri, yukarıda geçen rivayet, diğeri de İbn Ömer'den gelen şu rivayettir: "*Sizin eceliniz ile geçmiş ümmetlerin eceli, ikindi vakti ile güneşin*

---

[225] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 36, VI/111.

[226] Buhârî'deki diğer rivayette Enes b. Mâlik, Ebu Musa el-Eş'arî'nin Hz. Peygamber'den şu hadisi naklettiğini bildirmiştir. Hadis şöyledir: "Kur'an okuyan kişi turunç gibidir. Tadı hoş, kokusu da hoştur. Kur'an okumayan kişi hurma gibidir. Tadı hoş, fakat kokusu yoktur. Kur'an okuyan fâcir, reyhan gibidir. Kokusu güzel, fakat tadı acıdır. Kur'an okumayan fâcir, hanzeleye benzer, tadı acı, kokusu da yoktur." Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, VI/106-107.

[227] Muslim, **Salatu'l-Musâfirîn ve Kasruha**, 243, I/549; Buhârî, 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 57, VIII/218; Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, II/716; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 57, VII/248.

[228] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, II/716.

batması arası bir süre gibidir. Sizin ile Yahûdi ve Hıristiyanların durumu ise şuna benzer: Bir adam, bazı işçiler çalıştırmış ve onlara "Kim bir kîrat (bir ölçü) ücret karşılığında günün ortasına kadar bana çalışır?" diye sormuş, Yahûdiler bu teklifi kabul edip çalışmışlar. Sonra "Kim bana günün ortasından ikindi vaktine kadar çalışmak ister?" diye sormuş, Hristiyanlar bu teklifi kabul edip çalışmışlar. Sonra sizler ise ikindiden akşam vaktine kadar iki kîrat karşılığında çalışıyorsunuz. Onlar (Yahudi ve Hristiyanlar): "Biz hem fazla çalışıyor, hem de az ücret alıyoruz," deyince işveren "Ben sizin hakkınızı alarak size zulmettim mi?" diye sormuş. Onlar "Hayır," cevabını vermişlerdir. Bunun üzerine O, "İşte bu, benim faziletimdir, istediğime veririm," demiştir.[229] Buhârî'nin, bu rivayeti, "Kur'an'ın Diğer Kelamlardan Üstün Olması" bâbının altında zikretmiş olması, hadiste geçen "fadl" tabirinden anladığı şeyin, Kur'an olduğunu ortaya koymaktadır. İbn Battal'a (ö.449/1057) göre, Hz. Peygamber'in Kur'an okuyan mü'mini, tadı ve kokusu güzel olduğundan turunca benzetmesi, Kur'an'ın kelamların en güzeli olduğuna delalet etmektedir. İbn Ömer'den gelen rivayet ise, Hz. Peygamber'in ümmetinin okunan her bir Kur'an harfi için on hasene kazandığına, bu nedenle ecr bakımından Ehl-i kitaptan daha faziletli olduğuna, Kur'an'ın ise Tevrat ve İncîl'den daha üstün olduğuna işaret etmektedir.[230]

Rivayetlerde, Hz. Peygamber'in kendisinden sonra bıraktığı mirasın, en değerlisinin Kur'an olduğu vurgulanmıştır. Buhârî, "Allah'ın Kitabını Vasiyyet Etmek" bâbı altında şu rivayeti aktarmaktadır: Muhammed b. Yusuf, Mâlik'ten o da Talha'dan onun şöyle dediğini nakletmiştir: "*Ben Abdullah b. Ubey'den, Hz. Peygamber'in bir vasiyette bulunup bulunmadığını sordum, o "Hayır," dedi. Ben de "Hz. Peygamber, insanlara vasiyeti şiddetle tavsiye ederken, kendisi nasıl bir vasiyette bulunmadı," diye şaşkınlığını dile getirince o "Hz. Peygamber, Allah'ın kitabını vasiyet etti,"* dedi.[231] İbn Hacer, burada vasiyetten muradın, Allah'ın kitabını madden ve manen muhafaza etmek, ona saygı göstermek ve onu korumak, içindekilerle amel etmek, emirlerini yerine getirmek ve yasaklarından kaçınmak

[229] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, VI/106-107.
[230] İbn Battâl, Ali b. Halef (İbn Battal), **Şerhu İbn Battal**, thk. Mustafa Abdulkadir, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, X/256.
[231] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 18, VI/107.

şeklinde yorumlamıştır.[232] Diğer bir rivayette Hz. Peygamber (sav), kendisinden sonra Allah'ın kitabını ve ehl-i beytini bıraktığını belirtmiştir.[233] Buhârî'de rivayet edilen başka bir hadiste, Şeddâd b. Ma'kil, İbn Abbas'a, Hz. Peygamber kendisinden sonra bir şey bıraktı mı? diye sorunca İbn Abbas, *"İki kapak arasındakini (beyne'd-deffeteyn)*[234] *bırakmıştır*," cevabını vermiştir.[235]

Bir başka rivayette, insanların Kur'an ile meşgul olmalarının ehemmiyetine vurgu yapılmış ve Kur'an'ın nitelikleri zikredilmiştir. Tirmizî'nin isnadındaki meçhûliyetten dolayı zayıf olduğunu belirttiği ve Fadlu'l-Kur'an bâbında rivayet ettiği bu hadis şöyledir: "*Haris "Mescide uğradım, insanların konuşmaya daldıklarını görünce Ali'nin huzuruna gittim ve ona "Ey mü'minlerin emiri, insanların kendilerine faydalı olmayan konuşmalara daldıklarını görmüyor musun?" dedim. O da, "Bunu yaptılar mı?" diye sorunca ben, "Evet," dedim. Bunun üzerine Ali, "Hz. Peygamber'in şöyle dediğini işittim: Yakın zamanda bir fitne zuhûr edecektir." Ben: "Ey Allah'ın Rasulu, bu fitneden kurtuluşun yolu nedir?" diye sorduğumda o şöyle karşılık verdi: "Allah'ın kitabına sarılmaktır. Kur'an'da, sizden öncekilerin ve sonrakilerin haberleri vardır.*[236]*O, aranızdaki hükümdür. Hakk ile batılın arasını ayırandır, içindekilerin bütünü hakikattır. Kim onu terk ederse, Allah onu helâk edecektir. Onun dışında hidayet arayanı Allah dalalete düşürecektir. O, Allah'ın sağlam ipi, hikmetli öğüdü ve sırat-ı müstakimdir. Ona tâbi olan hevaya ve*

---

[232] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IV/65.

[233] Yezîd b. Hayyan, Zeyd b. Erkam'ın şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Peygamber, bir gün insanlara hitap etmek üzere ayağa kalktı. Allah'a hamd ve senadan sonra şunları söyledi: "*Ey insanlar şüphesiz ki ben de bir beşerim. Rabbimin elçisinin bana gelmesinin ve benim de ona icabet etmemin vakti yaklaşmıştır. Size önemli iki şey bırakıyorum. Birincisi, içinde hidayet ve nurun bulunduğu Allah'ın kitabıdır. Allah'ın kitabına sımsıkı sarılın." Hz. Peygamber bununla ilgili teşvikte bulunduktan sonra "İkincisi, ehl-i beytimdir, sizi Allah'a karşı ehl-i beytim konusunda uyarıyorum,"* dedi ve bu sözü üç defa tekrarladı. Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/708; İbn Huzeyme, **Sahîhu İbn Huzeyme**, IV/63.

[234] İsmâili'nin aktardığına göre bir rivayette "beyne'l-levheyn", başka bir rivayette ise "mâ fî hâze'l-Mushaf" şeklinde geçmektedir. Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, Dâru's-selâm, Riyad 2000, IX/83.

[235] Hadis, "من قال لم يترك النبي (صعلم) الا ما بين الدفتين" bâbının altında zikredilmiştir. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, VI/106. (İbn Hacer, yukarıdaki hadisten muradın, sahabenin Hz. Peygamberin mensuh olan ayetler veya imamet/hilafet ile ilgili bir şey söyleyip söylemediğini anlamak olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/65).

[236] Şevkânî (ö.1250/1834) eserinde, bu rivayetin es-Sağânî tarafından mevzû kabul edildiğini bildirmiştir. Bkz. Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **el-Fevâidu'l-Mecmû'a Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdû'a**, thk. Abdurrahman b. Yahya, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 296.

batıla meyletmez. Diller onunla yanlış yapmaz. Alimler ona doymaz. Tekrar edilmesi bıkkınlık vermez. Onun hârikaları tükenmez. Cinler onu işitince "Biz, doğru yola ileten dikkatimizi çeken bir Kur'an işittik," [237]dedi. Kim Kur'an ile konuşursa doğru konuşmuş olur. Onunla amel eden mükâfatlandırılır. Onunla hüküm veren adaletli davranmış olur. Kim ona çağırırsa sırat-ı müstakime ulaşır."[238] Bu hadiste üzerinde durulan hususlardan biri de Kur'an'ın tekrar tekrar okunmasının bıkkınlığa yol açmamasıdır ki, bu özellik başka rivayetlerde de dile getirilmiştir.[239]

Mana olarak yukarıdaki rivayete benzeyen başka tarîklerde, ümmetin fitneye girdikten sonra kurtuluşunun ancak Kur'an ile olacağı, onun dışında hüküm verenin helâk olacağı ve cinlerin işittiklerinde hayretlerini gizleyemedikleri gibi noktalara temas edilmiştir.[240] Tirmizi'de nakledilip zayıf olduğu belirtilen ve Cübeyr b. Nufeyr'in Hz. Peygamber'den naklettiği bir rivayette: *"Allah'tan gelenden yani Kur'an'dan daha üstün bir şeyle Allah'a dönmüş olmazsınız,"*[241]ifadesi kullanılmış Allah'ın rızasına ulaşabilmenin kriteri olarak Kur'an'a uygun bir yaşantının olması gerektiği belirtilmiştir.

---

[237] **Cinn**, 72/1.

[238] Tirmizi, rivayetin sadece bu varyantını bildiklerini, isnadının meçhûl olduğunu, hadisi aktaran râvî olan Hâris ile ilgili mekâl bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, V/172.

[239] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/710; Ayrıca bkz. el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/431.

[240] Konu ile ilgili rivayet, Ebu'l-Buhterî'nin, Haris'ten, onun da Hz. Ali'den naklettiği şu hadistir: Hz. Peygamber'e ümmeti fitneye düştüğünde bundan çıkışın nasıl olacağı sorulunca o şöyle dedi, *"(Kurtuluş) Aziz olan kitaptır. "Ona ne önünden ne de ardından batıl yaklaşamaz. O hakîm ve hamîd olan Allah tarafından indirilmiştir." Onun dışında hidayet arayanı Allah, dalalete sokar. Onun dışında hüküm vereni Allah helak eder. Kur'an hikmetli bir zikir, apaçık bir nur ve sırat-ı müstakimdir. Onda, sizden önceki ve sonrakilerin haberleri vardır. O aranızdaki hükümdür. Kur'an, hükmü ortaya koyandır, şaka değildir. Cinlerin işittikleri zaman " Biz, doğruya ileten ve dikkatimizi celb eden bir Kur'an işittik," demekten kendilerini alıkoyamadıkları bir sözdür. Onu tekrar tekrar okumak usanç vermez. İbret ve acaiplikleri tükenmez."* Sonra Ali, Haris'e şöyle dedi*: "Ey A'ver, işte sen bu Kur'an'a tutun."* Bkz. Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/711; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, V/171.

[241] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, V/177; Ayrıca bkz. el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/431.

Kur'an'ın faziletinin anlatıldığı rivayetlerin bir kısmında Kur'an'ı açıktan okuyan, sadakayı açıktan verene; gizli okuyan da sadakayı gizliden veren kişiye benzetilmiştir.[242]

Aynı şekilde bazı rivayetlerde, Kur'an'ın dünyevî meta' ve menfaate vesile yapılmaması istenmekte ve Allah'ın yarattığı mahlûklara üstünlüğü ne ise, Kur'an'ın da diğer kelamlardan üstünlüğünün bu mesâbede olduğu ifade edilmektedir. [243]

Rivayetlerde aktarılan konulardan biri de, Kur'an'ın ateşe atılması durumunda ateşin onu yakmayacağı hususudur. Darimî'de geçen ve zayıf olduğu belirtilen rivayet şöyledir: Müşerrih b. Ahan, Ukbe b. Amir'in Hz. Peygamber'den şunu aktardığını bildirmiştir: "*Kur'an eğer bir deriye sarılıp ateşe atılırsa, ateş onu yakmaz.*"[244]

Ahirette Kur'an'ın, sahibini savunacağı, onun lehine şahitlik yapacağı, ona şefaat edeceği ve Kur'an ehline kıymetli elbiselerin giydirileceği belirtilmiştir. Konu ile ilgili mevkûf olarak nakledilen rivayet şöyledir: Süfyan b. Asım, Mücahid'den o da, İbn Ömer'den onun şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kur'an, sahibine şefaat etmek üzere gelir ve şöyle der: "Ya Rab, her çalışanın yaptığı işe karşılık bir alacağı vardır. Ben, beni okuyanın lezzetine ve uykusuna mani oldum. Sen de ona ikramda*

---

[242] Rivayet şöyledir. Ukbe b. Amir, Hz. Peygamber'den şunu işittiğini aktarmıştır: *"Kur'an'ı cehren okuyan sadakayı açıktan veren gibidir. Kur'an'ı gizli okuyan sadakayı gizli veren gibidir"* Tirmizi, rivayetin hasen-ğarib olduğunu, Elbâni ise sahîh olduğunu belirtmiştir. Tirmizi'ye göre, sadakayı gizli vermek, açıktan verilene göre daha faziletli olduğu ve böyle bir amele riya karışmayacağı için, benzer şekilde Kur'an'ı gizli okumak da sesli okumaya tercih edilmiştir. Bkz. Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, V/180.

[243] Amr b. Kays, Atiyye'den o da Ebû Said'den Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: Allah şöyle buyurur: *"Kur'an ile meşgul olup da benden bir şey talebinde bulunmayan kişiye, benden talepte bulunanlara verdiğimin daha güzelini veririm. Kelamullahın sair kelama üstünlüğü, Allah'ın mahlûkatına üstünlüğü gibidir."* Bkz. Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 25, V/185; Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 6, II/715; Bu rivayetin oldukça zayıf olduğu (ضعيف جدا) olduğu belirtilmiştir. Zira isnaddaki Muhammed b. Hasen el-Hemedânî'yi gerek İbn Maîn, gerekse de Ebû Davud yalancı olduğunu belirtmişlerdir. Bkz. el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, Mektebetu'l-Mearif, Riyad 2000, I/428.

[244] Rivayeti eserine alan Ebû Ubeyd ve İbn Kuteybe: "Bize göre hadiste geçen 'deri' müminin Kur'an'ı muhafaza ettiği kalbidir," yorumunda bulunmuşlardır. Bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 54; İbn Kuteybe, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, s. 135; Bu rivayeti Tebrîzî de, *Mişkâtu'l-Mesâbîh* isimli eserine almıştır. Tebrîzî ile Dârimî'nin *Sünen*'ini tahkik eden Huseyn Selim Esed, isnadda İbn Luhîa bulunduğundan bu rivayetin zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/707 (tahkikte); Tebrîzî, **Mişkâtu'l-Mesâbîh**, VII/437.

bulun," Bunun üzerine ona şöyle denilir "Sağ elini aç!" Bu el, Allah'ın rızası ile doldurulurduktan sonra "Sol elini aç," denilir, bu el de Allah'ın rızası ile doldurulur ve ona değerli bir süs verilerek elbise ve tâc giydirilir."[245]

Kur'an'ı dünyada iken okuyan kişinin, çeşitli mükâfatlara nail olacağı da rivayetlerde ifade edilmiştir. Abdullah b. Bureyde, babasından şunu nakletmiştir: "*...Kıyamet gününde kabir yarıldığı zaman Kur'an, sahibini iri cüsseli bir insan suretinde karşılar ve ona der ki "Beni tanıdın mı?" Adam:"Hayır, tanımadım," der. Kur'an "Ben şiddetli sıcaklıkta seni susattığım, gecelerini uykusuz bıraktığım arkadaşın olan Kur'an'ım.*[246]*Her tüccar ticaretinin peşindedir. Bugün ise senin ticaretin bütün ticaretlerin fevkindedir." Bundan sonra mülk sağ eline, ebedilik ise sol eline verilir. Başına, vakar tacı giydirilir. Anne babasına dünyada giymedikleri güzel iki elbise giydirilir. Anne baba, "Bunları neyin karşılığında bize giydirdiniz?" diye sorduklarında onlara, "Çocuğunuzun Kur'an'a sarılması dolayısıyla size verildi," denilir. Sonra Kur'an'ı okumuş olana "Oku, cennetin derecelerinde ve saraylarında yüksel," denilir. O okumaya veya tertîl ile okumaya devam ettiği müddetçe bu durumu devam eder."*[247]

Kur'an'dan iki ayet öğrenmenin, o dönemin insanları için çok değerli olan iki deveye sahip olmaktan daha hayırlı olduğu hususu da rivayetlerde anlatılan Kur'an'ın faziletlerindendir. İbrahim el-Fizari, A'meş'ten o, Ebû Salih'ten o da Ebû Hureyre'den Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir:*"Sizden biri, ailesine geldiğinde üç gebe devenin orada olduğunu görünce sevinmez mi?" Onlar, "Evet," dediler. Bunun üzerine Hz. Peygamber de "Sizden birinizin üç ayet okuması bunlardan daha hayırlıdır*," buyurdu.[248]Başka bir rivayette ise Ukbe b.Âmir, kendileri Suffa'da iken

---

[245] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/707; İbn Mâce, 33 **Kitâbu'l-Edeb** 52, II/1243 (Rivayetin sahîh olduğu bildirilmiştir. Bkz. el-Elbânî, **Sahîhu Süneni İbn Mâce**, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1997, III/239.

[246] Rivayet, Suyûtî'nin eserinde uzunca bir haberin parçası olarak nakledilmekte ve buraya kadar olan kısmının aslının olmadığı bildirilmektedir. Bkz. Suyûtî, **el-Leâliu'l-Masnûa**, I/219.

[247] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/722; Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, III/374; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVII/42 (İsnadda bulunan Beşîr b. el-Muhâcir dışındaki râvîlerin sıka olduğu bildirilmiş ve rivayet mütabi' olarak değerlendirilmiştir. Bkz. Aynı yer, tahkikte); Ayrıca bkz. el-Elbânî, **Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb**, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 2000, II/164.

[248] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ,** 250, I/552; Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/707.

Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmektedir *"Sizden birinin, Buthan (Medine'ye yakın bir yer) veya Akîk'e (Medine'de bir vadinin adı) sabahın ilk saatlerinde gidip bir günah işlemeksizin veya sıla-i rahmi kesmeksizin iki büyük deve getirmek istemez mi?" Biz "Ey Allah'ın Rasulu bunu isteriz," dedik. Hz. Peygamber devamla "Sizden birinin, sabahleyin mescide gelip Allah azze ve celle'nin kitabından iki ayet öğrenmesi veya okuması iki deveden daha hayırlıdır. Üç ayet üç deveden hayırlıdır. Dört ayet dört deveden hayırlıdır," dedi"*[249]

Kur'an ile meşgul olan ve onunla amel eden kimsenin böyle olmayan kimselere göre bir üstünlüğünün bulunduğu belirtilmiştir. Hatta idarecilerin seçiminde, sahabenin kendi aralarında Kur'an'a vukûfiyeti olanları ön plana çıkardıkları, rivayetlerde belirtilen hususlardandır. İsnadının sahîh olduğu belirtilen rivayette, Ebû Hamza, Zührî'den o da, Amir b. Vâsile'den şunu nakletmiştir: Nafi' b. Abdilharis, Asfan'da Ömer ile karşılaştı. Ömer, onu Mekke'ye vali tayin etmişti. Ömer'e selam verdi. Ömer *"Vadi ehli için yerine kimi bıraktın?" diye sordu. Nafi', İbn Ebzî'yi yerine bıraktığını söyleyince Ömer, "İbn Ebzî kimdir?" diye sordu. Nafi', "Mevâliden biri," dedi. Ömer, "Onlara emir olarak bir mevlâyı mı bıraktın?" sorusunu yöneltince Nafi' "Ey mü'minlerin emiri o, Kur'an'ı okuyan ve feraizi bilen biridir," diye mükabele edince Ömer, Rasulullah'tan "Allah, bazı kimseleri bu kitapla yüceltir, bazılarını ise alçaltır," sözünü işittiğini ifade etti."*[250]

Kur'an'ın faziletinden bahsedilen rivayetlerin muhtevasında, güzel Kur'an okuyanın ve bu konuda ihtisas sahibi olanların meleklerle beraber olacağı vurgulanmıştır. Kur'an'ı güzel tilavet etme ile bu konuda mâhir olma, onu tertîl üzere okuma, bu konuda birikimi olanlardan istifade etme ve Kur'an kültürüne aşina olma gibi şartlara mebnidir. Sahîh olduğu bildirilen rivayette Hz. Aişe, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kur'an'ı okuyup da onda mâhir olan, değerli meleklerle birliktedir. Kur'an'ı okurken zorluk çekene*[251] *ise iki sevap vardır."*[252]

---

[249] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 252, I/552-553.

[250] Müslim, **Salatu'l-Musafirin ve Kasruhâ**, 269, I/558; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I/355 (tahkikte); Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, II/717.

[251] Kur'an okumakta güçlük çekene, hem okuması hem de yorulması sebebiyle iki sevap vardır. Yoksa Kur'an'ı okumakta güçlük çekenlerin, mâhir olanlardan üstün olacakları manasında değildir.

Gıpta edilecek kimselerden birisinin, Kur'an'ı sûrekli tilavet eden kişi olduğu ifade edilmiştir. Hz. Peygamber'den nakledilen ilgili rivayet şöyledir: "*İki kişiye hased (gıpta) edilebilir. Birincisi, Allah'ın Kur'an okumayı/anlamayı lutfettiği, gece ve gündüz Kuran ile amel eden kişi (yekûmu bihi/yakdî bihâ), diğeri, Allah'ın kendisine mal verip gece gündüz infak eden kişi*."[253]

Rivayetlerde, Kur'an'ın her bir harfinin on sevaba tekabül ettiği, huruf-u mukatta'a örneği üzerinden ifade edilmiştir. Abdullah b. Mesud'un aktardığı ve Tirmizî'nin hasen-sahîh-ğarîb şeklinde nitelediği bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Allah'ın kitabından kim bir harf okursa, ona bir hasene vardır. Bir hasene ise, on misliyle karşılık görür. Ben elif lâm mîm, bir harftir demiyorum. Fakat elif bir harf, lâm bir harf ve mîm bir harftir*."[254]

Kur'an okuyan veya dinleyenin onun feyzinden istifade edeceği belirtilmiştir. Katade'den Maktû' olarak gelen bir rivayette bu husus şöyle ifade edilmiştir: "*Sizden biri, Kur'an ile hemhâl olursa, kendisinde ya bir artış veya bir eksilme meydana gelecektir,"dedikten sonra Katade İsra sûresinin 82. ayetini okudu: "Biz Kur'an'dan, mü'minler için şifa ve rahmet olacak şeyler indiriyoruz. Zalimlerin ise Kur'an, ancak zararını artırır*."[255]

Kur'an'ı, sûrekli okuyup hıfz eden, mesâisini bu işe teksif eden ve bu alanda ders veren birinin, mâhir olmayan biriyle eş değer tutulamayacağını ifade etmemiz gerekir.

[252] Buhârî, 65 **Kitâbu't-Tefsîr** 80, VI/166; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, II/717; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 35-36, s. 269; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**,269, I/559; Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, V/171; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXX/256; XXXXI/180, 206, 299; Mesut Çakır, a.g.e., s. 61.

[253] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 266, I/559. Rivayet, farklı form ve muhtevalarla da nakledilmiştir. Buhârî, bunları, malını Allah için harcayan kimse ile kendisine hikmet verilip bununla amel eden ve bunu öğreten kimse şeklinde sıralamıştır. (Buhârî, 3 **Kitâbu'l-İlm**, 15, I/26); Tirmizî'nin hasen-sahîh dediği rivayette ise bunlar, Allah'ın kendisine mal verdiği ve bu malı gece-gündüz harcayan kimse ile Allah'ın kendisine Kur'an'ı verdiği ve gece-gündüz bununla amel eden kimse şeklinde aktarılmıştır. (Tirmizî, 28 **Kitâbu'l-Birr** 24, IV/329; İbn Mâce 37 **Kitâbu'z-Zuhd** 22, II/ 1407). Rivayette geçen "hased" kelimesi, şârihlerin dikkatini çekmiştir. İbn Battâl, rivayette geçen hased kelimesinin, mezmûm hased cinsinden olmadığını, zira mezmûm hasedde, hased edilenin elinde bulunan nimetin yok olmasının istendiği, burada ise başkasının elindeki nimetin zevalinin temenni edilmediği, bu nedenle Buhârî'nin bâb başlığını "الاغتباط في العلم والحكمة " şeklinde koyduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Battâl, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, I/158.

[254] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, V/175.

[255] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 4,II/713.

Kur'an okuyup onunla amel eden kişi, içi misk dolu bir kaba benzetilmiş, etrafındaki insanların kendisinden istifade edeceğine vurguda bulunulmuştur. Ebû Hureyre'den nakledilen ve zayıf olduğu belirtilen[256] rivayet şöyledir: Hz. Peygamber bir bölgeye seriyye gönderecekti. Sahabîlerden Kur'an okumalarını istedi. Gruptaki herkes, Kur'an'dan ezber bildiklerini okudu. Sıra genç olan birisine geldi. Hz. Peygamber, *"Sen Kur'an'dan nereleri biliyorsun?"* dedi. Genç, ezber bildiği sûreleri sıraladı ve bunlara ek olarak Bakara sûresini de zikretti. Bunun üzerine Hz. Peygamber*: "Bakara sûresini biliyor musun?"* diye sorunca genç sahabî*: "Evet,"* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber*: "Öyleyse git, sen onların emîrisin,"* buyurdu. Grubun ileri gelenlerinden biri *"Ya Rasulellah, Vallahi ben gereğini yerine getiremeyeceğimden korktuğum için Bakara sûresini ezberlemedim,"* dedi. Bu söz üzerine Hz. Peygamber *"Kur'an'ı öğreniniz, okuyunuz ve okutunuz. Kuran'ı okuyup onunla amel eden kişinin misali, kokusu her tarafı kuşatan misk ile dolu bir kap gibidir. Kim de göğsünde Kur'an olduğu halde gereğini yerine getirmezse içi misk dolu olan bu kabın ağzını bağlamıştır,"* buyurdu.[257]

Özetlemek gerekirse, hadis musannifleri Kur'an'ın faziletini ihtiva eden birçok rivayeti eserlerine almışlardır. Bu durum, bir taraftan musanniflerin Kur'an'a yönelik hassasiyetlerini ortaya koymakla birlikte, diğer taraftan onların birçok rivayeti ahz etme imkânına sahip olduklarını da göstermektedir. Genel olarak söz konusu rivayetlerin muhtevası, Kur'an okumanın kişiye kazandıracağı dünyevî ve uhrevî mükâfatları ve Kur'an'ın nitelikleri ile ilgilidir. Hemen eklemeliyiz ki, bir bütün olarak Kur'an'a yönelik rivayetlerin, bazı sûre ve ayetlerin faziletini hâvî rivayetlere nazaran iştihar etmemiş olması dikkat çekicidir.

Rivayetlerin sadece metinlerini aktarmamızın nedeni, Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde muhaddislerin hangi rivayetleri aldıklarını genel hatları ile ortaya koymaktır. Naklettiğimiz bu rivayetleri, hadis usûl kriterleri süzgecinden geçirerek vermediğimizi bir kez daha belirtmemiz gerekir. Bu rivayetler içerisinde hadis alimlerince sahîh kabul edilenler olmakla birlikte, azımsanmayacak sayıda zayıf

---

[256] el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/430.
[257] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/156.

rivayetler de mevcuttur. Bazı rivayetlerin lafızlarındaki rekâket, bu tespiti teyid etmektedir.[258]

1.2.2. Sûrelerin Fazileti ile İlgili Rivayetler

Sûre kelimesinin ne anlama geldiğini açıkladıktan sonra konu ile ilgili rivayetlerin muhtevasını ele alacağız. Sûre kelimenin aslı ile ilgili iki görüş mevcuttur. Birincisi, "سورة" şeklinde hemzesiz; ikincisi, "سؤرة" şeklinde hemzeli olarak gelmektedir. Sûre, kelimesinin farklı anlamları vardır. Bunları şöyle sıralamak mümkündür:

1-Yücelik ve şeref manasında kullanılmıştır. Kur'an'ın sûre veya sûreleri denildiğinde onun bir şerefe sahip olduğu anlaşılmış olur.

2-Bir şehrin surlarına nisbeten böyle denildiği ifade edilmiştir. Bu manada sûreler, Kur'an'ı çepeçevre saran surlar gibidir.

3- Sûre, alamet manasına gelmektedir. Bu manada her bir sûrenin, şekil ve muhteva açısından kendisini diğer sûrelerden ayıran farklı özellikler taşıması demektir.[259]

Istılahî olarak sûre, başlangıç ve sonu belli olan bazı ayet gruplarından teşekkül eden Kur'an bölümlerine verilen isimdir. Bazılarına göre, sûre sıfatı kazanmak için ayet sayısının üçten aşağı olmaması gerekir.[260]

Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri içerisinde geniş yer bulan konuların başında sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetler gelmektedir. Bu sûrelerin hangileri olduğu, hadisin kaynağına ve musannifin bakış açısına göre farklılık arz etmektedir. Nitekim bir hadis kaynağı, çok az sûrenin faziletinden bahsederken, başka bir hadis kaynağında konuya dair daha fazla rivayetin olduğunu gözlemlemek mümkündür.

---

[258] Mevzû hadisleri tanımanın yolları için bkz. Abdulfettah Ebû Gudde, **Mevzu Hadisler**, İnsan yay., İstanbul 2003, s. 121-131.

[259] İbn Manzûr, a.g.e., III/2147; Muhitdin Patteyev, **Kur'an'ın Metinleşme Süreci Ve Ana Konular**, (Yayımlanmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara 2002, s. 35.

[260] Munîre Muhammed Nasır ed-Devsî, **Esmau Süveri'l-Kur'an ve Fedâiluha**, Daru İbn el-Cevziyye, Riyad, Suudi Arabistan 1429, s. 21-24.

Bazı sûrelerin faziletleri ile ilgili rivayetler, Fedâilu'l-Kur'an dışındaki bölümlerde de ele alınabilmiştir. Biz araştırmanın bu safhasında sadece Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde, hakkında rivayet bulunan sûreler ile ilgili hadisleri ele alacağız. Araştırma esnasında *Kütüb-i Tis'a*'daki Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde birçok sûrenin fazileti ile ilgili herhangi bir rivayete rastlamadığımızı vurgulamakta fayda görüyoruz. Buna ilaveten sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetlerin muhtevasını aktarırken, Kütüb-i Tis'a'yı ve sûrelerin mushaftaki sıralamasını dikkate alarak inceleyeceğimizi de belirtmemiz gerekir.

1.2.2.1. Fâtiha Sûresi

Hemen her hadis kaynağında Fâtiha sûresinin fazileti ile ilgili bazı rivayetlere rastlamak mümkündür. Ancak biz çalışma alanımızı *Kütüb-i Tis'a*'daki Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine hasrettiğimizden sadece bu telifattaki rivayetlerin muhtevasını belirtmekle iktifa edeceğiz.

Rivayetlerde Fâtiha sûresinin farklı özelliklerinden bahsedilmektedir. Bunlardan biri, alimler arasında tefâdülü'l-Kur'an tartışmalarının sünnetteki temel referanslarından biri olarak da kabul edilen Fâtiha sûresinin "En yüce sûre" oluşudur. Konu ile ilgili Said b. el-Mualla'dan gelen rivayet şöyledir: "Ben namazdayken Hz Peygamber, bana seslendi, ama ben cevap vermedim. Sonra *"Ey Allah'ın Rasulu namaz kılıyordum,"* dediğimde O *"Allah, "Allah ve Rasulu sizi çağırdığında onlara icabet edin,"*[261] *buyurmadı mı?"* dedi *ve* sonra bana *"Sen mescidden çıkmadan Kur'an'daki en büyük sûreyi (e'zamu suretin fi'l-Kur'an) bildireyim mi?"* diye sordu. Ellerimden tuttu, biz mescidden çıkmak üzere iken *"Ey Allah'ın Rasulu bana Kur'an'daki en büyük sûreyi söyleyecektiniz?"* hatırlatmasında bulundum. Bunun üzerine Hz. Peygamber: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ " *o, sûrekli tekrar edilen yedi ayet ve bana verilen azim Kur'an'dır"*, dedi.[262] Enes b. Mâlik'ten gelen başka bir rivayet şöyledir: Hz. Peygamber, yolcukta iken bir yerde konakladığı esnada bir adam

---

[261] **Enfâl**, 8/24.

[262] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, VI/103-104; 65 **Tefsîru'l-Kur'an** 1, VI/146; 8 Ebû Davud 15, **Kitâbu'l-Vitr**, II/150; 33 İbn Mâce 52, **Kitâbu'l-Edeb** 52, II/1244; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 12, II/718; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, VII/255.

yanına geldi. Hz. Peygamber ona dönerek *"Kur'an'ın en faziletli sûresini sana haber vereyim mi?"* diye sual etti ve akabinde ona Fâtiha sûresini okudu.[263]

Bazı rivayetlerde Fâtiha'nın benzerinin Kur'an ve diğer semavî kitaplarda olmadığı ifade edilmiştir. Tirmizî'nin hasen-sahîh olduğunu belirttiği ve Ebû Hureyre'den nakledilen rivayet şöyledir: "*Hz. Peygamber Ubey b. Ka'b'ı gördü ve Ubey namazda iken "Ey Ubey," diye seslendi. Ubey döndü, fakat cevap vermedi. Namazı çabucak kıldıktan sonra Hz. Peygamber'e yönelerek selam verdi. Hz. Peygamber, selamını aldıktan sonra "Seni çağırdığımda neden bana cevap vermedin?" diye sordu. Ubey namazda olduğunu söyleyince Hz. Peygamber "Bana indirilen şu ayeti bilmez misin? diye sorarak şu ayeti okudu: "Allah ve Rasulu sizi hayat verecek şeye çağırdığında onlara icabet edin"*[264] *Ubey "Evet, biliyorum, inşallah bir daha yapmayacağım," dedi. Hz. Peygamber "Sana Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'da benzeri indirilmemiş bir sûreyi söylememi ister misin?" diye sual edince Ubey "Evet, ey Allah'ın Rasulu," karşılığını verdi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ona "Namazda ne okuyorsun?" diye sorunca, Ubey Fâtiha sûresini okumaya başladı. Bundan sonra Hz. Peygamber "Canımı elinde tutan Allah'a andolsun ki Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'da bunun benzeri bir sûre indirilmemiştir. O sûrekli tekrar edilen yedi ayet ve bana verilen Kur'an-ı azimdir," dedi."* [265]

Rivayetlerde, Fâtiha'nın bazı sahabîler tarafından tedavi amaçlı olarak okunduğu ve bunun Hz. Peygamber (sav) tarafından tasvib edildiği görülmektedir. Buhârî'de geçen ve Ebû Said el-Hûdrî'den nakledilen rivayet şöyledir:"Biz yolculukta bir yerde dinlenirken bir hanım çıkageldi ve *"Kavmimizin reisi zararlı bir hayvan tarafından sokuldu, içinizden tedavi edebilecek olan var mı?"* diye sordu. Bunun

---

[263] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, VII/256.
[264] **Enfâl**, 8/24.
[265] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, V/155; Fâtiha sûresi ile ilgili rivayetlerde, bir meleğin Hz. Peygamber'e gelerek bu sûrenin benzerinin, kendisinden önce hiçbir nebîye verilmediği bildirilmiştir. İbn Abbas'tan nakledilen rivayet şöyledir: "*Cebrail, Hz. Peygamber ile birlikte oturuyorken yukarıdan bir ses işitti. Bunun üzerine Cebrail başını kaldırdı ve: "Bu, daha önce açılmamış olan semanın bir kapısının sesidir," dedi. O kapıdan bir melek nâzil oldu... Melek, selam verdi ve: " Senden önce hiç bir nebiye verilmemiş iki nurla sizi müjdeliyorum. Bunlar: Fâtihatu'l-kitap ve Bakara sûresinin son ayetleridir. Okunan Her bir harfin karşılığını yazacağım," dedi.* Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 254, I/554; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, VII/257.

üzerine onunla birlikte bizden biri kalktı, ancak biz onun tedavi yaptığını bilmiyorduk. Tedavi yaptıktan sonra adam iyileşti. Kavmin reisi ona otuz koyun verilmesini emretti ve bizlere de süt ikram etti. Arkadaşımız dönünce biz ona "*Sen daha önce rukye (tedavi) yaptın mı?"* diye sorduk, O *"Hayır, ben ancak Ümmü'l-Kitap ile tedavi ettim,"* dedi. Bunun üzerine biz bu konuyu Hz. Peygamber'e taşımayı ve bu konuda konuşmamayı yeğledik. Medine'ye dönüp durumu Hz. Peygamber'e arzettiğimiz de o *"Onun (Fâtiha'nın) rukye olduğunu nereden bildi? Size verileni aranızda taksim ediniz, bana da bir pay veriniz,"* buyurdu. [266]

Fâtiha sûresinin faziletinin aktarıldığı kaynaklarda, bu sûre okunmaksızın namazın noksan kalacağı belirtilmiştir. Ebu Hureyre'den nakledilen bir rivayete göre Hz.Peygamber şöyle buyurmuştur: "*İçinde Ummu'l-Kur'an'ın okunmadığı namaz, noksandır, noksandır, noksandır, tamam değildir."* Ebu Hureyre devamla Hz. Peygamber'in şöyle dediğini rivayet etmektedir: *"Namazı kulum ile aramda taksim ettim. Yarısı bana, diğer yarısı ise onadır. Kulum ne isterse ona verilir."* Sonra Hz. Peygamber şöyle dedi *"Okuyunuz, kul derki "Hamd alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur." Allah "Kulum beni hamdetti," der. Kul "O Rahmandır, Rahimdir," der. Allah "Kulum beni senâ etti," der. Kul "O, din gününün sahibidir," der. Allah "Kulum beni yüceltti," der. Sonraki ayet ise benim ile kulum arasındadır ve kuluma istediği verilir. Kul "Sırat-ı mustakime bizi ulaştır. Kendilerine nimet verdiklerinin yoluna; gazaba uğramışların ve sapkınların yoluna değil," der. Allah "Bütün bunlar abdim içindir ve abdim ne isterse ona verilir," buyurur.*[267]

1.2.2.2. Bakara Sûresi

Bakara sûresinin fazileti ile ilgili çok sayıda rivayet mevcuttur. Biz burada bunların sadece bir kısmını ele alacağız. Bunlardan biri, Bakara sûresinin son iki ayetinin faziletini konu alan rivayetlerdir. Ebû Mesud el-Ensârî, Hz. Peygamber'den

---

[266] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, VI/103-104.

[267] Mâlik, 3 **Kitâbu's-Sala** 9, I/84; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, VII/255 (Sufyan b. Uyeyne'den gelen ve bu bâb altında zikredilen diğer bir rivayette ise "Ancak sana ibadet eder ve yalnız senden yardım dileriz. İşte bu benimle abdim arasındadır. Ona istediği verilir," ziyadesi vardır).

şunu aktarmaktadır: *"Kim Bakara sûresinin son iki ayetini geceleyin okursa bu, ona kâfidir."*[268]

Rivayetlerde Bakara sûresi içerisinde yer alan Âyetü'l-Kürsî'nin faziletinden de bahsedilmiştir. Konuyla ilgili olarak Ebû Hureyre şu rivayeti nakletmiştir:"Hz. Peygamber, beni Ramazan zekâtını korumakla görevlendirmişti. Birisi gelip biraz yemek istedi. Ben onu tuttum ve *"Hz. Peygamber'in yanına beraber gidip durumu ona arz edeceğiz,"* dedim. Hz. Peygamber'in yanına vardıklarında o *"Yatağına yatmak üzere gittiğinde Âyetü'l-Kürsî'yi oku. Bunu okursan Allah, seni korumaya devam edecek ve şeytan sabaha kadar sana yaklaşamayacaktır,"* buyurdu. [269]

Hadislerde Kur'an'ın zirvesinin, Bakara sûresi olduğu ifade edilmiştir. Tirmizî'nin, râvilerden Hakîm b. Cubeyr'in zayıf olduğunu belirttiği bir rivayete göre Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'den şunu nakletmiştir:"*Her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'an'ın zirvesi de Bakara sûresidir. Bu sûrede bir ayet vardır ki, Kur'an'daki bütün ayetlerin seyyididir. O da Âyetü'l-Kürsî'dir."*[270] Diğer rivayet ise şöyledir. Ebu'l-Müğire, Abde'den, o da Ma'dan'dan şunu nakletmiştir: "*Bakara sûresinin öğrenilmesi bereket; terk edilmesi ise pişmanlıktır. Bâtıl, Bakara sûresine yaklaşamaz. O, Kur'an'ın merkezidir. (Fustatu'l-Kur'an)"*[271]

Diğer bazı sûrelerle birlikte Bakara sûresini bilmenin idareci olmak için yeterli bir kriter olduğu ifade edilmiştir. Tirmizî'nin, rivayetin hasen hadis olduğunu, başka bir tarîkte ise mürsel olarak nakledildiğini belirttiği hadis, Ebû Hureyre

---

[268] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, VI/104; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 255, I/554; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 4, V/159; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/721; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 12, VII/252.

[269] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, VI/104.

[270] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/157. (İsnaddaki râvîlerden Hakim b. Cubeyr için hadis münekkitleri "Munkeru'l-hadis, Daîfu'l-hadis, Metrûk" gibi cerhedici ifadeler kullanmışlardır. Bkz. Amr Abdulmunim Selim, **er-Rûhu ve'r-Reyhan Fî Fedâili ve Ahkami'l-Mesahifi ve'l-Kur'an**, Muessesetu'l-Mu'temin, Riyad 2000, s. 53.

[271] Hadiste geçen "fustat" kelimesi, insanların toplandığı şehir manasına gelmektedir. Kur'anda anlatılan konuların önemli bir kısmını içerisinde topladığından Bakara sûresine de bu isim verilmiştir. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, II/719; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/722.

tarafından aktarılmıştır. Buna göre Hz. Peygamber (sav), Bakara sûresini bilen genç bir sahabîyi bir seriyyenin başına komutan tayin etmiştir.[272]

Evlerde Bakara sûresinin okunması tavsiye edilmiştir. Ebû Hureyre, Rasulullah'ın şöyle dediğini nakletmiştir:"*Evlerinizi kabirlere çevirmeyiniz. İçinde Bakara sûresi okunan eve şeytan gir/emez."* [273]

Bakara sûresini okuyanın cennette ödüllendirileceği de ifade edilmiştir. Muhammed b. Talha, Zeyd'den, o Abdurrahman b. el-Esved'den şunu nakletmiştir: "*Kim Bakara sûresini okursa cennette ona bir tac verilir."* [274]

Bakara sûresi okunduğunda, meleklerin bu sûreyi dinlemek üzere geldikleri bildirilmiştir. Sahabî Useyd b. Hudeyr'in başından geçen olay şöyledir: Geceleyin Bakara sûresini okuduğu esnada atı yanında bağlı bulunuyordu. At birden ürkünce Useyd, okumasını kesip sukût etti. At da sakinleşti. Useyd okumaya başlayınca, at yine ürktü. Useyd susunca at da sakinleşti. Sonra tekrar okudu, at yine ürktü. Bunun üzerine okumayı bıraktı. Oğlu Yahya, ata yakın durduğundan atın ona zarar vereceğinden endişelendi. Başını kaldırıp gözlerini semaya dikti. Sabah olunca durumu Hz. Peygamber'e bildirdi. Hz. Peygamber *"Okusaydın ey İbn Hudeyr, okusaydın ey İbn Hudeyr,"* dedi. Useyd *"Ya Rasulellah, Yahya ona yakın duruyordu atın ona bir zarar vereceğinden korktum, başımı kaldırıp semaya bakınca, içinde kandillerin olduğu gölgeliğe benzeyen şeyler gördüm. Bunlara bir daha bakmak üzere çıktım ama göremedim."* dedi. Hz. Peygamber *"Onların ne olduğunu biliyor musun?"* diye sorunca ben*: "Hayır,"* dedim. Hz. Peygamber *"Onlar senin sesini dinlemeye gelen meleklerdi. Eğer sabaha kadar okumaya devam etseydin, insanlar da onları görebileceklerdi,"* buyurdu.[275]

---

[272] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/156.

[273] Müslim, **Kitâbu Salati'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 212, I/539; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/157; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, VII/ 257; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIII/224; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, II/719.

[274] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, II/719.

[275] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, VI/106; Muslim, **Salâtu'l-Musâfirîn ve Kasruha**, 242, I/548; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, 50, VII/257, 280; Yukarıda anlatılan Useyd b. Hudeyr'in hâdisesi Müslim ve Tirmizi'de geçen başka bir rivayette aynısı aktarılmış olmakla beraber, herhangi bir

1.2.2.3. Âl-i İmran Sûresi

Ayet sayısının çok olması itibarı ile Seb-i tival'dan sayılan sûrelerden biri de Âl-i İmran sûresidir. Bu sûreyle ilgili birçok rivayeti Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde görmek mümkündür.

Kıyamet gününde bu sûrenin sahibini müdafaa edeceği ifade edilmiştir. Ebû Umâme el-Bahilî konu ile ilgili şu rivayeti nakletmiştir: "*Kur'an'ı okuyunuz. Çünkü Kur'an, Kıyamet gününde kendisini okuyana şefaatçi olur. Zehraveyn olan Bakara ve Âl-i İmran sûrelerini de okuyunuz. Bu iki sûre, kıyamette iki bulut ya da başları üstünde bir gölgelik veya saf saf dizilmiş iki kuş sürüsü olarak gelir ve sahibini savunurlar. Bakara sûresini okuyun, onu okumak bereket, terketmek de pişmanlığa sebeptir. Bâtıl ona yaklaşamaz."* Hadiste geçen "Betala" ifadesinin "sehere" yani "sihirbazlar" olduğu, böylelikle sihirbazların Kur'an'a zarar veremeyecekleri bildirilmiştir.[276] Nevvas b. Sem'an'dan nakledilen diğer bir rivayet şöyledir:"*Kıyamette Kur'an ve kendisiyle dünyada amel edenler bir araya getirilir. Bakara ve Âl-i İmrân sûreleri bunların önünden gider."* Nevvas, Hz. Peygamber'in, bununla ilgili üç misal verdiğini ve bunları unutmadığını ifade etmiş ve şöyle devam etmiştir*: "Bunlar, iki gölge veya iki siyah bulut, ya da sıra sıra dizilmiş kuş sürüsü gibidirler ve dünyadayken bu sûreleri okuyup onlarla amel edenleri savunurlar."* Hadisi rivayet eden Tirmizî, bu sûrelerin sahiplerini korumalarından murad edilenin,

---

sûre adı geçmemekte, Useyd'in sadece Kur'an okuduğundan bahsedilmektedir. Ebû Said el-Hûdrî'den nakledilen rivayet şöyledir: Useyd b. Hûdeyr bir gece hayvanlarını barındırdığı yerde Kur'an okuyordu. Atı irkildi. O okumaya devam etti. Atı tekrar irkildi. O yine okumaya devam etti. Atı üçüncü defa irkildi. Bunun üzerine Useyd dedi ki*: "Atımın, hemen yanı başındaki Yahya'yı ezeceğinden korktum. Ona doğru yöneldim. İçinde yanan kandillerin bulunduğu gölgeye benzer bir şeyin başımın üzerinde olduğunu, gözümün gördüğü yere kadar yükseldiğini gördüm." Sabahleyin durumu Hz. Peygamber'e haber verip "Ya Rasulellah, dün gece ben barınakta Kur'an okurken atım şiddetle irkildi," dediğimde Hz. Peygamber "İbn Hudeyr okumaya devam etseydin. İbn Hûdeyr "Okudum, at tekrar irkildi." dedi. Hz. Peygamber "Okumaya devam etseydin, İbn Hudeyr." İbn Hudeyr "Okudum, fakat atım irkilmeye devam ediyordu." dedi. Hz. Peygamber "İbn Hudeyr okumaya devam etseydin," şeklinde tekrar edince İbn Hudeyr "Yahya ata yakındı. Onu ezebileceği korkusuyla okumayı bıraktım," dedi ve hâdisenin geri kalan kısmını anlatı. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Bu, senin okuduğun Kur'an'ı dinlemek üzere gelen meleklerdi. Eğer sen sabaha kadar onu okumaya devam etseydin diğer insanlar da onları göreceklerdi*," buyurdu. Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 253, I/554; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 6, V/161; İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, II/405.

[276] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 252, I/553; Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, III/366.

okumaktan hasıl olan sevap olduğunu, hadiste kendisiyle dünyada amel edenlerin konu edilmiş olmasını da, Kur'an ile amel edenlerin sevabına delalet ettiğini ifade etmiştir.[277]

Âl-i İmran sûresinin maddi-manevi berekete vesile olacağı ifade edilmiştir. Başka hadis kaynaklarında geçmeyip sadece Dârimî'nin *Sünen*'inde geçen ve kanaatimizce ihtiyatla karşılanması gereken bazı mevkûf haberler bulunmaktadır. Buna göre Abdullah b. Mesud şunları söylemiştir:"*Kim, Âl-i İmran sûresini okursa, o zengindir. Nisa sûresi ise, insana mutluluk ve huzur verir."*[278] Âl-i İmran sûresini kıraat edene çok sevap yazılacağı bildirilmiştir. Osman b. Affan şöyle demiştir: "*Kim Âl-i İmran'ın son kısmını geceleyin okursa ona geceyi ibadet ile geçirme sevabı yazılır."*[279] Başka bir haber ise şöyledir: "*Kim Âl-i İmran sûresini, Cuma günü okursa, geceye kadar melekler ona duada bulunurlar."*[280] Dârimî'de aktarılan Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri içerisinde, Âl-i İmran sûresinin musibetlere engel olacağı da bildirilmiştir. İsnadının zayıf, muhtevasının da incelenmeye muhtaç olduğunu düşündüğümüz rivayet şöyledir: "*Bir adamın, birisini öldürmesinden dolayı üzerinde ödemesi gereken diyet borcu vardı. Bu adam, mecnun olanların dışında hiç kimsenin geçemediği mecenne (cinlerin bulunduğu yer) vadisine sığındı. Vadinin kenarında iki rahib vardı. Akşam olduğunda bu iki rahipten biri arkadaşına "Vallahi adam helak oldu," dedi. Adam "Âl-i imran sûresini okumaya başladı." İki rahib "Adam, bu sûreyi çok güzel okudu, umulur ki kurtulur," o adam sabahleyin iyileşti."*[281]

Görüldüğü gibi Âl-i İmrân sûresi ile ilgili Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde rivayet edilenler, daha çok mevkûf hadis türündendir. Son rivayette ise, rahiplerin Âl-i İmrân sûresinin faziletine şehadet etmiş olmaları ise düşündürücüdür. Zira olayın bu şekilde vuku' bulması, rahiplerin sanki Âl-i İmrân sûresini önceden bildikleri ve bu sûrenin okunması neticesinde hastalığın iyileşeceği yönünde kanaat

---

[277] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 5, V/160; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 242, I/548.
[278] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/723.
[279] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/723.
[280] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/723.
[281] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, II/545 (Eserin tahkikini yapan Fevvâz Ahmed ve Hâlit es-Seb', rivayetin isnadının zayıf olduğunu belirtmişlerdir.).

belirtmeleri, metin ile ilgili problemlerin varlığını ortaya koymaktadır. Daha önce ifade ettiğimiz gibi özellikle Dârimî'de geçen Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bazı rivayetlerin gerek metin, gerekse de isnad açısından yeterli güvenilirlik düzeyinde olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Zira bu bölümde yer alan rivayetlerin önemli bir kısmı, hem diğer hadis kitaplarında geçmemekte, dolayısıyla desteklenmemiş olmakta (mütâbi'), hem de büyük bir bölümü mevkûf veya maktu' hadis olarak rivayet edilmektedir.

1.2.2.4. En'am Sûresi

En'am sûresi'nin faziletine dair rivayetler, *Kütüb-i Tis'a* içerisindeki Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinden, sadece Darimî'de geçmektedir. Bu rivayetler, En'am sûresinin Kur'an'daki sûrelerin en hayırlılarından olduğu ve Tevrat'ın bu sûre ile başladığı muhtevasına sahiptir. Rivayetler, biri Hz.Ömer'e; diğeri ise Ka'b'a nisbet edilen mevkûf haberlerdir.

Hz.Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir:"*En'am sûresi, Kur'an'ın en hayırlı sûrelerindendir."*[282] Diğer rivayette ise Ka'b'ın şöyle dediği nakledilmiştir:" *Tevrat'ın başlangıcı En'am, sonu ise Hûd sûresidir."* [283] Sahîh hadis kaynaklarında geçmeyen bu rivayetlerin ihtiyatla karşılanması gerektiğini düşünmekteyiz. Mesela Tevrat'ın başlangıcının En'am sûresi olduğu bilgisi, ne Kur'an ne de konu ile ilgili sahîh sünnette geçmektedir. Kaldı ki bu bilgi, şahsi bir içtihadla bilinebilecek bir durum da değildir. Söz konusu rivayetin israiliyyat ile ilgili haberleri aktardığı bilinen Ka'bu'l-Ahbar'dan nakledilmiş olması da ayrıca irdelenmesi gereken bir husustur.

1.2.2.5. Hûd Sûresi

Hûd sûresinin faziletinden bahseden rivayet, sadece Darimi'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünde ve Abdullah b. Rebâh kanalıyla gelmektedir. Söz konusu merfû' rivayet şöyledir: "*Cuma günü Hûd sûresini okuyunuz."* [284]

---

[282] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/723.
[283] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/724.
[284] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/724.

1.2.2.6. İsrâ Sûresi

Tirmizi'nin hasen-ğarîb şeklinde belirttiği rivayet, Hz. Aişe'ye isnad edilerek nakledilmiştir. Bu rivayete göre Hz. Peygamber'in İsra ve Zümer sûrelerini okumadan uyumadığı ifade edilmiştir.[285]

1.2.2.7. Kehf Sûresi

Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde Kehf sûresi ile ilgili çok sayıda rivayet vârid olmuştur. Bu rivayetlerde, Kehf sûresi ile ilgili farklı noktalara temas edilmiştir. Rivayetlerde, Kehf sûresinin okunmasının sekinete vesile olacağı ifade edilmiştir. Bera b. Azib'den şu rivayet naklolunmuştur:"Bir adam, Kehf sûresini okuyordu. Hemen yanında atı bağlı bir şekilde duruyordu. Bulutlar toplanmaya ve gittikçe yakınlaşmaya başlayınca at ürkerek ses çıkarmaya başladı. Sabahleyin durumu Hz. Peygamber'e arz edince o*: "Bu, Kur'an okunurken nâzil olan sekinettir,"*[286] dedi.[287]

Yukarıda buna benzer bir hâdisenin Useyd b. Hûdeyr'in başından geçtiği, fakat orada okunan sûrenin, Bakara sûresi olduğu bilgisi aktarılmıştı. Bize göre bu rivayetlerin arasını şöyle telif etmek mümkündür: Vuku bulan olay, ya farklı şahıslarla ilgili olup iki defa meydana gelmiş olabilir ya da aynı olay, Useyd'in başından iki defa geçmiş, bir defasında Bakara; diğerinde ise Kehf sûresini okumuştur. Diğer ihtimal ise, Kehf sûresi ile ilgili rivayet, başka bir sahabînin dışardan gözlemi olduğu için sûrelerin aktarımı esnasında bir ihtilat söz konusudur.

---

[285] Hz. Aişe'nin "*Hz. Peygamber Benî İsrail (İsrâ sûresi) ve Zümer sûrelerini okumadan uyumazdı,"* dediği nakledilmiştir. Bkz. Tirmizi, 42 **Fedailu'l-Kur'an** 21, V/181.

[286] Sekinetin ne olduğu ile ilgili farklı tartışmalar vardır. Müslim'in terceme ve şerhini yapan Ahmed Davudoğlu "Sekînet" kelimesinin anlamı ile ilgili şunları aktarmaktadır: "Sekinetin manası hususunda ulema ihtilaf etmişlerdir. Bu görüşleri şöyle sıralamak mümkündür: a- Sekinet, esen bir rüzgardır. b- Meleklerdir. c- Sekinet göçeğen kuşu gibi bir hayvandır. d- Sekinet kediye benzer bir hayvandır. e- Cennet altınından mamul bir yoldur." Davudoğlu'na göre, "Muhtar olan mana, sekinetin Allah'ın mahlûklarından biri olup kendisinde rahmet bulunduğu yahut bu rahmetle birlikte Kur'an'ı dinleyen melekler olduğu" şeklindedir. Bkz. Ahmed Davudoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, Sönmez Yay. İstanbul, IV/453; İbn Manzûr'un bildirdiğine göre sekinet, rahmet, vakar ve güven hissi ile huzur demektir. (Bkz. İbn Manzûr, a.g.e., III/2053) Hadisleri, lafız ve metinlerini aşan aşırı tevilci bir yaklaşımla yorumlamak doğru olmasa gerektir. Bize göre hadiste verilmek istenen mesaj, Kur'an okunma esnasında bir rahmet ve huzur ile meleklerin orayı kuşatmasıdır.

[287] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, VI/104; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 240, I/547.

Kehf sûresinin baş tarafından on ayet ezberlemenin kişiyi, Deccal'ın fitnesinden muhafaza edeceği bildirilmiştir. Ebu'd-Derda'dan, Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir:"*Kim Kehf sûresinin baş tarafından on ayet ezberlerse, Deccal'ın fitnesinden korunmuş olur."*[288] Müslim şârihi Nevevî, bu ayetleri tedebbür ile okuyanların, Deccal'ın fitnesinden korunacağı bilgisini vermekle yetinmiştir.[289] Nevvas b. Sem'an da Hz. Peygamber'in, Deccal'den bahsederken: "*Sizden biri, Deccal'ı görürse sûre-i Kehf'in ilk ayetlerini okusun*," dediğini rivayet etmiştir.[290] Halid b. Ma'dan'ın ise şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kim Kehf sûresinden on ayet okursa Deccal'dan korkmaz*."[291] Ebu'd-Derdâ'dan gelen ve şâzz olduğu belirtilen[292] başka bir rivayette, Kehf sûresinden üç ayetin okunması tavsiye edilmiştir:"*Kim Kehf sûresinin evvelinden üç ayet okursa, Deccal'ın fitnesinden kendisini korumuş olur."*[293]

Mevkûf olarak gelen bir rivayette de Kehf sûresinin son ayetlerinin okunmasının faziletine değinilmiştir. Zirr b. Hubeyş'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kim geceyi ihya etmek niyetiyle Kehf sûresinin son kısmını okursa geceyi ihya etmek üzere uyanır."* Abde dedi ki: Tecrübe ettik ve böyle olduğunu gördük." [294] Ebû Said el-Hûdrî'den mevkûf olarak gelen başka bir rivayette, onun Kehf sûresi ile ilgili

---

[288] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 257, I/555 (Müslim'in rivayet ettiği başka bir hadiste, Kehf suresinin son ayetleri bilgisi vardır. Bkz. Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, I/555); Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, VII/261.

[289] Nevevî, **Sahîhu Müslim Bişerhi'n-Nevevî**, VI/81.

[290] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, VII/261.

[291] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/724.

[292] el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/441.

[293] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 6, V/162; Kehf sûresinin baş taraflarındaki ayetlerin okunması ve bu ayetlerin Deccal'ın fitnesinden muhafaza etmesi, Kehf sûresinde Ashab-ı kehf'in başından geçen ilginç olayların bulunması, bunun üzerinde tefekkür edecek olan kimsenin ise Deccal ve fitnesinden korkmayacağı şeklinde yorumlanmıştır. Ayrıca Kehf sûresinin başından, Tirmizi rivayetine göre üç, Müslim rivayetine göre on ayet okunması ile alakalı iki rivayetin vârid olması, hadisler arasında bir teâruz oluşturmaktadır. Bu durum, farklı şekillerde telif edilmiştir. On ayet okunması ile ilgili rivayetin daha sonra olduğu, dolayısıyla on ayeti okuyan kişinin üç ayeti de okumuş olacağı şeklinde telif edildiği gibi, Kehf sûresinden ilk on ayetin ezberlenmesi, fakat ilk üç ayetinin ise okunması şeklinde de yorumlanmıştır. Bkz. el-Mubârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, VIII/196.

[294] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/724.

olarak şöyle dediği rivayet edilmiştir:"*Kim Cuma günü Kehf sûresini okursa, onun ile Beytü'l-Atîk arasını bir nûr aydınlatmış olur."*[295]

1.2.2.8. Yâsîn Sûresi

Yâsîn sûresi ile ilgili rivayetler, diğer sûrelere nisbeten daha fazla şöhret bulmuştur. Sûrenin şöhret kazanması ile ilgili farklı yaklaşımlar ileri sürülmüşse de Suyûtî'nin bildirdiğine göre bunun sebebi, Yâsîn sûresinin içerdiği konulardan dolayıdır. Zira Yâsîn sûresinin vahdaniyyet, risalet ve haşr konularını içerdiği, bunların da ameller ile ilgili olmaktan çok, kalp ile ilgili olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca bazı rivayetlerde, bu sûrenin sekerat halindeki kimseye okunması tavsiye edilmiştir. Suyûtî'ye göre sekarat halindeki insanın kalbi, Allah'a tamamen yöneliktir, dil ve diğer azaları ise, kuvvetten düşmüştür. Bu nedenle yanında bu sûre okunmalıdır ki, kalbindeki iman kuvvet bulsun ve bu üç asıl konuyu tasdik edebilsin.[296]

İleride isnâd tetkikini detaylı bir şekilde değineceğimiz gibi, bazı sûreler hakkındaki rivayetlerin sıhhat derecesi oldukça düşüktür. Yâsîn sûresi ile ilgili olarak da zayıf olduğu tesbit edilen rivayetler nakledilmiştir. Sıhhat tesbit işlemini, bir sonraki bölümde gerçekleştirmeyi düşündüğümüzden burada sadece rivayetlerin muhtevasına temas edilecektir.

Rivayetlerde her şeyin bir kalbi olduğu, Kur'an'ın kalbinin ise Yâsîn sûresi olduğu ifade edilmiştir. Mukatil b. Süleyman tarafından tefsirinin girişine alınan ve bazı hadis munekkitlerince aslının olmadığı belirtilen bir rivayette[297] Katade, Enes'in şöyle dediğini nakletmiştir. Hz. Peygamber şöyle dedi: "*Her şeyin bir kalbi vardır.*

---

[295] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/725.
[296] Suyûtî, a.g.e., s. 159.
[297] İbn Ebî Hâtim er-Râzî, **Kitâbu'l-İlel**, IV/578, thk. Komisyon, Mektebetu el-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 2006; el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve'Terhîb**, I/442 (Elbâni, rivayetin mevzû olduğunu belirtmektedir).

Kur'an'ın kalbi ise Yâsîn'dir. Kim Yâsîn sûresini okursa, Allah onun bu sûreyi okumasına karşılık on defa Kur'an'ı okumuş gibi sevap yazar." [298]

Zayıf olarak kabul edilen başka bir rivayette Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmektedir: "*Allah, semavat ve arzı yaratmadan bin yıl önce Tâhâ ve Yâsîn sûresini okudu. Melekler Kur'an'ı işittiklerinde şöyle dediler"Bu Kur'an'ın kendilerine ineceği ümmete ne mutlu! Ne mutlu bunu ezberleyen gönüllere! Ne mutlu bununla konuşan dillere!"* [299] Senedinde inkita' ve irsalin olduğu belirlenen daha başka rivayetlerde, Yâsîn sûresini geceleyin Allah'ın rızasını kazanmak üzere okuyanın günahlarının bağışlanacağı, sûrenin Kur'an'ın bütününe denk olduğu, gündüz vakti Yâsîn sûresini okuyanın bütün ihtiyaçlarının giderileceği, sabahleyin Yâsîn sûresini okuyan için, o günün işlerinin akşama kadar kolaylaştırılacağı ve geceleyin okuyan için sabaha kadar kolaylık verileceği gibi hususlar nakledilmiştir.[300] Görüldüğü gibi Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde rivayet edilen Yâsîn sûresi ile ilgili rivayetlerin, hem metin açısından hem de isnad açısından ciddi problemleri bulunmaktadır ki bunlara ileride temas edeceğiz.

1.2.2.9. Zümer Sûresi

Tirmizi'nin naklettiği bir rivayete göre Hz. Peygamber (sav), yatmadan önce Zümer sûresini okumuştur. Hz. Aişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir:"*Hz. Peygamber, Benî İsrail ve Zümer sûrelerini okumadığı müddetçe uyumazdı*."[301]

---

[298] Ebû İsa'ya (Tirmizi) göre bu hadis, ğariptir. Tirmizi, rivayetle ilgili olarak şunları kaydetmektedir:" Bu hadisi biz sadece Humeyd b. Abdirrahman'dan gelmiş şekliyle biliyoruz. Basra'da, Katade'nin hadisi bu şekliyle bilinir. Senedde geçen Harun Ebû Muhammed meçhûl bir şeyhtir. Ebû Musa, Muhammed b. el-Musenna'dan, o Ahmed b. Said ed-Darimî'den, o Kuteybe'den, o Humeyd b. Abdirrahman'dan bu şekilde rivayet etmiştir." Bkz.Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, V/162; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, II/726; Ayrıca bkz. ez-Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, IV/171.

[299] Rivayetin oldukça zayıf olduğu ifade edilmiştir. Râvîlerden biri olan Ömer b. Hafs b. Zekvan hakkında Ahmed b. Hanbel şöyle demiştir: "Bunun hadislerini almayı terk ettik ve daha önce aldıklarımızı yaktık." Bkz. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, II/725-726 (muhakkikin notu).

[300] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, II/726.

[301] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur**'an 21, V/181.

1.2.2.10. Secde Sûresi

Secde sûresinin fazileti ile ilgili olarak üç eser/haber bulunmaktadır. Sadece Darimî'de geçen ve kanaatimizce sahîh olmayan ilk rivayette, Halid b. Ma'dan, el-Münciye (Secde) sûresinin okunmasını şu sözlerle tavsiye etmektedir:"*el-Münciye'yi okuyunuz. Bu elif lâm mîm tenzil sûresidir."* Halid, devamla günahları çok olan bir adamın sürekli bu sûreyi okuduğunu, sûrenin kanatlarını o kişi üzerine gerdiğini ve*: "Ya Rabbi onu affet,"* dediğini, Allah'ın da ona şefaat ederek: *"Onun her günahına bir hasene yazın ve onun derecesini yükseltin,"* buyurduğu haberinin kendisine ulaştığını belirtmiştir.[302]

İsnadı zayıf olan diğer haber yine Halid b. Ma'dan'a aittir. Bu rivayette, Secde sûresinin kabirde, kendisini dünyada okuyan kişiyi savunacağı bilgisi yer almaktadır. Halid b. Ma'dan şunları aktarmaktadır:"*Elif Lâm Mîm Tenzîl, kabirde sahibini savunarak şöyle der: "Ya rabbi, eğer ben senin kitabından bir sûre isem, beni okuyan hakkında bana şefaat hakkı ver. Eğer ben senin kitabından değilsem, beni sil." Bu sûre, kanatlarını onun üzerine geren bir kuş gibi olur. Sahibine şefaat eder. Kabir azabını engeller. Tebareke de aynen böyledir. Halid, bu iki sûreyi okumadan yatmazdı*."[303]

Tirmizî'nin birçok tarîkle desteklendiğini bildirdiği ve Dârimi'de de geçen başka bir rivayette ise, Hz. Peygamber'in Secde ve Mülk sûrelerini okumadan uyumadığı ifade edilmektedir. Rivayet ile ilgili bazı hadis münekkitleri çekincelerini belirtmelerine rağmen el-Elbânî, isnadında bir problemin olmadığını (isnaduhu ceyyidun) belirtmiştir.[304]Câbir'den nakledilen rivayet şöyledir:"*Hz. Peygamber, Secde ve Tebâreke sûrelerini okumadıkça uyumazdı*."[305]

---

[302] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, II/724.
[303] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, II/725.
[304] el-Elbânî, **Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha**, II/240.
[305] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, II/725; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/340; Tirmizî 49 **Kitâbu'd-Da'avât** 22, V/475; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'an**, s. 184.

1.2.2.11. Duhân Sûresi

Duhân sûresi, rivayetlerde faziletinden bahsedilen sûrelerdendir. İsnadında zaaf olan, Tirmizi'nin ğarib hadis[306] dediği ve mevzû olduğu belirtilen[307] rivayetlerin ilkinde, Duhân sûresini okuyan kişiye yetmiş bin meleğin istiğfarda bulunacağı bildirilmektedir.[308]Ebu Hureyre'den gelen ve Elbani'ye göre zayıf olan başka bir rivayette de, Duhan sûresinin Cuma günü okunmasının faziletinden bahsedilmiştir. Hasan, Ebu Hureyre'nin şöyle dediğini nakletmektedir:"*Kim Cuma gecesinde Hâmîm Duhan sûresini okursa, günahları bağışlanır."*[309] Sadece Dârimî'de geçen ve zayıf olduğunu düşündüğümüz bazı haberler de bulunmaktadır. Cuma günü okunmasının faziletinden bahseden diğer rivayet, Abdullah b. İsa'dan nakledilmiştir:"*Kim cuma gecesi inanarak ve tasdik ederek Hâmîm Duhân sûresini okursa bağışlanmış olur*."[310] Ebu Rafi'in rivayetine göre Duhân sûresini Cuma günü okuyanın, iri gözlü hurilerle evlendirileceği belirtilmiştir:"*Kim Cuma gecesi Duhan sûresini okursa bağışlanmış olur ve iri gözlü huriler ile evlendirilir."*[311] Daha başka rivayetlere bakıldığında, Hâmîm ile başlayan (Hevâmîm) sûrelerin mutluluğa vesile olacağı bildirilmiş ve bunlar, Arâis (mutluluğun olduğu sûreler) olarak isimlendirilmiştir.[312]

---

[306] Tirmizi, "Bu rivayet başka bir vechini bilmediğimiz ğarib bir hadistir," nitelemesini yapmıştır. Senedde geçen Amr b. Ebî Has'am zayıf kabul edilmiştir. Hatta kendisine münkerü'l-hadis denilmiştir. Elbanî'ye göre ise rivayet, mevzudur. Bkz. Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, V/162.

[307] Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **el-Mevzûât**, I/180.

[308] Ebû Hureyre'den gelen bir rivayette, Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kim Hâmîm Duhan sûresini bir gece vakti okursa, ona yetmiş bin melek sabaha kadar isitiğfarda bulunur*." Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, V/162. Hâmîm sûreleri ve Duhân sûresi ile ilgili çok sayıda zayıf rivayet bulunmaktadır. Tirmizî'nin bu rivayeti zayıf olan rivayetlerdendir. Bkz. İbnu'l-Arabi el-Mâlikî, **Âridatu'l-Ahvezî**, XI/15.

[309] Senedde geçen Hişam Ebu'l-Mikdam, zayıf kabul edilmiş ayrıca Ebu Hureyre'den nakilde bulunan Hasan'ın ondan bir şey işitmediği ifade edilerek isnadının zayıf olduğu belirtilmiştir. Bkz. Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, V/162.

[310] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, II/726.

[311] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, II/726; Suyûtî bu rivayeti, mevzu hadisleri derlediği meşhur eserinde zikretmiştir. Bkz. Suyûtî, **el-Leâliu'l-Masnû'a**, I/215.

[312] Dârimî'nin tahkikini yapan Fevvâz Ahmed ile Hâlit es-Seb' birçok rivayette olduğu gibi bu rivayetlerde de isnad ile ilgili herhangi bir bilgi vermemişlerdir. Dârimî'nin *Sünen*'inde pek çok mürsel, mu'dal, munkatı' ve Maktu' rivayet bulunmaktadır. Zaten muhakkikler de "Birçok hadisin tahricini yaptık," diyerek aslında bazı rivayetlerin kaynaklarını bulamadıklarını ima etmişlerdir. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, II/726; Ayrıca Bkz. Dârimi, **Sünen**, (Mukaddime), I/11.

1.2.2.12. Fetih Sûresi

Fetih sûresinin sebeb-i nuzûlunun da ifade edildiği bir rivayette, Hz. Ömer'in Hz. Peygamber'e bir konu hakkında sual sorduğu, Hz. Peygamberin ise cevap vermediği, akabinde Fetih sûresinin nâzil olduğu belirtilmiştir. İmam Mâlik'in *Muvatta*'ı ve Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ında geçen bir rivayete göre Zeyd b. Eslem, babasından şu rivayeti nakletmiştir:"*Hz. Peygamber, bazı seferlerinde hızlıydı. Ömer b. el-Hattab da bir gece onunla birlikte hızlı yürüyordu. Ömer, Hz. Peygamber'e bir konu hakkında üç defa soru sormuş, Hz. Peygamber ona cevap vermemişti. Bunun üzerine Ömer, kendine beddua ederek şöyle söylendi "Sen Hz. Peygamber'e üç defa soru sordun ve cevabını almadın." Sonra ordudaki insanların en önüne geçinceye kadar devesini sürdü ve "Hakkımda bir Kur'an ayetinin nâzil olacağını düşündüm," dedi. Ömer, Hz. Peygamber'in yanına varıp ona selam verince Hz. Peygamber de "Bana bu gece bir sûre nâzil oldu ki, güneşin üzerine doğduğu her şeyden bana daha sevimlidir ve " Şüphesiz ki biz sana apaçık bir fetih verdik,"*[313] *ayetini okudu.*"[314]

1.2.2.13. Mülk Sûresi

Mülk sûresi ile ilgili rivayetlere bakıldığında, bu sûrenin kendisini okuyanı savunacağı ifade edilmiştir. *Muvatta*'da vârid olan ve Abdurrahman b. Avf'ın naklettiği haber şöyledir: "*İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir. Mülk sûresi ise, sahibini savunur."*[315] Tirmizî'nin hasen-ğarib şekinde belirttiği ve zayıf olan[316] bir rivayette de Mülk sûresinin kabir azabından kişiyi koruyacağı belirtilmiştir. İbn Abbas'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "*Hz. Peygamber'in ashabından biri, hırkasını bir kabrin üstüne attı. Fakat o, buranın kabir olduğunu bilmiyordu. Bu sahabî, kabirdeki kişinin Mülk sûresini sonuna kadar okuduğunu duyunca, Hz. Peygamber'e gelip başından geçen hadiseyi anlattı. Hz. Peygamber "Mülk sûresi*

---

[313] **Fetih**, 48/1.
[314] Malik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 4, I/204; Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 12, VI/104.
[315] Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 6, I/209 (Muvatta şârihlerinden el-Bâcî (ö.494/1100), Mülk sûresinin kişiyi kabir azabından koruyarak sahibini savunacağını belirtmiştir. Bkz. Süleyman b. Halef b. Sa'd el-Bâcî, **el-Muntekâ Şerhu Muvattai Mâlik**, thk. Muhammed Abdulkadir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1999, II/425)
[316] el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/443.

Mani'a'dır. Kabir azabından kurtarandır (Münciye)," buyurdu.[317] Bu rivayetin isnad zincirinde Yahya b. Amr b. Mâlik de bulunmaktadır ki, Yahya b. Main ve Ebu Zur'a onu "Daîfu'l-hadîs" olarak nitelemişlerdir.[318]Daha başka rivayetlerde Mülk sûresinin şefaatçi olacağı ve her gece Hz. Peygamber (sav) tarafından okunduğu belirtilmiştir.[319]

1.2.2.14. Zilzâl Sûresi

Zilzâl sûresi, Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde hakkında hadis rivayet edilmiş sûrelerdendir. Lakin Suyûtî, bunların zayıf olduğunu ifade etmiştir.[320] Zayıf olduğu belirtilen rivayetlerde Zilzâl sûresinin Kur'an'ın yarısına denk olduğu ifade edilmiştir. Enes b. Mâlik'ten rivayet edilen hadis şöyledir:"*Hz. Peygamber (sav), kim Zilzâl sûresini okursa, bu sûre Kur'an'ın yarısına denktir. Kim Kâfirûn sûresini okursa, bu sûre Kur'an'ın dörtte birine denktir. Kim İhlâs sûresini okursa bu Kur'an'ın üçte birine denktir*,[321] buyurmuştur. Bu isnad zincirindeki râvîlerden biri olan el-Hasan b.

---

[317] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, V/164; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, II/725; Taberânî, **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, XII/174; İbnu'l-Arabî el-Mâliki'ye göre Tirmizi, her ne kadar bu hadise hasen hadis demişse de bazı alimlere göre bu hadis, sahîh hadisin şartlarını taşımaktadır. İbnu'l-Arabî, bu rivayetin, dünya ehlinin berzah ahvalini işitebilecekleri ve Allah'ın dilediğine bunu işittirebileceği görüşündedir. Bkz. İbnu'l-Arabi el-Mâlikî, a.g.e., XI/16; Öte taraftan Kurtubî " *Şüphesiz sen ölülere işittiremezsin,*" (Neml, 27/80) ayetini tefsir ederken, Hz. Peygamber'in Bedir'de öldürülen müşriklerin ileri gelenlerine seslendiğini ve ölülere selam verdiğini, bu durumda ölülerin hayatta olanların seslerini işitebileceklerini belirtmiştir. Bkz. Kurtubî, **el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an**, XIII/208; Kurtubî'nin burada belirttiği şey, ölünün hayatta olanların sesini işitmesi meselesidir. Rivayette anlatılan ise, hayatta olan kişinin ölünün sesini işitmesi meselesidir. Allah'ın dilediğine istediği her şeyi işittirmesi ve yaptırması elbetteki mümkündür. Fakat bu rivayetin sünnetullaha ile muvafık olmadığını belirtmek gerekir.

[318] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IX/176.

[319]Tirmizi'de geçen rivayete göre Mülk sûresinin şefaat hakkı bulunmaktadır. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kur'an'da otuz ayetlik bir sûre vardır ki, bağışlanıncaya kadar bu sûre kendisini okuyana şefaat eder. Bu sûre, Mülk sûresidir.* "Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, V/164; Yine Tirmizi'de geçen bir başka rivayette Hz. Peygamber'in bu sûreyi okumadan uyumadığı belirtilmiştir. Cabir'den nakledilen rivayetin metni şöyledir: "*Hz. Peygamber, elif lâm mîm tenzil ile Mülk sûresini okumadan uyumazdı."* Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, V/165.

[320] Suyûtî, a.g.e., s. 160.

[321] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166. (İbn Hacer, bazı musanniflerin özellikle de Tirmizî'nin bazı sûrelerin faziletine dair naklettikleri rivayetleri değerlendirmektedir. Buna göre Zilzâl sûresinin Kur'an'ın yarısına denk olduğu, Kâfirûn sûresinin Kur'an'ın dörtte birine denk olduğu, Kâfirûn ve Nasr sûrelerinin her birisinin Kur'an'ın dörtte birine denk olduğu, Âyetü'l-Kürsî'nin Kur'an'ın dörtte birine denk olduğu şeklinde vârid olan rivayetlerin isnadlarında yer alan Seleme ve Yeman b. el-Muğîre'nin zayıf olduğu, bu nedenle söz konusu rivayetlerin zayıf hadis kategorisinde addedilmesi gerektiği yönünde görüş belirtmiştir. İbn Hacer, Tirmizî'nin bu rivayetlerden bazılarını hasen hadis olarak kabul etmiş olmasını da, onun tesâhülüne ve rivayetleri

Silm b. Salih'in meçhûl biri olduğu, rivayetinin güvenilir olmadığı ve kendisinden sadece bu rivayetin nakledildiği, İbn Hacer tarafından ifade edilmiştir.[322]

Başka bir rivayette de Hz. Peygamber'in kendisine Kur'an'dan bir şeyler öğretilmesini isteyen kişiye Zilzâl sûresini öğrettiği bildirilmiştir. Rivayet, Abdullah b. Amr el-As kanalıyla gelmektedir:"*Bir adam Hz. Peygamber'e gelerek "Bana Kur'an'dan okumam için bir şeyler tavsiye et," dedi. Hz. Peygamber "Elif lâm râ'dan üç ayet oku," dedi. Adam "İhtiyarladım, kalbim zayıf, lisanım ise ağırlaştı," dedi. Hz. Peygamber "O zaman Hâmîm'den üç ayet oku," dedi. Adam önceki sözünü tekrarladı. Hz. Peygamber "Müsebbihat'tan üç ayet oku," dedi. Adam yine önceki ifadesini tekrarladı ve:"Bana kapsayıcı bir sûre okut," dedi. Hz. Peygamber "Zilzâl sûresini sonuna kadar oku," deyince adam "Seni hak ile gönderene yemin ederim ki, bundan fazlasını yapmam" diyerek döndü. Bunun üzerine Hz. Peygamber" Adamcağız kurtuldu, adamcağız kurtuldu," buyurdu.*[323]

1.2.2.15. Kâfirûn Sûresi

Nesâi'nin *es-Sünenu'l-Kübra*'sında Kâfirûn sûresi ile ilgili ismi verilmeyen bir râvî tarafından aktarılan bir rivayet şöyledir:"*Hz. Peygamber'in ashabından biri şöyle dedi "Ben Hz. Peygamber ile beraber bir yolculuktaydım. Hz. Peygamber, Kâfirûn sûresini okuyan birisinin sesini işitti ve"Bu adam, şirkten uzaklaşmıştır," dedi.*[324] Tirmizi'de ğarîb hadis olarak nakledilen rivayette ise, Kâfirûn sûresinin Kur'an'ın dörtte birine denk olduğu ifade edilmiştir.[325] Bu husus, Tirmizi'nin naklettiği başka bir rivayette de dile getirilmiştir.[326]

---

fedâil-i a'mal çerçevesinde değerlendirmiş olmasına bağlamaktadır. Bkz. İbn Hacer **Fethu'l-Bârî**, IX/78; Ayrıca bkz. el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/443).

[322] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, II/244.

[323] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, s. VII/262.

[324] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, s. 262; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, II/727.

[325] Enes b. Mâlik'ten, Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:" *...Kim Kâfirûn sûresini okursa bu sûre, Kur'an'ın dörtte birine (rub'ul-Kur'an) denktir..."* Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, III/146.

[326] Enes b. Mâlik kanalıyla gelen bir rivayete göre evlenmek için maddi olanaklara sahip olmayan birinin, ezberlediği sûreleri öğretmek koşulu ile evlenebileceği hususu anlatılmıştır: *Hz. Peygamber, ashabından birine "Ey fulan sen evlendin mi?" diye sordu. Adam, "Vallahi hayır, ya Rasulellah ve evlenebilecek maddi imkanım da yoktur," dedi. Hz. Peygamber "İhlâs sûresini biliyor musun?" diye sorunca adam "Evet," dedi Hz. Peygamber "Bu sûre sulusu'l-Kur'an'dır"*

Kâfirûn sûresi ile ilgili başka bir rivayete göre Hz. Peygamber, yatmadan önce bu sûrenin okunmasını tavsiye etmiştir. Darimi'nin *Sünen*'inde geçen rivayet şöyledir: "*Bir adam Hz.Peygamber'e geldiğinde Hz. Peygamber ona "Buraya geliş sebebin nedir?" diye sormuş. Adam "Uyumadan önce okuyacağım bir şey öğretmeniz için geldim," deyince Hz. Peygamber "Yatağına gittiğinde Kâfirûn sûresini oku. Bittiğinde de uyu. Çünkü bu sûre şirkten kurtuluşu beraberinde getirmektedir,"* buyurmuştur.[327]

1.2.2.16. Nasr Sûresi

Nasr sûresi'nin fazileti ile ilgili nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, sahabeden birine:" ... *Nasr sûresini ezber bilmiyor musun? diye sormuş sahabî," Evet biliyorum," deyince Hz. Peygamber "Bu sûre Kur'an'ın dörtte birine denktir,"* buyurmuştur.[328]

1.2.2.17. İhlâs Sûresi

Hadis kaynaklarında İhlâs sûresi ile ilgili rivayetlerin sayısal olarak diğer sûrelerin faziletinden bahseden rivayetlerden daha fazla olduğu görülmektedir. İsnad analizini ileride yapacağımız bu rivayetler, hemen her hadis kitabında yer almaktadır. İhlâs sûresinin hem Allah'ın sıfatları ve vahdaniyyet konusunu hâvî olması, hem de kısa ve vecîz olması münasebetiyle herkesin rahat okuyabilmesi, bu sûre ile ilgili rivayetlerin meşhur olmasında etkili olmuştur.

İhlâs sûresinin çokça tekrar edilmesi, rivayetlerde vurgulanan bir husustur. Buhârî'de geçen rivayete göre Ebû Said el-Hûdrî'den şu hadis nakledilmiştir: "*Bir adam, birinin İhlâs sûresini sürekli tekrar ederek okuduğunu işitti. Sabah olunca bu durumu Hz. Peygamber'e arz etti. Hz. Peygamber'e şikayete gelen adam, sanki İhlâs*

---

deyip ekledi "Nasr sûresini biliyor musun?" Adam "Evet" deyince Hz. Peygamber "Bu sûre rub'u-l-Kur'an'dır," dedi. Hz. Peygamber "Kâfirûn sûresini biliyor musun? diye sorunca Adam "Evet," dedi. Hz. Peygamber "Bu sûre, rub'u'l-Kur'an'dır," dedi. Hz. Peygamber "Zilzâl sûresini biliyor musun? diye sorunca adam "Evet," dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Bu sûre rub'ul-Kur'an'dır. Öyleyse, evlen, evlen," buyurdu. Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166.

[327] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, II/727; Ebû Davud, 40 **Kitâbu'l-Edeb**, 97-98, V/303; Tirmizi, 45 **Kitâbu'd-Da'avât** 22, V/474.

[328] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166.

sûresini okuyanın bu kısa sûreyi okumasını az görüyordu. Hz. Peygamber "Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, bu sûre Kur'an'ın üçte birine denktir," buyurdu. Ebû Ma'mer, rivayeti şu ziyade ile aktarmıştır: "*Hz. Peygamber zamanında bir adam namazında, sihirden korunmak için sûrekli İhlâs sûresini okuyor, bunun üzerine bir şey ilave etmiyordu. Sonra sabahleyin adam, durumu Hz. Peygamber'e sordu ve hadisin devamını nakletti*."[329]

---

[329] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105; 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 1, VIII/164; Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 6, I/208; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, s. VII/263. (Hâdiseyi gören ve aktaran sahabînin Ebû Said el-Hudrî olduğu bilinmekle beraber, hâdisenin kimin başından geçtiğine dair bir bilgiye yer verilmemektedir. Ahmed b. Hanbel'in aktardığına göre bu sahabî, Numan b. Katade'dir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XVII/186; Ayrıca bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/75) Suyûtî, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu ile ilgili farklı görüşler nakletmektedir. Bu görüşlerden bir kaçını burada zikretmek yararlı olacaktır. Birincisi: Kur'an, kıssalar, şeriat ve Allah'ın sıfatlarından genel anlamda bahsetmektedir. İhlâs sûresi ise, sadece sıfatları konu edindiğinden üçte birine denk düşmektedir. İkincisi: Gazzali, *el-Cevahîr* isimli eserinde, Kur'an'ın temel konularının tevhîd, sırat-ı mustakim ve ahiret olduğunu belirtmekte, İhlâs sûresinin ise sadece ilk kısmı olan tevhîdden bahsettiğini, bu nedenle üçte birine denk düştüğünü nakletmektedir. Üçüncüsü: Kur'an'ın temel olarak Allah'ın sıfatları konusunu ele aldığı, bu sıfatların es-sıfatu'l-hakikiyye, sıfatu'l-fi'l ve sıfatu'l-hukm olduğu, İhlâs sûresinin de sadece hakiki olan sıfatları ele aldığından, Kur'an'ın üçte birine eşdeğer olduğu belirtilmiştir. Dördüncüsü: Bazıları, İhlâs sûresini okumanın Kur'an'ın üçte birinin sevabını kazanmaya vesile olacağı şeklinde yorumlamanın caiz olmadığını, çünkü "Kim Kur'an'dan bir harf okursa, ona on sevap vardır," şeklinde rivayetlerin olduğunu ileri sürmüşlerdir. Beşincisi: İbn Abdilberr'in savunduğu görüştür. O bu konuda sukût etmenin, konuşmaktan daha efdal olduğunu kabul ettikten sonra İshak b. Mansûr'dan şunu nakletmiştir: "Ahmed b. Hanbel'e İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olması meselesini sordum," bana bu konuda herhangi bir yorum yapmadı. İshak b. Raheveyh (Rahuye) bana şunu söyledi: "Allah, kelamını bütün kelamlara üstün kıldı. Öğrenmeye teşvik olsun diye sevap bakımından bazı kelamını diğerinden üstün kıldı. Yoksa bu, İhlâs sûresini üç defa okumanın bütün Kur'an'ı okuma ile aynı olduğu manasında değildir. Biri bu sûreyi iki yüz kere okusa da durum değişmez."Bkz. Suyûtî, a.g.e., s. 160; İbrahim Ali Ömer, **el-Kur'an'ul-Kerim Tarihuhu ve Âdâbuh**, mektebetu'l-Felah, Kuveyt tsz. s. 155; Faruk Hamade'ye göre de İhlâs sûresinin muhtevası, bu sûrenin Kur'an'ın üçte birine denk olmasının nedenidir. Ona göre Kur'an'ı muhteva itibarı ile üç kısımda değerlendirmek uygundur. Bunlar: Allah'ın zatının marifetine yönelik ayetler, Allah'ın sıfat ve isimlerinim marifetine yönelik ayetler, Allah'ın fiillerinin marifetine yönelik ayetlerdir. İhlâs sûresi ise, bunlardan ilk kısım olan Allah'ın zatına yönelik ayetleri hâvi olduğundan Kur'an'ın üçte birine denktir. Bkz. Faruk Hamade, **es-Sahîh fî Fedâili'l-Kur'an**, s. 274. Müslim şârihi, Ahmed Davudoğlu, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine muadil olmasıyla ilgili olarak şu görüşleri nakletmektedir: 1- Kur'an-ı Kerim, kıssalar, ahkam ve Allah'ın sıfatları olmak üzere üç kısma ayrılır. İhlâs sûresi, Allah'ın sıfatlarına mahsus bir sûredir. 2- Rasulullah (sav), bu sözü muayyen birisine söylemiştir. Binaenaleyh hüküm ona mahsustur. 3- Ebû Ömer İbn Abdilberr (ö.463/1070) şunları söylemiştir: "Biz Hz. Peygamber (sav)'den sahîh ve sabit olarak nakledilen rivayetle amel eder ondan öteye geçmeyiz. Manasını bilmediklerimiz için sukût ederiz. Burada da İhlâs sûresinin neden Kur'an'ın üçte birine muadil olduğunu bilmiyoruz, "şeklinde görüş belirtmiş ve sukut etmeyi tercih etmiştir. 4- İhlâs sûresini bir kaç kere okuyarak yatan zat, ezberinde başka bir sûre olmadığı için bunu az bulmuş, Rasulullah (sav) de az bile olsa hayır işlemeye onu terğîb ve teşvik için İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine muadil olduğunu söylemiştir. Bkz. Davudoğlu, a.g.e., s. 387-388. Görüldüğü gibi bu meselede görüş serdedenlerin önemli bir kısmı, sûrenin muhtevasını esas alarak mevzuya yaklaşmışlardır. Kaynaklarda, Âyetu'l-Kursi ile İhlâs sûresinin hangisinin daha faziletli olduğu tartışmalarına yer verilmiştir. Buna göre

Yine Ebû Said el-Hûdrî'den rivayet edilen ve İhlâs sûresinin okunmasını tavsiye eden rivayet şöyledir: "*Hz. Peygamber, ashabına şöyle sordu "Sizden biri, Kur'an'ın üçte birini okumaktan aciz midir?" Bu, onlara ağır gelince "Ey Allah'ın Rasulu hangimiz buna güç yetirebilir ki?" dediler. Hz. Peygamber "(* الله الواحد الصمد *) Kur'an'ın üçte birine denktir*,[330] buyurdu.

Rivayetlerin genelinde ortak muhteva, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğudur. Ebû'd-Derda, Hz. Peygamber'den şu rivayeti nakletmiştir:"*Sizden biri, geceleyin Kur'an'ın üçte birini okumaktan aciz midir?" Onlar "Üçte biri bir gecede nasıl okunabilir ki," şeklinde karşılık verince Hz. Peygamber "İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine muadildir", buyurdu.*[331] Müslim başta olmak üzere daha başka hadis kaynaklarında geçen diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Allah, Kur'an'ı üç bölüme ayırdı. İhlâs sûresini ise Kuran'ın bir cüzü kıldı."*[332]

İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu bildiren diğer rivayet, Ebû Hureyre'den nakledilmiştir. Hz. Peygamber (sav) ashabına şöyle seslendi:"*Toplanın! Size Kur'an'ın üçte birini okuyacağım." İnsanlar toplandıklarında Hz. Peygamber, onların karşısına geçti ve İhlâs sûresini okudu. Sonra içeri girdi. İnsanlar biribirlerine "Bu, ona semadan gelen bir haber olmalı," dediler. Biraz sonra Hz. Peygamber tekrar karşılarına geçti ve "Ben size Kur'an'ın üçte birini okuyacağımı söylemiştim. Dikkat edin İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir," buyurdu.*[333] Enes b. Mâlik'ten de aynı manada şu rivayetler nakledilmiştir. Hz. Peygamber şöyle buyurdu:" *... Kim İhlâs sûresini okursa, bu Kur'an'ın üçte birine denktir..."*[334] Diğer

---

Âyetü'l-Kürsî, ayetlerin en büyüklerindendir. Çünkü bir şey zatı, muktezası ve taalluk ettiği şeylere göre değer kazanır. Fakat İhlâs sûresi, iki yönden Âyetü'l-Kürsî'den faziletlidir. Birincisi, İhlâs sûresi, müstakil bir sûredir. Fakat diğeri bir ayettir. Sûre ise ayetten üstündür. Çünkü sûrede tahaddi vardır. İkincisi, İhlâs sûresi, tevhîdi on beş harfte açıklamışken, Âyetü'l-Kürsî ise tevhîdi, elli harfte açıklamıştır. Kudret ve i'cazın tecellisi ise, elli harf yerine on beş harf zikredilerek İhlâs sûresinde daha fazla ön plana çıkmıştır. Bkz. Suyûtî, a.g.e., s. 158

[330] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 259, I/556

[331] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 259, I/556.

[332] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 260, I/556; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/728; 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** V/195, VI/442.

[333] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 261, I/556; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/168; II/429.

[334] Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 6, I/209; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166; İbn Ebi Şeybe, **Müsned**, I/30.

rivayet ise şöyledir: Hz. Peygamber, sahabeden birine evlenip evlenmediğini sormuş, sahabî evlenebilecek imkâna sahip olmadığını belirtmiştir. Ancak Hz. Peygamber sahabînin İhlâs sûresini ezber bildiğini öğrenince:*"Bu sûre, Kur'an'ın üçte birine denktir,"* buyurmuştur.[335]

Başka bir rivayette de İhlâs sûresinin geceleyin okunması tavsiye edilmiştir. Ebu Eyyub'dan şu rivayet aktarılmıştır: "*Hz. Peygamber "Geceleyin sizden biri Kur'an'ın üçte birini okumaktan aciz midir? Kim* الله الواحد الصمد *sûresini okursa Kur'an'ın üçte birini okumuştur," dedi*. Bu konuda Ebu'd-Derda, Ebû Said, Katade b. Nu'man, Ebû Hureyre, Enes, İbn Ömer ve Ebû Mesud'dan rivayetler bulunmaktadır. Buna mutabi' olarak Fudayl b. İyaz, Şu'be ve daha birçoklarının, rivayeti sıka râvîlerden işittikleri bildirilmiştir. [336]

İçinde Allah'ın sıfatları geçtiğinden, bazı sahabîlerin bu sûreyi sık sık namazda okudukları da bildirilmiştir. Hz. Aişe'den nakledilen rivayet, şu şekildedir: Hz. Peygamber, sahabeden birisini, bir seriyyenin başına komutan tayin etmişti. Bu sahabî, arkadaşlarına namazlarında imamlık yapıyor ve namazdaki kıraatını da İhlâs sûresi ile bitiriyordu. Sahabîler seferden döndüklerinde durumu Hz. Peygamber'e arzettiler. Hz. Peygamber: *"Bunu neden yaptığını ona sorun,"* dedi. Sahabîye niçin böyle yaptığı sorulunca o: *"Çünkü bu sûre içerisinde Rahman'ın sıfatları vardır, bundan dolayı ben de sûrekli okumak istiyorum,"* cevabını vermiştir. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *" Allah'ın da onu sevdiğini bildirin,"* buyurdu.[337]

İhlâs sûresinin anlamını idrak ederek, bu sûreye özel bir sevgi beslemenin kişiyi cennete götüreceği bildirilmiştir. Enes b. Mâlik'ten aktarılan rivayet şöyledir: Ensardan biri Kuba mescidinde kendilerine imamlık yapıyordu. Namazın her rekâtında İhlâs sûresini okuyor, sonra onunla birlikte başka bir sûre daha okuyordu. Ashab bu durumu kendi arasında tartıştıktan sonra ona şöyle dediler*: "Sen bu sûreyi okuyor, bu sûre sana kâfî gelmiyormuş gibi başka bir sûre daha ekliyorsun. Ya bu*

---

[335] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, 11, V/166, 168.
[336] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/167; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729.
[337] Buhari, 97 **Tevhîd** 1, VIII/164; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 263, I/557; Nesâî, 11 **Kitâbu'l-İftitâh** 69, II/171.

sûreyi (İhlâs) okursun veya bunu okumaz başka bir sûreyi okursun," dediklerinde imam şu cevabı vermiştir:*"Eğer bu şekliyle kıraatim ve imamlığım sizin hoşunuza giderse, böyle devam ederim, imamlığı bırakmam. Ama eğer hoşunuza bu şekliyle gitmezse görevi bırakıyorum."* Sahabe bu imamı, en efdalleri olarak kabul ediyorlar başkasının imamlığını da hoş karşılamıyorlardı. Hz. Peygamber geldiğinde durumu ona haber verdiler, o*: "Ey fülan, sana tâbi olanları etkilemeni engelleyen sebep nedir, seni her rekatta bu sûreyi okumaya iten sebep nedir?"* diye sorunca imam*: "Ey Allah'ın Rasulu, ben bu sûreyi çok seviyorum,"* dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber*: "Senin bu sûreye olan sevgin, seni cennete sokacaktır,"* buyurdu.[338]Başka bir rivayette, Ubeyd b. Huneyn, Ebû Hureyre'den şunu işittiğini bildirmiştir: "*Hz. Peygamber ile baraber bir yere geldik. Hz. Peygamber, Bir adamın İhlâs sûresini okuduğunu işitince "Vâcib oldu," dedi. Ben "Ey Allah'ın Rasulu ne vâcib oldu," diye sordum. Hz. Peygamber "Cennet," dedi. Ebû Hureyre dedi ki "Ben gidip o adama müjdeyi vermek istedim. Ama Hz. Peygamber ile öğle yemeğini kaçırmaktan korktum. Hz. Peygamber ile öğle yemeğini yemeyi tercih ettim. Sonra müjdeyi adama vermek üzere gittim, fakat adam ayrılmıştı."*[339]

İhlâs sûresinin belli sayılarda okunması durumunda, okuyan kişinin günahlarının affolunacağı rivayetlerde bahsi geçen hususlardandır. Kanaatimizce bu konuda aşağıda zikredilecek rivayetlere temkinli yaklaşmak gerekmektedir. Tirmizî'de geçen ve ğarîb olan rivayete göre Enes b. Mâlik'ten şu rivayet nakledilmiştir: "*Hz. Peygamber şöyle dedi "Kim günde iki yüz defa İhlâs sûresini okursa, üzerinde bir borç olması durumu hariç, elli senelik günahları affolunur."* [340]Aynen bu isnadla şu rivayet de nakledilmiştir: "*Kim uyumak ister, sağ tarafı üzere uzanır ve İhlâs sûresini yüz defa okursa, kıyamet gününde Rabbi ona "Ey kulum sağ tarafından cennete gir," buyurur*.[341] Tirmizî şârihlerinden Ebubekir İbnu'l-Arabî

---

[338] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/169 Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/728-729.

[339] Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 6, I/208; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/168; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, V/266, II/302; Nesâî, 11 **Kitâbu'l-İftitâh** 69, II/171 (Nesâî'de, rivayetin son kısmında Ebû Hureyre'ye ait olan ifadeler bulunmamaktadır.).

[340] eş-Şevkânî, bu rivayeti metni aynı olmak üzere "Ona bin beş yüz sevap yazılır," ziyadesiyle aktarmakta ve mevzû olduğunu bildirmektedir. Bkz. eş-Şevkânî, **el-Fevâidu'l-Mecmû'a**, s. 304.

[341] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/168.

(ö.543/1148) yukarıdaki iki rivayetle ilgili olarak ne şerh sadedinde ne de isnad açısından herhangi bir açıklamada bulunmazken;[342] el-Mübârekfûrî (ö.1353/1934) rivayetin, isnadda geçen Hâtim b. Meymûn'dan dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir.[343] İçerisinde sayının geçtiği başka bir rivayet de, Darimî'de geçen ve Enes b. Mâlik'in merfû' olarak aktardığı şu rivayettir: "*Kim İhlâs sûresini elli defa okursa, onun elli senelik günahları bağışlanmış olur."*[344]

İhlâs sûresinin okunmasının ve anlaşılmasının cennetteki nimetleri arttıracağı ifade edilmiştir. İbn Hanbel ve Dârimi'de geçip isnadında zayıf oldukları tespit edilen Zebbân b.Fâid ve Sehl b. Muâz'ın bulunduğu aşağıdaki rivayeti, Said b. el-Museyyib merfû' olarak nakletmiştir:"*Kim İhlâs sûresini on defa okursa, ona cennette bir saray bina edilir. Kim bu sûreyi yirmi defa okursa cennette ona iki kasr bina edilir. Kim otuz defa okursa ona cennette üç kasr bina edilir. Bunun üzerine Ömer b. el-Hattab: "Vallahi ey Allah'ın Rasulu, öyleyse biz kasrlarımızı arttıracağız," dedi. Hz. Peygamber "Arttırabileceğin kadar arttırmaya bak," buyurdu.*[345]

İhlâs sûresinin fazileti münasebetiyle zikredilen son üç rivayetin, tartışılmasına ihtiyaç vardır. Zira bu üç rivayette verilen mesaj, İhlâs sûresinin belli sayıda okunması halinde kişinin elli yıllık günahlarının affolunacağı ve kendisine cennette sarayların verileceğidir. Buna göre bir kişi ne kadar günah işlerse işlesin, bu sûreyi belli sayıda okuması halinde, söz konusu günahlardan eser kalmayacak ve cennete girebilecektir ki, bize göre bu anlayış, her şeyden önce Kur'an'ın temel ilkeleri ve Hz. Peygamber'in sünnetindeki makuliyet kriterine uymamaktadır.

1.2.2.18. Muavvizeteyn Sûreleri

Muavvizeteyn, Felak ve Nâs sûreleri için kullanılan ve hadislerde de bu ifadeyle geçen bir kelimedir. Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bölümlere bakıldığında Muavvizeteyn ile ilgili rivayetlerin önemli bir yekün teşkil ettiği görülmektedir.

---

[342] Ebubekir İbnü'l-Arabî, **Âridatü'l-Ahvezî**, XI/20.
[343] el-Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî**, VIII/211.
[344] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729.
[345] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXIV/376 (tahkikte);Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/728.

Buhârî'de geçen rivayete göre Hz. Peygamber'in hastalık anında bu iki sûreyi okuduğu ifade edilmiştir. İlgili rivayet şöyledir. Hz. Aişe, "*Hz. Peygamber, hastalandığında Muavvizâtı okur ve üflerdi. Hastalığı arttığında ise, ben Muavvizât'ı okur ve bu sûrelerin bereketini umarak elini meshederdim,"* demiştir.[346]

Hz. Peygamber'in yatmadan önce bu iki sûreyi okuduğu bilgisi rivayetlerde geçen konulardandır. Yine Hz. Aişe, şu rivayeti nakletmektedir:" *Hz. Peygamber, her gece yatağına gittiğinde avuçlarını birleştirir sonra üfler ve her iki avucuna İhlâs, Felak ve Nas sûrelerini okur, eliyle bedenini ulaşabildiği yerlere kadar meshederdi. Meshetmeye başından başlar, yüzüyle devam eder ve ulaşabildiği yere kadar meshederdi. Bunu üç defa tekrarlardı."*[347]

Birçok hadis kaynağında geçen rivayetlerde, Felak ve Nâs sûreleri için "Benzeri görülmemiş ayetler" tanımlaması yapılmıştır. Ukbe b. Âmir, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmektedir:"*Sen daha önce benzeri görülmemiş bazı ayetlerin bu gece inzâl edildiğini görmedin mi? Bunlar Felak ve Nâs sûreleridir."*[348]

Tirmizî'de geçen ve hasen-ğarîb olan bir rivayete göre Felak ve Nâs sûrelerinin, namazlardan sonra okunması tavsiye edilmiştir. Ukbe b. Âmir, şu rivayeti nakletmektedir:"*Hz. Peygamber, her namazdan sonra Muavvizeteyn sûrelerini okumamı bana emretti*"[349] Dârimî'de geçen ve yine Ukbe b. Âmir'den gelen başka bir rivayet şöyledir: "*Ben Hz. Peygamber'in ayaklarına sarıldım ve: "Ey*

---

[346] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, VI/105-106; Tirmizî, 31 **Kitâbu't-Tıbb** 38, II/1166.

[347] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, VI/105-106. (Hz. Peygamber'in önce avuçlarını açıp üfledikten sonra bu sûreleri okuması konusu tartışılmıştır. Hadisin zahiri, bu manayı verse de bu şekilde yorumlamanın doğru olmadığı, böyle okumanın bir faydasının olmayacağı, Hz. Peygamber'in önce sûreleri okuyup sonra avuçlarına üflediği ifade edilmiştir. Burada râvînin rivayeti naklederken sehven takdim-tehirde bulunduğu belirtilmekle birlikte, Hz. Peygamber'in sihirbazların adetine muhalefet etmek üzere bu şekilde davrandığı da ifade edilmiştir. Bkz. Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, XXIX/104. İbn Hacer de Muavvizeteyn ismi ile meşhur olan sûrelere dikkat çekmiştir. Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an bölümünde باب فضل المعوذات ismi ile ve çoğul bir ifade kullanarak açtığı bâb altında, İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini zikretmiştir. Bu nedenle, İbn Hacer de Muavvizât sûreleri ifadesinin Buhârî tarafından kullanmış olmasını, hem bu bâpta zikrettiği hadisler, hem de başka kaynaklarda geçen hadislere binaen daha doğru olduğunu ifade etmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî** IX/79).

[348] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 264, I/558; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 12, V/170; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 25, II/729; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 25, VII/263.

[349] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 12, V/170.

Allah'ın Rasulu Hûd ve Yûsuf sûrelerini bana okut," dedim. Hz. Peygamber bana "Ey Ukbe, sen Allah nezdinde en sevimli ve kadri yüce olan Felak sûresinden daha güzel bir sûre okumuş olamazsın," buyurdu.[350]

Yine Ukbe b. Âmir, Hz. Peygamber ile beraber başından geçen şu hadiseyi aktarmaktadır:"*Ben Hz. Peygamber ile beraber yürüyordum. Bana "Söyle ey Ukbe," dedi. Ben "Ne söyleyeyim," dedim. Fakat o, sukût etti. Sonra bana "Söyle ey Ukbe," dedi. Ben "Ne söyleyeyim," dedim. Hz. Peygamber "Felak sûresi," dedi. Ben sonuna kadar bu sûreyi okudum. Hz. Peygamber, benim okumam esnasında misli görülmemiş bir şekilde hem dua ediyor hem de istiâzede bulunuyordu.*"[351] Nesâî'de, Ukbe b. Âmir'den nakledilen başka bir rivayet, yukarıdaki rivayetin devamı niteliğindedir: "*Hz. Peygamber bana "Oku," dedi. Ben "Ya Rasulellah ne okuyayım," dedim. Hz. Peygamber "Nâs sûresi," dedi. Bu sûreyi sonuna kadar okuduğumda Hz. Peygamber "Allah'tan bir şey dileyen, bu iki sûreden daha güzel bir şekilde talepte bulunamaz. Allah'a sığınan da bu iki sûreden daha güzel bir şekilde Allah'a isti'azede bulunmuş olamaz," buyurdu.*[352]

Buraya kadar *Kütüb-i Tis'a* musannefatı içerisindeki Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde, sûrelerin fazileti ile ilgili zikredilen rivayetlerin muhtevasını ele aldık. Özellikle bazı rivayetlerin ilk bakışta sahîh izlenimi vermediği, bazılarının ise zayıf olduğu görülmektedir. Bir kısım rivayetlerdeki dil ve uslûb ile hadis metinlerindeki rekâket de dikkatimizi çeken bir diğer noktadır. Kanaatimizce bu rivayetlerin, tarihi çizgi içerisinde bir şöhret ve saygınlığa kavuşmuş olan belli hadis musannefatında vârid olması, söz konusu rivayetlerin mutlaka sahîh olduğu anlamına gelmemektedir. Zira mesele, bu hadislerin belli kitaplarda vârid olması değil, Hz. Peygamber'e nisbeti meselesidir. Bu nedenle rivayetleri değerlendirme aşamasında olabildiğince titiz davranmak gerektiğini belirtmemiz gerekmektedir.

---

[350] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 25, II/729; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVIII/635 (Muhakkik, rivayetin sahîh olduğunu bildirmiştir).
[351] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 25, II/729; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IV/149; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 47, VII/275.
[352] Nesâi, 46 **Kitabul-İstiâze** 1, VII/194; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 47, VII/275.

Söz konusu bölümlerdeki muhtevanın tamamını serdedebilmek için bazı ayetlerin faziletine dair rivayetlerin muhtevasını da incelemek gerekir.

1.2.3. Bazı Ayetlerin Fazileti ile İlgili Rivayetler

Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde, Kur'an ve içerisindeki bazı sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetler bulunduğu gibi, belli sûrelerin belli ayetlerinin faziletine dair rivayetler de mevcuttur. Bu cümleden olarak, Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde yer alan Bakara sûresinin ilk ayetlerinin fazileti, Âyetü'l-Kürsî'nin fazileti, Bakara sûresinin sonundaki ayetlerin fazileti ve Haşr sûresinin sonundaki ayetlerin fazileti aşağıda ayrı başlıklar altında ele alınacaktır.

1.2.3.1. Bakara Sûresinin İlk Ayetlerinin Fazileti

Bakara sûresinin ilk ayetlerinin fazileti ile ilgili rivayetler, *Kütüb-i Tis'a*'daki kaynaklardan sadece Darimi'nin *Sünen*'inde geçmektedir. Senedi munkatı' olduğu belirtilen bu rivayetin içeriği, Bakara sûresinin evvelinden dört ayeti[353] okuyan kişiye, o gün şeytanın musallat olmayacağı şeklindedir.[354]

1.2.3.2. Âyetü'l-Kürsî'nin Fazileti

Bakara sûresinin 255. ayeti olan Âyetü'l-Kürsî'nin fazileti ile ilgili çok sayıda rivayet mevcuttur. Âyetü'l-Kürsî'nin faziletinin mahiyeti ile ilgili, aralarında Gazzâlî

---

[353] "Bakara sûresinin ilk dört ayeti" ifadesi üzerinde durmak gerekmektedir. Zira ilk ayetlerde, hurûf-i mukatta'dan sonra Kitapta hiç bir şüphenin olmadığı, muttakilere hidayet olduğu belirtilmiş ve muttaki olanların vasıfları zikredilmiş, son ayette de (5. Ayet) takva niteliklerini taşıyan bu insanların kurtuluşa ereceği ifade edilmiştir. Buraya kadar konu bütünlüğü bulunmaktadır. Sonraki iki ayet kafirlerden, ondan sonraki on iki ayet de münafıklardan bahsetmektedir. Bu durumda rivayette geçen Bakara sûresinin ilk dört ayeti ifadesi ya huruf-i mukatta bir sonraki ayetle birleştirilerek bir ayet sayılmıştır. Ya da rivayetin metni ile ilgili bir problem vuku bulmuştur. Zira beşinci ayeti önceki dört ayetten ayırmak, muttakilerin akıbetini bildirmiş olması ve sonraki ayetlerin kafir ve münafıklardan konu açmış olması münasebetiyle kanaatimizce mümkün görünmemektedir.

[354] İbn Mesud'a dayandırılarak aktarılan rivayet şu şekildedir: "*Kim Bakara sûresinin evvelinden dört ayeti, Ayetu'l-Kürsî'yi, Âyetü'l-Kürsî'den sonraki iki ayeti ve Bakara sûresinin ahirinden üç ayeti okursa, ona ve ehline o gün şeytan yaklaşamaz. Onu, hiç bir şey rahatsız edemez. Mecnûna bunlar okunsa mutlaka ayılır/kendine gelir."* Bkz. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/720.

ile İbn Teymiyye'nin de bulunduğu birçok alim görüş beyan etmiş ve Allah'ın sıfatlarını bu şekilde beyan eden başka bir ayetin olmadığını belirtmişlerdir.[355]

Muslim'in *Sahîh*'inde geçen rivayetin metninde Âyetü'l-Kürsî için ismi tafdîl kullanılarak "En büyük ayet" tanımlaması yapılmıştır. Ubey b. Ka'b'ın merfû' olarak naklettiği rivayet şöyledir: "*Ey Ebu'l-Munzir, senin ezberlediğin Kur'an ayetlerinden hangisinin daha büyük (a'zam) olduğunu bilir misin?" Ubey "Allah ve Rasulu daha iyi bilir," cevabını verdi. Hz. Peygamber aynı soruyu tekrarlayınca "Ayetu'l Kursî," dedim. Bunun üzerine Hz. Peygamber Eliyle göğsüme vurarak şöyle dedi "Vallahi Ey Ebu'l-Munzir, ilim sana mübarek olsun," dedi.*[356]

Tirmizi ve Elbanî'nin zayıf addettikleri bir rivayete göre Âyetü'l-Kürsî, Kur'an ayetlerinin en önde gelenidir. Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği rivayet şöyledir: "*Her şeyin bir zirve noktası vardır. Kur'an'ın zirvesi de Bakara sûresi ve içinde Kur'an ayetlerinin seyyidi olan Âyetü'l-Kursî'dir," dedi.*[357]

Gün içinde okunan Âyetü'l-Kürsî'nin, gün boyunca kendisini okuyanı koruyacağı belirtilmiştir. Tirmizi'nin ğarîb hadis olarak kitabına aldığı ve senedinde zabt bakımından eleştirilen Abdurrahman b. Ebîbekr b. Ebî Melîke el-Melîkî'nin bulunduğu Ebû Hureyre rivayetine göre Hz. Peygamber (sav) şöyle buyurmuştur: "*Kim Hâmîm el-Mü'min, "İleyhi'l-Masir'a" kadar ve Ayetü'l-Kursî'yi sabahleyin okursa, akşama kadar bu sûreler onu korur. Kim bunları akşamleyin okursa, bu ayetler onu sabaha kadar muhafaza eder.*"[358]

---

[355] Gazzali'nin, Âyetü'l-Kürsînin bütün ayetlerin seyyidi olduğuna dair açıklamaları için Bkz. Gazzali, **Cevâhiru'l-Kur'an**, thk. Şeyh Muhammed Reşid Rıza el-Kebbanî, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1990, s. 73-76; Suyûtî, a.g.e., s. 159; İbn Teymiyye ise, Âyetü'l-Kürsî'nin faziletine dair şunları ifade etmektedir: "Allah, Hadîd sûresinin başında ve Haşr sûresinin sonunda kendi zâtı ve isimleri ile ilgili konuları bir çok ayetle anlatılmıştır. Ancak Kur'an'da muhteva itibarı ile Âyetu'l- kursi gibi Kur'an'ın ana konularını, bir tek ayette toplamış başka bir ayet yoktur. Bkz. İbn Teymiyye, **Mecmû'**, XVII/130.

[356] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 257, I/556.

[357] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/157; el-Elbânî, **Sisiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdû'a**, Mektebetu'l-Maarif, Riyad 1988, III/524.

[358] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/157; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/720; el-Mübârekfûrî, a.g.e., VIII/182.

Uzun olan ve Elbani'nin sahîh olarak nitelediği Ebû Eyyub el-Ensarî kanalıyla aktarılan başka bir rivayete göre, içinde Âyetü'l-Kürsî okunan ev, fâcir olan cinnîlerden muhafaza edilir.[359]

Mürsel veya mu'dal olduğu ifade edilen başka bir rivayete göre Hz. Peygamber, Kur'an'daki en büyük ayetin Ayetü'l-Kursî olduğunu ifade etmiştir. Rivayetin metni şöyledir: "*Bir adam "Ey Allah'ın Rasulu, Kur'an'ın hangi sûreleri daha büyüktür?" diye sormuş Hz. Peygamber "İhlâs sûresi," cevabını vermiştir. Adam "Kur'an'daki en büyük ayet hangisidir?"diye sormuş, Hz. Peygamber "Âyetü'l-Kürsî,"cevabını vermiştir. Adam yine "Ey Allah'ın Rasulu, Hangi ayetin sizde ve ümmetinizde daha fazla tezâhür etmesini istersiniz?" diye sorunca Hz. Peygamber "Bakara sûresinin sonu. Çünkü bu ayet, Allah'ın arşının altındaki rahmet*

---

[359] Problemli olduğunu düşündüğümüz rivayetin metni şöyledir: *Ebû Eyyub'un hurmalarının içinde bulunduğu bir kileri vardı. Her gün cinnî facire bir hanım gelir o hurmalardan alırdı. Ebû Eyyub Hz. Peygamber'e onu şikayet etti. Hz. Peygamber "Git, onu gördüğünde Allah'ın adıyla Allah'ın Rasulune icabet et, de" dedi. Ebû Eyyub onu yakaladı, ama cinnî kadın, bu hırsızlığı bir daha yapmayacağına dair yemin edince onu serbest bıraktı. Hz. Peygamber'e geldiğinde ona "Esirine ne yaptın?" diye sordu. Ebu Eyyub "Bir daha hırsızlık yapmayacağına dair yemin etti," dedi. Hz. Peygamber "Yalan söylemiştir. Zaten o, yalan söylemeye alışkındır," dedi. Ebu Eyyub, başka bir sefer yine onu yakaladı. Cinnî kadın, bir daha yapmayacağına dair yemin edince Ebu Eyyub, yine onu salıverdi. Hz. Peygamber'e geldiğinde ona "Esirine ne yaptın?" diye sordu. Ebu Eyyub "Bir daha yapmayacağına yemin etti," dedi. Hz. Peygamber "Yalan söylemiştir. Zaten o, yalan söylemeye alışkındır," dedi. Ebu Eyyub onu üçüncü defa hırsızlık yaparken yakaladı ve ona "Seni mutlaka Hz. Peygamber'in yanına götüreceğim," dedi. Cinnî "Sana bir şey hatırlatmak istiyorum. Bu da Ayetü'l-Kursî'dir. Bu ayeti evinde okursan şeytan ve başkası evine yaklaşamaz," dedi. Ebû Eyyub, Hz. Peygamber'e geldiğinde ona "Esirine ne yaptın?" diye sorunca, cinnînin söylediği şeyleri aktardı. Hz. Peygamber "Doğru söylemiştir, fakat kendisi yalancıdır," dedi.* Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 3, V/158; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 18, VII/285 (Farklı bir isnad ve metin ile de nakledilmiştir. Buradaki rivayet, Ebû Hureyre kanalıyla gelmektedir. Ebû Hureyre, buradaki metne göre sadaka/zekât için toplanan hurmaları korumakla vazifelendirilmiştir. Rivayetin devamı ise aynıdır); ikinci bir rivayette Şa'bî, Abdullah b. Mesud'dan şunu nakletmiştir: *Hz. Peygamber'in ashabından biri, cinnîden bir adamla karşılaştı, boğuştular. İnsan olan, cinnîyi yendi. İnsi olan ona "Ben, seni zayıf ve ezik olarak görüyorum. Kolların köpeğin kollarına benziyor. Siz cinnler hep bu şekilde misiniz? yoksa aranızda sadece böyle olan sen misin?" deyince cinnî "Hayır, vallahi ben onların pazusu güçlü olanlarındanım. Bana ikinci bir şans ver, eğer beni yenersen ben de, sana fayda verecek bir şey öğreteceğim" dedi. İnsi bu teklifi kabul etti. Cinnî "Âyetü'l-Kürsî'yi bilir misin?" diye sual edince sahabî "Evet," dedi. Bunun üzerine Cinnî "Âyetü'l-Kürsî hangi evde okunursa şeytan, eşeğin yellenmesi gibi o evden çıkar ve sabah oluncaya kadar bir daha o eve girmez," dedi.* Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/720 (Dârimi'nin *Sünen*'ini tahkik eden Huseyn Selîm Esed, Şa'bî'nin İbn Mesud'dan hadis işitmediğini bildiren muhaddislerin arasında Hâkim, Darekutnî ve Ebû Hatim'in de bulunduğunu belirtmiştir. Bkz. Aynı yer).; Üçüncü bir rivayet ise şöyledir: "*Allah, semavat ve arzı Ayetü'l-Kursî'den daha büyük yaratmamıştır*." Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 5, V/161.

hazinelerindendir. Bu fazileti bu ümmete vermiştir. Bu ayetler, dünya ve ahiretteki bütün hayırları şâmildir," cevabını vermiştir.[360]

Konu ile ilgili aktarılan bir rivayetin muhtevasında, ism-i a'zamın Âyetü'l-Kürsî'de geçtiği bilgisi yer almaktadır. İsnadında Ubeydullah b. Ebî Ziyâd ve Şehr b. Havşeb bulunduğundan zayıf kabul edilen rivayeti, Esma binti Yezid, merfû' olarak şu ifadelerle nakletmiştir: " *Allah'ın ism-i a'zamı şu iki ayette olanlardır: Âyetü'l-Kürsî ile "ve ilâhukum ilâhun vâhid."* [361]

1.2.3.3. Bakara Sûresinin Sonundaki Ayetlerin Fazileti

Bakara sûresinin fazileti ile ilgili rivayetlerin muhtevası daha önce açıklanmıştı. Fedâilu'l-Kur'an bölümünde faziletinden bahsedilen ayetlerden biri, Bakara sûresinin sonundaki (Âmene'r-Rasûlu) ayetlerdir.

Birçok hadis kaynağında geçen bu rivayetlerde, söz konusu rivayetlerin geceleyin okunmasına vurguda bulunulmaktadır. Ebû Mesud el-Ensarî'den gelen rivayette, Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kim Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti geceleyin okursa, bu ona kâfidir."*[362] Başka bir rivayette, Abdurrahman b. Yezîd, Ka'be'nin yanında Ebû Mesud ile karşılaşmış, Bakara sûresinin sonundaki iki ayetin fazileti ile ilgili olan hadisin kendisine ulaştığını ona bildirmiş, Ebû Mesud da hadisi aynı metin ile kendisine aktarmıştır.[363]

Tirmizî ile Dârimî'de geçen ve sahîh olmayan bazı rivayetlerde, Bakara sûresinin üç gece okunduğu evlere şeytanın yaklaşamayacağı ifade edilmiştir. Tahir

---

[360] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/14 (muhakkikin notu).

[361] "*Sizin İlahınız tek bir ilahtır; O'ndan başka ilah yoktur; O, Rahman'dır, Rahim'dir*." Bakara, 2/163; Rivayet için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXXV/584 (tahkîkte); Ebû Davud, 8 **Kitâbu'l-Vitr**, 23, II/168; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/721 (tahkîkte).

[362] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 27, 34, VI/110, 113; 64 **Kitâbu'l-Meğâzî** 12, V/17; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 4, V/159; Ebû Davud, 6 **Kitâbu Şehri Ramadan** 9, II/118; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/721; İbn Mâce, 5 **Kitâbu İkâmeti's-Sala** 183,I/437; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an (es-Sünenü'l-Kübrâ)** 12, VII/252 (Nesaî'de bu rivayet, yine sahabî Ebû Mesud kanalıyla, metninde takdim-tehirler olmakla beraber üç farklı isnad ile zikredilmiştir.); İbn Huzeyme, **Sahîhu İbn Huzeyme**, II/180; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII/300, 320, 322, 323, 326; el-Humeydî, **Müsned**, I/215; Taberânî, **el-Mucemu'l-Kebîr**, XVII/203.

[363] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 255, I/554.

el-Makdîsî'nin (ö.507/1113) ihtiyatla karşıladığı rivayeti[364], Nu'man b. Beşir, Hz. Peygamber'den şöyle nakletmiştir: "*Allah, semavat ve arzı yaratmadan iki bin yıl önce bir yazı (kitap) yazdı ve Bakara sûresinin kendisiyle bittiği iki ayeti buradan inzâl etti. Bu ayetler, üç gece hangi evde okunursa, şeytan oraya yaklaşamaz."* [365]Mürsel olduğu ifade edilip Dârimî'de geçen ve Cubeyr b. Nufeyr'den nakledilen diğer bir rivayete göre Hz. Peygamber, şunları söylemiştir:"*Allah, Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti, arşının altındaki hazineden bana verdi. Bu ayetleri öğreniniz ve kadınlarınıza öğretiniz. Çünkü bu iki ayet salat, Kur'an ve duadır."*[366]

Huzeyfe'nin, merfû' olarak naklettiği başka bir rivayette, Hz. Peygamber'e bahşedilip kendisinden önce kimseye verilmemiş olan Bakara sûresinin sonundaki ayetlerin faziletinden bahsedilmiştir: "*Biz, üç şeyle diğer insanlardan üstün kılındık. Yeryüzü, bize mescid, toprak bize temiz kılındı; saflarımız meleklerin safları gibi kabul edildi ve bana Bakara suresinin sonundaki ayetler verildi. Arşın altındaki hazineden olan bu ayetler, ne benden önce, ne de benden sonra kimseye verilmiştir."* [367]

1.2.3.4. Haşr Sûresinin Son Ayetlerinin Fazileti

Haşr sûresinin sonundaki ayetlerin faziletine dair rivayetlerde, bu ayetlerin sabah ve akşam okunması durumunda, yetmiş bin meleğin okuyanın affedilmesi için Allah'tan istiğfarda bulunacağı ve o gün ölürse şehît olarak öleceği belirtilmiştir. İsnadında ömrünün sonlarına doğru ihtilatta bulunduğu ve bazı alimlerin zayıf râvî

---

[364] Muhammed b. Tâhir el-Makdisî, **Zehîratu'l-Huffâz**, thk. Abdurrahman el-Firyâî, Daru's-Selef, Riyad 1996, I/588.

[365] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXX/363(Muhakkik el-Arnavud, "İsnadı hasen, ricali ise güvenilir" ifadelerini kullanmıştır. Bkz. Aynı yer.); Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 4, V/160 (Rivayet için Tirmizî, hasan-ğarîb ifadesini kullanmıştır); Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/721.

[366] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/722 (tahkîkte); el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/1400.

[367] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, VII/259. ("Bana verilip benden önce hiç kimseye verilmeyen.."formunda gelen bir çok rivayet bulunmaktadır. Buhârî'deki bir rivayette bu sayı beş (Buhârî, 7 **Kitâbu't-Teyemmum** 1, I/86) olarak geçmekte iken, Muslim'deki başka bir rivayette (Muslim, **Kitâbu'l-Mesâcid**, 3, 4, 5, 6, I/371-372) üç ve altı sayıları geçmektedir. İbn Hacer, Nesâî'nin yukarıdaki rivayetine atıfta bulunmuş ve Hz. Peygamber'e verilip kendisinden öncekilere verilmeyen birçok hasletin rivayetlerde vârid olduğunu belirtmiştir. Ancak "Bana verilip benden önce hiç kimseye verilmeyen.."formunda gelen rivayetlerde "Bakara sûresinin son ayetleri" ifadesi, hadis kaynakları içerisinde sadece İbn Huzeyme ve Nesâî'de geçmektedir. Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, I/569).

kabul ettikleri Halit b. Tahman bulunmasından dolayı rivayet, sahîh kabul edilmemiştir. Tirmizi'nin ğarip hadis olarak nitelediği rivayette Ma'kıl b. Yesar, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini aktarmaktadır: "*Kim sabahleyin üç defa kovulmuş şeytandan Alîm ve Semî' olan Allah'a sığınırım, der ve Haşr sûresinin ahirindeki üç ayeti okursa Allah, yetmiş bin meleği akşama kadar kendisine dua etmek üzere görevlendirir. Bugün ölürse şehit olarak ölmüş olur. Kim akşamleyin bu şekilde okursa aynen bunun gibidir.*"[368]Başka bir rivayette ise, istiazeyi içeren metin bulunmamaktadır. Hişam'ın Hasan'dan mevkûf olarak naklettiği rivayet şöyledir: "*Kim, sabahleyin Haşr sûresinin sonundaki üç ayeti okur ve o gün ölürse, şehitlerden yazılır. Kim akşamleyin okur ve onun gecesinde ölürse şehitlerden yazılır.*"[369]

Öte taraftan belli ayetleri okumanın faziletine dair rivayetler, genel manada şöyle değerlendirilmiştir: Sahabe belli zaman ve yerlerde Kâf, A'la, Kâfirûn, İhlâs, Âyetü'l-Kürsî, Âl-i İmran sûresinin sonu vb. bazı sûre ve ayetleri tekrar tekrar okuyordu. Hz. Peygamber (sav), sahabeyi bu sûre ve ayetlerin tilaveti konusunda sadece irşâd etmekle kalmamış, aynı zamanda ümmetinin Kur'an ile olan irtibatlarının devamlılığını sağlamlamayı amaçlamıştır.[370]Söz konusu değerlendirmenin rivayetleri kabul eden bir yaklaşım ile yapıldığı kanaatini taşıdığımızı belirtmekte yarar görüyoruz.

Kütüb-i Tis'a'da bazı ayetlerin faziletleri ile ilgili rivayetlerin muhtevası bu şekildedir. Daha önceki rivayetlerde olduğu gibi, bu rivayetlerde de isnad bakımından problemli olan rivayetlerin sayısı az değildir. Rivayetlerin genel teması, bu ayetlerin okunması durumunda, kişinin affedileceği, büyük sevaba nail olacağı ve şehitlerden yazılacağı gibi konulardır. Sorgulanması ve üzerinde düşünülmesi gereken şey, söz konusu rivayetlerin Hz. Peygamber'e nisbetinin sıhhat derecesidir. Bu rivayetlerin ümmet nezdinde hatırı sayılır bir hadis kitabında geçmiş olması, isnad ve metin açısından hiç bir sorun taşımadığı argümanını desteklememektedir.

---

[368] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXIII/421 (tahkîkte); Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/182. Bu rivayetle ilgili olarak el-Mubarekfûrî, isnadda geçen Halit b. Tahmân'ın vefatından yirmi yıl önce ihtilatta bulunduğu bilgisini vermekle yetinmiş ve rivayeti tevil etmeye çalışmıştır. Bkz. el-Mubârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, VIII/193.

[369] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, II/726.

[370]Faruk Hamade, **es-Sahîh fî Fedâili'l-Kur'an ve Süverihi ve Âyatih**, s.10.

Bu yaklaşım tarzı bir başka vecheden, bu hadisleri bir beşer olarak bir araya getirmek için ciddi çabalar sarf eden musanniflerin, beşeriyet sıfatlarını ihlal etmek ve onlara masumiyet kazandırmak ile sonuçlanabilir ki bu, kabul edilebilir bir durum değildir.

Kanaatimize göre küçük bir amel karşılığında çok büyük mükâfat vaadeden rivayetlerin önemli bir kısmı ihtiyatla karşılanmalıdır. Örneğin şehitlik, İslam'ın büyük önem atfettiği ve kişinin canını Allah yolunda feda etmekle neticelenen yüksek bir makamdır. Buna benzer rivayetlerin, Hz. Peygamber'in genel tavrı ve Kur'an'ın konu ile ilgili makul ölçüleri dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekmektedir.[371]Eğer bu ölçüler çerçevesinde bu ve buna benzer rivayetler değerlendirilmez ve "muteber" bir hadis kitabında geçtiği, dolayısıyla olduğu gibi kabul edilmesi gerektiği düşüncesinden hareket edilirse, o zaman bu durum, Hz. Peygamber'in sîreti boyunca ortaya koyduğu mücadele ile uyumluluk arzetmiş olmayacaktır.

1.2.4. Belli Sayıdaki Ayetleri Tilavet Etmenin Fazileti ile İlgili Rivayetler

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetler incelendiğinde, belli sayıdaki ayet gruplarını okumanın faziletini içeren rivayetlerin varlığı gözden kaçmamaktadır. Rivayetlerde on, elli, yüz, ikiyüz, yüz ayet ile bin ayet arası, bin ayet gibi adet bildiren lafızların vârid olduğu görülmektedir. Bu rivayetlerin *Kütüb-i Tis'a* içerisinde, sadece *Dârimî*'de geçmiş olması ve önemli bir kısmının mevkûf olması da üzerinde durulması gereken başka bir konudur. Aşağıdaki başlıklarda sayısal niteliği ağır basan rivayetlerin muhtevası ortaya konulacaktır.

1.2.4.1. On Ayet Okumak

Temim ed-Dâri'de mevkûf olarak kalan rivayette on ayet okuyan kimsenin ğafillerden olmayacağı belirtilmiştir. Rivayetin metni şöyledir: "*Kim, bir gecede on ayet okursa ğafillerden yazılmaz.*"[372] İsnadının, irsalden dolayı zayıf olduğu görülen

---

[371] Ayrıntılı bilgi için bkz. M. Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodlojisi**, s. 257-260
[372] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 26, II/730.

ve Temim ed-Dâri'nin, Füdale b. Ubeyd'den naklettiği başka bir rivayet ise şöyledir: "*Kim bir gecede on ayet okursa, namaz kılanlardan yazılır.*"[373]

1.2.4.2. Elli Ayet Okumak

Rivayetlerde geçen onlu sayılardan biri de elli rakamıdır. Darimî'nin *Sünen*'inde geçen bazı rivayetlere göre elli ayetin okunması tavsiye edilmiştir. Bu konuda iki rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerin birinde elli ayet okuyanın "ğafillerden" yazılmayacağı, diğerinde elli ayet okuyanın "hafizînden" yazılacağı bidirilmektedir.[374]

1.2.4.3. Yüz Ayet Okumak

Darimi'nin *Sünen*'inde yer alan bazı rivayetlerde, yüz ayet okunmasının faziletinden bahsedilmiştir. İsnadında Musa b. Ubeyde'nin olmasından ötürü çok zayıf olduğu belirtilen ve Ebu'd-Derda kanalıyla Hz. Peygamber'e ref' edilen rivayet şöyledir:"*Kim bir gecede yüz ayet okursa artık ğafillerden yazılmaz."*[375] Başka bir rivayette, yüz ayet okuyan kimsenin "kânitînden" yazılacağı ifade edilmiştir. Konuyla ilgili rivayette İbn Ömer'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kim bir gecede yüz ayet okursa o kanitîn'den (Allah'a ibadet eden) yazılır."*[376] Temîm ed-Darî kanalıyla gelen başka bir rivayette, Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kim bir gecede yüz ayet okursa, ona gecenin kunutu yazılır."* [377] Söz konusu rivayetin

---

[373] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 26, II/730.

[374] Ebu'l-Ahves'in, Abdullah'tan bildirdiği ilk rivayet şöyledir: "*Kim bir gecede elli ayet okursa ğafillerden yazılmaz*." Bkz. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 27, II/730; Munkatı' olduğu belirtilmiş olan diğer rivayet ise, Ebu Abdirrahman vasıtasıyla yine Temîm ed-Darî ile Füdale b. Ubeyd'den rivayet edilmiştir: "*Kim bir gecede elli ayet okursa o hafizînden yazılır*." Bkz. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 27, II/730.

[375] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, II/731; Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, III/380; Ebû Umame'de mevkûf olarak kalan rivayette de aynı bilgi vardır:"*Kim yüz ayet okursa ğafillerden yazılmaz*." Bkz. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, II/731.

[376] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, II/731.

[377] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, II/731 (tahkîkte); Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII/156 (tahkîkte).

isnadındaki râvîlerden Süleyman b. Mûsa eş-Şâmî'nin münkeru'l-Hadis ve Yahya b. Bistâm'ın zayıf olduğu belirtilmiştir.[378]

1.2.4.4. İki Yüz Ayet Okumak

İki yüz ayetin okunmasıyla ilgili Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde sadece bir rivayet geçmektedir. O da yine Darimî'nin *Sünen'*inde bulunmaktadır Muhteva itibarı ile yukarıdaki rivayetlere yakın olmakla birlikte, bu rivayette sadece okunacak ayet sayısı değişkenlik göstermiştir. Hubeyb b. Ubeyd, Ebû Ümame'den şunu işittiğini nakletmiştir: "*Kim iki yüz ayet okursa, kanitîn'den yazılır.*"[379]

1.2.4.5. Beş Yüz Ayetten Bin Ayete Kadar Okumak

Beş yüz ayetten bin ayete kadar okuyan kişiye bir kintar ölçüsünde sevap yazılacağı belirtilmiştir. Dârimî'nin aktardığına göre kintar, bir öküzün yüklenebileceği kadar altındır. Mevkûf olarak gelen haberde Ebû Said el-Hûdrî'nin şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kim bir gece on ayet okursa, zâkirlerden; kim yüz ayet okursa kanitîn'den yazılır. Kim beş yüz ayetten bin ayete kadar okursa ona bir kintar sevap yazılır. Kintarın ne kadar olduğu kendisine sorulunca o, öküzün yükü ağırlığınca altındır,*" cevabını vermiştir. [380]

İrsalden dolayı zayıf olduğu belirtilen başka bir rivayette, geceleyin beş yüz ila bin ayete kadar okuyan kişiye, ahirette bir kintar verileceği bildirilmiştir. Hasan, Hz. Peygamber'e ref'edilen rivayet şöyledir: "*Kim bir gecede yüz ayet okursa Kur'an onunla bu gecede tartışmaz. Kim bir gecede iki yüz ayet okursa ona gecenin kunutu yazılır. Kim bir gecede beş yüz ayetten bin ayete kadar okursa ahirette bir kintar sevap verilmiş olarak sabaha çıkar. Kintarın ne olduğu sorulunca on iki bin*" cevabını vermiştir.[381]

---

[378] el-Elbânî, **Sisiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha**, II/245
[379] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 29, II/732; Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, III/380
[380] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 30, II/732; Kintar'ın ne kadar olduğu ile ilgili Dârimî'de müstakil bir bâb başlığı açılmıştır (Bâbu Kem Yekûnu el-kintâr). Bkz. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 32, II/733.
[381] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 30, II/732; İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, I/53; Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef,** III/380.

1.2.4.6. Bin Ayet Okumak

Ebu Umame'nin bin ayet okuyan kişiye bir kintar ecir yazılacağını bildirdiği rivayet şöyledir: Hubeyb b. Ubeyd, Ebû Umame'den şunu işittiğini nakletmiştir: "*Kim bin ayet okursa ona bir kintar ecir yazılır. Kîrat ise, kintardan bir cüzdür. Dünyanızda bulunan şeyler, ona denk değildir."* [382]Ebu Abdurrahman'ın naklettiğine göre ise, Temîm ed-Darî ve Fudale b. Ubeyd şöyle demişlerdir: "*Kim bir gecede bin ayet okursa, ona bir kintar yazılır. Kîrat ise kintarın bir parçasıdır. Bu, dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır ve bunu okuyan Allah'ın dilediği kadar ecr kazanır."*[383]

Yukarıdaki rivayetlerde, Kur'an'ın belli sayıdaki ayetlerinin okunması, işlenen ana tema olarak görülmektedir. Hadis usûl bilginlerinin, hadislerin Hz. Peygamber'den sâdır olup olmadığını anlamak üzere metin ile ilgili getirdikleri kriterlerden bazıları, lafız ve uslûbda bir bozukluğun olmaması, küçük bir amel karşılığında büyük mükafat vadedilmemesi ile Kur'an ve sahîh sünnetteki ölçülere uygunluk arzetmesidir. Söz konusu rivayetlerin bu açıdan değerlendirilmesi gerektiği kanaatini taşımaktayız. Bu rivayetlerin önemli bir kısmı, mevkûf bir haber olarak nakledilmiştir. Bir diğer husus da sayısal bir nitelik arz eden bu rivayetlerin Kütüb-i Sitte kaynakları içerisinde yer bulmadığıdır. Bu da akla binlerce hadisi kitaplarına almış olan muhaddislerin, bu rivayetleri kitaplarına neden özellikle almadıkları sorusunu gündeme getirmektedir. Bize göre bu nitelikteki rivayetlerin özellikle Dârimi'nin *Sünen*'inde yer almış olması, Dârimî'nin bir metod olarak konu ile ilgili olduğunu düşündüğü bütün rivayetleri kitabına taşıması, merfû' bir rivayet olup olmadığına ve isnadındaki râvîlerin cerh-ta'dîl durumları ile ittisal şartına yeteri kadar önem vermemesinden kaynaklanmış olmalıdır. Dikkati celbeden bir başka nokta ise, bu rivayetlerin varlığının fotoğrafın bütününü ortaya koymasa da başta Darimî olmak üzere, o dönemdeki hadis alışverişinin karakteri ve dönemin Kur'an ile ilgili rivayetlere bakış açıları hakkında bize ipuçları sunmasıdır.

---

[382] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 31, II/733.
[383] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 31, II/733.

1.2.4.7. Kur'an'ı Hatmetmek

Kur'an'ı baştan sona okumak, tilavetini yapmak şeklinde tanımlanabilecek olan hatim ya da yaygın kullanışı ile hatim indirmek, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde bahsi geçen konulardandır. "Hatim indirmek" ifadesine kaynaklık ettiğini düşündüğümüz rivayetlere baktığımızda, bu rivayetlerin Kur'an'ın ne kadar sürede hatmedilmesinin uygun olacağı ve Kur'an'ın hatmedilmesinin fazileti gibi konuları hâvî olduğu görülür.

Rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı bitiren, ancak fâsıla vermeksizin başından okumaya tekrar başlayan kişiyi medheden ifadeleri bulunmaktadır. Rivayetlerden biri, Katade vasıtasıyla Zürare b. Ebî Evfa'dan nakledilmiştir: "*Hz. Peygamber'e hangi amelin daha faziletli olduğu soruldu. Hz. Peygamber "el-Hâllu'l-Murtehil," dedi. "Bu ne demektir," diye sorulunca, o "Sahibu'l-Kur'andır, Kur'an'ı evvelinden ahirine; ahirinden evveline okur. Ne zaman bitirirse döner tekrar okur,"* buyurmuştur. Rivayet, irsal içerdiğinden ve isnadın râvîlerinden Salih el-Merî'nin hadis aktarma ehliyetini haiz olmadığından zayıf kabul edilmiştir.[384] Rivayeti, aynı metin ile İbn Abbas'a dayandırarak aktaranlardan biri de Tirmizi'dir. Tirmizi rivayetin, isnadındaki zaaf dolayısıyla (إسناده ليس بالقوي) ğarib olduğunu belirtmiştir.[385]

Kur'an'ın hatmedilip tekrar başından okunmasına tanık olanların değerine yönelik rivayetler de vârid olmuştur. Dârimi'nin *Sünen*'ini tahkik eden Huseyn Selim'in, isnadında irsal ve râvîlerinden Salih b. Beşîr'in zayıf olduğunu belirttiği, Ebû Kilabe'den merfû' olarak nakledilen rivayet şöyledir: "*Kim Kur'an'ın başından okunmasına şahit oldu ise, o sanki Allah yolunda bir fethe şahit olmuştur.Kim Kur'an'ın hatmedilmesine şahit olursa, sanki savaştan sonra dağıtılan ğanimetlere şahit olmuş gibidir.*"[386]

---

[384] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/734 (Tahkikte).
[385] Tirmizî, 47 **Kitâbu'l-Kıraât** 13, V/197.
[386] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/734.

İsnadının zayıf olduğu belirtilen bir rivayette, Sabit el-Benanî, Enes b. Mâlik ile ilgili olarak şunları nakletmektedir: "*Enes b. Mâlik, geceleyin Kur'an'ı hatmetme arefesinde, sabah okumak üzere Kur'an'dan bir parçayı bırakır; sabahleyin ev ahalisini toplar onlarla birlikte hatmederdi.*"[387]

Kur'an okunduktan sonra dua edildiğinde meleklerin bu duaya iştirak edecekleri nakledilmiştir. Rivayeti Kuzaa b. Süveyd, Hamîd el-A'rac'dan şu ifadeler ile nakletmiştir:"*Kim Kur'an'ı okur, sonra dua ederse dört bin melek onun duasına âmin, der*."[388]

Rivayetlerde zikredilen noktalardan biri de, Kur'an'ın hatmi esnasında yapılacak duanın makbul olacağı hususudur. Said b. er-Rabî', Şu'be'den o, el-Hakem'den o, Mucahid'in birisini kendisine gönderdiğini ve o kişinin şöyle dediğini nakletmiştir: *"Biz Kur'an'ı hatmetmek istiyoruz, bu nedenle seni de davet ediyoruz. Bize Kur'an'ın hatmedilmesi esnasında yapılacak duanın müstecâb olacağı haberi ulaştı." Râvî dedi ki "Onlar da dua ettiler*." [389]

Gündüz ve gece Kur'an'ı hatmedene meleklerin gün boyunca dua edecekleri bildirilmiştir. Evzaî, Abde'nin şöyle dediğini nakletmektedir: "*Bir kişi, Kur'an'ı gündüzleyin hatmederse akşama kadar melekler ona dua ederler. Eğer geceleyin Kur'an'ı hatmederse melekler sabaha kadar ona dua ederler.*"[390] Yine vârid olan haberlerden biri şöyledir: İbrahim Musa, Cerîr'den o, A'meş'ten o, İbrahim'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kişi, Kur'an'ı gündüzün kırâat ederse, melekler akşama kadar ona dua ederler. Geceleyin okursa melekler sabaha kadar ona dua ederler." Süleyman ise şöyle dedi: "Arkadaşlarımızdan bazıları, Kur'an'ı hatmetmeyi gündüz ve gecenin evvelinde yapmaktan hoşlanırlardı.*"[391]

---

[387] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/734 (muhakkikin notu); el-Elbânî, mana olarak aynı, ancak küçük lafız farklılıklarının bulunduğu başka bir isnad için râvîlerinin güvenilir olmaması nedeniyle zayıf hadis olarak değerlendirmiştir. Bkz. el-Elbânî, **Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdûa**, X/105.
[388] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/734.
[389] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/734.
[390] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/734.
[391] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/734.

Darimî'de geçen bir rivayete göre Abde, Halid b. Ma'dan'dan şunu nakletmiştir: "*Kur'an'ı okuyana ve öğrendiği sûreyi bitirinceye kadar tilavet edene melekler dua ederler. Sizden biri, bir sûreyi okuduğunda, bu sûreden iki ayeti bırakıp gündüzün sonunda okusun ta ki melekler, Kur'an'ı okuyan ve okutana gündüzün evvelinden ahirine kadar dua etmiş olsunlar*."[392]

Bu rivayetlerden, sahabenin geceleyin bir sûreyi veya Kur'an'ı hatmetme durumunda Kur'an'dan bir parçayı sabah vaktine te'hir ettikleri ve hatim yapıldığında ise ev ahalisiyle beraber hatim duasını yaptıkları anlaşılmaktadır. Günümüzde topluca yapılan hatim duasının temellerinin bu rivayetlere dayandığını söylemek mümkündür. Ancak belirtmek gerekir ki, sahîh rivayetlerde Hz. Peygamber döneminde bir hatim duasının yapıldığı bilgisine rastlamadık. Zaten "hatim duası" ile ilgili rivayetlerin önemli bir kısmı merfû rivayet olarak değil, sahabe ve tabûnun uygulamaları şeklinde nakledilmiştir. Bu sebeple denilebilir ki, sahabe için "hatim" ifadesi, o güne kadar nâzil olanı okumak şeklinde tezâhür etmiştir. Bu tespit, vahyin devam ettiği ve henüz bir mushafa dönüşme imkanının olamadığı bilgisiyle de uyumluluk arzetmektedir.

Kur'an'ın ne kadar sürede hatmedileceği ile ilgili olarak bir kısmı Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde bir kısmı da başka bölümlerde olmak üzere farklı rivayetler bulunmaktadır. Tirmizî'nin hasenun sahîhun ğarîbun dediği rivayeti, Ebû Burde, Abdullah b. Amr'dan nakletmektedir. Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'e Kur'an'ı kaç günde hatmetmesi gerektiğini sormuş, Hz. Peygamber bir ayda bitirmesini tavsiye etmiştir. İbn Amr, takatinin yerinde olduğunu ve daha kısa sürede bitirebileceğini talep edince, Hz. Peygamber (sav) de sırasıyla yirmi beş gün, yirmi gün, on beş gün, on gün ve en son beş günde hatmetmesini istemiş, bundan daha kısa bir süreyi kabul etmemiştir.[393]

---

[392] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/709.

[393] Tirmizî, 47 **Kitâbu'l-Kırâat** 13, V/196 (Tirmizî, Abdullah b. Amr'dan daha başka rivayetlerin de olduğunu belirtmiştir. Abdullah b. Amr'dan gelen bu rivayetlerden birine göre Hz. Peygamber "Kur'an'ı üç günden az bir sürede okuyan kişi tam anlamıyla onu anlayamaz" buyurmuş, diğer rivayette göre de Hz. Peygamber kendisine Kur'an'ı kırk günde okumasını tavsiye etmiştir. Bu son rivayetten dolayı İshak b. İbrahim gibi bazı kimseler, Kur'an'ın en az kırk günde bir kıraat edilmesi

Buhârî'de geçen bir rivayete göre Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr'a Yedi gecede bir Kur'an'ı hatmetmesini tavsiye etmiştir.[394] Başka bir rivayete göre Hz. Peygamber, Kur'an'ı ayda bir hatmetmesini tavsiye etmiş, Abdullah'ın ısrarı üzerine yirmi günde bir, sonra on günde bir, sonra yedi günde bir hatmetmesini istemiştir. Abdullah, Hz. Peygamber'e gençliğinden ve kuvvetinden istifade etme imkânı vermesini ve süreyi daha da azaltmasını istemiş, fakat Hz. Peygamber (sav) bunu kabul etmemiştir. [395] Nesâî'deki varyantlarda, her ikisi de Abdullah b. Amr'dan olmak üzere iki rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin birinde metnin son kısımı "Beş günde bir hatmet", diğerinde "Üç günde bir hatmet" şeklindedir. Aynı bâb altında nakledilen başka bir rivayette ise "Üç günden az Kur'an'ı hatmeden kişinin Kur'an'ı gerçek manada anlamış olamayacağı" ziyadesi mevcuttur.[396] Bununla birlikte sahabeden bazılarının iki güne bir Kur'an'ı hatmettikleri bilgisi Dârimî'de geçmektedir.[397]Bir diğer rivayette de kıraatin üç ayetten az olmaması gerektiği belirtilmiştir.[398]

İbn Hacer, Abdullah b. Amr'dan merfû' olarak rivayet edilen bir hadis uyarınca Kur'an'ın üç günden daha az sürede okunduğu zaman tam olarak anlaşılamayacağını[399], yine Abdullah b. Amr'dan sahîh bir isnadla gelen başka bir

---

gerektiğini bildirmişken, bazı ilim ehli de ilk hadisi dikkate alarak Kur'an'ın üç günden daha az bir sürede okunmasının uygun olamayacağını savunmuşlardır. Bunu savunan ilim ehlinin dayandığı nokta ise, Kur'an'ın tertil ile okunmasının, kısa sürede çokça okunmasına tercih edilmesi gerektiği kanaatidir. Bkz. Aynı yer); Ebu Davud, 6 **Kitabu Şehri Ramadan** 8, II/112-113 (Ebû Davud'un *Sünen*'inde bu konu, "Ramazan ayı kitabı" altındaki sekizinci babta zikredilmiştir. Buna göre Abdullah b. Amr'a Hz. Peygamber, Kur'an'ın hatmedilmesinin en kısa süresi olarak üç günü işaret etmiş ve : "Üç günden az sürede Kur'an'ı hatmeden Kur'an'ı tam olarak kavrayamaz", demiştir. Diğer bir rivayette de "Yedi günde oku, bundan daha az sürede okuma" tavsiyesinde bulunmuştur.); İbn Mâce, 5 **Kitabu İkameti's-Sala** 178, I/428; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/735; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI/104.

[394] Buhârî'de iki farklı isnadla geçen ve yine Abdullah b. Amr'dan nakledilen rivayete göre Hz. Peygamber (sav), ona Kur'an'ı bir ayda hatmetmesini tavsiye etmiş, Abdullah b. Amr daha kısa sürede okuyabileceğini belirtince, Hz. Peygamber, bir haftaya kadar süreyi düşürmüştür. Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, VI/113-114; 196-197; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI/52, 67, 92.

[395] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 48, s. VII/285.

[396] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 48, s. VII/286.

[397] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/735.

[398] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, VI/113.

[399] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI/ 92.

rivayete göre de Kur'an'ın yedi günde okunmasının daha uygun olacağını belirtmiştir.[400]

Hz. Aişe'den gelen bir diğer rivayete göre de, yine Hz. Peygamber'in üç günden daha az bir sürede Kur'an'ı hatmetmediği belirtilmiştir. Ahmed b. Hanbel, Ebû Ubeyd ve İshak b. Râhûye bu ikinci görüşü benimsemişlerdir. Ancak seleften Kur'an'ı daha az sürede okuyanların bulunduğu bilinmektedir. Bize göre İbn Hacer'in de işaret ettiği gibi bu konuda Nevevî'nin görüşü muteârız gibi görünen rivayetleri telif etmede daha uygun görünmektedir. Nevevî, Kur'an'ı hatmetme süresinin şahıslara ve durumlara göre değişebileceğini, anlayış ve dikkat sahibi olan kimselerin tedebbürü ihmal etmemek ve manası üzerinde derinden tefekkür etmek koşuluyla, Kur'an'ı istediği sürede; böyle olmayanların da daha uzun sürede Kur'an'ı hatmedebileceğini belirtmiştir. İbn Hacer, hızlı Kur'an tilavetinin yani mahrec ve mana kaymasına sebep olabilecek tilavetin (hezreme) uygun olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca İbn Hacer, rivayetlerin bu şekilde farklı olmasının sebebini olayın muteaddit defalar vuku bulmasına bağlamaktadır.[401]el-Ayni de Kur'an'ı hatmetme süresinin farklılık arzetmesinin vücûb veya tahrîme delalet etmediğini ifade etmiştir.[402]

1.2.5. Kur'an Okuyanın Fazileti ile İlgili Rivayetler

Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde sûre ve ayetlerin faziletleri ile ilgili rivayetler olduğu gibi, Kur'an okuyan kişinin faziletini konu alan rivayetler de mevcuttur.

Kur'an okuyan ve onunla amel eden hadislerde övülmüştür. Buhârî'de geçen rivayete göre Salim b. Abdillah, Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'den şunu işittiğini nakletmiştir:"*İki kişi dışında kimseye hased etmek uygun olmaz. Biri, Allah'ın kendisine verdiği kitabı geceleri ikâme eden kişidir. Diğeri, Allah'ın kendisine mal verip bu malı gece gündüz sadaka veren kişidir*." [403] Bu rivayetin farklı bir versiyonu yine Buhârî'de geçmektedir. Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'den şunu

---

[400] Krş. Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/96; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI/375.
[401] İbn Hacer, a.g.e., IX/96.
[402] el-Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, IXXX/160.
[403] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, VI/107-108; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 50, VII/280.

nakletmektedir: "*İki kişi dışında hased etmek yoktur. Biri, Allah'ın kendisine öğrettiği Kur'an'ı gece gündüz tilavet edendir ki komşusu, onun okuduğu Kur'an'ı işittiğinde, falana verilen, keşke bana da verilmiş olsaydı da onunla emel edebilseydim, der. Diğeri, Allah'ın kendisine verdiği malı hak yolunda infak eden kişidir. Bir adam da onun bu durumunu görünce, keşke falana verilen bana da verilseydi de ben de onun yaptığını yapabilseydim," der.*[404]

Daha önce zikrettiğimiz bir rivayeti konu ile münasebeti olması hasebiyle burada da zikretmek istiyoruz. Birçok tarîkleri bulunan bu rivayet şöyledir: "*Kur'an okuyan mü'min, turunç gibidir, tadı güzel kokusu da güzeldir. Kur'an okumayan mü'min hurma gibidir, tadı güzel fakat kokusu yoktur. Kur'an okuyan münafık reyhan otu gibidir. Kokusu güzel, tadı acıdır. Kur'an okumayan münafık, hanzeleye benzer, hiçbir kokusu olmadığı gibi tadı da acıdır."* [405]

Kur'an okuyan ve tilavette mâhir olan kişinin, meleklerle beraber olacağı bildirilmiştir. Sa'd b. Hişam, Hz. Aişe'nin Hz. Peygamber'den şunu naklettiğini bildirilmiştir: "*Kur'an'ı okuyup da onda mâhir olan değerli meleklerle birliktedir. Kur'an'ı okurken zorluk çekene ise iki sevap vardır.*"[406]

Rivayetlerde Kur'an okuyan kişiye verilecek sevap da dile getirilmiş, her bir harfin karşılığında on sevab verileceği belirtilmiştir. Tirmizi'nin hasen sahîh ğarib olarak nitelediği merfû' ve mevkûf olarak da nakledilen rivayette, Abdullah b. Mesud, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmektedir: "*Kim Allah'ın kitabından bir harf okursa, ona bir hasene vardır. Bir hasene, on katı ile karşılık bulur. Ben elif lâm mîm bir harftir, demiyorum. Fakat elif, bir harftir. Lâm, bir harftir. Mîm, bir harftir.*"[407]

---

[404] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, VI/107-108.
[405] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, VI/190; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 243, I/549 (Müslim'in naklettiği başka bir rivayette "Münafık" kelimesi yerine "Fâcir" geçmektedir. Bkz. Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, I/549)
[406] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 244, I/550; Buhârî, 65 **Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an** 80,VI/80; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, V/171; İbn Mâce, 33 **Kitâbu'l-Edeb** 52, II/1242.
[407] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, V/175; Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, III/366.

Dârimî'nin eserine aldığı ve Ebû Hureyre'den gelen başka bir rivayette, içinde Kur'an'ın okunduğu eve meleklerin ineceği ve şeytanların buradan kaçacağı ifade edilmiştir:"*İçinde Kur'an okunan ev, ahalisine genişler. Melekler iner, şeytanlar kaçar. İçinde Kur'an okunmayan ev ise, ahalisine dar gelir, orası meleklerin değil, şeytanların uğrağı olur."*[408]

Dârimî'de aktarılan başka rivayetlerde duvara asılı mushafların duvarda kalmaması gerektiği, kalplerde yer edinmesi gerektiği ifade edilmiştir. Ebu Umâme'den şu rivayet nakledilmiştir: "*Kur'an'ı okuyunuz. Astığınız mushaflar, sizleri aldatmasın. Allah, içinde Kur'an bulunan bir kalbe azab etmez*." [409] Hz. Peygamber döneminde tekevvün etmiş bir mushaf mevcut değildi. Dolayısıyla bu rivayetin sahabî Ebû Umame'nin Hz. Peygamber'den görüp nakletmiş olması, tarihi verilere aykırıdır. Ancak, vahyin bir musahafa dönüşmesi ile birlikte, mushafı önceleyip içindekileri öteleyen bir yaklaşımın var olabileceğini ve yukarıdaki ifadelerin bu amaç ile yapılmış bir uyarı olarak değerlendirilebileceğini belirtmemiz gerekmektedir.

Kur'an'ın kıyamet gününde kendisini okuyan bazı kişilere şefaat edeceği, bazılarını da cehenneme sevkedeceği ifade edilmiştir. Hadis kaynakları içerisinde sadece Dârimî'de geçen rivayete göre İbn Mesud'un şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kur'an kıyamette gelir, sahibine şafaat eder ve onu cennete götüren bir rehber olur. Yine Kur'an (bazılarının) aleyhine şahitlik eder ve onları cehenneme sevkeder."*[410]

1.2.6. Kur'an'ı Hıfzedenin Fazileti ile İlgili Rivayetler

Rivayetler incelendiğinde, Kur'an'ı okuyanın faziletinin yanı sıra Kur'an'ı ezberleyenlerin faziletini konu alan hadislerin de varolduğu görülecektir. Bu rivayetlerin ana teması, Hz. Peygamber'in bir taraftan nâzil olan vahyi insanlara ulaştırırken, diğer taraftan sahabîlerine Kur'an'ı okuyup hafızalarına almalarını teşviktir.

---

[408] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/706.
[409] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/706.
[410] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/706.

Kur'an'ı ezberleyen kişi sağlam bir eve benzetilmiştir. İbn Abbas, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir*:"Sinesinde Kur'an'dan bir şey bulunmayan kişi, harabe olmuş bir ev gibidir*."[411] *"Fezâilu'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi İle İlgili Rivayetlerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi"* isimli yüksek lisans çalışmasında, yukarıdaki rivayet de isnadları ile birlikte incelenmiş, Ahmed b. Hanbel ile Dârimi'nin rivayetlerinin sahîh olduğu sonucuna ulaşılmıştır.[412]

Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünde aktarılan rivayetlerden biri, evlenmek isteyen bir sahabînin ezbere bildiği sûreler karşılığında Hz. Peygamber tarafından evlendirilmesidir. Buna göre bir hanım Hz. Peygamber'e gelerek onunla evlenmek istemiş, Hz. Peygamber herhangi bir şey söylemeyince, orada bulunan sahabîlerden biri ileri atılarak bu hanımla evlenmek istediğini belirtmiştir. Hz. Peygamber, kadına vermek üzere bir mal veya demirden bir yüzük getirmesini bu sahabîden istemiş, sahabî fakir olduğundan bunları bulamamış, ancak üzerindeki izarı ikiye bölüp yarısını ona verebileceğini söylemiş, fakat Hz. Peygamber bunu kabul etmemiştir. Bundan sonra Hz. Peygamber, Kur'an'dan ezberinde olan yerlerin olup olmadığını sormuş, sahabî bazı sûrelerin ezberinde olduğunu belirtince Hz. Peygamber de "*Git, ben seni Kur'an'dan ezberlediğin sûreler karşılığında bu hanımla evlendirdim,"* buyurmuştur. [413]

Kur'an'ı ezberleyen kişiye kıyamette şefaat hakkı tanınacağı ifade edilmiştir. Rivayete göre Ali b. Ebi Talib, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kim Kur'an okur, ezberler, helalini helal; haramını haram kabul ederse Allah bunun karşılığında onu cennete koyacak ve ehl-i beytinden cehenneme gidecek on kişiye şefaat hakkı verecektir*."[414] Tirmizî, hadisin râvîlerinden Hafs b. Süleyman'ın hadis

---

[411] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 18, V/171; Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/706; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I/223; İbn Mâce, **Mukaddime**, 16.

[412] Mesut, Çakır, **Fezâilu'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi İle İlgili Rivayetlerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi**, s. 25-27, 2007.

[413] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, 22, VI/108; Muslim, **Nikâh**, 76, II/1041; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 45, s. 274.

[414] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, V/171; İbn Mâce, **Mukaddime** 16, s. 78; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** II/420 (Metni hemen hemen aynı olan ve farklı bir isnad ile Hz. Aişe'ye dayandırılarak aktarılan başka bir rivayet, zayıf hadisleri bir araya getiren Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) kitabında da yer almış ve bu rivayet için "Sabit değildir," kaydı konulmuştur. Bkz.

rivayetinde zayıf olduğunu, bu nedenle isnadının sahîh olmadığını belirttiği rivayet için ğarib hadis ifadesini kullanmıştır. Öte taraftan el-Elbânî, senedinde metrûk veya münker olduğunu belirttiği rivayetler için kullandığı "da'îfun cidden" ifadesini bu rivayet için de kullanmıştır.[415]

Bu rivayetlerde geçtiğine göre Cennette kişinin makamının, onun okuyacağı ayetlerle belirleneceği ifade edilmiştir. Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir*: "Kur'an ehline şöyle denilir "Oku ve yüksel; dünyada okuduğun gibi tertîl ile oku. Senin makamın okuduğun en son ayete kadar olacaktır*." [416] Rivayetin farklı bir versiyonu da şöyledir. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kıyamet günü, Kur'an getirilir ve şöyle der: Ya Rabbi, beni okuyanı süsle, der. Ona tâcu'l- kerâmet giydirilir. Sonra Kur'an: Ya Rabbi, arttır der. Ona hilletu'l- kerame giydirilir. Sonra Kur'an: Ondan razı ol, der. Allah da ondan razı olur ve ona şöyle denilir: Oku ve yüksel, her ayete karşılık sana hasene verilecektir*."[417]

Lafzı ve muhtevası itibarı ile incelenmeye muhtaç rivayetlerden birine göre Hz. Peygamber, ümmetinin günahlarının kendisine gösterildiği ve bu günahların en büyüğünün kişinin ezberlediği bir sûreyi unutması olduğu bilgisi yer almaktadır. Tirmizi, bu rivayeti ğarib olarak nitelemiş ve Muhammed b. İsmail ile müzâkere etmesi neticesinde onun da bu rivayeti bilmediğini aktarmıştır. İsnadının oldukça zayıf olduğu belirtilen[418] bu rivayette Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Mescidin temizliğiyle ilgilenen kişi dahil olmak üzere bana ümmetimin bütün ecirleri gösterildi. Aynı zaman da ümmetimin günahları da bana gösterildi. Bir kişinin bir sûre veya ayeti ezberleyip sonra unutmasından daha büyük bir günah görmedim*."[419] İbn Kesîr'in, Buhârî'ye dayandırarak aktardığına göre rivayeti Enes'ten

---

Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **el-İlelu'l-Mutenâhiye Fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye**, I/144) Ayrıca bkz. Mesut, Çakır, a.g.e., s. 72, 99.

[415] Bkz. el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/4, 432.

[416] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 18, V/177.

[417] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 18, V/178; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 41, s. 272.

[418] İsnadının sıhhati için bkz. el-Elbânî, **Daîfu Süneni Ebî Davud**, I/164;**Daîfut't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/433; İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, XIV/135-136.

[419] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, V/178; Ebû Davud, 2 **Kitâbu's-Sala** 16, I/179; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'an**, I/ 374.

aktaran el-Muttalib, aslında Enes'ten hadis işitmemiştir. Bu durumda rivayette bir kopukluktan bahsedilebilir. Öte yandan İbn Kesîr, isim vermeksizin bazı müfessirlerin yukarıdaki rivayeti *" Her kim de benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse, mutlaka ona dar bir geçim vardır. Biz onu kıyamet gününde kör olarak haşrederiz."*[420] ayeti çerçevesinde ele aldıklarını, zira Kur'an'dan yüz çevirmenin ilk basamağının unutmak, sonra itina göstermemek ve gevşeklik göstermek şeklinde olduğunu belirtmiştir.[421] İbn Hacerin de isnadının zayıf olduğunu belirttiği[422] rivayet, zayıf hadisleri derleyen kitaplarda da yer almış, isnadın râvîlerinden İbn Cureyc'in, el-Muttalib'ten hadis işitmediği ve bazı zayıf râvîlerden tedliste bulunduğu, bu nedenle rivayetin subûtunda problem olduğu belirtilmiştir.[423]Metin açısından da rivayet sorunlu görünmektedir. Zira büyük günahlar, farklı hadislerde belirtilmiş olmakla beraber, bunlar içerisinde Kur'an'ın unutulması bulunmamaktadır. Bu durum, metinle ilgili bir problemin de olabileceğini göstermektedir.

1.2.7. Kur'an'ı Öğrenme Ve Öğretmenin Fazileti ile İlgili Rivayetler

Hz. Peygamber'den Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi ile alakalı olarak birçok hadisin vârid olduğu, hadis kaynaklarındaki rivayet malzemesiyle ortaya konulmuştur. Hz. Peygamber, kendisine nâzil olan vahye ve muhtevasına yönelik ashabına teşvikte bulunmuş ve bu eylemin değerine işaret eden birçok hadis kendisinden nakledilmiştir. Bu rivayetlerden en meşhur olanı ise Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin, Osman'dan onun da, Hz. Peygamber'den naklettiği şu rivayettir: "*Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir."* [424] Abdurrahman es-Sülemî kanalıyla Osman b. Affan'ın Hz. Peygamber'den naklettiği belirtilen diğer bir rivayette metin şöyledir: "*Sizin en hayırlınız veya sizin en faziletliniz Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir. Bundan sonra Ebu Abdirrahman: İşte beni yerimde oturtan da budur, yani Kur'an talimi dedi*."[425]Diğer varyantta şekk ifadesi hadisin

---

[420] **Tâhâ**, 20/124.
[421] İbn Kesîr, **Tefsîru'l Kur'ani'l-Azîm**, thk. Komisyon, Müessesetu Kurtuba Kahire 2000, I/104; Ayrıca bkz. İbn Teymiyye, **Ehâdîsü'l-Kussâs**, s. 77-78 (Muhakkikin notu).
[422] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/86.
[423] Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **el-İlelu'l-Mutenâhiye**, I/116-117.
[424] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, VI/108; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, V/173, 175; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, II/712; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, VII/265.
[425] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, V/174.

son kısmında geçmektedir. Sened Abdurrahman es-Sülemî ve Osman kanalıyla Hz. Peygamber'e ulaşmaktadır: "*Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğreteniniz veya öğreneninizdir.* "[426]Başka bir rivayette ise " *Sizin en faziletliniz...*" şeklindedir.[427]

Daha önce aktardığımız ve Sehl b. Sa'd'dan nakledilen rivayette, evlenmek isteyip bunun için yeterli maddi imkâna sahip olmayan bir sahabînin Hz. Peygamber tarafından ezberinde tuttuğu sûreleri öğretme karşılığında evlendirmiş olması da Kur'an'ın öğretilmesine ne kadar önem verildiğinin bir işareti olarak kabul edilebilir. [428]Aynı şekilde binden fazla hadis rivayet etmiş olan İbn Abbas'ın, Hz. Peygamber vefat ettiğinde, kendisinin on yaşında olduğu halde bu yaşta muhkem ayetleri okuduğunu bildirmiş olması da, Hz. Peygamber'in çocuklara yönelik Kur'an eğitimine ehemmiyet atfettiğinin bir başka göstergesi olarak kabul edilebilir.[429]

Bazı rivayetlerde, Kur'an'dan bir kaç ayet öğrenmenin önemi, o günün toplumu için önemli bir yer teşkil eden semiz deve sembolü ile anlatılmıştır. Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den şunu naklettiği bildirilmiştir:"*Sizden biri, evine döndüğünde orada üç tane semiz deveyi görmeyi ister mi?" Biz "Evet," dedik. Hz. Peygamber "Sizden birinizin namazda üç ayet okuması, üç semiz deveyi (Allah yolunda) vermekten daha hayırlıdır*," buyurdu.[430]

Kur'an'a vukufiyeti olan kişinin sahabe arasında farklı bir konumda tutulduğu görülmektedir. Kur'an'ı bilen kişiye verilen değerin bir tezahürü olarak, ona yönetim ve idarede öncelik hakkı tanınmıştır. Bu anlayış, sahabîlerin farklı uygulamalarında kendisini göstermiştir. Nitekim Müslim'de geçen bir rivayete göre Hz. Ömer mevaliden birisinin, bildiği Kur'an sayesinde Mekke valiliğine vekâlet edebileceğini tasvib etmiştir.[431]

---

[426] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, II/712.
[427] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, VI/108; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, VII/265.
[428] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, VI/108.
[429] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 25, VI/110.
[430] Müslim, **Salatu'l-Musafirin ve Kasruhâ**, 250, I/552.
[431] Müslim, **Salatu'l-Musafirin ve Kasruhâ**, 269, I/558.

1.2.8. Tilavetin Şekli ile İlgili Rivayetler

Bu başlık altında, Hz. Peygamber'in (sav) tilaveti, mushafa abdestli dokunmak, tertîl ile okumak, kıraatı uzatmak, Kur'anı tekrar etmek, güzel sesle okuma / tahsin/ tahbîr, tercî', teğanni ile okuma, binek üzerinde tilavet, Kur'an'ı dinleme, tilavette ağlama, tilavette gösteriş yapmak, Kur'an'ı menfaatine vesile yapmak, kıraatte kolayına geleni okumak konuları ile ilgili Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde geçen rivayetlerin muhtevası ele alınacaktır.

1.2.8.1. Hz. Peygamber'in (sav) Tilaveti

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı ne şekilde okuduğu ve bu okunuşun rivayetlerde nasıl yer aldığı ile ilgili bilgilerin önemli bir kısmı, Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde geçmektedir.

Sahabe, Hz. Peygamber'in namazının nasıl olduğunu merak etmiş ve konu ile ilgili suallerini zaman zaman Hz. Peygamber'in eşlerine tevcih etmişlerdir. Bunlardan biri, Ya'lâ b. Memlek'in Ümmü Seleme'den Hz. Peygamber'in kıraat ve namazının keyfiyetini sorduğu rivayettir. Ümmü Seleme buna karşılık şöyle cevap vermiştir:"*Sizin namazınız nerede, Hz. Peygamber'in namazı nerede? Hz. Peygamber, namaz kılar sonra kıldığı namaz kadar uyur, sonra uyuduğu kadar namaz kılar, sonra namaz kıldığı kadar uyur ve sabaha kadar böyle devam ederdi. Sonra onun kıraatini şöyle tavsif etti: Onun kıraati harf harf ve açıktı."* Ümmü Seleme'den gelen başka bir rivayette*, " O, kıraatini dura dura yapardı*" ifadesi bulunmaktadır.[432]

Diğer bir rivayet ise, Abdullah b. Ebî Kays'ın, Hz. Aişe'den Hz. Peygamber'in vitrini gecenin evvelinde ve ahirinde nasıl kıldığını sorduğu rivayettir:" *Aişe "Her ikisini de yapardı. Bazen gecenin evvelinde, bazen de ahirinde vitrini kılardı." Bunun üzerine ben "İşlerde kolaylık veren Allah'a hamdolsun, Peki kıraatı nasıldı, gizli mi yoksa açıktan mı okurdu?" diye sordum. Aişe "Bütün bunları yapardı. Bazen gizli*

[432] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, V/182; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 41, s. VII/272.

bazen açıktan okurdu." Bunun üzerine "İşlerde kolaylık veren Allah'a hamdolsun" dedim...[433]

Bazı rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Beyyine sûresini Ubey b. Ka'b'a okuduğu belirtilmiştir. Katade, Enes kanalıyla şu hadisi nakletmiştir: "*Hz. Peygamber, Ubey b. Ka'b'a "Allah bana, sana selam söylememi ve sana Beyyine sûresini okumamı emretti." Bunun üzerine Ubey "Allah, benim ismimi vererek mi söyledi?" şeklinde şaşkınlığını dile getirince Hz. Peygamber" Evet," dedi. Bu cevabı duyan Ubey, ağlamaya başladı.*[434]

Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde geçen bu rivayetlerden anladığımız kadarı ile Hz. Peygamber, Kur'an okurken sakin bir şekilde, ayetlerde durarak, kelime ve harfleri düzgün telaffuz ederek tilavet etmiştir. Bu okuyuş şeklinin, anlamın zihinlerde oturması ve üzerinde tefekkür edilmesi çerçevesinde gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Dolayısıyla bu şekilde okumanın, hızlı okuyup harf ve kelimeleri birbirine katarak ve içinde anlama çabası olmadan yapılan kıraat ile aynı düzeyde tutulamayacağı açıktır.

1.2.8.2. Tertîl ile Okuma

Kur'an'ı belli kurallar çerçevesinde, anlamını kavrayarak ve aheste aheste okumayı ifade eden tertîl kavramı, hem Kur'an-ı Kerim hem de hadislerde geçen bir kelime olup bunun ile ilgili rivayetler Fedâilu'l-Kur'an bölümleri içerisinde ele alınmıştır.

Rivayetlerde anlatılan konulardan biri, Hz. Peygamber'in Kur'an okurken yavaş yavaş okuduğu, böyle bir okuyuştan sahabenin sûreleri ezberleyebildiği hususudur. Yine Kur'an'ın hızlı bir şekilde bir şiir gibi okunduğunu duyan bazı sahabîlerin, Hz. Peygamber'in uygulamasının bu yönde olmadığını belirterek bu durumu eleştirdikleri görülmektedir. Buhârî'de geçen ve Ebû Vail'in naklettiği hadis şöyledir: "*Abdullah b. Mesud'a bir adam gelerek "Ben dün gece mufassal sûrelerin*

---

[433] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, V/182.
[434] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 246, I/550; Buhârî, 63 **Kitâbu Menâkibi'l-Ensâr**, 16, V/36; Tirmizî, 50 **Kitâbu'l-Menâkib** 33, V/665.

hepsini namazda (Muslim'de bir rekâtta ifadesi var) okudum" deyince İbn Mesud "İşte bu Kur'an'ı şiir okur gibi okumaktır. Oysaki Hz. Peygamber okurken biz, kıraatini işitirdik/anlardık. Öyleki ben, Hz. Peygamber'in okuduğu birbirine benzer mufassaldan on sekiz sûre ile Hâmîm'lerden iki sure ezberledim," cevabını vermiştir. [435]

Bir başka rivayette de Kur'an'ın şiir okur gibi acele bir şekilde okunmaması tavsiye edilmiştir. Müslim'de geçen rivayette A'meş, Ebû Vail'in şöyle dediğini nakletmektedir: Nuheyk b. Sinan adında biri Abdullah b. Mesud'a gelerek*:"Ben mufassal sûreleri, bir rekâtta okuyorum,"* deyince Abdullah*:"Şiir okur gibi aceleyle mi okuyorsun? Bazı topluluklar çıkacak Kur'an'ı okuyacaklar, bu Kur'an boğazlarından aşağı inmeyecektir.*[436] *Fakat Kur'an kalpte yerleşti mi orada rusûh peyda eder ve fayda verir. Namazın en faziletlisi ruku' ve secdedir. Ben Hz. Peygamber'in her rekâtta iki sûreyi birleştirerek okuduğu birbirine benzer sûreler biliyorum,"* cevabını vermiştir. [437]

Kur'an-ı Kerim'de zikredilen, Hz. Peygamber'in vahyi alması esnasında, inen ayetleri ezberlemek üzere dilini çabucak hareket ettirdiği meselesi, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde de geçmektedir. Said b. Cubeyr, İbn Abbas'ın *"(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma,"*[438]ayeti hakkında şöyle dediğini nakletmektedir:"*Hz. Peygamber'e, Cibrîl vahy getirdiğinde dilini ve dudaklarını kımıldatır ve ezberlemek için çabalardı. Bunun üzerine Allah, Kıyâme sûresindeki ayetleri inzâl etti "(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Doğrusu o vahyolunanı kalbine yerleştirmek ve onu (sana) okutmak bize aittir...ve onu sana okutturmak bize düşer. Biz onu Cebrail'e okuttuğumuz zaman, onun okumasını dinle. Sonra onu(vahyi/Kur'an'ı) açıklamak da bize aittir."*[439] İbn Abbas devamla, Cibrîl ona geldiğinde Hz. Peygamber'in yüzü kızarır, gittiğinde ise

---

[435] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, VI/111; Muslim, **Kitâbu's-Sala**, 278-279, I/320; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VII/104, 415.
[436] Buhârî, 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 57, VIII/218; Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 4, I/204.
[437] Müslim, **Salatu'l-Musafirin ve Kasruhâ**, 275, I/564.
[438] **Kıyâme**, 75/16.
[439] **Kıyâme**, 75/16-19.

Allah'ın ona vadettiği şekilde okurdu, demiştir.[440] Buhârî şârihlerinden İbn Battal, Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'i dura dura okumasını, Allah'ın ona tertîl ile okumayı emretmesinden dolayı olduğunu belirtmiştir. Hz. Peygamber, bu şekilde kıraat ederek, ümmetine Kur'an'ın nasıl okunması ve nasıl tedebbür edilmesi gerektiğini de fiilî olarak öğretmek istemiştir.[441]

Kanaatimizce Kur'an'ın ne kadar sürede hatmedilmesi gerektiği ile ilgili rivayetler, bu rivayetler ile birlikte değerlendirilmelidir. Bu rivayetleri birlikte mütalaa ettiğimizde ise, hadislerden Kur'an okumanın şiir okur gibi kısa bir sürede ve süratle değil, anlayarak ve hazmederek olması gerektiği sonucu çıkarılabilir.

1.2.8.3. Kur'an Okurken Uzatılması Gereken Yerleri Uzatmak

Hz. Peygamber'in, kıraati esnasında uzatılması gereken yerleri uzatarak okuduğu ifade edilmiştir. Rivayetlerden anlaşıldığı kadarı ile bu uzatma tecvîd ilminde temel bir konu olarak anlatılan harf-i medlerle ilgilidir. Katade, Enes b. Mâlik'e Hz. Peygamber'in kıraatinin nasıl olduğunu sorunca Enes: "*O, uzatılması gereken yerleri uzatarak okuyordu,"* demiştir.[442] Yine Katade vasıtasıyla Enes'ten nakledilen bir diğer rivayette, Hz. Peygamber'in kıraatinin nasıl olduğu sorulunca:"*Medleri çekerek okurdu. Besmeleyi çeker ve Bismillah, Rahmân ve Rahîm kelimelerini (harf-i medleri) uzatırdı,"* cevabını vermiştir.[443]

1.2.8.4. Kur'anı Tekrar Etmek

Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde üzerinde sıkça durulan ve hakkında birçok rivayetin vârid olduğu konulardan biri, Kur'an'ın sürekli tekrar edilmesidir. Bu rivayetler, Hz. Peygamber'in sahabîlerin motivasyonunu Kur'an'a yöneltmek istemesi ve hafızada olan Kur'an bölümlerinin unutulma riskine yönelik uyarıları içermektedir. O günkü toplumun okuma ve yazma konusundaki seviyeleri de dikkate alındığında, Hz. Peygamber tarafından yapılan bu uyarıların önemi daha net ortaya

---

[440] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, VI/111.
[441] İbn Battal, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, X/274.
[442] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 29, VI/112.
[443] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 29, VI/112; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 43, s. 273.

çıkmış olacaktır. Daha önce bazı rivayetlerde geçtiği gibi bu rivayetlerde de Hz. Peygamber (sav), o günün toplumu için önemli bir yer işgal eden deve üzerinden örnekleyerek meselenin önemini anlatmıştır. Nafi', İbn Ömer'den, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kur'an'a sahip olan kişi, bağlı bir deveye sahip olan gibidir. Eğer sık sık tekrar ederse onu (hafızada) tutar, fakat onu bırakır ve tekrar etmezse unutur*."[444] Aralarında Buhârî'nin de olduğu birçok hadis kaynağında geçen bir rivayette Ebu Vail, Abdullah'tan Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Onlardan birisinin şu şu ayeti unuttum demesi ne kadar kötü bir şeydir. Bilakis bana unutturuldu, demeli. Kur'an'ı okuyunuz. Zira Kur'an bir devenin, ipini koparark kaçıp gitmesi gibi insanların göğsünden çabucak çıkar, gider*." [445] Kişinin ezberlediği Kur'an ayetlerini unutması, bir anlamda Kur'an'ı önemsemeyip ona kayıtsız kaldığı manasına geldiğinden, rivayetlerde pervasızca ayetleri unuttuğunu ikrar etmenin uygun olmadığına, bilakis unutturulduğu ifadesinin kullanılmasına dair yönlendirmelerde bulunulmuştur.

Kur'an'ın sürekli okunarak tekrar edilmesi ile ilgili olarak Ebû Burde, Ebû Musa'dan Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kur'an'ı tekrar ediniz (te'âhedu). Nefsimi elinde tutan Allah'a yemin olsun ki, Kur'an, devenin ipini koparıp kaçıp gitmesinden daha hızlı bir şekilde kaçar/unutulur (tefassiyen)*" [446] Bu rivayetin Muvatta'daki versiyonu şöyledir: Mâlik, Nafi'den o da Abdullah b. Ömer kanalıyla Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kur'an sahibinin misali, bağlı bir deveye sahip olan kişiye benzer. Eğer Kur'an'ı tekrar ederse (ahede) onu hafızasında tutar, salıverirse (tekrar etmezse) kaçar.*"[447] Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sav), sahabenin nâzil olan Kur'an ayetlerini sürekli okumalarını, bu faaliyetin sürekli canlı tutulması gerektiğinin altını çizmiş, böylelikle hem sahabe ile Kur'an arasındaki iletişimin güçlü olmasının, hem de Kur'an'ın hafızadan hafızaya taşınması dolayısıyla muhafaza edilmesinin zeminini hazırlamıştır.

---

[444] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, VI/109; Muslim, **Salâtu'l-Musafirîn ve Kasruhâ** 226, 231, I/543, 545.
[445] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, VI/109; Muslim, **Salâtu'l-Musafirîn ve Kasruhâ** 226, I/543; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, s. VII/265; İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** I/138.
[446] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, VI/109; Muslim, **Salâtu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 228, I/543.
[447] Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 4, I/202; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 226.

Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ında geçen başka bir rivayette Urve, Hz. Aişe'nin şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Peygamber, bir adamın mescidde Kur'an okuduğunu işitti ve ona şöyle dedi:" *Allah bu kişiye rahmet etsin. Çünkü o, bana falan sûredeki falan ayeti hatırlattı (*لقد أذكرني *).*"[448] Başka bir rivayette, Hz. Peygamber'in sahabeden birinin Kur'an okumasına şâhit olduğu ve bu tilavetin ona bazı ayetleri hatırlattığı belirtilmiştir. Hz. Aişe'den nakledilen rivayet şöyledir: "*Hz. Peygamber, geceleyin bir adamın Kur'an'ı okuduğunu işitti ve şöyle dedi "Allah bu kişiye rahmet etsin. O, bana falan sûreden unuttuğum falan ayeti/leri hatırlattı*."[449]

Sa'd b. Ubade'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kur'an'ı öğrenip sonra unutan kişi, Kıyamet gününde Allah ile eczem olarak karşılaşır*."[450] Kur'an'ı öğrenip sonra unutan kişinin kıyamette eczem (cüzzamlı, kötürüm) olarak Allah ile mülâki olacağını ifade eden ve Dârimî'de geçen bu rivayetin isnadında üç illet bulunmaktadır. Bunlardan biri, isnaddaki râvîlerden İsa b. Fâid'in tanınmaması (cehaleti); ikincisi, isnadda ismi verilmeyen ('an raculin) bir râvînin bulunması; üçüncüsü de isnad zincirindeki Yezîd b. Ebî Ziyad'ın zayıf bir râvî olmasıdır.[451]

Yukarıdaki rivayetlerin muhtevasına bakıldığında akla, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı unutma ihtimali var mıdır? sorusu gelebilir. Mezkûr hadislerin zahirinden anlaşıldığı kadarı ile Hz. Peygamber'e unutma hali ârız olmuştur. İbn Hacer, Hz. Peygamber'in unutmasının iki şekilde olabileceğini belirtmiştir. Bunlardan biri, Hz. Peygamber'in unutup kısa bir süre sonra hatırlamasıdır ki bu, beşer tabiatının gereği olan geçici ve ârızi bir durumdur. İkincisi, Allah'ın tilavetini neshettiği bazı ayetleri onun kalbinden unutturarak almasıdır. A'la sûresindeki "*Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın. Ancak Allah'ın dilediği başka,*"[452] ayeti, bazı ayetlerin Hz. Peygamber'e unutturulabileceğini belirtmektedir. Ârızi olan bu unutma, hakikatte bir unutma değildir. İbn Hacer, bunun tamamen unutma şeklinde olmadığını Hicr

---

[448] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 26, VI/110.

[449] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 26, VI/110; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 224, I/543; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXXI/515 (يرحمه الله لقد أذكرني آية كذا وكذا كنت أنسيتها من سورة كذا وكذا).

[450] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 3,II/712; Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, III/365.

[451] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 4, thk. Huseyn Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, Riyad 1420, IV/2104 (muhakkikin notu); Ayrıca bkz. el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/434.

[452] **A'la**, 87/6-7.

sûresindeki "*Muhakkakki zikri biz indirdik ve yine onu koruyacak da biziz,*" ayeti ile Kur'an'ın muhafaza edildiğini belirtmiştir. İkinci unutma şeklinin nesh ile ilgili olduğunu belirtmiş, buna delalet eden ayetin de Bakara sûresinde geçen "*Biz herhangi bir ayetin hükmünü yürürlükten kaldırır veya onu unuttururs*ak *yerine daha hayırlısını veya mislini getiririz,*"[453] ayeti olduğunu ifade etmiştir. Buna göre bazı ayetlerin Allah tarafından Hz. Peygamberin kalbinden sökülüp alınabileceği mümkün olmaktadır. Bazı sûfilerin Hz. Peygamber'de asla bir unutma halinin vuku bulmadığı şeklindeki anlayışları ise bize göre doğru değildir.[454] Zira her şeyden önce Hz. Peygamber, bir beşerdir ve beşerde arızi unutma halleri ortaya çıkabilir. Ancak Hz. Peygamber'in unutması, uzun süreli bir unutma olmayıp her beşere ârız olabilecek geçici bir durumdan ibarettir. Bu durum ne nâzil olan vahy ne de Hz. Peygamber için bir nakisa teşkil etmez. Rivayetlerde nehyedilen unutma şekli, Kur'an'ın uzun süre okunmaması ve ihmal edilmesidir. Çünkü uzun süre tilavet edilmeyen Kur'an'ın, hem ezber düzeyinde hem de amel düzeyinde unutulma riski ile karşı karşıya kalacağı bir vakıadır. Bu şekilde davranan bir kişide meydana glen unutmanın tabiatında, anlık ve geçici bir durum değil, aksine bilinçli ve iradî bir eylem söz konusudur.

1.2.8.5. Güzel Sesle Okuma / Tahsîn/ Tahbîr

Kur'an-ı Kerîm'in tilaveti, rivayetlerde ısrarla tavsiye edilen bir husustur. Bununla beraber belli kaide ve kurallar çerçevesinde güzel ses ile Kur'an okunmasının, hem okuyucuya hem de dinleyenlere haz verdiği bir gerçektir. Nitekim Hz. Peygamber (sav), bazı sahabîleri dinlemek istemiş, onların bu okuyuşları Hz. Peygamber'i etkilemiş, Hz. Peygamber'den de onların kıraatlarını medheden ifadeler sâdır olmuştur. Bu sahabîlerden biri kıraati ile temâyüz eden Ebû Musa el-Eşarî'dir. Hz. Peygamber'in kendisini dinledikten sonra :"*Ey Ebu Musa, muhakkak ki sana, Davud âlinin mizmarlarından bir mizmar verildi,*"[455]demiştir. Müslim'de ise Hz. Peygamber'in, geceleyin Ebu Mûsa'nın kıraatini dinlediğini ve :"*Dün gece senin*

---

[453] **Bakara**, 2/106.
[454] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/86; Ahmed Davudoğlu, **Sahîh-i Müslim Tercemesi ve Şerhi**, IV/339-340.
[455] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 31, VI/112; Muslim, **Salâtu'l-Musafirîn**, 235, I/546; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVIII/46, 69.

kıraatini dinliyordum. Sana âl-i Davud'un mizmarlarından bir mizmar[456] *verilmiştir,"* dediği nakledilmiştir.[457] Nesaî'de, bu hadisin devamında Ebu Mûsa'nın şöyle dediği ziyade olarak yer almaktadır: "*Eğer beni dinlediğinizi bilseydim, sesimi daha da güzelleştirirdim (tahbîr)"*[458] Başka bi rivayette râvî şüpheye düşmüş, Kur'an'ı güzel okuyanın Abdulah b. Kays veya Ebu Musa el-Eşari olduğunu belirtmiştir.[459]

1.2.8.6. Tercî'

Sesi boğazda oynatma anlamına gelen tercî', özellikle harf-i medlerin geçtiği yerleri teğanni ile ve sesi güzelleştirerek okumak manasında bir kıraat terimi olarak kullanılmaktadır.[460] Hz. Peygamber'in Kur'an okurken, tercî' ile okuduğu rivayetlerde vâriddir. Fakat yine rivayetlerden anlaşıldığı kadarıyla Hz. Peygamber, bir binek üzerindeyken bu şekilde okumuştur. Bineğin hareket etmesi neticesinde Hz. Peygamber'in sesinin dalgalandığı ihtimali, gerçeklikten uzak değildir. Tercî'in keyfiyeti ile ilgili farklı görüşler ileri sürülmüştür. Kimilerine göre harf-i medleri işba' ile okumak manasına gelen tercî, kimilerine göre Kur'an'ı hüzünlü bir eda ile okumak, daha başka kimselere göre ise, devenin hareket etmesi neticesinde ortaya çıkan sestir. İbn Hacer'in belirttiğine göre tercî, tilaveti güzelleştirmektir, yoksa sesi teğanni ile evirip çevirmek değildir. [461] Zira bu okuyuş haşyeti ortadan kaldırır. Bize göre bu son görüş daha makul gözükmektedir. Çünkü Hz. Peygamber'in tercî' ile

---

[456] Mizmar: Esas itibarı ile kaval nevinden bir düdüktür. Burada mizmardan kasdedilen şey, güzel sestir. Aralarındaki benzerlik dolayısıyla mizmar lafzı, güzel sese istiâre edilmiştir. Kâdî İyâz'ın, "Sesi, Kur'an tertili ile süslemenin müstehâb olduğunda bütün ulema ittifak etmiştir," dediği nakledilmiştir. Ebû Ubeyd'e göre ise bu minvalde zikredilmiş olan hadislerin, kişiyi hüzün ve şevke iletmek manasına hamledilmesi daha uygundur. Bazılarına göre ise dinletenleri heyecanlandırarak aşka getirecek şekilde Kur'an okumak mübah sayılmıştır. Bkz. Davudoğlu, a.g.e., s. 349.

[457] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 234, I/546; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, II/736; İbn Mâce'de geçen rivayete göre Hz. Peygamber, birinin kıraatini mescidden işitmiş, bunun Abdullah b. Kays olduğu kendisine haber verilince "*Bu kişiye âl-i Davud'un mizmarlarından bir mizmar verilmiştir,*" buyurmuştur. Bkz. İbn Mâce, 5 **Kitabu İkâmeti's-Sala** 176, I/ 426.

[458] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 42, VII/273.

[459] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 235, I/546.

[460] Bkz. Nasır b. Suud el-Kasamî, **et-Tercîu fi'l-Kıraeti**, Daru Kunuzi İşbilya, Riyad 2013, s.26; Ahmed Davudoğlu, a.g.e., 351; Ayrıca bkz. Akif Aydın, **Kur'an-ı Kerim Okumanın Ve Dinlemenin Fazilet Ve Adabı**, FÜİF dergisi, 2002 VII/143.

[461] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, VIII/584; İbn Battal, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, X/258; el-Aynî, **Şerhu Süneni Ebî Davud**, V/383.

okuması rivayetlerde geçtiğine göre Mekke fethinde vuku bulmuştur. Denilebilir ki, Hz. Peygamber bineği üzerindeyken Mekke fethi gününde Kur'an okumuş ve okuması esnasında bineği hareket halinde olduğundan doğal olarak böyle bir ritm ortaya çıkmıştır.

İlgili rivayeti, Abdullah b. Muğaffel, şöyle aktarmaktadır:"*Ben Hz. Peygamberi, bineği veya devesi üzerinde Kur'an okurken gördüm. Kolaylaştırarak okuyordu. Fetih sûresini yumuşak okuyor ve okurken tercî' de yapıyordu.*"[462]Diğer bir rivayette, Muaviye b. Kurra, Abdullah b. Muğaffel el-Müzeni'nin şöyle dediğini aktarmıştır:" *Fetih yılında Hz. Peygamber seferdeydi. Bineği üzerinde Fetih sûresini okuyordu. Kıraatında terci' yaptı." Devamla Muaviye şöyle dedi "Ben, insanların üzerime üşüşmesinden korkmasaydım, Abdullah b. Muğaffel'in Hz. Peygamber'den aktardığı tercîi size hikâye ederdim."*[463]

1.2.8.7. Teğannî ile Okuma

Fedâilu'l-Kur'an bölümleri içinde "teğannî" ifadesinin zikredildiği rivayetler bulunmaktadır. Bu durum alimler arasında teğannînin ne anlama geldiği ve Kur'an-ı Kerim'in teğannî ile okunup okunamayacağı hususunda bir tartışmaya sebebiyet vermiştir. Rivayetlerde geçen teğannî, farklı şekillerde yorumlanmıştır[464]:

1- Teğannî, sesi Kur'an ile güzelleştirip zinetlendirmektir. Yani Kur'an'ın belli bir makam ve musikiyle okunmasıdır.

2- Teğannî, Kur'an okuyanın Kur'an ile müstağni olması, başka bir şeye muhtaç olmaması demektir.

3- Teğannî, Kur'an ile meşgul olmaktır.

4- Teğannîden maksad, fayda elde etmektir. Yani bir kimsenin Kur'an'ı okuduğunda içindeki va'd ve tehdidleri tasdik etmesidir.

---

[462] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, 30, VI/110, 112; 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 50, VIII/213; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 40, VII/271.
[463] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 237, I/547.
[464] Davudoğlu, a.g.e., s. 347; Ayrıca bkz. Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 210.

5-Teğannî, Kur'an'ı sesli olarak okumaktır. Teğanniyi bu şekilde yorumlayanlar, Kur'an'ı lahn ve tercî' ile okumayı mekrûh addetmişlerdir. Lahn ve tercî'den murad ise, sesi boğazda oynatarak nağme ile okumak, Kur'an-ı Kerim'i musıki kaidelerine göre tilavet etmektir. Lahn ve teğannî ile okumayı caiz görenlere gelince onlar, Hz. Davud'un okuyuşu ve bazı sahabîlerin uygulamaları ile istidlâlde bulunmuşlardır.

Ebu Hureyre'den nakledilen bir hadiste, teğannîden kasdedilen şeyin "Kur'an'ı sesli okumak," olduğu belirtilmiştir.[465] Buhârî'de geçen bir rivayete göre teğannî kelimesinin manasını açıklayanlardan biri de Sufyan b. Uyeyne'dir. Ona göre teğannînin manası "yestağni bih" demektir ki bu da, Kur'an dışında başka bir şeye ihtiyaç duymamak ve ondan bigane kalmamak gibi manalarına gelir. Ebû Ubeyd'e göre Arap dilinde bu çeşit geçişkenlikler mevcuttur. İmam Şafii'ye göre ise teğannî "tahazzun" manasındadır.[466]

Rivayetlerde teğannî ile Kur'an'ı okumayan kimseler için bazı uyarılar da bulunmaktadır. Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir:"*Kur'an'ı teğanni ile okumayan bizden değildir*." (Buhârî, bazılarının bunu, "Kur'an'ı cehren okumak" şeklinde anladığı bilgisini eklemiştir.)[467]

Bazı rivayetlerde, teğannîye karşı sahabenin temkinli bir tutum sergiledikleri de görülmektedir. Bir rivayette, Seleme'nin Medine'ye geldiği ve orada namaz kıldırdığı bildirilmiştir. Seleme'nin kıraatini dinleyenlerden bazıları, Sâlim'e gelerek Seleme'nin kıraatini dinlemesini istemişler, bunun üzerine Sâlim, mescidin kapısına gelerek onun kıraatini dinlemiş ve: "Bu teğannidir, bu teğannidir (ğinaen, ğinaen)," şeklinde söylenerek geri dönmüştür. [468]

---

[465] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, VI/107; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, II/736; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 38, VII/270.
[466] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, VI/107; Ayırıca bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/69.
[467] Buhârî, 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 44, VIII/209; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, II/736; İbn Mâce, 5 **Kitabu İkâmeti's-Sala** 176, I/ 324.
[468] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, II/737.

Hz. Peygamber (sav), bazı sahabîlerden Kur'an dinlemiş ve onların Hz. Davud'a verilen mizmarlara sahip olduklarını belirtmiştir. Ebu Seleme, Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakletmiştir:"*Hz. Peygamber, içeri girip bir adamın kıraatini işittince "Bu kimdir?" diye sordu. Denildi ki "Abdullah b. Kays'tır." Bunun üzerine Hz. Peygamber "Bu kişiye âl-i Davud mizmarlarından bir mizmar verilmişti,"*[469] buyurdu.

Kur'an'ın güzel ses ile süslenmesi tavsiye edilmiştir. Bununla ilgili olarak Berâ, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kur'an'ı seslerinizle zînetlendiriniz*."[470] Buhârî şârihi el Aynî (ö.855/1451), Kur'an'ın ses ile tezyin edilmesi, onu med ve tertîl ile okumak manasında olduğunu, yoksa teğannî sınırlarını aşan tetarruf ve mübalağa ile okuma manasına gelmediğini belirtmiştir.[471]

1.2.8.8. Kur'an'ı Dinleme ve Tilavette ağlama

Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde ele alınan hususlardan biri de yukarıdaki başlıklarda kısaca temas ettiğimiz gibi, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı sahabîlerden dinlemiş olması meselesidir. Hz. Peygamber, bazı sahabîlerden Kur'an okumalarını istemiş, kendisi de okunan Kur'an'ı derin bir tefekkürle dinlemiş, hatta duygulanarak ağlamıştır. Örneğin Abdullah b. Mesud, Hz. Peygamber'in kendisine şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kur'an oku," dedi. Ben "Kur'an size inzâl olunmuşken ben mi size okuyayım?" dediğimde o "Ben, Kur'an'ı başkasından dinlemeyi seviyorum,"* karşılığını verdi.[472] Başka bir rivayette hadisin devamı şöyle nakledilmiştir:"*Abdullah b. Mesud, Nisa sûresini "Her ümmetten bir şâhid getirdiğimiz ve seni de bunlara*

---

[469] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, II/737; Buhârî ve Müslim'de geçen bir rivayette şu ifadeler yer verilmektedir: "*Allah, Peygamber'den Kur'an'ı dinleme dışında daha güzel bir şey dinlememiştir."* Hadiste "mâ ezinellahu lişeyin keezenihi..." ifadesi geçmektedir. Rivayette geçen "ezine" kelimesinin "isteme'a" manasında olduğu ifade edilmiştir. Mastarı "ezen" şeklinde gelen "ezine" kelimesi, lügatte lâm harf-i ceri ile birlikte kullanıldığında "dinlemek" manasındadır. Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 19, VI/107; Muslim, **Salâtu'l-Musafirîn**, 233, I/545. Bkz. İbn Manzur, **Lisânu'l-Arab**, I/52; İbrahim Mustafa v.d., **el-Mu'cemu'l-Vesît**, s. 11; Kimi alimlere göre dinleme işini Allah'a vermek ona kulak isnad etmek manasına gelir ki, bu muhaldir. Buradaki kullanım, mecazendir. Kimilerine göre ise, buradaki "ezen" kelimesinden murad, Allah'ın okuyana bol sevap ve ikramda bulunmasıdır. Bkz. Davudoğlu, a.g.e., s. 347.

[470] Buhârî, 65 **Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an** 80,VI/80; 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 52, VIII/214; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, II/737; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 37, VII/270.

[471] el-Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, XXV/192.

[472] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 32, VI/112.

şâhid getireceğimiz vakit durumları nasıl olacak?"[473] *ayetine kadar okuyunca, Hz. Peygamber "Şimdilik bu kadar yeter," demiş bundan sonra Abdullah b. Mesud, Hz. Peygamber'e baktığını ve gözlerinden yaşlar aktığını belirtmiştir*."[474] İbn Battal, Hz. Peygamber'in başkasından Kur'an dinlemek istemesini, Kur'an'ı başkasına arz etmenin sünnet olduğunu gösterme ve dinleyen kişinin, okuyan kişiden daha fazla tedebbüre odaklandığı gayesiyle yapıldığını ifade etmiştir.[475]

İbn Mâce'de geçen ve zayıf olduğu belirtilen başka bir rivayette Hz. Peygamber'in "*Muhakkak ki bu Kur'an, hüzn üzere nâzil olmuştur. Kur'an okurken ağlayın, eğer ağlayamazsanız ağlamaklı gibi okuyun*,"[476] dediği nakledilmiştir.

Sahabenin birbirlerinden Kur'an dinlemekten hoşlandıkları ve birbirilerinden Kur'an okumayı talep ettikleri belirtilmiştir. Alkame, Abdullah b. Mesud'un şöyle dediğini nakletmiştir: "*Ben Hıms (bir yer adı) denilen yerdeydim. Bazı insanlar bana "Bize Kur'an oku," dediler. Ben onlara Yûsuf sûresini okuyunca topluluktan biri "Vallahi böyle nâzil olmadı," dedi. Ben "Yazıklar olsun sana! Ben bu sûreyi Hz. Peygamber'e okudum. O, bana "Güzel okudun," demişti. Abdullah "Ben onunla konuşurken ağzından içki kokusunun geldiğini hissettim," dedi ve ona "Sen bir taraftan içki içiyor, diğer taraftan kitabı mı yalanlıyorsun? ayrılma, sana celde uygulayacağım," dedi ve ona ceza uyguladı*."[477]

1.2.8.9. Tilavette Gösteriş Yapmak, Kur'an'ı Menfaatine Vesile Yapmak

Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde geçtiğine göre Hz. Peygamber, Kur'an'ın okunması esnasında dikkat edilecek noktaları sahabîlere bildirmiştir. Bu kriterler içerisinden en önemlileri, Kur'an'ın ihlâslı bir şekilde okunması, okunurken gösterişe kaçılmaması ve Kur'an'ın dünyevî herhangi bir şeye alet edilmemesidir. Buhârî'de geçen ve Hz. Ali'nin naklettiği bir rivayette, Hz. Peygamber'in şöyle dediği

---

[473] **Nisa**, 4/41.
[474] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, VI/113; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 248, I/551; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 51, 52, 53, VII/281, 282.
[475] İbn Battal, **Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, X/277.
[476] İbn Mâce, 5 **Kitâbu İkâmeti's-Sala**, 176, I/423.
[477] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, VI/102-103; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 249, I/551; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 56, VII/283.

nakledilmiştir:"*Ahir zamanda dişleri küçük, akılları zayıf bir topluluk çıkacaktır. Bunlar, mahlûkatın söylediği en hayırlı sözü söylerler, fakat okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar. İmanları boğazlarından aşağıya geçmeyecektir...*"[478] İbn Hacer, bu hadisin Kur'an'ı ezberlemekle yetinip, ayetlerin medlulleri ile ilgilenmeyen kimselerle alakalı olduğunu, zira böyle bir okuyuşun kalbe nufûz edemeyeceğini, dolayısıyla amele dönüşemeyeceğini belirtmiştir. İbn Hacer'e göre Kur'an okuyan üç çeşit insan bulunmaktadır. Bunlardan biri, Kur'an okumak ile böbürlenen, ikincisi, Kur'an üzerinden menfaat devşiren, üçüncüsü de kıraatini Allah için yapan kişidir.[479] Hadiste yapılan uyarıların merkezinde, Kur'an'ın anlaşılarak okunması ile bu okumanın başka bir dünyevî çıkara alet edilmemesine yönelik vurgular yer almaktadır.

İbn Abdilberr'in (ö.463/1070) isnadının sahîh olduğunu bildirdiği bir rivayette, yukarıdaki hadisin metnine yakın bilgiler bulunmaktadır. Ebû Said el-Hûdrî, Hz. Peygamber'den şunu işittiğini nakletmiştir: "*Sizin içinizden bir topluluk çıkacaktır. Bu topluluk, namazlarınızı, oruçlarınızı ve amellerinizi kendi namaz, oruç ve amelleri karşısında küçük görecekler, Kur'an'ı okuyacaklar lâkin Kur'an boğazlarından aşağıya inmeyecektir. Bunlar okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar...*"[480] Yukarıdaki mezkûr iki rivayetin, Haricilerle ilgili olduğu da bildirilmiştir. Bu sebebten olsa gerek, kimi muhaddisler Kur'an ile ilgili olduğundan söz konusu rivayetleri Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde, Müslim ve Ebû Davud gibi bazı muhaddisler de "Hariciler ve Özellikleri/Haricilerle Savaşmak" başlığı altında zikretmişlerdir.[481]*Muvatta*'nın şârihlerinden ez-Zurkânî (ö.1122/1710), "Okunan Kur'an'ın boğazdan aşağı inmemesi" ifadesini, Kur'an ile amel etmemek, kalp ile tefekküh ve tedebbür etmemek şeklinde yorumlamıştır[482]ki bize göre de isabetli olan yorum budur. Öte taraftan sarîh bir şekilde belli bir grubu veya mezhebi öven ya da

---

[478] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 36, VI/114-115; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** II/114, 329; XIV/402; XVII/47.
[479] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/100.
[480] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 36, VI/114-115; Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 4, I/204; krş. bkz. İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, XIII/320.
[481] Muslim, **Kitâbu'z-Zekât** 143, I/742; Ebû Davud, 34 **Kitâbu's-Sunne** 31, II/656.
[482] ez-Zürkânî, **Şerhu'z-Zurkânî**, II/24.

kötüleyen rivayetlerin sıhhatini ihtiyatla karşılamak gerektiğini hatırlatmakta yarar vardır.

Daha önce aktardığımız bir rivayeti konu ile münasebeti olmasından dolayı tekrar aktarmakta fayda görüyoruz. Bu rivayete göre Kur'an okuyup bununla emel eden mü'min, turunca benzetilmiştir. Enes b. Mâlik, Ebu Mûsa kanalıyla Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir:"*Kur'an'ı okuyup onunla amel eden mü'min, turunç gibidir, tadı da kokusu da güzeldir. Kur'an'ı okumayıp onunla amel eden mü'min hurma gibidir. Tadı güzel fakat kokusu yoktur. Kur'an okuyan münafık reyhan otuna benzer. Kokusu güzel, tadı ise acıdır. Kur'an okumayan münafık, hanzeleye benzer tadı acı veya habis, kokusu da acıdır*."[483]

1.2.8.10. Kur'an'da İhtilafa Düşülmesinin Yasaklanması

Kur'an üzerinde ihtilafa düşülmesi, rivayetlerde nehyedilen hususlardandır. Bir rivayette, Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kalbiniz, Kur'an üzerinde ülfet ettiği müddetçe onu okuyun. İhtilafa düştüğünüzde ise okumayı bırakın*."[484] Nevevî'ye göre, Hz. Peygamber'in ümmetini böyle bir durumdan sakındırmasının arka planında, bizden önceki ümmetlerin kitapları konusunda ihtilafa düşmeleri ve helakla karşı karşıya kalmaları gerçeği yatmaktadır. Nehyedilen ihtilaf, bizatihi Kur'an'ın kendisi ile alakalı olan, içtihada bir mesağın olmadığı muhkem ayetlerdedir. Çünkü bu ayetler üzerinde tartışılması, müminler için kutsal bir metin hüviyetinde olan Kur'an'ın münazaaya, dolayısıyla fitneye kapı aralayabileceği endişesiyledir. Yoksa Kur'an üzerinde düşünülmesi ve ondan ilim erbabının istinbatta bulunması menhî olan bir durum değildir. Hatta bu, Allah'ın yapılmasını emrettiği bir hususdur.[485]

Sahabe kendi aralarında, aynı ayetleri farklı bir şekilde okumaları sebebiyle ile ihtilafa düşmüşler ve konuyu Hz. Peygamber'e taşımışlardır. Buhârî'de geçtiğine göre Abdullah'tan şu rivayet nakledilmiştir: "*Bir adamın, Hz. Peygamber'in*

---

[483] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 36, VI/114-115.
[484] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 37, VI/115-116.
[485] Nevevî, **el-Minhâc**, XVI/218.

okuduğundan farklı olarak bir ayet okuduğunu işittim. Ellerinden tutup Hz Peygambere götürdüğümde "İkiniz de güzel okuyorsunuz," buyurdu.[486]

Geceleyin ne dediğini birbirinden farkedemeyecek düzeyde uykusu ağır basıp buna rağmen Kur'an okuyan kimseye Hz. Peygamber (sav), dinlenmesini tavsiye etmiştir. Ebu Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir:"*Sizden biri, geceleyin namaz kılma esnasında Kur'an okurken uykusu ağır basıp ne dediğini bilmiyorsa, uyusun.*"[487]

Görüldüğü gibi Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde Hz. Peygamber (sav) döneminde ve sahabe arasında tilavetin şekli ile ilgili bilgiler yer almıştır. Bu rivayetlerin bir kısmının zayıf nitelikte olduğunu belirtmemizde yarar vardır. Ancak toplu bir şekilde bu rivayetlere baktığımızda temel bir mesaj olarak şunu çıkarabiliriz: Hz. Peygamber, vahyin ilk dönem muhatapları ve sonraki nesillere aktarıcıları olan sahabeye, Kur'an'ı sık sık tekrar etmelerini, ilahi vahy ile irtibatlarının güçlü olmalarını, ister okuyarak isterse de dinleyerek ama her fırsatta tedebbür ile Kur'an'a yönelmeleri gerektiğini ifade etmiş olmaktadır.

Son olarak şunu da belirtmekte yarar mülahaza ediyoruz: Fedâilu'l-Kur'an'a dair rivayetlerde, Kur'an/mushaf tarihi ile ilgili malumat da bulunmaktadır. Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde Kur'an tarihi ile ilgili rivayetlerin bulunmasının doğrudan sûre ve ayetlerin faziletleri ile ilgili bir yönünün olmadığı açıktır. Bu durum, dönemin muhaddislerinin Kur'an'a ait olduğunu düşündükleri bütün ayrıntıları kaçırmak istememelerinden, dolayısıyla derli toplu bir bölüm altında bu rivayetleri işlemek istemelerinden kaynaklanmış olmalıdır. Ancak biz konunun sınırlarını aşmamak için bu rivayetlerin muhtevasına girmeyeceğiz.

---

[486] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 37, VI/115-116.
[487] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, VII/268.

İKİNCİ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN İLE İLGİLİ BAZI RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ

Hadisler, Hz. Peygamber'in (sav) vefatından sonra, farklı coğrafyalara yayılmış olan sahabîler tarafından, kendilerinden sonraki kuşak olan tabiuna aktarılmış, tabiun da bu rivayetleri kendi muasırlarına ve sonraki kuşaklara ulaştırmışlardır. İlk dönemlerde hadislerin aktarımı noktasındaki hassasiyet göze çarpmakla beraber sosyal, siyasal, dinin anlaşılması ve yorumlanması noktasındaki faktörlerden dolayı özelde her bir râvî ve rivayet için, bu hassasiyetin devam ettiğini iddia etmek zordur. İlk dönemlerden itibaren hadislerin aktarımının karşılıklı otokontrol sistemi ile gerçekleştiğini söyleyebiliriz.

Rivayetlerin doğru aktarımının sağlanması için sahabe döneminde bazı uygulamaların varlığı da göze çarpmaktadır. Bazı sahabîlerin hadislerin kabul edilmesi için yemin veya şahit getirilmesini istemeleri, bu kontrol sisteminin o dönemde işlediğinin bir göstergesidir. Bu durum, sonraki dönemlerde müstakil bir alan olarak ortaya çıkacak olan cerh-ta'dîl ilminin de temellerini oluşturmuştur. Özellikle de ortaya çıkan siyasî ve itikadî ihtilafların neticesinde bazı kimselerin hadis uydurmak suretiyle kendi fikrî eğilimlerini Hz. Peygamber'e söylettirmek istemeleri, muhaddisleri bazı tedbirleri almaya zorunlu olarak itmiştir.

Bilinmesi gereken hususlardan biri şudur ki, hadis diye rivayet edilen her sözün bütün ayrıntılarını bize gösteren bir hadis kaynağından mahrumuz. Bir hadis

ile ilgili bütün bilgilere ve ayrıntılarına sahip olmak, ancak hadis kaynaklarının taranması neticesinde ulaşılabilecek bir sonuçtur. Araştırılan rivayetin sıhhat durumunu tespit etmek için atılacak ilk adım ise, hadisin tahricinin bilimsel metotlarla gerçekleştirilmesidir.[488]

Özellikle hicri ikinci asrın sonlarında ve üçüncü asırda rivayetlerin sıhhati konusu, önemli bir problem olarak muhaddisleri meşgul etmiştir. Böyle bir problem karşısında hadis ilmi uzmanları, rivayetin subûtu konusunda metinden çok, senedle ilgili kriterlere yoğunlaşmışlardır. Devamında cerh-ta'dîl, ricâl, tabakât, mu'cem ve etrâf gibi eserler tekevvün etmiş, bu eserlerde her bir râvî ile ilgili bir dosya açılmış, râvînin hıfz ve itkanı ile adaleti konusunda geniş bir bilgi toplama faaliyetine girişilmiştir. Bu bilgiler ışığında, râvîlerin hadis rivayet ilmine olan ehliyetleri kategorize edilmiş ve hadislerin sıhhati hakkında hükümler verilmiştir. Bir başka ifadeyle, rivayetin sıhhati, toplanan bu bilgilere arz edilmiştir. Bu nedenle genel karakteri itibarı ile ilk dönem hadis usulûnün isnad zinciri üzerine teessüs ettiğini söylemek mümkündür.

Cerh-ta'dil müdevvenatından yararlanmak kadar bazı usûlî prensipler üzerinden isnad analizini yapmak da önem arz etmektedir. Öncelikle râvilerle ile ilgili bilgiler kaynaklardan araştırılıp derlendikten sonra, bu bilgiler arasındaki münasebetten hareketle, muteârız olan yönler birbirinden ayırt edilmelidir. Daha sonra râvilerle ilgili toplanan bu veriler, parçadan bütüne ve titizlikle kompoze edilmesi gerekmektedir. Burada önemli olan ve unutulmaması gereken nokta, rivayet analizinde objektif davranmak gerektiğinin yanı sıra, rivayet ile ilgili ulaşılacak yargının öznellikten öteye geçemeyeceği olgusudur. Süreçte objektifliğin sağlanabilmesi, kişinin duygusal eğilimler, kültürel kodlar ve sahip olduğu fikrî ve ideolojik kimliğinden arınabilmesi ile doğrudan ilintilidir. Yani araştırmacının, bütün veriler ışığında vardığı sonuç, netice itibarı ile yine rölativ/ictihadidir. Araştırmacı, kendisinin ulaştığı sonucun, en doğru sonuç olmayabileceğini unutmamalı ve ulaştığı

[488] Mehmet Görmez, **Hadis İlminin Temel Meseleleri**, Otto Yay., Ankara 2014, s. 111; Ayrıca bkz. Tayyib Okiç, **Tefsir ve Hadis Usulunun Bazı Meseleleri**, Nûn yay., İstanbul 1995, s. 200.; Selçuk Coşkun, **Hadîse Bütüncül Bakış**, İfav yay., İstanbul 2011, s. 115-120; Ali Budak, **Tahrîc Literâtürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri**, Işık Akademi Yay, İzmir 2012, s.1-7.

sonucu yegâne hakikatın yerine ikâme etmek için ısrar etmemelidir. "Şüphesiz bir şahıs veya rivayet üzerinde serdedilen görüşlerde, herkesin ittifak etme imkânı yoktur. Tenkit hürriyetinin ve ahlakının bir icabı olarak tabii olan şey, her münekkidin kendi kültür seviyesine göre hareket etmesi gerektiğidir. Tenkitten geçmiştir, diye hiç bir rivayetin sıhhati üzerinde katiyetle konuşulamaz. Münekkitler her şeyden evvel insandır ve her şeyin hakikatini bilen yalnız Cenâb-ı Hak'tır."[489]

Genel olarak baktığımızda hadislerin bazılarının sahîh olduğu, bazılarının da zayıf olduğu yönünde bir ittifak eğilimi mevcuttur. Zayıf olan hadislerin hangi açılardan zayıf olduğu konusu ise, ihtilaflıdır. Hadisin zayıf kabul edilmesi, genel olarak ya isnadındaki kopukluk veya râvîlerin adalet ve zabtı ile ilgili bir kusurdan neşet etmiştir. Bu açıdan bakıldığında, hadislerin tashîh ve tad'ifi konusunun alanı geniş, şahıslara göre değişkenlik arzeden içtihadî bir niteliğe sahip olduğu görülecektir. Nitekim kimi muhaddisler, bazı râvileri mecrûh kabul ederken, bazıları ise bunları sıka olarak kabul etmiştir. Bu konuda nihai noktayı koymak ise, konunun tabiatı gereği mümkün görünmemektedir.[490]

Rivayetlerin isnad analizinde varılan sonuçlar tamamen görece sonuçlardır. Yapılan işlem kısaca, isnadda ismi geçen râvîlerin, cerh-ta'dîl alimlerinin her bir râvî ile ilgili topladıkları şahsi sicillere arz edilmesinden ibarettir. Cerh-ta'dîl kaynaklarında her bir râvî hakkında, bu râvîlerin hadis alma ve aktarma ehliyetlerini içeren bir dosya açılmıştır. O günkü alimlerin bu faaliyetinin çok kıymetli olduğunu teslim etmekle birlikte, râvîlerin kimlikleri, ehliyetleri, eğilimleri, zihnî aktiviteleri ve ahlaki kişilikleri bağlamında topladıkları bu malumatın nesnel olmayan yönlerininin olduğunu belirtmemiz gerekir. Bir alimin herhangi bir râvînin bütün karakter ve tabiatını yansıtan ve bütün yönlerini ortaya koyan malumata vâkıf olması mümkün görünmemektedir. Alimler arasında bazı râvîler özelinde ihtilafın olması, kimilerine göre âdil ve zâbıt olan bir râvînin, kimilerine göre aslında böyle olmaması, bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bununla birlikte râvîlerin

---

[489] Mehmed Said Hatiboğlu, **İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, Otto Yay., Ankara 2015, s. 134, 138; Abdullah Karahan, **Hadis Râvilerinin Güvenilirliği**, Sır yay., İstanbul 2005, s. 165-173.

[490] Faruk Hamade, **es-Sahîh fî Fedâili'l-Kur'an**, Daru'l-Kalem, Dımaşk 2008, s. 15

hadis ilmine olan ehliyetlerini ölçeceğimiz başka bir alternatif de bulunmamaktadır. Bu nedenle vardığımız sonuçların, matematiksel kesinlikte olmadığını, içtihadî yönü ağır basan böyle bir ameliyyede bunun mümkün olamayacağını yinelememizde yarar vardır.

Bazı kimselere göre bir rivayetin ümmet nezdinde şöhrete ulaşmış olan bir kitapta geçmiş olması, o rivayetin sıhhati için önemli bir kriterdir. Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili müstakil bir kitap telif eden Faruk Hamade, eğer söz konusu rivayetler, *Sahîhayn*'da ya da bunlardan birinde veya *Muvatta*'da geçmiş ise, bunların tartışmasız sahîh kabul edilmesi gerektiğini iddia etmiş ve kitabında zikrettiği hadisleri de bu yöntem ile almıştır. Buna karşılık *Sünen'*lerde mervî hadislerin ise, takviyeye ihtiyaç duyduğunu, bu nedenle sair hadis kitaplarından, bu hadislerin desteklenmesi gerektiğini, *Sünen* ve *Müsned*'lerde zayıf hadislerin varlığının gözden kaçırılmaması gerektiğini savunmuştur.[491] Bize göre belli bir hadis kaynağında var olan hadisleri sadece belli bir şöhrete sahip oldukları veya tarihi süreç içerisinde kristalleşmeleri ve kabul görmeleri sebebiyle toptancı bir bakış açısıyla kabul etmek, doğru bir yaklaşım tarzı değildir. *Sahîhayn* ve *Muvatta*'nın diğer hadis kaynaklarına göre sıhhat açısından bir önceliklerinin olduğunu teslim etmemiz gerekir. Ancak bu durum, söz konusu kitaplarda geçen bütün rivayetlerin, sahîh olarak ve mutlak bir tasdik ile kabul etmemizi netice vermez. Aynı şekilde *Sünen* ve *Musned*'lerde zayıf olan rivayetlerin var olduğu bilinmektedir. Bu durum, yine indirgemeci bir bakış açısıyla, ilgili musannefatta geçen bütün rivayetlerin taz'ifini de gerektirmez. Yapılması gereken şey, bu rivayetlerin tek tek isnad ve metin araştırmalarının yapılıp ondan sonra bir neticeye varılmasıdır. Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetler için yapılması gerekenin de bu çerçevede ele alınması gerektiği kanısındayız.

Kırbaşoğlu, cerh-ta'dîl incelenmesinde tutarlı olunmasının altını çizmekte ve şöyle devam etmektedir: "Cerh-ta'dil uygulamasında riayet edilmesi gereken önemli ilkelerden biri de hiç şüphesiz tutarlılıktır. Bir râvinin güvenilirliğini veya güvenilmezliğini belirleyen unsurlar tespit edildikten sonra, artık bunların -meşhur hadis imamları dahil- herkese ayrım gözetilmeksizin uygulanması gerekir. Maalesef

---

[491] Faruk Hamade, a.g.e., s. 16.

klasik hadis usûlunde konulmuş pek çok kural, özünde son derece isabetli olduğu halde, uygulamada ayrım yapılmış ve bazı râvîlere uygulanırken bazılarına uygulanmamıştır. Cerh-ta'dil süreci, bilimsel tarafsızlık ruhuyla incelenen malumattan elde edilecek sonuçlar çerçevesinde işletildiği takdirde, geçmişte cerh-ta'dil imamlarının mecrûh kabul ettikleri pek çok râvinin aslında âdil; âdil ve sıka kabul ettikleri pek çok râvinin ise, aslında mecrûh olduğu durumların ortaya çıkması kuvvetle muhtemeldir."[492]

İsnad analiz metodolojisi ile ilgili olarak bazı hususların altını çizmek gerekmektedir. İsnad analizinin sağlıklı yürüyebilmesi ve doğru sonuçlara varılabilmesi için senedi oluşturan râvîler arasında muâsarât ve mulâkatın gerçekleşip gerçekleşmediğinin tespit edilmesi önem arzeden bir konudur. Bu yapılırken râvînin hadis aldığı kimseler, kendisinden hadis alan kimseler, vefat tarihi ile cerh-ta'dîl otoritelerinin râvî hakkındaki değerlendirmeleri/raporları birlikte araştırmaya dahil edilmelidir. Dolayısıyla bir râvî hakkında veri toplarken, kendisinden önce ve sonra gelen râvîler daima göz önünde tutulmak suretiyle ittisalin veya ittisali zedeleyen muhtemel kusurların var olup olmadığı tesbit edilmelidir.

Cerh ve ta'dil ilminde temâyuz etmiş olan bazı şahsiyetler bulunmaktadır. Fakat bu alimlerin her râvi ile ilgili söylediklerinin tamamen doğruyu yansıttığını iddia etmek isabetli bir tutum değildir. Herhangi bir alimin bir râvî hakkındaki görüşlerinin doğru olup olmadığını belirlemek ise, bu râvî ile ilgili cerh-ta'dîl kitaplarının taranması ve mukayeseli bir çalışmanın neticesinde varılabilecek bir sonuçtur. Nitekim Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'ini tahkik eden Şuayb el-Arnavut da bu görüşü benimsemiş ve râvilerin tenkidinde zaman zaman İbn Hacer'e ve rical ilminde uzman olan bazı alimlere muhalefet ettiğini açıkça belirtmiştir. Şuayb el-Arnavut İbn Hacer'i şu sözlerle eleştirmiştir: "İbn Hacer'in *et-Takrîb* isimli eserine

[492] M. Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Otto yay., Ankara 2013, s. 165-166 (Kırbaşoğlu, burada Nuh b. Ebî Meryem hakkında Recep Gürkan Göktaş tarafından yapılan bir çalışmadan bahsetmektedir. Bu çalışmada ele alınan konu, Ebû Hanife'nin talebesi fakîh ve aynı zamanda kâdı olan Nuh b. Ebî Meryem'in yüzyıllar boyunca yalancı olduğu ve hadis uydurduğunun cerh-ta'dîl kitaplarına geçmiş olmasıdır. Bu çalışmaya göre Hanefiler dahil olmak üzere kimse, bu iddiayı inceleme ihtiyacı hissetmemiştir. Onun hakkındaki iddiaları tahkik etme gayretini ilk kez *Tecrîd-i Sarîh*'i ilk defa Türkçeye şerh ederek tercüme eden Babanzâde Ahmed Naim ve Kâmil Miras ortaya koymuşlardır. Onlar Nuh b. Ebî Meryem'in hadis uydurduğu iddiasını tenkid ederek reddetmişlerdir. Geniş bilgi için bkz. Aynı kitap. s. 165-169)

eleştirilerimiz vardır. Zira İbn Hacer, birçok râvinin bilgilerini dikkatli bir şekilde incelememiştir. Bu yüzden kendisinden şaşılacak düzeyde bazı hatalar sudûr etmiştir."[493] Biz de yöntemsel olarak bu anlayışın doğru olduğu kanaatindeyiz.

Yukarıda belirttiğimiz gibi bazı eserlerin ümmet nezdinde şöhrete ulaşmış olmalarından ötürü bu musannefatta geçen bütün râvilerin, adalet ve zapt kriterlerinin zirvesinde kabul etmek doğru bir tavır değildir. Şuayb el-Arnavut, her ne kadar yukarıdaki görüşleri dile getirmişse de Sahîhayn râvîleri ile ilgili olarak dile getirdikleri, eleştiriyi hak eden bir durumdur. Muhakkik, rivayetin Buhârî ve Muslim'de geçmiş olmasının, râvîlerin güvenilirliği için yeterli bir delil olduğunu, ayrıca bu râvîler için bir araştırma yapılmasına ihtiyaç olmadığı tezini savunmakta ve şöyle demektedir: "Eğer isnaddaki râvîlerin bir kısmı Buhârî veya Müslim'in rivayet ettiği kimseler ise, bunlar için isnadı sahîh; ricâli sıkâttır, dedik. Bunu, isnadın sıhhat derecesinin yüksek olduğunu belirtmek için yaptık. Çünkü ümmet, her iki kitabın sahîh olduğunu, şeyhaynin bu rivayetleri, sahîh olmasından ötürü kitaplarına aldığını, şeyhayn veya ikisinden birinin kendisiyle ihticacta bulunduğu râvilerin, köprüyü geçtiğini (فقد جاز القنطرة)"[494] belirtmektedir. Buhârî ve Muslim'de geçen birçok râvînin yeterli güvenilirlik düzeyinde olduğunu kabul edebiliriz. Ancak söz konusu râvîleri, sadece bu kitaplarda geçtiği için ve rical ilmini konu alan kitaplara müracaat

---

[493] Muhakkik Şuayb el-Arnavud somut bazı örnekleri zikrederek İbn Hacer'in bu râvîlerle ilgili hata ettiğini belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "İbn Hacer, eserin mukaddimesinde "makbul" ifadesini, bu rivayete mutabi' olan başka bir rivayetin var olması şartıyla kabul edilebileceğini, mutabaatın olmaması durumunda ise râvînin "leyyinu'l-hadis" olacağını bildirmiştir. İbn Hacer'in bu tutumunda isabet edip etmediği ile ilgili burada bir kaç örnek vermek istiyoruz. Örneğin Abdulaziz b. Ebî Suleyman için İbn Hacer, "makbul" ifadesini kullanmıştır. Halbuki bu râvîden bir cemaat rivayette bulunmuştur. Ali b. el-Medînî, Ahmed, Yahya b. Main, Ebu Davud, İbn Numeyr ve İbn Hibban onun sıka olduğunu söylemişlerdir. Öyleyse bu konuda otorite sayılabilecek olan alimlerin sıka kabul ettiği bir râvî için sadece "makbul" ifadesi kullanmak doğru mudur? Aynı şekilde İbn Hacer, İyas b. Halife el-Bekrî için râvînin, ikinci ta'dîl derecesinde olduğunu bildirmek üzere "sadûk" ifadesini kullanmıştır. Oysaki bu râvîden, sadece Ata b. Ebî Rebâh rivayette bulunmuştur. Sıka olduğunu ise sadece İbn Hibban bildirmiştir. Halbuki el-Ukeyli, hadisinde vehm vardır; Zehebî, neredeyse bilinmemektedir, demişken böyle meçhûl olan bir râvî için "sadûk" tabirini kullanmak ne kadar doğrudur. Aynı şekilde O, İbrahim b. Yezîd b. Şerîk et-Teymî için "sıka olmakla birlikte irsal ve tedliste bulunmuştur," demiştir. İbn Hacer, burada hata etmiştir (vehm). Zira, hiç kimse bu râvînin tedlis yaptığını bildirmemiştir. Hatta kendisi "*Tabakâtu'l-Müdellisîn*" isimli eserinde tedlis yapanlar içerisinde ismini de zikretmemiştir. Muhtemelen o bu râvîyi, kendisinden sonra gelen ve tedlis yaptığı belirtilen İbrahim b. Yezîd en-Nehaî ile karıştırmıştır." Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsned** (muhakkikin mukaddimesi), I/141.

[494] Ahmed b. Hanbel, a.g.e., I/138 (muhakkikin notu)

etmeden, bütünün âdil ve zâbıt olduğunu ileri sürmenin de bir yöntem olarak doğru olmadığını ve bizi doğru sonuçlara ulaştırmayacağını belirtmekte fayda görüyoruz.

Biz, bu bölümde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bazı rivayetlerin isnad analizlerini yapacağız. Rivayetlerin isnad analizleri için takip ettiğimiz yöntemi kısaca şöyle özetleyebiliriz: Öncelikle Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini ve bu rivayetlerin geçtikleri kaynakları tesbit etmeye çalıştık. Daha sonra rivayetlerin hangi sahabî vasıtasıyla nakledildiği ve bu rivayetin her tabakadaki diğer râvîlerini gösteren bir isnad birleştirme şeması oluşturduk. İsnad zincirini oluşturan râvileri belirledikten ve isnad şemasını kurduktan sonra, her bir râvî ile ilgili olarak cerh ve ta'dîl kitaplarında bulunan bilgilere müracaat ettik.

Râvîler ile ilgili bilgileri derlemek ve bu bilgilerin tutarlılığını sorgulamak, rivayetin sıhhatini konumlandırmada önemli bir aşamadır. Özellikle hakkında cerh bulunan bazı râvîlerle ilgili olarak daha derinlikli araştırma yapmaya ve farklı kaynaklardan istifade etmeye ihtiyaç vardır. Biz de özellikle hem cerh hem de ta'dîl lafızlarının bir râvîde çakışması durumunda, daha başka kaynaklardan araştırmamızı derinleştirdik. Cerhin müfesser olması durumunda cerhi kabul yönünde; cerhin müfesser olmaması ve tevsik edici ifadelerin farklı alimlerden bildirilmiş olmasını dikkate alarak da râvînin rivayetinin ya kabul veya i'tibar için alınabileceği yönünde kanaat belirttik. Râvînin hadis aldığı (şeyh) ve kendisinden hadis alan kimselerin (talebe) tesbitini önemsediğimizden, bu isimlerin kaynaklarda var olup olmadığına özellikle dikkat ettik. Sözü edilen râvilerin isimlerine ulaşıldıysa, isnadda bir kopukluğun olmadığı yönünde görüş belirttik. Şeyh ve talebe isimlerine ulaşamadığımız durumlarda muasarat ve mülakât ihtimallerini araştırmaya koyulduk. Bu durumda râvîlerin vefat tarihleri ile nerede ikamet ettikleri bilgilerine ulaşmaya çalıştık. Bu inceleme, rivayette zamansal olarak bir inkitaın var olup olmadığı konusunda bize kuvvetli ipuçları verebilecektir. Vefat tarihlerinin birbirine yakın olmaları durumunda muasaratın vuku bulduğu, dolayısıyla hadis alışverişinin mümkün olduğu yönünde görüş belirttik. Rivayetle ilgili muhaddis ve şârihlerin görüşleri ile muhakkiklerin rivayetin sıhhati konusundaki açıklamalarına yeri geldiğinde temas ettik.

Eğer bir râvî hakkında daha önce bilgi verilmiş ve bu râvî başka bir isnadda da yer almış ise, ikinci defa geçtiğinde daha önceki yere işaret etmekle yetindik. Râvîlerle ilgili malumatı bu şekilde serdettikten sonra bu bilgileri kompoze etmeye ve her bir isnadın değerini hadis usûlu açısından ortaya koymaya çalıştık. Rivayetler hakkında vardığımız hükümlerin *isnad açısından* değerlendirildiğini belirtmekte fayda görüyoruz. Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin fazla miktarda olmasından dolayı konuyla ilgili bütün rivayetlerin isnadını incelemek tezimizin sınırlarını aşılmasına sebeb olacaktır. Bu nedenle meşhur olan bazı rivayetleri incelediğimizi ayrıca belirtmek istiyoruz.

Öncelikle, muhaddislerin bu rivayetleri kitaplarına hangi ortak metinle aldıkları belirtilecek, sonra her bir râvî ile ilgili cerh-ta'dil uzmanlarının aktardıkları bilgilere başvurulacaktır. Rivayetin bütün tarîklerini görmek için *Kütüb-i Tis'a* dışında kalan hadis kaynaklarında, rivayetin hangi sened ve metinle geçtiği belirtilecek, ancak *Kütüb-i Tis'a* dışındaki bu rivayetlerin isnad incelemesi *yapılmayacaktır.* Dolayısıyla isnad analizleri, sadece *Kütüb-i Tis'a'*da vârid olan rivayetler üzerinden yapılacaktır.

İsnad analizini yapacağımız sûre ve ayetler, Fâtiha sûresi, Bakara sûresinin son iki ayeti, Yâsîn sûresi ve İhlâs sûresinin fazileti ile ilgili rivayetlerdir.

2.1. FÂTİHA SÛRESİ'NİN FAZİLETİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ

2.1.1. Birinci Varyant

Fâtiha sûresinin faziletine dair iki farklı varyant bulunmaktadır. Birçok hadis musannifinin kitabına aldığı birinci varyant, sahabî Ebû Said b. el-Mualla el-Ensârî tarafından; ikinci varyant, Ebû Hureyre ve Âmir b. Kurayz'ın mevlâsı Ebû Said tarafından nakledilmiştir.

Ebû Said b. el-Mualla el-Ensârî vasıtasıyla aktarılan rivayeti, Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Dârimî (ö.255/868), Buhârî (ö.256/869), İbn Mâce (ö. 273/886), Ebû Dâvûd (ö.275/888), Nesâî (ö.303/915), Ebû Ya'lâ (ö.307/919) ve İbn Huzeyme'nin (ö.311/923) kitaplarına aldıkları rivayet şöyledir:

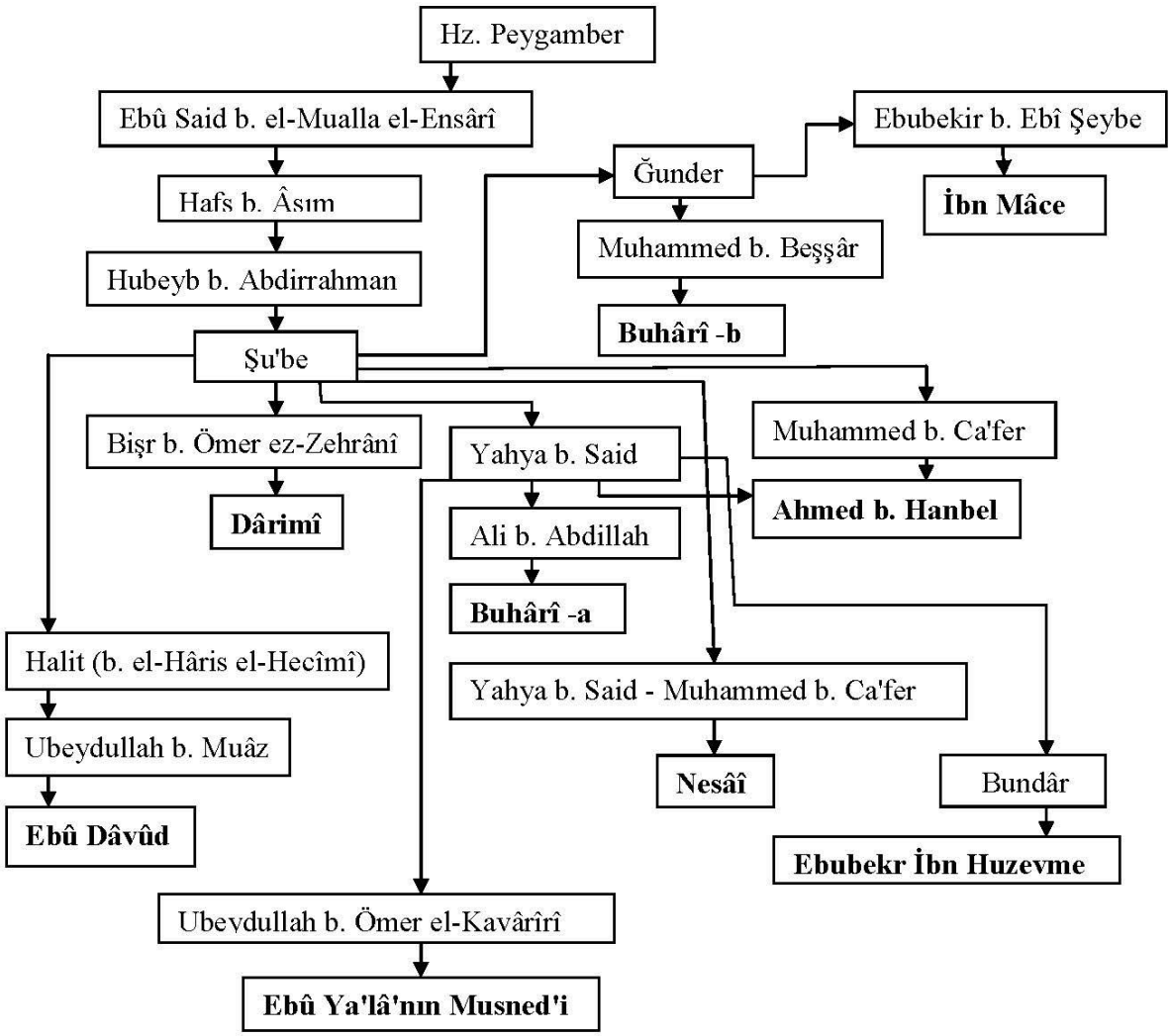
Ebû Said b. el-Mualla bir gün mescidde namaz kılarken Hz. Peygamber'in onu çağırdığını, namazın üzerinde olduğundan kendisine cevap veremediğini belirttikten sonra şöyle devam etmiştir*: "Ey Allah'ın Rasulu namaz kılıyordum," dediğimde O "Allah, "Ey iman edenler, Allah ve Rasulu sizi çağırdığında ona cevap verin,"*[495] *buyurmadı mı? Mescidden çıkmadan Kur'an'daki en büyük sûreyi (e'zamu suretin fi'l-Kur'an) sana haber vereyim mi?" diye sordu. Sonra ellerimden tuttu, biz mescidden çıkmak üzere iken" Ey Allah'ın Rasulu, bana Kur'an'daki en büyük sûreyi söyleyecektiniz," hatırlatmasında bulundum. Bunun üzerine O: "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ " o, sürekli tekrar edilen yedi ayet*[496] *ve bana verilen Kur'an-ı azîmdir,"* buyurdu.[497]

[495] **Enfâl**, 8/24.

[496] es-Seb'ul-Mesânî için bkz. Abdulhamit Birışık, **es-Seb'u'l-Mesânî**, DİA, XXXVI/261-262.

[497] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, VI/103-104; 65 **Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an** 15, V/222; Ebû Dâvud, 8 **Kitâbu'l-Vitr** 15, II/150; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 12, II/718; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, VII/255; İbn Mâce, 33 **Kitâbu'l-Edeb** 52, II/1244; Ahmed b. Hanbel, XIV/505; XXIV/505, IXXX/395; Ahmed b. Ali, **Müsnedu Ebî Ya'lâ**, thk., Huseyn Selim Esed, Daru'l-Memun, Beyrut 1988, XII/225; İbn Huzeyme, **Sahîhu İbn Huzeyme**, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslami, Beyrut 1980, II/38.

Tablo 1: Fatiha Sûresi (I.Varyant)

2.1.1.1.İsnadın Ortak Râvîleri

1- Ebû Said b. el-Mualla el-Ensârî: İsminin Râfi' b. el-Mualla veya Ebû Said b. el-Mualla b. Levzân olduğu ifade edilmiştir. Ebû Said el-Ensârî lakabıyla meşhur olmuş bir sahabîdir. İbn Hibbân, vefatının 73 veya 74'te olduğunu bildirmiştir.[498] Ebû Said'den Hafs b. Asım ile Ubeyd b. Huneyn rivayette bulunmuşlardır.[499]

2- Hafs b. Âsım: İsnadın ikinci râvîsi Hafs b. Asım'dır. İbn Hibbân'ın, *es-Sıkât* isimli eserinde geçen bilgiye göre ismi, Hafs b. Âsım b. Ömer b. el-Hattab olan râvi, İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den rivayette bulunmuş, kendisinden Hubeyb b. Abdirrahman hadis nakletmiştir.[500] İbn Hacer ve İbnu'l-Esîr, Hafs b. Âsım'ın Ebû Said b. el- Mualla'dan rivayette bulunduğunu belirtmiş, İbnu'l-Esîr, Hafs b. Asım'ın "es-Seb'ul-Mesânî ve bana verilen azim Kur'an'dır," rivayetini Ebû Said'den naklettiğini belirtmiştir.[501] el-İclî de, onun Medenî olduğunu ve kibar-ı tabiinin sıka olan simalarından olduğunu belirtmiştir.[502]

3- Hubeyb b. Abdirrahman: Suyûtî'nin bildirdiğine göre ismi Hubeyb b. Abdirrahman b. Hubeyb el-Ensârî olan râvî, Hafs b. Âsım'dan rivayette bulunmuş, kendisinden ise Şu'be ve Mâlik rivayette bulunmuşlardır. İbn Maîn, Nesâi ve daha başkaları onun sıka ve güvenilir biri olduğunu belirtmişlerdir.[503] Buhârî, onun Hafs b. Âsım'dan rivayette bulunduğunu belirtmiştir.[504]İbn Hibbân'ın, 132'de vefat ettiğini bildirdiği Hubeyb[505] hakkında İbn Ebî Hâtim, şunları kaydetmektedir: "Hubeyb b. Abdirrahman, Hafs b. Âsım'dan rivayette bulunmuş, kendisinden de Mâlik ve Şu'be

---

[498] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, III/122; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Abdullah el-Leysî, Daru'l-Marife, Beyrut 1987, II/830; İbn Hacer, **el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahabe**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Cîl, Beyrut 1412, VII/84.

[499] Muhammed b. Ahmed ez-Zehebî, **el-Kâşif Fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetun Fi'l-Kütübi's-Sitte**, thk. Burhanuddin Ebu'l-Vefa el-Helebî, Daru'l-Kıble, Cidde 1992, II/428.

[500] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, IV/152.

[501] İbnu'l-Esîr, **Usdu'l-Ğâbe Fî Ma'rifeti's-Sahabe**, I/417; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Muesseseru'r-Risale, Beyrut 1995, II/346.

[502] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, thk. Abdulalim Abdulazim, Mektebetu'd-Dar, Medine 1985, I/308; Zehebî, **el-Kâşif**, I/341; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, thk. Mustafa Abdulkadie, Daru'l-Mektebeti'l-İlmiyye, Beyrut 1995, I/172.

[503] Suyûtî, **İs'âfu'l-Mubatta' bi Ricâli'l-Muvatta'**, Daru'r-Reyyan, Kahire 1988, II/311; el-Hazrecî, **Hulâsetu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl,** el-Matbaatu'l-Kubrâ, Mısır 1301, s. 104.

[504] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., II/209.

[505] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/274.

rivayette bulunmuşlardır. İshak b. Mansûr ve Yahya b. Maîn onun sıka olduğunu söylemişlerdir."[506]

4- Şu'be b. el-Haccâc: Buhârî, râvînin isminin, Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Vâsıtî olduğunu, Hasan ve Talha b. Masrıf'ten hadis işittiğini, kendisinden es-Sevrî ve Yahya el-Kattan'ın hadis aldığını, 160'da vefat ettiğini bildirmiştir. Kendisine "امير المؤمنين في الحديث" ünvanı verilmiştir.[507] İbn Hibbân da, Şu'be'nin Katade ve Ebû İshak'tan rivayette bulunduğunu, kendisinden es-Sevrî, Hammâd b. Seleme ve Basralıların rivayet aldığını, asrının hıfz, itkan, vera' ve fazilet bakımından en ileri gelenlerinden biri olduğunu belirtmiştir.[508] el-İclî ise, Şu'be'nin sıka olduğunu, lakin bazı isimlerde kısmen hata ettiğini belirtmiştir.[509] Râvilerin durumları ilgili önemli bir kaynak niteliğini taşıyan İbn Ebî Hatim *el-Cerh ve't-Ta'dîl* isimli eserinde, Şu'be'nin râvîleri eleştiren büyük hadis imamlarından biri olduğunu, Abdurrahman b. Mehdî ise onun hadiste imam olduğunu belirtmiştir.[510] İbn Hacer de onun sıka, hafız ve mutkin olduğunu, Irak'ta rical ilmini ilk başlatan kişi olduğunu, kendisinden hadis alan kimseler arasında Muhammed b. Ca'fer ve Ğunder'in de olduğunu bildirmiştir.[511]

İsnad şemasına bakıldığında görüleceği gibi rivayet, Şu'be kanalıyla farklı kollara ayrılmıştır. Kendisine kadar gelen isnad, birer râvî vasıtasıyla aktarılırken, Şu'be'den sonra rivayetin birçok râvî tarafından alındığı görülmektedir. Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Buhârî, İbn Mâce, Ebû Davud, Nesâî, İbn Huzeyme ve Ebû Ya'lâ hadisi farklı râvîler vasıtasıyla Şu'be'den almışlardır.

Buraya kadar olan kısım isnadın ortak râvîleriydi. İsnadın ortak râvileri hakkında yapılan değerlendirmelere bakıldığında, cerh ve ta'dil alimlerinin ta'dil edici ifadeler kullandıklarını, bu nedenle râvîlerin makbul addedildiğini ifade etmek gerekir. Bundan sonra her hadis musannifi, farklı bir isnadla hadisi Şu'be'den

---

[506] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1952, III/387.
[507] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz, IV/244.
[508] İbn Hibbân, **Kitâbu's-Sıkât**, VI/446.
[509] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/456.
[510] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I/11.
[511] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/266; Krş. bkz. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, II/166-169; el-Mizzi, **Tehzîbu'l-Kemâl**, thk. Beşşar Avad Maruf, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1980, XII/479-480; Nevevî, **Tehzîbu'l-Esmâ**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz., I/245.

almıştır. Hadisi Şu'be'den alan râvîleri, musanniflere göre şöyle sıralamak mümkündür:

2.1.1.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.1.1.2.1. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri

Ahmed b. Hanbel rivayeti, iki kanalla almıştır. Bunlardan biri Yahya b. Said, diğeri de Muhammed b. Ca'fer'dir.

a- Yahya b. Said: İsmi Yahya b. Said b. Ferrûh el-Kattân, 198'de vefat etmiştir. Birçok kişiden hadis almış, hadis aldığı kişiler arasında Şu'be de yer almaktadır. Kendisinden birçok kişi hadis rivayetinde bulunmuş, bunların içerisinde Ubeydullah b. Ömer el-Kavârîrî ve Ahmed b. Hanbel ile Bundâr da yer almıştır. Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel, hadise itina gösterenlerin başında geldiğini, esbet olduğunu ve rical ilminde otorite kabul edildiğini bildirmişlerdir. Yahya b. Maîn de onu tevsîk etmiştir. Hakkında görüş beyan edenlerin bazıları şöyledir. İbn Sa'd: Sıka, memun ve hucettir; el-İclî: Nakiyyu'l-hadis, sıkatun; Nesâî: Sıkatun, sebtun; İbn Mencüveyh: Zamanın hıfz ve dirayet açısından en ileri gelenlerindendir, ifadeleriyle ta'dîl etmişlerdir.[512] Şu'be'den sonra hadisin varyantlarının, Yahya b. Said vasıtasıyla yayılmasından dolayı bu râvînin, ikinci ortak râvî olduğunu söylemek mümkündür.

b- Muhammed b. Ca'fer: İsmi, Muhammed b. Ca'fer olup kendisine Ğunder lakabı verilmiştir. Basralı ve sıka bir râvîdir. Özellikle Şu'be'den alınan hadisler konusunda "esbetu'n-nas" olduğu belirtilmiştir.[513]Şu'be, İbn Ebî Arûbe, İshak b. Râheveyh ve İbn Cureyc gibi kişilerden hadis almış, kendisinden de Musedded, Ahmed b. Hanbel, Ebubekir b. Ebî Şeybe ve Muhammed b. Beşşâr hadis nakletmişlerdir. İbnu'l-Mübârek, Şu'be'den gelen hadislerde ihtilafa düşüldüğünde, Ğunder'in kitabının hakem yapılmasını istemiştir. Kendisine sıka ve sadûk

---

[512] İbn Hacer, **Tehzîbu'-Tehzîb**, IV/358-359; Seyyid Kurdî Hasen-Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, **Mevsûatu Ricâli'l-Kütübi't-Tis'a**, IV/209; Ayrıca bkz. Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1993, VIII/276.

[513] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/235.

denilmiştir.[514] Zehebî onu, ehedu esbati'l-mutkinin olarak nitelemiştir. Ebû Hâtim, onun Şu'be'den rivayet ettikleri hadislerinin alınabileceğini, Şu'be'nin dışındakilerden rivayet ettiklerinin ise yazılabileceğini, fakat bunların hüccet olamayacağını belirtmiştir.[515] İbn Hacer, onun sıka ve sahîhu'l-kitâb olduğunu, ancak kendisinde az da olsa ğafletin bulunduğunu belirtmiştir.[516] el-Mizzî, kendisinden Muhammed b. Beşşar'ın rivayette bulunduğunu, sadûk ve sıka olduğunu belirttiği râvî, 193 veya 194'te vefat etmiştir.[517]

Ahmed b. Hanbel'in râvîleri ile ilgili şu değerlendirme yapılabilir: Ebû Hâtim, Muhammed b. Ca'fer'in, sadece Şu'be'den aldığı hadislerinin alınabileceğini ve İbn Hacer'in az da olsa kendisinde ğaflet halinin ârız olduğunu belirtmiş olmaları, râvîde az bir kusur olarak telakki edilebilir. Fakat yine Yahya b. Main, el-Mizzi ve İbn Hacer'in onu sıka olarak kabul ettiklerini hatırlamamız gerekir. Verilen bilgilerden hareketle, rivayetin bu tarîkini, isnadda bir kopukluğun olmadığı ve sahîh hadis için aranan temel ve önemli öğelerden biri olan ittisal şartını taşıdığı ve râvilerinin adalet sıfatlarına sahip olduğunu dolayısıyla sıhhat durumuna mani bir kusurun olmadığını söylemek mümkündür.

2.1.1.2.2. Dârimî'nin Ayrışan Râvîsi

a-Bişr b. Ömer ez-Zehrânî: Dârimî, rivayeti Şu'be'den, Bişr b. Ömer kanalıyla almıştır. İsmi, Bişr b. Ömer ez-Zehrânî el-Ezdî'dir. Mâlik b. Enes'ten hadis almıştır. 206'nın sonu 207'nin başlarında vefat etmiştir.[518]el-İclî, onun sıka biri olduğunu bildirmiş,[519]İbn Ebî Hâtim, kendisinden Muhammed b. el-Musannâ ile İbnu'l-Medînî'nin hadis aldığını ve sadûk olduğunu belirtmiştir.[520]Zehebî ise, onun

---

[514] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VII/221; Yahya b. Maîn, **Târîhu Yahya b. Maîn**, thk. Ahmed Muhammed Nur, Camiatu'l-Melik Abdulaziz, Mekke 1979 s. 64.
[515] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Marife, Beyrut tsz., III/502.
[516] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/472.
[517] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXV/5; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/641-642.
[518] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, II/80; İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VIII/141.
[519] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/246.
[520] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/361; el-Hazrecî, **Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl**, I/49.

Şu'be'den hadis aldığını, 206'da vefat ettiğini ve sıka olduğunu belirtmiştir.[521]Kendisinden hadis alan kimseler arasında Dârimî'de bulunmaktadır.[522]

Dârimî'nin *Sünen*'ine aldığı bu tarîki, isnad açısından incelediğimizde râvîler arasında muasarat ve mülakâtın vuku bulduğunu, hadis aktarımı konusunda râvîler arasında bir ınkıtaın söz konusu olmadığını belirtmek mümkündür.

2.1.1.2.3. Buhârî'nin Ayrışan Râvîleri (a)

a- Yahya b. Said: Ahmed b. Hanbel'in râvîleri arasında ismi geçmişti. Buna göre Yahya b. Said, Şu'be'den rivayette bulunan mutkin ve sıka bir râvîydi.

b-Ali b. Abdillah: İbn Hacer, Buhârî'nin Fedâilu'l-Kur'an'da kendisinden rivayette bulunduğunu belirtmiştir. İsmi ile ilgili ihtilaf vardır. Kimisine göre bu, Ali b. İbrahim b. Abdilmecid'dir. Kimisine göre Ali b. Abdillah b. İbrahim'dir. İbn Mende ise, Buhârî'nin şeyhlerinden birisinin adının Ali b. İbrahim olduğunu, ama onun asıl isminin, Ali b. Abdillah b. İbrahim olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer'e göre bu isabetli görünmektedir. Zira Buhârî'nin adetlerinden biri de birçok şeyhini, dedelerine nisbet ederek zikretmiş olmasıdır. Mesela Yusuf b. Musa b. Raşid için o, Yusuf b. Raşid; İshak b. İbrahim b. Mahled için o, İshak b. Mahled, demektedir. Kesin çizgilerle ayırmak zor görünse de İbn Hacer ve İbn Mende'nin görüşlerinin isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Sadûk olduğu bildirilen Ali b. Abdillah, Darekutni'ye göre sıka olup 274'de vefat etmiştir.[523]Buhârî'nin kendisinden 18 yıl sonra vefat etmiş olan birisinden hadis almış olması normal karşılanabilir. Ancak burada bir hususa dikkat çekmek gerekmektedir. Ali b. Abdillah'ın şeyhleri arasında Yahya b. Said'in ismine; Yahya b. Said'in talebeleri arasında da bu râvînin ismine rastlayamadık. Bu durumda her iki râvî arasındaki zaman aralığına bakmak gerekecektir. Yahya b. Said'in 198'te ve Ali b. Abdillah'ın 274'te vefat ettiklerini

---

[521] Zehebî, **el-Kâşif**, I/269.

[522] Zehebî, **Siyeru A'lami'n-Nübelâ**, thk. Komisyon, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1996, XII/224-232; el-Hatîp el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdad**, thk. Beşşar Avad Maruf, Daru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut 2001, X/29-31; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb,** V/258.

[523] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/142; Seyyid Kurdî Hasen-Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, **Mevsûatu Ricâli'l-Kütübi't-Tis'a**, III/58.

hatırlarsak, aralarında 76 yıllık bir fark ortaya çıkmaktadır ki bu, kolay tolere edilebilecek bir zaman aralığı değildir.

2.1.1.2.4. Buhârî'nin Ayrışan Râvîleri (b)

a- Ğunder: Muhaddisler, rivayeti aldıkları şahsın bazen ismini, bazen lakabını isnadda zikretmişlerdir. Buhârî, Muhammed b. Ca'fer ismini zikrederek hadisi nakleden Ahmed b. Hanbel'den farklı davranmış, bu râvinin lakabı olan Ğunder ismini isnadda zikretmiştir. Ahmed b. Hanbel'in râvîleri arasında ismi geçen bu şahıs hakkında daha önce bilgiler verilmişti.

b- Muhammed b. Beşşâr: İsmi, Muhammed b. Beşşâr Ebubekir el-Basrî Bundâr olan râvî, Ğundar'dan hadis almış ve 252'de vefat etmiştir.[524] Kendisine Bundâr lakabı da verilmiştir. Bundar'ın, rivayet ettiği hadisleri ezberlediği ve bu hadisleri hıfzından kıraat ettiği,[525]hadis rivayetinde sıka ve sadûk olduğu belirtilmiştir.[526] Muhammed b. Ca'fer Ğunder ve Yahya el-Kattân'dan rivayette bulunmuştur.[527] Kendisinden, aralarında İbn Huzeyme'nin de bulunduğu birçok kişi rivayette bulunmuştur. Kendisinin güvenilir olduğunu belirtenlerin sayısı az değildir. [528] Buhârî'nin şeyhlerinden olan ve hıfzının kuvvetli olduğu belirtilen râvî için امام اهل زمانه , ثقة مشهور gibi ta'dîl edici ifadelere yer verilmiştir. Bazı alimlerin hakkında yaptıkları değerlendirmeler şu şekildedir: Darekutnî, من الحفاظ الاثبات; el-İcli ve İbn Hacer, ثقة; Ebû Hâtim, صدوق; en-Nesâî: صالح لا با س به. Buhârî kendisinden 205; Müslim ise 460 hadis rivayette bulunmuştur.[529]

Buhârî'nin tahdîs ettiği bu rivayetin râvîlerinin, mutkin ve sıka oldukları görülmektedir. Râvîler arasında bir inkıta görünmemektedir. Bu rivayet, yukarıda geçen ve Buhârî'nin naklettiği tarîke mutabi' olmaktadır. Yukarıdaki rivayette Ali b. Abdillah ile Yahya b. Said arasında uzun bir zaman aralığının olduğunu, bu durumun bir inkita' ihtimalini gündeme getirebileceğinden bahsetmiştik. Ancak Buhârî'nin bu

---

[524] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/49.
[525] İbn Hibân, **es-Sıkât**, IX/111.
[526] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/232.
[527] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VII/214.
[528] Zehebî, **el-Kâşif**, II/159; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/518-520.
[529] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/518-520; **Takrîbu't-Tehzîb**, I/469.

ikinci rivayetinde râvîler arasında ittisal şartının mevcut olması ve bu râvîlerin güvenilirliklerinin ortaya çıkmış olmasından hareketle, birinci rivayetteki olası kusurun telafi edildiğini söyleyebiliriz. Buhârî'nin aktardığı her iki hadisin metni birbirine oldukça yakındır. Yani rivayetler arasında âmmın tahsisi, mutlakın takyidi, nesh ve aralarında bir tenâküz halinin mevcut olmaması da bu tesbiti desteklemektedir.

2.1.1.2.5. İbn Mâce'nin Ayrışan Râvîleri

İbn Mâce, Ebubekir b. Ebî Şeybe ve Ğunder kanalıyla rivayeti Şu'be'den almıştır. Daha önce Ğunder ile ilgili bilgiler verildiğinden burada sadece Ebubekir b. Ebî Şeybe hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a- Ğunder: Yukarıda hakkında bilgi verilmişti.

b- Ebubekir b. Ebî Şeybe: İsmi, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe'dir. Kûfelidir. Sıka, hafız ve sadûk bir râvidir. Kardeşi Osman da kendisi gibi hadis nakletmiştir. Fakat Osman'dan daha sıka olduğu ifade edilmiştir.[530] *el-Musned* ve *el-Musannef* isimli eserleri meşhurdur. 235'de vefat etmiştir.[531] Kendisinden Buhârî, Muslim, Ebû Davud ve İbn Mâce rivayette bulunmuşlardır.[532] Kendisi hakkında حافظ للحديث , متقن[533], احفظ اهل الكوفة, الثبت[534] gibi ta'dil edici ifadeler kullanılmıştır. Ahmed b. Hanbel sadûk; el-İclî ise sıka ve hafız olduğunu belirtmişlerdir.[535] Ğunder'den hadis aldığı bilgisi daha önce geçmişti.

Rivayetin bu tarîkindeki râvîler, verilen bilgiler ışığında değerlendirildiğinde sıka oldukları, kaynaklarda adalet ve zabt ile ilgili göze çarpan bir kusurlarının olmadığı, dolayısıyla söz konusu isnadın güvenilir olduğunu söylemek mümkündür.

---

[530] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/160.
[531] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/320; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/427.
[532] Seyyid Kurdî Hasen-Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, **Mevsûatu Ricâli'l-Kütübi'-Tis'a**, II/339.
[533] Hayruddin ez-Zirikli, **el-A'lam**, Daru'l-İlm, Beyrut 2002, IV/118.
[534] el-Hatîb el-Bağdâdî, **Târîhu Bağdad**, X/70.
[535] Zehebî, **Tezkiratu'l-Huffâz**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, II/432-433.

2.1.1.2.6. Ebû Davud'un Ayrışan Râvîleri

a- Halit (b. el-Hâris el-Hecîmî): İbn Hibbân, isminin Halit b. el-Hâris el-Hecîmî olduğunu, Basralı olup künyesinin Ebû Osman olduğunu, akıllı ve zeki biri olup 186'da vefat ettiğini belirtmiştir.[536] Şu'be ve es-Sevrî'den hadis almıştır.[537] Buhârî, Muslim, Ebû Davud, Tirmizî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce kendisinden hadis almışlardır. Hakkında yapılan değerlendirmelerin bir kısmı şöyledir. Ebu Zur'a, خالد الصدوق; Yahya b. Maîn: اثبت شيوخ البصريين ;Ahmed b. Hanbel, خالد بن الحارث إليه المنتهى في التثبيت ; Ebû Hâtim, امام ثقة ;[538] el-Mervezî: كان خالد بن الحارث يجئ بالحديث كما يسمع ; Tirmizi ثقة مأمون . İbn Hacer de Halit'in, Şu'be'den hadis aldığını ve aralarında Ubeydullah b. Muaz'ın da bulunduğu birçok kimsenin kendisinden hadis naklettiğini bildirmiştir.[539]

b- Ubeydullah b. Muâz: İsmi, Ubeydullah b. Muâz b. Muâz olup künyesi Ebû Amr'dır. 237'de vefat etmiştir.[540] Yahya el-Kattan, Bişr b. el-Mufaddal, Halit b. el-Hâris ve daha birçoklarından rivayette bulunmuştur. Buhârî, Muslim ve Ebû Davud dahil olmak üzere kendisinden bir çok kişi rivayette bulunmuştur. Müslim kendisinden, 167, Buhârî de 7 hadis rivayet etmiştir. Ebû Hâtim, ثقة ;el-Âcurî, كان يحفظ وكان فصيحا; İbn Hibbân ثقة gibi ta'dîl edici ifadeleri kullanmışlardır.[541]

Ebû Davud'un naklettiği bu isnaddaki râvîlere bakıldığında, cerh-ta'dil bilginlerinin bu râviler için tevsik edici ifadelerde bulunduklarına şahit olmaktayız. Bu râvîlerin birbirlerinden hadis aldıkları rical kitaplarında ismen belirtilmiş, böylelikle isnad ile ilgili bir meçhûliyetin olmadığı, dolayısıyla isnadın güvenilir olduğunu söyleyebiliriz.

---

[536] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/267.
[537] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/145.
[538] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III/325; Zehebî, **el-Kâşif**, I/362.
[539] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, I/315; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VIII/35; İbn Mencüveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I/188.
[540] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/401.
[541] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/27; İbn Mencüveyh el- Isbehânî, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, thk. Abdullah el-Leysî, Daru'l-Marife, Beyrut 1407, II/17.

2.1.1.2.7. Nesâî'nin Ayrışan Râvîleri

İsnad şemasına bakıldığında Nesâî'nin rivayeti, iki râvî vasıtasıyla Şu'be'den aldığını görmekteyiz. Bu râvîler, Yahya b. Said ile Muhammed b. Ca'fer'dir.

a-Yahya b. Said - Muhammed b. Ca'fer (Ğunder): Daha önce her iki râvî hakkında malumat verilmiş, özetle her iki râvînin sıka ve güvenilir oldukları belirtilmişti. Muhammed b. Ca'fer 193; Yahya b. Said ise 198' de vefat etmiştir. Her iki râvînin hadis aldıkları Şu'be ile aralarında bir inkita' bulunmamaktadır. Fakat burada bir noktanın altını çizmek gerekir. Nesâi, 88 yaşında ve 303'te vefat ettiğine göre doğumu, 215 olmalıdır.[542] Bu nedenle vefatları 193 ve 198 olan Muhammed b. Ca'fer ve Yahya b. Said ile Nesâî'nin görüşmüş olmaları kronolojik olarak mümkün değildir. İsnadın bu kısmında kuvvetle muhtemel bir kopukluk söz konusudur.

Dolayısıyla rivayetin bu tarîkinin isnad analizi yapıldığında, Nesâî ile hadisi aldığı diğer râvîler arasında bir inkıta' ihtimali kuvvetli olduğundan, söz konusu rivayetin sıhhat şartını kaybettiğini söyleyebiliriz.

Rivayetlerin, anlamı değiştirmeyecek ufak metin farklılıkları dışında muhteva açısından birbirlerini destekliklerini görmekteyiz. Bu farklılıklar, rivayetin omurgasını değiştirebilecek düzeydeki farklılıklar değildir. Râvîlerle ilgili verilen bilgileri, rivayet metodolojisi açısından değerlendirdiğimizde hadisin ortak râvîlerinin sıka olduğu konusunda bir şüphe bulunmamaktadır. Ayrışan râvîler kısmında, her bir hadis musannifinin râvîlerinin kimlik bilgileri ve hadis rivayet ilmine olan ehliyetleri incelendiğinde, usûl bilginlerinin hadisin sıhhati için kriter olarak belirledikleri adalet ve zapt sıfatlarına sahip oldukları görülmüştür. Öte yandan râvîler arasında iletişimin, dolayısıyla rivayet alış verişinin önemli bir etkeni olan ittisal açısından bir problemin varlığı gözükmemektedir. Netice olarak hadisin varyantlarının sahîh olarak değerlendirilebileceği kanaati bizde hasıl olmuştur. Ancak Nesâî'nin rivayetinin tartışılma ihtiyacı vardır. Zira Nesâî'nin naklettiği rivayetin muttasıl olmadığını, kuvvetle muhtemel bir inkitanın olduğunu, Nesâî ile

---

[542] Zehebî, **el-Kâşif**, I/195; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/80; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, I/26; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, II/328.

rivayeti aldığı şahıslar arasında uzun bir zaman aralığının olduğunu yukarıda belirtmiştik. Bunun dışında Buhârî'nin şeyhlerinden olan Ali b. Abdillah ile Yahya b. Said arasında uzun bir zaman diliminin olduğu görülmekle birlikte, gerek aktarılan rivayet metinlerinin birbirini desteklemesi, gerekse de bu zaman diliminde görüşme ihtimallerinin olması, bu zaafı kısmen tedarik etmektedir. Ama bu rivayet, diğer tarîklerle birlikte değerlendirildiğinde söz konusu problemin, hadisin sıhhatini olumsuz anlamda etkilemediği ifade edilebilir.

2.1.2. İkinci Varyant

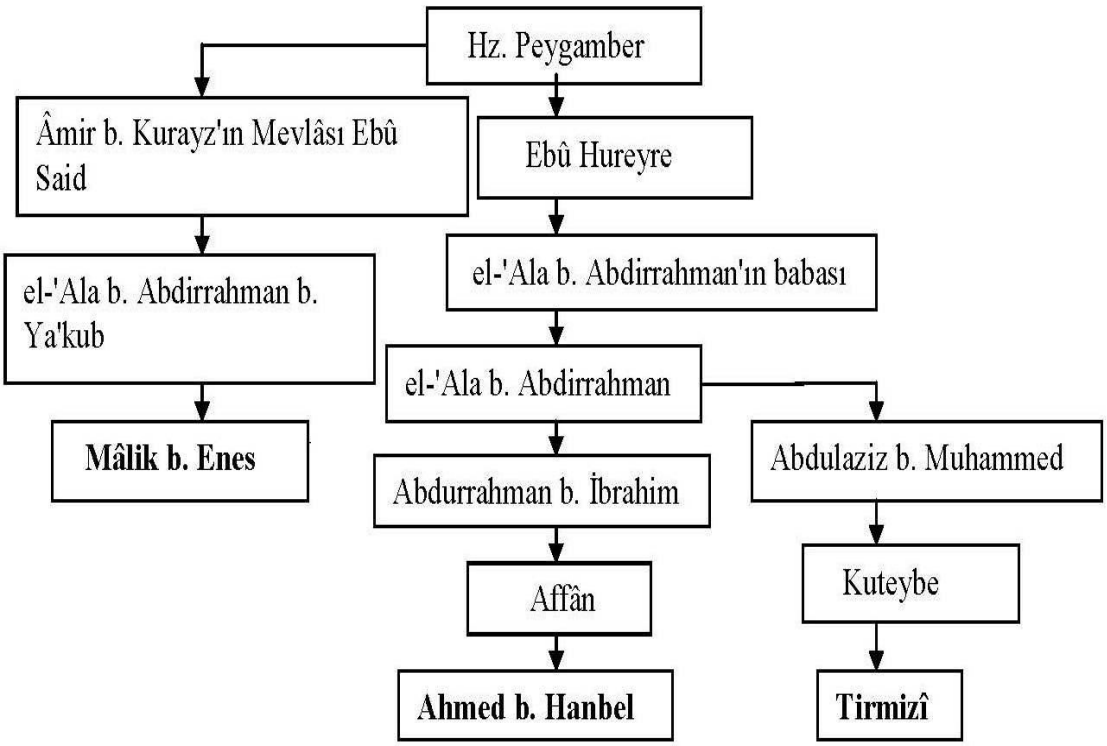
Hadisin ikinci varyantı, Ebû Hureyre ve Âmir b. Kurayz'ın mevlâsı Ebû Said kanalıyla gelmektedir. Yukarıdaki rivayetten farklı olarak olayın sahabî öznesi, burada Ubey b. Ka'b'tır. Ayrıca olayın birçok yönü aynı olmasına rağmen, yukarıdaki hadisin metninden farklı olan yerler de mevcuttur. Mesela bu rivayetlere göre yukarıdaki rivayetlerde olduğu gibi Fâtiha sûresi için "*Kur'an'daki en büyük/yüce sûre*" ifadesi kullanılmamış; bunun yerine "*Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'da bir benzeri indirilmeyen sûre*" ifadesi kullanılmıştır. İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Tirmizî'de geçen rivayet şöyledir:

Ebû Hureyre'den nakledilen rivayet şöyledir: "*Hz. Peygamber Ubey b. Ka'b namazda iken "Ey Ubey," diye seslendi. Ubey döndü, fakat cevap vermedi. Namazı çabucak kıldıktan sonra Hz. Peygamber'e yönelerek selam verdi. Hz. Peygamber, selamını aldıktan sonra "Seni çağırdığımda neden bana cevap vermedin?" diye sordu. Ubey namazda olduğunu söyleyince Hz. Peygamber "Bana indirilen şu ayeti bilmez misin "Allah ve Rasulu size hayat verecek şeye çağırdığında ona cevap verin."*[543] *dedi. Ubey "Evet, biliyorum, inşallah bir daha yapmayacağım," dedi. Hz. Peygamber "Sana Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'da benzeri indirilmemiş bir sûreyi söylememi ister misin?" diye sorunca Ubey "Evet, ey Allah'ın Rasulu," cevabını verdi. Hz. Peygamber "Namazda nasıl/ne okuyorsun?" diye sordu. Ubey, Fâtiha sûresini okumaya başladı. Bunun üzerine Hz. Peygamber "Canımı elinde tutan Allah'a and olsun ki Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'da bunun benzeri bir sûre*

[543] **Enfâl**, 8/24.

indirilmemiştir. O sürekli tekrar edilen yedi ayet ve bana verilen Kur'an-ı azimdir," buyurdu. [544]

Tablo 2: Fatiha Sûresi (II. Varyant)

[544] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, V/155; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XV/200; Mâlik, Muvatta, 3 **Kitâbu's-Sala** 8, I/83.

2.1.2.1. İsnadın Ortak Râvîleri

a- Ebû Hureyre: Yemen'den Devs kabilesine mensup olduğu için Ebû Hureyre ed-Devsî denilmiştir. Meşhur olan ismi, Abdurrahman b. Sahr'dır. Hz. Peygamber (sav), kendisini Ebû Hureyre diye isimlendirmiştir. Muaviye b. Ebî Sufyân'ın yönetimi döneminde hicri 57 veya 58 yıllarında vefat etmiştir.[545] Sahabeden en fazla hadis ezberleyen ve aktaran kişilerin başında gelmektedir. 78 yaşında vefat etmiştir.[546] Hicretin yedinci senesinde Hûdeybiye ile Hayber'in fethi arası bir dönemde Medine'ye geldiği ve Hz. Peygamber (sav) ile dört sene beraber kaldığı bildirilmiştir.[547]

b- el-Ala b. Abdirrahman'ın babası: İsnad zincirinde ismi zikredilmemiş, oğluna nisbetle adı geçmiştir. İsmi, Abdurrahman b. Ya'kup'tur. Ebû Hureyre ve Ebû Said'den hadis almıştır. Kendisinden de oğlu el-Ala (روى عنه ابنه العلاء) rivayette bulunmuştur.[548] el-İclî, onun medineli, tabiunden ve sıka olduğunu belirtmiştir.[549] İbn Hibbân ve İbn Hacer de onu sıkâttan sayarken[550] Nesâî onun için, ليس به بأس demiştir.[551] İbn Mencüveyh de onun Ebû Hureyre'den nakillerde bulunduğunu, kendisinden de oğlu el-Ala'nın rivayette bulunduğunu belirtmiştir.[552]

c- el-Ala b. Abdirrahman b. Ya'kup: Abdullah b. Amr ve babasından rivayette bulunan râvî, 132'de vefat etmiştir. Kendisinden Şu'be, Mâlik, es-Sevrî, Ubeydullah b. Ömer ve Aclân rivayette bulunmuşlardır.[553] İbn Ebî Hâtim'in bildirdiğine göre Ahmed b. Hanbel, onun sıka olduğunu ve لم نسمع احدا ذكر العلاء بسوء dediğini ifade etmiştir. İbn Ebî Hâtim, babası Ebû Hâtim'den bu râvîyi sorduğunu, babasının صالح dediğini bildirmiştir. Hakkında Ebû Zur'a'nın, ليس هو باقوى ما يكون ; Yahya b. Main'in , العلاء بن عبد الرحمن ليس حديثه بحجة ; Nesâî'nin, ليس به بأس ; İbn

[545] İbn Hibbân**, es-Sıkât**, III/284; el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/433; Zehebî, **el-Kâşif**, II/469.
[546] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/680.
[547] İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, thk. Muhammed Abdulkadir, Beyrut 2012, IV/242-254; Zehebî, **Tezkiratu'l-Huffâz**, I/32-37; **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, II/578-632.
[548] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/366-367; İbn Hibbân, **es-Sıkât**, V/108.
[549] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/91; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/301-302.
[550] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/353.
[551] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XVIII/18.
[552] İbn Mencüveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I/421.
[553] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VI/508; İbn Hibbân, **es-Sıkât**, V/247.

Hacer'in ona sadûk dediği, ancak bazen yanıldığı manasında (صدوق ربما وهم) gibi ifadeler kullanılmıştır. İbn Hibbân, onu sıkattan saymıştır. Muhammed b. Ömer de كان ثقة كثير الحديث ثبتا demiştir. Buhârî de كتاب القراءة ve كتاب رفع اليدين في الصلاة adlı eserlerinde kendisinden bazı rivayetler almıştır. Kendisinden Şu'be, Mâlik ve İbn Cureyc gibi sıka olan birçok kimse rivayette bulunmuş,[554] bunların arasında isnadda kendisinden hadis nakleden Abdulaziz b. Muhammed ed-Derâverdî de bulunmaktadır. el-Ala'nın babasının, Ebû Hureyre'den naklettiği rivayetleri içeren bazı nüshalara sahip olduğu bilgisi de kaynaklarda mevcuttur.[555]

2.1.2.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.1.2.2.1. İmam Mâlik'in Ayrışan Râvîleri

a- Âmir b. Kurayz'ın Mevlâsı Ebû Said: Zehebî, sıka olduğunu belirtmiştir.[556]Muslim, Ebû Davud, Nesâî, İbn Mâce onun rivayetlerini kitaplarına almışlardır.[557]İbn Hibbân, onunla ilgili olarak *es-Sıkât* isimli eserinde "Ebû Hureyre'den hadis nakletmiş, kendisinden ise Davud b. Kays hadis almıştır," ifadelerini kullanmış ve onu sıkâttan saymıştır.[558] İbn Ebî Hâtim de buna yakın bilgiler vermiş ve el-Ala b. Abdirrahman'ın kendisinden rivayette bulunduğunu belirtmiştir.[559] İbn Abdilberr, Mâlik'ten gelen bu rivayeti zikrettikten sonra "Bu, Muvatta'da bulunan mürsel bir hadistir," değerlendirmesinde bulunmuş,[560] kendisinden aralarında el-Ala b. Abdirrahman'ın da bulunduğu bazı kişilerin rivayette bulunduğunu, Ebû Hureyre ve daha başkalarından hadis aldığını ifade etmiştir.[561] Öte yandan Muvatta Şârihi, ez-Zurkânî (ö.1122/1710), râvînin sadece Ebû Hureyre ve Hasan el-Basrî'den rivayetinin olduğu, Kureyş'in mevalisinden ve

---

[554] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VI/357.
[555] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXII/520; Zehebî, **Lisânu'l-Mîzân**, VIII/308.
[556] Zehebî, **el-Kâşif**, II/430.
[557] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXXIII/358; İbn Mencüveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I/255.
[558] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, V/586; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, IV/529.
[559] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IX/376.
[560] İbn Abdilberr, **el-İstizkâr**, thk Abdulmuti Emin Kal'acî, Daru'l-Va'y, Kahire 1993, IV/179-180.
[561] İbn Abdilberr, **et-Temhîd Li Mâ Fi'l-Muvatta' Mine'l-Meânî ve'l-Esânîd**, thk. Said Ahmed ve Muhammed et-Taib, Müessesetu'l-Kurtuba 1989, XX/217.

tabiunden olduğu, hadisin Ubey b. Ka'b ile ilgili başka sahîh rivayetleri de mevcud olduğundan bu rivayetin de kabul edilebileceği şeklinde görüş beyan etmiştir.[562]

b- el-'Ala b. Abdirrahman b. Ya'kub: II. Varyantta ismi geçen râvînin âdil olduğu kanaatine vardığımızı belirtmiştik.

İsnad ile ilgili şu değerlendirmede bulunabiliriz: Rivayetin birinci râvîsi olan Ebû Said, tabiunden olması hasebiyle Hz. Peygamber ile mulaki olmamıştır. Bu nedenle rivayeti direkt Hz. Peygamber'den aktarmış olması imkânsızdır. Ebû Said, hadisi aldığı rivayetin sahabî râvîsini isnadda zikretmemiştir. Dolayısıyla isnadda bir inkita' söz konusudur. Bu şekliyle rivayet, hadis usûlundeki zayıf hadis çeşitlerinden Mürsel hadis terimine tekabul etmektedir. Ebû Said'in sıka bir râvî olması, rivayetin muhteva itibarı ile yukarıda zikredilen bazı hadislerle desteklenmiş olması ile kimi hadis usûlu bilginlerine göre, güvenilir râvîlerden hadis nakletmekle tanınan alimlerin mürsellerinin makbul olabileceği yönündeki görüşlerini[563] dikkate aldığımızda bu rivayet, "Makbul mürsel bir rivayet" olarak düşünülebilir.

2.1.2.2.2. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan râvîleri

a-Abdurrahman b. İbrahîm (el-Kâss el-Kirmânî): el-Ala b. Abdirrahman'dan rivayette bulunan Abdurrahman b. İbrahîm'den hadis nakledenler arasında Affan da yer almaktadır. Cerh-ta'dîl alimlerinin onun hakkında kullandıkları bazı ifadeleri şöyle sıralayabiliriz[564]:

Ahmed b. Hanbel, كان عنده كراسة من العلاء بن عبد الرحمن وليس به بأس; İbn Maîn, وهو ثقة; Ebû Hâtim, râvî el-Ala'dan münker bir hadis rivayet ettiğinden ليس بالقوي; Ebû Zur'a, لا بأس به أحاديثه مستقيمة; İbn Hibbân, منكر الحديث يروي ما لا يتابع عليه وليس بمشهور في العدالة; Darekutnî, ضعيف ;Yahya b. Main'in ليس بشيىء ; Ebû Davud, وهو عندي منكر الحديث

---

[562] Muhammed b. Abdulbaki b.Yûsuf ez-Zurkânî, **Şerhu'z-Zurkânî**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, I/249-250.

[563] el-Kâsimî'nin (ö.1994) bildirdiğine göre Mürsel hadisin hüccet olamayacağı görüşünde olanların yanısıra İmâm Mâlik, Ebû Hanife, Ahmed b. Hanbel ve Nevevî'den gelen bir rivayete göre "Mürsel hadis, mutlak manada hüccettir." Bkz. Muhammed Cemâluddin el-Kâsimi, **Kavâ'idu't-Tahdîs Mın Funûni Mustalahi'l-Hadîs**, thk Muhammed el-Beytâr, Daru İhyâi Kütübi'l-Arabiyya 1961, s. 134, Ayrıca bkz. İbnu's-Salah, **Ulûmu'l-Hadis**, s. 51-53.

[564] İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Daru'l-Marife, Beyrut 1992, II/60.

ve İbn Hibbân, münkeru'l-hadis. Ayrıca Buhârî *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde onun sıka olduğunu,[565] Zehebî, İbn Şahîn'in de onu sıkattan saydığını belirtmiştir.[566]

b- Affân (b. Muslim): İsmi, Affân b. Muslim Ebû Osman es-Saffâr olup Şu'be, Hammâd b. Seleme ve Hemmâm b. Yahya'dan hadis işitmiştir.[567] Buhârî onun 220'de vefat ettiğini bildirmiştir.[568] Hakkında kullanılan ifadeler şöyledir: el-İclî, ثبت [569]; Ebû Hâtim, متقن ,ثقة ,متين ; [570] Zehebî, كان ثبتا في أحكام الجرح والتعديل[571] İbn Hacer, ثقة ثبت ; İbn Adiyy, لا بأس به صدوق ; Süleyman b. Harb, كان بطيئا، ردئ الحفظ، بطئ الفهم[572] Ahmed b. Hanbel onun sebt olduğunu, ancak Affân'ın naklettiği rivayetler için mutabaat gerektiğini belirtmiştir. Yahya b. Main ise, ashabu'l hadiste sözü geçenlerden birinin Affân olduğunu ve bir defa dışında hata ettiğini görmediğini söylemiştir. İbn Hacer, kendisinden hadis alan birçok kişinin olduğunu, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin de bunlardan biri olduğunu ifade etmiştir.[573]

Ahmed b. Hanbel'in rivayetindeki isnada bakıldığında, ortak râvîler de dahil, râvîler arasında bir inkıtaın olmadığı, râvîler arasında şeyh-talebe ilişkilerinin mevcut olduğu görülecektir. Râvîlerin hadis haml ve nakletme konusundaki yetkinlikleri ile ilgili değerlendirmelere bakıldığında ise, el-Ala b. Abdirrahman'ın babasının sıka, el-Ala b. Abdirrahman'ın sadûk ve sıka olmakla birlikte vehmin de kendisinde ârız olduğu görülmektedir. Râvînin bu kusurundan dolayı ta'dîl mertebelerinden dördüncü mertebeye dahil edilebileceğini söyleyebiliriz.[574] Abdurrahman b. İbrahîm ile ilgili cerh ve ta'dîl lafızlarının teârüz ettiği, hatta mufesser cerh ifadelerinin (münkeru'l-hadis, zayıf) daha baskın olmasından dolayı isnad açısından rivayetin

---

[565] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/257.
[566] Zehebî, **Lisânu'l-Mîzân**, III/401; krş. bkz. İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/211; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, thk. Ebul Fida el-Kâdî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II/88; Yahya b. Main, **Târîhu İbn Maîn**, III/199.
[567] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VII/72; İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VIII/522.
[568] Buhârî, **et-Târîhu's-Sağîr**, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Daru'l-Marife, Beyrut 1986, II/313.
[569] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/140.
[570] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VII/30.
[571] Zehebî, **el-Kâşif**, II/27.
[572] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/393.
[573] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/117; Zehebî, **Mîzânu'l-i'tidâl**, III/81; Ayrıca bkz. Âmir Hasan Sabri, **Mu'cemu Şuyûhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1993, s. 262.
[574] Cerh-ta'dîl lafızları ve mertebeleri için bkz. Selahattin Polat v.d., **Hadis Araştırma ve Tenkid Kılavuzu**, İfav yay., İstanbul 2008, s. 143-146; Emin Aşıkkutlu, **Hadiste Ricâl Tenkidi**, İfav yay., İstanbul 1997, s. 171-193 .

sıhhat derecesine ulaşmadığını, ancak bu rivayetin i'tibar için alınabileceğini ifade edebiliriz.

2.1.2.2.3. Tirmizî'nin Ayrışan Râvîleri

a-Abdulaziz b. Muhammed: İbn Mencüveyh, *Ricâlu Sahîhi Muslim* isimli eserinde isminin, Abdulazîz b. Muhammed b. Ubeyd ed-Derâverdî, künyesinin Ebû Muhammed olduğunu, el-Ala b. Abdirrahman'ın da aralarında bulunduğu bir çok kişiden rivayette bulunduğunu; aralarında Kuteybe'nin de olduğu bir çok kişinin ise kendisinden rivayette bulunduğunu bildirmiştir.[575] Mâlik b. Enes ile el-İclî, râvînin Medineli ve sıka; Yahya b. Maîn, onun صالح ليس به بأس olduğunu belirtirken,[576]Ahmed b. Hanbel, kendi kitabından rivayet ettiğinde rivayetlerinin sahîh olduğunu, ama başkaların kitaplarından rivayet ettiğinde ise, vehme düştüğünü ve hata ettiğini belirtmiştir. Ebû Zur'a da onun hafızasından rivayet ettiğinde hata ettiğini belirtmiş ve سيئ الحفظ nitelemesinde bulunmuştur.[577] 187'de vefat etmiştir.[578]

b- Kuteybe: İsmi, Kuteybe b. Said b. Cemil, künyesi Ebû Recâ olan Kuteybe, Mâlik, Leys, İbn Lahî'a, Humeyd b. Abdirrahman er-Ruasî, Vekî' ve Abdusselam b. Harb gibi bir çok kişiden rivayette bulunmuştur. el-Mizzî, onun Abdulaziz b. Muhammed'den rivayette bulunduğunu belirtmiştir.[579] Kendisinden Buhârî, Muslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî gibi birçok kişi rivayette bulunmuştur. İbn Maîn ile Ebû Hâtim, sıka; Nesâî, sadûk; Hakim, sıketun me'munun; İbnu'l-Kattan, tedlisinin bilinmediğini bildirmişlerdir. İbn Hibbân ise, onun için كان من المتقنين في الحديث والمتبحرين في السنن ifadelerini kullanmıştır.[580] Bununla birlikte Kendisi için hadislerde hata yapmış diyenler de, rivayetlerinin münker olduğunu belirtenler de mevcuttur. 150'de doğmuş, 240'da vefat etmiştir.[581]

---

[575] İbn Mencüveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I/429.
[576] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/97.
[577] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/395.
[578] el-Mizzî, **el-Kâşif**, I/658.
[579] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-kemâl**, XXIII/523.
[580] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, IX/20.
[581] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VII/195; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb,** VIII/321; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal,** XXIII/523; el- Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/625; İbn Mencüveyh el- Isbehânî, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, II/151.

Tirmizî'nin hadisi, Kuteybe ile Abdulaziz b. Muhammed kanalıyla, isnadın ortak râvîlerinden aldığı görülmektedir. Râvîler arasında ittisalin var olduğu görülmektedir. Râvîlerden Abdulaziz b. Muhammed için ta'dîl edici ifadelerin yanında vehme düştüğü ve seyyiu'l-hıfz olduğu da belirtilmiştir. Seyyiu'l-hıfz, râvînin hafızasının gevşek olduğu manasından daha ileri bir aşamayı simgelemektedir. Bu nedenle bu râvînin ta'dîl mertebeleri içerisinde son sırada ve cerhe yakın olan altıncı mertebede olduğunu; ikinci râvî olan Kuteybe'nin ise sıka bir râvî olduğunu belirtenlerin yanında rivayetlerinde hata yaptığını bildirenler de vardır. Bu sebeple Tirmizî'nin söz konusu bu rivayetinin sıhhat durumunun zedelendiği tesbitinde bulunmak mümkündür.

Ahmed b. Hanbel ile Tirmizî'nin her iki rivayeti arasında bir tenâküzun olmaması, râvîler arasında ittisalin mevcut olması, iki rivayetin birbirlerine mutabi' olmalarının yanı sıra, bazı râvîlerde vehm ve hafıza bozukluğunun var olmasından dolayı rivayetin sıhhat şartlarında bir halelin meydana geldiğini söyleyebiliriz. Mâlik'in rivayetinin mürsel olduğunu da göz önünde bulundurduğumuzda, II. varyantın sahîh olmadığını belirtmek mümkündür.

Varyantları birleştirdiğimizde olayın iki sahabî ile Hz. Peygamber (sav) arasında vuku bulduğunu müşahede etmekteyiz. Bu sahabîler, Ebû Said b. el-Mualla ile Ubey b. Ka'b'tır. Rivayetlerin vârid olduğu zamanın tesbiti mümkün görünmediğinden, karşımıza iki ihtimal çıkmaktadır. Bu ihtimallerden biri, sözü geçen hâdise ayrı ayrı zamanlarda ve iki farklı sahabînin başından geçmiştir. İkinci ihtimal ise I. Varyanttaki rivayetlerin, hem sıhhat dereceleri hem de farklı kanallarla desteklenmiş olmalarından dolayı II. Varyanttaki rivayetlerden daha sahîh olduğu düşünülebilir. Bu durumda, isnad metodolojisi açısından II. varyantın aktarımlarında bir karışıklık meydana gelmiş olabilir. Olay örgüsü itibarı ile her iki varyant da her ne kadar birbirlerine benziyorsa da biz, birinci ihtimalin yani hadisenin iki defa gerçekleştiğinin daha doğru olabileceği kanısındayız. İkinci varyantta olup da ilk varyantta olmayan "Tevrat, İncil, Zebur ve Furkan'da bir benzeri indirilmeyen sûre" ziyadesinin tekrarlanarak bu rivayetlerde aktarılmış olması, bu ihtimali güçlendirmektedir. Öte taraftan her iki varyantın ortak metni, "O, sürekli tekrar edilen yedi ayet ve bana verilen Kur'an-ı azimdir" ifadesidir. Bu ifadenin bütün

tarîklerde aynı lafızlarla zikredilmesi, cerh-ta'dîl alimlerinin zabtın yeterli düzeyde olmamasından kaynaklı eleştirilerine maruz kalan bazı râvîlerin, aslında hafıza yetilerinin çok kötü olmadığının bir göstergesi olarak da kabul edilebilir.[582]

Rivayetlerin olay örgüsünü anlamlandırma ile ilgili bazı noktalara temas etmek gerekir. Öncelikle Kur'an'ı anlamak için esbâbu'n-nüzûl bilgisi ne kadar önemli ise, hadisleri anlamak için esbâb-ı vurûd bilgisi de o kadar önemlidir. Kur'an'ın bütün ayetlerinin sebeb-i nüzûlleri bilinmediği gibi, sünnetteki bütün rivayetlerin de sebeb-i vurûdu bilinmemektedir. Sebeb-i vurûdu ile birlikte zikredilen hadislerin sayısının fazla olmaması bu iddiayı güçlendirmektedir.[583] İncelediğimiz bu rivayetlerde ise, rivayetlerin zikredilmesine zemin teşkil edebilecek sebeb-i vurûd zikredilmemiştir. Ancak hadisin özellikle I.varyantının sahîh olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, bu rivayetlerin de bir sebeb-i vurûdu olmalıdır. Sebeb-i vurûd ise, bazen sahabenin soruları ve karşılaştıkları problemler temelinde gelişirken; bazen de Hz. Peygamber'in herhangi bir sebebe dayanarak sahabenin dikkatini bir noktaya çekmek, onlara tavsiyede bulunmak ve bu konuda bilinç yüklemek istemesi şeklinde gelişmiştir. Biz, yukarıdaki rivayetlerin zikredilme sebebinin, harici bir sebeb-i vurûda bağlı olmaktan çok, Hz. Peygamber'in sahabeye Fâtiha sûresinin kıymet ve yüceliği ile ayetleri üzerinde tefekkür edilmesini bildirmek üzere bu ifadeleri zikrettiğini düşünmekteyiz.

---

[582] Sûrelerin faziletine dair ayetlerde sarih bir ifade bulunmamaktadır. Fakat Hicr sûresinde Cenab-ı hakk önce sürekli tekrarlanan yedi ayeti, sonra da atıf vavıyla Kur'an-ı azimi Hz. Peygamber'e verdiğini beyan etmiştir. Ayet şöyledir: *"Andolsun ki biz sana sürekli tekrarlanan yediyi (ayeti) ve yüce Kur'an'ı verdik. (وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ سَبْعًا مِنَ الْمَثَانِي وَالْقُرْآنَ الْعَظِيمَ)"*[582] "Sürekli tekrar edilen yedi" ifadesinin ne anlama geldiği ile ilgili iki görüş mevcuttur. Bunlardan birincisi, İbn Mesud, İbn Ömer, İbn Abbas ve daha başkalarının benimsediği görüştür ki bu görüşe göre "yedi" ifadesi, yedi uzun sûreye delalet etmektedir. Bu sureler şunlardır: Bakara, Al-i İmrân, Nisâ, Mâide, En'am, A'raf ve Yûnus. Hz. Ömer, Hz. Ali ve İbn Mesud'dan gelen başka bir görüşe göre ayetteki yedi lafzı, Fâtiha sûresine delalet etmektedir Çoğunluğun kabul ettiği görüş ikinci görüştür. (Bkz. İbn Kesîr, a.g.e., X/303) Bize göre ayetteki "yedi" lafzının Fâtiha sûresi olduğunu kabul eden ikinci görüş, daha isabetlidir. Zira Fâtiha sûresi ile yukarıdaki ayetin geçtiği Hicr sûresi Mekkî sûrelerdir. Dolayısıyla Fâtiha sûresi ile Hicr sûresi arasında kronolojik olarak bir yakınlık bulunmaktadır. *"Bana, sürekli tekrar edilen yedi ayet ve Kur'an-ı azim verildi,"* hadisinin öncesine bakıldığında, Hz. Peygamber'in Fâtiha sûresinin ilk ayetlerini sahabîlere okuduktan sonra bu hadisi zikrettiği görülmektedir. Sahîh sünnetin Kur'an'ı beyan ettiği ise müsellem bir konudur. Dolayısıyla söz konusu hadiste kullanılan dil ile ayetteki dil ve anlamın tamamen örtüşmesi, hadisin metninin de sahîh olduğunu göstermektedir.

[583] Mehmet Görmez, **Sünnet ve Hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV, Yay., Ankara 1997, s. 122; Nihat Yatkın, a.g.e., s. 74

2.2. BAKARA SÛRESİ SON İKİ AYETİNİN FAZİLETİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ

Bakara sûresinin fazileti ile ilgili rivayetlerin muhtevası daha önce açıklanmıştı. Bu rivayetlerde, hem Bakara sûresinin fazileti, hem de Bakara sûresinin son iki ayetinin faziletine dair bilgiler bulunmaktaydı.[584]Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde yer alan ilgili rivayetlerde, Bakara sûresinin son iki ayetinin geceleyin okunmasına yönelik teşviklerde bulunulmaktadır. Ebû Mesud el-Ensarî'den gelen rivayette Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "*Kim Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti geceleyin okursa, bu ona kâfidir.*"[585] Başka bir rivayette, Abdurrahman b. Yezîd, Ka'be'nin tavafı esnasında Ebû Mesud ile karşılaşmış ve Bakara sûresinin sonundaki iki ayet ile ilgili olan hadisin kendisine ulaştığını ifade ettikten sonra, metni aynı olan yukarıdaki hadisi Ebu Mesud'dan da işittiğini bildirmiştir.[586] Abdurrahman b. Yezîd'in, hadisi Ebû Mesud'dan önce duyduğu kişi, Alkame olmalıdır. Nitekim Buhârî'deki iki tarîkte isnad, Alkame'den Abdurrahman b. Yezîd'e geçmektedir. Ama isnad şemasından da görüleceği gibi Abdurrahman b. Yezîd kanalı ile gelen rivayetin yaygınlığı daha fazla olmuştur. Her iki durumda da rivayet metninde bir değişiklik olmamıştır. Rivayeti, sahabî Ebû Mesud'dan alanlar, Abdurrahman b. Yezîd, Alkame ve el-Museyyeb b. Râfî'dir. Bu rivayet Ahmed b. Hanbel'de beş, Buhârî'de dört, İbn Mâce'de iki defa ve farklı isnadlar ile zikredilmiştir. Rivayetin geçtiği hadis kaynaklarını şöyle sıralamak mümkündür: el-Humeydî (ö.219/834), Ahmed b. Hanbel (ö.241/855), Dârimî (ö.255/868), Buhârî (ö. 256/869), Muslim (ö.261/874), Ebû Davud (ö.275/888), İbn Mâce (ö.275/888), Tirmizî (ö.279/892), İbn Huzeyme (ö.311/923) ve Taberânî'de (ö.360/970) geçmektedir. Ancak biz *Kütüb-i Tis'a'*daki rivayetleri incelediğimiz için sadece bu musannefatta geçen rivayetlerin isnad analizlerini yapacak, bunların dışındaki

---

[584] Bakara sûresinin sonundaki iki ayet, "Âmene'r-Rasûlu" diye meşhur olan Bakara sûresinin 285 ve 286. ayetleridir.

[585] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 27, 34, VI/110, 113; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 4, V/159; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/721; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 12, VII/252 (Nesai'de bu rivayet, metinde takdim-tehirler olmakla beraber üç farklı isnad ile zikredilmiştir.).

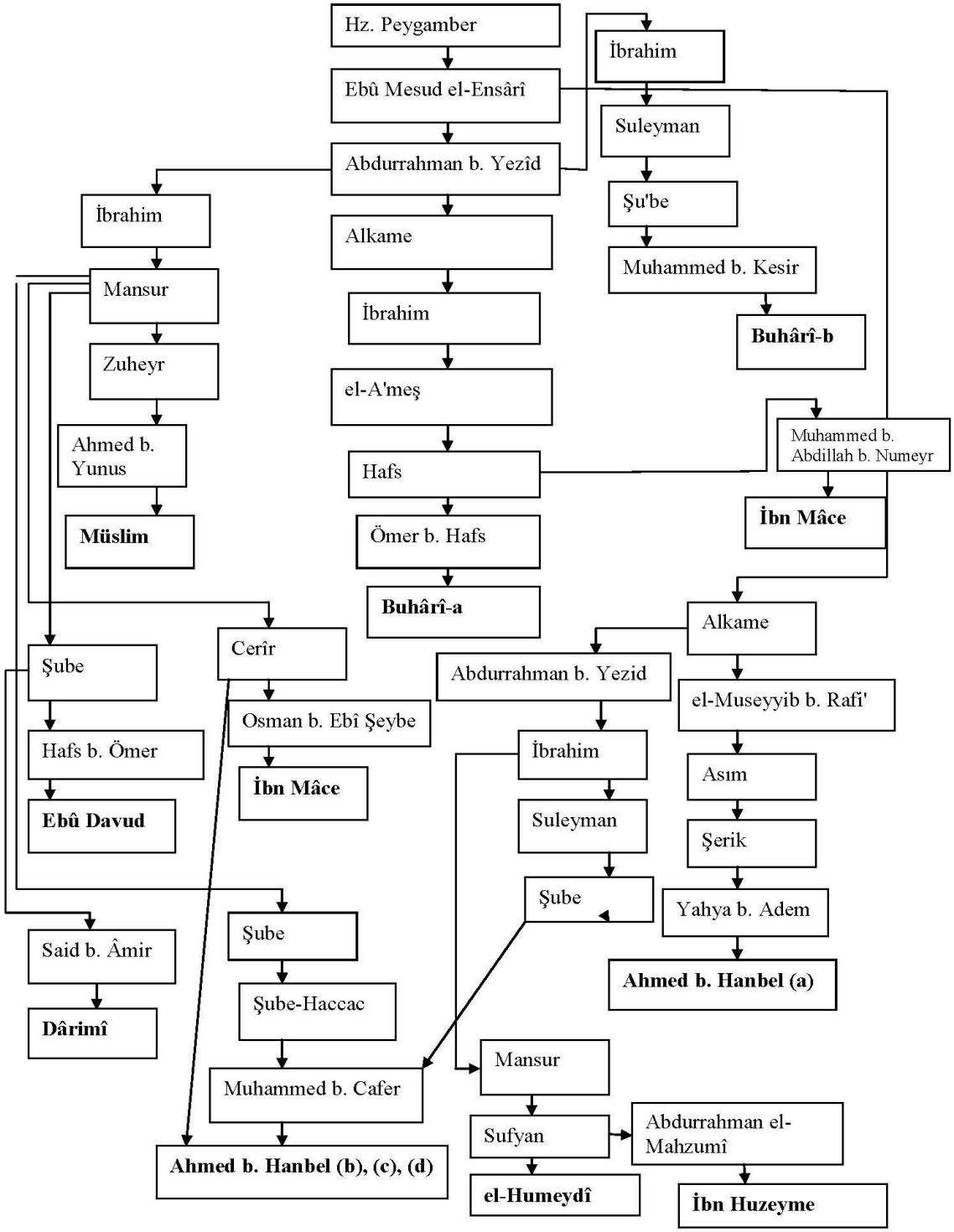
[586] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 255, I/554.

kaynakları, sadece rivayetlerin isnad ve metnini görmek amacıyla zikredeceğiz. Rivayetin metni şöyledir:

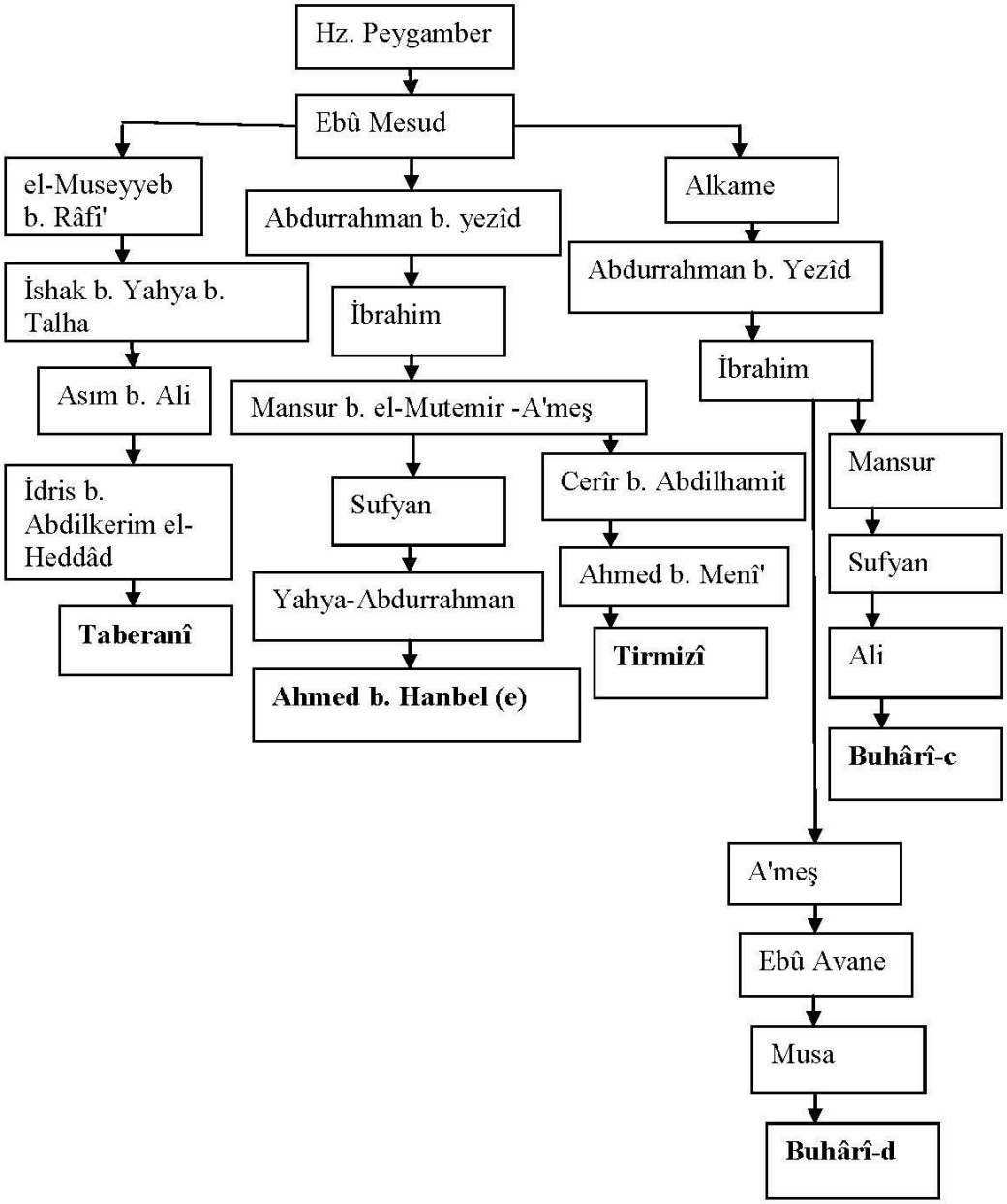
Ebû Mesud el-Ensarî, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Kim Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti bir gecede okursa, bu ona kâfidir.*"[587]

[587] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, 27, VI/104, 110, 113; 64 **Kitâbu'l-Meğâzî** 12, V/17; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 255, I/554; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 4, V/159 (Tirmizi, bu rivayet için hasen-sahîh; Elbânî ise sahîh olduğunu belirtmiştir. Bkz. Aynı yer.); Ebû Davud, 6 **Kitâbu Şehri Ramadan** 9, II/118; İbn Mâce, 5 **Kitâbu İkâmeti's-Sala** 183, I/436-437 (Elbânî, sahîh olduğunu bildirmiştir. Aynı yer.); Abdullah b. Zubeyr el-Humeydî, **Müsned**, thk. Huseyn Selîm Esed, Daru's-Sekâ, Dımaşk 1996, I/215; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII/300, 320, 322, 323, 326 (Muhakkik Şuayb el-Arnavut bu rivayetlerin sahîh olduğunu bildirmiştir.) Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/721 (Huseyn Selîm Esed, isnadının sahîh, hadisin ise muttefekun aleyh olduğunu belirtmiştir. Aynı yer.); İbn Huzeyme, **Sahîhu İbn Huzeyme**, II/180; Süleyman b. Ahmed et-Taberânî, **el-Mucemu'l-Kebîr**, thk. Hamdi Abdulmecid, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1983, XVII/203 (Taberânî'de "Kim Bakara sûresinin son iki ayetini geceleyin okursa bu ona kafidir," rivayeti, sahabî aynı olmakla birlikte 11 ayrı isnad ile zikredilmiştir. Bkz. Aynı eser, XVII/204-218).

Tablo 3: Bakara Sûresinin Son İki Ayeti

Tablo 3: Bakara Sûresinin Son İki Ayeti (Devamı)

2.2.1. İsnadın Ortak Râvîleri

Rivayeti aktaran sahabî Ukbe b. Amr Ebû Mesud el-Ensârî'dir. İkinci Akabe biatına katılmış olan sahabî, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir.[588] İsnad şemasında görüldüğü gibi bazı rivayetlerde Ebû Mesud'dan rivayeti alan, Abdurrahman b. Yezîd iken, bazı rivayetlerde de rivayeti sahabîden alan kişi Alkame'dir. Rivayetlerdeki muhtevadan anlaşıldığı kadarıyla Abdurrahman b. Yezîd, bu rivayeti Alkame'den almış, sonra Ebû Mesud'u tavaf ederken görünce, Alkame'den aldığı bu rivayetin doğruluğunu test etmek üzere ona sormuş, Ebû Mesud da kendisine aynı lafızlarla rivayeti aktarmıştır. Böylelikle Abdurrahman b. Yezîd de rivayeti sahabîden almıştır.

2.2.2. İsnadın Ayrışan Râvileri

2.2.2.1. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri (a)

a-Alkame (İbnu'l-Kays en-Nehaî): İsmi, Alkame b. Kays en-Nehaî olan râvî, Ali, Ömer, Abdullah ve Ebû Mesud el-Ensârî gibi bir çok sahabîden rivayette bulunmuş, kendisinden Abdurrahman b. Yezîd, el-Museyyib b. Rafi', İbrahim b. Suveyd en-Nehaî, İbrahim b. Yezîd en-Nehaî ve Şa'bî rivayette bulunmuştur. 61 veya 62'de vefat ettiği belirtilmiş olan Alkame'yi, İbn Hibban ve el-İclî, sıkâttan saymıştır.[589] Hakkında Ahmed b. Hanbel, ثقة من اهل الخير ; Yahya b. Main, ثقة [590] ve İbn Hacer ثقة ثبت فقيه عابد ifadelerini kullanmışlardır.[591] el-Mizzî de ta'dîl babından hakkında uzunca malumat vermiştir.[592]

b- el-Museyyib b. Rafi': el-Berâ b. Azib, Semure b. Cundeb ve Alkame'den rivayette bulunmuş, kendisinden ise Asım b. Behdele, Mansur, A'meş ve el-Ala

---

[588] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VI/429; İbn Hibban, **es-Sıkât**, III/279; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/562; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VI/313; Zehebî, **el-Kâşif**, II/30.
[589] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VII/41; İbn Hibban, **es-Sıkât**, V/207; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/145; Zehebî, **el-Kâşif**, II/34.
[590] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VI/404.
[591] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/397.
[592] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XX/300.

rivayette bulunmuşlardır. Yahya b. Main, İbn Hacer ve İbn Hibban'ın sıkâttan saydığı râvî, 105'te vefat etmiştir.[593]

c- Asım b. Behdele: Kufeli olan Asım b. Behdele, Zirr'den hadis almış 128'de vefat etmiştir.[594] Kıraatte hüccet olduğu belirtilmiş, kendisi için صدوق له اوهام ifadesi kullanılmış olmakla birlikte naklettiği hadisler, *Sahîhayn*'da da yer almıştır.[595] Zirr b. Hubeyş ve Ebû Abirrahman es-Sulemi'den hadis alan Asım, bunlardan kıraatları da almıştır. Meşhur yedi kıraat imamından biridir. İbn Hacer'in belirttiğine göre İbn Sa'd, kendisinin sıkâ olduğunu, ancak rivayet ettiği hadislerde çokça hata ettiğini كان ثقة إلا انه كان كثير الخطأ في حديثه ; Ahmed b. Hanbel, Ebu Zur'a ve el-İclî onun sıkâ olduğunu, İbn Maîn ve Nesâî لا بأس به , el-Ukeylî ile Darekutni, hafızasında bozukluk olduğunu, Hammad b. Seleme ise, ömrünün sonlarında kendisinde ihtilatın vaki olduğunu belirtmişlerdir.[596]

d- Şerîk (İbn Abdillah en-Nehâî): Hadis rivayet yeterliliği ile ilgili olarak el-İclî, ثقة وكان حسن الحديث ,[597] Yahya b. Main, ثقة, Ebû Zur'a, كان كثير الحديث صاحب وهم، يغلط احيانا , Ebû Hâtim, صدوق ifadelerini kullanmışlardır. Ömrünün sonlarına doğru ihtilata düştüğü belirtilmiştir. Abdurrahman b. Mehdî ve İbnu'l-Mubarek de kendisinden rivayette bulunanlardandır.[598] Suyûtî, hakkında كان قليل التدليس ifadelerini kullanırken,[599]İbn Hacer de صدوق يخطىء كثيرا تغير حفظه منذ ولي القضاء بالكوفة demiştir.[600]

e- Yahya b. Adem: el-İclî'nin, hakkında ثقة وكان جامعا للعلم عاقلا ثبتا في الحديث [601] ve el-Mizzî'nin أحد الاعلام ifadeleri ile ta'dîl ettikleri râvîden, Yahya b. Main, Ali b. el-Medînî ve Ahmed b. Hanbel hadis almış ve 203'te vefat etmiştir.[602] İbn Hacer de onu

---

[593] İbn Hibban, **es-Sıkât**, V/437; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/532; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VIII/293; Zehebî, **el-Kâşif**, II/265; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXVII/586.
[594] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VI/487.
[595] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/285.
[596] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, V/35; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XIII/473.
[597] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/453.
[598] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/365.
[599] Suyutî, **Esmâu'l-Müdellisîn**, thk. Mahmud Hasan Nassar, Daru'l-Cîl, Beyrut, 1992, I/58.
[600] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/266; **Tabakâtu'l-Mudellsîn**, thk. Asım b. Abdillah, Mektebetu'l-Menar, Ürdün tsz., I/33.
[601] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/347.
[602] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, II/360.

ثقة حافظ فاضل sözleri ile âdil ve zâbıt olduğunu belirtmiştir.[603] Yahya b. Ebî Şeybe de hakkında وكيع مثل من هو فوقه ما لم يخالف حجة ثبت صدوق ثقة ifadelerini kullanmıştır.[604]

2.2.2.2. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri (b)

a- Abdurrahman b. Yezîd: ismi, Abdurrahman b. Yezîd b. Kays en-Nehaî'dir. Alkame'nin amcaoğludur. Başta sahabî olan Ebû Mesud el-Ensarî olmak üzere Alkame gibi birçok kimseden rivayette bulunmuştur. Kendisinden İbrahim Suveyd en-Nehaî, İbrahim b. Yezîd en-Nehaî, İbrahim b. Muhacir, Mansur b. el-Mutemir, rivayette bulunanlardandır. Yahya b. Main, İbn Hıbban, el-İclî ve İbn Hacer'in tabiundan ve sıka olduğunu bildirdikleri râvî, 83'te vefat etmiştir. [605]

b- İbrahim: Hâkim ve bazı alimler, ismi İbrahim b. Yezîd en-Nehaî olan râvinin mudellis olduğunu belirtmişleridir.[606] el-İclî ise كان رجلا صالحا فقيها ifadeleri ile sâlih ve fakîh olduğunu bildirmiştir.[607] Sahabeden sadece Hz. Aişe ile mulaki olmuş fakat ondan da hadis işitmemiştir. Ayrıca irsalda bulunduğu كان يرسل كثيرا ولا سيما عن بن مسعود وحدث عن أنس وغيره مرسلا ifadeleri ile belirtilmiştir.[608] Zehebî, hakkında أحد الاعلام يرسل عن جماعة ifadelerinin kullanıldığını, ancak kendisi râvî hakkındaki görüşlerini قلت: استقر الامر على أن إبراهيم حجة، وأنه إذا أرسل عن ابن مسعود وغيره فليس ذلك بحجة ifadeleri ile bildirmiştir.[609] Yahya b. Main, مراسيل إبراهيم أحب إلي من مراسيل الشعبي, Ebu İshak el-Cuzcâni, لا يحمدون حديثه ويضعفونه,[610] Ebû Zur'a إبراهيم النخعي علم من اعلام أهل الاسلام وفقيه من فقهائهم, İbn Hacer,[611] ثقة إلا أنه يرسل كثيرا ifadelerini kullanmışlardır.[612] Dayısı Abdurrahman b. Yezid, Alkame b. Kays'dan rivayette

---

[603] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/587.
[604] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, XI/154.
[605] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XVIII/12; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/458; İbn Hibban, **es-Sıkât**, V/86; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/91; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/353.
[606] Suyûtî, **Esmâu'l-Müdellisîn**, I/27.
[607] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/209.
[608] İbn Hacer, **Tabakatu'l-Müdellisîn**, s. 28.
[609] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidal**, I/74.
[610] Ebû İshak el-Cuzcânî, **Ahvâlu'r-Ricâl**, thk. Abdulalim Abdulazim, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1405, I/150.
[611] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/144.
[612] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/95.

bulunmuş, kendisinden Mansur b. el-Mutemir, Muğîre, el-A'meş, ve Hammad hadis nakletmişlerdir. 96'da vefat etmiştir. [613]

c- Mansur: İsmi, Mansur b. el-Mu'temir olan râvî, Buhârî ve el-Mizzî'nin belirttiğine göre, aralarında Abdurrahman b. Yezîd, Asım b. Behdele ve İbrahim en-Nehaî'nin de bulunduğu bir çok kişiden hadis almış, kendisinden de Cerîr b. Abdilhamid, Sufyan es-Sevrî, Şu'be b. el-Haccac, Ebû Avane el-Veddah b. Abdillah ve akranı olan Süleyman el-A'meş hadis nakletmiş ve hakkında وكان من اثبت الناس gibi ta'dîl edici ifadeler kullanılmıştır. [614] İbn Hibban, sıkâttan saymış,[615]el-İclî de onu ثقة ثبت في الحديث كان أثبت أهل الكوفة şeklinde tanımlamıştır.[616] İbn Hacer, onun için ثقة ثبت وكان لا يدلس derken[617]Zehebî, Kufe'nin imamlarından olduğunu ve 132'de vefat ettiğini bildirmiştir.[618]

d- Cerîr: İsmi, Cerîr b. Abdilhamid ed-Dabiyy olan râvî, Mansur, Yahya b. Said, A'meş, Abdulmelik b. Umeyr'den hadis almış, kendisinden Ahmed b. Hanbel, İshak b. Râhûye ve İbn Main rivayette bulunmuş, 188'de vefat etmiştir. Sıka olduğu ile ilgili كان ثقة يرحل إليه وقال ابن عمار الموصلي حجة كانت كتبه صحاحا ifadelerinin yanı sıra, kendisine فكان يرى المتعة şeklinde eleştiride bulunulmuştur. Ebû Hâtim, İbn Hibban, Nesâî ve el-İclî onu ثقة şeklinde tanıtırken, Ahmed b. Hanbel de لم يكن بالذكي اختلط عليه, El-Beyhakî, نسب في آخر عمره إلى سوء الحفظ , Kuteybe, جرير الحافظ المقدم لكني سمعته يشتم معاويه علانية[619] ve Zehebî, صدوق يحتج به في الكتب ifadelerini kullanmışlardır. [620]

2.2.2.3. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri (c)

Bu isnadın râvîlerinden olan sırasıyla Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim, Mansur, Şu'be ve Muhammed b. Ca'fer hakkında bilgiler daha önce geçtiğinden burada sadece Haccac hakkında bilgi verilecektir.

---

[613] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, II/233.
[614] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VII/346; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXVIII/546.
[615] İbn Hibban, **es-Sıkât**, VII/473.
[616] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/299; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I/153.
[617] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/547.
[618] Zehebî, **el-Kâşif**, II/297.
[619] Zehebî, **el-Kâşif**, I/291; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, II/65.
[620] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, I/394.

a-Haccac: İsmi, Haccâc b. Muhammed olan râvî ile ilgili olarak el-İclî ve Nesâî, ثقة , [621]İbn Hacer de ثقة ثبت لكنه اختلط في آخر عمره şeklinde tanıtmış ve 206'da vefat ettiğini bildirmiştir.[622]Bazıları, ömrünün sonlarına doğru ihtilat halinden dolayı zayıf olarak kabul etmişse de, Muslim, İbn Hibban gibi kimseler sıka olduğunu belirtmişlerdir. İbn Cureyc, Leys ve Şu'be gibi birçok kişiden rivayette bulunmuş, kendisinden de Ahmed b. Hanbel, Yahya b. Main, Buhârî ve Muslim gibi birçok kişi rivayette bulunmuştur[623]

2.2.2.4. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri (d)

Bu isnadın râvîlerinden olan Alkame, Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim, Şu'be ve Muhammed b. Ca'fer hakkında bilgiler daha önce geçtiğinden burada isnadın son râvîsi olan Süleyman hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a-Süleyman: İsmi, Süleyman b. Mihran el-A'meştir. Râvî, Şu'be, es-Sevrî, İbn Uyeyne, Ebû Avane, Vekî', Hafs b. Ğiyas, Cerîr, İbrahim en-Nehaî gibi kimselerden rivayette bulunmuş, kendisinden İsrail b. Yunus, Mansur, Ebû Avane, Cerîr b. Hazim, Cerîr b. Abdilhamid, Hafs b. Ğiyas, Şu'be rivayet aktarmışlardır. 148'de vefat eden râvi için, İbn Hibban, Nesâî ve el-İclî ثقة, Yahya b. Main كل ما روى الأعمش عن أنس فهو مرسل ,[624] Zehebi, الحافظ أحد الاعلام şeklinde tanıtırlarken[625] İbn Hacer, sıka ama tedliste bulunduğu bilgisini ثقة حافظ عارف بالقراءات ورع لكنه يدلس ifadeleri ile belirtmiştir.[626]

2.2.2.5. Ahmed b. Hanbel'in Ayışan Râvîleri (e)

Bu isnadın râvîlerinden olan Abdurrahman Yezîd, İbrahim, Mansur b. el-Mu'temir, A'meş, Abdurrahman b. Mehdi, Sufyan es-Sevrî ve Yahya b. Said el-Kattan, hakkında bilgiler daha önce geçmişti.

---

[621] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/285.
[622] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/153.
[623] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, II/180; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, V/451.
[624] İbn Hibban, **es-Sıkât**, IV/302; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/432; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/146.
[625] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XII/76; Zehebî, **el-Kâşif**, I/464; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/311; İbn Mencuveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I/264; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, Muessesetu'l-Alamî, Beyrut 1986, VII/238.
[626] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/254; İbn Hacer, **Tabakatu'l-Müdellisîn**, I/33.

Görüldüğü gibi Ahmed b. Hanbel'in *Musned*'inde, isnaddaki râvîlerin birçoğu aynı olmakla birlikte, beş farklı tarîkle hadis nakledilmiştir. İsnaddaki râvîleri, incelediğimizde (a) isnadındaki râvîlerin sıka oldukları, ancak Şerîk (İbn Abdillah en-Nehâî)'nin sıka olduğunu ifade edenler olmakla birlikte, vehm ve tedliste bulunduğu bilgisi ile ömrünün sonlarında özellikle kâdı olduktan sonra ihtilata düştüğü bilgisi de bulunmaktadır. Bu durumda isnad zincirindeki râvîlerden birinde, zabt ile ilgili bir kusur ortaya çıkmış olmaktadır. Ayrıca Asım b. Behdele'nin zaptının sağlam olmadığı, kendisi için "lâ be'se bih" ifadesinin kullanıldığı ve hadis rivayetinde hata yaptığı belirtilmiştir ki, bu da hadisin sıhhatine mani bir durumdur. Binâenaleyh söz konusu rivayetin i'tibar için alınabileceğini belirtebiliriz. (b) isnadındaki râvîlere baktığımızda, İbrahim en-Nehâî için cerh ve ta'dîl alimlerinin hemen bütünün onun mürsel rivayette bulunduğu, bununla beraber sıka olduğu, bazılarına göre ise hüccet kabul edildiği bilgisine rastlamaktayız. Mürsel hadisin ilk dönemlerde isnadında kopukluk bulunan hadis olarak anlaşıldığı, sonraki dönemlerde bir ıstılahî manaya kavuştuğu ve zayıf hadis kategorisinde değerlendirildiği belirtilmiştir. Kimileri, irsalda bulunan kişinin güvenilir râvîlerden rivayette bulunup bulunmadığı durumuna göre; kimilerine göre ise muttasıl hadisin bulunmadığı konularda mürsel hadisin delil olarak kullanılabileceği belirtilmiştir.[627] İsnadın râvîlerinden olan Cerîr için sıka olduğu, kitabından rivayet ettiği hadislerin alınabileceği, bununla beraber ihtilata düşen bir râvî olduğu ifade edilmiştir. Hadisin farklı tarîklerle desteklenmesi ve râvîler arasında iletişimin ve şeyh-talebe ilişkisinin var olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, rivayetin bu kusurunun kısmen giderilebildiğini söylemek mümkün görünmektedir. Rivayetin (c) isnadında geçen râvîlere baktığımızda, bu râvîlerin adalet ve zabt özelliklerini cerh eden bir ifadeye rastlamamaktayız. Aşağıda görüleceği üzere söz konusu rivayetin birçok tarîkle takviye edildiğini de görmekteyiz. (d) ve (e) isnadlarındaki râvîlere baktığımızda, bu iki isnadın râvîlerinin de sıka olduğunu söyleyebiliriz. Dolayısıyla isnadın önemli bir kriteri olan adalet ve zabt ile ittisal açısından sıhhati zedeleyen müfesser bir cerh bilgisinin olmadığını da göz önünde bulundurduğumuzda, rivayetin sahîh derecesinde olduğunu belirtmek mümkün görünmektedir.

---

[627] Ahmet Yücel, **Hadis Usulu**, İfav yay., İstanbul 2009, s. 234-235; Mürsel hadis ile ilgili ayrıntılı bilgi açın bkz. Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, 152-164.

2.2.2.6. Buhârî'nin Ayrışan Râvîleri (a)

Buhârî'nin bu isnadının râvîleri olan Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim, Mansur b. el-Mutemir, A'meş, Hafs ve Ömer b. Hafs hakkında daha önce bilgiler verilmişti.

2.2.2.7. Buhârî'nin Ayrışan Râvîleri (b)

Bu isnadın râvîleri olan Abdurrahman b. Yezîd, Süleyman, Şu'be hakkında daha önce malumat verildiğinden burada sadece Muhammed b. Kesîr ile ilgili bilgilere yer verilecektir.

a- Muhammed b. Kesîr: İsmi, Ebû Abdillah Muhammed b. Kesîr olan râvî, Buhârî'nin şeyhlerindendir. Sufyan es-Sevri, Şu'be, İsrâîl ve Süleyman'dan rivayette bulunmuş ve 223'te vefat etmiştir. Ebû Hâtim hakkında صدوق ifadesini kullanırken,[628] İbn Hibban'ın كان ثقة فاضلا ifadesini kullanmış, İbn Hacer ise zayıf (ضعيف) olduğunu belirtmiştir.[629] Zehebî ise, İbn Main'in لا تكتبوا عنه، لم يكن بالثقة ifadelerini kullanarak sıka olmadığını belirtmiştir.[630]

2.2.2.8. Buhârî'nin Ayrışan Râvîleri (c)

Bu isnadın râvîleri olan Alkame, Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim ve Mansur hakkında bilgiler daha önce verildiğinden burada isnadın diğer râvîleri olan Sufyan ile Ali hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a-Sufyan (b. Uyeyne): İbn Hacer, buradaki Sufyan'ın, Sufyan b. Uyeyne olduğunu belirtmiştir.[631] Suyûtî'nin, tedliste bulunduğunu belirttiği râvî,[632]198'te vefat etmiş, hakkında İbn Hibban كان من الحفاظ المتقنين وأهل الورع والدين sözleri ile el-İclî ثقة ثبت في الحديث وكان بعض أهل الحديث يقول هو اثبت الناس في حديث الزهري وكان حسن الحديث ise sözleriyle onu tevsik etmişlerdir. Süleyman el-A'meş, Asım b. Behdele, İbn Şihab ez-Zuhrî, Mansur b. el-Mu'temir, Sufyan es-Sevrî ve daha birçok kişiden hadis almış,

---

[628] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VIII/70; Zehebî, **el-Kâşif**, II/213; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/676.
[629] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/504; **Lisânu'l-Mîzân**, VII/373.
[630] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, IV/18.
[631] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/118.
[632] Suyûtî, **Esmâu'l-Müdellisîn**, I/53.

Ahmed b. Hanbel, İshak b. Rahuye, şeyhi olan Sufyan es-Sevrî ve Süleyman el-A'meş, Ali b. el-Medînî gibi birçok kişi de kendisinden rivayette bulunmuştur.[633]

b- Ali (b. el-Medînî): Kaynakların belirttiğine göre buradaki râvî, Ali b. el-Medînî'dir. [634] el-İclî, onu sıka râvîler arasında zikretmiştir.[635] İsmi, Ali b. Abdillah b. Ca'fer olan râvî için أحد الاعلام الاثبات، وحافظ العصر ifadesi kullanılmıştır. Zehebî, el-Ukaylî'nin her ne kadar onu *Kitabu'd-Duafa*'sında zikretmişse de bunun büyük bir yanlış olduğunu belirtmiştir. Ebû Hâtim, hakkında كان ابن المدينى علما في الناس في معرفة الحديث والعلل , Ebû Davud, ابن المدينى أعلم من أحمد باختلاف الحديث , Zehebî de, وأما على بن المدينى فإليه المنتهى في معرفة علل الحديث النبوى ifadeleri ile onun otorite olduğunu belirtmişlerdir. İbnu'l-Medînî, 234'te vefat etmiştir.[636]

2.2.2.9. Buhârî'nin Ayrışan Râvîleri (d)

Buhârî'nin bu tarîkinin râvîlerinden Alkame, Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim ve A'meş hakkındaki bilgiler yukarıda verilmişti. Burada isnadın diğer râvîleri olan Ebû Avane ve Musa hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a- Ebû Avane: İsmi, el-Vaddâh b. Abdillah el-Vâsitî el-Bezzâr olan râvî, Ebû Avane lakabı ile meşhur olmuştur.[637] Aralarında Süleyman el-A'meş'in de bulunduğu birçok kişiden rivayette bulunmuştur. Abdurrahman b. Mehdî, kitabının hıfzından sağlam olduğunu (كتاب أبي عوانة أثبت) belirtmiştir. Affan b. Muslim كان ثبتا derken, Ahmed b. Hanbel de إذا حدث أبو عوانة من كتابه فهو أثبت وإذا حدث من غير كتابه ربما وهم demiştir. Ebû Hâtim'in كتبه صحيحة وإذا حدث من حفظه غلط كثيرا وهو صدوق ثقة şeklinde belirttiği Ebû Avane, 175 veya 176'da vefat etmiştir.[638]

b- Musa: İsmi, Musa b. İsmail et-Tebuzkî olan râvî, Şu'be, Hemmam b. Yahya ve Hammad b. Seleme'den rivayette bulunmuştur. 223'te vefat etmiştir. İbn

---

[633] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/417; İbn Hibban, **es-Sıkât**, VI/403.
[634] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/118.
[635] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/157.
[636] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, III/141.
[637] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, XII/171.
[638] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXX/441.

Hibban onun için وكان من المتقنين demiştir. [639] Kendisinden Buhârî, Ebû Davud, İbn Durays rivayette bulunmuş, Zehebî ve İbn Hacer ثقة ثبت ,[640] Yahya b. Main de ثقة مأمون ta'dîl edici ifadeleri kullanmışlardır.[641]

Buhârî'nin *Sahîh*'ine aldığı bu rivayetlere baktığımızda, Ahmed b. Hanbel ile birçok ortak râvîsinin olduğunu görmekteyiz. İlk rivayeti (a) incelediğimizde, isnad zincirindeki râvilerin güvenilir oldukları, bununla beraber Ömer b. Hafs'ın sıka olmakla beraber bazen yanıldığı belirtilmiştir. Kanaatimizce bu durum, isnadın sıhhatini yaralayan bir kusur arz etmemektedir. İkinci rivayetin (b) senedindeki râvîlere bakıldığında, Buhârî'nin kendisinden hadis aldığı Muhammed b. Kesir için sıka olduğunu belirtenler olmakla beraber, zayıf ve sıka olmadığını belirtenler de mevcuttur. Bu durum, ilk bakışta râvînin güvenilirliği ile ilgili bir şüphe oluşturmakla beraber, daha önce ifade ettiğimiz gibi cerh ve ta'dil ifadelerinin teâruzu durumunda mufesser cerhe ihtiyaç vardır. Müfesser cerhin olmadığı ve sıka olduğu da bildirilen râvîlerden hadis alınabileceğini savunan muhaddisler az olmamakla birlikte, cerhin mutlak olarak mukaddem olduğunu savunanlar da bulunmaktadır. Bu nedenle rivayetin isnad açısından sahîh hadis mertebesinde olmadığını, ancak başka rivayetlerle hadisin metni desteklendiğinden (mutabi') sahîh hadis (li ğayrihi) mertebesine çıktığını söyleyebiliriz. Buhârî'nin üçüncü ve dördüncü (c), (d) rivayetlerinin isnadına bakıldığında, bu râvîlerin sıka olduklarını, bu nedenle söz konusu rivayetlerin sahîh olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.2.10. Müslim'in Ayrışan Râvîleri

İsnadın râvîlerinden olan Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim ve Mansur b. el-Mutemir hakkında daha önce bilgiler verilmişti. Burada Zuheyr ve Ahmed b. Yunus hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a- Zuheyr: İsmi, Zuheyr b. Muaviye olan râvî, Mansur b. el-Mu'temir'den de rivayette bulunmuş, kendisinden aralarında Ahmed b. Abdillah b. Yunus'un da

---

[639] İbn Hibban, **es-Sıkât**, IX/160.
[640] Zehebî, **el-Kâşif**, II/301;İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/549; **Tehzîbu't-Tehzîb**, X/296.
[641] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VIII/136.

bulunduğu bir çok kişi rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel, كان من معادن الصدق ,Yahya b. Main ve Ebû Zur'a ثقة ve İbn Mencuveyh'in كان حافظا متقنا ifadeleri ile tevsik ettikleri râvî, 173'te vefat etmiştir.[642]

b- Ahmed b. Yunus: İsmi, Ahmed b. Abdillah b. Yunus olan râvî, Zuheyr b. Muaviye'den de rivayette bulunmuştur. İbn Hıbban ve el-İclî, onu sıkâttan saymıştır.[643]Ebû Hâtim hakkında, كان ثقة متقنا ifadesini kullanırken,[644] İbn Hacer de onun için ثقة حافظ ifadelerini kullanmıştır.[645]Buhârî ve Muslim'in de kendisinden rivayette bulunduğu râvî, 227'de vefat etmiştir.[646]

Muslim'in *Sahîh*'inde geçen bu rivayetin isnadına bakıldığında, râvîlerin hadis alma ve aktarma ehliyetlerinin olduğu ile bu râvîler hakkında cerh edici ifadelerinin kullanılmadığı görülmektedir. Buradaki rivayet metni ile diğer rivayet metinleri arasında bir tenâküz da mevzu bahis olmadığından bu rivayetin sahîh derecesinde olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.2.11. Dârimî'nin Ayrışan Râvîleri

İsnadın râvîlerinden olan Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim, Mansur b. el-Mutemir ve Şu'be hakkında daha önce bilgiler verildiğinden, burada sadece Said b. Amir hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a-Said b. Âmir: İsmi, Said b. Amir ed-Dab'i olan râvî, Şu'be'den rivayette bulunmuştur. İbn Hıbban, sıka olduğunu ve 208'de vefat ettiğini bildirmiştir.[647] Râvî hakkında el-İclî, ثقة رجل صالح من خيار الناس,[648] İbn Hacer, ثقة صالح ve Ebû Hâtim ربما وهم değerlendirmesinde bulundurmuşlardır.[649]Zehebî de hakkında أحد الاعلام ifadesini kullandıktan sonra, Dârimî'nin ondan hadis aldığını belirtmiştir.[650]

---

[642] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, IX/420.
[643] İbn Hibban, **es-Sıkât**, VIII/9; el-İclî, **Mar'fetu's-Sıkât**, I/193.
[644] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/57.
[645] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/81; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, I/375.
[646] Zehebî, **el-Kâşif**, I/198.
[647] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VIII/264.
[648] el-İclî, **Mar'fetu's-Sıkât**, I/401.
[649] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/237; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, X/510.
[650] Zehebî, **el-Kâşif**, I/439.

Dârimî'nin bu rivayetini sahîh hadis kriterleri çerçevesinde değerlendirdiğimizde, isnadı oluşturan râvîlerin adalet ve zabt bakımından güvenilir oldukları görülmektedir. İsnadın bu râvîleri arasında bir kopukluğun olmadığı, dolayısıyla ittisal şartının var olduğu, bu nedenle de rivayetin sahîh hadis mertebesinde olduğunu ifade edebiliriz.

2.2.2.12. İbn Mâce'nin Ayrışan Râvîleri (a)

İbn Mâce'nin bu tarîkinin râvîlerinden Abdurrahman b. Yezîd, Alkame, İbrahim, A'meş ve Hafs b. Ğiyas hakkında bilgiler daha önce geçmişti. Burada Muhammed b. Abdillah b. Numeyr hakkındaki bilgilere verilecektir.

a- Muhammed b. Abdillah b. Numeyr: İbn Hibban, وكان من الحفاظ المتقنين ثقة حافظ ve İbn Hacer hakkında كوفى ثقة ويعد من أصحاب الحديث, el-İclî, وأهل الورع في الدين فاضل ifadelerini kullanmışlardır.[651] Buhârî'nin de kendisinden rivayette bulunduğu râvî, 234'te vefat etmiştir. [652]

2.2.2.13. İbn Mâce'nin Ayrışan Râvîleri (b)

Daha önce Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim, Mansur b. el-Mutemir ve Cerîr hakkında bilgiler verildiğinden, burada sadece Osman b. Ebî Şeybe hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a- Osman b. Ebî Şeybe: 239'da vefat etmiş olan râvî, Şerîk ve Cerîr'den rivayette bulunmuş, kendisinden aralarında Buhârî, Muslim, Ebû Davud ve İbn Mâce'nin de bulunduğu bir çok kişi rivayette bulunmuştur.[653] Kardeşi Ebubekir gibi onun da sıka biri olduğu belirtilmiştir. Zehebî, hakkında أحد أئمة الحديث الاعلام كأخيه أبي بكر, İbn Hanbel ما علمت إلا خيرا ve Yahya b. Main, ثقة مأمون gibi ta'dîl edici ifadeler kullanmışlardır.[654]

---

[651] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/490.
[652] el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/658; İbn Hibban**, es-Sıkât**, IX/85; Buhârî, **et-Tarîhu'l-Kebîr**, I/144.
[653] Zehebî, **el-Kâşif**, II/12.
[654] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, III/35.

İbn Mâce'nin her iki isnadındaki râvîlerin âdil, zâbit ve sıka olduğu görülmektedir. Rivayetlerin diğer rivayetler ile desteklenmesinin yanı sıra ittisal açısından bir problem de görünmemektedir. Bu nedenle, her iki rivayetin isnad açısından sahîh hadis derecesinde olduğunu söyleyebiliriz.

2.2.2.14. Tirmizî'nin Ayrışan Râvîleri

Tirmizî'nin râvîlerinden olan Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim, Mansur b. el-Mu'temir ve Cerîr b. Abdilhamit hakkındaki bilgiler daha önce verildiğinden burada Ahmed b. Menî' hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a- Ahmed b. Menî': İbn Hibban'ın sıka olduğunu belirttiği ve 244'te vefat etmiş olan râvî hakkında[655] Ebû Hâtim صدوق ,[656] İbn Hacer, ثقة حافظ [657] ve Nesâî, ثقة gibi güvenilirliğini belirten ifadeler kullanmışlardır. Muslim, Ebû Davud, Tirmizi, Nesâî ve İbn Mâce gibi meşhur muhaddisler ondan hadis rivayet etmişleridir.[658]

Cerh ve ta'dîl alimlerinin verdikleri bilgiler ışığında, Tirmizî'de geçen bu rivayetin isnadının sıhhatine mani olabilecek herhangi bir ifadeleri bulunmamaktadır. Bu nedenle rivayetin sahîh olduğunu ifade edebiliriz.

2.2.2.15. Ebû Davud'un Ayrışan Râvîleri

Daha önce Abdurrahman b. Yezîd, İbrahim, Mansur b. el-Mu'temir ve Şu'be hakkındaki bilgilere yer verildiğinden burada sadece Hafs b. Ömer hakkındaki bilgilere yer verilecektir.

a- Hafs b. Ömer: İsmi, Hafs b. Ömer en-Nemirî olan râvî, Şu'be'den hadis almış ve 225'te vefat etmiştir.[659]İbn Hibban ve el-İclî, sıka olduğunu

---

[655] İbn Hıbban, **es-Sıkât**, VIII/22.
[656] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/77; Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, I/204.
[657] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/85.
[658] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, I/495; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/43.
[659] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, II/366.

belirtmişlerdir.[660]İbn Hacer de hakkında ثقة ثبت عيب بأخذ الأجرة على الحديث demiştir.[661]Buhârî, Ebû Davud ve Nesâî kendisinden hadis almışlardır.[662]

Ebû Davud'un bu rivayetinin, yukarıdaki rivayetlerde olduğu gibi, sıhhatine engel olabilecek bir cerh eleştirisine maruz kalmadığını, bu nedenle rivayetin isnad açısından sahîh olduğunu söyleyebiliriz.

Çalışmamızın bu kısmında on sekiz farklı tarîk ve aynı metinle hadis kitaplarında yer alan Bakara sûresinin son iki ayetinin fazileti ile ilgili isnad analizini yapmış bulunmaktayız. Her bir muhaddisin isnad zincirini oluşturan râvîleri ile ilgili değerlendirmelerimizi, bu râvîler hakkında cerh ve ta'dîl alimlerinin verdiği bilgiler ışığında ifade ettik. Buna göre az sayıdaki râvîlerin zabt durumu ile ilgili bazı çekincelerin olduğu ve bu râvîlerin hayatlarının sonlarına doğru ihtilatta bulundukları görülmektedir. Zabt ile ilgili bu çekincelerin az sayıda olduğu ve bunun aksini, yani râvîlerin güvenilir olduklarını belirten alimlerin görüşlerinin daha baskın olduğunu söyleyebiliriz. Bunun yanı sıra söz konusu râvîlerin adalet sıfatları ile ilgili olumsuz eleştirilerin olmadığı da görülmektedir. İttisalin var olup olmadığı bakımından rivayetleri değerlendirdiğimizde, isnadda inkitaın olduğuna işaret eden herhangi bir bilgiye rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Rivayetlerin metinleri bir araya getirildiğinde, bu metinler arasında herhangi bir teârüzun olmadığı, aksine bütün aktarımlar arasında "Kim Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti bir gecede okursa, bu ona kâfidir," ifadesinde ittifak sağlandığı görülmektedir. Kanaatimizce on sekiz farklı tarîkle gelmesine rağmen bu hadis, lafzında ittifak sağlanılan nâdir hadislerdendir. Bu durumu, hadisin metninin kısa olduğuna hamletmek bir olasılık olarak görünse de, metni kısa, daha az tarîk ve âli isnad ile nakledilen rivayetlerde bile takdim, te'hir, idrac ve tashîf gibi birçok değişikliği hadis kaynaklarında görmek mümkündür. Bu bilgiler dikkate alınarak isnadlar değerlendirildiğinde, söz konusu rivayetlerin hadis usûlunde çerçevesi çizilen sahîh hadis kavramına tekabül ettiğini söylememize engel herhangi bir durum bulunmamaktadır.

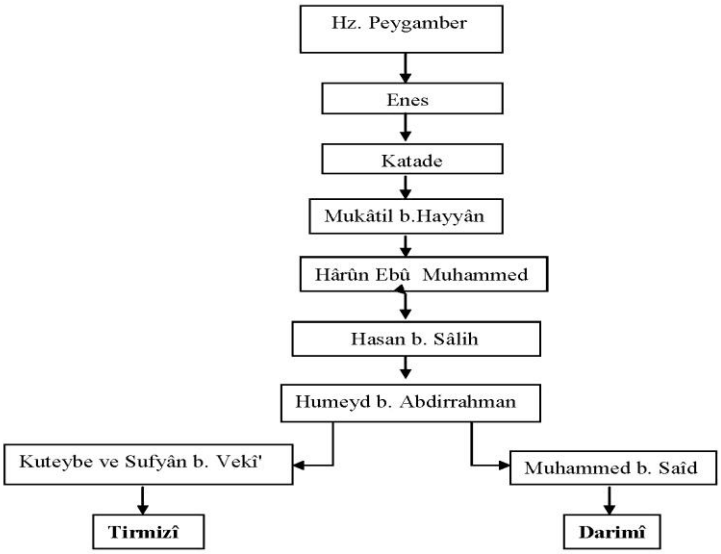
---

[660] İbn Hibban, **es-Sıkât**, VIII/200; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/309.
[661] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/172.
[662] İbn Hacer, **Tehzibu't-Tehzîb**, II/349; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VII/26.

2.3. YÂSÎN SÛRESİ'NİN FAZİLETİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ

Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde faziletinden bahsedilen sûrelerden biri, Yâsîn sûresidir. İnceleyeceğimiz Yâsîn sûresi ile ilgili rivayetler, Dârimî (ö.255/878) ve Tirmizî (ö.279/892)'nin *Sünen*'lerinde geçmektedir. Bu iki kitaptaki rivayet metni aynıdır. Rivayet şöyledir: "*Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi ise Yâsîn'dir. Kim Yâsîn sûresini okursa, Allah onun bu sûreyi okumasına karşılık on defa Kur'an'ı okumuş gibi sevap yazar.*"[663] Rivayetin isnad zincirinde bulunan Enes, Katade, Mukâtil b.Hayyân, Hârûn Ebû Muhammed, Hasan b. Sâlih ve Humeyd b. Abdirrahman, Dârimî ile Tirmizî'nin isnad zincirindeki ortak râvîlerdir. Bundan sonra rivayeti Dârimî, Humeyd b. Abdirrahman'dan, Muhammed b. Said kanalıyla almıştır. Tirmizî ise, Humeyd b. Abdirrahman'dan rivayeti, Kuteybe ve Sufyan b. Vekî' kanalıyla almıştır. Rivayetin isnad şemasını şöyle göstermek mümkündür:

Tablo 4:Yâsîn Sûresi

[663] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, V/162; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, II/726.

2.3.1. İsnadın Ortak Râvîleri

a-Enes b. Mâlik b. en-Nadr: Rivayet sahabî Enes b. Mâlik b. en-Nadr kanalı ile gelmektedir. Hz. Peygamber'e dokuz veya on yıl hizmet eden Enes b. Mâlik, çok sayıda hadis rivayet eden sahabîlerdendir (müksirûn). Hz. Peygamber (sav), Medine'ye geldiğinde on yaşında olan Enes, annesi tarafından Hz. Peygamber'in hizmetine verilmiştir. Hicri doksan bir, doksan iki veya doksan üç yaşında iken Basra'da vefat etmiştir. Hz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde Enes'in yirmi yaşında olduğu bildirilmiştir.[664]Sahabenin bütünü udûldur, prensibi gereği sahabîleri bundan önce olduğu gibi bundan sonra da cerh-ta'dîl işleminde ele almayacak, onlarla ilgili bazı tanıtıcı bilgileri vermekle iktifa edeceğiz.[665]

b- Katade: Enes b. Mâlik'ten rivayeti alan kişi Katade'dir. İsmi, Katâde b. Diâme Ebu'l-Hattab es-Sedûsî el-Basrî olup müfessirdir. Abdullah b. Sercis ve Enes'ten hadis almış; kendisinden Eyyub, Şu'be ve Ebû Avâne rivayette bulunmuşlardır. Hicri 117 veya 118'de vefat etmiştir.[666] Enes b. Mâlik'in hicri doksanlı yılların başında vefat ettiği hatırlanırsa görüşmüş olmaları mümkündür. Tedlis yaptığı ifade edilmiştir. Kendisi sıka olduğu halde rivayetleriyle ihticac edilmeyenleri açıklayan İbn Hibbân şunları aktarmaktadır: "Haberleri aktarırken tedlis yapan bazı râvîler vardır. Bunlardan biri de Katade'dir. Böyle olanlar her şeyi yazarlar ve rivayet ederler. Fakat tedliste de bulunurlar. Sıka olsalar da bu haberlerle ihticac edilemez."[667] Ahmed b. Hanbel, Katâde'nin Enes'ten başka hiç bir sahabîden rivayet nakletmediğini söylemiştir.[668]

---

[664] İbn Hacer, **el-İsâbe**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2010, I/275; İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, thk. Muhammed Abdulkadir, Beyrut 2012, VII/12-14; Buhârî, **et-Tarîhu'l-Kebîr**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, II/23-24; el-İclî, **Kitâbu's-Sikât**, I/237; İbn Hibbân, **Kitâbu's-Sıkât**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998, I/251.

[665] ez-Zerkeşî, **en- Nuket Ala Mukaddimeti İbn Salah**, thk. Zeynulabidin b. Muhammed, Mektebetu Advai's-Selef, Riyad, 1998 I/462; Suyûtî, **Tedrîbu'r-Râvî**, Muessetu'r-Reyyân, Lubnan 2009, s. 275; Ali Yardım, **Hadis I-II**, Damla yayınevi 1997, I/67; Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 46; H. Musa Bağcı, **Hadis Tarihi İlk Üç Asır**, s. 97-108; **Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu**, İlâhiyât, Ankara 2004, s. 271-272.

[666] Zehebî, **el-Kâşif**, II/134

[667] İbn Hibbân, **Kitâbu'l-Mecrûhîn**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1992, I/92

[668] Ebû Zur'a el-Irâkî, **Tuhfetu't-Tahsîl Fî Zikri Ruvvati'l-Merâsîl**, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999, s.262.

Cerh ve ta'dil ilminin ilk dönem müelliflerinden Yahya b. Ma'în, Şu'be'nin şunları aktardığını belirtmektedir: "Hadis almak için ben Katâde'nin ağzına bakıyordum. *Haddesena* dediği zaman yazıyor, *Hûddise* dediğinde ise yazmıyordum."[669] Buradan anlaşıldığına göre Katade bazen temrîz sığasıyla rivayetleri nakletmiştir. Katâde'nin hâfız ve sıka olduğu, bununla beraber mudellis olduğunu bildirenlerden biri de Zehebî'dir. O, Katâde'nin hadis kitabının kaybolmasından dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir.[670]

Buraya kadar verilen bilgilerden anlaşılan Katade'nin sıka ve hâfız olduğu bildirilmekle beraber, onun irsalda bulunduğu yani kendisiyle görüşmeyip ama görüştüğü izlenimi verdiği veya rivayeti aldığı şeyhini ya gizlediği veya farklı isimlerle senede aldığı bilgisi, baskın olarak yer almaktadır. Bu durum, rivayette ittisalin zedelenmiş olması ihtimaline zemin hazırlamaktadır. Öte yandan kendisinden hadis alan kişiler içerisinde Mukatil b. Hayyan ismine rastlayamadığımızı da belirtmeliyiz.

c-Mukâtil (b. Hayyan): Darimî ve Tirmizî'nin rivayeti aldıkları ortak râvîlerden biri, Mukatil b. Hayyân'dır. Adı, Mukâtil b. Hayyan en-Nebtî Ebû Bistâm el- Hazzâz'dır. el-Mübârekfûrî ve İbn Hacer, Mukâtil'in sadûk ve fâdıl olduğunu, el-Ezdî'nin kendisini yalancılıkla itham etmesinin yanlış ve bir hata olduğunu belirtmişlerdir. Urve ve Sâlim'den rivayette bulunmuş, kendisinden ise, İbrahîm b. Edhem ve İbnu'l-Mubarek hadis nakletmişlerdir.[671] Zehebî, el-Ezdî'nin, Vekî'i'in bu râvîyi kizb ile nitelendirdiğini bildirdikten sonra şöyle devam etmektedir: "el-Ezdi, Mukâtil b. Süleyman ile Mukâtil b. Hayyan'ı birbirine karıştırdığından bu fikre ulaşmıştır. Halbuki İbn Hayyan, sadûk ve kaviyyu'l-hadistir. Vekî'in yalancılıkla itham ettiği kişi ise, İbn Süleyman'dır. Ahmed b. Hanbel ne Mukatil b. Hayyan ne de Mukatil b. Süleyman'ın rivayetlerine önem vermiştir. Mukatil b. Hayyan 150

---

669 Yahya b. Main, **Târîhu Yahya b. Main**, thk. Ahmed Muhammed Nûrsîf, Daru'l-Me'mûn, Dımeşk 1400, s. 192.

670 ez-Zehebî, **el-Müğnî Fi'd-Du'afâ**, İhyau Turâsi'l-İslami, Katar 1987, II/119, 396; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut, 1416, III/ 328-331; Ayrıca bkz. el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1980, XXXIII/498-500.

671 el-Mubârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, I/315; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, thk. Muhammed Avame, Daru'r-Reşid, Suriye 1986, I/544.

yılından önce vefat etmiştir."[672] Tartışmaya katılanlardan biri olan İbn Hibbân, İsrâil b. Hâtim el-Mervezî'yi anlattığı yerde şöyle demiştir: "Bu zat, Mukâtil b. Hayyân'dan mevzu rivayetleri naklederdi. Metrûk ve hadislerinin yazılmaması istenen Nûh b. Ebî Meryem Ebû İsme'nin, Mukâtil b. Hayyan'dan rivayette bulunduğu ifade edilmiştir."[673]

Ayrıca İbn Hacer râvînin, Dehhâk, Mücahid, İkrime, Şa'bî ve Şehr b. Havşeb'ten rivayette bulunduğunu, kendisinden Alkame b. Mersed, Bekîr b. Ma'ruf, Ebû Ca'fer er-Râzî, Sâlih b. Said, Şebîb b. Abdilmelik, İbrahim b. Edhem, İbnu'l-Mubarek, Bekîr b. Ma'rûf'un rivayette bulunduklarını, Yahya b. Main ve Ebû Davud ve daha birçokları sadûk ve sıka olarak kabul etmişlerken, bazılarının da hakkında sukut ettiklerini (seketu 'anhu) belirtmiştir.[674] İbn Huzeyme, Mukâtil b. Hayyân ile ihticacta bulunmadığını belirtmiştir.[675] Sahabeden herhangi biriyle mulaki olmayan râvî için sâlihu'l-hadis[676] ifadesi de kullanılmıştır.[677] Zehebî, sıka, sadûk, kaviyyu'l-Hadis ve salih bir alim olduğunu ifade etmiştir.[678] Görüldüğü gibi kaynaklarda hadis aldığı kişiler arasında Katade bulunmadığı gibi kendisinden hadis alan kimseler arasında Harun Ebû Muhammed de bulunmamaktadır.

Bize göre buradaki Mukatil'in, Mukatil b. Süleyman olarak değerlendirilmesi bir ihtimal olmakla beraber, hem Tirmizî'nin hem de Dârimî'nin Mukatil b. Hayyân şeklinde rivayeti aktarmış olmaları, söz konusu râvînin Mukatil b. Hayyân olabilme ihtimalini daha güçlü kılmaktadır. Mukâtil b. Hayyân hakkında farklı

---

[672] ez-Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, IV/171.

[673] Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'd-Duâfa ve'l-Metrûkîn**, thk. Abdullah el-Kâdî, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, I/106-107, III/167.

[674] Cerh lafızlarının mertebesi içerisinde beşinci sırada yer alan bir cerh ifadesidir. Buhârî'nin bu ifadeyi metrûk manasına hamlettiği bildirilmiştir. Bkz. Selahattin Polat, **Hadis Araştırmaları ve Tenkid Kılavuzu**, s. 147; Emin Âşikkutlu, **a.g.e.**, s. 186.

[675] Buhârî, **et-Târîhu's-Sağîr**, thk. Mahmud İbrahim (tahkikte), Daru'l-Marife, Beyrut 1986, II/ 25; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, VII/397. İbn Hibbân, **es-Sıkât**, thk. Şerefuddin Ahmed, Daru'l-fikr, 1975, VII/508; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl,** Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1952, II/87, II/406, IV/359, VIII/353-354; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, thk. Beşşar Avad Maruf, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1980, XXVIII/430; İbn Mencüveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim,** thk. Abdullah el-Leysî, Daru'l-Marife, Beyrut 1407, II/276; Yahya b. Ma'în, **Târîhu Yahya b. Ma'în**, Darul Kalem, Beyrut tsz., IV/373; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X/248.

[676] Ta'dîl lafızlarının içerisinde en son sırada (altıncı) ve cerhin ilk mertebesine yakın olan bir ifade olup hadisinin geçerli olduğu manasında kullanılmıştır. Bkz. Selahattin Polat, a.g.e., s. 146.

[677] İbn Hacer, **Tabakâtu'l-Müdellisîn**, s. 67.

[678] ez-Zehebî, **el-Kâşif**, II/290; Burhanuddin el-Halebî, **el-Keşfu'l-Hasîs**, thk. Subhi es-Sâmuraî, Mektebetu en-Nahda el-Arabiyya 1987, I/260; **Mîzânu'l-İ'tidâl**, IV/171.

değerlendirmelerin olduğu görülmekle beraber, kendisini tevsik edenlerin sayısının da az olduğu görülmektedir. Zehebî'nin onun 150 yılından önce vefat etmiş olduğunu bildirmesi ile Katâde'nin 118'de vefat ettiğini dikkate alırsak, bunların görüşmüş olmaları (muasarat ve mülakat) muhtemeldir.

d- Hârun Ebû Muhammed: İsnaddaki önemli isimlerden biri, Hârun Ebû Muhammed'dir. Yedinci tabakadan olup el-Hasan b. Sâlih'in şeyhlerinden olan[679]Harûn Ebû Muhammed meçhûldur.[680] Tirmizî de onun meçhul olduğunu bildirmiştir.[681] el-Mizzî hakkında şunları aktarmaktadır: "Harûn Ebû Muhammed, Mukâtil b. Hayyân, Katade ve Enes kanalıyla "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi de Yâsîn'dir," hadisini rivayet etmiştir. Kendisinden de Hasan b. Salih b. Hayy bunu rivayet etmiştir. Ancak o, meçhul biridir ."[682]

Gerek rivayeti bizzat aktaran Tirmizî, gerekse el-Mizzî, Zehebî ve İbn Hacer, onun meçhul biri olduğunun özellikle altını çizmişlerdir. Meçhuliyet vasfı ile ilgili herhangi bir bilgiye yer verilmemiştir. İster meçhulu'l-ayn ister meçhulu'l-hal olsun, her durumda bir meçhuliyetin olduğu kuvvetle muhtemeldir. Bu durumun tesbit edilmesi durumunda, isnadda meçhul bir râvînin olduğu, bunun da hadis metodolojisi açısından çok önemli bir kusur olduğu bilinmektedir.

e- el-Hasan b. Sâlih: İsmi, el-Hasan b. Salih b. Hayy el-Kûfî'dir. Hicri 100'de doğmuş, 167'de vefat etmiştir.[683] 169'da vefat ettiğini söyleyenler de vardır. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce rivayetini kitaplarına almışlardır. Sıka, fakîh ve âbid olmakla beraber teşeyyu' ile ittiham edilmiştir.[684] İbn Hibbân ise râvî hakkında şunları aktarmıştır:" el-Hasan b. Salih b. Hayy el-Hemedânî, Kûfe ehlindendir. Şa'bi ve Semmak b. Harb'ten rivayette bulunmuştur. Fakih ve vera'

---

679 Seyyid Kurdî Hasen-Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, **Mevsu'atu Ricâli'l-Kütübi't-Tis'a**, Daru'l-Kütübi'l-İlimiyye, Beyrut 1993, VII/128.

680 İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/569.

681 Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, V/162; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, XI/15.

682 el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal,** XXX/121; Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl,** IV/288; Hadis alimlerinin çoğunun görüşü, meçhûlu'l-ayn veya meçhûlu'l-hâl olan râvînin adalet vasfı bilinmediğinden, rivayetlerinin kabul edilmemesi yönündedir. Bkz. Hatîb el-Bağdâdî, **el-Kifâye**, s. 88; Ömer b. Hasan Osman, **el-Vad' Fi'l-Hadîs**, Mektebetu'l-Gazzali, Dımeşk 1986, I/86.

683 Buhârî**, et-Târîhu's-Sağîr**, Daru'l-Marife, Beyrut 1986, II/155-156; **et-Tarîhu'l-Kebîr**, thk. Mustafa Abdulkadir Ahmed Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008, II/289-290.

684 Seyyid Kurdî Hasen-Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, **Mevsu'atu Ricâli'l-Kütübi't-Tis'a,** I/327

sahibiydi. Teşeyyu' ile itham edilmiştir."[685] Semmak, Seleme b. Kuheyl, Ebû İshak, Kays b. Muslim, Suddi'den rivayette bulunmuş; kendisinden İbnu'l-Mubarek, Vekî', Ebû Nuaym, el-Hasan b. Atiyye, Ebû Ğassan ve Kabîse rivayette bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel, kendisi hakkında, sâlihu'l-hadis, fakih ve vera sahibi; Yahya b. Main, sıkadır, demiştir. Ayrıca mutkin ve hâfız olduğu bildirilmiştir.[686] el-İclî ve Zehebî de onun sıka, sadûk, çok ibadet eden salih biri olduğunu ancak teşeyyu' ile itham edildiğini bu nedenle eleştirildiğini (tukullime fihi), cumayı terk ettiğini ve 169'da vefat ettiğini bildirmiştir.[687]

Râvî ile ilgili geniş bilgi aktaranlardan olan İbn Hacer şöyle demektedir: "el-Hasan b. Salih b. Salih b. Hayy, sıka, fakih, abid ve teşeyyu' ile itham edilmiştir. Buhârî muallak hadislerden başka kendisinden rivayette bulunmamıştır."[688] *Tehzîbu't-Tehzîb* isimli eserinde ise, el-Hasan b. Salih ile ilgili uzunca bilgiler vermektedir. Babası, Ebû İshak, Amr b. Dinar, Asım el-Ahvel, es-Suddi ve daha bir çok kişiden rivayet aldığını belirtmiş, Fakat bunların içinde isnadda kendisinden önce gelen Harun Ebû Muhammed'in ismi geçmemektedir. Kendisinden İbnu'l-Mubarek, Humeyd b. Abdirrahman er-Ruâsî, Vekî', Yahya b. Adem, Ebû Nuaym, Kabîse ve daha bir çokları rivayette bulunmuşlardır. Ahmed b. Hanbel, sıka; Ebû Zur'a, itkan, fıkh, ibadet ve zuhd sahibi; Ebû Hâtim ve Nesâî, sıka; es-Sâcî, sadûk; Darekutnî, sıka ve abid olduğunu söylemişlerdir.[689]

---

[685] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/164.

[686] İbn Hibban, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III/35; Yahya b. Maîn, **Târîhu Yahya b. Maîn**, thk. Abdullah Ahmed Hasen, Merkezu'l-Bahsi'l-İlmi, Mekke 1979, III/268.

[687] Zehebî, **el-Kâşif**, I/326; Zehebî, **el-Müğnî Fi'd-Du'afâ**, İdâretu İhyâi't-Turasi'l-İslamî, Katar, 1987, s. 239; İbn Adiyy (ö. 365/975) *el-Kâmil Fî Du'afai'r-Ricâl* isimli eserinde şu bilgileri Ebû Nuaym'dan aktarmaktadır: "es-Sevrî, cuma günü mescide girdiğinde el-Hasan b. Salih'i namaz kılarken görmüş ve: "Nifakın huşuundan Allah'a sığınırım," dedikten sonra ayakkabılarını alıp başka tarafa gimiştir. 169'da vefat etmiş olan râvî için Ahmed b. Yûnus şöyle demiştir: "el-Hasan b. Salih, doğmamış olsaydı onun için daha hayırlı olurdu. O, cumayı terk edendir." Yahya b. Main ve Ahmed b. Hanbel, el-Hasan b. Salih'in sıka olduğunu bildirmişlerdir. Bkz. İbn Adiyy, **el-Kâmil Fî Du'afai'r-Ricâ**l, thk. Yahya Muhtar Ğazavî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988, II/309-310).

[688] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, thk. Hassan Abdulmennan, Beytu'l-Efkar ed-Devliyye, Ürdün 2005, s. 145

[689] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, I/400; Krş bkz. el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VI/177; İbn Mencüveyh el-Isbâhânî, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I/132

Râvî ile ilgili nakledilenleri özetleyecek olursak, kendisi hakkında ta'dîl edici ifadelerin olduğunu, bununla beraber mecruh olduğunu söyleyenlerin bulunduğunu ve kendisinin teşeyyu' ile itham edildiğini söyleyebiliriz.

Bize göre bir râvînin sadece teşeyyu' ile itham edilmesinden dolayı rivayetleri merdud sayılmamalıdır. Burada sorgulanması gereken râvînin mezhep veya meşrebini ne ölçüde rivayete yansıttığının tesbit edilmesidir. Bu itham doğru kabul edilse bile mezhebinin propagandasını yapmayan bidat ehlinin rivayetlerinin kabul edileceği belirtilmiştir. İbn Hacer ve İbnu's-Salah da doğru görüşün bu olduğu kanaatini taşımaktadırlar.[690] Bid'at, küfrü gerektiren (mükeffire) ve fıskı gerektiren (müfessika) şeklinde ikiye ayrılmış, küfrü gerektiren bid'atleri savunanların hadisleri ittifakla reddedilmiştir.[691]

İncelemenin sonucunda vardığımız kanaat şudur ki, el-Hasan b. Sâlih'in biyografisinin ele alındığı kaynaklarda, hadis aldığı veya muasırı olduğu şeyhleri arasında Hârun Ebû Muhammed isminde birisi bulunmamaktadır. Daha önce geçtiği gibi bu zat meçhul bir râvî olarak değerlendirilmişti. Fakat Hârûn Ebû Muhammed'den hadis alan kişiler arasında el-Hasan b. Sâlih ismi yer almaktadır.[692] Bu durumda bir ittisaldan bahsetmek mümkün görünse de, muhaddislerin bu zat hakkında meçhuliyet olduğunu ısrarla bildirmiş olmalarının daha önemli olduğunu ve bu bilgiye itimat etmenin daha sağlıklı olduğunu düşünmekteyiz.

f-Humeyd b. Abdirrahman: Adı, Humeyd b. Abdirrahman b. Humeyd er-Ruâsî'dir. Kufe ehlinden olup künyesi Ebû Avf'tır. İsmail b. Ebî Halit'ten rivayette bulunmuştur. Kuteybe b. Said, Muhammed b. Sellam el-Beykendî kendisinden rivayette bulunanlardandır. 189 veya 192'de vefat etmiştir. Buhârî, Müslim, Ebû Davud, Tirmizî, Nesâî ve İbn Mâce kendisinden rivayette bulunmuştur.[693] el-İclî (ö. 261/874) onun sıka, sebt, akil ve abid olduğunu bildirirken,[694]Yahya b. Maîn (ö.

---

[690] Emin Aşıkkutlu, a.g.e., s. 121.
[691] Mehmet Bilen, a.g.e., s. 308; Süleyman Doğanay, **Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları Ve Doğurduğu Problemler,** İsam Yay., İstanbul 2009, s. 95-97
[692] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/569.
[693] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/194; Seyyid Kurdî Hasen-Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, **Mevsu'atu Ricâli'l-Kütübi't-Tis'a,** I/399.
[694] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sikât,** I/323.

233/847) de onu, sıkattan saymıştır.[695] el-Kelâbâzî (ö.398/1007) de Hişam b. Urve'den rivayette bulunduğunu, kendisinden de Kuteybe b. Said ve Osman b. Ebî Şeybe'nin rivayette bulunduğunu ve 189'da vefat ettiğini belirtmiştir.[696]İbn Hacer ise, onun bilinmeyen birisi olduğunu, fakat İbn Hibban'ın onu sıkattan saydığı bilgisini vermekle yetinmiştir.[697]

Görüldüğü gibi söz konusu râvî hakkındaki değerlendirmeler genelde sıka olduğu yönündedir. İttisal durumuna baktığımızda hadis aldığı kimseler veya şeyhleri arasında el-Hasan b. Sâlih ismi görünmediği halde, el-Hasan b. Sâlih'ten hadis alan kimseler arasında bu râvînin ismi görebilmekteyiz. el-Hasan b. Sâlih'in 167'de vefat ettiği, Humeyd b. Abdirrahman'ın da 189 veya 192'de vefat ettiği göz önünde bulundurulduğunda, aralarında muasaratın var olduğunu söyleyebiliriz.

2.3.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.3.2.1. Dârimî'nin Ayrışan Râvîleri

a-Muhammed b. Said: Senedde Humeyd b. Abdirrahman'dan sonra rivayeti nakleden üç kişi bulunmaktadır. İsnad zincirinde, Dârimî'nin Muhammed b. Said kanalıyla Humeyd b. Abdirrahman'dan rivayeti aldığı görülmektedir.

Muhammed b. Said ismini tesbit edip kendisiyle ilgili bilgilere müracaat etmek kolay görünmemektedir. Râvînin kimliğini tanıtan daha başka bilgilere ihtiyaç vardır. Dârimî üzerine yapılan şerh ve tahkikte bu râvî ile ilgili olumlu veya olumsuz hiç bir bilgi yer almamaktadır. Rical, tabakat, cerh ve ta'dîl ile ilgili eserleri incelediğimizde, isnadda râvîyi tanıtan lakab, künye ve nisbet bilgisi olmadığından, kimliğini tam olarak tesbit etmek zor görünmektedir. Bu durumda kendisinden hadisi alan Dârimî'nin şuyûhu arasında böyle bir ismin var olup olmadığı araştırılmalıdır. Dârimî'nin kendisinden hadis aldığı kimseler veya şeyhlerini araştırdığımızda, aralarında bu isimde birine rastlamadığımızı belirtmeliyiz. Böyle bir tesbite ulaşmamız, direkt olarak râvînin mecrûh veya âdil olduğu anlamına gelmemektedir.

---

[695] Yahya b. Maîn, **Târîhu İbn Maîn**, s. 90.
[696] el- Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/180; ayrıca bkz. İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, s. 167.
[697] İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, II/365.

Böyle bir hükmü verebilmek için yeterli bir bilgiye sahip olmamız gerekmektedir. *Kütüb-i Tis'a* ve *Kütüb-i Sitte* ricalini konu alan kaynaklara müracaat ettiğimizde, bu isimde birçok kişinin mevcud olduğunu, vefat tarihlerinin birbirine yakın olduğunu, bununla beraber bunlardan bir kısmının sıka, bir kısmının metruk olduğunu görmekteyiz.[698] Bunlar arasından birini tercih etmek mümkün olmakla birlikte, bunun isabet olasılığı düşük olacaktır. Darîmî'yi şerh ve tahkik eden Ebû Asım Nebîl b. Haşim de birçok râvî ile ilgili bilgi vermesine karşın bu râvî hakkında bir bilgiye yer vermemektedir. Öte yandan Darimî'nin *Sünen*'ini tahkik eden ve hemen her rivayetiyle ilgili bir hüküm veren Huseyn Selim de bu râvî ile ilgili bir şey söylememekte, sadece isnadda geçen Harun Ebû Muhammed isimli râvînin meçhûl olduğu bilgisini vermekle yetinmektedir.[699]

2.3.2.2. Tirmizî'nin Ayrışan Râvîleri

a-Kuteybe b. Said: İsmi, Kuteybe b. Said b. Cemil, Künyesi Ebû Recâ'dır. Mâlik, Leys, İbn Lahî'a, Humeyd b. Abdirrahman er-Ruasî, Vekî' ve Abdusselam b. Harb gibi birçok kişiden rivayette bulunmuştur. el- Mizzî de onun hadis aldığı kimseler arasında Humeyd b. Abdirrahman er-Ruasî'nin ismini saymaktadır. Kendisinden Buhârî, Muslim, Ebû Dâvud ve Tirmizî gibi birçok kişi rivayette bulunmuştur. İbn Maîn ve Ebû Hâtim, sıka; Nesâî, sadûk; Hakim, sıketun me'munun; İbnu'l-Kattan ise, tedlisinin bilinmediğini bildirmişlerdir. Leys, İbn Luhey'a ve

---

[698] Muhammed b. Said isminde var olan râvîler şunlardır: 1- Muhammed b. Saîd b. Hasan b. Kays eş-Şâmî, künyesi Ebû Abdirrahman'dır. Kendisine Sa'd b. Abdilaziz, İbn Ebî Utbe, İbn Ebî Kays, İbn Ebî Hasan gibi isimler verilmiştir. Hatta kendisine yüz isim verildiği bilinmektedir. Sebebi de rivayette kendisini gizlemektir. Dört bin hadis uydurmuş, sonunda da Mansûr tarafından zındık olduğu gerekçesiyle öldürülmüştür. Ölüm tarihi verilmemiştir. Altıncı tabakadandır. Bkz. İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/480; 2- Muhammed b. Said b.Hammad b. Sa'd el-Ensârî el-Harranî, Ebû Arûbe kendisinden rivayette bulunmuş, Nesâî kedisini tanımadığını belirtmiştir. 244 veya 245'de vefat etmiştir. On birinci tabakadan olup şeyh olduğu ifade edilmiştir. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXV/269; 3- Muhammed b. Said b. Sâbık er-Râzî, kendisinden Ebû Zur'a, Ebû Hatim ve İbn Durays rivayette bulunmuştur. Sıkadır. 216'da ölmüştür. Onuncu tabakadandır. Bkz. ez-Zehebî, **el-Kâşif**, II/175; 4-Muhammed b. Said b. Süleyman b. el-Esbehânî, Buhârî, Tirmizî, İbnu'l-Mulâ'ib, kendisinden rivayette bulunmuşlardır. Yakub b. Şeybe mutkin olduğunu söylemiş 220'de vefat etmiştir. Onuncu tabakadandır. Bkz. ez-Zehebî, **el-Kâşif**, II/175; 5- Muhammed b. Said b. Ğalib el-Bağdâdî, onuncu tabakanın küçüklerinden olup sadûktur. İbn Ebî Hatim, kendisinin sadûk ve sıka olduğunu belirtmiştir. 261'de vefat etmiştir. Bkz. el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXV/274; 6- Muhammed b. Said b. el-Velîd, Merduveyh lakabıyla bilinir. Sıkadır. Onuncu tabakadandır. 230'da vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/480

[699] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, IV/2149 (tahkikte).

Vekî'den hadis yazmıştır. Hakkında hadislerde hata yapmış diyenler de, münker diyenler de mevcuttur. 150'de doğmuş, 240'da vefat etmiştir.[700]

Yapılan değerlendirmeler ışığında, râvînin âdil ve sıka olduğu, şeyhleri arasında Humeyd b. Abdirrahman er-Ruasî'nin bulunduğu ile rivayetin bu kısmında ittsalin mevcud olduğunu söylemek mümkündür.

b- Sufyan b. Vekî': İbn Ebî Hâtim (ö.327/938) râvi hakkında bazı bilgilere yer vermektedir. Buna göre ismi, Sufyân b. Vekî' b. el- Cerrâh er-Ruâsî'dir. Abdul'ala es-Sâmî, Abdulvahhab es-Sekâfî, Ebubekir b. Ayyâş ve Hafs b. Ğıyas'tan rivayette bulunmuştur. Muhammed b. Muslim ve Ebû Zur'a kendisinden önceleri hadis rivayet ettiklerini, sonradan bu rivayeti terk ettiklerini belirtmişlerdir. Yalancılıkla itham edildiği de ifade edilmiştir. Kendisinin rivayet etmediği bazı hadisleri sahifesinde bulundurmasından ötürü eleştirilmiştir. Abdurrahman, babasının (Ebû Hâtim) râvî hakkında "leyyin" ifadesini kullandığını belirtmiştir.[701] Yine râvi hakkında Nesâî, "leyse bişeyin" ifadesini kullanırken; Buhârî, muhaddislerin kendisini eleştirdiğini (yetekellemune fihi) bildirmiştir. İbn Hibbân, hadiste olmayan bazı şeyleri telkin ettiğini, bunun terk edilmesi kendisinden istenmesine rağmen, onun ısrarla terk etmediğini, bu nedenle onun da terk edilmeyi hakkettiğini belirtmiştir. [702] Kendisinden Tirmîzî ve İbn Mâce rivayette bulunmuşlardır. Zayıf bir râvî olan Sufyan b. Vekî, 247'de ölmüştür.[703] İbn Hibban, zatında sıkadır, fakat haberleriyle ihticac edilmez ve kendisinden rivayette bulunulmaz, değerlendirmesinde bulunmuş,[704] İbn Adiyy (ö.365/975) ise, râvî hakkında şunları aktarmaktadır: "Nesâî, İshak b. İbrahîm'e bu zattan rivayet etmemesini istemiştir. İsnad zincirindeki râvîleri karıştırarak aktarmıştır. Mevkûf olan bir haberi merfû'; mürsel hadisleri muttasıl

---

[700] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VII/195; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb,** VIII/321; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal,** XXIII/523; el- Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/625; İbn Mencüveyh el- Isbehânî, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, thk. Abdullah el-Leysî, Daru'l-Marife, Beyrut 1407, II/151.

[701] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1952, IV/231.

[702] en-Nesâî**, ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn**, Muessesetu'l-Kutub es-Sekâfiyye, Beyrut 1985, I/132; İbnu'l-Cevzî, **ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, II/4.

[703] Zehebî, **el-Kâşif**, I/449.

[704] İbn Hibbân, **el-Mecrûhîn**, thk. Mahmut İbrahim Zayed, Daru'l-Marife, Beyrut 1992, I/77; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal,** XI/200.

olarak nakletmiştir."[705] Kendisine hadis varakalarına başka şeyleri karıştırdığından "kurtumetu verrak" yani "hadis varakalarını kırpan kişi" denilmiştir.[706]

Tirmizî'nin hadisi aldığı iki kişiden biri olan bu râvî hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında, genel olarak mecrûh olduğunu söylemek mümkündür. Tirmizî'nin rivayeti kendisinden almış olması ve ittisalde bir problemin gözükmemesi durumu değiştirmemektedir. Ancak rivayeti beraber aldığı bir diğer kişi olan Kuteybe b. Said'in sıka olduğu değerlendirildiğinde, bu kusurun isnad açısından bir parça telafi edildiğini söylemek de mümkün gözükmektedir.

Rivayeti kitabına alan Tirmizi'ye göre bu hadis ğariptir. Tirmizi rivayetle ilgili olarak şunları kaydetmektedir: "Bu hadisi biz sadece Humeyd b. Abdirrahman'dan gelmiş şekliyle biliyoruz. Basra'da, Katade'nin hadisi bu şekliyle bilinir. Senedde geçen Harun Ebû Muhammed meçhul bir şeyhtir. Ebû Musa, Muhammed b. el-Musenna'dan, o Ahmed b. Said ed-Darimî'den, o Kuteybe'den o Humeyd b. Abdirrahman'dan bu şekli ile rivayet etmiştir. Konu ile ilgili Ebubekir es-Siddîk ve Ebû Hureyre'den gelen rivayetler de vardır. Fakat isnadı sahîh olmayıp zayıftır."[707] Hadisçilerin çoğunluğunun kabul ettiği görüşe göre ise, meçhul'l-ayn olan râvînin durumu, mübhem hükmünde olup rivayeti makbul değildir.[708]

Tirmizî'nin şârihlerinden İbnu'l-Arabî el-Mâlikî (ö.543/1148), bu rivayetin zayıf olduğunu, insanların farklı görüşler serdedip tevillerde bulunduklarını, bunların hiç bir değerinin olmadığını, kendisinin de bu rivayeti kabul etmediğini belirtmiştir.[709]İsnadının zayıf olmasına karşın rivayeti tevil edenler de bulunmaktadır. Bunlardan biri, el-Mübarekfûrî, diğeri ise Gazzâlî'dir. Tirmizî'nin şârihlerinden olan el-Mübarekfûrî, rivayeti "Kur'an'ın kalbinin Yâsîn olması, Yâsîn sûresinin Kur'an'ın özü olması münasebetiyledir," şeklinde tevil ederken Gazzâlî ise, "İmanın sıhhati, haşr ve neşre inanmakla sahîh olur, bu sûrede ise bu konu en beliğ

---

[705] İbn Adiyy, **el-Kâmil Fî Duafâi'r-Ricâl**, thk. Yahya Muhtar Ğazavî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988, III/417.
[706] İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, VI/473.
[707] Bkz.Tirmizi, Sünen, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, V/162.
[708] Emin Aşıkkutlu, **Hadiste Ricâl Tenkidi**, s.127.
[709] İbnu'l-Arabî, '**Âridatu'l-Ahvezi**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, XI/15.

bir şekilde incelendiğinden Kur'an'ın kalbi, denilmiştir" yorumunda bulunmuş, müfessir Râzî'nin de bu görüşte olduğunu belirtmiştir.[710]

Aclûnî (ö.1162/1748), isnadında meçhul olan Hârûn b. Muhammed olduğu için rivayetin ğarib olduğunu, ancak amellerin fazileti ile ilgili olarak zayıf hadislerle amel edilebileceğini belirtmiştir.[711]

Rivayet, râvî sayısı açısından değerlendirildiğinde sened ve metin yönünden tek kaldığı için âhad haberin ferd veya ğarib hadis[712] kısmına girmektedir. Râvînin kimliğinin veya hadis rivayetine olan ehliyetinin bilinmemesi ve adalet sıfatı ile ilgili bir kusur olan cehaletin, isnad zincirindeki bir râvî için söz konusu olduğu görülmektedir. İsnadın ortasında bulunan bu meçhul râvî, Hârun Ebû Muhammed'dir. Öte yandan, râvîlerden olan Katâde'nin sıka olduğu bildirilmiş olmakla birlikte irsalda bulunduğu da belirtilmiştir.

Tirmizî ve Dârimî, Mukâtil b. Hayyan ismini zikretmekle beraber İbn Ebî Hâtim gibi bazı alimlere göre bu, Mukatil b. Süleyman'dır. İbn Ebî Hâtim (ö.327/938), bu rivayeti *el-İlel* isimli kitabına almış ve şunları aktarmıştır: Ben, babama (Ebû Hâtim) Kuteybe b. Said → İbn Ebî Şeybe → Humeyd b. Abdirrahman → Hasan b. Sâlih → Hârun Ebî Muhammed → Mukâtil→ Katade → Enes → Hz. Peygamber, isnadı ile gelen "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi de Yâsîn'dir..." hadisini sordum. Babam bana "İsnaddaki Mukatil, Mukâtil b. Süleyman'dır. Bu hadisi Mukatil b. Süleyman'ın vaz'ettiği bir kitabın başında gördüm. Bu, aslı olmayan batıl bir sözdür," dedi.[713] Elbânî, rivayetin mevzu olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedir: "el-Munzirî, *et-Terğîb*'te; İbn Kesîr, tefsirinde bu rivayete yer vermiştir. Rivayet, seneddeki Harun'dan dolayı oldukça zayıf, hatta mevzudur." Elbânî, İbn Ebî Hâtim'in *İlel*'inde rivayetle ilgili anlatılan yukarıdaki görüşlerini delil olarak getirdikten sonra "Fakat Tirmizî ve

---

[710] el-Mubarekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, Daru'l-Fikr, Beyrut tsz, VIII/196-197.
[711] Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ'**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001, I/207
[712] Ferd veya ğarib hadis için bkz. Talat Koçyiğit, **Hadis Usulu**, TDV Yay., Ankara 1998, s. 26; Ahmet Yücel, **Hadis Usulu**, s. 207; Selahhatin Polat, **Ferd** md., DİA, XXII/368-369; **Garib** md., XIII/375.
[713] İbn Ebî Hâtim er-Râzî, **Kitâbu'l-İlel**, thk. Komisyon, Mektebetu el-Melik Fehd el-Vataniyye, Riyad 2006, IV/578.

Dârimî'de Mukatil b. Hayyan olarak geçmektedir. Bu, râvîlerin hatalarından kaynaklanmış olabilir. Zehebî ve Ebû Hâtim'in belirttiği şekliyle râvînin İbn Süleyman olduğu anlaşıldığına göre bu hadis kesinlikle mevzudur. Vekî' ve daha başkalarının da dediği gibi İbn Süleyman, kezzabtır," demektedir.[714] Şunu da belirtmemiz gerekir ki, Tirmizî'nin bu konuda Ebubekir'den gelen başka bir rivayet olduğunu bildirmiş olmasına rağmen araştırmalarımız neticesinde böyle bir rivayete rastlayamadık.

İbn Ebî Hâtim'in babasından naklettiği, Mukatil b. Hayyan'ın, Mukatil b. Süleyman olduğu ile ilgili görüşe, Darîmî'yi şerh ve tahkik eden Ebû Asım Nebîl b. Haşim tarafından karşı çıkılmıştır. O, Mukatil b. Süleyman'ın yanında var olan bir hadisin aynı zamanda Mukatil b. Hayyan'ın elinde de olabileceğini, bunlardan birinin, diğerini nakzetmediğini bildirmiştir.[715]Darimî'nin *Sünen*'ini tahkik eden ve hemen her rivayetiyle ilgili bir hüküm veren Huseyn Selim, bu rivayetle ilgili herhangi bir hüküm belirtmemiş, Mukatil b. Hayyan'ın kimliği ile ilgili tartışmaları serdettikten sonra, Ahmed b. Hanbel'in hıfz bakımından, Ebû Hâtim'den aşağıda olmadığını, onun ise, bu râvînin Mukatil b. Süleyman değil, Mukatil b. Hayyan olduğunu belirttiğini ifade etmiştir.[716]

Bir diğer râvî ise, Muhammed b. Said'dir. Daha önce belirttiğimiz gibi Dârimî'nin kendisinden doğrudan hadis aldığı Muhammed b. Said'in, kim olduğunu tam olarak tesbit edemedik. Binâenaleyh, râvî meçhûliyeti, bazı râvîlerin irsalda bulunması hatta bazılarının kizb ile ittiham edilmesi gibi unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, hadisin isnadında illetin var olduğu, bu nedenle vâhî (oldukça zayıf) bir hadis olduğu tesbitinde bulunmak mümkündür.

2.4. İHLÂS SÛRESİ'NİN FAZİLETİ İLE İLGİLİ RİVAYETLERİN İSNÂD ANALİZİ

---

[714] el-Elbânî, **Silsiletu'l-Ehâdîsi'd-Da'îfe ve'l-Mevdû'a**, Daru'l-Maarif, Riyad 1992, I/312.
[715] Ebû Asım Nebîl b. Haşim el-Ğamrî, **Fethu'l-Mennân**, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Mekke 1999, X/526-527.
[716] Dârimî, **Müsnedu'd-Dârimî,** thk. Huseyn Selim (tahkikte), IV/2149.

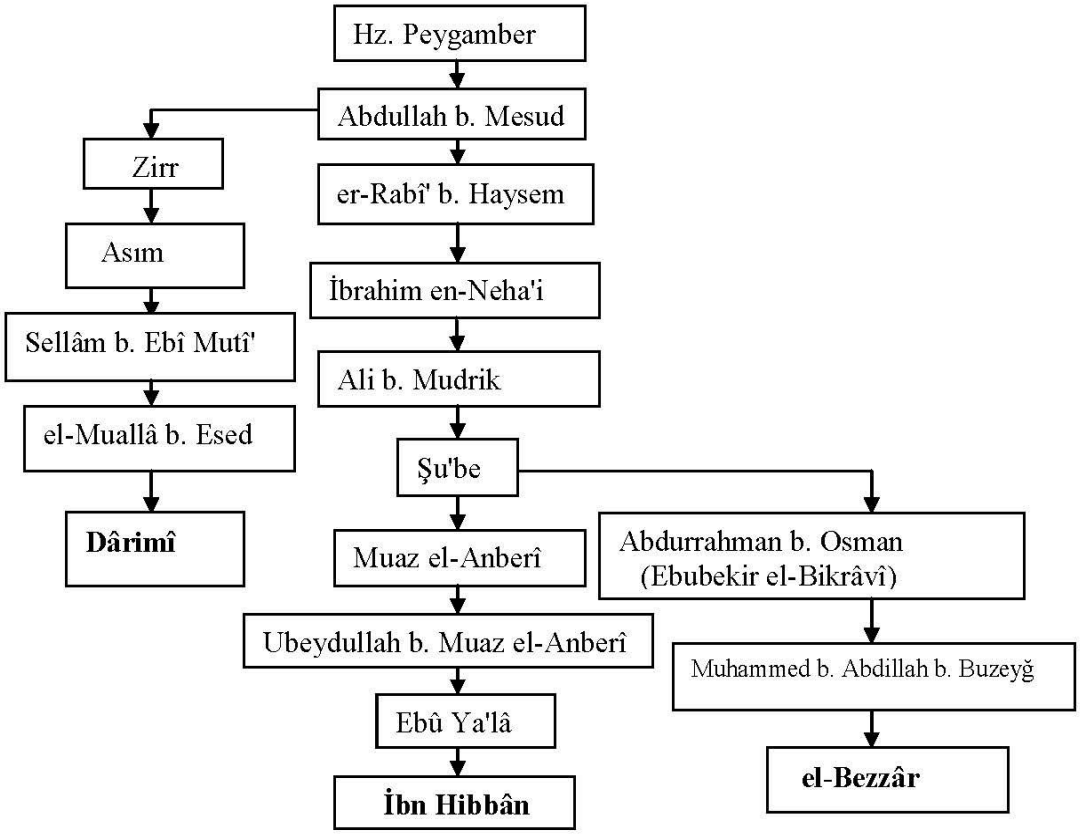
Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde yer alan ve hemen her muhaddisin eserinde faziletinden bahsettiği sûrelerden biri de İhlâs sûresidir. İhlâs sûresinin fazileti ile ilgili rivayetler, birçok sahabî tarafından nakledilmiş ve diğer sûre ve ayetlerin fazileti ile ilgili rivayetlerden daha fazla meşhur olmuştur. Rivayetlerin sahabî râvîleri ise şunlardır: Abdullah b. Mesud, Ebû Eyyub el-Ensârî, Ebû Hureyre, Ebû Mesud el-Ensârî, Ebû Said el-Hûdrî, Katade b. Numan, Ebu'd-Derdâ, Enes b. Mâlik, İbn Abbas, Abdurrahman b. Avf, Aişe binti Sa'd'ın babası, Nevf el-Bekâlî, Ubey b. Ka'b ve Abdullah b. Amr. Söz konusu rivayetler on dört farklı varyantla nakledilmiştir. Biz, isnad birleştirme usulu ile bu rivayetleri şematik olarak aşağıdaki şekli ile birleştirmiş bulunmaktayız. Ancak rivayetlerin isnad incelemesi yapılırken, bu rivayetler Kütüb-Tis'a'nın dışındaki hadis musannefatında geçiyorsa, bu râvîler ile ilgili bilgi verilmeyecek, sadece rivayet ağının detayını görmek üzere şematik olarak gösterilecektir.

2.4.1. Birinci Varyant (Abdullah b. Mesud)

el-Bezzâr'ın *Musned'i*, Dârimî'nin *Sünen'i* ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde geçen birinci varyantın hadis metni şu şekildedir: Abdullah b. Mesud, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletti: *"İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir.* (*قل هو الله أحد تعدل ثلث القرآن*)"[717]

[717] el-Bezzâr, **Müsned**, V/251; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/728; Abdullah b. Mesud kanalı ile Hz. Peygamber'den nakledilen rivayet İbn Hibbân'ın Sahîh'inde şöyle geçmektedir: "*Siz her gece, Kur'an'ın üçte birini (ثلث القرآن) okuyamaz mısınız? diye sorduğunda sahabîler "Ya Rasulallah, buna kim güç yetirebilirki!" dediler. Hz. Peygamber, "* *قل هو الله أحد*" buyurdu. Eserin tahkikini yapan Şuayb el-Arnavut, bu rivayetin şeyheynin şartlarını taşıdığını, fakat Buhârî ve Muslim'in bu hadisi kitaplarına almadığını belirtmiştir. Bkz. İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Hibbân**, VI/314 (tahkikte).

Tablo 5: İhlâs Sûresi (I. Varyant -Abdullah b. Mesud)

2.4.1.1.Dârimî'nin Râvileri

a- Zirr (b. Hubeyş): Abdullah b. Mesud'dan bu rivayeti Zirr almıştır. Buhârî'nin *et-Târîhu'l-Kebîr*'inde geçtiğine göre ismi, Zirr b. Hubeyş Ebû Meryem el-Esedî el-Kûfî'dir. Tabiunden olup Ömer b. el-Hattap'tan hadis almış, kendisinden de Asım b. Behdele rivayette bulunmuştur.[718] İbn Hibbân, onu *es-Sıkât* isimli eserine almış, buna göre Abdullah b. Mesud Arapça konusunda kendisine müracaat etmiştir. Hicri 82'de 120 yaşında vefat etmiştir.[719] el-İclî de aynı şekilde onu sıkâttan saymış ve Abdullah b. Mesud'un ashabından olduğunu belirtmiştir.[720] İbn Hacer'in bildirdiğine göre birçok sahabîden rivayette bulunmuştur. İbn Main'in de kendisi için sıkâ dediği Zirr'den, aralarında Asım b. Behdele'nin de bulunduğu birçok kişi hadis rivayet etmiştir.[721]

b-Asım (b. Behdele): Bakara sûresinin son iki ayetinin fazileti ile ilgili rivayetlerde adı geçmişti. Kendisinde evham bulunmakla birlikte sıka ve sadûk olduğu bilgisi daha önce geçmiş olan meşhur kıraat imamı, 128'te vefat etmiştir.

c- Sellâm b. Ebî Muti': Basralı olan Sellâm, Katade ve Yunus'tan rivayette bulunmuş, kendisinden de Mualla b. Esed hadis nakletmiştir. 164 veya 174'te vefat etmiştir.[722] Kendisi için صالح الحديث, ثقة, صاحب سنة tabirleri kullanıldığı gibi[723]كثير الوهم ile[724]ليس بمستقيم في قتادة خاصة, منسوب إلى الغفلة وسوء الحفظ ifadeleri de kullanılmıştır.[725]

d- el-Muallâ b. Esed: Basralı olup 218'de vefat eden râvînin sıkâ olduğu bildirilmiştir (وكان ثقة كثير الحديث).[726] Sellam b. Ebî Muti'den rivayette bulunan el-

---

[718] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/447.
[719] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, IV/269.
[720] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/370.
[721] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/277.
[722] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, IV/134; el-Kelebâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/322.
[723] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/258; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/261.
[724] Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, II/7.
[725] Zehebî, **el-Kâşif**, I/474; **Mîzânu'l-İ'tidâl**, II/181
[726] İbn Sa'd, **et-Tabakatu'l-Kübrâ**, VII/306.

Muallâ'dan, Buhârî, Muslim, Ebû Davud, İbn Mâce ve Nesâî hadis almışlardır. Kendisi için sebt, zû salah ve sıkâ gibi ta'dîl lafızları da kullanılmıştır.[727]

Kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle rivayeti isnad açısından değerlendirdiğimizde râvilerin, birbirlerinden hadis rivayetinde bulundukları, muasarat/mülakâtın vuku bulduğu ve isnadın illetine delalet eden bir ibhamın olmadığı görülmektedir. Ancak isnadda yer alan Asım ve hadisi ondan alan Sellam ile ilgili dile getirilmiş olan zabt ile ilgili kusurlar dolayısıyla hadisin bu senedle sahîh olamayacağını, bununla beraber hadisin metninin aşağıda zikredilecek olan diğer varyantların metinleri ile uyumluluk arz ettiğini ve mütabaatın olduğunu eklemek gerekmektedir.

2.4.2. İkinci Varyant (Ebû Eyyub el-Ensârî)

Ebû Eyyub el-Ensârî vasıtasıyla nakledilen, İbn Ebî Şeybe, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Tirmizî ve Nesâî'de geçen bu tarîkin hadis metni şöyledir:

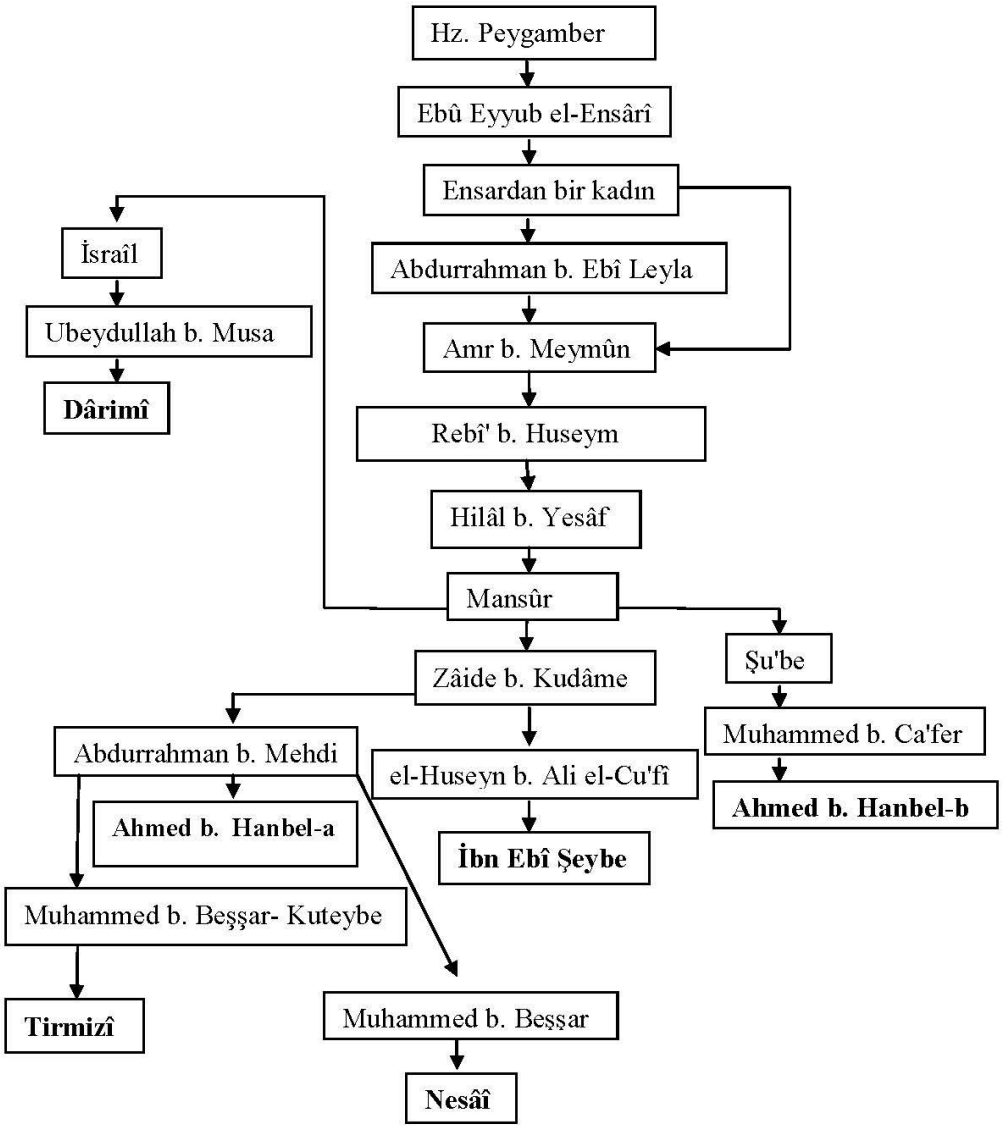
Ebû Eyyub (el-Ensârî), Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir: "*Siz bir gecede Kur'an'ın üçte birini (ثُلُثَ الْقُرْآنِ)okumaktan aciz misiniz? Kim bir gecede قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُokursa, o gece Kur'an'ın üçte birini okumuştur.*"[728]

---

[727] Zehebî, **el-Kâşif**, II/281; Seyyid Kurdi Hasen- Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, a.g.e., IV/17.

[728] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVIII/527, 536; İbn Ebî Şeybe'de geçen rivayet metni: Ebû Eyyub el-Ensârî, Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu nakletmiştir:" *من قرأ قل هو الله أحد فكأنما قرأ ثلث القرآن* " Bkz. İbn Ebî Şeybe, **Müsned**, I/30; Dârimî'de geçen rivayet metni: Ensardan bir kadın Ebû Eyyub'un kendisine gelerek *"Hz. Peygamber'in getirdiği/söylediği şeyden haberiniz var mı?" diye sorduğunu, kendisinin "Hayr olsun, Hz. Peygamber'in söylediği şey nedir?" şeklinde cevap verdiğinde, Ebû Eyyub, Hz. Peygamber'in kendilerine şöyle dediğini nakletmiştir: "Sizden biri, bir gecede Kur'an'ın üçte birini (ثُلُثَ الْقُرْآنِ) okumaktan aciz midir?" Ebu Eyyub, Hz. Peygamber'in bu soruyu üç kere tekrar ettiğini fakat kendilerinin yapamayacakları endişesiyle cevap vermediklerini belirttikten sonra Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Siz قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ الصَّمَدُokuyamaz mısınız?"* Bkz. Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729. (Dârimî'nin tahkikini yapan Huseyn Selim'e göre rivayeti aktaran hanım, eğer sahabî ise bu rivayetin isnadı sahîhtir. Eğer sahabî değilse râvînin meçhûliyeti söz konusudur. Bkz. Aynı yer); Tirmizî'de geçen rivayet metni: *Ebu Eyyub'un hanımı Ebu Eyyub'tan rivayet ettiğine göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: " Siz bir gecede Kur'an'ın üçte birini (ثُلُثَ الْقُرْآنِ)okumaktan aciz misiniz? Kim الله الواحد الصمد okursa, Kur'an'ın üçte birini okumuş olur.*" Bkz. Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/167 (Bazı rivayetlerde, sahabî olup olmadığı bilinmeyen bir hanımın Ebu Eyyub'tan rivayette bulunduğu ifade edilmişti. Bu rivayetten anlaşıldığına göre bu hanım, Ebû Eyyub'un hanımıdır.); Nesâî'de geçen rivayet metni: Ebû Leyla bir hanımdan, o da Ebû Eyyub'tan Hz. Peygamber'in " *قل هو الله أحد ثلث القرآن* buyurduğunu nakletmiştir. Bkz. Nesâî, 11 **Kitâbu'l-İftitâh** 69, II/172.

Tablo 6: İhlâs Sûresi (II. Varyant - Ebû Eyyub el-Ensârî)

2.4.2.1. İsnadın Ortak Râvileri:

a-Ensardan bir kadın: Kaynakları taramamıza rağmen bu kadının ismine rastlayamadığımızı belirtmemiz gerekir. Rivayetin tarîklerine baktığımızda Akabe, Bedir ve Uhûd'a katılıp Hz. Peygamber'in hicretten sonra evinde misafir olduğu Ebû Eyyub'tan[729]bir kadının rivayette bulunduğu belirtilmiş, fakat bu kadının ismi verilmemiştir. Sadece Tirmizi'de, bu kadının Ebu Eyyub'un hanımı olduğu bilgisi (عن امرأة وهي امرأة أبي أيوب) yer almaktadır. Bu bilgiyi nazara aldığımızda Ebû Eyyub'tan, hanımının rivayette bulunduğunu kabul edebiliriz.

b- Abdurrahman b. Ebî Leyla: Osman, Ali, Muaz, Bilal ve İbn Mesud gibi birçok sahabîden rivayette bulunan ve asıl ismi Yesâr olan İbn Ebî Leyla'dan, aralarında Amr İbn Meymûn'un da bulunduğu bir çok kişi rivayette bulunmuştur. 83 yılında vefat eden râvî, el-İclî, İbn Hibbân, İbn Mâin ve İbn Hacer tarafından sıkâ olarak kabul edilmiştir.[730]Ebû Eyyub'tan doğrudan aldığı rivayetler de bulunmaktadır.[731] Kaynaklarda bu râvînin, Ebu Eyyub'un hanımından hadis aldığı ile ilgili bir bilgiye ise rastlayamadık.

c-Amr b. Meymûn: İsmi Amr b. Meymûn el-Evdî olan râvi, tabiunun meşhurlarındandır. Muaz b. Cebel, İbn Mesud ve Ömer'den rivayette bulunmuş 74'te vefat etmiştir.[732] Hz. Peygamber döneminde Müslüman olmasına rağmen, Hz. Peygamber'i görememiştir (Muhadramun).[733]İbn Hibbân, İbn Maîn, el-İclî ve Nesâî onu sıkâttan saymıştır.[734] Abdurrahman b. Ebî Leyla'da olduğu gibi o da akranlarından hadis almıştır. Yine akranlarından olan Rebî' b. Huseym de kendisinden rivayette bulunmuştur.[735]

---

[729] Suyutî, **İs'afu'l-Mubatta' Biricâli'l-Muvatta'**, I/9.
[730] Suyutî, **İs'afu'l-Mubatta' Biricâli'l-Muvatta'**, I/19; el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/86; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb,** I/349; el-Kelebâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/459.
[731] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/137; İbn Hibbân, **es-Sıkât**, V/100; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XVII/372.
[732] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VI/367.
[733] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/186; Yahya b. Maîn, **Târîhu Yahya b. Maîn**, I/144.
[734] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, V/166.
[735] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/307-308; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXII/261.

d- Rebî' b. Huseym: Tabiundan olup sıkâ bir râvîdir. Abdullah b. Mesud'un ashabındandır.[736] Alimlerin büyük bir bölümü kendisinin güvenilir biri olduğunu belirtmişlerdir. İbn Maîn, kendisi için ثقة لا يسأل عنه, معادن الصدق demiştir.[737] Yetmişten önce vefat ettiği bildirilmiştir.[738]İbn Hacer'e göre ise 61 veya 63 yılında vefat etmiştir.[739] İbn Hacer'in ismi mubhem olarak zikredilen bazı bayan sahabîleri anlattığı yerde, Rebî' b. Huseym'in, Ebû Eyyub'un hanımından rivayette bulunduğu bilgisi yer almaktadır.[740] Hz. Peygamber'den mürsel olarak rivayette bulunmuş, Ebû Eyyub el-Ensârî, Ensardan olan bir kadın ve Amr b. Meymun gibi birçok kişiden rivayette bulunmuştur. Aralarında Hilal b. Yesaf'ın da bulunduğu birçok kişi ise, kendisinden hadis nakletmişlerdir.[741]

e- Hilal b. Yesaf: Tabiundan olup kendisinden Mansur b. el-Mu'temir rivayette bulunmuştur.[742] Hz. Ali dönemine yetişmiş, Hz. Aişe'den hadis rivayet etmiştir. İbn Hibbân, el-İclî ve Zehebî onu sıkâttan saymıştır.[743] Muslim, Ebû Davud, Tirmizî ve Nesâî, rivayet ettiği hadisleri kitaplarına almışlardır. Sıkâ biridir.[744]

f- Mansur (b. el-Mu'temir): Kûfe ehlinden olup künyesi Ebu İtab'tır. İbn Hibban ve Şu'be'nin, sıkâttan saydıkları Mansur, 132'de vefat etmiştir.[745] Sebt bir râvî olduğu, (كان من اثبت الناس)[746] el-İclî'nin de hakkında ثقة ثبت في الحديث كان أثبت أهل الكوفة ifadelerini kullandığı belirtilmiştir.[747]Tedlîs yapmadığı bilgisi özellikle

---

[736] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/351.
[737] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III/459.
[738] Zehebî, **el-Kâşif**, I/391.
[739] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/206.
[740] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, XII/441.
[741] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, IX/70.
[742] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII/202.
[743] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, V/503; İbn Mencuveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, II/325; el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/334; Zehebî, **el-Kâşif**, II/343.
[744] Seyyid Kurdi Hasen- Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, a.g.e., IV/156.
[745] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VII/473; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I/153; Zehebî, **el-Kâşif**, II/297.
[746] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VII/346.
[747] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/299.

verilmiştir.[748] Hilal b. Yesaf'tan rivayette bulunmuş, kendisinden aralarında Zâide, İsraîl ve Şu'be'nin de bulunduğu birçok kişi rivayette bulunmuştur.[749]

2.4.2.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.4.2.2.1. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvileri (a)

Zikrettiğimiz ortak râvîlerden sonra rivayet, Ahmed b. Hanbel'e iki tarîkle ulaşmıştır. Bu tarîklerden biri, Zaide b. Kudame-Abdurrahman b. Mehdi kanalıyla; diğeri de kendileri hakkında daha önce bilgi verilen Şu'be ve Muhammed b. Ca'fer kanalıyla gelmiştir.

a- Zaide b. Kudâme: Künyesi Ebu's-Salt olan Zâide b. Kudâme, Mansûr'dan hadis almıştır.[750] Mutkin, huccet ve hafız olduğu bildirilmiştir (اصدق الناس, كان من الحفاظ المتقنين). 161'de vefat etmiştir.[751] Kendisinden Huseyn b. Ali el-Cu'fî rivayette bulunmuştur.[752]Aralarında Abdurrahman b. Mehdi'nin de bulunduğu birçok kişi kendisinden rivayette bulunmuştur.[753]

b- Abdurrahman b. Mehdi: Bir çok kişiden hadis almış, kendisinden de Ahmed b. Hanbel hadis nakletmiştir. 198 de vefat eden râvî için Ali b. el-Medînî, أعلم الناس بالحديث,[754]İbn Hacer ise ثقة ثبت حافظ عارف بالرجال والحديث ifadelerini kullanmışlardır.[755] Rivayeti, Ahmed b. Hanbel, Abdurrahman b. Mehdî'den almıştır. Ahmed b. Hanbel'in diğer tarîkinde ayrışan râvîler ise şunlardır:

2.4.2.2.2. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvileri (b)

a- Şu'be b. el-Haccâc: Hakkında daha önce bilgi verilmiş, sadûk ve sıka olduğu belirtilmişti.

---

[748] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/547.
[749] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X/277; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/708; İbn Mencuveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, II/254.
[750] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/432.
[751] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/339; el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/367; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III/613; Zehebî, **el-Kâşif**, I/400.
[752] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/264.
[753] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, IX/273.
[754] Zehebî, **el-Kâşif**, I/645.
[755] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/351.

b- Muhammed b. Ca'fer: Hakkında daha önce bilgi verilmiş, kaynaklarda kendisi için esbetu'n-nâs, sıkâ, sadûk ve sahîhu'l-kitâb gibi ta'dîl edici ifadelerinin yer aldığı belirtilmişti.

2.4.2.2.3. Nesâî'nin ayrışan râvileri:

a- Abdurrahman b. Mehdî: Yukarıda hakkında bilgi verilmişti.

b- Muhammed b. Beşşar: İsmi, Muhammed b. Beşşâr Ebubekir el-Basrî Bundâr'dır. Ğundar'dan hadis almış ve 252'de vefat etmiştir.[756] Bundâr lakabı ile de meşhur olan râvî, hadisleri ezberden nakletmiştir.[757] Sıkâ ve sadûk bir râvî olan[758] Muhammed b. Ca'fer Ğunder, Abdurrahman b. Mehdî ve Yahya el-Kattân'dan rivayette bulunmuştur.[759] Kendisinden birçok kişi rivayette bulunmuş, bunların arasında İbn Huzeyme de mevcuttur.[760] Buhârî'nin şeyhlerindendir. Kendisi için İmamu ehli zemanihi, sıkâtun meşhurun, denilmiş olmakla beraber, Darekutnî, من الحفاظ الاثبات; el-İcli, ثقة; Ebû Hâtim, صدوق; en-Nesâî: صالح لا با س به ifadelerini kullanmışlardır. Buhârî kendisinden 205; Müslim ise 460 hadis rivayette bulunmuştur. Buhârî, hıfzının güçlü ve kendisinin sıkâ olduğunu belirtmiştir.[761]

2.4.2.2.4. Tirmizî'nin Ayrışan Râvileri:

Tirmizî'nin rivayetlerini aldığı Abdurrahman b. Mehdi ile Muhammed b. Beşşar- Kuteybe hakkında daha önce bilgi verilmişti.

2.4.2.2.5. Dârimî'nin Ayrışan Râvileri:

a- İsraîl: İsmi, İsrâîl b. Yûnus'tur. 160 veya 162'de vefat etmiştir.[762] el-İclî, onu sıkâttan sayarken,[763]Zehebî, İbn Hazm gibi bazı kimselerin kendisini taz'if

---

[756] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/49.
[757] İbn Hibân, **es-Sıkât**, IX/111.
[758] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/232; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/469.
[759] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VII/214.
[760] Zehebî, **el-Kâşif**, II/159; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/518-520.
[761] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/518-520.
[762] İbn Hibân, **es-Sıkât**, VI/179.
[763] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/222.

ettiğini, fakat onun sıkâ biri olduğunu belirtmiştir.[764] Ali b. el-Medînî, onu zayıf bir râvî olarak kabul etmesine karşın Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hâtim, onun sadûk ve sıkâ olduğunu belirtmişlerdir.[765]

b- Ubeydullah b. Musa: Buhârî'nin kendisinden hadis rivayetinde bulunduğu Ubeydullah b. Musa, 213'te vefat etmiştir. Ebû Hâtim kendisi için, عبيد الله بن موسى صدوق ثقة حسن الحديث ifadelerini kullanmıştır. Yahya b. Maîn, İbn Hibbân ve Zehebî de onu sıkâttan saymış, ancak bazen teşeyyu'de bulunduğu kaydını koymuşlardır. İbn Cureyc, Buhârî ve Dârimi hadislerini kitaplarına almışlardır.[766]

İsnad zincirindeki râvîleri cerh ve ta'dîl kitaplarından elde ettiğimiz malumat ışığında değerlendirdiğimizde, râvîler arasında bir ınkıta' söz konusu olmamakla beraber, bazı râvîler hakkında ğaflet hali ve teşeyyu' gibi kusurlar ileri sürülmüştür.[767] Kişinin muteşeyyi' olması başka, teşeyyu'unu rivayetine yansıtmış olması başka bir konudur. Kişinin hem ehl-i teşeyyu' hem de hadis rivayetinde sıka olabileceği uzak bir ihtimal değildir. Burada önemli olan, râvînin hadisi olduğu gibi ahz etme ve nakletmedeki ehliyetidir. Bu da rivayet ettiği hadislerin araştırılması ve aynı konuda rivayet edilenlerin birbirileriyle mukayesesi neticesinde ortaya çıkabilecektir. Bu kusurlar, yukarıdaki hadis metinleri arasında tağyir, tashif ve teâruz gibi bir durumu netice vermemiştir. Söz konusu bu râvîler hakkında ta'dîl edici ifadelerin daha baskın olduğunu söylememiz mümkündür. Rivayetin baş tarafında Ebû Eyyub el-Ensârî'den, ismi verilmeyen bir kadının rivayette bulunduğunu, fakat Tirmizî'nin bu kadının Ebû Eyyub'un hanımı olduğu bilgisini vermesiyle bu ibhamın giderildiğini söyleyebiliriz. Tirmizî'de bu kayıt olmasaydı, bu

---

[764] Zehebî, **er-Ruvvâtu's-Sıkât**, I/66.
[765] Zehebî, **el-Kâşif**, I/241; **Mîzânu'l-İ'tidâl**, I/209-210.
[766] Zehebî, **el-Kâşif**, I/687; İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/334; İbn Hibân, **es-Sıkât**, VII/152.
[767] Râvîde sûi'l-hifz veya ihtilat vaki olduğunda, rivayetinin makbul addedilip edilmeyeceği ile ilgili görüş serdedenlerden biri, Ahmed b. Hanbel'in Müsned'ini tahrîc ve tahkîk eden Şuayb el-Arnavuttur. Muhakkik, şöyle demektedir: "Eğer isnadda, sû-i hıfz, ihtilat, tağyir ve tedlis yaptığından ötürü ihticac edilmeyen bir râvî varsa, rivayeti mutabaata elverişli başka bir hadis veya hadis metnininin uygunluğundan dolayı bu rivayeti destekleyen başka bir şâhid hadisin var olup olmadığına baktık. Eğer şâhid veya mutabi' olan bir hadis mevcud ise, râvîleri eleştirilmiş ilk rivayet için sahîh veya hasen hükmünü verdik." Bkz. Akmed b. Hanbel, **Müsned**, I/139 (Muhakkikin mukaddimesi) .

kadının ismi ve sahabî olup olmadığı bilinmeyeceğinden dolayı bir meçhuliyet söz konusu olabilecek, bu da isnad açısından önemli bir kusur teşkil edebilecekti.

Öte yandan, Abdurrahman b. Ebî Leyla, Amr b. Meymun, Rebî' b. Huseym ve Hilal b. Yesaf'ın vefat tarihleri dikkate alındığında bu râvilerin aynı zaman diliminde yaşadıkları ve birbirlerinden hadis rivayet ettikleri görülmektedir. Bu yönüyle isnad, rivayetu'l-akran türüne bir örnek teşkil etmektedir. İsnadın uzama nedeni de budur.[768]

Râvîlerin hadis rivayetine olan ehliyetleri ve güvenilir oldukları yönündeki açıklamaların varlığından hareketle, Ahmed b. Hanbel, Dârimî, Tirmizî ve Nesâî'de geçen bu rivayetlerin isnad açısından sahîh olduğunu söylemek mümkün görünmektedir.

2.4.3. Üçüncü Varyant (Ebû Hureyre-a)

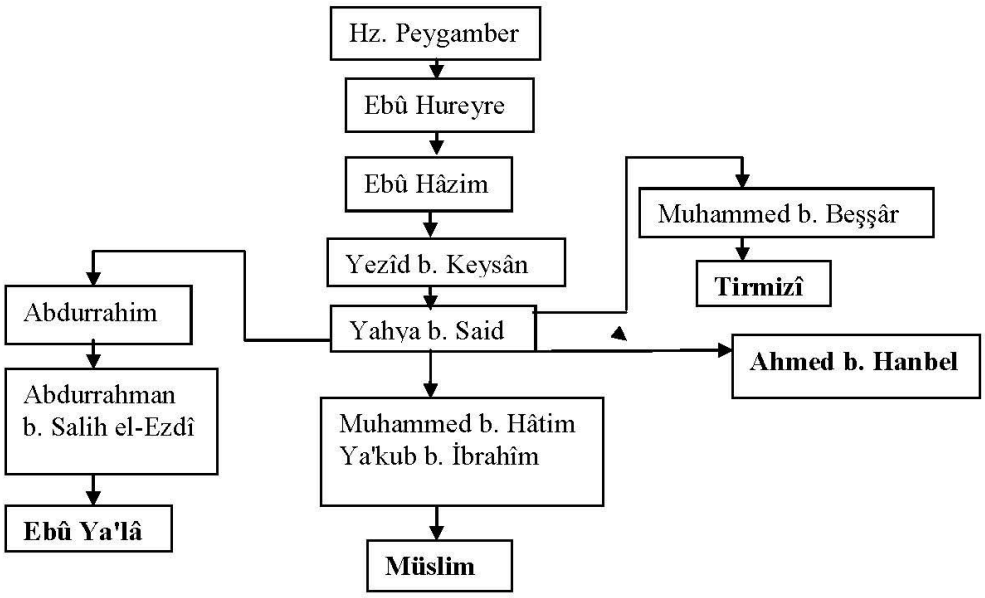
Ahmed b. Hanbel, Müslim, Tirmizî ve Ebû Ya'lâ'da geçen üçüncü varyantın (a) hadis metni şu şekildedir:

Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir:"*Toplanın, size Kur'an'ın üçte birini (ثُلُثَ الْقُرْآنِ) okuyacağım,"dedi. İnsanlar toplanınca Hz. Peygamber, karşılarına geçip İhlâs sûresini okudu. Hz. Peygamber içeri geçince bizler kendi aramızda ona vahy gelmiş olmalı ki içeri girdi diye tartışırken Hz. Peygamber tekrar geldi ve "Size Kur'an'ın üçte birini okuyacağımı söylemiştim. İhlâs sûresi Kur'an'ın üçte birine denktir.(إنـها تعدل ثلث القرآن)"*buyurdu. [769]

[768] Rivayetu'l-akran için bkz. Mehmet Eren, **Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları**, İsam, İstanbul 2012, s. 109.

[769] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 261, I/556; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, II/429; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/168; Ebû Ya'lâ, **Müsned**, XI/40.

Tablo 7: İhlâs Sûresi (III. Varyant-Ebû Hureyre-a)

2.4.3.1. İsnadın Ortak Râvileri:

a- Ebû Hâzim: Tabiundan olup künyesinin Ebû Hâzim, lakabının el-A'rac, isminin ise Selman el-Eşcaî olduğunu ifade eden İbn Hibban ve el-İclî, Ebû Hureyre'den rivayette bulunduğunu, kendisinden A'meş ve Mansur'un rivayette bulunduğunu, Ömer b. Abdilaziz'in hilafeti döneminde yaşayıp sıkâ olduğunu belirtmişlerdir.[770] İbn Ebî Hâtim de onun Ebu Hureyre'den rivayette bulunduğunu ve aralarında Yezîd b. Keysân'ın da bulunduğu birçok kimsenin kendisinden hadis aldığını, Yahya b. Main ile Ahmed b. Hanbel'in de onu sıkâ kabul ettiklerini belirtmiştir.[771] Kaynakların verdiği malumata göre râvî, Ebû Hureyre ile beş yıl beraber olmuş ve 101'de vefat etmiştir.[772]

b- Yezîd b. Keysân: Ebû Hazim Selman'dan hadis alan râvî hakkında, Yahya b. Said el-Kattan هو صالح وسط وليس ممن يعتمد عليه ifadelerini kullanmıştır. İbn Hibban, onu sıkâttan saymıştır.[773] Kendisinden Yahya b. Said el-Kattan'ın da aralarında bulunduğu birçok kişi hadis aktarmıştır. Yahya b. Main, sıkâ, Ebû Hâtim, hadislerinin yazılabileceğini ama bu hadislerle ihticac edilemeyeceğini ve صالح الحديث olduğunu, Ahmed b. Hanbel, sadûk, İbn Hacer ise صدوق يخطىء ifadelerini kullanmışlardır.[774]

c- Yahya b. Said: İsmi, Yahya b. Said b. Ferrûh el-Kattân olup 198'de vefat eden ayrıca sıkâ, me'mun ve sebt olduğu bildirilen ravi ile ilgili bilgiler daha önce geçmişti. İsnad şemasında da görüldüğü gibi kendisinden sonra rivayet kollara ayrılmıştır.

2.4.3.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.4.3.2.1. Muslim'in Ayrışan Râvileri

---

[770] İbn Hibân, **es-Sıkât**, IV/333; Nevevî, **el-Minhâc**, II/115; el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/423.
[771] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/297.
[772] Zehebî, **el-Kâşif**, I/452.
[773] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII/354.
[774] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IX/285; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, III/212; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/604; Zehebî, **Lisânu'l-Mîzân**, VII/443.

a- İbn Hâtim: İsmi Muhammed b. Hâtim b. Meymûn'dur. 235'de vefat etmiştir. Yahya b. Said el-Kattan'dan rivayette bulunmuştur.[775] Darekutnî ve İbn Adiyy onu ثقة kabul ederken, el-Hazrecî, Yahya b. Main'in ifrat ederek onu كذاب olarak niteledi̇ğini, Zehebi ise İbn Maîn'in kendisini لينه ابن معين ifadeleriyle değerlendirdiğini aktarmıştır. İbnu'l-Cevzî de Ali b. el-Medînî'nin onu كذاب olarak değerlendirdiğini belirtmiştir. İbn Hibbân, onu sıkâttan saymıştır.[776] İbn Hacer de kendisinin sadûk olduğunu, ama bazen vehme düştüğünü (صدوق ربما وهم) belirtmiştir.[777] Muslim ve Ebû Davud kendisinden rivayette bulunmuştur.[778]

b- Ya'kub b. İbrahim: İbn Hibbân'ın güvenilir olduğunu belirttiği Yakub b. İbrahim b. Sa'd, 208'de vefat etmiştir.[779] el-İclî ve Yahya b. Main, onun sıkâ olduğunu bildirmişlerdir. Kendisinden Ahmed b. Hanbel de rivayette bulunmuştur.[780]

2.4.3.2.2. Tirmizî'nin Ayrışan Râvileri

Tirmizî, Muhammed b. Beşşar vasıtasıyla ortak râvî olan Yahya b. Said'den rivayeti almıştır.

a- Muhammed b. Beşşar: Kendisi hakkında daha önce bilgi verilmiş, sıkâ ve sadûk olduğu ve Yahya b. Said'den hadis aldığı belirtilmişti.

Ahmed b. Hanbel, Müslim ve Tirmizî'de vârid olan bu rivayet ile ilgili olarak şunları söyeleyebiliriz. Gerek isnadın ortak râvîlerinde gerekse ayrışan râvîlerinde, isnadın sıhhatini ortadan kaldıran bir bilgi mevcud değildir. Ancak Müslim'in ayrışan birinci râvîsi İbn Hâtim için Yahya b. Main, onu kezzab olarak değerlendirmiş, bunun karşısında Darekutnî, İbn Adiyy sıka ve İbn Hacer onun sadûk olduğunu belirtmişlerdir. Dolayısıyla Yahya b. Main'in İbn Hâtim ile ilgili eleştirisi ve bu zatın vehme düştüğününün de belirtilmiş olması sebebiyle, Müslim'in bu rivayetinin sahîh

---

[775] İbn Mencuveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, II/172.
[776] el-Hazrecî, **Hulasatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemal**, I/331; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, III/47; Zehebî, **el-Kâşif**, II/162; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, IX/89.
[777] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/472.
[778] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXV/20.
[779] İbn Hibban, **es-Sıkât**, IX/284.
[780] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/372; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IX/202; İbn Mencüveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, II/371.

hadis şartlarını taşımadığını, fakat hadisin metninin birçok farklı tarîk ile desteklendiğini eklememiz gerekir. Öte yandan rivayeti beraber aktardıkları Ya'kub b. İbrahim'in ise sıka bir râvî olduğu belirtilmiştir. Rivayet hemen hemen aynı metinle Ahmed b. Hanbel'de; "İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir," ortak metniyle Tirmizî'de geçmektedir. İbn Hanbel ve Tirmizî'nin râvîleri ise sıka olan râvîlerdir. Râvîler arasında İttisal ve muasarat açısından bir problem de görünmemektedir. Bu nedenle, rivayetin bu iki tarîkinin sahîh olduğunu söylemek mümkündür.

2.4.4. Üçüncü Varyant (Ebû Hureyre-b)

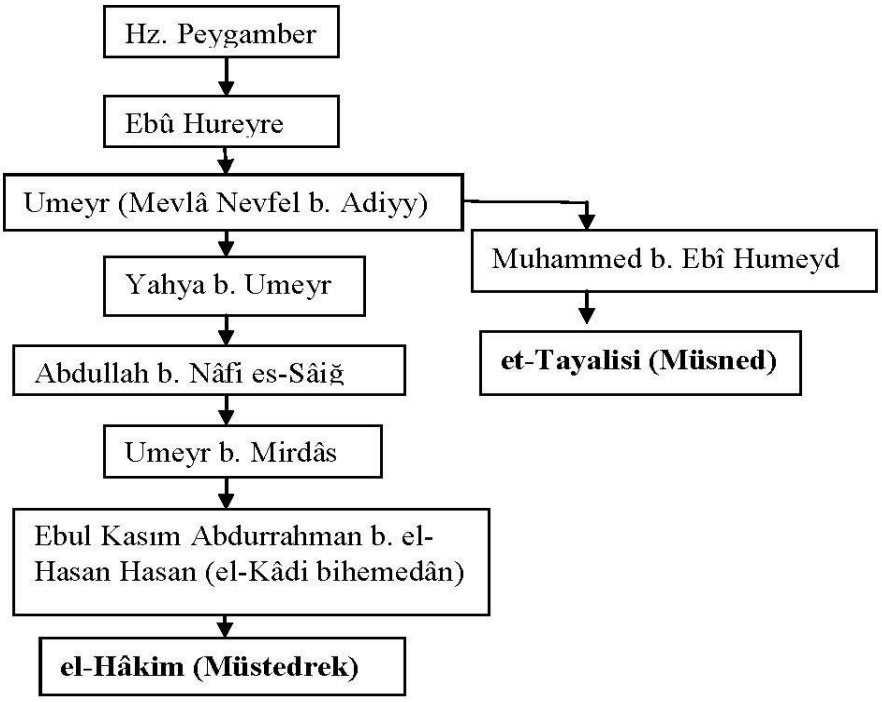
et-Tayâlisî ve el-Hâkim'de geçen üçüncü varyantın (b) hadis metni şöyledir:

Benî Adiyy kabilesinin mevlâsı olan Umeyr, Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den şu rivayeti naklederken işittiğini haber vermiştir: "*Sizden biri, Kur'an'ın üçte birini (ثُلُثَ الْقُرْآنِ) okumadan uyumasın." Kendisine "Ya Rasulellah, bunu hangi birimiz yapabilir ki," denildiğinde Hz. Peygamber, "İhlâs, Felak ve Nâs sûrelerini okuyamaz mısınız? Bunları okuyan sanki Kur'an'ın üçte birini okumuş gibidir,*" buyurdu.[781]

İhlâs sûresi ile ilgili bu rivayetler, araştırma alanımız olan *Kütüb-i Tis'a* dışındaki et-Tayalisî'nin *Musned*'i ve el-Hâkîm'in *Müstedrek*'inde geçtiğinden isnadlarını incelemeyeceğiz.

[781] et-Tayâlisî, **Müsned**, IV/223; el-Hâkim en-Nîsaburî, **el-Müstedrek**, I/566.

Tablo 8: İhlâs Sûresi (III. Varyant- Ebû Hureyre-b)

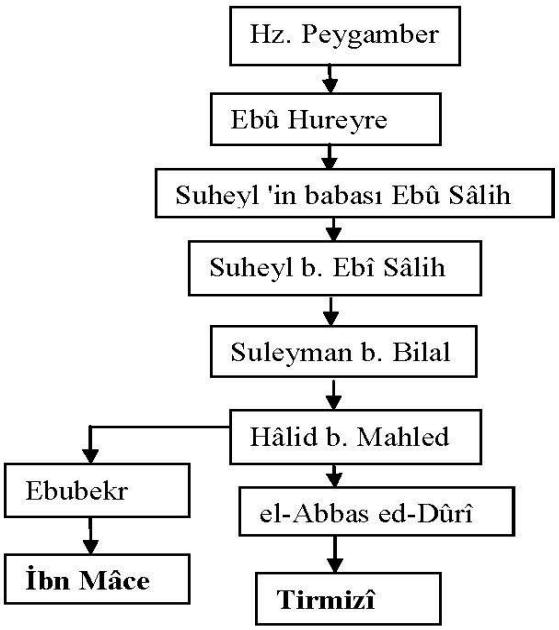

2.4.5. Üçüncü Varyant (Ebû Hureyre-c)

İbn Mâce ve Tirmizî'de geçen üçüncü varyantın (c) hadis metni şöyledir:

Ebû Hureyre, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir.(قل هو الله أحد تعدل ثلث القرآن)* "[782]

Tablo 9: İhlâs Sûresi (III. Varyant- Ebû Hureyre-c)

[782] İbn Mâce, 33 **Kitâbu'l-Edeb** 33, II/1244; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/168.

2.4.5.1. İsnadın Ortak Râvileri

a- Ebû Salih: İsmi, Zekvân Ebû Sâlih es-Semmân ez-Zeyyât olan râvi, Medinelidir. Aralarında Ebû Hureyre'nin de bulunduğu birçok sahabîden rivayette bulunmuştur. Kendisinden, oğulları Suheyl ve Sâlih ile birlikte birçok kişi rivayette bulunmuştur. 101'de vefat eden Ebû Sâlih'in, sıkâ olduğu bildirilmiştir. (وكان ثقة من أجل الناس وأوثقهم).[783]

b- Suheyl b. Ebî Salih: Başta yukarıda ismi geçen babası olmak üzere birçok kişiden rivayette bulunmuştur.[784] İbn Hibbân, onu sıkâttan saymış ancak bazen hata ettiğini (وكان يخطىء) ve Ebû Ca'fer döneminde vefat ettiğini bildirmiştir.[785] el-Mizzî, kendisinden Süleyman b. Bilal'in de aralarında olduğu bir çok ismin rivayette bulunduğunu zikretmiş, Sufyan b. Uyeyne onun hakkında كنا نعد سهيل بن أبي صالح ثبتا في الحديث ; Nesâî, ليس به بأس ifadelerini kullanmışlardır.[786]el-İclî ve İbnu'l-Cevzî de onun sıkâ biri olduğunu bildirirken[787] Yahya b. Maîn ise, hadisinin huccet olamayacağını belirtmiştir (عن يحيى بن معين انه قال: سهيل والعلاء حديثهما قريب من السواء ليس حديثهما بحجة).[788] Ebû Hâtim, يكتب حديثه لا يحتج به derken bazı kimseler de onu tevsik etmiştir.[789] İbn Hacer, onun Mansur döneminde vefat ettiğini ve sadûk olduğunu, hafızasında bir değişiklik olduğunu (صدوق تغير حفظه)belirtmiştir.[790]

c- Süleyman b. Bilal: 170'da vefat etmiş, aralarında Suheyl b. Salih'in de bulunduğu birçok kişiden rivayette bulunmuş, kendisinden Halid b. Mahled rivayette bulunanlardandır.[791]İbn Maîn, İbn Hibbân ve el-Mizzî onu sıkâttan saymış,[792]Zehebî de hakkında, ثقة إمام ifadelerini kullanmıştır.[793]

---

[783] Suyutî, **İs'âfu'l-Mubatta'**, I/9; Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/260.
[784] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, IV/104; Suyutî, **İs'âfu'l-Mubatta'**, I/13.
[785] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/417.
[786] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XII/223.
[787] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/440; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, II/30.
[788] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/246.
[789] Zehebî, **el-Kâşif**, I/471.
[790] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/259.
[791] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, IV/4.
[792] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/388; İbn Mâîn, **Târîhu Yahya b. Mâîn**, I/124; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XI/372.
[793] Zehebî, **el-Kâşif**, I/457.

d- Hâlid b. Mahled: Mâlik ve Süleyman b. Bilal'dan hadis almıştır.[794] Kendisinden Ebubekir b. Şeybe, ed-Dûrî ve Irak ehli rivayette bulunmuştur. 213'te vefat etmiştir.[795] el-İclî, kendisinde biraz teşeyyu' meyli bulunmakla beraber onu sıkâttan addetmiştir.[796] Rivayet ettiği hadislerin münker olduğunu ileri sürenler de vardır (احاديثه مناكير). Yahya b. Main ise ما به بأس demiştir.[797] İbn Adiyy de rivayet ettiği bazı münker hadisleri naklettikten sonra وهو عندي إن شاء الله لا بأس به derken,[798] Ebû Davud ve İbn Hacer de صدوق يتشيع demiştir.[799] Buhârî ve Muslim kendisinden rivayette bulunanlardandır.[800]

2.4.5.2. İsnadın Ayrışan Râvileri

2.4.5.2.1.Tirmizî'nin Ayrışan Râvîsi:

a- el-Abbas ed-Dûrî: İsmi, Abbas b. Muahmmed ed-Dûrî'dir. Kendisinden meşhur hadis imamları rivayette bulunmuştur. 271'de vefat etmiş olan râvinin sıkâ ve hafız olduğu belirtilmiştir.[801]

2.4.5.2.2. İbn Mâce'nin Ayrışan Râvisi:

a- Ebubekir b. Ebî Şeybe: 235'te vefat etmiş olan râvinin sıkâ, hafız ve mutkin olduğu bilgisi daha önce geçmişti.

Rivayetin Ebû Hureyre'den gelen üçüncü tarîki, Tirmizî ve İbn Mâce'nin *Sünen*'lerinde geçmektedir. Rivayette ittisal şartının mevcud olduğunu, râvîlerin birbirlerinden hadis naklettikleri, yani şeyh-talebe ilişkisini var olduğunu kaynaklardan görebiliyoruz. İsnadın ortak râvîlerinden olan Suheyl b. Ebî Salih'in rivayetlerde bazen hata ettiği ve hıfzının ilerleyen zamanlarda zayıfladığı belirtilmişse de, yine kaynaklarda onun sıka olduğu bilgisi de yer almaktadır. Halid b. Mahled ile ilgili olarak hadislerinin münker olduğu ve teşeyyu'a meyli olduğu

---

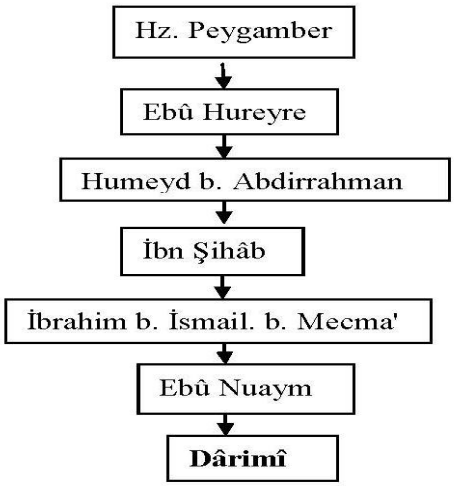
[794] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/174.
[795] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VIII/224; Zehebî, **el-Kâşif**, I/368.
[796] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/331.
[797] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III/354.
[798] İbn Adiyy, **el-Kâmil Fî Duafâi'r-Ricâl**, III/34.
[799] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/190.
[800] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/10.
[801] Zehebî, **el-Kâşif**, I/536.

belirtilmiş olmakla beraber, İbn Hibban, el-İclî ve Ebû Davud sıkâ; İbn Hacer ise sadûk olduğunu ifade etmişlerdir. Rivayette bir meçhûliyet ve inkitanın olmaması, bununla birlikte mezkûr iki râvînin özellikle de Halid b. Mahled'in eleştirilmesi gibi hususları birarada değerlendirdiğimizde, rivayetin sahîh hadîs şartlarında bir ihlalin söz konusu olduğunu söyleyebiliriz.

2.4.6. Üçüncü Varyant (Ebû Hureyre-d)

Sadece Dârimî'nin *Sünen*'inde geçen Üçüncü varyantın (d) hadis metni şöyledir: Humeyd b. Abdirrahman, Ebû Hureyre'nin şöyle dediğini nakletmiştir: "*İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir (قل هو الله أحد تعدل ثلث القرآن)*"[802]

Tablo10: İhlâs Sûresi (III. Varyant-Ebû Hureyre-d)

[802] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729.

2.4.6.1. İsnadın Râvîleri:

a- Humeyd b. Abdirrahman: İsmi, Humeyd b. Abdirrahman b. Avf olan râvi, Osman ve Ebû Hureyre'den hadis almıştır.[803] İbn Hibban'ın anlattığına göre kendisinden İbn Şihab ez-Zuhrî, rivayette bulunmuş ve 150'de vefat etmiştir.[804] el-İcli de onun, tabiunun sıkâ râvîlerinden biri olduğunu bildirmiştir.[805] el-Mizzî, 150'de vefat ettiğini söyleyenlerin hata ettiğini, vefat tarihinin 95 olduğunu söyledikten sonra sıkâ biri olduğunu belirtmiştir.[806] Zehebî ise, onun için الحافظ الحجة ifadelerini kullanmıştır.[807]

b- İbn Şihâb (ez-Zuhrî): Zehebî'nin حجة إمام dediği[808] Muhammed b. Muslim İbn Şihab ez-Zuhrî, on kadar sahabî ile mulaki olmuş, döneminin ahfaz ve sıka olan simalarındandır. 124'te vefat etmiştir.[809] Medineli olan bu fakîhi, Şafiî ve Darekutnî gibi zatlar tedlis yapmakla nitelemişlerdir.[810] İbn Hacer ise, onun için الفقيه الحافظ متفق على جلالته وإتقانه demiştir. [811]

c- İbrahim b. İsmail. b. Mecma': Zuhrî ve Amr b. Dinar'dan hadis almış, kendisinden Ebû Nuaym ile Hâtim b. İsmail rivayette bulunmuşlardır. Yahy b. Main ve İbn Hacer, zayıf olduğunu, Ebû Hâtim,يكتب حديثه ولا يحتج به , Ebû Nuaym, لا يسوى حديثه فلسين demişlerdir.[812] Buhârî, hadislerinin yazılabileceğini ancak كثير الوهم olduğunu değerlendirmesini yaparken, Yahya b. Main onu ليس بشيء,[813] İbn Hibban ise, كان يقلب الاسانيد ويرفع المراسيل şeklinde nitelemişlerdir.[814]

---

[803] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, II/345.
[804] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, IV/146.
[805] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/323.
[806] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VII/378.
[807] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, IV/40.
[808] Zehebî, **Zikru Esmâi Men Tukullime Fîhi Vehuve Mevsûkun**, s.169.
[809] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/253; Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/220; Suyutî, **İs'afu'l-Mubatta'**, I/26.
[810] İbn Hacer, **Tabakatu'l-Mudellisin**, I/45.
[811] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/506.
[812] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/84; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/88.
[813] Buhârî, **Kitâbu'd-Du'afai's-Sağîr**, s.16; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **Kitâbu'd-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, I/23.
[814] Muhammed b. Hibban, **Kitâbu'l-Mecrûhîn**, I/103.

d- Ebû Nuaym: Zehebî, *Siyeru A'lami'n-Nubelâ* isimli eserinde Ebû Nuaym adında birinin İbrahim b. İsmail'den hadis alan kimseler arasında yer aldığını bildirmekte tam olarak ismini zikretmemektedir.[815]

Ebû Hureyre'den gelen bu tarîkin râvîlerini incelediğimizde İbrahim b. İsmail için alimlerin cerhedici bazı ifadeleri kullandıkları görülmektedir. Yukarıda belirttiğimiz gibi bu ifadeler "Zayıf; hadisleri yazılabilir, fakat ihticac edilemez; rivayet ettiği hadisleri iki kuruş etmez; yanılması fazla; senedleri kalbeder, mürselleri ref' eder," gibi ifadelerdir. Böylelikle isnadda râvînin güvenilirliği zedelenmiş olmaktadır. Râvîlerden Ebû Nuaym'ın hadis ehliyeti ile ilgili yeterli bir bilginin bulunmadığı da görülmektedir. İttisal açısından bir problem görünmese de İbrahim b. İsmail'in zayıf olduğunu ve Ebû Nuaym'ın adalet ve zabt ehliyeti ile ilgili bilgilere ulaşamadığımızı belirtmeliyiz. Verilen bilgiler çerçevesinde isnad analizi açısından rivayetin sahîh olmadığını belirtmek mümkündür. Dolayısıyla rivayetin ihticac için değil, i'tibar için değerlendirilmesi kanaatimizce isabetli olandır. Öte taraftan rivayet metninin, diğer hadis metinlerinde geçtiği gibi "İhlâs sûresinin, Kur'an'ın üçte birine muadil olduğu" ana temasına uyduğunu da eklemek gerekir.

2.4.7. Dördüncü Varyant (Ebû Mesud el-Ensârî)

et-Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel ve İbn Mâce'de geçen dördüncü varyantın rivayet metni şöyledir:

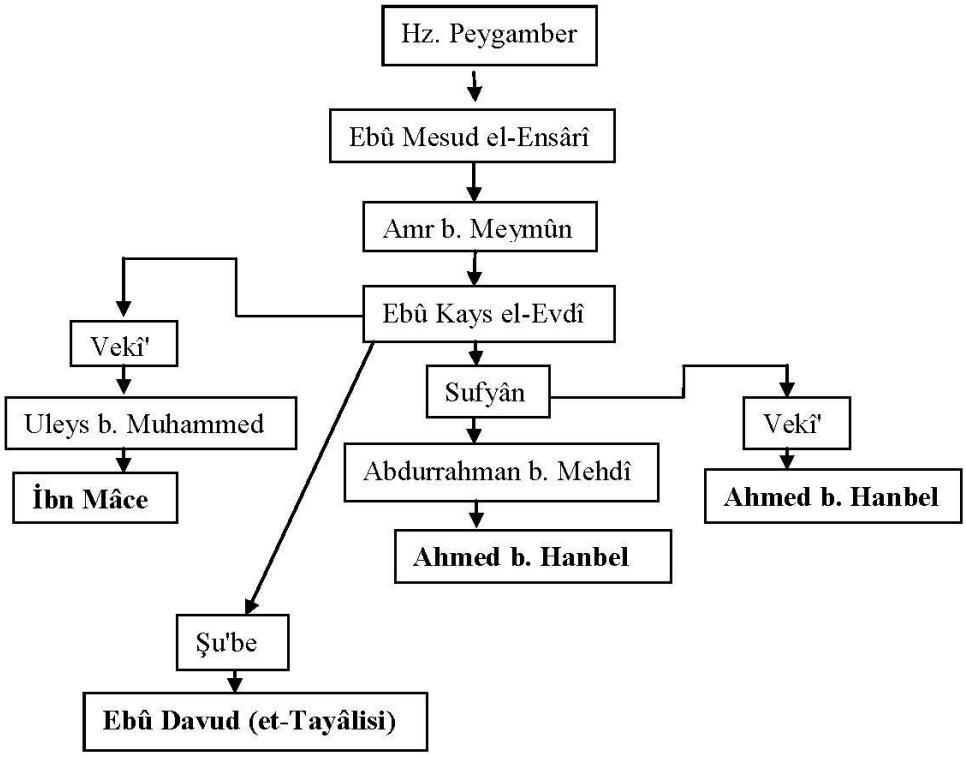
Ebû Mesud el-Ensârî, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Sizden birine geceleyin Kur'an'ın üçte birini okumak ağır mı geliyor," Biz, "Ya Rasulallah, buna kim güç yetirebilir ki," dedik. Hz. Peygamber, "İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte biridir (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ ثُلُثُ الْقُرْآنِ),*" buyurdu.[816]

---

[815] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XII/224.

[816] et-Tayâlisî, **Müsned**, II/12; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXVIII/330, 332 (Şuayb el-Arnavut, sahîh olduğunu bildirmiştir.); İbn Mâce, 33 **Kitâbu'l-Edeb** 33, II/1245.

Tablo11: İhlâs Sûresi (IV. Varyant- Ebû Mesud el-Ensârî)

2.4.7.1. İsnadın Ortak Râvileri

Rivayeti aktaran sahabî Ukbe b. Amr Ebû Mesud el-Ensârî'dir. İkinci akabe biatına katılmış olan sahabî, Hz. Ali'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir.[817]

a- Amr b. Meymûn: Tabiunun meşhurlarından ve sıkâ olan râvî, Muaz b. Cebel, İbn Mesud ve Ömer'den hadis almış ve 74'te vefat etmiştir. Kendisiyle ilgili ayrıntılı bilgi daha önce geçmişti.

b- Ebû Kays el-Evdî: İsmi, Abdurrahman b. Servan olup Amr b. Meymun'dan hadis almıştır. İbn Maîn, el-İclî ve İbn Hacer onu sadûk, sebt ve sıkâttan saymıştır.[818] 120'de vefat etmiş olan Ebû Kays'tan, Sufyan es-Sevrî de rivayette bulunmuştur.[819]

c- Sufyân (es-Sevrî): İsmi, Sufyan b. Said b. Mesruk'tur. Hıfz, itkan ve fıkh açısından zamanın ileri gelenlerindendir. 161'de vefat eden Sufyan'dan Abdurrahman b. Mehdî ve Vekî' de rivayette bulunmuştur.[820] el-İclî, onun için رجل صالح زاهد عابد ثبت في الحديث فقيه صاحب سنة[821], İbn Ebî Hâtim, من العلماء الجهابذة النقاد بالكوفة,[822] İbn Hacer, ثقة حافظ فقيه عابد إمام حجة demişler, İbn Hacer ve Suyûtî bazen tedlis yaptığı bilgisini de eklemişlerdir.[823]

2.4.7.1. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.4.7.1. 1.Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri (a)

İbn Hanbel, rivayeti Abdurrahman b. Mehdi ve Vekî olmak üzere iki farklı kanal ile almıştır.

---

[817] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VI/429; İbn Hibban, **es-Sıkât**, III/279; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/562.
[818] İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, VII/479; el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/74; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/337.
[819] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/265.
[820] İbn Hibban, **es-Sıkât**, VI/401; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, IV/99.
[821] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/407.
[822] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I/55.
[823] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/244; Suyûtî, **Esmâu'l-Müdellisîn**, I/51.

a- Abdurrahman b. Mehdi: Bir çok kişiden hadis aldığı, kendisinden Ahmed b. Hanbel'in de hadis naklettiği, 198 de vefat ettiği ile sıkâ ve sebt olduğu bilgisi daha önce ifade edilmişti.

2.4.7.1. 2.Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri (b)

a- Vekî: İsmi, Vekî' b. el-Cerrah'tır. Kendisi için من حفاظ الحديث ثقة عابد صالح gibi ta'dîl edici ifadeler kullanılmıştır. Özellikle Sufyan'dan aldığı hadislerde esbet olduğu ifade edilmiştir.[824]Kendisinden Ahmed b. Hanbel ve Yahya b. Maîn gibi birçok kişi rivayette bulunmuştur. İbn Hanbel onun için كان أحفظ من ابن مهدي كثيرا كثيرا demiştir. 197'de vefat etmiştir.[825]

2.4.7.1.3. İbn Mâce'nin Ayrışan Râvîleri

İbn Mâce, Vekî' ve Uleys b. Muhammed kanalıyla hadisi almıştır. Vekî' ile ilgili bilgiler yukarıda geçmişti. İkinci râvi olan 'Uleys b. Muhammed ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlayamadık.

Ahmed b. Hanbel'in iki farklı tarîkle aldığı ve İbn Mace'de geçen bu varyantın râvileri incelendiğinde, aralarında mecrûh olan herhangi bir râvîden bahsedilmemekte, râvîler arasında ittisal şartı da mevcut görünmektedir. İbn Mâce'nin rivayeti kendisinden aldığı 'Uleys b. Muhammed ile ilgili bir malumata rastlayamadığımızı belirtmek istiyoruz. Buna göre özellike İbn Hanbel'in naklettiği rivayetlerin isnad açısından bir problemi görünmemektedir. Dolayısıyla rivayetin, isnad kriterleri göz önüne bulundurularak değerlendirildiğinde sahîh olduğunu söylemek mümkün görünmektedir. Ancak İbn Mâce'nin rivayeti için yeterli bilgilere sahip olamadığımızı, adı geçen 'Uleys b. Muahmmed isimli râvînin mecrûh olup olmadığını bilmediğimizden rivayetle ilgili bir hükme varamadığımızı belirtmeliyiz.

---

[824] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, II/341.
[825] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII/179; el-Hazrecî, **Hulasatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl**, I/415; İbn Hibbân, **es-Sıkât,** VII/562.

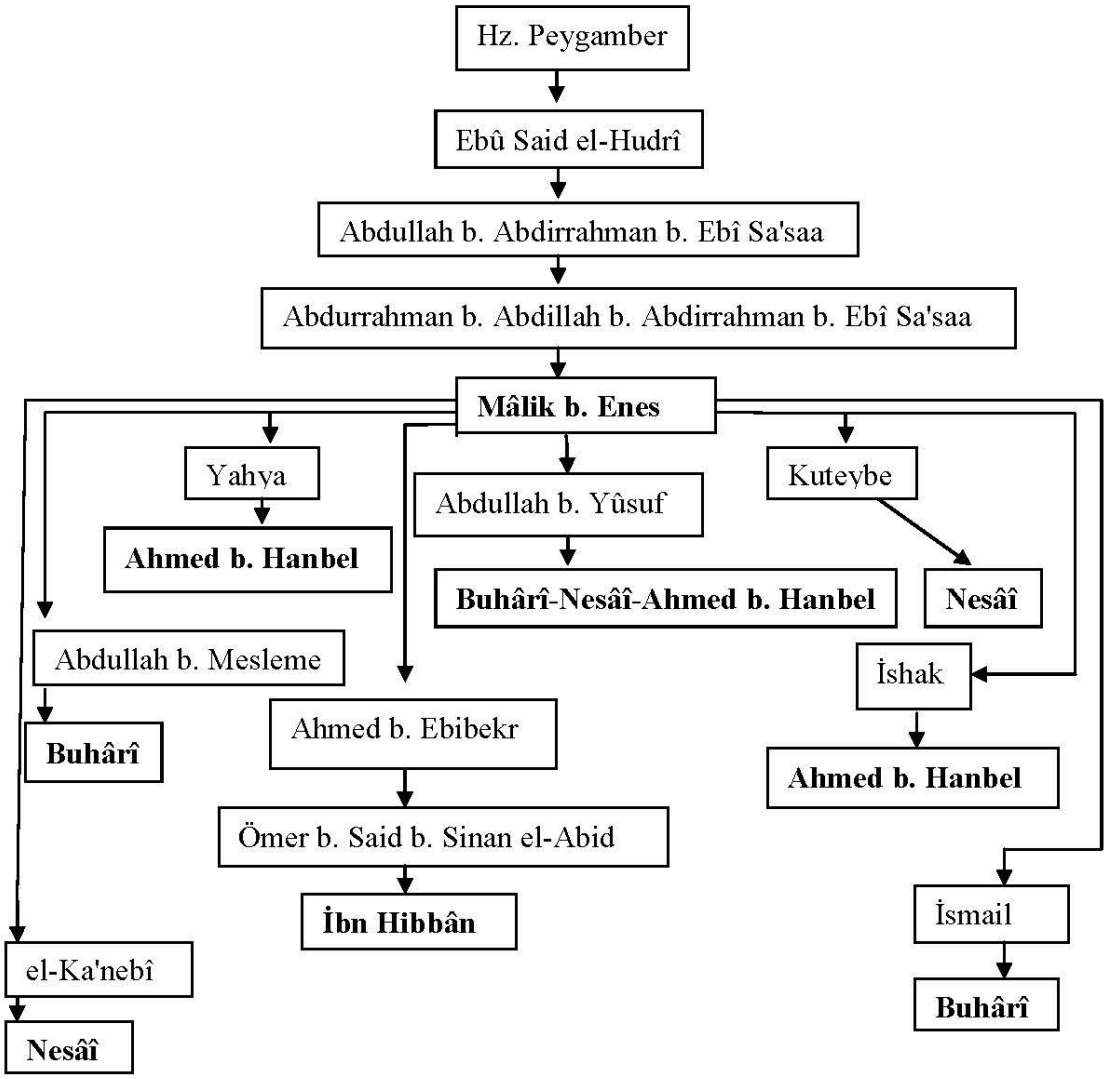
2.4.8. Beşinci Varyant (Ebû Said el-Hûdrî-a)

İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel, Buhârî, Nesâî ve İbn Hibbân'da geçen beşinci varyantın (a) hadis metni şöyledir:

Ebû Said el-Hûdrî, bir adamın, başka birini İhlâs sûresini sürekli tekrar ederek okuduğunu gördüğünü, sabahleyin Hz. Peygamber'in yanına gelerek bunu sorduğunu aktarmıştır. Soran kişi sanki bu kısa sûrenin okunmasını azımsıyordu. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "*Canımı elinde tutan Allah'a andolsunki, bu sûre, Kur'an'ın üçte birine denktir (إِنَّهَا لَتَعْدِلُ ثُلُثَ الْقُرْآنِ)*," buyurdu.[826]

[826] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105; 83 **Kitâbu'l-Eymân** 3, VII/221; 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 1, VIII/164; Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 6, I/208; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XVII/106, 275, 484 (Şuayb el-Anavut, isnadının sahîh olduğunu bildirmiştir.); Nesâî, 8 **Kitâbu'l-Vitr** 18, II/152; 11 **Kitâbu'l-İftitâh** 69, II/171; 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, VIII/263; İbn Hibbân, **Sahîhu İbn Hibbân**, III/71 (Şuayb el-Arnavut, isnadının şeyheynin şartlarına uygun olduğunu belirtmiştir.).

Tablo 12: İhlâs Sûresi (V. Varyant- Ebû Said el-Hûdrî-a)

2.4.8.1 İsnadın Ortak Râvîleri

Rivayet 74 yaşında vefat etmiş olan sahabî, Ebû Said el-Hûdrî kanalı ile gelmektedir. İsnadın ortak râvîleri ise şunlardır:

a- Abdullah b. Abdirrahman b. Ebî Sa'sa'a: Buhârî, onun Ebû Said el-Hûdrî'den rivayette bulunduğunu, kendisinden de oğlu Abdurrahman'ın rivayette bulunduğunu belirtmiştir.[827] Nevevî, onun tabiundan olup sıkâ olduğunu ve Ebû Said el-Hûdrî'den rivayette bulunduğunu,[828]İbn Hacer de sıkâ olduğunu belirtmiştir.[829]

b- Abdurrahman b. Abdillah b. Abdirrahman b. Ebî Sa'sa'a: Babası ve Ata b. Yesâr'dan rivayette bulunmuştur.[830]Ebû Hâtim, sıkâ olduğunu söylemiştir.[831] İbn Hibban'ın da sıkâttan addetiği râvî Ebû Ca'fer'in hilafeti döneminde vefat etmiştir. Mâlik, Buhârî, Ebû Davud ve Nesâî onun rivayetlerine eserlerinde yer vermişlerdir.[832]

Mâlik b. Enes, rivayeti bu iki râvî kanalıyla, Ebû Said el-Hûdrî'den almıştır. Şemadan da anlaşıldığı gibi rivayet, Mâlik vasıtasıyla şubelere dağılmıştır.

2.4.8.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.4.8.2.1. Buhârî'nin Ayrışan Râvîleri

Buhârî, bu rivayeti, üç farklı kanal ile almıştır. Yukarıdaki ortak râvîlerden sonra Buhârî, Abdullah b. Yusuf, İsmail ve Abdullah b. Mesleme kanalları ile Mâlik'ten üç farklı tarikle rivayeti almıştır.

---

[827] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/130; İbn Hibban, **es-Sıkât**, V/13; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/94.
[828] Nevevî, **Tehzîbu'l-Esma**, I/391; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XV/208.
[829] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/311.
[830] İbn Hibban, **es-Sıkât**, VII/64.
[831] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/250.
[832] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XVII/216.

a- Abdullah b. Yusuf: Mâlik ve Leys'ten hadis almış, Buhârî de kendisinden rivayette bulunmuştur. 217 veya 218'te vefat etmiştir.[833] İbn Hibban ve el-İclî, onu sıkâttan saymıştır.[834] Zehebî de onun, huccet ve sıkâ olduğunu bildirmiştir.[835]

b- Abdullah b. Mesleme: İsmi, Abdullah b. Mesleme b. el-Ka'nebî'dir. Mâlik ve Şu'be'den hadis almıştır.[836] Buhârî de ondan hadis almıştır. 221'de vefat etmiştir. el-Mizzî, Ebû Hâtim ve el-İclî, sıkâ olduğunu bildirmişler, İbn Hibban ise, كان من المتقنين في الحديث ifadesini kullanmıştır.[837]

c- İsmail: İsmi, İsmail b. İbrahim b. el-Muğîre el-Cu'fî'dir. Mâlik'ten rivayette bulunmuştur. İbn Hibban onu sıkâttan saymıştır. Buhârî'nin babasıdır.[838]

2.4.8.2.2. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri

Ahmed b. Hanbel, Abdullah b. Yusuf, İshak ve Yahya kanalı ile üç farklı tarîkten rivayeti almıştır. Abdullah b. Yusuf ve Yahya (b. Said el-Kattan) ismiyle isnadda geçen râvîler yukarıda aktarılmış ve her ikisinin de sıkâ râvîler olduğu belirtilmişti.

a- İshak: İshak, isminde birçok râvînin ismi bulunmaktadır. Bu durumda hem Mâlik'ten hadis alan hem de Ahmed b. Hanbel'in kendisinden rivayette bulunduğu, bununla beraber muasaratın gerçekleştiği râvîyi tercih etmek daha isabetli olacaktır. Cerh ve ta'dîl kaynaklarını araştırdığımızda, bu şartları barından kişinin, kesin olmamakla birlikte İshak b. Süleyman er-Râzî olduğunu söyleyebiliriz. Râvî, Mâlik'ten rivayette bulunmuş, kendisinden Ahmed b. Hanbel'in de aralarında bulunduğu birçok kişi hadis nakletmiştir. el-İclî ve Nesâî'nin, sıkâ; Ebû Hâtim'in, sadûk diye niteledikleri râvî, 199 veya 200'de vefat etmiştir.[839]

---

[833] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/233; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/205.
[834] İbn Hibban, **es-Sıkât**, VIII/349; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/67.
[835] Zehebî, **Tezkiratu'l-Huffâz**, I/296; **el-Muğnî Fi'd-Duafâ**, I/362.
[836] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/212.
[837] İbn Hibban, **es-Sıkât**, VIII/353; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/61; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/323; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XVI/136.
[838] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXI/522; İbn Hibban, **es-Sıkât**, VIII/98.
[839] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, I/205.

2.4.8.2.3. Nesâî'nin Ayrışan Râvîleri

Nesâî, rivayeti Abdullah b. Yusuf, Kuteybe ve el-Ka'nebî vasıtasıyla ve üç farklı tarîkle almıştır. Bu isimlerden, Mâlik'ten rivayette bulunan Abdullah b. Yusuf ve el-Ka'nebî yukarıda anlatılmıştı. Kuteybe b. Said ise, Fâtiha sûresinin isnad analizinde geçmiş ve onun da Mâlik'ten rivayeti olduğunu belirtmiştik. Her üç râvînin de sıkâ olduğunu tekrar hatırlatalım.

Rivayeti değerlendirdiğimizde Buhârî, Ahmed b. Hanbel ve Nesâi'nin, rivayeti râvîler vasıtasıyla Mâlik'ten aldığını görmekteyiz. Ahmed b. Hanbel'in râvîlerinden İshak hakkındaki bilgilerin kesinlik arz etmediğini yinelememiz gerekir. İsnad açısından değerlendirdiğimizde, râvîler arasında ittisal şartının mevcud olduğunu, râvîler hakkında herhangi bir cerh ifadesinin zikredilmediğini, bütün râvîler hakkında tevsik edici ifadelerin cerh-ta'dil alimleri tarafından ifade edildiğini, bu durumda rivayetin isnad açısından sahîh olduğu sonucunu çıkarabiliriz.

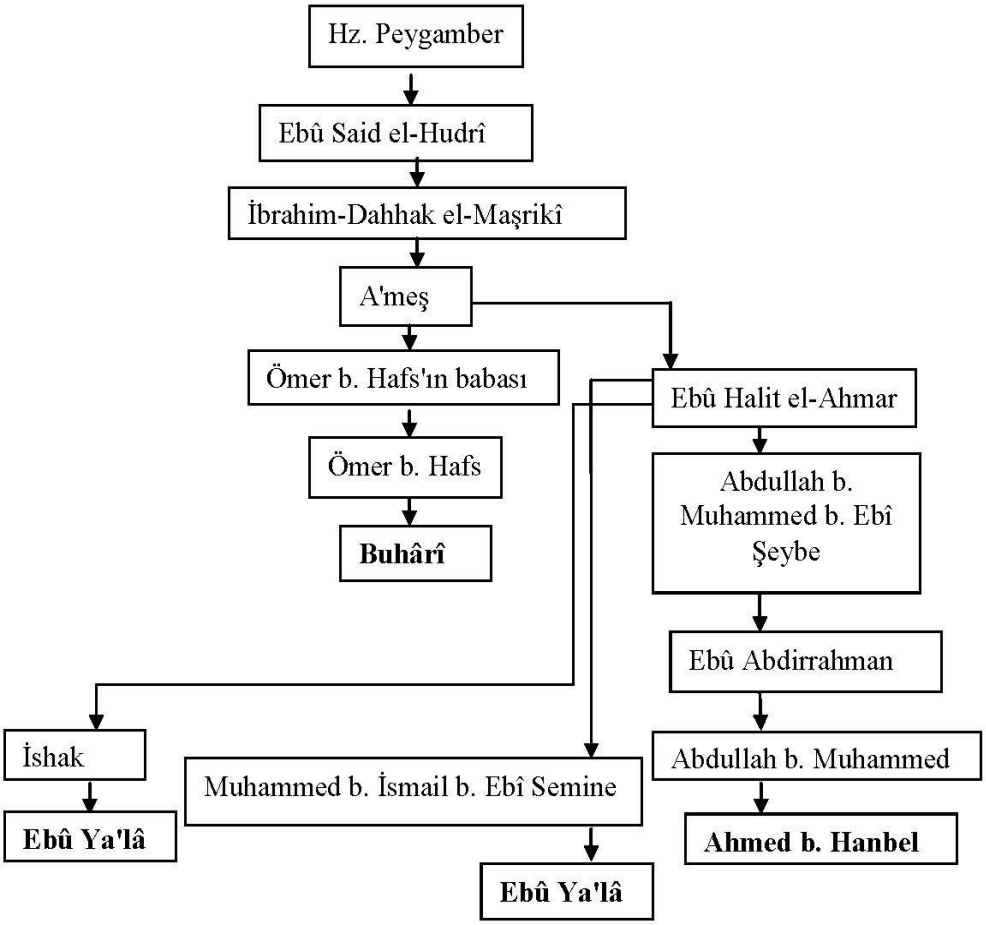
2.4.9. Beşinci Varyant (Ebû Said el-Hûdrî-b)

Ahmed b. Hanbel, Buhârî ve Ebû Ya'lâ'da geçen beşinci varyantın (b) hadis metni şöyledir:

Ebû Said el-Hûdrî, Hz. Peygamber'in bir gün ashabına şöyle dediğini nakletmiştir: "*Sizden biri, geceleyin Kur'an'ın üçte birini okumaktan aciz midir?," Bu teklif, ashaba ağır geldiğinden "Hangi birimiz buna güç yetirebilir ki," şeklinde mukabelede bulundular. Hz. Peygamber de, "İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte biridir (فَقَالَ اللَّهُ الْوَاحِدُ الصَّمَدُ ثُلُثُ الْقُرْآنِ)*," buyurdu.[840]

[840] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XVII/106; Ebû Ya'lâ, **Müsned,** II/295.

Tablo 13: İhlâs Sûresi (V. Varyant- Ebû Said el-Hûdrî-b)

2.4.9.1. İsnadın Ortak Râvîleri

a- Dahhak el-Meşrikî- İbrahim en-Neha'î: İsmi, Dahhak b. Şurahîl el-Meşrikî'dir. Ebû Said el-Hûdrî'den rivayette bulunmuştur. Kendisinden de A'meş rivayette bulunmuştur.[841] Sadûk olduğu ifade edilmiştir.[842] Rivayeti beraber aktardıkları diğer râvi ise, Tabiunun meşhur fakihlerinden olan İbrahim b. Yezîd en-Nehâî'dir. Ebû Hâtim dahil olmak üzere bazı alimler, onun irsal ve tedliste bulunduğunu belirtmişlerdir.[843] Bazılarına göre ise sıkâ bir râvidir. 95'te vefat etmiştir.[844] Zehebî ise, her şeye rağmen onun huccet olduğunu belirtmiştir.[845]

b- (Süleyman) el-A'meş: İsmi, Süleyman b. Mihran'dır. Tedlis ile meşhur olduğunu söyleyenler olduğu gibi onun güvenilir olduğunu bildirenlerin sayısı da az değildir.[846]Yahya b. Main sıkâ ve huccet olduğunu; Ebû Zur'a, imam[847]; Zehebi ise Hâfız ve sıkâ olduğunu belirtmişlerdir. 148'te vefat etmiştir. Aralarında Hafs b. Ğiyas'ın bulunduğu birçok kişi kendisinden rivayette bulunmuştur. [848]

2.4.9.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.4.9.2.1. Buhârî'nin Ayrışan Râvileri

a Hafs b. Ğiyâs: A'meş'ten hadis almış, kendisinden oğlu Ömer rivayette bulunmuş, 194 veya 196'da vefat etmiştir.[849] İbn Hibban, el-İclî ve Zehebî, onu sebt ve sıkâ râvîlerden saymışlardır.[850]

b- Ömer b. Hafs: Abdurrahman b. Mehdi, Yahya b. Said ve babasından hadis almış, 222'de vefat etmiştir.[851] İbn Hibban, onu sıkâttan saymakla birlikte

---

[841] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, IV/604; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/369.
[842] Seyyid Kurdî Hasen, Abdulğaffar Süleyman el-Bundâri, **Mevsûatu Ricâli'l-Kütübi't-Tis'a**, III/192.
[843] Suyutî, **Esmâu'l-Müdellisîn**, I/27; İbn Hacer, **Tabakâtu'l-Müdellisîn**, s. 28.
[844] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/209.
[845] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, I/74.
[846] Suyutî, **Esmâu'l-Müdellisîn**, I/55.
[847] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/146.
[848]Zehebî, **Tezkiratu'l-Huffâz**, I/116; **Siyeru A'lami'n-Nübelâ**, VI/226;İbn Sa'd, **et-Tabakâtu'l-Kübrâ**, VI/342.
[849] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VII/56; Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, II/370.
[850] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/200; el-İclî, **Marifetu's-sıkât**, I/310; Zehebî, **el-Kâşif**, I/343.
[851] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VI/150.

bazen yanıldığını (ربما أخطأ) belirtmiştir. Buhârî'nin kendisinden rivayette bulunduğu râvî için[852] İbn Hacer de bazen vehme düştüğünü (ثقة ربما وهم) belirtmiştir.[853]el-İclî ise, hakkında ثقة ifadesini kullanmıştır.

2.4.9.2.2. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri

a- Ebû Halit el-Ahmar: İsmi, Süleyman b. Hayyan'dır. Amr b. Kays, Leys ve A'meş'ten hadis almıştır.[854]189 veya Buhârî'nin görüşüne göre 224'te vefat etmiştir. Buhârî, ondan gelen rivayetleri *Sahîh*'ine almıştır. İbnu'l-Medini, sıkâ olduğunu söylemiştir.[855] Yahya b. Main, sadûk olduğunu fakat rivayetlerinin delil olamayacağını belirtmiştir. Sû-i hıfz ve hata ettiği de belirtilmiştir.[856] Ahmed b. Hanbel ve Ebubekir Abdullah b. Ebî Şeybe, kendisinden rivayette bulunmuştur. [857]

b- Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe: Künyesi Ebubekir olan ve Buhârî'nin kendisinden rivayette bulunduğu râvî, 230'da vefat etmiştir. Sadûk ve sıkâ olarak nitelenmiştir. Ebubekir b. Ebî Şeybe olarak bilinmektedir.[858] İbn Hacer ise, onu ثقة حافظ صاحب تصانيف şeklinde nitelemiştir.[859]

Ahmed b. Hanbel'in râvîlerinden Ebû Abdirrahman ve Abdullah b. Muhammed ile ilgili olarak şunu belirtmemiz gerekir: Bu isimlere benzer birçok isim bulunduğundan, isnadda ise bunlarla ilgili başka bir malumat bulunmadığından sağlıklı bir neticeye varamadığımızı belirtmek istiyoruz. Musned'i tahkik eden Şuayb el-Arnavut, bu rivayetin Müslim'in şartlarına uyduğundan isnadının sahîh olduğunu, Ebû Halit el-Ahmer dışındaki râvîlerin şeyheynin râvîleri olduğunu ve ricalinin sıka olduğunu belirtmekte, bununla birlikte Ebû Abdirrahman ve Abdullah b. Muhammed ile ilgili bir bilgi vermemektedir.[860] Buhârî'nin isnad zincirine bakıldığında, Dahhak,

---

[852] el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/508; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXI/301.
[853] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VIII/445; el-İclî, **Marifetu's-sıkât**, II/164; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/411; Seyyid Kurdî Hasen ve Abdulğaffar Suleyman el-Bundârî, **Mevsûatu Ricâli'l-Kütübi't-Tis'a**, II/104.
[854] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, IV/8; İbn Mencuveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I/267.
[855] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/106; el-İclî, **Marifetu's-sıkât**, I/427.
[856] İbn Adiyy, **el-Kâmil Fî Duafai'r-rical**, III/281; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/250.
[857] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XI/394.
[858] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/160; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/427.
[859] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/320.
[860] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XVII/106-107 (Tahkikte).

İbrahim b. Yezîd en-Nahâî ve el-A'meş ile ilgili olarak güvenilir olduklarını belirten ifadeler ağır basmakla birlikte irsal ve tedliste bulundukları bilgisi de aktarılmıştır. Diğer râvî olan Ömer b. Hafs'ın da bazen vehme düştüğü belirtilmiştir. İrsal, tedlis ve vehm râvînin hafıza yetisinin kuvvetlilik ve zayıflılık düzeylerinin ölçülmesinde önemli bir kriterdir. Öte yandan bu rivayetin kendi içerisinde tenâküz göstermediği, metninin başka varyantlarla desteklendiği ve râvîlerin muhtemel zapt kusurlarının rivayet metnini etkilemediğini söylemek mümkündür.

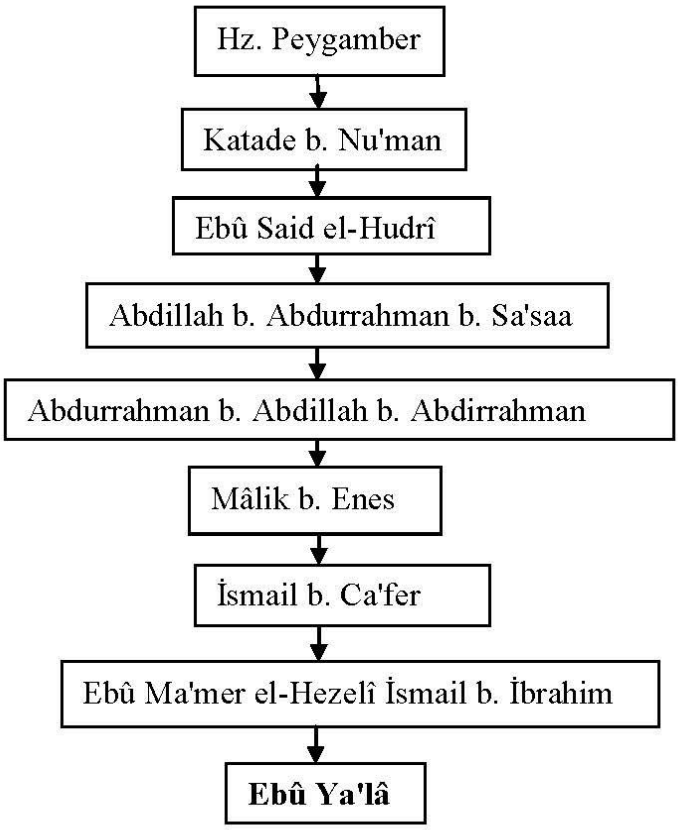
2.4.10. Altıncı Varyant (Katade b. Nu'man)

Altıncı varyant, sadece Ebû Ya'lâ'nın Müsned'inde şu metinle geçmektedir:

Ebû Said el-Hûdrî, kardeşim dediği Nu'mân b. Katade'den şunu aktarmıştır: Hz. Peygamber (sav) zamanında adamın biri, seher vaktinde İhlâs sûresini, üzerine başka sûre ilave etmeden sürekli tekrar ederek okuyordu. Sabah olunca biri, bu durumu Hz. Peygamber'e arzetti. Hz. Peygamber'e durumu arz eden kişi, sanki bu kısa sûrenin okunmasını az görüyordu. Hz. Peygamber, "*Canımı elinde tutan Allah'a andolsunki, bu sûre, Kur'an'ın üçte birine denktir (إِنَّهَا لَتَعْدِلُ ثُلُثَ الْقُرْآنِ)*," buyurdu.[861]

[861] Ebû Ya'lâ, **Müsned**, III/119.

Tablo 14: İhlâs Sûresi (VI. Varyant-Katade b. Nu'man)

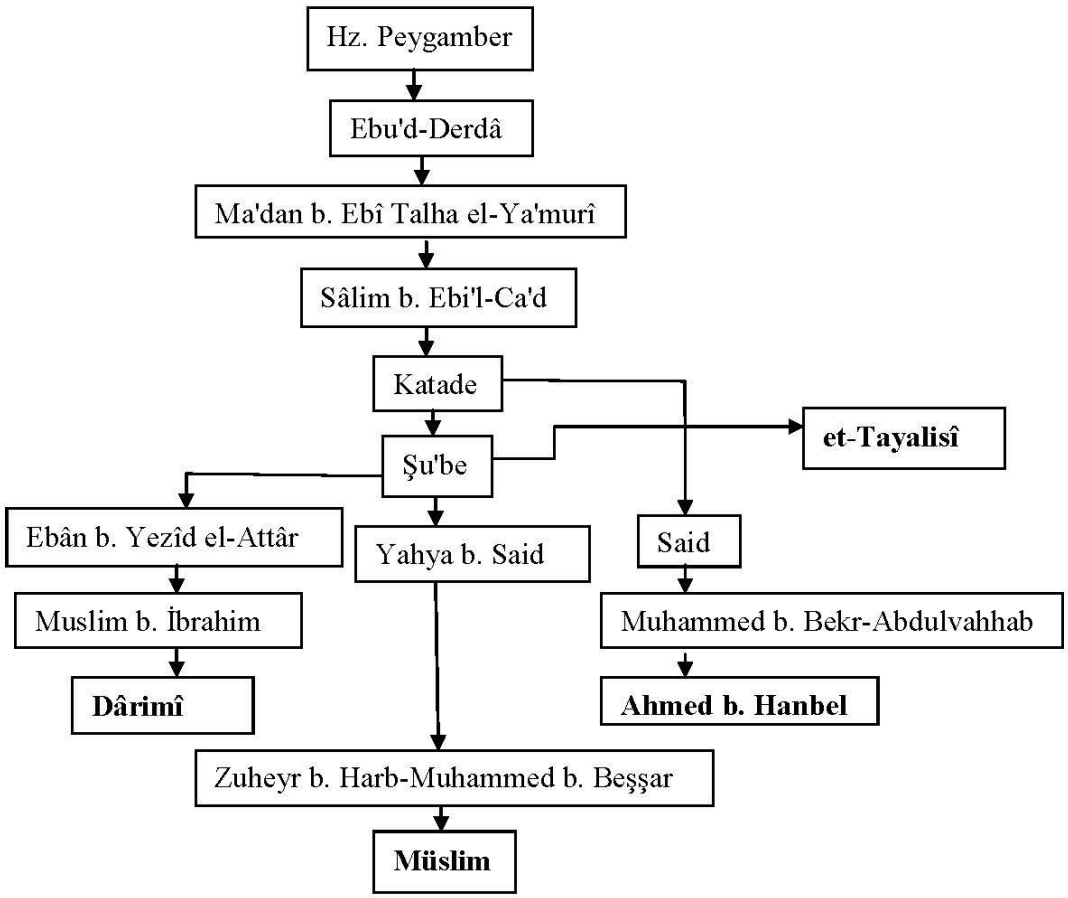
2.4.11. Yedinci Varyant (Ebu'd-Derdâ)

et-Tayâlisî, Ahmed b. Hanbel, Dârimî ve Müslim'de geçen yedinci varyantın hadis metni şöyledir:

Ebu'd-Derdâ, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Sizden birine bir gecede Kur'an'ın üçte birini okumak ağır mı geliyor," buyurunca ashab "(Ya Rasulallah), biz bunu yapmaktan aciziz ve zayıfız," dediler. Hz. Peygamber, "Allah, Kur'an'ı üç bölüme ayırdı. İhlâs sûresini de, Kur'an'ın üçte biri kıldı (فجعل قل هو الله أحد ثلث القرآن)*," buyurdu.[862]

[862] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXXV/490 (Şuayb el-Arnavut, rivayet için اسناده صحيح علي شرط مسلم demiştir.); et-Tayâlisî, **Müsned**, II/320; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 259, I/556.

Tablo 15: İhlâs Sûresi (VII. Varyant-Ebu'd-Derdâ)

2.4.11.1. İsnadın Ortak Râvîleri

Bu varyant, sahabî Ebu'd-Derdâ vasıtasıyla gelmekte, Katade ve Şu'be kanalı ile kollara ayrılmaktadır. Kendisinden oğlu Bilal'in ve zevcesi Ummu'd-Derdâ'nın da rivayette bulunan Ebu'd-Derdâ, 32'de vefat etmiştir.[863]

a- Ma'dan b. Ebî Talha el-Ya'murî: Râvî, Ebu'd-Derda ve Sevbân'dan hadis rivayet etmiş, kendisinden Salim b. Ebi'l-Ca'd rivayette bulunmuştur.[864]Tabiundan olan râvîyi, İbn Hibban sıkâttan saymıştır.[865]

b-Sâlim b. Ebi'l-Ca'd: Tabiundan olup 97 veya 98'te vefat etmiş olan râvî, sıkâ biridir. Tabiundandır.[866]Katade, Mansur ve el-A'meş kendisinden rivayette bulunanlardandır. Yahya b. Main ve Ebu Zur'a da onun sıkâ olduğunu belirtmişlerdir.[867]

c- Katade: Yâsîn sûresinin isnad analizinin yapıldığı yerde ismi geçmiş ve hakkında geniş bilgi verilmişti.[868]

---

[863] İbn Hacer, **el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahabe**, IV/747.
[864] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII/38.
[865] İbn Hibban, **es-Sıkât**, V/457.
[866] İbn Hibban, **es-Sıkât**, IV/305; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/382.
[867] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/181.
[868] Katade ile ilgili bazı bilgileri burada hatırlatılmasında fayda görüyoruz. Müfessir olan Katâde b. Diâme, Abdullah b. Sercis ve Enes'ten hadis almış; kendisinden Eyyub, **Şu'be** ve Ebû Avâne rivayette bulunmuşlardır. Hicri 117 veya 118'de vefat etmiştir. Bkz. Zehebî, **el-Kâşif**, II/134; Rivayetlerde tedliste bulunduğu ifade edilmiştir. Kendisi sıkâ olduğu halde rivayetleriyle ihticac edilmeyenleri açıklayan İbn Hibbân (ö. 354/965), şunları aktarmaktadır: "Haberleri aktarırken tedlis yapan bazı râvîler vardır. Bunlardan biri de Katade'dir. Böyle olanlar her şeyi yazarlar ve rivayet ederler ve tedliste de bulunurlar. Kendilerinden hadis aldıkları şeyhi gizlerler. Sıkâ olsalar da bu haberlerle ihticac edilemez." Bkz. İbn Hibbân, **Kitâbu'l-Mecrûhîn**, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1992, I/92; Katâde'nin hâfız ve sıkâ olduğu, bununla beraber mudellis olduğunu bildirenlerden biri de Zehebî'dir. Zehebî (ö. 748/1347), Katâde'nin hadis kitabının kaybolmasından dolayı zayıf olduğunu belirtmiştir. Bkz. Zehebî, **el-Müğnî Fi'd-Du'afâ**, İhyau Turâsi'l-İslami, Katar 1987, II/119, 396; İbn Hacer (ö. 852/1448), Katade hakkında şunları aktarmaktadır: "Katade, Ebû Said el-Hûdrî, Sinan b. Seleme ve İmrân b. Huseyn gibi birçoklarından da irsalda bulunmuştur. Kendisinden, Süleyman et-Teymî, Cerîr b. Hâzım, **Şu'be**, Ma'mer, Hammad b. Seleme ve daha birçokları hadis nakletmişlerdir." İbn Sîrîn, onun hakkında insanların en hâfızı (ehfazu'n-nâs) demiştir. Ali b. el-Medînî ise, Katâde'nin Said b. el-Museyyeb'den naklettiği rivayetleri kuvvetli bir şekilde zayıf kabul etmiştir. Kader konusunda itham edilen Katâde, hicri 61'de doğmuş 117 veya 118'de vefat etmiştir. Bkz. İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/ 328-331; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXXIII/498-500.

2.4.11.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.4.11.2.1. Muslim'in Ayrışan Râvîleri

a- Şu'be: Fâtiha sûresinin isnad analizinde adı geçmiş olan Şu'be b. el-Haccâc b. el-Verd el-Vâsıtî'den, es-Sevrî ve Yahya el-Kattan hadis almış, 160'da vefat etmiştir. Kendisine "امير المؤمنين في الحديث" unvanı verilmiştir.[869] İbn Hibbân, Şu'be'nin Katade ve Ebû İshak'tan rivayette bulunduğunu, asrının hıfz, itkan, vera' ve fazilet bakımından en ileri gelenlerinden biri olduğunu belirtmiştir.[870]

b- Yahya b. Said: Yahya b. Said b. Ferrûh el-Kattân hakkında daha önce bilgi verilmişti.

c- Zuheyr b. Harb-Muhammed b. Beşşar: Zuheyr b. Harb Ebû Hayseme, 230'da vefat etmiştir. İbn Uyeyne'den rivayette bulunmuştur.[871] Buhârî, Muslim, Ebû Davud ve Nesâî, Ebu Ya'lâ vasıtası ile rivayetlerini almışlardır.[872] İbn Hibban'ın sıka olduğunu bildirdiği râvî için İbn Hacer de sıkâ ve sebt biri olduğunu, Muslim'in ondan binden fazla hadis rivayet ettiğini belirtmiştir.[873] Zuheyr b. Harb ile beraber rivayeti beraber aktardıkları diğer râvî Muhammed b. Beşşar hakkında malumat, Fâtiha sûresinin analizinin yapıldığı yerde geçmiş, Yahya'dan rivayette bulunduğu ile sıkâ ve sadûk olduğu bildirilmişti. 252'de vefat etmiştir.[874]

2.4.11.2.2. Ahmed b. Hanbel'in Ayrışan Râvîleri

a- Said: Said b. Ebî Arûbe tedlis ile meşhur olmuştur.[875] Kendisi için أحد الحفاظ الثقات كثير التدليس denilmiştir. On sene kadar kendisinde ihtilat hali vuku bulan râvî,[876] Katade'den rivayette bulunmuş, 150'de vefat etmiştir. İbn Hibban ve el-İclî[877]de onu

---

[869] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, IV/244.
[870] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/446; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/266; el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/456.
[871] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/249.
[872] Zehebî, **el-Kâşif**, I/407.
[873] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VIII/256; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/217.
[874] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VII/214.
[875] Suyûtî, **Esmâu'l-Müdellisîn**, I/50.
[876] Burhanuddin el-Halebî, **el-İğtibât Bimen Rumiye Mine'r-Ruvvati bi'l-İhtilât**, s. 139
[877] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/403.

sıkâttan saymışlardır.[878] Ebû Davud onun hakkında ta'dîl edici كان سعيد بن ابى عروبة احفظ اصحاب قتادة ifadesini kullanmıştır. Yahya b. Main ve Ebû Zur'a sıkâ; İbn Hacer, hafız olduğunu ama tedlis ve ihtilatının çok olduğunu belirtmişlerdir.[879] Muhammed b. Bikr ile Abdulvahhab b. Ata kendisinden rivayette bulunanlardandır. 156'da vefat etmiştir.[880]

b- Muhammed b. Bikr-Abdulvahhab: İsmi, Muhammed b. Bikr el-Bersânî'dir. Şu'be ve Said b. Ebî Arûbe'den hadis almıştır.[881] 230'da vefat etmiş olan sıkâ bir râvîdir.[882] İbn Maîn, Ebû Davud, el-İclî, sıkâ olduğunu bildirmiştir. Nesâî ise ليس بالقوي demiştir.[883]

2.4.11.2.3. Dârimî'nin Ayrışan Râvîleri

a- Ebân b. Yezîd el-Attâr: Sıka ve sebt râvîlerden olan Ebân b. Yezîd[884], Katade'den hadis almıştır.[885] Kendisinden Muslim b. İbrahim'in de aralarında olduğu birçok kişi rivayette bulunmuştur.[886]

b- Muslim b. İbrahim: İsmi, Muslim b. İbrahim el-Ezdî, künyesi Ebû Amr olan râvî, Ebân b. Yezid'den de hadis almıştır. Dârimi'nin de aralarında bulunduğu birçok kişi, kendisinden hadis almıştır. Hakkında İbn Maîn'in, sıkâ ve me'mun; el-İclî'nin, sıkâ; Ebû Hâtim sıkâ ve sadûk dedikleri râvî, 222'de vefat etmiştir.[887]

Ortak râvîlerden olan Katade'nin tedliste bulunduğu ve bazı alimlere göre ise zayıf olduğu görülmektedir. Katade'nin vefat tarihinin 117, kendisinden hadis aldığı Salim'in 98, Katade'den hadis alan Şu'be'nin vefat tarihlerinin 160 olduğu gözönünde bulundurulup, rivayet aktarımının söz konusu isimler arasında gerçekleştiği bilgisi kaynaklarda yer aldığına göre, bu rivayet özelinde bir inkita'dan bahsedemeyiz.

---

[878] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/360.
[879] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/65.
[880] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, IV/56.
[881] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/48; İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, IX/67; **Takrîbu't-Tehzîb**, I/239.
[882] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VII/442.
[883] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, IX/68.
[884] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/68; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/199; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/299.
[885] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/454.
[886] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, I/87.
[887] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, X/109.

Muslim'in râvîleri olan Şu'be, Yahya ve Zuheyr sıkâ olan râvîlerdir. Buna göre Muslim rivayetinin güvenilir olduğunu söyleyebiliriz. Ahmed b. Hanbel'in râvîlerinden olan Said b. Ebî Arûbe'nin, ömrünün sonlarına doğru ihtilat halinin olduğu ve tedliste bulunduğu bununla beraber sıkâ ve hafız olduğu bildirilmiştir. Diğer râvî olan Muhammed b. Bikr ise sıkâ bir râvîdir. Buna göre İbn Hanbel'in bu rivayetinin zapt problemi taşıdığını söyleyebiliriz. Darimi'nin râvîleri olan Ebân ve Muslim'in her ikisi de sıkâ olan râvîlerdir. Netice olarak bu varyantta, bazı râvîlerde tedlis ve ihtilat hallerinin var olduğunu göz önünde bulundurup, bunun râvînin zaptı ile ilgili bir problem olduğunu değerlendirdiğimizde, söz konusu varyantın hasen hadis mertebesinde olduğunu, ancak rivayetin başka sahîh varyantlarla da desteklendiğini belirtmemiz gerekir.

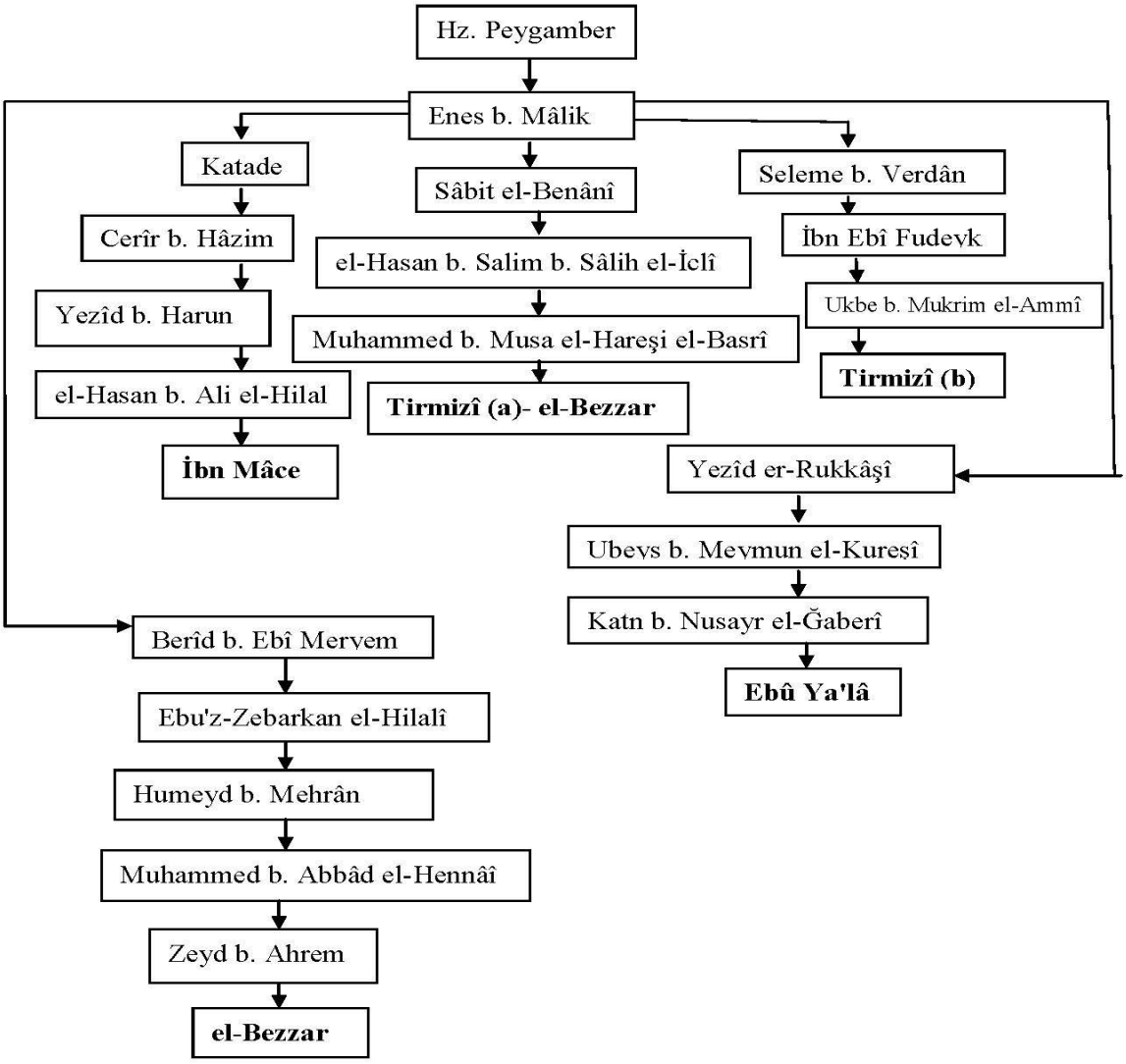
2.4.12. Sekizinci Varyant (Enes b. Mâlik)

İbn Mâce, Tirmizî, el-Bezzâr ve Ebû Ya'lâ'da geçen sekizinci varyantın hadis metni şöyledir:

Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: Hz. Peygamber ashabından birine "*Ey fulan sen evlendin mi?" diye sormuş o da " Vallahi, Hayır ya Rasulallah! Evlenebilecek maddi imkana da sahip değilim," demiştir. Hz. Peygamber, ona İhlâs, Nasr, Kâfirûn ve Zilzâl sûrelerini bilip bilmediğini sormuş, adam bildiğini söyleyince Hz. Peygamber, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte biri; Nasr, Kâfirûn ve Zilzâl sûrelerinin Kur'an'ın dörtte biri olduğunu bildirdikten sonra, "Evlen, evlen,*" buyurmuştur.[888]

[888] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166 (Tirmizî, bu rivayetin hasen; Elbânî ise, Zilzâl sûresi ile ilgili olan kısmı çıkarılırsa, rivayetin hasen hadis olduğunu belirtmiştir. Bkz. el-Elbânî, **Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I/445); İbn Mâce, 33 **Kitâbu'l-Edeb** 33, II/1244; el-Bezzâr, **Müsned**, II/368; Ebû Ya'lâ, **Müsned**, VII/150 (Eserin tahkikini yapan Huseyn Selim, rivayetin zayıf olduğunu belirtmiştir.).

Tablo 16: İhlâs Sûresi (VIII. Varyant-Enes b. Mâlik)

2.4.12.1. İsnadın Ortak Râvîleri

Rivayeti, sadece Enes b. Mâlik Hz. Peygamber'den almıştır. Diğer rivayetlerden farklı olarak bu isnadda, rivayeti sahabîden alanların sayısı beş kişidir. Bunlar, Sâbit el-Benânî (Tirmizî-a), Seleme b. Verdân (Tirmizî-b), Katade (İbn Mâce), Berîd b. Ebî Meryem (el-Bezzâr) ve Yezîd er-Rukkâşî'dir (Ebû Ya'lâ). İsnad şemasından da anlaşıldığı üzere rivayetin ortak râvîsi sadece sahabî olan Enes b. Mâlik'tir.

2.4.12.2. İsnadın Ayrışan Râvîleri

2.4.12.2.1. Tirmizî'nin Ayrışan Râvîleri (a)

a- Sâbit el-Benânî: İsmi, Sâbit b. Eslem el-Benânî'dir. Enes'ten rivayette bulunmuştur.[889]Yahya b. Main ve Ahmed b. Hanbel onun sıkâ ve sadûk biri olduğunu söylemişlerdir. Enes'ten hadis alanların en esbeti olduğu bildirilmiştir.[890] İbn Adiyy ise rivayetlerinin sahîh, fakat kendisinden rivayet alanların zayıf olduklarını belirtmiştir.[891]

b- el-Hasan b. Salim b. Sâlih el-İclî: Meçhûl bir râvîdir. Sadece bir hadis rivayet etmiş, o da Zilzâl sûresi hakkındaki bu rivayettir. Kendisinden Muhammed b. Musa el-Hareşi, rivayette bulunmuştur. Tirmizi de rivayetin ğarib olduğunu sebebinin ise, bu zatın bilinmemesi olduğunu bildirmiştir. Ebû Davud râvînin hadis rivayet ehliyetinin bilinmediğini ifade etmiş[892]el-Mizzî de, bu zat dışında başka hiç kimseden bu rivayetin aktarılmadığını belirtmiştir.[893]

c- Muhammed b. Musa el-Hareşi el-Basrî: 248'de vefat etmiş, Tirmizî de kendisinden rivayette bulunmuştur.[894]İbn Hibban, onu sıkâttan saymıştır.[895] Zehebî, Ebû Davud'un onu zayıf kabul ettiğini, kendisine göre ise râvînin sadûk olduğunu

---

[889] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/286; Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/508.
[890] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/449.
[891] Zehebî, **Mîzânu'l-İ'tidâl**, I/362.
[892] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, II/244.
[893] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VI/166; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, VII/196.
[894] Zehebî, **el-Kâşif**, II/225.
[895] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, IX/108.

belirtmiştir.[896] Ayrıca İbn Hacer de Muhammed b. Musa'nın sıkâ ve hafız olduğunu bildirmiştir.[897]

2.4.12.2.2. Tirmizî'nin Ayrışan Râvîleri (b)

a- Seleme b. Verdân: Enes b. Mâlik'ten rivayette bulunmuş, [898]el-İclî, onun zayıf olduğunu söylemiştir.[899] Ebû Hâtim, cerh ifade eden سلمة بن وردان منكر الحديث، ضعيف الحديث , ifadelerini kullanmış, Yahya b. Main ise hakkında, ليس بشئ demiştir. Rivayet ettiği hadisler, Enes'ten rivayette bulunan sıkâ râvîlerin rivayetlerine uygunluk arz etmemiş, dolayısıyla sıka râvîlere muhalefette (muhâlefetun li's-sikât) bulunmuştur.[900] el-Hâkim ve Zehebî, Enes'ten münker olan rivayetleri naklettiğini belirtmişler[901] İbn Hibban da, kendisi ile ihticacta bulunamayacağını söylemiştir.[902]

b- İbn Ebî Fudeyk: İsmi, Muhammed b. İsmail b. Ebî Fudeyk'tir. İbn Maîn, sıkâ olduğunu[903]Zehebî de onun صدوق مشهور يحتج به في الكتب الستة olduğunu bildirmişlerdir.[904] 200'de vefat etmiş olan râvîden, Seleme b. Verdan da rivayette bulunmuştur.[905]

c- Ukbe b. Mukrim el-Ammî: 243'te vefat eden Ukbe b. Mükrim, Ğunder ve el-Kattan'dan rivayette bulunmuş, kendisinden de Muslim, Ebû Davud, Tirmizî ve İbn Mâce rivayette bulunmuşlardır.[906] İbn Hibban, onu sıkâttan saymış, vefatının 250 yıllarına yakın olduğunu bildirmiştir.[907] Kendisi için ayrıca ثقة ثقة, كان ثقة مجودا denilmiştir.[908]

---

[896] Zehebî, **el-Muğnî Fi'd-Duâfâ**, II/637.
[897] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/509.
[898] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, IV/77.
[899] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/422.
[900] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IV/174; Yahya b. Maîn, **Târîhu Yahya b. Mâin**, I/126.
[901] Ebu Nuaym el-Isbahânî, **Kitâbu'd-Duafâ**, s.89; Zehebî, **Mîzânu'l-İtidâl**, II/193.
[902] Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn**, II/12; İbn Adiyy, **el-Kâmil Fî Duafâi'r-Ricâl**, III/333.
[903] Yahya b. Maîn, **Târîhu Yahya b. Mâin**, I/218.
[904] Zehebî, **Mîzânu'l-İtidâl**, III/483.
[905] Zehebî, **el-Kâşif**, II/158.
[906] Zehebî, **el-Kâşif**, II/30.
[907] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VIII/500.
[908] Zehebî, **Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ**, XII/178.

2.4.12.2.3. İbn Mâce'nin Ayrışan Râvîleri

a- Katade: Katade ile ilgili bilgiler daha önce geçmiş, kendisinden Cerîr b. Hâzim de rivayette bulunmuştur.[909]

b- Cerîr b. Hâzim: Basra ehlinden olan râvî, 170'de vefat etmiş, rivayetleri hafızadan naklettiğinden dolayı bazen yanılmıştır. İbn Hibbân ve el-İclî, sıkâ olanlar içerisinde ismini zikretmiştir.[910] İbn Hacer ise Katade'den rivayet ettiklerinin zayıf olduğu kaydını koymuştur.[911]

c- Yezîd b. Harun: el-İclî'nin kendisi için ثقة ثبت في الحديث وكان متعبدا متنسكا حسن الصلاة dediği Yezîd b. Harûn, 206'da vefat etmiştir.[912] İbn Hibbân da onun sıkâ olduğunu söylemiştir.[913] Zehebî de aynı şekilde onu hâfız ve mutkin olduğunu bildirmiştir.[914]

d- el-Hasan b. Ali el-Hilal: Yezîd b. Harun'dan rivayette bulunmuş olan râvî, 243'te vefat etmiştir. Sıkâ olduğu belirtilmiştir.[915]

Râviler ile ilgili bilgileri sunduktan sonra değerlendirmesine geçebiliriz. Tirmizi'de geçen birinci isnada (a) baktığımızda el-Hasan b. Salim b. Sâlih el-İclî'nin meçhûl olduğu ve rivayet ehli tarafından bilinmediği görülmektedir. Bu bir açıdan senedde bir inkıtaın olmasına tekabul etmezse de isnad için önemli bir kusur olarak görülmelidir. Bu duruma râvînin rivayet ettiği bir tek hadisin var olduğu, onun da sözü geçen bu rivayet olduğu bilgisi eklendiğinde rivayetin oldukça zayıf bir nitelik arz ettiğini söylemek mümkündür. Tirmizi'de geçen diğer rivayetin isnadı (b) incelendiğinde diğer râvîler sıkâ olsa da Seleme b. Verdân'ın münker hadisleri rivayet ettiği ve zayıf olduğu bilgisi yer almakta, bu nedenle mecruh olduğu anlaşılmaktadır. Netice olarak, bu isnadın da sahîh olduğunu söyleyemeyiz. Fakat her iki rivayette de yer alan İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu kaydının

---

[909] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, III/ 328-331; el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemâl**, XXXIII/498-500.
[910] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VI/144; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, I/266.
[911] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/138.
[912] el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/368.
[913] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VII/632.
[914] Zehebî, **el-Kâşif**, II/391; İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/606.
[915] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VIII/176; İbn Mencuveyh, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I/130.

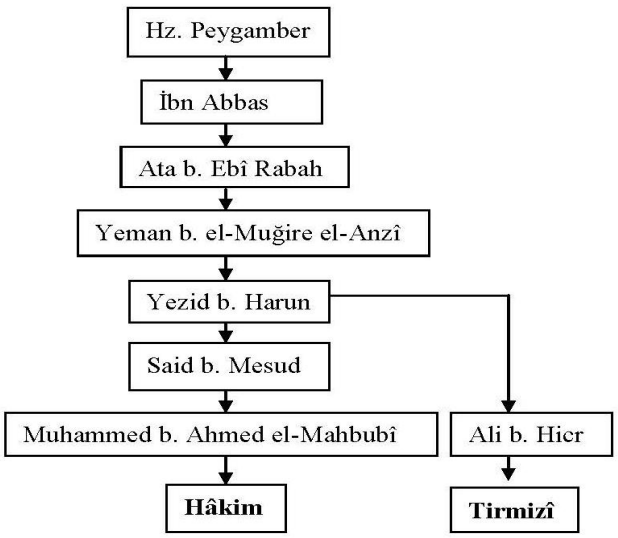
başka varyantlardaki metinler ile uygunluk gösterdiğini belirtmemiz gerekir. İbn Mâce'nin isnadındaki râvilerin ise sıkâ oldukları ifade edilmişse de, Cerîr b. Hâzim'in Katade'den rivayetinde zayıf olduğu belirtilmiştir. Binâenaleyh, bu tarîk zayıf olmaktan kurtulamamıştır.

2.4.13. Dokuzuncu Varyant (İbn Abbas)

Tirmizî ve el-Hâkim'in el-Müstedrek'inde geçen dokuzuncu varyantın hadis metni şöyledir:

İbn Abbas, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Zilzâl, Kur'an'ın yarısına; İhlâs, üçte birine; Kâfirûn, dörtte birine denktir (تعدل ثلث القرآن).*"[916]

Tablo 17: İhlâs Sûresi (IX. Varyant-İbn Abbas)

[916] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166 (Elbânî, Zilzâl ile ilgili kısım hariç rivayetin sahîh olduğunu belirtmiştir.); el-Hâkim en-Nîsaburî, **el-Müstedrek**, I/566 (Hâkim, bu rivayetin Buhârî ve Muslim'in şartlarını taşıdığı halde onların bunu kitaplarına almadığını belirtmiştir.).

2.4.13.1. Tirmizî'nin Râvîleri

Kütüb-i Tis'a'da geçen Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini incelediğimizden, burada sadece Tirmizî rivayetinin isnadı ele alınacaktır.

a- Ata b. Ebî Rebah: Fıkıh imamlarının önde gelenlerindendir. Osman'dan aldığı rivayetlerin mürsel olduğu belirtilmiş olan râvî Hz. Aişe, Ebû Hureyre ve Ümmü Seleme'den rivayette bulunmuştur. Çok hadis rivayet etmiş olan sıkâ biridir. 114'te vefat etmiştir.[917]

b- Yeman b. el-Muğire el-Anzî: Künyesi, Ebû Huzeyfe olan Yeman b. el-Muğîre, Ata'dan rivayette bulunanlardandır. Kendisinden Yezîd b. Harûn da rivayette bulunmuştur. Yahya b. Main hakkında يمان بن المغيرة ليس حديثه بشئ ; Ebû Hâtim ve Buhârî, ضعيف منكر الحديث demişlerdir. Ebu Zur'a ve Nesâî zayıf olduğunu söylemiştir. Tirmizi rivayetlerini almıştır.[918]

c-Yezid b. Harun: Daha önce hakkında bilgi verilmiş, sıkâ olduğu belirtilmişti.

d-Ali b. Hicr: Buhârî'nin de kendisinden rivayette bulunduğu râvî, 244'te vefat etmiştir.[919] Sıkâ bir râvîdir.[920] el-Mizzî onun için وكان متيقظا حافظا ثقة مأمونا ifadelerini kullanmıştır. Hadis aldığı kişiler arasında Yezîd b. Harun da bulunmaktadır. Buhârî, Muslim, Tirmizi ve Nesâî de kendisinden rivayette bulunmuşlardır.[921]

İsnad zincirinde bulunan râvîlerden Yeman b. el-Muğire el-Anzî için zayıf bir râvî olduğu, Buhârî dahil olmak üzere bazı alimlerin kendisi için münkeru'l-hadis tabirini kullandıkları görülmektedir. Bu ifadenin cerh edici bir niteliği olduğu bilinmektedir. Her ne kadar diğer râvîler sıkâ olsalar da söz konusu bu râvî hakkındaki mevcud değerlendirmeler, isnadın sıhhatini zedeleyen bir özellik arz

---

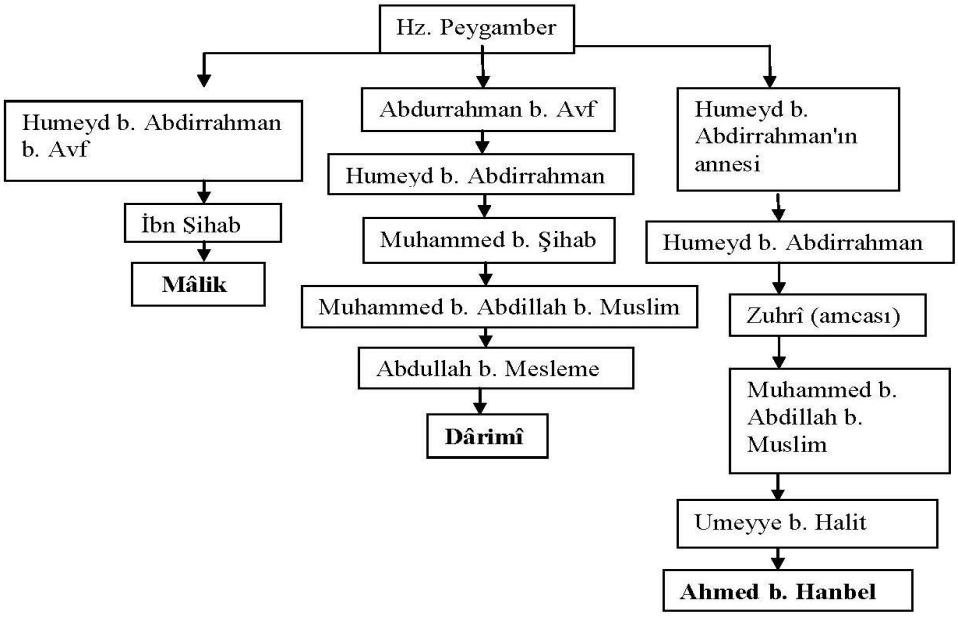
[917] el-Hazrecî, **Hulasatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemal**, I/266; el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/566.
[918] İbn Ebî Hâtim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IX/311: el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXXII/407.
[919] el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/529.
[920] el-Hazrecî, **Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl**, I/272.
[921] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XX/355.

etmektedir. Dolayısıyla isnad açısından bu rivayetin zayıf olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber son iki tarîkte İhlâs sûresi ile beraber Zilzâl ve Kâfirûn sûreleri de mevcuttur ki, bu iki sûre hakkında sıhhat şartlarını taşıyan bir hadis bulunmadığını ifade edebiliriz.

2.4.14. Onuncu Varyant (Abdurrahman b. Avf ve Oğlu Humeyd)

İmam Mâlik, Ahmed b. Hanbel ve Dârimî'de geçen onuncu varyantın hadis metni şöyledir: Humeyd b. Abdirrahman b. Avf şunu aktarmıştır: "*İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte biridir (ثُلُثَ الْقُرْآن). Mülk sûresi ise sahibini savunacaktır.*"[922]

Tablo 18: İhlâs Sûresi (X.Varyant-Abdurrahman b. Avf ve Oğlu Humeyd)

[922] Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 6, I/209; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXXV/244 (Şuayb el-Arnavut rivayet için, **حديث صحيح رجاله ثقات** demiştir.); Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729.

Rivayet farklı tarîklerle geldiğinden isnadda ortak râvî bulunmamaktadır.

2.4.14.1.Mâlik'in Ravîleri

a- Humeyd b. Abdirrahman b. Avf: Kendisinden İbn Şihâb'ın rivayette bulunduğu ve güvenilir biri olduğu belirtilmiştir. 95 veya 105'te 73 yaşında vefat eden râvî, Osman, Ebû Hureyre, Muaviye, babası ve annesi ummu Kulsum'dan rivayette bulunmuştur. el-İclî ve Ebû Zur'a onun sıkâ biri olduğunu bildirmişlerdir.[923] Hicri 32 yılında ve 75 yaşında vefat etmiş olan Abdurrahman b. Avf'ın oğludur.[924] Sıkâ olan tabiundan olduğu belirtilmiştir[925] Hz. Peygamber'den direk rivayet ettiği ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır.[926]

b- İbn Şihab ez-Zuhrî: 124'te vefat eden İbn Şihab hakkında daha önce bilgiler verilmiş ve sıkâ olduğu belirtilmişti.

2.4.14.2.Dârimî'nin Râvîleri

a- Humeyd b. Abdirrahman ve Muhammed b. Şihab: Râvîlerle ile ilgili bilgiler yukarıda verilmişti.

b- Muhammed b. Abdillah b. Muslim: Zuhrî'nin yeğeni olan râvî, Zuhrî'den hadis almış, kendisinden hadis alanlar arasında, Abdullah b. Mesleme de bulunmaktadır.[927]Ahmed b. Hanbel hakkında, لا بأس; Ebû Hâtim, ليس بقوى، يكتب حديثه ifadelerini kullanmışlardır.[928]

c- Abdullah b. Mesleme: Daha önceki isnadlarda ismi geçmiş ve sıkâ olduğu belirtilmişti.

---

[923] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, IV/147; Zehebî, **el-Kâşif**, II/498; Suyutî, **İs'afu'l-Mubatta'**, I/8; Zehebî, **el-Kâşif**, VII/378.
[924] Suyutî, **İs'afu'l-Mubatta'**, I/19.
[925] el-İclî, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I/323; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III/225.
[926] Ebû Nuaym el-Isbâhânî, **Marifetu's-Sahabe**, I/119; İbn Hacer, **Usdu'l-Ğâbe**, I/711.
[927] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, I/131.
[928] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, VII/304; İbn Hacer, **Lisânu'l-Mîzân**, VII/364.

2.4.14.3. Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

a- Humeyd b. Abdirrahman'ın annesi: İsmi, Ümmü Kulsum binti Ukbe b. Ebî Muayt olan râvî, Abdurrahman b. Avf'ın eşi ve Humeyd'in annesidir. İbn Hibban, sıkâ olduğunu bildirmiştir.[929]Hz. Ali'nin hilafeti döneminde vefat etmiştir.[930]Hz. Peygamber'den rivayette bulunmuştur.[931] Oğlu Humeyd kendisinden rivayette bulunmuştur.[932]

b- Humeyd b. Abdirrahman, Zuhrî ve Muhammed b. Abdillah b. Muslim: Söz konusu râvîler hakkında bilgi yukarıda verilmişti.

c- Umeyye b. Halit: Şu'be ve Hammad b. Seleme'den hadis alan râvî, 201 yılında vefat etmiştir.[933]Ebû Hâtim, Ebû Zur'a ve İbn Hibban râvînin sıkâ olduğunu bildirmişlerdir.[934]

Mâlik'in rivayeti ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Rivayeti Hz. Peygamber'den alan Humeyd b. Abdirrahman, tabiûndan olmasına rağmen hadisi doğrudan Hz. Peygamber'den aldığı görülmektedir. Hâlbuki Hz. Peygamber'i hayatında görememiştir. Kendisinin doğumu 32 yılına tekabul ettiğine göre, bu durumda hadisi başka birisinden almış olmalıdır. Bu da ya Dârimî'nin rivayetinde olduğu gibi babası Abdurrahman b. Avf veya İbn Hanbel'in rivayetinde olduğu gibi annesi olmalıdır. Annesinden rivayette bulunmuş olması ise daha makul görünmektedir. Zira babasının 32'de vefat ettiği, kendisinin de 73 yaşında ve 105'te vefat ettiğini göz önüne bulundurduğumuzda, babası vefat ederken kendisinin küçük bir çocuk olduğu kolaylıkla anlaşılacaktır. Buna İbn Hibban ve Zehebî'nin kendisinden rivayette bulunduğu kimseler arasında babasını zikretmemeleri, fakat annesini zikretmiş olmaları bilgisi de eklendiğinde, annesinden bu rivayeti aktarmış olması kuvvetle muhtemel gözükmektedir. Bu durum, Dârimî'nin rivayeti için de söz konusudur. Öyleyse bu rivayetin mürsel bir hadis olduğunu söyleyebiliriz. Mâlik'in

---

[929] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, III/458; Zehebî, **el-Kâşif**, II/527.
[930] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/758.
[931] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, XI I/425.
[932] el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, II/867.
[933] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, II/10.
[934] İbn Hibbân, **es-Sıkât**, VIII/123; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, II/302.

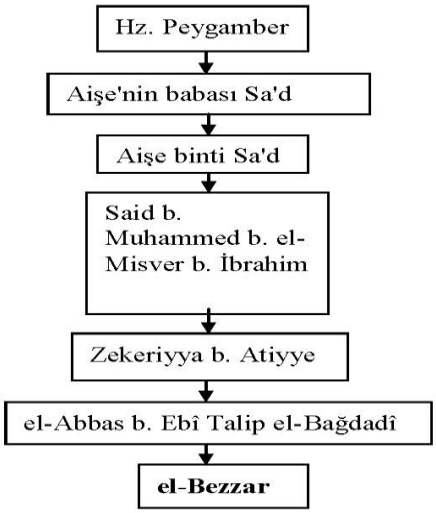
ve Dârimî'nin aktardığı isnad ile rivayetin Hz. Peygamber'e ulaşmış olması mümkün gözükmemektedir. Bize göre Ahmed b. Hanbel'in isnadı, irsal açısından bakıldığında diğerlerine göre daha sağlam ve muttasıl görünmektedir. Zira Humeyd'in annesi olan Ummu Kulsum'un Hz. Peygamber'den rivayette bulunduğu, kendisinden de oğlu Humeyd'in rivayette bulunduğu bilgisini kaynaklarda görebilmekteyiz. Şunu da belirtelim ki, üç rivayet arasında ortak metin olan İhlâs sûresinin "Kur'an'ın üçte birine denk olduğu" muhtevası korunmuş olmakla beraber, Mâlik'de ziyade olarak Mülk sûresi de bulunmaktadır ki, rivayetlerin muhtevasını ele aldığımız ikinci bölümde bu sûre ile ilgili rivayetlerin isnadının zayıf olduğuna temas edilmişti. Her üç tarîke genel olarak bakıldığında ise baba (Abdurrahman b. Avf), anne (Abdurrahman b. Avf'ın eşi Ummu Kulsum) ve oğul (Humeyd b. Abdirrahman)'dan oluşan bir "aile rivayeti"ni görmek mümkündür. İbn Hanbel'in rivayetinin muttasıl olduğunu göz önünde bulundurduğumuzda, hadisin aile içinde bilindiğini ve mütedavil olduğunu ifade edebiliriz.

2.4.16. On Birinci Varyant (Aişe'nin Babası Sa'd)

Bu varyant, Kütüb-i Tis'a içerisinde değerlendirilmeyen el-Bezzâr tarafından nakledildiğinden, isnad incelemesi yapılmayacaktır. On birinci varyantın hadis metni şöyledir: Aişe binti Abdirrahman, babasının Hz. Peygamber'den şunu işittiğini haber vermiştir: "*Kim İhlâs sûresini okursa, Kur'an'ın üçte birisini okumuş gibi olur.*"[935]

[935] el-Bezzâr, **Müsned**, IV/47.

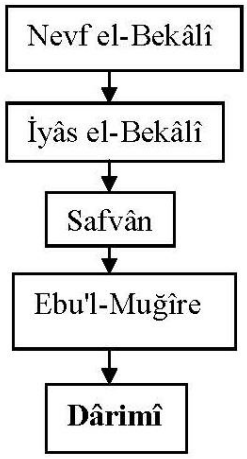
Tablo 19: İhlâs Sûresi (XI. Varyant-Aişe'nin Babası Sa'd)

2.4.17. On İkinci Varyant (Nevf el-Bekâlî)

Sadece Dârimî'de geçen on ikinci varyantın hadis metni şöyledir: Nevf b. el-Bekâlî şöyle demiştir: "*Allah, Kur'an'ı üç bölüme ayırdı. İhlâs sûresini de, Kur'an'ın üçte biri kıldı.*"[936]

Tablo 20: İhlâs Sûresi (XII.Varyant-Nevf el-Bekâlî)

[936] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/728 (Eserin tahkikini yapan Huseyn Selim, İyâs el-Bekâlî'nin meçhûl bir râvî olduğunu bildirmiştir. Eserin, Nevf b. Fudâle el-Bekâlî'de mevkûf olarak kaldığını belirtmiştir.).

2.4.17.1. Dârimî'nin Râvîleri

a-Nevf el-Bekâlî: İsmi, Nevf b. Fudâle el-Hemîrî/el-Humeyrî el-Bekâlî'dir. Abdullah b. Amr, Ebû Eyyub el-Ensârî ve Ka'bu'l-Ahbar'dan rivayette bulunmuştur. Abdullah b. Amr ve Ebû Eyyub'un İhlâs sûresi ile ilgili rivayetleri aktardıklarını düşündüğümüzde, Nevf'in de bu rivayeti mezkûr sahabîlerden almış olma ihtimali yüksektir.[937] Fakat bu sahabîlerin isimleri isnadda zikredilmemiştir.

b- İyas el-Bekâlî: Kendisinden rivayeti aktaran bu râvî ile ilgili olarak hiç bir bilgiye rastlayamadık. Bu nedenle râvînin meçhûl(meçhûlu'l-ayn/meçhûlu'l-hâl) olduğunu, bir başka ifade ile muhaddisler mabeyninde tanınmadığını söyleyebiliriz.

c- Safvan ve Ebu'l-Muğîre: İsnadda bu iki râvîden birinin sadece ismi, değerinin ise sadece künyesi zikredildiğinden sağlıklı bir bilgiye ulaşamadık.

Nevf el-Bekâlî'nin her ne kadar bazı sahabîlerden hadis aldığı, kaynaklarda zikri geçmişse de yukarıdaki rivayette herhangi bir sahabînin ismi zikredilmeden rivayet aktarıldığından, hadiste bir irsaldan bahsedebiliriz. Öte taraftan ikinci râvî olan İyas el-Bekâlî ile ilgili herhangi bir malumata rastlayamadık. Bu şekli ile rivayetin mevkûf, mürsel ve zayıf olduğunu ifade edebiliriz.

2.4.18. On Üçüncü Varyant (Ubey b. Ka'b veya Ensar'dan Biri)

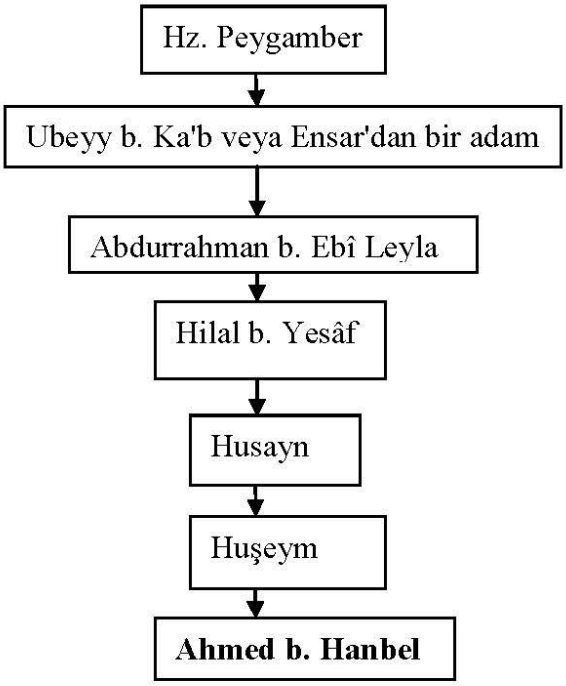
Sadece Ahmed b. Hanbel'de geçen on üçüncü varyantın hadis metni şöyledir: Ubey b. Ka'b veya Ensârdan biri, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Kim İhlâs sûresini okursa, sanki Kur'an'ın üçte birini okumuş gibidir.*"[938]

---

[937] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXX/65.

[938] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XXXV/197 (Şuayb el-Arnavut, صحيح لغيره وهذا اسناد رجاله ثقات demiştir.).

Tablo 21 İhlâs Sûresi (XIII.Varyant-Ubey b. Ka'b veya Ensar'dan Biri)

2.4.18.1.İsnadın Râvîleri

Rivayet, Ebu'l-Munzir lakabı ile maruf, kıraat ve ilmi ile meşhur olan Ubey b. Ka'b kanalı ile gelmektedir. Râvî, şüphe duyduğundan "ensardan bir adam" kaydını da koymuştur. Fakat bunun kim olduğu ile ilgili bir malumata sahip değiliz.

a- Abdurrahman b. Ebî Leyla: Daha önce zikri geçmiş ve sıkâ olduğu belirtilmişti. 83 yılında vefat etmiştir.[939] Aralarında Ubey b. Ka'b'ın da bulunduğu birçok sahabîden rivayette bulunmuştur.[940]

b- Hilal b. Yesâf: Daha önce ismi geçmiş ve sıkâ olduğu belirtilmişti. Hilâl b. Yesâftan isnadda ismi geçen Husayn da rivayette bulunmuştur.[941]

c- Husayn (b. Abdirrahman): Her ne kadar sıka, sadûk, me'mûn olduğu bildirilmişse de el-Mizzî, Nesâî ve İbnu's-Salah'tan, râvînin ihtilata düştüğü bilgisi nakledilmiştir. Kendisinden Huşeym b. Beşîr rivayette bulunmuş[942],Hilal b. Yesâf'tan ise hadis almış ve 136'da vefat etmiştir.[943]

d- Huşeym: İsmi, Huşeym b. Beşir olan râvî, Husayn b. Abdirrahman'dan rivayette bulunmuştur. Zuhrî'den de hadis aldığı ancak sahîfesinin kaybolduğu belirtilmiştir. Kendisi hakkında hıfzının bozulmadığı ve birçok ta'dîl edici ifadenin yanı sıra tedliste bulunduğu da belirtilmiş ve 183'te vefat etmiştir.[944]

İsnad zincirindeki râvîlere bakıldığında, bunların adalet açısından bir kusurları zikredilmemişken, zapt ile ilgili (ihtilat ve tedlîs) bazı çekincelerin olduğu görülmektedir. Her ne kadar ittisal ile ilgili bir problem mevzu bahis değilse de, rivayetin sıhhat şartlarında bir halelden söz edebiliriz. İsnadda yer alan "Ensardan bir adam" kaydının olması, bize göre mutlak manada bir zaaf alameti değildir. Bu durum başka bir açıdan, râvînin hadisin isnadını doğru aktarma hassasiyetinden de

---

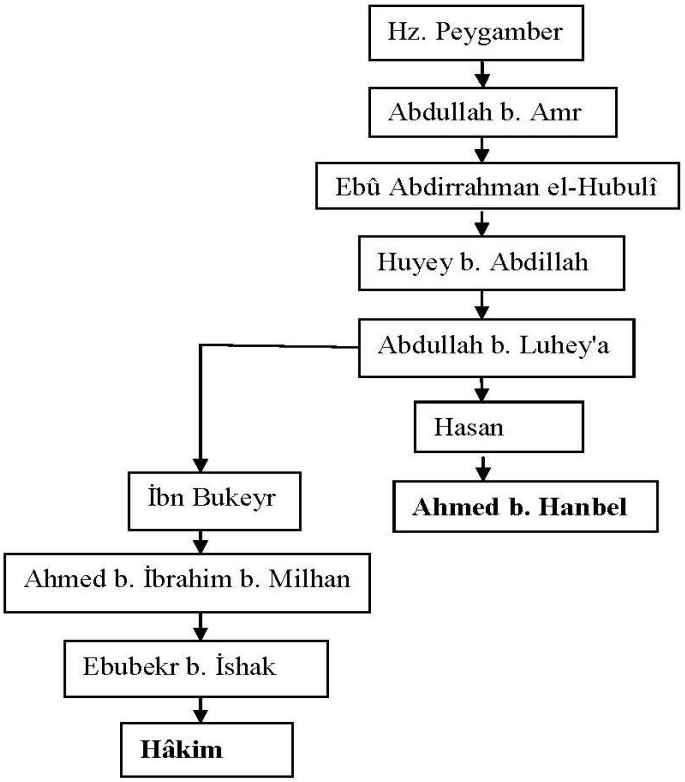
939 el-Kelâbâzî, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I/459.
940 el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXVII/372.
941 İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, IX/72; Buhârî**, et-Târîhu'l-Kebîr**, VIII/202.
942 el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VI/519; el-Halebî, **el-İğtibât Bimen Rumiye Mine'r-Ruvvâti Bi'l-İhtilât**, I/88; ez-Zehebî, **el-Muğnî Fi'd-Du'afâ**, I/177.
943 el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VI/519.
944 el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, XXX/272; İbn Hacer, **Tabakâtu'l-Müdellisîn**, I/47.

kaynaklanmış olabilir. Rivayetin muhtevasının diğer hadislerle farklılık arz ettiği de gözden kaçmamaktadır. Meşhur rivayetlerde İhlâs sûresi, "Kur'an'ın üçte birine denk" olarak ifade edilmişken yukarıdaki rivayette, bu sûreyi okuyanın "sanki Kur'an'ın üçte birini okuumuş olacağı" bilgisi bulumaktadır.

2.4.19. On Dördüncü Varyant (Abdullah b. Amr)

Ahmed b. Hanbel ve el-Hâkim'de geçen on dördüncü varyantın hadis metni şöyledir: Abdullah b. Amr, Ebû Eyyub el-Ensârî'nin bir mecliste şöyle dediğini nakletti: "*Sizden biri, her gece Kur'an'ın üçte birini okuyamaz mı? Oradakiler, "Buna güç yetirebilir miyiz?" dediler. Ebû Eyyub "İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte biridir," dedi. Ebu Eyyub'u işiten Hz. Peygamber, "Ebû Eyyub, doğru söyledi,*" buyurdu. [945]

Tablo: 22 İhlâs Sûresi (XIV. Varyant-Abdullah b. Amr)

[945] Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XI/184 (Şuayb el-Arnavut, Huyey ve İbn Lahî'a'dan dolayı isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.); Hâkim en-Nîsaburî, **el-Müstedrek**, III/460.

2.4.19.1. Ahmed b. Hanbel'in Râvîleri

Rivayet, sahabî olan Abdullah b. Amr kanalı ile gelmektedir.

a- Ebû Abdirrahman el-Hubulî: İsmi, Abdullah b. Yezîd'dir. Abdullah b. Amr'dan rivayette bulunmuştur.[946]Yahya b. Main, el-İclî ve İbn Hibban, onun tabiundan ve sıkâ olduğunu belirtmişlerdir.[947]

b- Huyey b. Abdillah: Ebû Abdirrahman el-Hubulî'den hadis alan râvî için Buhârî, فيه نظر demiştir.[948] Kendisinden Leys ve İbn Vehb rivayette bulunmuştur. Ahmed b. Hanbel احاديثه مناكير; Yahya b. Main ليس به بأس;[949] Nesâî, ليس بالقوي ; İbn Adiy أرجو أنه لا بأس به إذا روى عنه ثقة şeklinde nitelemişlerdir. 143'te vefat etmiş, kendisinden İbn Lahî'a da rivayette bulunmuştur.[950] Sıkâ olduğunu söyleyenler de vardır.[951]

c- Abdullah b. Lahî'a: 174'te vefat ettiği belirtilen râvînin[952] tedliste bulunduğu belirtilmiştir.[953] Vefatından önce kitapları yanmıştır.[954] Ahmed b. Hanbel, onu zayıf kabul etmiş, Yahya b. Main ise, hakkında عبد الله ابن لهيعة ليس حديثه بذلك القوى demiştir. Ebû Hâtim, zayıf olduğunu lakin hadislerinin itibar için alınabileceğini belirtmiştir.[955] İbn Hacer, sadûk olduğunu kitaplarının yanmasından sonra ihtilatta bulunduğunu belirtmiştir. İbnu'l-Mubarek ve İbn Vehb'in kendisinden rivayeti diğerlerine göre daha sağlamdır.[956]

---

[946] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/226.
[947] İbn Hibban, **es-Sıkât**, V/51; İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/197; el-İclî, **Marifetu's-Sıkât**, II/66.
[948] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, III/76.
[949] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, III/271.
[950] el-Mizzî, **Tehzîbu'l-Kemal**, VII/488.
[951] İbn Hibban, **es-Sıkât**, VI/235.
[952] Buhârî, **et-Târîhu'l-Kebîr**, V/182; **ed-Duafau's-Sağîr**, I/69; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn,** II/136; İbn Hibban, **Kıtâbu'l-Mecrûhîn**, II/11.
[953] Suyûtî, **Esmau'l-Müdellisîn**, I/66.
[954] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/145.
[955] İbn Ebî Hatim, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, V/145.
[956] İbn Hacer, **Takrîbu't-Tehzîb**, I/319.

d- Hasan: İsmi, el-Hasen b. Musa el-Eşyeb olan râvî, Ahmed b. Hanbel'in şeyhlerindendir. Kendisi, İbn Lahî'a'dan da rivayette bulunmuştur. 209'da vefat etmiştir. Yahya b. Main, sıkâ; Ebû Hâtim, sadûk olduğunu belirtmiştir.[957]

Ahmed b. Hanbel'in bu rivayeti ile ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Râvîlerden bir kısmı ile ilgili kaynaklarda bazı çekinceler olduğu görülmektedir. Huyey b. Abdillah ve İbn Lahî'a ile ilgili sıka olmadıkları münker hadis rivayetinde bulundukları ve zayıf oldukları belirtilmiştir. İsnadda herhangi bir inkita ise görünmemektedir. İsnad analizi açısından rivayetin, zayıf hadis mertebesinde olduğunu söyleyebiliriz. Burada farklı bir metinle geçmiş olsa da Ebû Eyyub'un İhlâs sûresinin fazileti ile ilgili rivayetleri daha önce geçmişti. Bu nedenle Ebû Eyyub'un rivayeti Hz. Peygamber'den duymuş olması ve duyduğunu arkadaşları ile paylaştığı bir ortamda Hz. Peygamber'in de buna şahit olması ve Ebû Eyyub'un söylediklerini tasdik etmesi güçlü bir ihtimal olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla İhlâs sûresi ile ilgili diğer rivayetlerin ortak paydası olan İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu kısmı, bu rivayette de korunmuş olmaktadır.

Buraya kadar İhlâs sûresinin faziletine dair rivayetlerin isnad incelemesini yapmış bulunmaktayız. Bazı alimlere göre İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu rivayeti mütevatirdir. Örneğin Suyûtî, "İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir," hadisini, mütevatir olarak kabul etmiştir. Suyûtî, bu hadis'in rivayet varyantlarını şöyle sıralamıştır: Buhârî, Ebu Saîd'den; Müslim, Ebu'd-Derdâ ve Ebû Hureyre'den; Tirmizi ve Nesâî, Ebû Eyyub'dan; Ahmed b. Hanbel, Ubey b. Ka'b, İbn Amr, Ümmü Külsüm b. Ukbe b. Ebî Muayt'tan; Ebû Ya'lâ, Enes'ten; Bezzâr, Cabir b. Abdillah'tan; Taberânî, Sa'd b. Ebî Vakkas, İbn Ömer, İbn Mesud ve Muaz b. Cebel'den; Ebû Ubeyd, Fedâilu'l-Kur'an'da İbn Abbas'tan; el-Beyhakî, Sünen'inde Katâde'den nakletmiştir.[958]Kettani de, İhlâs sûresinin, Kur'an'ın üçte birine denk olduğu ile iligili rivayetin mütevatir olduğunu söyleyenlerin olduğunu belirtmiştir. Kettani'ye göre İhlâs sûresinin faziletini konu alan rivayetler şu sahabîlerden aktarılmıştır: Ebû Said, Ebu'd-Derdâ, Ebû Hureyre, Ebû Eyyub, Ebû Mesud, Ubey b.

---

[957] İbn Hacer, **Tehzîbu't-Tehzîb**, II/279.
[958] Bkz. Suyûtî, **el-Ezhâru'l-Mutenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mutevâtira**, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996, s. 61.

Ka'b, İbn Amr, Ummu Kulsum binti Ukbe, Enes, Câbir, Sad b. Ebî Vakkas, İbn Ömer, İbn Mesud, Muaz b. Cebel, İbn Abbas, Katade, Ali, Numan b. Beşîr, Ka'b b. Acre (Acure), Ömer b. Hattab.[959]Her ne kadar bu alimler, rivayetin mütevâtir olduğunu söylemişlerse de kanaatimizce, isnadda bulunan bazı râvîlerin yeterli güvenilirlik derecesinde olmaması sebebiyle söz konusu rivayet tevâtür derecesine çıkamamıştır. Öte taraftan mütevâtir olan bir hadisin, isnâd incelemesine ihtiyaç duyulmayacak kadar güvenilir olması gerekmektedir. Oysa burada isnâd incelemesine ihtiyaç duyulması bu genel kuralın ihlali manasına gelmektedir.

Sonuç olarak İhlâs sûresinin faziletine dair rivayetlerin hemen hemen her muhaddis tarafından nakledildiğini söyleyebiliriz. On dört varyantla nakledilen bu rivayetlerde, isnadların ortak ve ayrışan râvîleri ile birlikte yaklaşık yüz râvî ile ilgili bilgileri aktarmış bulunmaktayız. Bu varyantların isnad analizlerini topluca değerlendirdiğimizde ise, "İhlâs sûresi Kur'an'ın üçte birine denktir," rivayetinin sahîh hadis mertebesinde olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte, bazı isnadlarda râvîlerin zabt problemi yaşadıkları, birkaç râvînin bilgilerine ulaşamadığımızı ve bazı tarîklerinin cerh-ta'dil ilmi açısından problemli olduğunu da belirtmemiz gerekir. Ayrıca İhlâs sûresi ile birlikte zikredilen Mülk, Zilzâl ve Kâfirûn sûreleri ile ilgili rivayetlerin isnadlarının problemli olduğunu, dolayısıyla sahîh olmadıklarını özellikle vurgulamamız gerekmektedir.

2.5. DEĞERLENDİRME

Buraya kadar Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin muhtevası ile bazı rivayetlerin isnâd incelemesini yapmış bulunmaktayız. Söz konusu rivayetlerle ilgili şu tespitleri yapmak mümkündür:

1- Terğîb, terhîb ve fedâil-i a'mal rivayetleri ile ilgili muhaddislerin genel tavrını ve bakış açılarını irdelemekte yarar vardır. Muhaddislerin genel manada fedâil-i a'mal ile ilgili rivayetler konusunda mütesâhil davrandıklarını söyleyebiliriz. Özellikle ilk dönemlerde Abdurrahman b. Mehdî'den (ö.198/813) aktarılan şu

[959] Kettani, **Nazmu'l-Mutenâsir fi'-Hadîsi'l-Mütevâtir**, thk. Şeref Hicazî, Daru'l-Kütübi's-Selefiyye, Mısır, tsz., s. 112.

ifadeler de mütesâhil hadisçiliğin tarihi arka planını göstermektedir:"Hz. Peygamber'den helal, haram ve ahkâm konuları ile ilgili rivayette bulunduğumuzda, isnadları inceler râvilerini eleştirirdik. Fakat fedâil-i a'mal, sevab ve ikab konuları ile ilgili rivayetleri naklettiğimizde müsamahalı davranırdık."[960] Kimi alimler, "Fedâil-i a'mal ile ilgili zayıf rivayetlerle amel edilmesinde ittifak vardır (والضعيف يعمل به في فضائل الأعمال اتفاقا) " ifadeleri ile konu ile ilgili bir ittifaktan bahsetmişken,[961] kimileri "Zayıf hadisle akâid ve ahkâm konularında ihticâc edilmez, fakat kıssalar, fedâi-i a'mal, terğîb ve terhîb konularında amel edilir (أن الضعيف لا يحتج به في العقائد والأحكام ويجوز روايته والعمل به في غير ذلك كالقصص وفضائل الأعمال والترغيب والترهيب)"[962] görüşünü savunmuşlardır. Daha başka alimlere göre ise, zayıf hadis ile amel konusunda üç farklı görüş bulunmakta ve bunlar şöyle sıralanmaktadır: 1- İster ahkâm konusunda, ister fedâil ile ilgili olsun, zayıf hadisle amel edilmez, 2- Zayıf hadis, insanların re'yinden daha değerlidir ve mutlak manada amel edilir, 3- Fedâile dair rivayetler ile belli şartlar dahilinde amel edilir.[963] Kanaatimizce Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetler, Kur'an tilavetini ön plana çıkaran, daha çok terğîb içerikli rivayetler olduğundan ve fedâil-i a'mal üst başlığı içerisinde değerlendirilebileceğinden, bu bölümler içerisinde sahîh hadislerin yanı sıra çok sayıda zayıf ve belli ölçüde mevzû hadis de dâhil olmuştur. Fedâilu'l-Kur'an'a dair rivayetlerin ister mütekaddimun olsun, isterse de müteahhirun olsun hemen her hadis kitabı içerisinde yer almasında yukarıda bahsi edilen mütesâhil hadisçiliğin etkisi küçümsenemez.

2- Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin bütünü âhâd haberlerdir. Her ne kadar İhlâs sûresi ve yedi harf[964] ile ilgili rivayetlerin mütevâtir olduğu iddia edilmişse de bunu kabul etmek mümkün görünmemektedir. Zira mütevâtir haber, subûtu kat'i olan haber demektir. Bir hadisin sıhhatini araştırma ihtiyacı hissediliyorsa, burada bir

---

[960] ez-Zerkeşî, **en-Nüket Ala Mukaddimeti İbn Salah**, thk. Zeynulabidin b. Muhammed, Edvâu's-Selef, Riyad 1998, II/308; ayrıca bkz. Suyûtî, **Tedrîbu'-Râvî**, s. 256.

[961] Nuruddin Ali b. Muhammed (Aliyyu'l-Kârî), **el-Esrâru'l-Marfû'a Fi'l-Ahbâri'l-Mevdû'a**, thk. Muhammed b. Lütfi, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut 1981, s. 305.

[962] ez-Zerkeşî, **en-Nüket Ala Mukaddimeti İbn Salah**, II/308.

[963] el-Kâsimî, **Kavâ'idü't-Tahdîs**, s. 113.

[964] "Yedi Harf" ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Çalışkan, **Kur'an'ın Nüzûlu ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-seb'a) Meselesi**, ÇÜİFD c. 5, sayı, 1, 2005, s. 216-220; Abdulhamit Birışık, **es-Seb'u'l-Mesânî**, DİA, XXXVI/261-262; Yavuz Köktaş, **Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler,** İnsan Yay., İstanbul 2014, s. 373-374.

katilikten söz edilemez. Zira araştırma/nazar neticesinde varılan kanaat, zannî olmaktan öteye geçemeyecektir. Dolayısıyla böyle haberlerin subûtunun katiliğini iddia etmek doğru değildir.

3- Fedâilu'l-Kur'an bölümleri içerisinde hakkında sahîh rivayet vârid olan sûre ve ayetler bulunmaktadır. Bunlar içerisinde özellikle isnâd incelemesini yaptığımız Fâtiha, Bakara sûresinin son iki ayeti ve İhlâs sûresi ile muhaddislerin sahîh olduğunu belirttikleri Zehrâveyn (Bakara ve Âl-i İmrân), Âyetu'l-Kürsî ve Muavvizeteyn sûrelerini saymak mümkündür. Konu ile ilgili farklı görüş beyan eden alimler de bulunmaktadır. Mesela İbn Teymiyye'ye göre (ö.728/1327) hakkında sahîh hadis olduğu bilinen sûreler Fâtiha, Âyetü'l-Kürsî, Bakara'nın son iki ayeti, Muavvizetan/Muavvizeteyn ve İhlâs[965] sûreleri iken; İbn Kayyım el Cevziyye'ye (ö.751/1350) göre Fâtiha, Zehraveyn (Bakara ve Âl-i İmrân), Âyetü'l-Kürsî, Bakara suresinin son iki ayeti, "Bakara sûresinin okunduğu eve şeytan yaklaşamaz" hadisi, "Kim Kehf sûresinin evvelinden on ayeti okursa, Deccal'ın fitnesinden korunmuş olur," hadisi, İhlâs sûresi ve Muavvizeteyn sûreleridir.[966]

4- Fedâilu'l-Kur'an bölümleri içerisinde faziletinden bahsedilen En'am, Hûd, Yâsîn, Secde, Mülk, Zilzâl, Kâfirun, Nasr sûreleriyle ilgili rivayetler sahîh değildir. Bu rivayetlerin, isnadında yer alan râvîler adalet ve zapt açısından yeterli güvenilirlik düzeyinde değildir.

5- "Kim falan sûreyi okursa, ona şu kadar sevap verilir," şeklindeki rivayetlerin Hz. Peygamber adına uydurulmuş rivayetler olduğu, uyduranların bir kısmının bu fiilerini ikrâr ettikleri, vaz' sebebi olarak da Hz. Peygamber (sav) aleyhine değil; lehine hadis uydurdukları belirtilmiştir.[967]

6- Kütüb-i Tis'a musannefâtı içerisinde özellikle Dârimî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümündeki rivayetler, hem isnâd hem de metin açısından ciddi anlamda problemler barındırmaktadır. Bu rivayetlerin önemli bir kısmını ihtiyatla karşılamak

---

[965] İbn Teymiyye, **Minhâcu's-Sunne**, VII/434-435.
[966] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menâru'l-Munîf**, s. 113.
[967] İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menâru'l-Munîf**, s. 114.

gerekmektedir. Hatta söz konusu bölüm içerisinde yer almasına rağmen mevzû olarak kabul edilen hadisler de mevcuttur.[968]

7- Üçüncü bölümde daha ayrıntılı biçimde değineceğimiz gibi özellikle Sa'lebî (ö.427/1035), Vahidî (ö.468/1075), Zemahşerî (ö.538/1144) ve Beydavî'nin (ö.591/1388), tefsirini yaptıkları sûrenin bazen evvelinde bazen de sonunda zikrettikleri rivayetler mevzu rivayetlerdir.

8- Fedâilu'l-Kur'an bölümü içerisinde yer alan bazı rivayetlerin özellikle dil ve uslûb bozukluğu (rekâket) açısından irdelenmesi gerekmektedir. Zira Fedâilu'l-Kur'an bölümlerindeki bazı hadis metinleri, Cevâmi'u'l-Kelim olan Hz. Peygamber'in sahîh hadislerde kullandığı uslûbuna uymamaktadır. Söz konusu rivayetlerdeki uslûba dikkat çeken İbn Kuteybe de, Kussâsın avamı uydurdukları münker haberlere cezbetmek üzere, akıl dışı ve kalbi hüzünlendiren örneklere başvurduklarını belirtmiştir.[969]Metin açısından şu rivayeti ele alalım: "*Kim cuma gecesi Duhân sûresini okursa, bağışlanmış olur ve iri gözlü huriler ile evlendirilir."*[970] Kanaatimizce rivayetle ilgili bazı sorular sorulması gerekmektedir. Örneğin bir sûrenin kıraat edilmesi, günahların bağışlanması için yeterli midir? Sûreler içerisinde Duhân sûresinin seçilmiş olması neye binâendir? İslam, bir bütün olarak hayatı kuşatan, iyiliği yüceltip, kötülüğü önlemeyi hayatın her safhasına taşıyan, nefis ile mücadeleyi, bireysel ve toplumsal sorumlulukları salık veren, bedeni ve mali ibadetleri önemseyen bir dindir. Bir sûrenin sadece okunmasıyla günahların bütününün bağışlanması ise, mezkûr hususlara uygun düşmemekte, dolayısıyla söz konusu rivayetteki dil ve uslûb, Hz. Peygamber'in genel tavrına ve konuşma biçimine uymayan bozukluklar içermektedir. Nitekim Suyûtî, bu rivayeti mevzû hadisler içerisinde zikretmiştir.[971]

Konu ile ilgili şu rivayet de örnek olarak verilebilir. Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:*"Kim günde iki yüz defa İhlâs sûresini okursa, üzerinde bir*

---

[968] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, II/726; krş. bkz. Suyûtî, **el-Leâliu'l-Masnû'a**, I/215.
[969] Takiyuddin Ahmed b. Abdilhalim İbn Teymiyye, **Ehâdîsu'l-Kussâs**, thk. Muhammed b. Lütfi es-Sabbâğ, el-Mektebü'l-İslâmî, Beyrut 1985, s. 10 (Muhakkikin mukaddimesi).
[970] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, II/726.
[971] Suyûtî, **el-Leâliu'l-Masnû'a**, I/215.

borç olması durumu hariç, elli senelik günahları affolunur."[972] İki yüz defa İhlâs sûresinin okunması, elli yıllık günahlarının hepsinin silinmesine nasıl vesile olabilmektedir? Söz gelimi İhlâs sûresi, neden yüz veya yüz elli değil de iki yüz veya neden kırk veya altmış yıl değil de elli yıllık günahları silebilmektedir. Bu rivayet metninde kullanılan dil, ilk bakışta bile Hz. Peygamber'e aidiyeti hususunda şüpheleri gündeme getirmektedir. Nitekim, Suyûti (ö.911/1505) bu rivayeti, mevzû hadisler içerisinde değerlendirirken,[973]eş-Şevkânî (ö.1250/1834) aynı şekilde, bu rivayeti metni aynı olmak üzere "Ona bin beş yüz sevap yazılır," ziyadesiyle aktarmakta ve isnadında Hâtim b. Meymûn bulunduğunu, dolayısıyla mevzû olduğunu bildirmektedir.[974]

9- Sayısı az da olsa konu ile ilgili rivayetlerin bir kısmının, tarihi vakıaya uygun olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Burada vakıaya uygunluktan kastettiğimiz, Hz. Peygamber döneminde mevcut olmayan, ancak sonraki dönemlerde var olan hâdiselerin hadis metinlerinde yer almasıdır. Konunun vuzûha kavuşması bakımından şu rivayeti zikretmek yerinde olacaktır: Ebu Umâme'den şu rivayet nakledilmiştir: "*Kur'an'ı okuyunuz. Astığınız mushaflar (* لا يغرنكم هذه المصاحف المعلقة *), sizleri aldatmasın. Allah, içinde Kur'an bulunan bir kalbe azab etmez.*" [975] Rivayette görüldüğü gibi "Asılan mushaflardan"dan bahsedilmektedir ki bu, kuvvetle muhtemel Kur'an'ın cem' ve istinsâh edilmesinden sonra yaygınlık kazanan ve birçok kişide mevcut olduğunu kestirebileceğimiz, sahabe-tabiûn dönemine tekabül etmektedir. Tarihi veriler ışığında bilmekteyiz ki, Hz. Peygamber (sav) döneminde henüz tekevvün etmiş bir mushaf mevcut değildi. Dolayısıyla bu rivayeti, sahabî Ebû Umame'nin Hz. Peygamber'den görüp nakletmiş olması, tarihi verilere aykırıdır.

10- Fedâilu'l-Kur'an'a dair rivayetlerin sahîh olup olmadığını anlamak üzere temel bir sıhhat ölçüsü olarak bu metinlerin Kur'an'ın ilgili ayetlerine arzedilmesi gerekmektedir. Genel manada Kur'an'a baktığımızda, herhangi bir sûre veya ayetin

---

[972] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/168.
[973] Suyûtî, **el-Leâliu'l-Masnû'a**, I/218.
[974] eş-Şevkânî, a.g.e., s. 304.
[975] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 1, II/709.

özellikle okunması sarîh olarak verilmemekte hatta Kur'andan kolayına gelenin[976] okunması tavsiye edilmektedir. Öte taraftan -üçüncü bölümde daha ayrıntılı değineceğimiz gibi- Kur'an/vahy ifadesi ile birlikte tedebbürü zikreden ayetler[977] nazar-ı itibara alındığında, okunacak herhangi bir sûre veya ayetin tedebbürü merkeze alarak okunması emredilmiş olmaktadır. Bu sebeple, hangi sûre veya ayetler okunursa okunsun tedebbür ile okunmalı, ne kadar okunduğundan çok, nasıl okunduğu üzerinde durulmalıdır.

11- Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde merfû'/müsned olarak gelen rivayetlerin yanında, bazı zatların deneyim, tercih ve söylemlerinin yer aldığı çok sayıda rivayet bulunmaktadır. Mevkûf veya maktû' haberler ile bazı zatların fiilî tecrübeleri, Hz. Peygamber'in ağzından çıkmış bir hadis katiyetinde anlaşılmamalı ve teşmil edilmemeli, başka bir ifade ile bunlar hadisin yerine ikâme edilmemelidir. Örneğin Zirr b. Hubeyş'in şöyle dediği nakledilmiştir:"*Kim geceyi ihya etmek niyetiyle Kehf sûresinin son kısmını okursa, geceyi ihya etmek üzere uyanır.* Abde dedi ki: Tecrübe ettik ve böyle olduğunu gördük." [978]Dârimî'de geçen bu rivayet, isnadını bir tarafa bırakırsak muhtemeldir ki, rivayeti aktaran Zirr ile Abde'nin bir tecrübesini konu almaktadır. Ancak bu durum, söz konusu sûrenin ilgili kısmı okunduğunda, vakıanın mutlak olarak bu şekilde tezâhür edeceği zehâbına bizi götürmemeli, şahsi bir tecrübe ve kanaat olarak değerlendirilmelidir.

12- Belli sayıda ayet okumaya dair olan rivayetler, (Elli, yüz, iki yüz, beş yüz ayet) sahîh değildir. Bunlar, "Küçük bir amel karşılığında büyük mükâfat vadeden" rivayetler grubuna dahil edilebilir ki, bu tür haberlerin sahîh olamayacağı belirtilmiştir.[979] Örneğin Tirmizî'de vârid olan "*Kim geceleyin Duhân sûresini okursa, yetmiş bin melek sabaha kadar ona istiğfar talebinde bulunur,*"[980] rivayeti, burada örnek olarak zikredilebilir. Hemen belirtelim ki, bazı alimler tarafından bu

---

[976] **Müzzemmil**, 73/20.
[977] **Nisâ**, 4/82; **Mü'minûn**, 23/68.
[978] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, II/724.
[979] Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 257-259; Ahmet Keleş, **Hadislerin Kur'an Arzı**, s.212.
[980] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, V/162.

rivayet zayıf[981]bazılarına göre ise, mevzû olarak değerlendirilmiştir.[982]Allah'ın fazl ve kereminden istediği kişiye istediği kadar mükâfat verebileceği herkesin malumudur. Ancak konumuz Hz. Peygamber'e isnadı meşkûk olan bazı rivayetlerden hareketle nevzuhur bir Kur'an tasavvurunun yanlış temellere oturtularak inşa edilmesi meselesidir. Zira bir sûrenin muhtevasını dikkate almayıp sadece kıraat edilmesi neticesinde büyük ecir elde edileceği düşüncesi, Kur'an ile kurulan irtibatın yüzeyselliğini de beraberinde getirecektir.

[981] Bkz. İbnu'l-Arabi el-Mâlikî, **Âridatu'l-Ahvezî**, XI/15.
[982] Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **el-Mevzûât**, I/180.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN OLUŞTURDUĞU KUR'AN TASAVVURU

Bu bölüme kadar Fedâilu'l-Kuran kavramı, muhtevası, mahiyetiyle ilgili tartışmalar ile bazı sûrelerin faziletiyle ilgili rivayetlerin isnad incelemesini yapmış bulunmaktayız. Bu bölümde tartışmak istediğimiz konu ise, "Kur'an tasavvuru" eksenli bir tartışma olacaktır.

Kur'an tasavvurundan kasdettiğimiz ise, bütün yönleri ile Kur'an'ı tanımlayabileceğimiz bir çerçeve olmaktan öte, Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri ile daha sıkı ilişkili olduğunu düşündüğümüz, Kur'an'ın okunma/tilavet/kıraat biçimleri ve yansımaları temelinde olacaktır. Konuyu bu şekilde sınırlamamızın temel nedeni, Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde zikredilen rivayetlerin, bazı sûre ve ayetlerin okunmasını ön plana çıkarmış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle Kur'an tasavvurlarının çerçevesini ve buna yönelik araştırmayı, Kur'an okumanın temel vasıfları üzerinde yoğunlaştırmanın daha uygun olacağı kanaatine vardık.

Bu bölüm, önemli bir problem olarak gördüğümüz ve günümüz Müslümanının da temel bir problemi olarak değerlendirdiğimiz Kur'an algısı ve bu algının tarihsel sebeplerini tesbit etmeye dönük bir giriş olarak da değerlendirilebilir. Bu durumda bazı sorulara cevap bulunması gerekmektedir. Öncelikle okuma ve anlama merkezinde, vahy bize nasıl bir Kur'an tasavvuru sunmaktadır? Kur'an'ın okunmasını emreden birçok ayet bulunduğuna göre bu okumanın temel nitelik/leri ne

olmalıdır? Bu ve benzeri sorulara, Kur'an'ın kendi iç bütünlüğü içerisinde cevap aramaya çalışacağız. İkinci olarak, Hz. Peygamber (sav) ve sahabe döneminde, hayata akseden bütün pratikleri ile Kur'an algısının çerçevesi nasıldı? Hz. Peygamber'in talebeleri olan sahabîlerin Kur'an'a bakışları, Kur'an'ı algılama biçimleri ve bu yöndeki tutumları nasıl şekillenmişti? Üçüncü olarak, bazı hadis musannifleri tarafından müstakil birer bölüm olarak ele alınan Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, nasıl bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık etmektedir? Bu bölümlerdeki rivayetlerin oluşturduğu Kur'an tasavvuru nasıl bir tasavvurdur ve rivayetlerin dili ile Kur'an'ın ana teması arasında bir uyuşmazlık söz konusu mudur? Dördüncü olarak, günümüzde mevcud olan Kur'an tasavvur/ları nasıl bir tasavvurdur? ve bu tasavvurun vahyin ve sünnetin inşa etmek istediği Kur'an anlayışından farklılaşan yönleri ve sapmaları nelerdir? Kanaatimizce bu kritik soruların yanıtlanması durumunda konu açıklığa kavuşmuş olacaktır.

Öncelikle, "Kur'an okuma" ifadesinin bir mahiyet ve içerik analizine tabi tutulması gerekmektedir. Bilindiği üzere pek çok ayette Kur'an okumanın önemine işaret edilerek bu yönde tavsiyelerde bulunulmuştur. Yine pek çok ayette Kur'an okumanın mü'minlerin temel vasıflarından biri olduğuna işaret edilmiştir.[983] Kur'an okuma düzeyleri üzerine yapılan bir araştırma neticesinde varılan sonuçları burada zikretmekte fayda görüyoruz. Buna göre Kur'an okuma düzeyleri üç kategoride değerlendirilmiştir ki bunlar, "fiilî okuma", "zihnî/tedebbüren okuma" ve "lafzi/teberrüken okuma"dır.[984]

Konu ile ilgili Münteha Maşalı şunları zikretmektedir: "Fiilî okuma, Kur'an'ın bizim için canlı metin olması halini ifade eder ki, Kur'an okumadan da kasıt, esas itibariyle bu tarz bir okumadır. Zira fiilî okuma, Kur'an ile kurulacak ilişkinin sadece teorik ve imani planda değil, içselleştirilerek ve hayata aksederek okunmasına tekabül eder. İkinci okuma çeşidi zihnî/tedebbüren okumadır. Kur'an'dan istenilen istifadenin sağlanabilmesi onun tedebbür ve anlama merkezli bir anlayışı zorunlu kılmaktadır. Üçüncü okuma biçimi teberrüken okumadır. Bu okuma

---

[983] **Enfâl** 8/2; **Zümer** 39/23.

[984] Münteha Maşalı, **Kur'an Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi**, Usul, 15 (2011/1), s. 76-77.

tarzında Kur'an'ın anlaşılarak ve zihnî bir ameliyye sürecinden geçirilerek okunmasından çok, onun kaynağına nisbetle yani Allah'ın kelamı olması yönüyle kalpte oluşan hissî/tecrübî bir faaliyet olarak gerçekleşir. Dolayısıyla burada anlam lafızda değil, kulağa gelen seste ve o sesin kalpte oluşturduğu duyguda tecelli eder."[985]

Zihnî ve amelî manada okunan Kur'an'ın, insanı değiştirip dönüştürmesi, onun anlaşılabilir ve uygulanabilir olmasının da bir delilidir. Kur'an'ın bu özelliği, sadece tarihin belli bir dönemindeki bir topluluk veya zaman kesiti için değil, bütün insanlık camiasını potansiyel muhatap alması ile ilişkilidir.

Kur'an'ın anlaşılabilen hikmet dolu bir kitap olması ile evrensel olması arasında kopmaz bir bağ bulunmaktadır. Kur'an, hangi coğrafya ve asırda bulunursa bulunsun, kendisini anlaşılmaya açan bir kitaptır. Bu nedenle, Kur'an'ın muhatap kitlesi, nâzil olduğu dönemdeki insanlar ile beraber bütün insanlıktır. Evrenselliğin altında yatan temel etmen, Kur'an ilkelerinin bütün insanlığın fıtratına hitap etmesidir. Bu ilkelerin bilinmesi ve uygulanması ise, doğru bir okuma tarzı ile doğrudan bağlantılıdır. Kur'an'ın insan ve coğrafya düzleminde evrensel oluşu hususu, ayetlerde zikredilmiştir. Bir ayette, Kur'an'ın öncelikle Hz. Peygamber (sav) ve kavmi[986] için, diğer bir ayette de Ummu'l-Kura (Mekke) ve *çevresindekileri* uyarması için gönderildiği belirtilmiştir.[987] Bir başka ayette bu evrensellik, bölgeyi işaret eden bir dil üzerinden değil, vahyin ulaştığı kimseler açısından ifade edilmiştir. En'am sûresindeki ayette konu ile ilgili şöyle buyurulmuştur: "*...Bu Kur'an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu...*"[988] Bir çok ayette Kur'an'ın bütün alemler için bir öğüt olduğu belirtilmiştir.[989]Dolayısıyla Kur'an'ın hitap alanı yerelden genele; belli bir coğrafyadan bütün dünyaya; geçmişten geleceğe uzanmaktadır. Ancak Kur'an'ın bu evrensel yönünün ortaya çıkması hiç şüphesiz doğru bir okuma ve anlama ile pratize edilmesine bağlıdır.

---

[985]Maşalı, a.g.m., s. 79,82-83, 88-89.
[986] **Zuhruf**, 43/44.
[987] **En'am**, 6/92; **Şûra**, 42/7.
[988] **En'am**, 6/19.
[989] **Kalem**, 68/52; **Müzzemmil**, 73/19; **Tekvîr**, 81/27.

Burada vahyin inşa etmek istediği Kur'an tasavvuru ile hadislerde çerçevesi çizilen sahîh Kur'an tasavvuruna geçmeden önce, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin nasıl bir Kur'an tasavvurunu beslediğini açıklamakta yarar vardır. Bu tasavvur ortaya konulduktan sonra, tarihsel süreç içerisinde söz konusu rivayetlerin Ulûmu'l-Kur'an, Tefsîr ve Hadis şerhlerinde nasıl anlaşıldığı ve yorumlandığı konusuna geçilecektir.

Daha önce ifade ettiğimiz gibi konu ile ilgili muhaddisler tarafından sahîh olarak kabul edilen rivayetlerin yanında, zayıf olan birçok rivayet de bulunmaktadır. Özellikle Kur'an'ı bir bütün olarak sunan, Kur'an okumanın, öğrenmenin, öğretmenin, ezberlemenin ve onu tekrar etmenin faziletinden bahseden rivayetlerin oluşturduğu Kur'an tasavvuru ile belli sûre ve ayetleri ön plana çıkararak bunları okumayı teşvik eden rivayetlerin oluşturduğu tasavvur birbirinden farklılık arzetmektedir. Belirtmek isteriz ki, aşağıda zikredilecek rivayetlerin önemli bir kısmının zayıf olduğu daha önce geçtiğinden ayrıca sıhhat durumlarına değinilmeyecektir. Dolayısıyla mücerred rivayet metinleri ve bu metinleri okuyanlarda oluşabilecek Kur'an algısına temas edilecek ve neticede, bazı sûre ve ayetlerin fazileti ile ilgili rivayetlerin nasıl bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık ettiği ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1- Sevâb Eksenli Kur'an Anlayışı: Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili vârid olan bazı rivayetlerde ve bazı muhaddislerin bâb başlıklarını isimlendirmelerinde Kur'an, sanki okunması ile sadece sevab kazanılan bir kitap olarak resmedilmektedir. Nitekim İbn Mâce ve Nesâî gibi bazı hadis musannıfleri, "Sevâbu'l-Kur'an" adı ile bâblar açmışlardır.[990]Bazı hadis musannıflarının bu isimle bir başlık açmış olmaları, onların bazı sûre ve ayetlerin okunmasını önceledikleri anlamına geldiği gibi, bu sûre ve ayetlerin daha çok sevâba vesile olma cihetini ön plana çıkardıklarının da bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu algıyı besleyen rivayetlerden biri, okunduğunda her bir harfine karşılık on sevabın verileceğini bildiren rivayettir.[991] Buna göre Kur'an ne kadar çok tilavet edilirse o kadar çok sevab elde edilecektir. Hemen ekleyelim ki, zaman içerisinde sevab eksenli bu Kur'an anlayışı, ağırlık kazanmış,

[990] İbn Mâce 33 **Kitabu'l-Edeb** 52, II/1242; Nesâî, 47 **Fedâilu'l-Kur'an/Sevâbu'l-Kur'an**, VII/244.
[991] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, V/175.

Kur'an'ın hayata, amele ve ahlaka dönüşmesinin önüne geçmiştir. Konu ile ilgili örnek verebileceğimiz bir diğer rivayet ise, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu bildiren hadistir.[992]Bu hadis, yanlış anlaşılmıştır. Zira hadisteki "üçte birine denk olma ifadesi (تعدل ثلث القرآن)" hadis metninde olmamasına rağmen zaman içerisinde, تعدل *ثواب* ثلث القران "Bu sûreyi okumak, Kur'an'ın üçte birinin *sevabına* denktir," şeklinde anlaşılmış ve üç İhlâs okuma, Kur'an'ın bütününü okumak olarak algılanmıştır. Bu anlayış, Kur'an'ın muhtevasını, nuzül amacını ve ortaya koyduğu dünya ve ahiret tasavvurunu ötelemiş ve onu adeta kendisi ile sadece sevabın elde edildiği bir kitap kimliğine dönüştürmüştür. Kur'an'ın bu şekilde okunmasının, Allah ile bir çeşit iletişim sağladığını, sevaba vesile olduğunu ve bu konuda bir tartışmanın olmadığını belirtmekle birlikte, sahîh Kur'an tasavvurunun "Sevab eksenli otantik bir kitap" bağlamında anlaşılmasının doğru olmadığı kanaatindeyiz.

Rivayetlerde özellikle belli oranların zikredilmiş olmasına da temas etmek gerekmektedir. Bu oranların zikredilmiş olmasının oluşturduğu algılardan biri, hakkında rivayet vârid olan sûrelerin, belirlenen oranlar dikkate alınarak okunması olmuştur. Örneğin rivayetlerde, Zilzâl sûresinin Kur'an'ın yarısına, Kâfirûn sûresinin dörtte birine, İhlâs sûresinin üçte birine,[993]başka bir rivayette Nasr sûresinin Kur'an'ın dörtte birine[994] denk olduğu belirtilmiştir. Bu rivayet metinlerini okuyan biri, Kur'an'ın dörtte biri olduğu belirtilen Zilzâl sûresini veya Kâfirûn sûresini okumakla yetinebilecek veya adı geçen sûreleri belli oranlarda okuduğunda Kur'an'ın bütününü okumuş olacağı zehâbına kapılabilecektir. Bu anlayış, Kur'an'ın belli sûrelerinin diğerlerinden daha farklı bir konumda olduğu düşüncesini besleyebilmekte ve hakkında herhangi bir oranın zikredilmediği sûrelerin okunup anlaşılması önünde bir engel teşkil edebilmektedir.

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bazı rivayet metinleri, ne kadar günah işlenirse işlensin, sadece bir sûreyi kıraat etmekle affedilmenin mümkün olduğunu ifade etmektedir. Şu rivayet metinlerine bakalım: "Kim Yâsîn sûresini okursa, Allah onun

---

[992]Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105; 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 1, VIII/164; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 259, I/556; Mâlik, 15 **Kitâbu'l-Kur'an** 6, I/208; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** XVII/106.

[993] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166.

[994] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 10, V/166.

bu okumasına karşılık, Kur'an'ı on defa okumuş gibi sevap yazar,"[995] "Kim Duhân sûresini geceleyin okursa, yetmiş bin melek onun için istiğfarda bulunur,"[996]"Kim Cuma gecesi, Duhân sûresini okursa bağışlanır,"[997]"Kim Âl-i İmrân sûresinin son kısımlarını okursa, geceyi ihya etmiş gibi kendisine sevap yazılır."[998] Bu rivayetleri okuyan kişi, söz gelimi Yâsîn sûresini bir defa okuduğunda Kur'an'ı on defa okumuş gibi sevab kazanacağını, her defasında Yâsîn sûresini başa dönerek okumanın daha "kârlı" bir amel olacağı düşüncesine varabilecek, neticede de Kur'an'ın geriye kalan kısımlarının ihmali ortaya çıkabilecektir. Bu tasavvur, sadece belli sûre ve ayetleri okumanın kişinin kurtuluşu için veya Kur'an'a karşı yükümlülüğün yerine getirilmesi için yeterli olacağı anlayışını zımnen içermektedir. Kanaatimizce bu Kur'an algısı, ileride temas edeceğimiz Kur'an ve sahîh sünnetteki Kur'an algısı ile uyuşmayan birçok yönü içermektedir.

2- Sûrelerin Yarıştırılması: Rivayetlerde özellikle bazı sûrelerin isimlerinin geçmiş olması, bu rivayetlerde ismi geçen sûrelerin farklı faziletleri barındırdığının bildirilmiş olması, tabiatı ile sûre ve ayetler arasında bir fazilet yarışının olduğu algısına sebebiyet vermiştir. Rivayetleri araştırdığımızda, Hz. Peygamber'in hayatta olduğu sahabe döneminde, bugün Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili yaptığımız tartışmaların, diğer bir ifade ile bir sûrenin herhangi bir sûreden üstün olduğu anlayışının o dönemde hakim olduğuna dair bir bilgiye rastlamamaktayız. Kanaatimizce Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini, vârid olduğu şartlar, canlı diyalog ortamı ve vahyin nâzil olmaya devam ettiği atmosfer ile beraber değerlendirmek, bizi daha sağlıklı neticelere ulaştıracaktır. Ancak mezkûr hususlar dikkate alınmadan -rivayet sahîh olsa bile- bir değerlendirme yapılırsa, başka bir ifade ile rivayetlerin sadece mücerred metinlerin dikkate alınması halinde bazı problemler gündeme gelebilecektir. Söz gelimi bu anlayış, rivayetlerde ismi geçen Fâtiha, Bakara, Âl-i İmrân, Kehf ve İhlâs gibi sûrelerin hem kendi aralarında bir fazilet yarışının başlamasına, hem de rivayetlerde ismi geçmeyen diğer sûrelere nazaran bu sûrelerin daha faziletli olduğu anlayışına sebebiyet verecektir. Örnek olmak üzere şu rivayetlere bakalım:

---

[995] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, V/162.
[996] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, V/163.
[997] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, V/160.
[998] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, II/723

"Kur'an'da otuz ayetlik bir sûre vardır ki bu sûre (Mülk), sahibine cennete girene kadar şefaat edecektir."[999] Başka bir rivayette, Abdullah b. Mesud'un şöyle dediği nakledilmiştir: "Seb'i-tivâl sûreleri, Tevrat gibidir; Mieyn sûreleri İncîl gibidir; Mesânî, Zebûr gibidir; geriye kalan sûreler ise Kur'an'ın faziletindendir."[1000] Bu rivayet metinlerini okuyan kişi, bazı sûrelerin kendisine dünya veya ahirette daha fazla fayda sağlayacağı düşüncesiyle, rivayetlerde ismi geçmeyen sûreleri ise zihnî arka planında daha alt bir derecede görebilecektir. Böylelikle sûreler arasında bir fazilet yarışını başlatmış olacaktır ki, bu anlayışın doğru olduğu kanaatinde değiliz. Zira bu anlayış, Kur'an'ı bütün sûre ve ayetleri ile bir bütün olarak görmekten uzaktır.

3-Parçacı Kur'an Tasavvuru: Rivayetlerde belli sûre ve ayetlerin okunmasının tavsiye edilmesi, bu sûrelerin ümmet nezdinde daha fazla meşhur olmasını da beraberinde getirmiştir. Söz konusu sûrelerin fazileti ile ilgili müstakil eserlerin vücûda gelmiş olması ile bazı müfessirlerin bu sûreler üzerinde daha fazla açıklama yapma ihtiyacını hissetmeleri, ilgili rivayetlerin hem entellektüel ilmi çevrede, hem de müslüman kamuoyundaki yansımaları olarak görülebilir.

Sünneti bir bütün olarak değerlendirmek ve sonrasında bir yargıya varmak temel ilkesel bir duruşu ifade ettiği gibi, Kur'an'ı da bir bütün olarak görmek gerekmektedir. Kanaatimizce bir ayeti siyâk-sibâkından ayırarak değerlendirmek, nasıl metodolojik bir hata ise, makro planda bir sûreyi veya bu sûrenin ayetlerini diğer sûrelerden ayrı değerlendirmek de o kadar problemlidir. Geldiğimiz noktada diyebiliriz ki, ilgili rivayetlerin etkisi ile parçasal bir Kur'an tilaveti ve anlayışı baskın hale gelmiş, bazı sûreler öncelenmiştir. Şu rivayetleri burada örnek olarak verebiliriz: "Bakara sûresini okuyunuz, onu almak/amel etmek bereket, terketmek ise pişmanlık getirir,"[1001]"Evlerinizi kabirlere çevirmeyiniz. İçinde Bakara sûresinin okunduğu eve şeytan girmez,"[1002]"Kim Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti geceleyin okursa bu ona kâfîdir,"[1003] "Kim Kehf sûresinin ilk on ayetini ezberlerse,

---

[999] İbn Mâce, 33 **Kitâbu'l-Edeb** 52, II/1244.
[1000] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, II/724.
[1001] Mislim, **Salâtü'l-Musâfrîn Ve Kasruhâ**, 252, I/553.
[1002] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2 V/157.
[1003] Mislim, **Salâtü'l-Musâfrîn Ve Kasruhâ**, 255, I/555; Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 4, V/159.

Deccal'dan korunmuş olur."[1004] Abdullah b. Mesud'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim Bakara sûresinin evvelinden dört ayeti, Âyetü'l-Kürsî ve ondan sonraki iki ayeti ile sonundan üç ayeti okursa, o gün şeytan ona ve ehline yaklaşamaz. Bu ayetler bir mecnûna okunduğunda kendine gelir "[1005] Rivayetlerin sayısını arttırmak mümkündür. Rivayetler birlikte değerlendirilmez, rivayetlerin vârid olma amacı ve işaret ettiği hedefi doğru tesbit edilmezse, söz konusu rivayetlerden hareketle, tilaveti belli sûrelere yoğunlaştırmak, dolayısıyla parçasal okuma kaçınılmaz hale gelecek, bu da sağlıklı bir Kur'an tasavvurunu engelleyebilecektir. Bu anlayışın bizce en mahzurlu tarafı, rivayetlerde sarîh olarak ismi geçmeyen bazı sûrelerin zihnî arka planda ikinci sınıf sûre olarak algılanması olacaktır. Söz gelimi Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde Saffât, Mutaffifîn, Tekvîr, İnfitâr ve Kâria gibi sûrelerin isimlerinin geçmemiş olması, bunların ismi geçen sûrelerden kategorik olarak daha alt bir yerde olduğu manasına gelmemelidir. Zira bu sûrelerde de Kur'an'ın temel konularından olan tevhîd ve Ahiret konusu işlenmektedir.

4- Sûre ve Ayetlerin Belli Gün ve Sayılarda Okunması: Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetler incelendiğinde, bazı sûre ve ayetlerin belli sayılarda, belli günlerde okunmasının tavsiye edildiği, muayyen gün ve muayyen sayılarda okunmasının çeşitli faydalarının konu edildiği görülecektir. Kur'an'ı belli sayılarla belli günlerde okumak ise, nisbî bir Kur'an-birey ilişkisini ifade etse de bazı sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Söz konusu rivayetlerden esinlenen biri, hayatın her evresinde olması gereken Kur'an'ı, belli günlere indirgemiş olacak, neticede de bazı duyguların tatmin edilmesi amacına matuf bir okuma gerçekleştirmiş olacaktır. Bu anlayışın ulaşacağı nokta ise, kanaatimizce özün şekle feda edilmesi olacaktır. Örnek olmak üzere şu rivayetlere bakalım: "Bakara sûresinin sonundaki iki ayetin üç gece okunduğu eve şeytan yaklaşamaz,"[1006] "Kim Kehf sûresinin evvelinden üç ayet okursa, Deccal'ın fitnesinden korunmuş olur,"[1007] "Yatmadan önce kim sağ tarafına uzanır ve İhlâs sûresini yüz defa okursa Allah, ona

---

[1004] Mislim, **Salâtü'l-Musâfrîn Ve Kasruhâ**, 257, I/555.
[1005] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/72.
[1006] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 4, V/160.
[1007] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 6, V/162.

sağ tarafından Cennet'e gir, diyecektir."[1008] "Cuma günü Hûd sûresini okuyunuz."[1009] Mekhûl'un şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim Âl-i İmrân sûresini cuma günü okursa, melekler akşama kadar ona dua ederler"[1010] Ebû Said el-Hudrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Kim Kehf sûresini Cuma gecesi okursa, onunla Beyt-i Atîk arasındaki mesafe nurla aydınlatılmış olur"[1011] Mu'temir, babasının Hasan el-Basrî'den şunu naklettiğini bildirmiştir:"Kim Yâsîn sûresini Allah'ın rızasını gözeterek okursa bağışlanır."[1012] Ebû Râfi'in şöyle dediği aktarılmıştır: "Kim Cuma gecesi Duhân sûresini okursa bağışlanmış olur ve hurilerle evlendirilir."[1013]

Belli ayetlerin belli sayılarda okunması, bu rivayetlerin bir yönünü oluşturmaktadır. Bu rivayet metinlerine bakıldığında, özellikle bazı sûre ve ayetlerin belli sayıda okunması yönünde teşvikte bulunduğu görülecektir. Rivayetlerde vurgulanan bir diğer nokta ise, özellikle bazı sûrelerin Cuma günü okunmasına yöneliktir. Kur'an-ı Kerim'in Cuma gününde daha fazla okunması, tasvîb edilen bir durumdur. Ancak rivayetler, bir bütünlük içerisinde değerlendirilmez ise oluşacak algı, Kur'an'dan özellikle bazı sûrelerin Cuma gününde okunması olacaktır. Bu algı, Kur'an okumayı bir bütün olarak görmemenin yanında, Kur'an okuma fiilinin de hafta içerisinde sadece Cuma gününe hasredilmesiyle neticelenebilecektir. Olması gereken ise, Kur'an tilavetini yıl içerisinde belli bir ay veya hafta içerisinde belli bir güne idirgemek değil, zamanın her karesine taşıyabilmektir.

5- Tedavi Amaçlı Kur'an Tasavvuru: Kur'an-ı Kerîm'in temel amacı, onun bir hidayet kaynağı olması münasebetiyle, insanlara doğru yolu göstermesidir. Kur'an'ın bu temel amacının bir tarafa itilip, onu sadece fiziksel rahatsızlıklara şifa dağıtan bir kitap olarak görme anlayışı, eleştiriyi hak eden bir anlayıştır. Hz. Peygamber'in çeşitli rivayetlerde, hastalıklara karşı tedavi olunmasını tavsiye ettiği bilinen bir husustur.[1014] Diğer taraftan, insanlığın birikimiyle müterâkim olarak belli bir seviyeye erişen tedavi yollarından istifade etmek, yine sünnetullah ile

[1008] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/168.
[1009] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, II/724.
[1010] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, II/723.
[1011] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 18, II/724.
[1012] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, II/726.
[1013] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 22, II/726.
[1014] Tirmizî, 29 **Kitâbu't-Tıbb** 2, IV/383; Ebû Davud, 27 **Kitâbu't-Tıbb** 1, s. 424.

açıklanabilenen bir husustur. Binâenaleyh Kur'an'ın sadece hastalara şifa veren bir kitap olarak algılanması ve belli sûre ve ayetlerin bu amaçla tilavet edilmesi sahîh bir Kur'an tasavvurunu simgelememektedir. Örneğin "Fâtiha sûresi, her türlü derde şifâdır,"[1015]rivayetini okuyan kişide canlanan tasavvur, Fâtiha sûresinin hastalara ve hastalıklara şifa olduğu, dolayısıyla sürekli olarak bu sûrenin okunması gerektiği yönündedir. Bu da Kur'an'ın belli sûrelerinin sadece tedavi amaçlı olarak okunmasına sebebiyet verebilecektir ki, bu tasavvurun da doğru olamayacağı aşikârdır. Bununla beraber, kişinin hastalık halinde bireysel olarak bazı sûre ve ayetleri hem manevi açıdan motive olmak, hem de Rabbi ile irtibatını güçlendirmek niyetiyle okuması, hadislerin de ortaya koyduğu bir husustur. Nitekim Fedâilu'l-Kur'an'a dair rivayetlerde, sahabe arasında yaygın ve hâkim bir anlayış olmadığı halde, bazı sûrelerin tedavi amaçlı okunduğu (rukye) bildirilmiştir. Buhârî'de geçen rivayete göre sahabeden birinin, zararlı bir hayvan tarafından sokulan bir kavmin reisine Fatiha sûresini okuması neticesinde bu kişi şifa bulmuştur. Bu uygulama, sahabe arasında yaygın olarak bilinmediğinden, konu Hz. Peygamber'e taşınmış ve tasvîb görmüştür.[1016]Aynı şekilde Hz. Peygamber'in hastalandığında Muavvizâtı okuduğu, hastalığın şiddetinden kendisinin okuyamadığı durumlarda ise, Hz. Aişe'nin bu sûreleri ona okuduğu belirtilmiştir.[1017]

6- Musibetlere Karşı Belli Sûre ve Ayetlerin Okunması: Bazı rivayetlerde belli sûrelerin musibet anında okunması yönünde telkinlerinmevcud olduğu görülmektedir. Musibetlere karşı kişinin Kur'an ayetlerini okuması, muhtevasını dikkate alarak ona göre davranması ve Allah'ı hatırlayıp ona sığınması takdir edilmesi gereken bir davranıştır. Ancak Kur'an'ı sadece musibetlere karşı okunan bir kitap olarak görmek, kanaatimizce sağlıklı bir anlayış değildir.

Sahabeden Ukbe b. Âmir, Hz. Peygamber ile bir seferde iken kapkaranlık bir gecede şiddetli bir fırtınanın koptuğunu, Hz. Peygamber'in bunun üzerine Felak ve Nâs sûrelerini okuduktan sonra "Ey Ukbe, bu iki sûre ile Allah'a sığın" dediğini

---

[1015] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, II/718.
[1016] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, VI/103.
[1017] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, VI/106

aktarmıştır.[1018] Belirttiğimiz gibi musibetlere karşı kişinin Allah'a sığınması ve Allah'a sığınmayı ifade eden ayetleri okuması güzel bir tutumdur. Fakat musibet karşısında kişinin üzerine düşeni yapmaması veya bazı kaidelere uymaması, söz konusu sûrelerin tilaveti ile musibetlerin nasıl olsa izâle olacağı düşüncesine kapılmak, eleştiriyi hak eden bir durumdur. Kanaatimizce olması gereken, musibetlerin önlenmesini sağlamak üzere sünnetullaha riayet etmek, her şeye rağmen bir musibetle karşı karşıya kalınmış ise, yine konu ile ilgili sebep ve imkanlara müracaat etmekle birlikte Allah'a sığınmak olmalıdır. Allah'a sığınmayı ifade eden ayetlerin, sadece musibetle karşı karşıya gelindiğinde okunması gerektiği, dolayısıyla musibet ortadan kalktıktan sonra bu ayetlerin okunmaması şeklindeki algının doğru olmadığını belirtmek gerekmektedir.[1019] Zira Mümin, her zaman Allah'a sığınmalı, musibet anında ise bu sığınma talebini daha fazla dile getirmelidir.

7-Bazı Sûrelerin Tekrar Edilmesine Yönelik Sahabe Tavrı: Rivayetlerde sahabenin Kur'an'ı sürekli okudukları zikredilmekle beraber bazı sûrelerin periyodik olarak sık sık okunmasının o dönemde hâkim bir anlayış olmadığını söyleyebiliriz. Bir sahabînin İhlâs sûresini sürekli tekrar ederek okuduğu, diğer sahabîlerin bu sûreyi az gördükleri, Hz. Peygamber'e konu taşıdığında ise onun, bu davranışı tasvib ettiği belirtilmiştir.[1020] Başka bir rivayette ise, bir sahabînin namazında sürekli İhlâs sûresini okuduğuna şâhit olan bazı sahabîlerin, olayı Hz. Peygamber'e sordukları ve onun da bu durumu tasvîb ettiği bildirilmiştir.[1021]Ancak bu anlamdaki rivayetlerin sayısının hadis musannefatında çok olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Yukarıdaki hadisede kuvvetle muhtemel, İhlâs sûresini namazında devamlı okuyan sahabînin İhlâs sûresinin fazileti ile ilgili hadisten haberdar değildi veya bu hadisin sebeb-i vurûdu teşekkül etmediğinden Hz. Peygamber böyle bir hadisi henüz îrad etmemişti. Zira sahabî böyle bir bilgiye sahip olsaydı, bunu orada bulunan diğer sahabîlere bildirirdi. Kendisine İhlâs sûresini sık okumasının sebebi sorulduğunda o,

---

[1018] Ebû Davud, 8 **Kitâbu'l-Vitr** 19, II/153.

[1019] Sadece musibet anında Allah'a yalvarıp musibet ortadan kalkınca Allah'ı unutmak Kur'an'da müşriklerin bir vasfı olarak zikredilmiştir: "Onlar gemiye bindikleri ve denizde fırtınaya yakalandıkları zaman inançlarını şirkten arındırarak bütün içtenlikleri ile yalnız Allah'a yönelip ona yakarırlar. Ama Allah onları fırtınadan kurtarıp sağ salim bir şekilde karaya çıkmalarını sağlayınca bir bakarsın ki yine şirk inancına dönmüşler." **Ankebût** 29/65.

[1020] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105; Ebû Davud, 8 **Kitâbu'l-Vitr** 18, II/152.

[1021] Mislim, **Salâtü'l-Musâfirîn Ve Kasruhâ**, 263, I/557; Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 11, V/170.

içinde Allah'ın sıfatları geçtiğinden dolayı bu sûreyi sıkça okumayı tercih ettiğini belirtmiştir. Sahabenin konuyu Hz. Peygamber'e taşımalarından anlaşılmaktadır ki, sahabe arasında bazı sûrelerin özellikle tekrar edilerek okunması bilinen, sıkça uygulanan ve yaygınlık kazanan bir uygulama değildi. Konunun Hz. Peygamber'in onayından geçmiş olması ise, hakkında sahîh hadis vârid olan bazı sûrelerin muhtevasının dikkate alınarak tekrar edilebileceğini göstermektedir. Bu sebeple, bazı sûrelerin faziletine dair rivayetlerin münferit örnekler olduğunu, sahabe dönemi Kur'an tasavvurunu belli sûre ve ayetlerin okunduğu bir çerçeveyle sınırlandırmanın doğru olmadığı kanaatindeyiz. Bununla beraber Hz. Peygamber'in genel olarak uygulamalarında kolaylık prensibini tercih ettiği, bunun Kur'an tilavetinde de devam ettiği görülmektedir. Onun "Sizden biri, Kur'an'ın üçte birini okumaktan aciz midir? diye sorup, sonra İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu bildirmesi, bunu teyid etmektedir.[1022]

8- Lafzî/Literal Okuma: Kanaatimizce Fedâilu'l-Kur'an rivayet metinlerinin okuyucuda oluşturduğu en temel ve tashîh edilmesi gereken algı, rivayetlerde adı geçen sûre ve ayetlerin sadece lafzının tekrar edilmesi gerektiği algısıdır. Rivayetlerin bütününden çıkarılabilecek temel mesajlardan birinin, adı geçen sûre ve ayetlerin muhtevasının dikkate alınarak okunması olmalıdır. Mana ve muhtevası dikkate alınmadan gelişen Kur'an algısının, konu ile ilgili vârid olan rivayetlerin nihâî amacı olduğu düşüncesinde değiliz. Örneğin "Kâfirûn sûresini oku, bitirdikten sonra da uyu, çünkü bu sûre şirkten beraati getirir,"[1023]rivayetini ele alırsak, bu sûreden Mümin olanların, kâfirlerin dinlerine meyletmemeleri, kendi inandıkları dinin sahîh olduğuna inanmaları ile herkesin dininin kendine ait olduğu mesajları çıkarılabilir. Bu inanç ile okunan Kâfirûn sûresinin, tevhid ile şirki birbirinden ayırteden niteliği daha fazla ön plana çıkmış olacaktır. Ancak adı geçen sûrenin bu şekilde okunmayıp, sadece lafızlarının tekrar edilerek okunmasını merkeze aldığımızda, bahsettiğimiz noktalar görülmeyecek, belki de okuyanda herhangi bir davranış ve düşünce değişikliğine de yol açmayacaktır. İlk dönemlerden itibaren, Kur'an'ın sadece lafızlarının okunmasını nazar-ı dikkate alarak onun amaç, mana ve

[1022] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105.
[1023] Ebû Davud, 40 **Kitâbu'l-Edeb** 97-98, V/304.

muhtevasını, lafzı kadar dikkate almayan bir çizginin tarih boyunca varolduğunu söyleyebiliriz. Kişininin anlamını bilmeden belli sûreleri okuması, elbette bir ibadettir ancak bunun yeterli ve ideal olan bir yaklaşım olmadığını belirtmemiz gerekmektedir. Kur'an'a tamamen lafızcı olarak yaklaşan anlayış, anlama, yorum, düşünce üretme ve yaşanılan asrın sorunlarına cevap vermekten uzak bir anlayışa tekabül etmektedir. Bu sebeple, Kur'an'ın lafzı ile manasını, sözü ile özünü, tilaveti ile davranış ve düşünce değişikliğini birlikte değerlendirmenin daha doğru olduğu kanaatini taşımaktayız.

Son olarak dikkat çekmek istediğimiz bir husus da bazı rivayetlerde belli sûrelerin okunması karşılığında büyük mükâfatların vadedilmesidir. Ayrıca bu rivayetlerde kullanılan uslûp da câlib-i dikkattir. Bu rivayetlerin bir kısmını şöyle sıralayabiliriz: Rivayete göre bir sahabî yanlışlıkla abasını bir kabrin üstüne atmış ve bu kabirden Mülk sûresinin okunduğunu işitmiştir. Durumu Hz. Peygamber'e bildirince o, bu sûrenin kabir azabını engellediğini bildirmiştir.[1024] Ölmüş olan birinin Kabrinden Mülk sûresinin işitilmiş olması, normal hayatta karşılaşılan bir durum değildir. Sahabînin abasını kabrin üstüne atmasından sonra bu hâdisenin yaşandığını belirtmiş olması, ayrıca manidardır. Şu rivayetleri de burada örnek olarak verebiliriz: "Kim Kur'an okur ve onunla amel ederse kıyamet gününde güneşin ışıltısından daha güzel bir tac onun anne babasına giydirilir."[1025] Abdullah b. Mesud şöyle demiştir: "Bakara sûresinin okunduğu evden şeytan yellenerek çıkar."[1026] Diğer rivayetleri şöyle sıralamak mümkündür: Ka'b'ın şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Tevrât'ın başlangıcı, Enam; sonu ise Hûd sûresidir."[1027]Başka bir rivayette Bakara sûresinin son iki ayetinin Allah'ın arşının altından geldiği belirtilmekte ve şöyle denilmektedir: "Bu iki ayeti okuyunuz ve hanımlarınıza öğretiniz. Çünkü bu ayetler, namaz, tekarrub ve duadır."[1028] Hz. Peygamber'in şöyle dediği rivayet edilmiştir:"Kim İhlâs sûresini on defa okursa, ona cennette bir saray bina edilir. Kim bu sûreyi yirmi defa okursa, cennette ona iki kasr bina edilir. Kim

---

[1024] Tirmizî 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, V/164.
[1025] Ebû Davud, 8 **Kitâbu'l-Vitr** 14, II/148.
[1026] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, II/719.
[1027] Dârimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, II/724.
[1028] Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 14, II/722.

otuz defa okursa ona cennette üç kasr bina edilir. Bunun üzerine Ömer: Vallahi ey Allah'ın Rasulu, öyleyse biz kasrlarımızı arttıracağız, dedi. Hz. Peygamber: "Bundan daha fazlasını arttırmaya bak," buyurdu.[1029]

Yukarıdaki rivayetlere bakıldığında kullanılan dilin farklı bir nitelikte olduğu görülmektedir. Söz konusu rivayetleri okuyan kişide, belli sûrelerin okunması ile olağanüstü şeylerle karşılaşılacağı vurgusu hâkimdir. Bu tür rivayetlerin oluşturacağı Kur'an tasavvuru, kişiyi gizemli, esrarlı bir alem ile karşı karşıya bırakacak, belki de her okuyuşunda rivayetlerde belirtilen hususları görmek isteyecektir. Bu tasavvurun sağlıklı bir tasavvur olmadığını söylemek güç değildir.

Rivayetlerin mücerred metinlerinin nasıl bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık ettiğini ortaya koyduktan sonra, Kur'an'ın nasıl okunması ve anlaşılması gerektiği ile ilgili müracaat edilecek ilk kaynağın yine Kur'an-ı Kerim olduğunu ve bu nedenle vahyin inşa etmek istediği Kur'an anlayışının irdelenmesi gerektiğini düşünüyoruz.

3.1. VAHYİN İNŞA ETMEK İSTEDİĞİ KUR'AN TASAVVURU

Her metnin kendine ait birtakım hususiyetlerinin bulunduğu, bunların o metnin anlaşılmasını ve ona yönelik tutumları yoğun bir şekilde etkilediği inkâr edilemez bir gerçektir. Vahy tarihinin son kutsal kitabı olarak Kur'an'ın da kendine özgü bazı özellikleri vardır ve bunlara verilen anlam ona yönelik bakış açısını önemli oranda belirlemektedir.[1030]"İslam tarihi boyunca özellikle de itikadî ve amelî mezheplerin teşekkül süreçlerinden sonra üzerinde ittifak edilen noktalar bulunmasına rağmen her kesimin farklı bir Kur'an tasavvuru ortaya çıkmıştır. Müslümanların, İslam'ın evrensel ilkelerini esas alarak, içinde yaşadıkları zaman dilimine göre, vahye uygun bir anlayış biçimi geliştirmek zorunda olduklarında bir şüphe bulunmamaktadır. Kur'an'a yönelen ve onu anlamlandırma çabası içinde olan her insan, yetenekleri, bilgi birikimi ve kültürel donanımı doğrultusunda kutsal

[1029] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXIV/376 (tahkikte);Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/728.
[1030] Ali Rıza Gül, **Geleneksel Kur'an Tasavvurunun Tefsir İlminin Oluşumuna Etkisi**, AÜİFD 47, sayı, 1, 2006, s. 12-13.

kitaptan bir şeyler anlar. Yararlı ve işlevsel bir anlama ise, Kur'an-ı Kerim'i bir bütün olarak değerlendirmekle mümkün olur."[1031]

Öte taraftan bir dinin temel karakteristiği ve özünün ne olduğunu, o dinin temel kaynağı üzerinden irdelemek gerekmektedir. Müslümanlar için dinin temel kaynağı Kur'an-ı Kerim'dir. Vahyin oluşturmak istediği Kur'an tasavvurunun niteliği ile ilgili bilgi sahibi olmak, ancak Kur'an-ı Kerim'in kendisini nasıl tanımladığı hususunun vuzûha kavuşması ile mümkün olabilir. Bu nedenle bu başlıkta, Kur'an'ın okunmasına yönelik bazı kavramların geçtiği ayetler üzerinden konu irdelenecektir. Böyle bir çerçeve, birinci aşamada Kur'an'ın nasıl okunması gerektiği noktasına ışık tutmuş olacak, ikinci aşamada muhatapların Kur'an okuma ve dinlemeye yönelik davranışlarının doğruluk, yanlışlık veya eksikliklerini ortaya koyacaktır.

Kur'an'ın kitab vasfı ile ilgili birçok ayette vurgular bulunmaktadır. Bakara sûresinin başında, Kur'an'ın takva sahipleri için bir hidayet kaynağı olduğu ve içerisinde hiç bir şüphenin olmadığı bildirilmekte ve iman edenlerin Hz. Peygamber'e indirilen *bu kitaba* iman etmeleri istenmektedir.[1032] Kur'an'da zikredilen "Kitab" kelimesinin hem Hz. Peygamber (sav), hem de ondan önceki Peygamberlere indirilen vahy pasajlarını içeren bir anlama tekabül ettiği, dolayısıyla peygamberlerin aktardıkları ilahi mesajların bu ortak ad altında toplandığı görülmektedir. Ayet-i kerimede bu husus şöyle dile getirilmiştir: "*İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah, müjdeleyici ve uyarıcı peygamberleri gönderdi. İnsanlar arasında, anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi...*"[1033]

[1031] Osman Aydınlı, **İslam Düşüncesinde Kur'an Tasavvurları Ve Kur'an Anlayışımız**, İslami İlimler Dergisi, Nisan, 2007 (I. Kur'an Sempozyumu 14-15 Ekim 2006), s. 24-25; **Mutezile Geleneğinin Kur'an-ı Kerim Tsavvuru**, İslami İlimler Dergisi, yıl, 1, sayı 1, Bahar, 2006, s. 56-67; Aynı şey sünnet için de geçerlidir. Asıl olan sünneti günümüze taşırken, lafzı ile sunduğu ilke arasındaki bağlantıyı iyi tesbit etmeye çalışmaktır. Nitekim bu yaklaşım başlangıçtan beri var olagelmiştir. Sünnetin sadece lafzına ağırlık veren yahut sünnetin ruhuna itibarla lafzını ihmal eden aşırı uçlar eksik olmamıştır. Bkz. Nihat Yatkın, **Hadisi Anlamada yöntem**, İfav yay., İstanbul 2013, s. 16.

[1032] **Bakara**, 2/2-5; **Secde**, 32/2.

[1033] **Bakara**, 2/ 213.

Kur'an, Allah'ın izni ile Cebrail tarafından Hz. Peygamber'in kalbine indirilmiş olan, kendisinden önce nâzil olmuş kitapları tasdik eden, hidayet kaynağı olan ve mü'minler için müjdeler içeren bir kitaptır.[1034] Ayet-i kerimelerde Kur'an'ın nitelikleri ise şöyle belirtilmiştir:

Hak ile batılı birbirinden ayırt etmesi sebebiyle Furkan[1035],

Karanlıkları (zulumât) aydınlattığı için el-Kitabu'l-Munîr/Nûr[1036],

Önceki kitapları tasdik ettiğinden Musaddik,[1037]

Bereket yüklü olması hasebiyle Mübarek[1038],

Hatırlatma ve öğütler verdiğinden Zikr[1039],

Nasihat içerdiğinden Mev'iza[1040],

İzzet, ilim, hikmet sahibi Rahman ve Rahim olan Allah tarafından indirilen ve hikmetlerle dolu olduğu için Hakîm[1041],

Önünden de ardından da batılın yaklaşamayacağı, eşsiz, şerefli (Azîz/Mecîd) bir kitap,[1042]

Müslümanlar/muttakiler için müjdeler içeren, hidayet yolları ve ahkamı açıklayan, içinde hiç bir eğrilik ('ivec)[1043] bulunmayan, üzerinde düşünülmesi için Arapça olarak indirilen, Tibyân/Beyân/Mübîn[1044],

Ağır bir söz (Kavlen Sakilâ)[1045] ve

[1034] **Bakara**, 2/97.
[1035] **Âl-i İmrân**, 3/4; **Furkan**, 25/1.
[1036] **Âl-i İmrân**, 3/184; **A'raf**, 7/157.
[1037] **Fâtır**, 35/31.
[1038] **En'am**, 6/92.
[1039] **A'raf**, 7/63; **Hûd**, 11/120.
[1040] **Hûd**, 11/120; **Nûr**, 24/34.
[1041] **Yûnus**, 10/1; **Lokman**, 31/2; **Yâsîn**, 36/2; **Zümer**, 39/1; **Mü'min**, 40/2; **Fussilet**, 41/2; **Câsiye**, 45/2; **Ahkâf**, 46/2.
[1042] **Fussilet**, 41/42; **Kâf**, 50/1; **Burûc**, 85/21.
[1043] **Zümer**, 39/28.
[1044] **Al-i İmrân**, 3/138; **Nahl**, 16/89, 102; **Kehf**, 18/1; **Neml**, 27/2; **Zuhruf**, 43/2; **Duhân**, 44/2.

Kur'an-ı Kerîm.[1046]

Kur'an'da zikredilen bu tanımlamaların her biri üzerinde ayrı ayrı durmayacağız. Ancak söz konusu ayetlerden hareketle, Kur'an'ın temel bir vasfı olarak şunu söyleyebiliriz: Kur'an, ihtiva ettiği ilahi mesajların muhatapları tarafından anlaşılması ve bu ayetlerin manalarının iyice kavranmasını öncelemiş, bu nedenle tanımlamalarının temelini oluşturan kavramlarda bu konuya yönelik vurgularda bulunmuştur. Allah, insanların düşünüp hakikatleri anlamaları için (لَعَلَّكُمْ تَعْقِلُونَ) ayetlerini açıklamıştır.[1047]Aslında Kur'andaki bu yönlendirmelerin en temel amacı, iman edenleri karanlıklardan (zulümat) ve sapmalardan nûra doğru yöneltmek,[1048]hikmet arayışını ve yolculuğunu kolaylaştırmaktır.[1049]

Mü'min, Kur'an'dan feyiz aldığı, bu maksatla okuduğu ve dinlediği Kur'an ayetlerini, kendisi için manevi bir destek, bir kuvvet, ferahlatıcı bir şifa ve bir rahmet vesilesi olarak telakki eder. Öğüt, şifâ, hidayet ve rahmet içeren bu kitabı ise, ancak selim akıl sahipleri düşünüp anlayabilecektir.[1050] Yûnus sûresindeki bir ayette Kur'an'ın birçok vasfı şöyle birlikte zikredilmiştir:*"Ey insanlar, size rabbinizden bir öğüt, gönüllerdekine bir şifa, mü'minler için bir hidayet ve rahmet gelmiştir."*[1051]

Kur'an'ın ayetlerde zikredilen vasıflarının ortaya çıkması, anlama ve uygulama merkezli bir Kur'an okuma anlayışını zorunlu kılmaktadır. Zira yukarıda zikredilen Kur'an'ın temel vasıflarının merkeze alınmadan okunması, Kur'an'ın bizatihi muhtevasına uygun düşmeyecek bir okuma şeklidir.

3.1.1. Anlam/a ve Uygulama Merkezli Okuma

Bütün insanlığa bir hidayet rehberi olarak gönderilmiş olan Kur'an, Hz. Peygamber tarafından insanlara aktarılmış ve yeri geldiğinde onun tarafından tebyîn edilmiştir. Bu faaliyetin asıl amacı ise, insanların Kur'an ve mesajıyla buluşmasını

[1045] **Muzzemmil**, 73/5.
[1046] **Vâkıa** 56/77.
[1047] **Bakara**, 2/242, 266.
[1048] **Bakara**, 2/ 257; **Hadîd**, 57/9.
[1049] **Bakara**, 2/269.
[1050] **Âl-i İmrân**, 3/7.
[1051] **Yûnus**, 10/57.

sağlamak ve bu ayetler üzerinde düşünmelerine yardımcı olmaktır. Bu nedenle, birçok ayette Kur'an'ın okunması ve bu ayetler üzerinde derinlemesine tefekkür edilmesi sıklıkla tavsiye edilen bir husustur. Bu durum, aslında Kur'an okumanın temel vasfını da belirtmiş olmaktadır.

Hz. Peygamber'in kendisine inen vahyi tebliğ etmekle mükellef kılınmış olması, murad-ı ilahinin bu ayetlerin muhtevasının muhataplar tarafından anlaşılması yönünde olduğunu göstermektedir. İlgili ayette şöyle buyrulmaktadır: "*Ey Rasul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun.*"[1052] Hz. Peygamber'in, vahyi tebliğ etmesi, bir taraftan insanlara bu ilahi hitabı duyurmak, diğer taraftan bunu tebyîn etmek şeklinde tezâhür etmiştir. Dolayısıyla tebliğdeki temel gaye, sadece bir ilan olmaktan öte, onları vahyin ayetleri ile karşı karşıya buluşturmak, bu ayetler üzerinde düşünmelerini sağlamak ve hidayet yolculuğuna çıkarmaktır. Kur'an, kendisini "Apaçık ayetler (آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ/ آيَاتٍ مُبَيِّنَاتٍ)" olarak nitelemiş,[1053] muhatapların ayetleri açıklanmış olan kitaba ulaşmalarını sağlayan, tebliğ misyonu ile hareket eden Hz. Peygamber (sav) olmuştur. Vahyi anlamak ve bunu şuur yüklü imana evirmek, Kur'an'ın temel hedeflerindendir. Buna göre okunan ayetlerin iyice anlaşılması, sonrasında imani bir yaklaşımla bu ayetlerin irdelenmesi, okuyanlarda derin tesir bırakır. Nitekim bazı sahabîlerin, Hz. Peygamber'e nâzil olan ayetleri işittiklerinde, bu ayetlerdeki hakikatleri kavramaları sebebiyle hemen gözlerinden yaşların boşalmaya başladığı bildirilmiştir.[1054] Sahabîlerde derin bir etki bırakan vahy, sadece kulak ile değil, aynı zaman da kalp kulağı ile can kulağı ile dinlenilmiştir. Kalbin tefakkuh/derin kavrayış yetisinin olması, dini ilimlerde tefakkuhun tavsiye edilmesi, tefakkuhde bulunmayanların kalplerinin imandan uzaklaştırılması[1055]ve Allah'ı zikretmek hususunda kalpleri katılaşmış olanların tehdit edilmesi,[1056] ayetler üzerinde aklî bir kavrayış ile beraber kalbî bir kavrayışın da olması gerektiğini göstermektedir.

[1052] **Mâide**, 5/67.
[1053] **Nûr**, 24/46; **Câsiye**, 45/25.
[1054] **Mâide**, 5/83.
[1055] **A'raf**, 7/179; **Tevbe**, 9/122, 127.
[1056] **Zümer**, 39/22.

Sahabî, kendisini vahyin muhatabı kabul etmiş, inen ilahi mesajlara teslimiyetle iman etmiş ve böylelikle hak ve hakikate ulaşmıştır. Kur'an'ın bu duygu ve düşünce ile okunmasına yönelik başka ayetlerde de teşvikler bulunmaktadır. Allah, Kur'an okunduğunda ve ayetleri zikredildiğinde mü'minlerin takınacağı tavrı şöyle açıklamıştır: "*Allah, sözün en güzelini birbiriyle uyumlu ve bıkılmadan tekrar tekrar okunan bir kitap olarak indirdi. Rabblerinden korkanların bu kitabın etkisinden tüyleri ürperir, derken hem bedenleri hem gönülleri, Allah'ın zikrine ısınıp yumuşar...*"[1057] Bu ayette, anlama merkezli bir okumanın kişide bırakacağı etki ortaya konulmuş ve Allah'tan korkanların kitabı akletme ve anlamaları neticesinde nasıl bir halet-i ruhiyeye kapıldıkları belirtilmiştir. Öyleyse Kur'an'ın sadece lafızlar düzeyinde okunması değil, lafızlar üzerinden verilen mesajın istenilen davranışa dönüşmesi temel bir hedef olarak tasvir edilmiştir.

Kur'an'da birçok yerde mü'minlerin farklı niteliklerinden bahsedilmektedir. Bu nitelikler arasında dikkat çeken noktalardan biri, anlama merkezli tilavet ile ilgilidir. Ayetler kendilerine okunduğunda veya yeni bir sûre nâzil olduğunda imanlarının arttığı, Allah anıldığında kalplerinin titrediği gibi hususların altının çizilmesi, sahabîlerin Kur'an'ı nasıl okuyup dinlediklerine yönelik bizlere önemli mesajlar vermektedir. [1058] Bu ayetlerde mü'min olanların, Kur'an okuma ve dinlemeyi nasıl yapmaları gerektiği belirtilmektedir. Dolayısıyla Kur'an öyle bir tarz ile okunmalı ve dinlenmelidir ki, okunan ve dinlenen bu ayetler, imanda bir heyecan ve itminane sebep olabilsin. Binâenaleyh, Kur'an okuma tavrımızın bu ayetler ışığında yeniden sorgulanması gerektiğini düşünüyoruz.

Kur'an-ı Kerim'in okunması ve anlaşılması ile ilgili mesajların, özellikle bazı kelime ve kavramlarla anlatıldığı görülmektedir. Bu kavramlar anlaşılmadan ve Kur'an'ın kendi iç bütünlüğünde değerlendirilmeden konunun anlaşılması zor gözükmektedir. Bu sebeple biz aşağıda "Tilavet", "Kıraat", "Tedebbür", "Tertîl", "Zikr" ve "İttiba" kavramları üzerinde duracağız.

[1057] **Zümer**, 39/23.
[1058] **Enfâl**, 8/2; **Tevbe**, 9/124; **Hacc**, 22/34-35.

3.1.2. Kur'an Okumanın Niteliği ile İlgili Kavramlar

Kur'an, nâzil olduğu günden beri sürekli tekrar edilerek okunan bir kitap olmuştur. Bu okumanın temel niteliğini genel olarak, Kur'an'ın tanımında geçen, "Tilaveti ile taabbüd edilen bir kitap" şeklinde özetlemek mümkündür. Kur'an-ı Kerim'e bakıldığında ise, okumanın nasıl bir keyfiyetle yapılması gerektiği konusunda bazı kavramların kullanıldığı görülecektir. Bu kavramlar, tilavet, kıraat, tertîl, tedebbür ve zikr kavramlarıdır. İlgili ayetlerde geçen bu kavramlar arasında nüanslar olmakla birlikte, bunların anlam veya anlama üzerinde temerküz ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla ayetlerde geçen bu kelimeler, bize Kur'an okuma vasfının ne olacağına dair bilgiler sunmuş olmaktadır.

Nâzil olan ilahi kitapların temel gayesi, insanların bu kitapları okuyup Allah'ın emir ve yasaklarını bilmelerini ve buna göre hareket etmelerini sağlamaktır. Bu nedenle vahy tarihine bakıldığında, her peygamber gönderildiği toplumun yabancı olduğu dil ve kelimelerle değil, o toplumun içinden, onların dillerini anlayabilen ve konuşabilen biri olarak gönderilmişlerdir. Aksi halde, Kur'an'ın öğüt veren yönü, insanlar tarafından kavranamayacak, neticede de ilahi mesaj yerine ulaşamayacaktı. Ayette bu durum şöyle dile getirilmiştir: *"(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye biz her Peygamberi kendi kavminin diliyle gönderdik."*[1059]

3.1.2.1. Tilavet

Kur'an-ı Kerim'de altmış üç yerde geçen[1060] tilavet kelimesi sözlükte تلا يتلو تلاوة kökünden gelen bir kelime olarak, tâbi olmak, ittiba' etmek manalarına gelir. Mesela تلا فلان صلاته المكتوبة بالتطوع denildiğinde, "Falan kişi, farz namazlarına nafile namazlarını da tâbi kıldı," demektir. Tilavet kelimesi, Kur'an için kullanıldığında kıraat etmek ve ittiba' etmek gibi manalara gelmektedir. Mesela " الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ"[1061] ayetindeki "tilavet", gerçek manada kitaba tâbi olmak ve o kitapla

[1059] **İbrahim**, 14/4.
[1060] M.F. Abdulbaki, a.g.e., s.213-214.
[1061] **Bakara**, 2/121.

hakiki manada amel etmek, demektir.[1062] Râgıb el-Isfehânî ise tilavet kelimesi ile ilgili şu bilgilere yer vermiştir: "Tilavet, tâbi olmak, mütabaât demektir. Bu tabi olma, bazen bedenle, bazen hikmetine uymakla, bazen de okumak ve anlamını düşünmekle olur. والقمر اذا تلاها ayetinde[1063], ayın iktida yolu ile güneşe ittiba ettiği kastedilmiştir. Ayın güneşe karşı konumu, onun takipçisi (halife) olmasıdır. ويتلوه شاهد منه ayetinde[1064] geçen tilavet, ittiba' etmek ve sözün gereğini yerine getirmektir. يتلونه حق تلاوته ayetindeki tilavet ise[1065], ilim ve amel ile vahye ittiba' etmektir."[1066] Tilavet, terim olarak Kur'an-ı Kerim'i hem okumak, hem de emir ve yasaklarını teşvik ve uyarılarını hayata geçirmek sureti ile Allah'ın kitabına uymak şeklinde tanımlandığı gibi, manasını anlamak ve gereğince davranmak üzere onu tecvîd ve tertîl üzere dikkatli okumak şeklinde de tarif edilmiştir.[1067] Nitekim Buhârî'nin Kitâbu't-Tevhîd bölümünde geçtiği üzere sahabî Ebû Rezîn (Lukayt b. Âmir) tilaveti, يتلونه يتبعونه و يعملون به حق عمله şeklinde tarif etmiştir.[1068]

Kur'an tilaveti bahsi, esas itibarı ile Kur'an'ın anlaşılması meselesidir.[1069] Bu durumda tilavet kelimesinin, salt ve yalın bir okumadan öte, anlayarak okuma ve okuduğuna tâbi olma yönlerinin olduğunu görmekteyiz. Çünkü tilavet kelimesinin temel anlamlarından biri, ittiba' etmektir. Bu durumda, Kur'an'ı tilavet eden, ona tâbi olmak üzere onu kendine kılavuz edinerek okumayı öncelemelidir. Bu çerçevede vahye ittiba' emrini ilk olarak eyleme dönüştürmesi istenen kişi de Hz. Peygamber'dir (إِنَّمَا أَتَّبِعُ مَا يُوحَى إِلَيَّ مِنْ رَبِّي).[1070]

Kur'an'ın hakiki manada okunması, ona gerçek manada yoğunlaşmak ile mümkün olacaktır. Buna göre dil, zihin ve kalp aktif bir şekilde okumada rol

---

[1062] İbnu'l-Manzûr, **Lisânu'l-Arab**, I/443-444; Muhammed b. Ebîbekir b. Abdilkadir er-Râzî, **Muhtâru's-Sıhâh**, thk. Mahmud Hâtır, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1995, I/83; Komisyon, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, s.117.
[1063] **Şems**, 91/2.
[1064] **Hûd**, 11/17.
[1065] **Bakara**, 2/121.
[1066] Râğıb el-Isfehânî, a.g.e., s. 75.
[1067] Abdurrahman Çetin, **Tilavet** md. TDVİA, XXXXI/155-157; Mustafa Özel, **Kur'an-ı Kerim'i Okuma Ve Âdabı**, Diyanet İlmi Dergi, sayı, 2, c. 43, 2007, s. 75-90.
[1068] Buhârî, 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 47, VIII/211.
[1069] Mehmet S. Aydın, **Modernleşme Çabaları ve Kur'an'ın Yeniden Okunuşu**, III. Kur'an Haftası (13-19 ocak 1997) Ankara 1998, s. 321.
[1070] **A'raf**, 7/203.

almalıdır. Ancak böyle bir okuma Kur'an'ı okuyan ve dinleyenlerde bir hazz oluşturabilecektir. Öyleyse tilavette akıl fonksiyonel olmalı, ilahi iradenin ne dediğini anlamaya çalışmalıdır. Çünkü Allah katında canlıların en kötüsünün, akıllarını kullanmayan sağır ve dilsizler olduğu ayetlerde belirtilmiştir.[1071]

Bu açıklamalardan sonra "tilavet" kelimesinin bazı ayetlerdeki kullanımına geçebiliriz:

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı okuması, tilavet kelimesi kullanılarak emredilmiştir. İlgili ayet şöyledir: *"...Bana Müslümanlardan olmam ve Kur'an okumam (*وَأَنْ أَتْلُوَ الْقُرْآنَ*) emredildi..."* [1072] Ayeti, siyak-sibak bağlamında değerlendirdiğimizde, Cenab-ı Hakk'ın Hz. Peygamber'e sırasıyla, kendisine ibadet etmesini, Allah'a teslim olmasını ve Kur'an'ı tilavet etmesini emrettiği görülecektir (إِنَّمَا أُمِرْتُ). Burada Kur'an tilavetinin, ubudiyet ve teslimiyet ile birlikte zikredilmiş olması, onun önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla tilavet etmek, Kur'an'ın hem lafız olarak okunmasını, hem de lafızlar aracılığı ile bize sunulan ilahi mesajı kavramak üzere bilişsel ve hissi bir çaba içerisinde olmamızı ifade etmektedir.

Tilavetin bir boyutu da ayetlerin başkalarına okunmasıdır. Bu okuma ile hedeflenen, muhatapların ilahi çağrıyı duymaları ve onu anlamaları için bir kanalın açılmasını sağlamaktır. Hz. Peygamber'e, muhatapları için *"Gelin rabbinizin size neyi haram kıldığını okuyayım/bildireyim (*قُلْ تَعَالَوْا أَتْلُ مَا حَرَّمَ رَبُّكُمْ عَلَيْكُمْ*)..."* [1073] ifadeleri ile seslenmesinin emredilmiş olması, tilavette anlam yüklü bir çağrı olduğunu ortaya koymaktadır. Yani Hz. Peygamber'in vahyi muhataplarına okuması, sadece bir ilandan ibaret değildir. Eğer sadece vahyin ilan edilmesi söz konusu olsaydı, o zaman tilavet kelimesi yerine başka bir kelime de kullanılabilirdi.

Söz konusu ayetlerden biri, Bakara 121'de geçen şu ayettir: الَّذِينَ آتَيْنَاهُمُ الْكِتَابَ يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ Burada tilavet kelimesi pekiştirilmiş, böylelikle tilavetin önemine işaret edilmiştir. Ayetin öncesi, Yahudi ve Hristiyanlardan bahsettiğinden, muhatabın bunlar olduğunu belirtenler olmakla beraber, Hz. Peygamber'in ashabı olduğunu

[1071] **Enfâl**, 8/22.
[1072] **Neml**, 27/92.
[1073] **En'am**, 6/151; **A'raf**, 7/175; **Yûnus**, 10/71; **Kehf**, 18/27; **Ankebut**, 29/45.

söyleyenler de vardır.[1074] Ayet ile ilgili görüş bildirenlerin hemen hepsi, kitabın mesajının anlaşılması ve uygulanmasına vurguda bulunmuşlardır. Bu ayeti, Ömer b. el-Hattab, cennetin zikredildiği yerlerde Allah'tan cenneti istemek, cehennemin zikredildiği yerlerde de Allah'a sığınmak şeklinde anlamıştır. Abdullah b. Mesud ise şöyle demiştir: "Canımı elinde tutana yemin olsun ki, kitabı hakkı ile tilavet etmek, kitabın helalini helal, haramını haram kabul etmek, Allah'ın indirdiği şekliyle okumak ve kitapta tahrifat yapmamaktır." İbn Abbas ve İbn Mesud'dan gelen başka bir rivayete göre, sözlük manasını da içine alacak şekilde hakkını vererek tilavet etmek, "Hakiki manada ona ittiba' etmek" şeklinde ifade edilmiştir. Hasan el-Basrî (ö.110/728) ise bu ayeti, "Muhkemiyle amel, müteşabihine iman etmek" şeklinde anlamıştır.[1075] "Tilavetin hakkını vermek", Kur'an'ın manasını ve hükümlerini düşünerek, hissederek, sindire sindire, yavaş yavaş okumak ve ona uymaktan geçer. Bunun da anlamı, Kur'an'ı hem lafzını/nazmını gözeterek yani tecvîdine, harflerinin mahrecine dikkat etmek, hem de manasını düşünüp okumak ve hayata tatbik etmeye çalışmaktır. Zira, dindarlığımızın ve müslümanlığımızın kalitesi, Kur'an ile kurduğumuz bağ ile doğru orantılıdır.[1076] Görüldüğü gibi kitabın tilavet edilmesi, sadece lafzının okunması değildir. Kitabın tilavet edilmesi, manasını merkeze alıp hayatın içine akmasını sağlamak, bireysel ve toplumsal hayatta onun ilkelerine uymak, onu pratize etmek ve ona tâbi olmaktır.

Kur'an'da Tevrat ve İncil'i tilavet etmelerine rağmen, doğru yolda istikamet üzere olmadıklarından dolayı Yahudi ve Hristiyanların birbirlerini eleştirdikleri de görülmektedir.[1077] Bununla beraber, Kur'an'ı hakkı ile okuyan bazı kitap ehlinin, bu kitaptaki hakikatleri gördükleri, içlerinde istikamet sahibi bir topluluk bulunduğu ve gece saatlerinde secdeye kapanarak Allah'ın ayetlerini okudukları, bu ayetleri az bir

---

[1074] Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Câmiu'l-Beyân An Te'vili Âyi'l-Kuran**, thk. Ahmed Muhammed Şakir ve Mahmud Muhammed Şakir, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 2000, II/564; İbn Kesîr, a.g.e., II/45.
[1075] İbn Kesîr, a.g.e., II/45-46.
[1076] Mehmet Ünal, **Kur'an Kendini Nasıl Tanıtır?,** Diyanet İlmi Dergi (Kur'an Özel Sayısı), DİB yay., Ankara 2012, s. 254
[1077] **Bakara**, 2/113.

paha karşılığında satmadıkları, bu nedenle iman ile şereflendikleri belirtilirken de tilavet kelimesi kullanılmıştır. (يَتْلُونَ آيَاتِ اللَّهِ /يَتْلُونَهُ حَقَّ تِلَاوَتِهِ).[1078]

Allah, Hz. Peygamber'i, *ayetlerini tilavet etmek*, inananları arındırmak, onlara kitabı, hikmeti ve bilmedikleri şeyleri öğretmek üzere gönderdiğini beyan etmiştir.[1079] İlgili iki ayet şu şekildedir:

كَمَا أَرْسَلْنَا فِيكُمْ رَسُولًا مِنْكُمْ يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِنَا وَيُزَكِّيكُمْ وَيُعَلِّمُكُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُعَلِّمُكُمْ مَا لَمْ تَكُونُوا تَعْلَمُون

"Nitekim kendi aranızdan, size âyetlerimizi okuyan, sizi her kötülükten arındıran, size kitap ve hikmeti öğreten, ayrıca bilmediklerinizi de öğreten bir peygamber gönderdik."[1080]

لَقَدْ مَنَّ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْ أَنْفُسِهِمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ

"*And olsun ki Allah, inananlara, ayetlerini okuyan, onları arıtan, onlara Kitap ve hikmeti öğreten, kendilerinden bir peygamber göndermekle iyilikte bulunmuştur.*"[1081]

Hz. İbrahim'in, kendisinden sonra Allah'ın ayetlerini tilavet edecek, kitabı ve hikmeti öğretecek ve arındıracak bir peygamberin gönderilmesine yönelik duasında da *tilavet* kelimesi bulunmaktadır.

رَبَّنَا وَابْعَثْ فِيهِمْ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِكَ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَيُزَكِّيهِمْ إِنَّكَ أَنْتَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ

"*Rabbimiz! İçlerinden onlara bir peygamber gönder; onlara âyetlerini okusun, kitabı ve hikmeti öğretsin ve onları her kötülükten arındırsın. Şüphesiz, sen mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibisin.*"[1082]

[1078] **Bakara**, 2/ 121; **Âl-i İmrân**, 3/113, 199.
[1079] **Bakara**, 2/151, 252; **Âl-i İmrân**, 3/48, 164.
[1080] **Bakara**, 2/151.
[1081] **Âl-i İmrân**, 3/ 164.

Yukarıdaki ayetlerde vurgulanan hususlar, tilavet, tezkiye, kitabın ve hikmetin öğretilmesidir. Ayetlerin muhtevası birlikte değerlendirildiğinde, "Kitabın muhataplara tilavet edilmesi" ile "Kitabın öğretilmesi" ifadelerinin birlikte kullanıldığı görülmektedir. Öyleyse tilavetin bir açılımı, Hz. Peygamber'e inen vahyin tebliği, diğer açılımı ise kitabın içindekilerinin tebyîn edilip öğretilmesi olarak anlaşılabilir. Başka bir ayette de kitabın tilavet edilmesi mü'minlerin ilk vasfı olarak zikredilmiştir: *"Allah'ın kitabını okuyanlar (*إِنَّ الَّذِينَ يَتْلُونَ كِتَابَ اللَّهِ*), namazı kılanlar, ve kendilerine verdiğimiz rızıktan gizli ve açık sarfedenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler."*[1083] Ayette, ilk olarak Allah'ın kitabının tilavet edilmesine yönelik bir vurgunun olması dikkat çekicidir. Nitekim Kurtubî de bu ayetin, okuduğuyla amel eden kurrâya delalet ettiğini belirtmiştir.[1084] Buradan hareketle şunu söyleyebiliriz: Allah'a inananlar için Kur'an'ın tilavet edilmesi, hayati bir öneme sahiptir. Mü'min, hayatını, Kur'an okuyarak ve Kur'an'a göre düzenleyerek başka bir ifade ile kendisini, sürekli okuduğu Kur'an'a muhatap kılarak bir okuma gerçekleştirmelidir. Dolayısıyla tilavetin karakteri bizi anlamaya, düşünmeye ve bir zihniyet dönüşümüne götürecek mahiyette olmalıdır.

Kur'an, Ehl-i kitaptan bahsederken onlara kitaplarını tilavet etmelerini istemektedir. Dolayısıyla tilavet kavramı, hem Kur'an hem de diğer münzel kitaplar için kullanılmış olmaktadır. Bu durumda gerek Kur'an, gerekse diğer ilahi kitapların temel amacının, insanları bu vahye yönlendirmek ve bu vahyi anlamalarını sağlamak olduğunu söyleyebiliriz. Bu durum vahy tarihinde, Allah'ın peygamberlere inzâl ettiği kitapların anlaşılarak okunmasına işaret ettiği gibi, vahyin tarihsel olarak bir bütün olduğunun da bir kanıtı sayılabilir. *"Deki eğer doğru sözlü iseniz, o zaman Tevrat'ı getirip okuyun (*فَاتْلُوهَا*)"*[1085] ayetinde Ehl-i kitaptan Tevrât'ı tilavet etmeleri istenirken, onların Tevrat'ı gereği gibi okumaları gerektiğinin vurgulanması, gözden uzak tutulmaması gereken bir hususdur. Ehl-i kitaba yönelik bu hususdaki uyarılar

[1082] **Bakara**, 2/ 129.
[1083] **Fâtır**, 35/29.
[1084] Kurtubî, **el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an**, XIV/300.
[1085] **Âl-i İmrân**, 3/93.

müminler için de geçerlidir. *"Size Allah'ın ayetleri okunurken (*تُتْلَى عَلَيْكُمْ آيَاتُ اللَّهِ*) üstelik Allah Rasulu de aranızda iken nasıl inkara saparsınız?"*[1086]

Yine tilavet kelimesinin geçtiği yerlerden birinde, Hz. Peygamber'in kendisine vahyedileni muhataplarına okumak üzere (لِتَتْلُوَ عَلَيْهِمُ الَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ) görevlendirildiği zikredilmiştir.[1087] Bu ayette, Hz. Peygamber'in aslında sorumluluğu da belirtilmiş olmaktadır. Bu sorumluluk, vahyin insanlara aktarılması ve beyan edilmesidir. Bu sorumluluğun başlangıç noktası, vahyin insanlara tilavet edilmesi şeklinde tezâhür etmiştir.

Tilavetin anlamla ilişkili olduğuna işaret eden başka ayetler de bulunmaktadır. Örneğin ayetler kendilerine tilavet edildiğinde ilim ehlinin bu ayetlerin manasını anladıkları ve bu mananın derinlik ve enginliği karşısında hemen yüz üstü secdeye kapandıkları belirtilmiştir:[1088]

إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ إِذَا يُتْلَى عَلَيْهِمْ يَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ سُجَّدًا وَيَقُولُونَ سُبْحَانَ رَبِّنَا إِنْ كَانَ وَعْدُ رَبِّنَا لَمَفْعُولًا وَيَخِرُّونَ لِلْأَذْقَانِ يَبْكُونَ وَيَزِيدُهُمْ خُشُوعًا

"O'ndan önceki bilginlere o okunduğu zaman, secdeye kapanırlar" ve "Rabbimiz münezzehtir. Rabbimiz'in sözü şüphesiz yerine gelecektir," derler. Ağlayarak yere kapanırlar; bu, onların gönüllerindeki saygıyı artırır."[1089]

Ayette söz konusu edilen ilim ehlinin, ayetlerin kendilerine okunması durumunda secdeye kapanmaları ve hakikat karşısında duygulanıp ağlamaları, okunan ayetleri anlamaları sebebiyledir. Eğer kendilerine tilavet edilen ayetleri anlamamış olsaydılar, böyle bir tavır sergilemeyeceklerdi. Bu durumda, tilavetin niteliğinin anlama merkezli olduğunu söylememize engel bir durum görünmemektedir.

Kur'an'da tilavet kelimesinin kullanıldığı ayetlerden birinde, Hz. Peygamber'in ümmî oluşu vurgulanmıştır. Zira ayetlerde belirtildiği gibi eğer Hz.

[1086] **Âl-i İmrân**, 3/101.
[1087] **Ra'd**, 13/30.
[1088] **İsrâ**, 17/107-109; **Meryem**, 19/58.
[1089] **İsrâ**, 17/107-109

Peygamber okuma-yazmayı bilen olsaydı, bu durumda iman etmeyenler her ne kadar makul bir argüman olmasa da bu kitabı kendisinin yazdığı zehabına kapılacak ve iman etmemelerine kendilerince bir gerekçe bulmuş olacaklardı: *"Sen bundan önce ne bir yazı okur,(وَمَا كُنْتَ تَتْلُو مِنْ قَبْلِهِ مِنْ كِتَابٍ) ne de onu yazardın. Öyle olsaydı batıla uyanlar kuşku duyarlardı. Hayır, o Kur'an kendilerine ilim verilenlerin sinelerinde yer eden apaçık ayetlerdir..."*[1090]

İnsanların, sorumlu kılınması, dolayısıyla Allah'a karşı kulluk vazifelerini yerine getirebilmeleri, bu ayetlerden haberdar olmaları ile yani vahyin kendilerine tilavet edilmesi ile ilişkilidir. Bu nedenle Kur'an'da, kendilerine ayetlerini okuyan bir peygamber gelmediği müddetçe, toplulukların helak edilmeyeceği bildirilirken yine tilavet kelimesi kullanılmıştır.[1091]Yine Kur'an'dan anladığımız kadarı ile ahirette insanların sorumlu davranıp davranmadıklarına yönelik sorular, kendilerine nâzil olan vahyden haberdar olup olmadıklarına yönelik olacaktır. Örneğin Allah'ın ayetlerini inkâr edenler, cehenneme sevkedilirken cehennem bekçileri tarafından *"İçinizden Rabbinizin ayetlerini okuyan ve bugüne kavuşacağınızı ihtar eden Peygamberler gelmedi mi? (أَلَمْ يَأْتِكُمْ رُسُلٌ مِنْكُمْ يَتْلُونَ عَلَيْكُمْ آيَاتِ رَبِّكُمْ)"*[1092] sorularıyla karşılaşacaklardır. Öyleyse ayetlerin okunması, bu insanları sorumlu kılacak düzeyde ve onların anladığı bir tilavet ile mümkün olmaktadır. Bu da ayetlerin okunmasından maksûd olanın, bu ayetlerin anlaşılması ve buna göre hareket edilmesi olduğu düşüncesini desteklemektedir. Yukarıdaki ayette soruların ilkinin, kitabı tilavet eden bir peygamber şeklinde sorulması, bu nedenle dikkat çekicidir. Dolayısıyla Kur'an'da Hz. Peygamber'in belirleyici temel vasıflarından biri, "Tilavet eden rasul" olmasıdır. Bu tavsif birçok ayette zikredilmiştir.[1093]

Kur'an'da tilavet kelimesinin zaman zaman Allah'ın zatına nisbet edilerek kullanıldığı ve bu ayetlerde tilavet kelimesinin temel vasfının değişmediği görülmektedir: *"(Rasulüm)! Bu söylenenleri biz sana ayetlerden ve hikmet dolu*

[1090] **Ankebût**, 29/48-49; **Cum'a**, 62/2.
[1091] **Kasas**, 28/59.
[1092] **Zümer**, 39/71.
[1093] *"İman edip salih amel işleyenleri, karanlıklardan aydınlığa çıkarmak için size apaçık ayetlerini okuyan (رَسُولًا يَتْلُو عَلَيْكُمْ آيَاتِ اللَّهِ) bir peygamber göndermiştir,"* (**Talak**, 65/11); *"Tertemiz sahifeleri okuyan, Allah tarafından gönderilen bir Peygamber (رَسُولٌ مِنَ اللَّهِ يَتْلُو صُحُفًا مُطَهَّرَةً)"* **Beyyine**, 98/2.

Kur'an'dan okuyoruz (نَتْلُوهُ)"[1094]*, "İşte bunlar Allah'ın sana hak olarak okuduğumuz (نَتْلُوهَا) ayetleridir."*[1095]

Hz. Peygamber'in, her konuda mü'minler için bir örnek olduğunu ve en büyük mucizesinin de Kur'an olduğunu gözönünde bulundurduğumuzda, bu örnekliğin Kur'an okuma biçimimize de yansıması gerektiği ortaya çıkar. Bu bağlamda, Hz. Peygamber'in ayetleri hakkı ile tilavet etmesi bu tilavetin, hem tebliğ hem de muhtevanın anlaşılmasına dönük olduğunu göstermektedir. Kur'an tilavetinin ses ve makamın mesajın özünü örttüğü bir okuma değil, mesajın özüne kendini muhatap kılarak, okuma, anlama ve uygulama merkezli bir eylem olması, Kur'an'ın tasvir ettiği bir okuma biçimi olmalıdır.

Yeri gelmişken, bir hususu vurgulamak gerektiğini düşünmekteyiz. Kur'an'ı öğrenme ve öğretmenin en faziletli amellerden olduğunun referanslarını, hem ayetlerde hem de hadislerde bulmak mümkündür. Hemen ekleyelim ki, "Kur'an'ı öğrenme ve öğretme" ifadesinin günümüzde aldığı şeklin, Kur'an'ın çerçevesini çizdiği eksen ile uyuşup uyuşmadığı konusunda kuşku içerisindeyiz. Çünkü Kur'an'ı öğrenme ve öğretme ifadesi, artık neredeyse sadece elif ba'dan başlayıp Kur'an'ı hatmetme ile neticelenen bir süreci ifade eder hale gelmiştir. Tekraren belirtelim ki, Kitabullah'ı öğrenme ve öğretme Kur'an'a hizmette önemli bir aşamadır. Ancak sorguladığımız şey, bizim şu anda algıladığımız biçimi ile Kur'an ve sünnette işaret edilen "Kitabı öğrenme ve öğretme" aynı şeye tekabül etmekte midir? Kanaatimizce Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi ifadesinde tarihi seyir içerisinde ciddi bir daralma olmuştur. Bu daralma, anlama ve amel merkezli okumadan sadece okumaya; Kur'an'ın lafızları ile beraber içindeki ahkâmı öğrenme ve öğretmeden sadece lafızlarını öğrenme ve öğretmeye evrilmiştir. Dolayısıyla günümüzde bu "en faziletli amel" ifadesinin yanlış anlaşıldığını söylemek mümkündür. Üzülerek belirtmek gerekir ki, bu ifadenin bağlamı dışına çıkarılması, sadece okuma veya ezberlemeye hasredilmesi, neredeyse bir kültür haline gelmiş ve kanıksanmıştır. Dolayısıyla bahsi

[1094] **Âl-i İmrân**, 3/58.
[1095] **Âl-i İmrân**, 3/108.

geçen Kur'an'ı öğrenme ve öğretme ifadesinin, hem elfaz-ı Kur'an'ın doğru telaffuzu, hem de onunla amel edilmesi şeklinde anlamlandırmak daha isabetli görünmektedir.

3.1.2.2. Kıraat

قرأ يقرأ قراءة و قرءانا kökünden gelen kıraat kelimesi sözlükte, "Telaffuz etmek, okumak" manalarına gelmektedir. قرأت القرءان denildiğinde, "Kur'an'ı okudum, onu telaffuz ettim," demektir. فَإِذَا قَرَأْنَاهُ فَاتَّبِعْ قُرْآنَهُ ayetinde geçen Kur'an, "Okumak, okunan" manasında masdar olarak gelmiştir. Kur'an kelimesi, "Ğufran" kelimesi gibi masdar bir kelimedir. Sürekli okunduğundan ve okunmak onun temel vasfı olduğundan, Kelamullah'a "Kur'an" adı verilmiştir. Vahyin nâzil olduğu ilk ayetlerde de kıraat kelimesinin iki defa zikredilmiş olması, onun okunması gereken bir kitab olduğu vasfını ön plana çıkarmaktadır.[1096] Öte taraftan Kur'an, "Cem' olmak, toplamak" manasına da gelir. Sûre, ayet, kıssa, emir, nehy, va'd, vaîd vb. birçok konuyu bir arada topladığından kendisine bu adın verildiği belirtilmiştir. [1097] İmam Şâfiî'ye göre Kur'an kelimesinin etimolojisinde, hemze bulunmamaktadır (Kurân). Bu nedenle, nasıl Tevrat ve İncîl diğer münzel kitaplar için verilmiş özel bir isim ise, Kur'an da Hz. Peygamber'e nâzil olan son ilahi kitabın özel ismidir.[1098]

"Mekke döneminin hemen başında inen Müzzemmil sûresinde Hz. Muhammed'e (sav) "*Kur'ân'ı tane tane oku,*"[1099] denilmesi, Kur'an isminin, İslâm'ın çok erken zamanlarında, ilk Müslümanlar tarafından kullanıldığını açık bir biçimde göstermektedir. Yine buradan, ilâhî kelamın tamamına olduğu gibi, bir kısmına, bir ayetine de Kur'an denilebileceği anlaşılmaktadır ki, bu durumu müfessirler ve usûlcüler de kabul etmektedir. Her ne kadar İslâm alimleri tarafından bu ismin kökeni ve anlamı üzerine farklı görüşler ileri sürülmüşse de en çok tercih edilen görüş, Kur'an kelimesinin "Okuma" anlamındaki ka-ra-e kökünden türetildiğini söyleyen görüştür. Buna göre Kur'an, "Ezberden veya kitaptan okunan" manasına

---

[1096] **Alak**, 96/1, 3.
[1097] İbn Manzûr, a.g.e., s. 3562-3563; Komisyon, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, s.722; İsmail Aydın, **Kur'an Tarihi**, Tibyan Yay., İzmir 2014, s. 13.
[1098] Muhammed b. İdris eş-Şâfiî, **er-Risâle**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetu'd-Dari't-Turas, Kahire 2005, s. 106.
[1099] **Müzzemmil**, 73/4

gelen ve Hz. Peygamber'e vahyedilen ilâhî kelamı ifade edecek şekilde kavramlaştırılan bir masdar-isimdir."[1100]

Okumayı ifade eden kıraat ve türevlerinin birçok ayet-i kerimede zikredildiği görülmektedir. Kıraat kelimesinin kullanıldığı yerlerden biri, A'raf sûresindeki *"Kur'an okunduğu zaman* (وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ) *onu dinleyin*(فَاسْتَمِعُوا لَهُ) *ve susun ki* (وَأَنْصِتُوا) *size merhamet edilsin,"*[1101]ayetidir. Ayetin muhtevası dikkate alındığında Kur'an'ın şekli ibadetlerde ve bu ibadetlerin dışında okunduğunda, öğütlerinden faydalanmak ve onu amele dönüştürmek için sessiz ve dikkatli bir şekilde dinlenmesi istenmektedir. Bu nedenle Taberî (ö.310/922) bu ayeti, Kur'an okunduğunda, ayetlerini fehm etmek ve öğütlerinden istifade etmek için pür dikkatle dinlenilmesi, taakkul ve tedebbür için de insât edilmesi şeklinde yorumlamıştır. Ayetin sebeb-i nüzûlü ile ilgili bilgilere de yer veren Taberî, "Önceleri bu hususa bir nehy bulunmadığından sahabîler, namazda konuşabiliyorlardı. Ancak bu, namazda okunan Kur'an'ı gereği gibi dinleme ve anlamalarına engel teşkil ettiğinden, söz konusu ayet nâzil olmuştur," ifadeleri ile kıraat ile anlam arasındaki ilişkiye dikkat çekmiştir.[1102] İbn Kesîr (ö.774/1372), bir önceki ayette Kur'an'ın, mü'minler için hidayet ve rahmet kaynağı olduğuna dikkat çektikten sonra, "Allah'ın okunan Kur'an'a hürmet göstermek için dinlenilmesini" emrettiğini belirtmiştir.[1103] Buna göre Kur'an okunduğunda müslüman ona ilgisiz kalmayacak, kulak verip dikkat kesilecek, saygı ve ilgi ile dinleyecektir. Çünkü o, her şeyden önce Allah'ın sözüdür ve onda konuşan Allah'tır. Bu sebeple Kur'an'a kulak vermemek, Allah'ın konuşmasına kulak vermemek, dolayısıyla bir bakıma Allah'a karşı edepsizlik yapmak, demektir. Ayrıca anlamları üzerinde düşünüp kavrayabilmek ve sonuçta rahmet ve bereketinden istifade edebilmek için de yoğun bir dikkatle dinlemek gerekir.[1104] İbn Aşur (ö.1973)

[1100] Ali Rıza Gül, a.g.m., s. 12-13; Ayrıca bkz. ez-Zerkânî, **Menâhilü'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'ân**, I/ 22; Muhammed Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'ân Dili**, VIII/139-140.
[1101] **A'raf**, 7/204.
[1102] Taberî, a.g.e., XIII/345.
[1103] İbn Kesîr, a.g.e., s. 500-502.
[1104]Komisyon, **Kur'an Yolu**, DİB yay., Ankara 2007, II/654.

ise, ayette geçen "istima" ifadesinin mecazi manada kullanılmış olabileceğini, bunun da kitabın içindekilerine imtisal etmek manasına geldiğini belirtmiştir.[1105]

Vahyin nâzil olduğu dönemde ona iman etmeyenlerin takındıkları tavır üzerinden de konuyu açıklayabiliriz. Hz. Peygamber döneminde inkarcıların ileri gelenlerinin, gürültü yaparak Kur'an'ın dinlenilmesini engellemek için uğraştıkları *"Bu Kur'an'ı dinlemeyin, baskın çıkmak için o okunurken yaygara koparın,"*[1106] ayeti ile ifade edilmiştir.

Öte taraftan "Kur'an kelimesinin semantik örgüsünde müslümanların Kur'an'a yaklaşımları hakkında önemli bir özelliğe dikkat çekilmektedir. Adeta Müslüman demek, bir manada potansiyel okur, demektir. Fakat bu okuma tarzının basit bir metin okumaktan çok ikrar, inkiyad ve bağlılığın fevkalade yüksek olduğu bir adanmışlık şeklinde anlaşılması gerekir. Bu ilişki, müslümanlar için Kur'an'ı diğer kitaplardan farklı kılmaktadır. O, kesinlikle bir antika eseri değildir. Her zaman ve zeminde müslümanın hayatına aktif ve kesintisiz şekilde yön veren canlı bir hitaptır. Bu nedenle müslüman, "Kur'an okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki, size rahmet edilsin," ayetindeki "susmak"ı bile bu diyaloğun bir parçası olarak algılar, aktif bir şekilde onu dinler ve susar."[1107]

Kıraat kelimesinin geçtiği yerlerden biri de Ehl-i kitabın ellerindeki Tevrat'ı okumaları hakkındadır. Burada da Ehl-i kitabın okuduklarını anladıkları vurgusunu hissetmek mümkündür: *"(Rasulum) eğer sana indirdiğimizden kuşkuda isen, senden önce kitabı (Tevrat'ı) okuyanlara (*فَاسْأَلِ الَّذِينَ يَقْرَءُونَ الْكِتَابَ*) sor..."*[1108]Hz. Peygamber'e hitaben Allah, eğer seni peygamber olarak seçtiğimizden ve sana vahyettiğimizden şüphe içerisinde isen, o zaman senin geleceğini bildiren ve vasıflarının yazılı olduğu kitap ehline sor demekte, böylelikle Ehl-i kitabın, kitabı kıraat ettikleri, muhtevasından bîhaber olmadıkları bildirilmektedir. Öyleyse "Kitabı okumak" tabirinin Tevrat'a inananlar için de kullanıldığını ve bu yönüyle de kitabın anlaşılarak

---

[1105] Muhammed Tâhir İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984, IX/ 238-240.
[1106] **Fussilet**, 41/26.
[1107] İsmail Albayrak, **Müslüman Toplumda Kur'an-ı Kerim'in Yeri ve Tefsiri**, Diyanet İlmi Dergisi (Kur'an Özel Sayısı), DİB yay., Ankara 2012, s. 460.
[1108] **Yûnus**, 10/94.

okunmasının vurgulandığı görülmektedir. Eğer okudukları kitapların muhtevasını Ehl-i kitap anlamasaydı Allah, Hz. Peygamber'in nübüvveti hakkında onlara da sorulmasını emretmezdi. Bu emir gerçekleştiğine göre, o zaman kitap ehlinin, okudukları kitabı herhangi bir zorluk çekmeksizin anladıklarını, bu durumu ifade etmek üzere de kıraat kökünden bir kelimenin kullanıldığını görmekteyiz.

Kur'an'ın tilavet edilen vahyi içeren bir kitap olduğunu ve kitap olma kimliğinin öne çıktığını, Kur'an lafzının "Tilavet" kelimesi ile birlikte zikredildiği ayetten de anlamak mümkündür. İlgili ayette, Kur'an lafzının özel bir isim niteliğinde kullanıldığı, buna karşın tilavet kelimesinin bir fiil olarak okuma eylemini ifade ettiği görülmektedir: *"...Kur'an'dan bir şey okusan (*وَمَا تَتْلُو مِنْهُ مِنْ قُرْآنٍ*)"*[1109] Aynı şekilde, Kur'an özel ismi ile beraber "Kıraat" kelimesinin birlikte zikredildiği şu ayetten de anlaşılmaktadır: *"Artık Kur'an'dan kolayınıza geleni okuyun.(* فَاقْرَءُوا مَا تَيَسَّرَ مِن القرانُ*)"*[1110]

Elmalı'ya göre bu ilahi kitabın en temel isminin Kur'an olduğu hususunda ittifak vardır. Zira bizzat Kur'an, altmışın üzerinde ayette kendisini bu adla adlandırmaktadır.[1111] Ona göre Kur'an'a, Kur'an isminin verilmesi özellikle metni itibarı iledir. Bundan dolayıdır ki Kur'an Arapça'dır. "*Gerçekten biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik,*"[1112] buyrulmuştur. Zira okunan, öncelikle ve bizzat anlam değil, anlamı en güzel şekilde ifade eden metindir. Anlamı itibarı ile Kur'an, daha başka isimlerle adlandırılmıştır. Kur'an lafzıyla daha çok onun, okunan/okunması gereken bir kitap olduğu özelliğine dikkat çekilmiştir. Zira muhtevasını ifade etmek için daha çok "Furkân, Hüdâ, Nûr, Rûh" gibi sıfatlar kullanılmıştır. Kur'an lafzıyla beraber Arapça vasfının belirtilip diğer sıfatlarda Arapça vasfının zikredilmemiş olması, bu yargıyı teyid etmektedir.[1113]

Kur'an kelimesi, ayetlerde "Okuma"yı ifade eden kelimelerden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda bazı ayetlerde Kur'an kelimesi, kitabın

---

[1109] **Yûnus**, 10/61.
[1110] **Muzzemmil**, 73/20.
[1111] Muhammed Fuâd Abdulbâkî, **el-Mu'cemü'l-Müfehres li Elfâzi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, s. 688.
[1112] **Yûsuf**, 12/2.
[1113] Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., I/15.

değerinin yüceliğini anlatmak üzere kullanılmıştır. Bu ayetlerde Kur'an'ın, nâzil olan vahyi kapsayan bir niteliğe sahip olduğu görülmektedir: *"Kendisiyle dağların yürütüleceği veya yeryüzünün parçalanacağı ya da ölülerin konuşturulucağı bir Kur'an olacak olsaydı (o kitap, yine bu Kur'an olacaktı)"*[1114]

Öte taraftan Kur'an'ın müşrik muhataplar tarafından anlaşıldığı, bu nedenle ayetler kendilerine okunduğunda çok sert tepkiler ile olağanüstü şeyler talep ettikleri görülmektedir. Onlara Allah'ın ayetleri açıkça (آيَاتُنَا بَيِّنَاتٍ) okunduğunda, başka bir Kur'an getirmesini veya Kur'an'ı değiştirmesini istemişler, Hz. Peygamber de böyle bir yetkinin kendisinde olmadığını, bu kitabı kendilerine okumasının Allah'ın emri olduğunu belirtmiştir.[1115]Başka bir ayette Hz. Peygamber'in en büyük mucizesinin aslında önlerinde duran Kur'an olduğu belirtilmiştir: *"Onlar: (Muhammed) bize rabbinden bir mucize getirmeli değil miydi? dediler. Önceki indirilmiş kitapların apaçık delili (Kur'an) onlara gelmedi mi?"*[1116] Ayetten de anlaşıldığı gibi Hz. Peygamber'in nübüvvetinin en büyük mucizesi Kur'an'dır. Kur'an'ın mucizevî olma yönü birçok açıdan ele alınabilir. Ancak burada bizim iddia ettiğimiz şey, üzerinde tefekkür edilerek, içerisindeki hakikatlerle amel ederek ve Kur'an'ı hayatın merkezine katarak icra edilen bir kıraatın, Kur'an'ın bu mucizevî yönünü daha net bir biçimde ortaya çıkaracağıdır.

Kur'an kelimesinin zikredildiği ayetlere bakıldığında, onun en temel vasfının anlaşılır bir kitap olduğu özellikle vurgulanmaktadır. Bazı ayetlerde "Apaçık Kur'an (قُرْآنٍ مُبِينٍ)"[1117] ifadesinin kullanılması da ayetlerin anlaşılmasının kolay olduğuna delalet etmektedir. Kur'an'ın Arapça olarak nâzil olduğunu belirten ayetlerde vurgulanan ortak nokta, kitabın anlaşılabilmesi hususudur. Hz. Muhammed (sav) de bu ilahi sünnet gereği, Kur'an vahyini kendi kavminin diliyle almıştır. "*Nitekim, biz her gönderdiğimiz peygamberi kavminin diliyle gönderdik ki onlara (Allah'ın buyruklarını) iyice açıklasın.*"[1118]

[1114] **Ra'd**, 13/31.
[1115] **Yûnus**, 10/15-16.
[1116] **Tâhâ**, 20/133.
[1117] **Hicr**, 15/1.
[1118] **İbrâhîm**, 14/4.

Kur’an, evrensel ilahi buyrukları getiren bir kitap olmakla beraber, onun ilk muhatapları nezdinde anlaşılması ve kabulü önem arz ediyordu. Ayette de ifade edildiği üzere hedef, vahyin mahsulü olan buyrukların, Peygamber (sav) tarafından yakınlarından başlamak üzere tebliğ edilmesi ve bu tebliğin içeriğinin anlaşılmasıdır. Kur’an, özellikle ilk muhataplarının kolaylıkla anlayabileceği kendi dilleriyle ve anlam sadeliği ile indirilmiştir. Buna mukabil, Kur’an’a karşı çıkışlar, onun anlaşılmaz olduğuna değil, getirdiği esaslara olmuştur. O bakımdan inanmayanlar, Hz. Peygamberden kendi inançlarını destekleyen veya en azından putlarını/taptıklarını kötülemeyen farklı bir Kur’an getirmesini istemişlerdi.[1119] Nitekim Kur'an Arapça olarak değil, başka bir dil ile de inmiş olsaydı, iman etme şerefine nail olmayan bazı müşrikler yine buna iman etmeyeceklerdi.[1120] Kur'an'ın, dönemin muhatapları tarafından kolayca anlaşılabilmesi için Arapça olarak indirildiğini ifade eden şu ayetlere bakalım:

"Anlayasınız diye biz onu Arapça bir Kur'an olarak indirdik."[1121]

"O'nu Ruhu'l-emin, uyarıcılardan olasın diye apaçık Arap diliyle senin kalbine indirmiştir."[1122]

"Kur'an'ın belîğ ve fasîh bir kitap olduğu nazım ve muhtevası ile ortaya konulmuştur. Nitekim Kur'an'da Allah'ın insanlara yönelik hitabının açık ve anlaşılabilir olduğu beyan edilmiş ve tarihsel belgelerin de tesbit ettiği üzere ilahi hitabın nâzil olduğu dönemde dil düzeyinde kayda değer bir anlama sorunu yaşanmamışır. Bu noktada, ilk nesille canlı bir ilişki tesis eden Kur'an'da sık sık inkârcıların ilahi mesaj hakkında taakkul, tedebbür, tefekkür ve tezekkür etmeye yanaşmadıklarından söz edilmiş olması, nüzûl döneminde kayda değer bir dilsel anlama sorununun yaşanmadığını teyid eden başka bir gösterge olarak kabul edilebilir."[1123] İnkârcı tavrı sürdürenlerin ve ayetlerin benzerini getirebilme

---

[1119] Muhaysin, **Târîhu’l-Kur’an**, s. 132.
[1120] **Şuara**, 26/198-199.
[1121] **Yûsuf**, 12/2.
[1122] **Şuara**, 26/194-195; Kur’an’ın Arapça indirildiğine işaret eden diğer ayetler için bkz: Nahl, 16/103; Taha, 20/ 113; Şuara, 26/ 195; Zümer, 39/28; Fussilet, 41/3; Şura, 42/7; Zuhruf, 43/3..
[1123] Mustafa Öztürk, **Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015, s. 18

iddiasında bulunanların,[1124] Kur'an'ın muhtevasından haberdar oldukları ve mesajını anladıkları görülmektedir.

Kur'an kelimesinin ayetlerde geçtiği bir diğer bağlamı da, müşriklerin bazı iddialarına yöneliktir. Onlar, *"Kur'an'ı tutarsız parçalar (*الَّذِينَ جَعَلُوا الْقُرْآنَ عِضِينَ*)"*[1125] olarak görmüşler ve bu nedenle de Kur'an'ın ilahi bir kelam olmadığına yönelik görüşlerine bir destek bulma arayışına girmişlerdir. Oysaki bu Kur'an'ın en doğru yola ilettiği *"Şüphesiz ki bu Kur'an, en doğru yola iletir; iyi davranışlarda bulunan mü'minlere, kendileri için büyük bir mükâfat olduğunu müjdeler.* (إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ)",[1126] buyurularak belirtilmiştir. Ehl-i kitap ve müşrikler ayak diretmiş olsalar da durum böyledir. Buna karşın Mü'minler de, Kur'an okuma ve dinleme bağlamında şöyle övülmüşlerdir: *"Dinleyip de sözün en güzeline (ehsenehu) uyan kullarımı müjdele. İşte Allah'ın doğru yola ilettiği kimseler bunlardır. Gerçek akıl sahipleri de onlardır (ulu'l-elbâb)."*[1127]

Kur'an'da kitap ve kıraat ifadelerinin kullanıldığı bağlamlardan biri de ahiret hayatı ile ilgilidir. Ahirette insanlara amellerinin yazılı olduğu kitapların verileceği, onlardan kitaplarını okumalarının (اقْرَأْ كِتَابَكَ) isteneceği bildirilmektedir.[1128] Amellerin yazılı olduğu kitabı okuyanların bu kitabı anlayarak okuduklarında bir şüphe söz konusu değildir.

Ayetlerde Kur'an, doğruyu ve doğruyu eğriden ayıran açık delilleri kapsayan (هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ) bir kitap olarak tanıtılmaktadır.[1129] Burada zikredilen doğru ve yanlışı birbirinden ayırdedecek delilleri içermiş olmasından, Kur'an'ı okuyan kimselerin bu okumalarını, anlama çabası ile beraber desteklemeleri gerektiği, böyle bir okuma biçiminin kişiye faydalı olabileceği sonucunu çıkarmak mümkündür. Zira ancak anlaşılmak üzere okunan bir kitaptan doğru ve yanlışı birbirinden ayırt eden bir kriter elde etmek mümkün olacaktır. Bu durumda kişiyi

---

[1124] **En'am**, 6/93;
[1125] **Hicr**, 15/91.
[1126] **İsrâ**, 17/9.
[1127] **Zümer**, 39/18.
[1128] **İsrâ**, 17/14, 71; **Kehf**, 18/49; **Hâkka**, 69/19, 26.
[1129] **Bakara**, 2/ 185.

Allah'a götürecek olan delilleri keşfedebilmek ve bâtıl olan yollardan korunabilmek, anlama merkezli bilinçli bir Kur'an okuma eylemi ile mümkündür.

Ayetlerde yine Kur'an lafzı zikredilerek Hz. Peygamber'in, Kur'an'a gereken değeri vermeyen, onu terk eden kavmine olan sitemi de anlatılmaktadır. Furkan sûresinde bu durum *"Peygamber der ki: Ey Rabbim! Kavmim bu Kur'an'ı büsbütün terketti (*وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا*),"* [1130]şeklinde belirtilmiştir. Kur'an'ın mehcûr olması, Hz. Peygamber'in akıl ve kalpleri Kur'an'a yöneltmek üzere ortaya koyduğu davetin, kavmi tarafından karşılık bulmadığına, Kur'an'ın kendilerine okunmasına ve onların bu vahye şahitlik etmelerine rağmen, kitaba gereken önemi vermediklerine işaret etmektedir. İbn Kesîr, "Mehcûr" ifadesinin anlam alanı ile ilgili şu maddeleri sıralamaktadır: "1- Müşriklerin Kur'an okunurken gürültü yapıp onun sesini bastırmaları, 2- Kur'an'a iman etmemek, onu tasdik etmemek, onun ilmi, tilaveti ve hıfzı ile meşgul olmayı terk etmek, 3- Kur'an ayetleri üzerinde tedebbür etmeyi terketmek, 4-Kur'an'ın emirlerine imtisal etmemek, nehyettiklerinden sakınmamak, 5- Kur'an'ı bırakıp, şiir, boş söz ve kelam ile meşgul olmak."[1131] Elmalılı da ayet ile ilgili olarak şu yorumu yapmaktadır: "Mehcûr tutmak, iki anlama gelir: Birisi terkedip uzak durmak, onunla amel etmemektir. Diğer anlamı ise; hakkında saçma sapan konuştular, evvelkilerin uydurma masalları dediler, demektir. Peygamber'in bu şekilde şikayetini söylemek büyük bir tehdittir. Çünkü peygamberler, kavmini Allah'a şikayet ettikleri zaman haklarında azab çabuklaştırılmış olur."[1132]

Kur'an ve kıraat kelimelerinin geçtiği ayetlerde, Kur'an-ı Kerim'in sadece lâfzî yönünün ön planda tutulduğunu ve anlaşılmadan okunmasının tavsiye edildiğini iddia etmek zordur. Aksine kıraat/Kur'an türevlerinin kullanıldığı bağlamlara

---

[1130] **Furkan**, 25/30.

[1131] İbn Kesîr, a.g.e., X/303.

[1132] Elmalılı, a.g.e., V/428 (Merhum Elmalılı burada bir hadisten söz etmektedir: "Her kim Kur'an'ı öğrenir de mushafını asar, ilgilenmez ve bakmazsa Kıyamet günü Kur'an gelir yakasına sarılır..." Kanaatimizce bu rivayetin Hz. Peygamber'den merfû' olarak sâdır olması, zor görünmektedir. Zira kaynağı verilmeden zikredilen bu rivayette geçen "mushaf" kelimesinin, Kur'an'ın istinsâh edilmesiyle gündeme geldiği ve Hz. Peygamber döneminde henüz tekemmül etmiş bir mushafın olmadığı herkesin malumudur.

bakıldığında, Kur'an okuma fiilinin, anlama ve kavrama eksenli bir eylem olduğu vâzıh bir biçimde görülür.

3.1.2.3. Tedebbür

Kur'an-ı Kerim'de, okumayla ilgili kullanılan ifadelerden biri de, tedebbürdür. Tedebbür, tâbi olmak manasına gelen دبر kökünden gelmektedir. Sözlük anlamı itibarı ile تدبره و دبر الامر denildiğinde التفكير في دبر الامر, نظر في عاقبته bir işin akibetini düşünmek, arka planını dikkate almak, bir işin sonucunu başından hesap etmek, bir işin hakikatini düşünüp taşınmak ve bir şeyin inceliklerini iyice anlamak, demektir.[1133] Aynı kökten gelen tedbir de, tedebbürün sonucu olarak bir iş için gereken önlemi almak manasına gelmektedir.[1134]

Tedebbürün, تفعل kalıbında gelmesi, daha başka anlamlara da işaret etmektedir. "Zira Arap dili kurallarına göre تفعل kalıbı, tekellüf ifade eder. Başka bir ifade ile bir işin uzun bir zaman zarfında, emek vermek sureti ile yapıldığına işaret eder. Bu açıdan bakıldığında tedebbür bir ifadeyi, kavramı veya metni anlamak amacı ile zihinsel ve ruhsal imkânlarının kullanılması anlamına gelmektedir."[1135]

Nevevî (ö.676/1277), *el-Ezkâr* isimli eserinin Kitâbu Tilâveti'l-Kur'an bölümünün başında Kur'an okumanın zikirlerin en faziletlisi olduğunu, Kur'an okumada asl olanınsa, tedebbür etmek olduğunu bildirmiştir.[1136] Zira vahy, insana bir dünya görüşü sunmaktadır. Başka bir ifade ile insanın, hayatın bütün unsurlarına nasıl bakması ve hayatını nasıl tanzim etmesi gerektiğini göstermektedir. İnsanlar için hidayet rehberi olan Kur'an-ı Kerim'in Hz. Peygamber'e indirilişinin asıl gayesi, insan aklını ve değerini yükseltmek, onu doğru yola sevk etmek, maddi ve manevi yönden en iyi şekilde doyurmaktır.[1137]

[1133] İbnu Manzûr, a.g.e., II/1321; Rağıb el-Isfahânî, **el-Mufredât Fî Ğarîbi'l-Kur'an**, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz., s. 165.
[1134] İlhan Kutluer, **Düşünme** md. TDVİA, X/53-57; Ahmet Madazlı, **Kur'an Okumaktan Maksat Tedebbür ve Tezekkürdür**, EÜİFD, sayı, 2, Kayseri 1985, s. 311.
[1135] Şehmus Demir, **Kur'an'ın Temel Hedefi**, Fecr yay., Ankara 2013, s. 105-106.
[1136] Nevevî, **el-Ezkâr**, s. 189.
[1137] İsmail Cerrahoğlu, **Tefsir Tarihi**, DİB Yay., Ankara 1988, I/14.

Kur'an'ın anlaşılarak, üzerinde tedebbür edilerek okunması, onun en temel mesajlarındandır. Bazı ayetlerde "Kur'an" ile "tedebbür" kelimeleri beraber kullanılmıştır. Kur'an ile tedebbür kelimelerinin aynı ayetlerde beraber zikredilmesi, Kur'an'ın okunma biçimine yönelik bize ipuçları da sunmaktadır. Kur'an ve tedebbürün birlikte zikredildiği dört ayet mevcuttur:

*1-"Hala Kur'an üzerinde gereği gibi düşünmeyecekler mi? (*أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ*)"*[1138]

Bu ayette, Hz. Peygamber'e verilen Kur'an'ın bir hüccet olduğu, bu nedenle insanların bu kitap vesilesiyle kendisine uyması gerektiği bildirilmiştir. Bunun delili ise, kitabın manasıyla ahkâmı arasında bir uyumun bulunması, ayetlerin biribirini tasdîk etmesi ve kitabın pasajları arasında bir tezâdın bulunmamasıdır. Ayetin devamında ise, şayet bu kitap başkası tarafından indirilmiş olsa, iman etmeyenlerin kitabın bölümleri arasında birbirine uymayan pek çok yer bulacakları hususu belirtilmiştir.[1139] Öyleyse kitabın, mikro alemden makro aleme, maddeden manaya, şehadet aleminden gayb alemine, enfusi daireden afaki daireye yönelik getirdiği hakikat ve incelikleri görebilmek için kitabın ince bir tedkik ile yani tedebbür ile okunması gerekmektedir.

*2-"Onlar bu sözü (Kur'an'ı) hiç düşünmediler mi? (*أَفَلَمْ يَدَّبَّرُوا الْقَوْلَ*)"*[1140],

Bağlamı dikkate alınarak değerlendirildiğinde, inkârcıların Allah'ın ayetleri okunduğunda büyüklük taslayarak arkalarını döndükleri ve hezeyanlar savurdukları belirtilmiş, sonra da bu sözü (el-kavl) yani Kur'an'ı iyice düşünerek okumaları istenmiştir. Eğer okunan Kur'an ayetleri can kulağı ile dinlense ve ön yargısız bir şekilde tilavet edilse bu durumda Kur'an, defaatle zikrettiği vasfının bir gereği olarak onları hidayetle buluşturacaktır. Eğer hidayeti ve istikameti bulmamışlar ise bu Kur'an'ın bir suçu değil, onların ilahi mesaj üzerinde yeterince düşünmemelerinin bir neticesidir.

[1138] **Nisâ**, 4/82.
[1139] Taberî, a.g.e., VIII/567.
[1140] **Mü'minûn**, 23/68.

3-"Onlar Kur'an'ı tedebbür etmiyorlar mı, yoksa kalpleri kilitli mi?(أَفَلَا يَتَدَبَّرُونَ الْقُرْآنَ أَمْ عَلَى قُلُوبٍ أَقْفَالُهَا *)"*[1141]

Bu ayette, yine Kur'an'ın tedebbür ile okunması istenmektedir. Ayette, tedebbür ile birlikte dikkate değer bir şekilde iki kelime daha zikredilmiştir. Bunlardan biri, kalp kelimesidir. Bu durumda tedebbür ile kalp arasında bir ilişkinin mevcudiyeti söz konusudur. Dolayısıyla tedebbürün hissiyatla buluşması yani, akıl ile kalbin birlikte hareket etmesi gerekmektedir. Bu şekilde okunan veya dinlenilen vahy, insanın imana ve teslimiyete, neticede de yaratılış gayesine doğru yolculuk etmesine yardımcı olacaktır. İkinci kelime ise, "akfâl" kelimesidir ki, kilitler demektir. Kurtubî'nin (ö.671/1272) de işaret ettiği gibi, burada kilit kelimesinin kullanılmış olması, manevî açıdan kalpte çoraklığın oluşunu sembolize etmektedir.[1142]Dolayısıyla vahyin kendilerine fayda sağlayabilmesi, ayetlerin kalbe nufüz edebilmesi, kalpteki kilitlerin açılmasına bağlıdır ki, bu da tedebbür ile Kur'an'ı okumayla mümkündür.

4-"*Bu Kur'an, ayetlerini düşünsünler ve akıl sahipleri öğüt alsınlar diye sana indirdiğimiz mübarek bir kitaptır.* (كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ إِلَيْكَ مُبَارَكٌ لِيَدَّبَّرُوا آيَاتِهِ وَلِيَتَذَكَّرَ أُولُو الْأَلْبَابِ)"[1143]

Bu ayette, diğer üç ayette vurgulanan hususlardan farklı olarak, "Ayetler" üzerinde tedebbür ile durulması istenmektedir. İlk üç ayette Kur'an nazara verilmişken burada "Ayetler" ifadesi kullanılmıştır. Aynı zamanda kitabın bir sıfatı olan "Mübarek" kelimesi de kullanılarak, Kur'an'ın bereketli bir kitap olduğu hususuna dikkat çekilmiştir. Devamında ise akıl sahiplerinin bu ayetlerden ders ve öğüt aldıkları (tezekkür) belirtilmiştir. Dolayısıyla mübarek kitaptan, aklını kullanabilen ve ayetleri dakik bir şekilde okuyan insanlar gerçek manada istifade edebileceklerdir. Bu nedenle Kur'an'ın pasif bir anlayışla değil, aktif ve etkin bir akıl ve anlayışla ile kıraat edilmesi gerekmektedir.

[1141] **Muhammed**, 47/24.
[1142] Kurtubî, a.g.e., XVI/209.
[1143] **Sâd**, 38/29.

Mezkûr ayetlerde sarîh olarak beyan edildiği gibi, aklın fonksiyonel olarak kullanıldığı, kavlî ve fiilî bir okumanın sergilenmesi istenmektedir. İdeal Kur'an okuma sürecinin ve çerçevesinin nasıl olması gerektiği bu ayetlerde belirtilmiş olmaktadır. Öyleyse vahyin bütün pasajlarınının okunma vasfını temsil etmek üzere zikredilen bu ayetlerdeki vurgu, Kur'an'ın sadece göz ve dil ile değil, bunlarla beraber bütün bir benlikle, anlamı üzerinde düşünerek okunmasının emredilmesi, Kur'an'ın gönderiliş amacını belirten ayetlerle de uyum arz etmektedir. Öte taraftan Kur'an okumak, Allah ile iletişim halini de ifade ettiğinden, bu iletişimin sağlıklı yürüyebilmesi için Kur'an ayetleri üzerinde düşünmek kaçınılmaz olacaktır. Böylelikle ayetler üzerinde tedebbür etmek, gerek hissi ve manevi alemde gerekse de düşünsel ve aklî boyutta insanda farklı güzelliklerin kapılarının aralanmasına vesile olacaktır.

Burada Kur'an okumanın niteliği ile ilişkilendirebileceğimiz ve tedebbür kelimesi ile yakın manada kullanılan bir başka kelime üzerinde daha durmak istiyoruz ki, bu da fıkh/tefakkuh kelimesidir. Bu kelimenin kullanıldığı bağlamlardan biri, Kur'an okuduğunda Hz. Peygamber'e iman etmeyenlerin tutumlarında ısrar etmelerine yöneliktir. Vahye iman etmemede ısrarla direnenlere bir ceza olmak üzere, Kur'an'ı anlamamaları ve tefakkuh etmemeleri için (وَجَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ) kalplerine bir kapalılık ve kulaklarına bir ağırlık verileceği, bu nedenle hak olan çağrıyı duyamayacakları belirtilmiştir.[1144] Ayette derin kavrayış ve anlayış diye tercüme edebileceğimiz "Fıkh" ifadesinin geçmiş olması dikkat çekmektedir. Çünkü iman etmeyenler, Kur'an'dan okunan ayetleri işitiyorlardı. Fakat inkârda ısrar etmeleri, vahyi kabul etmemeleri ve kendi mizaç ve meşreplerine göre davranmaları[1145] sebebiyle idrak/fıkh kabiliyeti kendilerinden alınmış, bu nedenle işittikleri ayetleri hakiki manada anlamamışlar, hatta dinledikleri bu ayetler onların küfürlerinin ziyadeleşmesine neden olmuştur.[1146]Oysa kitabı anlamak için yönelen insanlar, böyle bir olumsuz durumla karşılaşmayacaklardır. Çünkü Kur'an, kendisine yönelen mü'minler için bir şifa ve rahmet kaynağı olduğunu bildirmektedir.[1147]

[1144] **İsrâ**, 17/46; **Kehf**, 18/58.
[1145] **İsrâ**, 17/84.
[1146] **İsrâ**, 17/41, 82, 89.
[1147] **İsrâ**, 17/82.

Öyleyse Kur'an'ın, okunma tarzı, kalbe nüfûz eden, hissiyatı harekete geçiren bir idrak ve anlayış ile olmalıdır. Eğer Kur'an tilavet ediliyor ama anlaşılmıyor ise bu, tilavetin önemli bir tarafının eksik olduğu manasına gelir ki, bu da ilahi mesajın anlaşılmaması sonucunu doğuracaktır.

Ayrıca, "İslam dinini öğrenme ve öğretmede Kur'an-ı Kerim'in bir kaynak kitap olarak kullanılması, ondaki haberler ve bilgiler üzerinde durup düşündürerek, bu yolla davranış geliştirilmesi veya davranış değiştirilmesi bir gerekliliktir. Zira Kur'an'ı sadece okuyup da anlamını bilmeyen, anlamı üzerinde düşünmeyen kimse için azap ayetleri ile müjde ayetlerinin, gerek anlatım yöntemi, gerekse içerik açısından aralarında herhangi bir fark yoktur. Oysa Kur'an, anlamak için okunmalıdır. Zira Allah Rasulune, Kur'an'ın indirilmesinin amacı, onun insanlara duyurulması ve iletilmesidir."[1148]

3.1.2.4. Tertîl

Kur'an'ın okunma vasfı ile ilgili olarak ayetlerde zikredilen kelimelerden biri de tertîl kelimesidir. رتل يرتل رتلا kökünden gelen kelime, düzenlemek, bir nizama sokmak, te'lifini güzel yapmak, ahenkli olmak, kelam ve tilaveti düzgün yapmak, kelamı açık açık, tane tane okumak manalarına gelmektedir. İbn Abbas'a göre tertîl, tebyîn etmek, demektir. Tebyîn ise kıraati acele ile okumak suretiyle değil, harfleri birbirinden ayırarak düzgün bir şekilde okumak ile mümkün olabilir. Bu manada tertîl, acelenin zıddıdır.[1149]

Gazzâlî de (ö.505/1111) tertîl ile ilgili olarak "Kur'an okunuşunda tertîl, müstehabtır. Kur'an okumaktan gaye, manasını düşünmektir. Tertîl ile okumak da bu hususa yardımcı olmaktadır," demiştir.[1150] Kur'an okurken riayet edilmesi gereken şartları da, kelamın aslını anlamak, ta'zîm, kalp huzuruyla okumak, düşünerek

---

[1148] Şehmus Demir, a.g.e., s. 108-109.

[1149] İbnu'l-Manzûr, a.g.e., III/1578; Komisyon, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, s. 327; Akif Aydın, **Kur'an-ı Kerim Okumanın Ve Dinlemenin Fazilet Ve Adabı**, FÜİF dergisi, 2002, VII/127-152. (Buhârî'nin "Kur'an'ı Tertîl ile Okumak/Kur'an'ı Şiir Okur Gibi Hızlı Okumamak" bab başlığını açıklayan İbn Hacer, tertîl kelimesini şöyle açıklamıştır: "Harfleri açık bir şekilde ve teenni ile okumaktır. Çünkü böyle bir okuyuş, mananın anlaşılmasında güçlü bir etkiye sahiptir." Bkz. İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/111).

[1150] Gazzali, **İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn**, Terc. Ali Aslan, Merve Yay., İstanbul 1993, I/801.

okumak (tedebbür), anlayarak okumak (tefehhüm), anlamaya engel şeylerden uzaklaşarak (tecerrüd) okumak, kendine hitap edildiğini bilerek (tahsis) okumak ve etkilenerek okumak (teessur) şeklinde sıralamıştır.[1151]

Tertîl'in Kur'an ile beraber geçtiği ayetlerden biri, Muzzemmil sûresindeki *"Kur'an'ı tane tane anlaya anlaya oku (*وَرَتِّلِ الْقُرْآنَ تَرْتِيلًا*),"*[1152] ayetidir. Tertîl kelimesi, hem kelâmın/kelimenin düzgün okunması, hem de mananın berrak bir şekilde akmasını simgeleyen bir semantiğe sahiptir. Buna göre Kur'an, hem harf ve kelimelerinin doğru telaffuz edilmesi, hem de mananın rahat ve kolay anlaşılabilmesi için tertîl ile okunmalıdır. Sakin ve aheste aheste okunan Kur'an'ın okuyan ve dinleyenlerde bıraktığı tesir ile harf ve kelimeleri doğru telaffuz edilmeden, harekeler kaydırılarak, dilin kuralları önemsenmeden ve hızlı bir şekilde okunan Kur'an tilaveti arasında büyük fark vardır. Bu durum, hemen hemen yazılı metinlerin bütününün ortak paydasıdır. Buna göre manası dikkate alınarak bir metin okunduğunda, nerede durulacağı, nerede geçileceği, nerede sesin yükseltilip alçaltılacağı ve nerede vurgu yapılacağı gibi hususlar, metnin mesajının doğru aktarım ve anlaşılmasında kritik bir önemi haizdir. İ'cazın zirvesinde olan, okunduğunda gönülleri ve kalpleri cezbeden Kur'an metninin bazı kaideler dikkate alınarak okunması evleviyetle gerekmektedir.

Yukarıdaki ayetle ilgili müfessirlerin farklı yorumları olmuştur. Müfessir Taberî (ö.310/922), bu ayeti İbn Abbas ve Katade'nin, "Kur'an'ı açık bir şekilde beyan et, O'nu apaçık bir şekilde oku," şeklinde anladıklarını aktarmaktadır.[1153]

Kurtubî (ö.671/1272), Kur'an'ı tertîl ile okumanın, aceleden uzak, dura dura, açık bir şekilde ve manalarını düşünerek okumak anlamına geldiğini belirttikten sonra Mücahid'in, "Kıraat konusunda Allah'ın en çok sevdiği kişi, Kur'an'ı düşünerek okuyan kimsedir," dediğini nakletmiştir.[1154]

İbn Kesir (ö.774/1372) de bu ayet ile ilgili şu açıklamaları yapmaktadır: "Tertîl ile oku, emrinden maksad, Kur'an'ı yavaş yavaş oku (temehhül) demektir.

[1151] Gazzali, a.g.e., I/809.
[1152] **Muzzemmil**, 73/4.
[1153] Taberî, **Câmiu'l-Beyân**, XXIII/680.
[1154] Kurtubî, **el-Câmi' liAhkâmi'l-Kur'an**, XIX/36.

Zira böyle bir okuyuş ancak anlamayı ve tedebbürü kolaylaştırabilir. Hz. Peygamber de bu şekilde okumuştur." Bu açıklamadan sonra İbn Kesir, Hz. Peygamber'in Kur'an okuma tarzını ifade eden bazı hadisler zikretmiştir."[1155]

Görüldüğü üzere ayet ile ilgili görüş beyan eden alimlerin hepsi, Kur'an'ın manasına vurgu yapmış ve Kur'an okuyuşunun bu çerçevede olması gerektiğine işaret etmişlerdir. Ayetin, siyak ve sibakı ile birlikte değerlendirildiğinde Hz. Peygamber'in geceyi ihya etmesine, teheccüd namazı kılmasına ve bu vakitte Kur'an'ı tane tane okumasına değindiği görülecektir. Böylece özellikle namazda okunan ayet ve sûrelerin daha dikkatli okunmasına ve manasında derinleşmeye yönelik vurgular ağır basmaktadır. Bu durum, namaz dışında okunacak olan Kur'an ayetlerinin bu mahiyetle olmaması gerektiği sonucunu elbetteki doğurmaz. Değinilmesi gereken başka bir nokta da şudur: Hatırlanacağı gibi Müzzemmil sûresi, ilk inen Mekkî sûrelerdendir. Allah, daha vahyin nüzûlünün ilk dönemlerinde Hz. Peygamber'e Kur'an'ı nasıl okuması gerektiğini belirtmiş ve Hz. Peygamber'in bundan sonra alacağı vahyi nasıl bir tarz ile okuyacağını da tayin etmiştir.

Tertîl, Kur'an'ın her harfinin, üslûbunun, dizilişinin, nazmının ve anlamının hakkını vererek okumaktır. Burada "rettil" emrinin "tertîl" masdarı ile pekiştirilmesi de, söz konusu tertîlin en güzel derecede olmasının istendiğini göstermektedir. Müfessir Hamdi Yazır'ın da belirttiği gibi "Aslında bir söz ne kadar güzel olursa olsun, gereği gibi güzel okunmayınca güzelliği kalmaz. Bu nedenle sözü tertîl ile okumak, dizilişinin anlam ile uyumunu, ruhî ve manevî olarak anlamı duymayı ve mümkün mertebe duyurmayı, asıl hedef edinerek tecvîd ile okumaktır. Tecvitten maksad da, kâf çatlatarak anlamı kaybetmek demek değildir. Müzzemmil sûresi ilk

---

[1155] İbn Kesîr'in zikrettiği hadisler şunlardır: 1-Enes'ten nakledilen bir hadiste, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı nasıl okuduğu sorulmuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Meddleri uzatarak kıraat ederdi. Besmeleyi okuduğunda lafzatullah, Rahman ve rahim kelimelerini çekerek okurdu." 2- Ümmü Seleme'den gelen başka bir rivayette ise, kendisine Hz. Peygamber'in kıraati sorulduğunda o, şöyle demiştir: "Hz. Peygamber, ayet ayet okurdu. Mesela O, besmeleyi okuduktan sonra durur, sonra Fâtiha'nın ilk ayetini, ikinci ayetini ve üçüncü ayetini okuduğunda, her birisinde vakfederdi." 3- Abdullah b. Amr'dan gelen bir rivayette de Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Dünyada iken Kur'an'a sahip çıkana: oku ve yüksel, dünyada okuduğun gibi tertîl ile oku, senin konumun okuyacağın son ayete kadardır," denilir. 4- Buhârî'de geçen bir başka rivayete göre, bir adam İbn Mesud'a gelerek mufassal sûrelerin hepsini bir gecede sadece bir rekâtta okuduğunu belirtince İbn Mesud: "Bu sûreleri hızlı bir şekilde şiir okur gibi okumuşsun," şeklinde tepki göstermiştir Bkz. İbn Kesîr, **Tefsîru'l-Kurâni'l-Azîm**, XIV/ 161-162.

inen sûrelerden olduğundan Hz. Peygamber'den Kur'an okunmasının istenmesi, bunun sırf öğrenmek için değil, namaz ve ibadet ile uygulama için okumaya vesile olduğunu bildirmektedir."[1156]

Tertîli ifade eden diğer ayette ise, inkâr edenlerin Kur'an'a karşı tavırlarını konu edinilmiştir. İnkâr edenler, Hz. Peygamber'e, vahyin parça parça inişini kabul etmemişler, Kur'an'ın toptan bir defada indirilmemesini yadırgamışlardır. Allah, bu ayette, onların iddialarını dile getirmiş, devamında ise Kur'an'ı neden parça parça indirdiğini beyan etmiştir. Buna göre Kur'an eğer bir defada nâzil olmuş olsaydı, Hz. Peygamber'in bu ayetleri hem ezberlemesi, hem de tebliği ile uygulamaya yansıtması meşakkatli olacaktı. Bu nedenle Allah, muhatapların vahyi daha iyi özümseyebilmeleri ve vahyin ihtiva ettiği prensiplerin uygulanmasına imkân tanımak için onu peyderpey inzâl etmiştir. Kur'an'ın, zamanın ruhu ve vakıa dikkate alınarak indirilmiş olması, müşriklerin iddia ettiği gibi bir eksiklik değil, bilakis insan ve toplum psikolojisi gözetilerek indirildiğinden onun için bir mükemmeliyet alametidir. Muhammed Hamidullah'ın da dediği gibi "Kur'an, insanlara sunulmak üzere bir defada kaleme alınmış değildir. O, belli aralıklarla alınmış mesajların toplamıdır. Kur'an, insan hayatının tamamında, bütün memleketlerde, maddi, bireysel ve toplumsal hayatın her alanında ve her zaman kendini bir yol gösterici olarak takdim etmektedir. Şu gerçeğin de altını çizmek gerekir ki, Kur'an sırf inanmış olmak için inanmayı istemez. Aksine sürekli olarak şunu tekrar etmektedir: Düşünün, derin düşünün, tefekkür edin, akıl yürütün, düşünce üretin, araştırın! Bu uyarılar duyularımız ötesinde ve akılla kavranılamaz olan Allah'ın varlığı, ahiret ve öldükten sonra diriliş gibi inanç konusunda bile yapılmaktadır."[1157]

Furkân sûresindeki ayet şöyledir: "*İnkar edenler: Kur'an ona bir defada topluca indirilmeli değil miydi? dediler. Biz onu senin kalbine iyice yerleştirmek için parça parça indirdik. Ve onu tane tane ayırarak okuduk.(* كَذَٰلِكَ لِنُثَبِّتَ بِهِ فُؤَادَكَ وَرَتَّلْنَاهُ تَرْتِيلًا*)*"[1158] Ayetten de anlaşıldığı gibi kalbin Kur'an'daki mesajları kavrayabilmesi ve

---

[1156] Muhammed Hamdi Yazır, a.g.e., VIII/139-140.
[1157] Muhammed Hamidullah, **Kur'an-ı Kerim Tarihi**, trc. Abdulaziz Hatip, Mahmut Kanık, Beyan yay., İstanbul 2013, s. 20-23.
[1158] **Furkan**, 25/32.

özümseyebilmesi, yavaş yavaş, anlayarak, tertîl ile ve belli bir sürece yayılarak okunmasına bağlıdır.

Tertîl ile okumayı çağrıştıran ifadeler, daha başka yerlerde de geçmektedir. Özellikle Hz. Peygamber'in vahyi aldığı zamanki durumu, burada örnek olarak verilebilir. Buna göre Hz. Peygamber, vahyi unutmamak için henüz kendisine okunup bitirilmeden onu acele ile tekrarlamaya çalışmış, ancak Allah, vahyin okunması ve toplanması ile ezberletilmesinin kendisine ait olduğunu bildirerek, Hz. Peygamber'in acele etmemesini, sâkin davranmasını istemiştir: *"(Rasulum) vahyi çarçabuk almak için dilini kımıldatma! Şüphesiz onu toplamak (kalbine yerleştirmek) ve onu okutmak bize aittir. O halde biz onu okuduğumuz zaman sen, onun okunuşunu takip et. Sonra şüphen olmasın ki onu açıklamak da bize aittir."*[1159] Başka bir ayette de *"Sana Kur'an'ı okutacağız ve sen onu unutmayacaksın,"*[1160] buyurulmuştur.

Kur'an'ın tertîl ile okunması durumunda dil, akıl ve kalp ortak hareket ederek ayetler üzerinde inceden inceye düşünmeye başlayacak, bu okuyuş tarzı yeri geldiğinde okuyanları sevindirecek, yeri geldiğinde onların imanlarını arttıracak, yeri geldiğinde de onları duygulandırıp ağlatacaktır. Böyle bir okuma veya dinlemenin ortaya çıkaracağı etki, Kur'an-ı Kerim'in farklı ayetlerinde tasvir edilmiştir. Bu ayetlerden bir kaçını burada zikretmek istiyoruz:

1-"*Peygamber'e indirilen (Kur'ân)i dinledikleri zaman, ondaki hakikatleri öğrenmelerinden dolayı, gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Onlar: "Ey Rabb'imiz iman ettik, bizi de şahitlerden yaz," derler."*[1161]

2-"*Gerçek mü'minler ancak o kimselerdir ki, yanlarında Allah zikredilince kalpleri ürperir, kendilerine O'nun âyetleri okununca bu, onların imanlarını arttırır ve yalnız Rab'lerine güvenip dayanırlar."*[1162]

[1159] **Kıyâme**, 75/16-19.
[1160] **A'lâ**, 87/6.
[1161] **Mâide** 5/83.
[1162] **Enfâl**, 8/2.

3-"*Bir sûre indirildiği zaman, içlerinden biri çıkar, "Bu sûre hanginizin imanını arttırdı?" der. Fakat mü'minlere gelince, aslında her inen sûre onların imanını arttırmıştır ve onlar sürekli olarak müjdelenip duruyorlar."*[1163]

4-"*Ey Muhammed! De ki: İster ona (Kur'ân'a) inanın, ister inanmayın; o daha önce kendilerine ilim verilenlere okunduğunda onlar, yüz üstü secdeye kapanırlar. Ve derler ki: Rabbimizi tenzih ederiz. Şüphesiz ki Rabbimizin vaadi gerçekleşir. Ve ağlayarak yüz üstü secdeye kapanırlar. Hem de bu Kur'ân'ı işitmek onların Allah'a teslimiyetlerini daha da artırır."*[1164]

5-"*Kendilerine Rahmân (olan Allah)ın âyetleri okunduğu zaman ağlayarak secdeye kapanırlardı."*[1165]

6-"*Kendilerine Rabblerinin ayetleri hatırlatıldığında ise, onlara karşı sağır ve kör davranmazlar."*[1166]

7-"*Allah, kelamın en güzelini ikizli, ahenkli bir kitap olarak indirdi. O'ndan Rabblerine saygısı olanların derileri ürperir. Sonra derileri de, kalpleri de Allah'ın zikrine karşı yumuşar. İşte bu Allah'ın rehberidir. Allah, onunla dilediğini doğru yola çıkarır. Her kimi de Allah şaşırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek yoktur."*[1167]

Durum böyleyken tertîl kelimesi, sanki sadece tecvîd ilminin alanına hasredilmiş gibidir. Tertîlin, tecvîdin temel konusu olan meharic-i hurûf ve sıfat-ı hurûf ile beraber sürekli kullanılması, nazarları Kur'an kelimelerinin doğru telaffuzuna çevirmiş olabilir. Tarihi süreç içerisinde tertîlin bir vasfına sürekli vurgunun yapılmış olması, neredeyse anlama yönelik diğer yönünü örtmüş görünmektedir. Oysa tertîl, anlayarak okumayı ifade etmektedir.

[1163] **Tevbe**, 9/124.
[1164] **İsrâ**, 17/107-109.
[1165] **Meryem**, 19/58.
[1166] **Furkân**, 25/73.
[1167] **Zümer**, 39/23.

Son zamanlarda tecvîd ilminin konuları içerisinde "temsilî okuma" kavramı ile Kur'an'ı mana merkezli okumaya yönelik bir teşvik olsa da, bu yeterli görünmemektedir. Temsilî okuma konusuna eserlerinde ilk defa değinen Ali Rıza Sağman'dır. Sağman temsilî okumayı "Mana harflerini, rollerine; kelimeleri medlûl ve manalarına; cümle ve ayetlere mantûk ve müddeâlarına yakışır tarzda okumaya, "temsil" diyoruz ki, tecvîd müessesesini meydana getiren unsurlardan biridir,"[1168] şeklinde tarif etmiştir. Bu okuyuş tarzında, Kur'an'ın içeriğine göre melodileri de değişmek durumundadır.[1169]Ramazan Pakdil de "temsili okumayı" şöyle tanımlamaktadır: "Kur'an-ı Kerim'i, okunan yerin ifade ettiği söz ve manaya uygun bir şekilde vurgu, raf-ı savt (sesin yükseltilmesi) ve hafd-ı savt (sesin alçaltılması) kaidelerine riayet ederek okumaya "temsili okuma" denir. Kısaca söz ve manayı okuyana ve dinleyene kavratacak şekilde okumaktır." [1170]Temsili okumayı güzel bir şekilde icra edebilmek için tecvîd, vakf ve ibtida, Arapça, tefsir, belağat, musiki ve psikoloji ilimlerinden haberdar olmak da gerekmektedir.[1171]

3.1.2.5. Zikr/Tezekkür

Kur'an okuma ve anlama ile ilgili Kur'an'da geçen kelimelerden biri de zikrdir. ذكر يذكر ذكرا kökünden gelen kelime sözlükte, hatırlama, ders alma, telaffuz etme gibi anlamlara gelmektedir.[1172]

Zikr kelimesinin, bazı ayetlerde Kur'an için kullanıldığı görülmektedir. Mesela, Kur'an'ın tahrif, tağyir ve tashiflerden uzak tutulacağı, yani muhafazasının Allah'ın taahhüdü altında olduğu belirtilirken, zikr kelimesi kullanılmıştır. Hicr sûresindeki*"Zikri(Kur'an'ı) kesinlikle biz indirdik, elbette onu yine biz koruyacağız,"* ayeti[1173] bunu göstermektedir. Bu nedenle İbn Abbas, kitabın kendisinde bir

---

[1168] Ali Rıza Sağman, **İlaveli Yeni Sağman Tecvidi**,: Bahar Yayınları, İstanbul 1958, s. 36; Hayrunnisa Nefes, **Kur'an Tilavetinde Temsili Okuma**, (Yayımlanmamış yük. lis tezi), Samsun, 2013, s. 7.
[1169] Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 101.
[1170] Ramazan Pakdil, a.g.e., s. 217.
[1171] Ali Rıza Sağman, a.g.e., s. 78.
[1172] İbn Manzûr, a.g.e., III/1507.
[1173] **Hicr**, 15/9.

değişikliğin olmayacağını, ancak sakınılması gerekenin doğrudan uzak bir te'ville anlam ve yorumda tahrife gidilmesi olduğunu belirtmiştir.[1174]

Zikr kavramı ve türevleri, Kur'an-ı Kerim'de birçok yerde kullanılmıştır. Bu kavramın beraber kullanıldığı kelimelerden biri, Kur'an ve ayetleridir. Bu durumda temel bir söylem olarak diyebiliriz ki Kur'an, hatırlatan ve hatırlanmayı isteyen bir kitaptır. Kur'an'ın bu özelliği dikkate alınarak okuma yapılmalıdır. Zikretme odaklı okunan Kur'an, insana Rabbinin isteklerinin ne olduğunu ve buna göre nasıl davranması gerektiğini hatırlatır.

Kitabın ilişkilendirildiği kavramlardan biri olan zikr, Kur'an'ın bu düşünceyle okunmasına da kaynaklık etmektedir. Zira hatırda tutarak ve hatırlayarak öğüt alınan bir kitap, hem kişinin kendisine önemli faydalar sağlayacak hem de toplumun Kur'an ile şekillenmesine katkıda bulacaktır. Bu nedenle Kur'an, Hz. Peygamber'i sıkıntıya sokmak üzere değil, ancak Allah'tan korkanlar için bir öğüt kitabı olarak nâzil olmuştur.[1175] Bir ayette *"Andolsun, size içinde sizin için öğüt bulunan bir kitap indirdik, hala akıllanmaz mısınız?"*[1176] buyrularak, öğüt alma işi akılla ilişkilendirilmiştir. Öğüt almak için, kitabı anlama çabası olmalıdır. Öğüt alınmadan ve aklı, okumanın içerisine katmadan Kur'an'ı okumanın ideal bir okuma tarzını yansıtmadığı, yukarıdaki ayetten de rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Bununla beraber Kur'an'dan öğüt almayan kimselerin akibeti ile ilgili birçok ayet bulunmaktadır. Üzerinde düşünmeye ve ibret almaya layık olan haberleri içeren Kur'an'dan (zikr/tezkira) yüz çevirenlerin, ayetleri önemsiz görerek unutanların,[1177] ağır bir günah yüklenecekleri, kör olarak haşredilecekleri, dünyada sıkıntılı bir yaşama maruz kalacakları,[1178]Allah'ın ayetlerini dünyada önemsememeleri sebebiyle bu sınıftaki insanlara ahirette bir değer verilmeyeceği ve onların da unutulacağı[1179] ayet-i kerimelerde bildirilen hususlardandır. Öyleyse zikre sürekli vurguda bulunan Kur'an'ın temel amaçlarından birisinin, insanların öğüt almalarını sağlamak ve

---

[1174] Buhârî, 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 55, VIII/216.
[1175] **Tâhâ**, 20/1-2.
[1176] **Enbiyâ**, 21/10.
[1177] **Sâd**, 38/8.
[1178] **Tâhâ**, 20/99-101, 124, 126; **Muddessir**, 74/54.
[1179] **Mü'minûn**, 23/105.

yaratılış hedeflerinden olası bir sapmayı önlemek olduğunu söyleyebiliriz. Nitekim Allah Saffât sûresinin başında *"Zikri okuyanlara yemin ederim ki..."*[1180] buyurarak zikir ve hatırlatma ile dolu bu kitabı okuyanların şerefli olduklarını bildirmek üzere bunlara yemin etmiştir. Bu zikirden, dileyenin faydalanabileceği, bütün insanların bu konuda gayret göstermelerine bir çağrı yapılmış, böylelikle zikr, evrensel bir boyuta taşınmış, bu zikri aktaran peygamber de muzekkir/hatırlatan[1181] sıfatını almıştır. İlgili ayetler şöyledir:

"Şüphesiz bu bir öğüttür (tezkira). Artık dileyen rabbine bir yol tutar"[1182]**,**

"Hayır, şüphesiz bunlar (ayetler) değerli ve güvenilir katiplerin elleri ile yazılıp tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes ve tertemiz sahifelerde yazılı bir öğüttür (tezkira), dileyen ondan öğüt alır."[1183]

" *O halde (Resulüm), öğüt ver. Çünkü sen ancak öğüt vericisin (müzekkir).*"[1184]

Her şeyden önce Kur'an, herkesin kendi bilgi ve kültür seviyesine göre istifade edebildiği, anlaşılabilen bir kitaptır. Kur'an'ın kolay anlaşılabilen bir kitap olduğunu bildiren ayetlerden biri şöyledir: *"Biz Kur'an'ı öğüt alsınlar diye, senin dilinde indirerek kolayca anlaşılmasını sağladık. (*فَإِنَّمَا يَسَّرْنَاهُ بِلِسَانِكَ لَعَلَّهُمْ يَتَذَكَّرُونَ *)"*[1185] Kur'an'ın özellikle öğüt alınması gereken ve kolayca anlaşılabilen vasfı, Kamer sûresinde dört defa aynı ayet zikredilerek gözler önüne serilmiştir. *"Andolsun biz Kur'an'ı öğüt alınsın (zikr) diye kolaylaştırdık. Ondan öğüt alan yok mu? (* وَلَقَدْ يَسَّرْنَا الْقُرْآنَ لِلذِّكْرِ فَهَلْ مِنْ مُدَّكِرٍ *)"*[1186] Dolayısıyla Kur'an, anlaşılmaz bir kitap değildir. "Kur'an, manasının en kolay ve anlaşılır biçimde anlatıldığı ve tekellüfsüz, yapmacıksız su

---

[1180] **Saffât**, 37/3.
[1181] **Ğaşiye**, 88/21; **Beyyine**, 98/2.
[1182] **İnsan**, 76/29.
[1183] **Abese**, 80/11-16.
[1184] **Ğaşiye**, 88/21
[1185] **Duhân**, 44/58.
[1186] **Kamer**, 54/17, 23, 32, 41.

gibi akan, nur gibi parlayan bir kitab-ı mubindir. O, kendisini bütün insanlığa duyurmak ve anlatmak için inmiş ve duyurmuştur."[1187]

Zikr kelimesi ile ilgili önemli bir noktaya dikkat çekmek istiyoruz ki bu da söz konusu kelimenin, günümüzde doğru anlaşılıp anlaşılmadığıdır. Burada sadece şu kadar ifade edebiliriz ki, "çok geniş bir anlam alanına sahip olan zikir kavramının manası, günümüzde daraltılmış ve sadece Allah'ın adını dil ile anmakla sınırlandırılmıştır. Bütün ibadetlerin gayesi ve aslı, Allah Teâlâ'yı hatırlamak ve O'na itaat etmektir. Allah'a itaat ise, Kur'an veya hadislerde yer alan bir takım güzel sözleri sadece söylemek veya tekrarlamak değil; bilakis her halükarda Allah'a kulluk şuuru içerisinde bulunmak ve tam bir teslimiyet göstermek, her hal ve şartta O'nun sürekli bizi gözetlediği bilinciyle hareket etmektir. Bu şekildeki bir inanç ve davranış tarzı, dinin ve ibadetin özü niteliğindedir."[1188]

Kur'an'da yedi yüzden fazla yerde zikredilen tezekkür, taakkul, tedebbür, tefekkür ve tefakkuh gibi "düşünmenin ve anlamanın farklı boyutlarını ifade eden kelimelerin mana dünyasına girilirse, Kur'an'ı okuma ve yorumlamanın Müslüman hayatında ne kadar önemli olduğu fark edilecektir. Müslümanın Kur'an metnini anlama gayretinin altında yatan öncelikli mesele, okuduğu ve anlamaya çalıştığı ayet ve sûrelerin onun günlük yaşantısına ne gibi bir tesirinin olduğu ya da onu müsbet anlamda ne kadar değiştirebildiği ve dönüştürebildiğidir."[1189]

3.1.2.6. İttiba'

İzinden, eserinden, arkasından, peşinden gitmek anlamında ittiba' kelimesi,[1190] fiilî olarak uymayı, söz ve davranışların birbirine mütabakat etmesini ifade eden[1191] ve birçok ayette zikredilen bir kelimedir. Kur'an'ın okunması ve anlaşılmasından amaç, onun rehberliğinde bir yaşamı inşa etmektir. Bu anlamı ile Kur'an okuma ve anlama, bir geçiş sürecini ifade etmektedir. Okunup anlaşılan, ama

---

[1187] Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., I/17.
[1188] Musa Bilgiz, **Kur'an'da Zikr Kavramının Anlam Alanı**, AÜİF Dergisi, 2006, sayı, 25, Erzurum, s. 208.
[1189] İsmail Albayrak, a.g.m., s. 463.
[1190] Râğıb el-Isfehânî, a.g.e., s. 72.
[1191] İbn Manzûr, a.g.e., I/416.

içeriği hayata aktarılmayan, peşinden gidilmeyen, fiilî olarak tabi olunmayan ilahi bir kitaptan, yeteri kadar istifade edilemeyeceği âşikârdır.

Ayetlerde Kur'an okumaya ve anlamaya yönelik vurguların yanı sıra, ona ittiba' edilmesine, içindekilerle amel edilmesine, ilahi hüküm ve ahlaki ilkelerin teorik düzeyde kalmamasına yönelik birçok vurgunun olduğuna da şahit olmaktayız. Bu çerçevede ilişkilendirmemiz gereken iki kelime bulunmaktadır ki, bunlar "vahy" ve "ittiba" kelimeleridir. Vahy, Kur'an metninin ilahî boyutuna işaret ederken, ittiba' ise, bu metnin beşerî düzeydeki yansıma ve ilişki biçimlerine delalet etmektedir. Öyleyse okunan vahy, ona uyma yani ittiba' istikametinde olmalıdır. Vahyin, Allah'a ibadete, marifete ve hikmete dönüşümü bir yönü ile ona tabi olmaya bağlıdır. Bu nedenle ittiba' merkezli vahyi okuma ifadesinin, önemli olduğunu ve ayetleri okumanın nihaî amacının da bu olması gerektiğini söyleyebiliriz.

Bir başka ifade ile tilavetin neticesi ve kitaba tabi olma ancak bilinçli bir iman ve bilinçli bir uygulama ile mümkün olabilir. Bu sebeple Kur'an'da Hz. Peygamber'den yapılması istenen şeylerden biri, Rabbinden kendisine vahyedilene tabi olmasıdır. Bu durum, Kur'an'da şöyle belirtilmiştir: "*Ey Muhammed! Sen, Rabbinden sana vahyedilene uy!* (اتَّبِعْ مَا أُوحِيَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ) " [1192]

Bir başka ayette Allah, indirdiği vahye tabi olmalarını (اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ) muhataplardan istemiş, ama onlar atalarının üzerinde olduğu yolu tercih ettiklerini belirtmişlerdir. Bu nedenle, *" Ya ataları anlamamış* (لَا يَعْقِلُونَ شَيْئًا) *doğruyu da bulmamış idiyseler?*"[1193] buyurularak, onların bu tutumları eleştirilmiştir. Bu ayette de ittiba' ile akletmenin beraber zikredilmesi, ittiba' kelimesinde bilinçli bir eylemsellik manasının var olduğunu göstermektedir. Bu anlamda ittiba', taklidden ayrılmaktadır. İttiba'da bilinçli ve iradi bir itaat söz konusu iken, taklidde ise körü körüne ve delilini araştırmadan bir itaat söz konusudur.[1194]

[1192] **En'am**, 6/106; **A'raf**, 7/157; **Ahkâf**, 46/9; **Teğâbün**, 64/8.
[1193] **Bakara**, 2/ 170.
[1194] Râğıb el-Isfehânî, el-Mufredât, s. 412; Muhsin Demirci, **Kur'an'da İttibâ Kavramı**, Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi, s. 151, 157

İttiba' kelimesinin kullanıldığı bağlamlardan biri de, Kur'an'ın okunmasıyla ilgilidir. Kur'an okuma ile ona ittiba' arasında koparılamaz bir ilişki vardır. Yani Kur'an, kendisini okuyanları peşinden sürükleyen bir hüviyete sahiptir. Kur'an'ı okuyan da okumasına bu ruhu aşılayabilmelidir. Allah, inzâl ettiği bu mübarek kitaba tabi olunması (واتبعوا) durumunda insanların, merhamete nail olabileceğini belirtmiştir: "*İşte bu (Kur'an), bizim indirdiğimiz mübarek bir kitaptır. Buna uyun ve Allah'tan korkun ki size merhamet edilsin.* (وَهَذَا كِتَابٌ أَنْزَلْنَاهُ مُبَارَكٌ فَاتَّبِعُوهُ وَاتَّقُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ)"[1195]

Allah, Hz. Peygamber'in kendisine nâzil olan vahyden şüpheye düşmemesini, insanları uyarmak üzere kitabın kendisine inzâl edildiğini buyurmuş, sonra da "*Rabbinizden size indirilene (Kur'an'a) uyun. Onu bırakıp da başka dostların peşlerinden gitmeyin...*(اتَّبِعُوا مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ)"[1196] tavsiyesinde bulunarak aslında Kur'an'ın Hz. Peygamber'in şahsında bütün insanlara indirildiğini, herhangi bir şüpheye düşmeksizin bu kitaba tabi olunmasını emretmektedir. Taberî ayeti şöyle tefsir etmiştir: "Allah, Hz. Peygamber'e hitaben şöyle buyurmuştur: Ey Peygamber, senin kavminden olan ve putlara tapan müşriklere şöyle söyle: Ey insanlar! Hidayet ve delillerle dolu bu kitaba uyun, Rabbinizin size emrettiği şeyleri yerine getirin, bu vahyin dışındakilere tabi olmayın..."[1197]

Bu bağlamda Kur'an'da zikredilen ve değinilmesi gereken kelimelerden biri de "temsîk ve istimsâk" kelimeleridir. Bazı ayetlerde temessük ile kitab ve vahy kelimeleri birlikte zikredilerek, indirilenlere tabi olunması emredilmiştir. Temessük kelimesi, kitaba sımsıkı sarılma, onu muhafaza etme, ondan ayrılmama anlamlarını da çağrıştırmaktadır.[1198] Kitaba sımsıkı sarılmanın, fiziki olarak sarılma veya sadece bedensel bir temas olmadığı açıktır. Kitaba sımsıkı sarılmak demek, kitabın tevhîd, nübüvvet, ahiret, adalet ve ibadet gibi hükümlerine şüpheyle yaklaşmadan, sağa sola sapmayarak, onun kılavuzluğunu kabul etmek ve böyle bir anlayışı merkeze almak, demektir. Buradan hareketle, Kur'an'ın okunması demek, onu hayatın her alanına

---

[1195] **En'am**, 6/155.
[1196] **A'raf**, 7/2-3.
[1197] Taberî, a.g.e., XII/298.
[1198] Râğıb el-Isfehânî, a.g.e., s. 468.

indirmek ve canlı tutabilmektir, denilebilir. Bir ayette temessük ifadesi, mü'minlerin bir vasfı olarak şöyle ifade edilmiştir: "*Kitaba sımsıkı sarılıp namazı dosdoğru kılanlar var ya...* (وَالَّذِينَ يُمَسِّكُونَ بِالْكِتَابِ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ)"[1199]İbn Kesir'in de işaret ettiği gibi bu ayetteki temessük, kitaba sımsıkı sarılmak, emirlerine iktida etmek ve yasakladığı şeylerden sakınmaktır.[1200] Başka bir ayette "istimsak" kelimesi, "vahy" kelimesiyle birlikte zikredilerek, Hz. Peygamber'in vahyi merkeze alarak davranması istenmiştir: "*Sen, sana vahyedilene sımsıkı sarıl, şüphesiz doğru yoldasın* (فَاسْتَمْسِكْ بِالَّذِي أُوحِيَ إِلَيْكَ)"[1201] Öyleyse kitaba veya vahye temessük, ona bağlanma, hayatın bütün evrelerini ona göre dizayn etme ve Kur'an'ı hayatileştirme olmalıdır. Zira vahy, hayatın merkezine nâzil olduğuna göre, vahye tabi olanların da bunu, hayatlarının merkezine koymaları gerekmektedir. Dolayısıyla Kur'an'ın sadece okuyanı olmak değil, aynı zamanda onun tâbisi de olmak gerekir. Başka bir ifadeyle temessuk, sadece Kur'an'ın mushafına dört elle sarılma, onu başımızın üstünde tutma ve yüksek yerlere asma şeklindeki bir anlayışa delalet etmemektedir. Bize göre ayeti sadece bu şekilde yorumlamak, ayetin geniş manasını daraltmak anlamına gelecektir. [1202]

3.2. HADİSLERDE KUR'AN TASAVVURU

Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine bakıldığında, işlenen ana temanın Kur'an okunması olduğunu söyleyebiliriz. Hadis kaynaklarında fazlaca yer tutan bu rivayetlerin, Hz. Peygamber döneminde uygulanan pratikle ne kadar uyuştuğu konusu, ancak hadislerdeki Kur'an tasavvurunun ortaya konulması ile anlaşılabilecektir.

Vahyin birinci muhatabı Hz. Peygamber ise, ikinci muhatabı sahabîlerdi. Sahabîlerin, Hz. Peygamber'e inen vahyi nasıl karşıladıkları, ne tür tepkilerde bulundukları, nasıl amel ettikleri ve nasıl aktardıkları, bir taraftan Hz. Peygamber'in

---

[1199] **A'raf**, 7/170.
[1200] İbn Kesîr, a.g.e., VI/431.
[1201] **Zuhruf**, 43/43.
[1202]Kur'an'ın bizden istediği okuma şeklininin unsurlarını şöyle sıralayabiliriz:1- Vahye kesin bir şekilde inanarak okuma, 2- Şeytandan Allah'a sığınarak okumaya başlama, 3- Okumaya yaratan Rabbinin adı ile başlama, 4- Vahye kendi bütünlüğü içerisinde yaklaşarak okuma, 5- Ön yargılardan uzaklaşarak okuma, 6- En verimli vakti ona ayırarak okuma, 7- Kur'an'ı ağır ağır okuma, 8- Düşünerek okuma, 9- Hayata tatbik etmek amacıyla okuma. Bkz. Mehmet Ünal, a.g.m., s. 249-253; krş. bkz. Kurtubî, **el-Câmiu'l-Kur'an**, I/49.

tebliğinin ne derecede etkili olduğunu, diğer taraftan sahabenin Kur'an'a olan ilgisini, onunla ilişkisini ve dönemin Kur'an tasavvurunun nasıl olduğunu göstermesi açısından önemlidir. Tarih ve insanlığın da şahit olduğu gibi nâzil olan vahy ile birlikte, yeni bir toplum inşa edilmiş ve sonraki nesillerin faydalanmaktan müstağni kalamayacakları bir birikim meydana gelmiştir ki bu, vahyin onları nasıl dönüştürdüğünün açık bir göstergesidir. Değiştiren vahy, değişmeyi isteyen ve değişen sahabe olmuştur. Öyleyse burada sorgulamamız gereken kritik ve basit soru şudur: Sahabe Kur'an ile nasıl dönüştü?

Sahabe-i kiramın hayatlarında önem verdikleri şeylerin başında, Allah'ın kitabı Kur'an gelmekteydi. Onlar, Kur'an'ı ezberleme, öğrenme ve anlama konusunda adeta birbirleriyle yarışmışlar,[1203] ezberledikleri vahyi birbirlerine aktarmışlardır. "Sahabenin evlerinden Kur'an sesleri yükselmiş, Medine'de Suffa ehli Kur'an okumaya ve ezberlemeye devam etmişlerdir. Kabul etmeliyiz ki bazı sahabîler için, hem hayat şartları itibarı ile hem de Hz. Peygamber'in tek tek herkesle ilgilenmesinin imkansızlığı göz önüne alındığında, bu tür bir öğrenmenin her zaman gerçekleşmediği hususu kolayca anlaşılabilir."[1204]

Ömer Özsoy'un da belirttiği gibi "ilk neslin geneli bakımından, bir "Kur'an'ın anlaşılması sorunu"ndan söz edilemeyeceğini söylemek, temelsiz bir genelleme olmasa gerektir. Sahabenin Kur'an'ı anlamada sonraki dönemlerde ortaya çıkan sorunları yaşamamış olmaları, onların bilgi ve zihinsel donanım açısından imtiyazlı olmalarından değil; varoluşsal olarak Kur'an ile karşılıklı ve canlı bir ilişki kurabilmiş olmalarının bir sonucudur. İlk neslin Kur'an hitabı karşısındaki ayrıcalıklı konumlarını betimlemek üzere onların, Kur'an'ı anlamaları için hitabın kendilerine ulaşmasının yeterli olduğunu söyleyebiliriz. Gerek Hz. Peygamber'in elçilik görevinin kendisine indirileni tebliğ ve tebyîn etmekle sınırlandırılması, gerekse müşrik Arapların, Kur'an'ın "duyulma"sından tedirgin olmaları, Kur'an hitabının "okunan" bir şey değil, "duyulan" bir şey olarak, ilk nesil üzerindeki tesir gücünü

[1203] Cüneyt Eren, **Kur'an-ı Kerim'in İ'caz Çeşitleri,** Diyanet İlmi Dergi (Kur'an Özel Sayısı), DİB yay., Ankara 2012, s. 389.
[1204] Halis Albayrak, **Kıraat Sorunu**, Dini Araştırmalar (Eylül-Aralık, 2011), cilt, 4, sayı, 11, s. 21.

belgelemektedir. Kuşkusuz, Kur'an, bütün Müslüman nesiller üzerinde kurucu bir etkiye sahip olagelmiştir ve Müslüman toplumlar da dahil olmak üzere, insanoğlunun yeryüzüne kapandığı, varoluşunda ve yaşantısında aşkın olanın yerini günden güne daralttığı çağdaş dönemde bile, bu etkisini belli ölçüde de olsa sürdürmektedir. Ancak, onun ilk nesil üzerinde bıraktığı sıcak tesir ve icra ettiği dönüştürücü rol, sonraki hiçbir nesil üzerinde bir daha aynı ölçüde gerçekleşmemiştir."[1205]

Nübüvveti süresince Hz. Peygamber (sav), Kur'an'ı insanlara anlatmış, her fırsatta onlara, Kur'an'ı adres göstermiştir. Bu sebeple de Kur'an'ın hayattaki açılımı diye nitelendirebileceğimiz sünnette, Kur'an'ın nasıl öğretildiği, okunduğu, ezberlendiği ve nasıl anlaşıldığı hususu, önem arz etmektedir. Sahabenin bu konudaki uygulamaları ise, bizler için muşahhas birer örnek, adeta canlı bir tablodur. Hz. Peygamber'in rahle-i tedrisinden geçmiş sahabe nesli, vahy ile yoğrulmuş, bir soru veya sorun vesilesi ile vahye şâhit olmuş ve vahyi hayatileştirmiş olan bir halkaya tekabül etmektedir. İslam'ın ilk dönemlerindeki Kur'an anlayışının tesbiti, zamanın ilerlemesi, sosyal, siyasal, kültürel ve daha birçok alanda Müslümanların karşılaştığı problemlerle birlikte evrilerek günümüze dek gelen Kur'an anlayışımızı, test etme fırsatını bize sunacaktır.

Hz. Peygamber (sav) döneminde yazılı bir Kur'an tasavvurundan çok Kur'an'ın sözlü bir hitap olma vasfı ön plandaydı. " Bu açıdan bakıldığında ilk nesil, İslamî hayatı, Hz. Peygamber'in rehberliğinde bizzat ondan görerek, onun örnekliğini içselleştirerek öğrendiler ve kendilerinden sonraki nesillere de bunu bir bilgi konusu olarak değil, fiilî bir tecrübe, yaşanan bir tecrübe olarak intikal ettirdiler. Bu itibarla denilebilir ki İslam, bilgi ve sözel tebliğden ziyade, davranış ve temsilin konusudur; dolayısıyla bugünkü sorun da temelde Kur'an'ı bilmemek ve anlamamaktan çok, zaten bilinen ve anlaşılmış olan Kur'anî değerleri hayata katmayı göze alıp almamakla ilgilidir."[1206]

[1205] Ömer Özsoy, **Çağdaş Bir Sorun Olarak Kur'an'ın Anlaşılması Sorunu**, Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı, (02-06 Ekim, 2002) DİB Yay. Ankara 2004, s. 42-43.

[1206] Mustafa Öztürk, **Modern Döneme Özgü Bir Kur'an Tasavvuru**, Marife (Kur'an), Yıl: 10, sayı, 3, Konya 2010, s. 39.

Kur'an-ı Kerim'in okunması ve anlaşılmasına yönelik bizzat Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet-i kerime mevcuttur. Hadislerde özellikle de Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri incelendiğinde bu konuya yönelik birçok rivayetin var olduğunu da görmek mümkündür. Hz. Peygamber (sav), Kur'an'ın hem mübelliği hem de mübeyyini olduğuna göre, Kur'an'ın okunması ve anlaşılmasına yönelik birçok tavsiyesinin olması gayet doğaldır. Biz de konunun ana çerçevesinden sapmamak için Kur'an tasavvurunu, hadislerde Kur'an'ın öğrenilip öğretilmesi; hadislerde Kur'an'ın okunması ile ezberlenmesi ve hadislerde Kur'an-amel ilişkisi başlıkları ile tahdit etmiş bulunmaktayız. Yöntem olarak Hz. Peygamber (sav) döneminin Kur'an anlayışını yansıtan örnek bazı rivayetler üzerinden konuyu ele alıp işlemeye çalışacağız. Yinelemek isteriz ki, dönemin Kur'an tasavvurunu bütün yönleri ile değil, okuma, anlama ve uygulama temaları ile ele almaya çalışacağız.

3.2.1. Hadislerde Kur'an'ın Öğrenilip Öğretilmesi

Hz. Peygamber'den, Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesi konusunda birçok rivayet vârid olmuştur. Bu rivayetlerin bütününü buraya almak mümkün görünmemektedir. Bu nedenle biz, seçtiğimiz bazı rivayetlerden ve rivayetlerle ilgili yapılan yorumlardan hareketle, dönemin Kur'an'a yönelik hareketliliğini tesbit etmeye gayret edeceğiz.

Hz. Peygamber'den vârid olan birçok rivayette, Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesinin fazileti konu edilmiştir. Bu konuda mervî rivayetlerin en meşhur olanlarından biri Ebû Abdirrahman es-Sülemî tarafından nakledilmiştir. Ebû Abdirrahman es-Sülemî, Hz. Osman'ın Hz. Peygamber'den şu hadisi naklettiğini bildirmiştir: "*Sizin en hayırlınız/en faziletliniz, Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir."* Hadisin devamında ise, Ebû Abdirrahman, Hz. Osman'ın hilafetinden Haccac dönemine kadar- yaklaşık olarak 38 sene- Kur'an öğretme ile meşgul olduğunu, sebebinin ise, bu hadis olduğunu ifade etmiştir.[1207] Rivayet, farklı lafızlarla da vârid olmuştur.[1208]

[1207] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, VI/192 (Hadîs, "Sizin en hayırlınız" ifadesi yerine "Sizin en faziletliniz, Kur'an'ı öğreneniniz ve öğreteninizdir," şeklinde de rivayet edilmiştir. Bkz. Aynı yer.);

Hadisin anlamı ile ilgili farklı yorumlar yapılmıştır. İbn Hacer, Kur'an öğrenen ve öğretenlerin en hayırlı amel ile meşgul olduklarını, bu nedenle başka ilimleri öğrenip öğreten kimselerin bu mertebeye erişemeyeceğini, zira Kur'an'ın bütün ilimlerin en şereflisi olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer, Fussilet sûresinde "*Allah'a davet eden, salih amel işleyen ve: "Ben gerçekten Müslümanlardanım," diyen kimseden daha güzel sözlü kim olabilir"?,*[1209] ayetinde geçtiği gibi, Allah'a davet etme yöntemlerinin farklı olabileceğini, ancak bu davetin en güzelinin Kur'an'ı öğrenmek olduğunu, bunun karşısında kâfirlerin Allah'ın ayetlerini tekzib etmelerinden dolayı ayette "en zalim"[1210] hitabına layık olduklarını belirterek savunduğu görüşü delillendirmiştir. Yine ona göre Kur'an'ı okuyup okutan ancak tefekküh etmeyen kişi, onu anlayıp amel edenden daha faziletli değildir.[1211]

Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın çocukluk döneminde öğrenilmesini teşvik ettiği bilgisi, sahabenin anlatımlarında mevcuttur. Bu sebeple Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an bölümünün 25. Babına "*Babu Ta'lîmi's-Sıbyan el-Kur'an*" ismini vermiştir. İbn Abbas'ın, Hz. Peygamber (sav) vefat ettiğinde kendisinin on yaşında olduğu halde muhkem ile müteşabih ayetleri okuduğunu bildirmiş olması, Hz. Peygamber'in çocuklara yönelik Kur'an eğitimine ne kadar ehemmiyet atfettiğinin bir göstergesi olarak kabul edilebilir.[1212]İbn Abbas'ın daha küçükken muhkem ve müteşabih ayetleri bildiğini ifade etmiş olması, Hz. Peygamber dönemi Kur'an atmosferinin hangi eksende cereyan ettiğini de göstermektedir. Küçük yaşta olan bir çocuğun her ayet ile ilgili soru sorması ve bilgi almasının biraz zor olabileceğini varsayarsak, sahabenin Hz. Peygamber'den ayet ve sûreler hakkında aldıkları bilgileri, bu bilgilerin müzâkere edilmesini, neticede de oluşan ilmi atmosferden İbn Abbas'ın

---

Ebû Davud, 8 **Kitâbu'l-Vitr**, 14, s. 175; Tirmizî 46 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, V/173; Darimî, Sünen, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** , II/700; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, I/472, 430.

[1208] İbn Hacer, İbn Ebî Davud ve Darekutnî'nin "Sizin en hayrılınız, Kur'an'ı kıraat eden ve ettirendir, " rivayetlerinin olduğunu, bununla beraber Serahsî'nin rivayeti, " Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen veya öğretendir," şeklinde naklettiğini ancak rivayetteki "veya" lafzının râvîde şek olduğu için değil, "hayr" kelimesinin zikredildiğinden bir tenevvu'a işaret etmesi sebebiyle olduğunu belirtmiştir. İbn Hacer, a.g.e., IX/95.

[1209] **Fussilet**, 41/33.

[1210] **En'am**, 6/157.

[1211] İbn Hacer, a.g.e., IX/96.

[1212] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 25, VI/110.

istifade etmiş olabileceğini, böylece muhkem ve müteşabih ayetleri öğrenmiş olabileceğini söylemek mümkündür.

İbn Kesîr, İbn Abbas ile ilgili yukarıdaki rivayeti aktardıktan sonra, Kur'an'ın çocuk yaşta öğrenilmesinin hükmünün câiz, mustehâb bazen de vâcib olduğunu, zira "Ancak küçük yaşta Kur'an öğrenenin, bâliğ olduğunda namazlarda kolayca bu ayetleri okuyabileceği" ifadeleri ile açıklamıştır. Çocuğun küçük yaşta Kur'an'ı hıfzetmesi, onun zihninin açık olması, bu yaşta ezberlenilen şeylerin unutulmaması gibi nedenlerden dolayı büyük yaşta ezberlemekten daha iyidir ki, bunu insanların tecrübelerinden de gözlemleyebiliyoruz. Bazılarına göre ise, Kur'an'ın manasını anlayamayacak derecede küçük olan çocukların Kur'an'ı ezberlemeleri mekrûhtur. Buna göre, çocuk mümeyyiz olduktan sonra ona Kur'an azar azar ve kabiliyetine göre öğretilmelidir. Seleften bazılarına göre ise, çocuğun çocukluğunu yaşamasına ve oynamasına fırsat verilmelidir. Bu, çocuğun Kur'an okumaya başlayıp konsantresini sağlayamaması ve oyuna kaçmasından daha iyi bir yoldur.[1213]

Başka bir rivayette ise, Kur'an'dan bazı ayetlerin öğrenilmesinin fazileti bir teşbih ile anlatılmıştır. Ukbe b. Âmir kendileri Suffa'da iken Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmektedir*: "Sizden biri, Buthan (Medine'ye yakın bir yer) veya Akîk'e (Medine'de bir vadinin adı) sabahın ilk saatlerinde gidip bir günah işlemeksizin veya sıla-i rahmi kesmeksizin iki büyük deveye sahip olmak istemez mi? Biz "Ey Allah'ın Rasulu bunu isteriz," dedik. Hz. Peygamber devamla "Sizden birinin, sabahleyin mescide gelip Allah'ın kitabından iki ayet öğrenmesi veya okuması, iki deveden daha hayırlıdır. Üç ayet, üç deveden; dört ayet, dört deveden daha hayırlıdır," dedi..."*[1214]

Hadislerde geçen "Kur'an'ın öğrenilip öğretilmesi" ifadesi doğru anlaşılmalıdır. Bu öğrenme ve öğretme faaliyetinin, sadece Kur'an'ı okuyup öğretme ile sınırlı olmadığını özellikle vurgulamak gerekmektedir. "Bu anlamda günümüzde Kur'an okumayı öğrenme sadedinde her fırsatta dile getirilen bu hadisler örnek olarak verilirken, Kur'an'ın anlamının her ne hikmetse akıllara gelmediğini de belirtmek gerekmektedir. Oysa hadisteki ifadenin, "Kur'an'ın yüzünden okunmasının

---

[1213] İbn Kesîr, **Fedâilul-Kur'an**, s. 222.
[1214] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 252, I/552-553.

öğrenilmesi" ile açıklanması, hadisi sınırlamakla birlikte, yanlış anlaşılmasına neden olmakta ve asıl vurgulanan hususdan uzaklaşılmış olmaktadır."[1215]

Burada bir noktaya temas etmek gerektiğini düşünmekteyiz. Bu da İslamî ilimlerdeki kategorik branşlaşma ile ilgilidir. İslamî ilimlerde kategorik ayrışma faydalı olmasının yanısıra, bazı sorunları da beraberinde getirmektedir. Bir genelleme yapmak doğru olmamakla birlikte, bir vakıa olarak şunu ifade edebiliriz ki, Kur'an eğitimi alanlar, çoğu zaman mana ve tefsirinde; mana ve tefsir ile meşgul olanların bir kısmı ise, Kur'an'ın doğru telaffuzu konusunda yeterli formasyondan mahrum olabilmektedirler. Bu problemin kısa zamanda halledilmesi kolay görünmemekle birlikte, şunu ifade edebiliriz: Kur'an'ın okunması ile Kur'an ve kıraat hocaları; anlaşılması ve yorumlanması ile daha çok tefsir hocaları ilgilenmektedir. Kanaatimizce tefsir hocalarının derslerde ve meclislerinde, Kur'an'ın lafzının düzgün okunması gerektiğine yönelik teşviklerde bulunması gerektiği gibi; Kur'an ve kıraat hocalarının da aynı şekilde derslerde ve ilim meclislerinde Kur'an'ın sadece lafzına değil, manasına da ehemmiyet vermeleri gerektiğini, öğrencilerine özellikle telkin etmeleri gerekmektedir. Bu çaprazlama tavsiyenin anlam ve lafız arasındaki boşluğu nisbeten doldurabileceği kanaatini taşımaktayız.

Hadislerde nebevî irşadın temel özelliklerinden biri olan temsil ve teşbih metodu kullanılarak Kur'an okuyan mü'min ile okumayan mü'min arasında bir mukayesenin yapıldığına da şâhit olmaktayız. Ebû Musa el-Eş'ari'nin Hz. Peygamberden naklettiği şu hadis bu konuya örnek olarak verilebilir: "*Kur'an okuyan, turunç gibidir, tadı güzel kokusu da güzeldir. Kur'an okumayan, hurma gibidir, tadı güzel fakat kokusu yoktur. Kur'an okuyan fâcir, reyhan otu gibidir, kokusu güzel, tadı acıdır. Kur'an okumayan fâcir, hanzeleye benzer hiçbir kokusu yoktur, tadı da acıdır."*[1216] Hadiste geçen turunç, hurma, reyhan otu ve hanzele ifadeleri ile Kur'an okuyan kişi ile okumayanın değerleri ortaya konulmuştur. Burada özellikle dikkati câlib hususlardan biri, Kur'an'ın, kendisini okuyan fâcire de olumlu

[1215] Şehmus Demir, a.g.e., s. 89.

[1216] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 243, I/549 (Müslim'in naklettiği başka bir rivayette " Fâcir " kelimesi yerine " Münafık " geçmektedir. Bkz. Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, I/549); Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 17, VI/190. (Buhârî'de bu rivayet şu şekilde de geçmektedir: "*Kur'an'ı okuyup onunla amel eden mü'min"* bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 36, VI/114-115).

anlamda tesir edebileceğidir. Tadı acı olsa da, yani iman etmemiş olsa da, okuduğu Kur'an'dan esintileri onda görmek mümkündür.

Kur'an'ın öğrenilmesi ve öğretilmesini teşvik eden hadisler incelendiğinde, Kur'an okuyanlar arasında bir derecelendirmenin var olduğu görülmektedir. Kur'an'ı lafız ve mana bütünlüğü içerisinde okuyan kişi ile sadece lafzını tekrar ederek okuyan kişi bir tutulamaz. Hz. Aişe'nin, Hz. Peygamber'den "*Kur'an'ı okuyup da onda mâhir olan, değerli meleklerle birliktedir. Kur'an'ı okurken zorluk çekene ise iki ecir vardır,*"[1217] şeklinde naklettiği hadisi burada örnek olarak verebiliriz.

Nevevî (ö.676/1277) ve İbnu'l-Mulakkin (ö.804/1401), "Kur'an'da mâhir" ifadesini, tilaveti güzel, hıfzı kâmil, harfleri düzgün telaffuz eden, zorlanmadan rahat bir şekilde Kur'an'ı okuyabilen yetkin kimse şeklinde tanımlamışlardır. Kur'an okurken zorluk çeken kimseye, bundan ötürü iki sevap verilmesi, Nevevî'ye göre bu zorluğu yaşayanın, mâhir olan kişiden daha fazla ecre nail olacağı manasına gelmemektedir. Aksine Kur'an'da ehil olan kişinin, meleklerle beraber olacaklarının belirtilmesi, makamlarının daha yüksek olduğuna işarettir.[1218]el-Aynî'nin (ö.855/1451) bildirdiğine göre de, mâhir, "hâzık" yani işin ehli manasındadır. Hadisteki anlamı ise, Kur'an'ı hıfzetmekle beraber, tilaveti de güzel olan demektir. el-Aynî, "Değerli melekler" ifadesinin, levh-i mahfuzdaki bilgileri yazan melekler olduğunu ifade etmektedir.[1219] Görüldüğü üzere rivayetle ilgili yorumda bulunanların bir kısmı, hadisin manasını "Kur'an'ın lafızlarının düzgün okunması" noktasında ele almaktadır. Kanaatimizce bu yorumlar, sahabe dönemini merkeze alarak yapılan değerlendirmelerden çok; sonraki dönemlerde karşılaşılan Kur'an'ın doğru telaffuzu ve tasavvurları bağlamında yapılan yorumlardır. Oysaki burada ifade edilen"mâhir" ifadesinin aynı zamanda Kur'an muhtevasına ve kültürüne vâkıf olmayı içerdiğini de hatırlatmakta yarar vardır.

[1217] Buhârî, 65 **Kitâbu Tefsîri'l-Kur'an** 80,VI/80; 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 52, VIII/214; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 244, I/550; Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, V/171; İbn Mâce, 33 **Kitâbu'l-Edeb** 52, II/1242.

[1218] Siracuddin İbnu'l-Mulakkin, **et-Tavdîh Li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**, thk. Komisyon, Vizâretu'l-Evkaf, Katar 2008, XXXIII/551; Ayırca bkz. Nevevî, **Sahîhu Muslim Bi Şerhi'n-Nevevî**, VI/84.

[1219] el-Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, XXV/192.

İbnu'l-Mulakkin, Buhârî'nin *Kitâbu't-Tevhîd*'inde "el-Mâhiru bi'l-Kur'an" bâbında zikrettiği hadislerin sıralamasından hareketle, bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Ona göre Buhârî'nin "*el-Mâhiru bi'l-Kur'an*" bâb başlığı ile "*Kur'an'ı sesleriniz ile güzelleştiriniz,*"[1220] hadisini birlikte zikretmesi, onun mâhir olan kişi ile Kur'an'ı hıfzedip sesi ile güzelleştiren kimseyi kastettiğini göstermektedir.[1221]

Kur'an'da mâhir olmanın bir diğer yönü vardır ki o da, Kur'an'ı içselleştirerek okumak ve iyi derecede Kur'an bilgisine vâkıf olmaktır. Bu Kur'an bilgisi veya kültürü, aslında sünnette zihniyetin, düşüncenin ve maneviyatın Kur'an ile dönüşmesi manasına da gelmektedir. Zira hadiste القارئ بالقران ifadesi yerine, الماهر بالقران ifadesinin kullanılmış olması, bize göre bu anlamı çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla, Kur'an-ı Kerim'de maharet kesbetmek, hiç şüphesiz Kur'an'ı sürekli kendisine rehber edinip bütün tavır ve davranışlarını ona göre şekillendiren kişiyi temsil etmektedir.

Meleklerle eş değer olarak kabul edilen "Kur'an'da mâhir olma" ifadesi, sadece Kur'an-ı Kerim'i yanlışsız bir şekilde kıraat eden değil; aynı zamanda bu okumanın hayatına yansıdığı, hayatının Kur'an ile şekillendiği kimse olmalıdır. Kur'an okuduğu halde davranışları Kur'an'da bildirilenlere uymayan kişi, aslında hakiki manada bir okuma gerçekleştirmiş olmamaktadır. Zira Kur'an'ın okunması, Kur'an'ın hayata müdahalesini de beraberinde getirmelidir.

Hz. Peygamber (sav), bu hadiste muhataplarına yüksek bir hedef göstermektedir. Nitekim Kuran ile meşgul olanlara müjde içeren bu hadisin içeriğine uymak için sahabîler, her fırsatta birbirlerine Kur'an okumuşlar, doğrularını Kur'an ile teyid, yanlışlarını Kur'an ile tashih etmişlerdir. Bunlar içerisinde güzel Kur'an okumaları ile temâyüz eden bazı simalar da bulunmuştur ki, ileride bunlardan bahsedeceğiz. Aynı şekilde güzel bir neticenin elde edilmesi nasıl özverili bir gayret ve emeğe dayanıyor ise, Kur'an'ı güzel bir şekilde tilavet etmek de ciddi mesai ve emek ister.

[1220] Buhârî, 97 **Tevhîd** 52, VIII/214.
[1221] İbnu'l-Mulakkin, a.g.e., XXXIII/552.

Hadiste Kur'an okuyup zorlanan kişiye ümit verilmekte, yavaş veya bazen bilmeyerek yanlış okumanın tilavete bir halel getirmeyeceği, zira niyetin Allah'ın kelamını öğrenmek olduğu, bu nedenle kendisine iki ecir verileceği bildirilmektedir. Bu anlayış tarzının hadis şerhlerine yeteri kadar yansımadığı, söz konusu rivayetlerin anlaşılma ve yorumlanma biçiminin daha çok Kur'an'ın doğru telaffuz edilmesi noktasına odaklandığını ifade etmek isteriz. Dolayısıyla ileride açıklayacağımız gibi günümüz Kur'an anlayışının oluşup şekillenmesinde hadis şerhlerindeki bu bakış açısının etkisini görmezden gelemeyiz.

3.2.2. Hadislerde Kur'an'ın Okunması/Dinlenmesi ve Ezberlenmesi

Hz. Peygamber'in, Kur'an'ın sıklıkla okunması ve ezberlenilmesi konusunda sahabeyi teşvik ettiği bilinen bir husustur. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Hz. Peygamber, inşa etmek istediği toplumu Kur'an etrafında birleştirmek istemiş, bu nedenle de Kur'an okunmasına dönük birçok tavsiyede bulunmuştur. "Hz. Peygamber'in hayatta olduğu sahabe döneminde, birinci ve en önemli sırada olan konunun, Kur'an'ın korunması olduğunu veya sahabîlerin kendilerine böyle bir misyon yüklediğini ifade edemeyiz. Ancak farklı zamanlarda sahabîler, Hz. Peygamber'den ahzettikleri ilahi mesajları, bir taraftan hayatın normal seyri içerisinde hafızalarında tutma, diğer taraftan hayatlarına tatbik etme gayretindeydiler. Vakitlerinin kısm-ı azamını Hz. Peygamberle geçiren bazı sahabîlerin, mesailerinin önemli bir kısmını bu yöne tevcih ettiklerini görmekteyiz."[1222]Sünnette Kur'an okuma, dinleme ve ezberleme ile ilgili bazı noktaların öne çıktığını görmekteyiz. Şimdi bunları sırasıyla inceleyelim.

3.2.2.1. Kur'an'ı Tekrar Etmek

Kur'an'ın gerek metnine gerekse anlam ve yorum bilgisine sahip olan birçok sahabî bulunmaktadır. Hz. Peygamber, sahabîlerine Kur'an'ın metni ve bu metnin uygulanmasına yönelik birçok tavsiyede bulunmuştur. Hadislerde Kur'an'ın okunması ve ezberlenmesi mesajı ön planda olmakla beraber, bu ezberin muhafaza

---

[1222] Ziya Şen, **Kur'an'ın Metinleşme Sürecinde Ortaya Çıkan Problemler**, (Yayımlanmamış doktora tezi), DÜSBE, İzmir, 2006, s. 85.

edilmesinin de altı çizilmiştir. Kur'an bilgisinin korunabilmesi, Kur'an ile sıkı irtibatı gerektiren bir konudur. Dönemsel Kur'an okumaları ve pratiklerini yapmanın ötesinde, mü'minin hayatı boyunca onunla sıcak bir ilişki kurması ve bu teması sürdürmesi tavsiye edilmiştir. Hz. Peygamber'in sîretinde Kur'an, adeta hayatının her alanını kuşatmıştır. Hz. Aişe'nin naklettiği "*Hz. Peygamber, ben adet dönemindeyken başını göğsüme koyar, Kur'an okurdu,*"[1223] hadisi, sünnette Kur'an'ın ehemmiyetini ortaya koyan, hayatın her alanında tekrar edilerek okunduğunu gösteren örnekler arasında zikredilebilir.

Kur'an'ı tekrar etmemenin neticesi bir taraftan onun lafzını unutmak, diğer taraftan ilahi mesajlardan yavaş yavaş uzaklaşmayı netice veren bir durumdur. Bu anlamda, lafız ile mana arasında birbirini tamamlayan ve birini diğerinden bağımsız düşünemeyeceğimiz bir ilişki söz konusudur. Bu nedenle Hz. Peygamber'den, sahabenin dikkatini bu noktaya çeken birçok hadis vârid olmuştur. Bu hadislerden biri, İbn Ömer'in, Hz. Peygamber'den naklettiği şu hadistir: "*Kur'an'a sahip olan kişi, bağlı bir deveye sahib olan gibidir. Eğer sık sık tekrar ederse onu (hafızada) tutar, fakat onu bırakır ve tekrar etmezse kaçar*."[1224]

İbn Kesir (ö.774/1373), Kur'an'ı unutmanın ona gereken değeri vermeme ve Kur'an'a karşı gaflet içerisinde olmanın bir neticesi olduğunu belirtmiştir.[1225] Alimler

---

[1223] Buhârî, 97 **Tevhîd** 52, VIII/214.

[1224] Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 4, I/202; 1 **Kitâbu's-Sala** 133, I/278; Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, VI/109; Muslim, **Salâtu'l-Musafirîn ve Kasruhâ** 226, 231, I/543, 545; (Bu rivayetin diğer bir versiyonu şöyledir: Ebu Vail, Abdullah'tan Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "*Onlardan birisinin şu şu ayeti unuttum demesi, ne kadar kötü bir şeydir. Bilakis bana unutturuldu, demeli. Kur'an'ı sürekli okuyarak hatırda tutunuz. Sık sık tekrar edilmezse Kur'an, bir devenin ipini koparark kaçıp gitmesi gibi insanların göğsünden çabucak çıkar, gider*." Bkz Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, VI/109; Muslim, **Salâtu'l-Musafirîn ve Kasruhâ** 226, I/543;; Tirmizî, 43 **Kitâbu'l-Kırâât** 8, V/193; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, VII/265; İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** I/138.).

[1225] İbn Kesîr, **Fedâilu'l-Kur'an**, s. 229. (Kur'an'ın unutulmaması ile ilgili olarak şu ayetler delil olarak getirilmiştir: "*Kim benim zikrimden (Kur'an'dan) yüz çevirirse, onun için sıkıntılı bir hayat vardır. O: Rabbim beni niçin kör olarak haşrettin? Oysa ben görüyordum, der. Allah ise şöyle buyurur: Çünkü sana bizim ayetlerimiz geldi, ama sen onları unuttun. Bugün de sen unutulacaksın*!" Tâhâ, 20/124-126.).

bu ayetleri, genellikle Kur'an'ın lafız ve manasının unutulması, onunla emel edilmemesi ve inkâr edilmesi şeklinde tefsir etmişlerdir.[1226]

Hadiste Kur'an'ın unutulması durumu, "Devenin ipini koparark kaçıp gitmesi" teşbihi üzerinden vurgulanmıştır. Kur'an ile musahabet eden (صاحب القران), devenin sahibine; Kur'an, deveye; Kur'an'ın ezberlenmesi ise devenin bağına (في عقلها) benzetilmiştir.[1227]

Öte taraftan İbn Hacer'in de işaret ettiği gibi kıraatin düzgün yapılması ve dilin ilahi kelamı düzgün telaffuz etmesi, sürekli Kur'an okumak ile mümkündür. Kur'an tilaveti, kısa süre için bile olsa terk edildiğinde okuyuşta akıcılık, harf ve kelimelerin doğru telaffuzu önemli oranda etkilenecektir.[1228]

Rivayetler, Hz. Peygamber'in, Kur'an metninin ezberlenmesini ısrarla tavsiye ettiğini göstermektedir. Fakat sahabe arasında Kur'an metninin tamamının ezberlenilmesi bir zorunluluk değildi. "Bazı sahabîler, bir kısım sûreleri ezberliyor; diğer bazıları başka sûreleri ezberliyorlardı. Bununla beraber Kur'an'ın tamamını ezberleyenler de bulunmaktaydı. Hz. Peygamber'in vefatı zamanında, Medine'nin yerli kabilelerine mensup, Ensar'dan biri kadın olmak üzere, 4 ile 8 kadarı hâfız olduğu belirtilmiştir. Mekke'nin yerlileri olan muhacirlerden hâfız olanların sayısından bahsedilmemekle birlikte, bunlar daha az olmalıdır. Hz. Peygamber, bu çifte yöntemle, Kur'an metninin tamamının korunmasını güven altına almak istemiş, yazıdaki hatalar, ezberlenmiş metinle; bellek zayıflıkları da yazılı metne müracaat edilerek giderilmiştir."[1229]

Rivayetlerde Kur'an tilavetiyle öne çıkan sahabîler şunlardır: Ubey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit, Ebû Zeyd, İbn Mesud, Sâlim, Ebû'd-Derdâ ve Useyd

---

[1226] Taberî, a.g.e., XVIII/396; Kurtubî, a.g.e., XI/229; Muhammed b. Halife el-Übbî, **İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994, III/129.

[1227] İbn Battal, **Şerhu İbn Battal 'Ala Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Mustafa Abdulkadir, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, X/264; Şemsuddin Muhammed b. Yûsuf el-Kirmânî, **Sahîhu Ebî Abdillah el-Buhârî Bi Şerhi'l-Kirmânî**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1981, IXX/36.

[1228] İbn Hacer, a.g.e., IX/100.

[1229] Muhammed Hamidullah, **Kur'an-ı Kerim Tarihi**, s. 44.

b. Hûdayr.[1230] Buhârî'de geçen başka bir rivayette Hz. Peygamber, Kur'an'ın dört kişiden öğrenilmesini tavsiye etmiş, bu isimlerin İbn Mesud, Sâlim, Ubey ve Muaz b. Cebel olduğu bildirilmiştir.[1231]Farklı rivayetlerde farklı isimler zikredilmiş olsa da, sahabe içerisinde kendisini Kur'an ezberlemeye vakf edenlerin olduğu kesinlik derecesindedir. Tabiatı ile her sahabînin Kur'an'ı ezberlediği genellemesini yapmak, mümkün değildir. Ama Hz. Peygamber (sav) ile birlikteliği fazla olan sahabîlerin, Kur'an'ın ezberlenmesi konusunda diğer sahabîlerden temâyüz ettiklerini ve bu beraberliğin avantajlarını iyi kullandıklarını belirtebiliriz.

Sahabenin Kur'an öğrenmeleri ve ondan istifadeleri, günümüzde olduğu gibi sadece lafzını okumayı öğrenmek, yüzünden okuyarak sevap kazanmak şeklinde değil, hayatlarındaki gayr-ı insani niteliklerinden arınma ve kendilerini yüceltecek insani niteliklere kavuşma ekseninde yürümekteydi. Gelen ayetlerin çoğunluğu da bu hedefe yönelikti. Bazen oluyordu ki, bir sahabenin yaptığı bir iş ya da bir davranışı, Yüce Yaratıcının ikazı ile karşılanıyordu, aynı durum Hz. Peygamber için de geçerliydi.[1232] Ayetlerin yaşanılan, görülen veya işitilen bir olay üzerine nâzil olması, sahabenin Kur'an'ı hafızaya kaydetmelerinde önemli rol oynamıştır. Ayetlerin nüzûl sebebi olan hâdislerin genellikle failleri veya şâhitleri kendileri olduğundan, bütün alıcılar vahyden gelen mesaja odaklanıyordu. Vahy geldiğinde de, bizatihi yaşanılan dönemin hâdiselerini bilen, nüzûl sebebine vâkıf olan sahabîlerin, bu ayetleri almaları ve ezberlemeleri meşakkatli bir iş olmuyordu.

Sahabe, Kur'an okuma ve ezberleme konusunda biribirleri ile yarışmışlar, inen vahyi, eşlerine ve çocuklarına öğretmeye de gayret etmişler, ezberledikleri ayetleri, namazlarında özellikle de teheccüd namazında okumuşlardır. Bu sebeple

---

[1230] Buhârî, 63 **Menâkibu'l-Ensâr** 13, V/36; Hadislerde farklı isimlerin zikredildiği de görülmektedir: Katade, Enes b. Mâlik'e, Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ı ezberleyenlerin (جمع) kimler olduğunu sormuş, Enes şöyle cevap vermiştir*: "Bunlar bütünü Ensardan olan dört kişidir: Ubey b. Ka'b, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebû Zeyd."* Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, VI/102-103; Enes b.Mâlik'ten gelen diğer bir rivayette, bu isimlere Ebû'd-Derdâ eklenmiş, Ubey b. Ka'b'ın ismi ise zikredilmemiştir. Rivayet şöyledir: "*Hz. Peygamber vefat ettiğinde Kur'an'ı ezberleyen (جمع) sadece dört kişi vardı. Bunlar, Ebu'd-Derdâ, Muaz b. Cebel, Zeyd b. Sabit ve Ebû Zeyd. Enes devamla şöyle demiştir: Biz ise, onları takip eden ve miraslarını devralanlarız*." Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, VI/102-103.

[1231] Buhârî, 63 **Menâkibu'l-Ensâr** 14, V/36.

[1232] Zeki Duman, **Asr-ı Saadette ve Günümüzde Kur'an ve Müslümanlar**, III. Kur'an haftası (Kur'an Sempozyumu) , 13-19 ocak 1997, Fecr yay., Ankara 1998, s. 272.

sahabenin evleri, adeta bir Kur'an mektebine dönüşmüştür. Ebû Musa el-Eşârî, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: *"Ben geceleyin Eş'arî topluluğunun seslerini, Kur'an ile tanıyorum. Evlerini de yine geceleyin okudukları Kur'an ile çıkarabiliyorum."* [1233]

Konu ile yapılan teşviklerden biri, Abdullah b. Ömer'in Hz. Peygamber'den naklettiği şu hadistir: "*İki şey dışında gıpta/hased etmek uygun olmaz. Biri, Allah'ın kendisine kitabı verdiği ve geceleri bu kitabı ikame eden kişidir. Diğeri, Allah'ın kendisine mal verip bu malı gece gündüz sadaka veren kişidir*." [1234]

Hadiste Hz. Peygamber, gıpta edilebilecek hasletlerden biri olarak Kur'an ile meşgul olan kimseyi örnek vermiştir. Hadisi, sadece Kur'an'ın okunmasına indirgemek ise doğru değildir. Hadiste geçen قام به اناء الليل ifadesini, İbn Hacer'in, "tilavet ve taat açısından Kur'an ile meşgul olma şeklinde" değerlendirmiş olması da bunu göstermektedir.[1235]

Hz. Peygamber (sav), bir taraftan kendisine inen vahyi okuyup tebliğ ederken diğer taraftan Kur'an'ın işaret ettiği bir toplumun inşa edilmesi için sahabîleri Kur'an'ı okumaya ve onunla amel etmeye sürekli davet etmiştir. Böylece sahabe nesli, Kur'an ile hemhâl olarak yetişmiş ve sonrakilere de bu zihniyetin aktarılmasında birinci derecede rol oynamışlardır. Hadiste "hased" ifadesinin kullanılmış olması, psikolojik olarak sahabenin motivasyonunu sağlamak ve onları bu hayırlı işte tatlı bir rekabete davet etmek üzere kullanılmış olmalıdır. Bu çağrıya sahabe bîgane kalmamış, Kur'an'ı hayatlarının her alanına taşıyarak bu çağrıyı fiilî olarak tasdik etmişlerdir.

[1233] Buhârî, 64 **Kitâbu'l-Meğâzî**, 38, V/138; Muslim, **Kitâbu Fedâili's-Sahabe**, 166, IV/1944.

[1234] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, VI/107-108; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 50, s. VII/280. (Hadisin başka bir versiyonu da Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den aktardığı şu hadistir: "İki şey dışında gıpta/hased edilmez. Biri, Allah'ın Kur'an'ı kendisine bahşettiği ve gece gündüz onu okuyan kimsedir ki, Kur'an'ı okuduğunda komşusu işitir ve: Keşke falan kişiye bahşedilen Kur'an okuma bana da verilseydi, ben de onun gibi okuyabilseydim, der. Diğeri de Allah'ın kendisine mal verdiği ve o kimsenin bu malı Allah yolunda harcadığı kimsedir ki, bunu gören kişi şöyle der: Keşke falan kişiye verilenler bana verilseydi de ben de onun gibi yapabilseydim." Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 20, VI/108; Ayrıca Buhârî, hadiste geçen hased ifadesini gıpta olarak değerlendirmiş ve bu nedenle Fedâilu'l-Kur'an bölümündeki 21. Babın başlığını "Bâbu İğtibâti Sâhibi'l-Ku'ran " şeklinde koymuştur. Bkz. Buhari 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 21, VI/108).

[1235] İbn Hacer, a.g.e., IX/92; Ayrıca bkz. Nâsiruddin İbnu'l-Munîr, a.g.e., s. 400.

Kur'an ile ilişkinin canlı tutulması, dar dairede bireyin olgunlaşması ve ilahi hakikatler doğrultusunda şahsiyet bulmasına, daha geniş dairede ise temelini Kur'an'ın ilkelerinin oluşturduğu huzurlu bir toplumun var olmasına yardımcı olmuştur. Çünkü Kur'an, sadece iki kapak arasında olan cansız bir kitap değildir. Kitap canlıdır ve sürekli kendisini okuyana mesajlar veren bir kimliğe sahiptir. Kur'an'ın bu yönünden istifade edebilmek, ancak onu bir muallim olarak görüp kendisini ona talebe kılmakla ve bütün varlığını ona açan bir teslimiyet ruhu ile mümkün olabilmektedir ki, "Kitaba sımsıkı sarılma" da böyle gerçekleşir. Böyle olmadığı takdirde, yani Kur'an'a anlam ve uygulama yüklü bir değer verilmezse, Kur'an bir anlamda ötelenir ve mehcûr bırakılırsa, Kur'an'ın da kapıları ona kapalı kalacaktır. Çünkü kitabın muhafazası, devamlılığına; devamlılığı ise hayati kılınmasına bağlıdır. Bu nedenle sünnette, kişinin Kur'an'ı unuttuğunu ikrar etmesi hoş karşılanmamış, bunun Allah tarafından kendisine unutturulduğu bilinci ile hareket etmesi istenmiştir.[1236]Zira dünya ve ahiret saadetini temin eden, hikmet ve öğüt dolu ilahi kitabın unutulması, herhalde büyük bir nimetin zevali ile eş değer olmalıdır.

3.2.2.2. Kur'an Okuma Esnasında Tesbîh Getirmek, Dua ve İstiâzede Bulunmak

Okunan Kur'an ayetlerine karşı duyarsız kalınmaması ve okuyan kişinin tilaveti esnasında bazı tepkilerde bulunması hadislerde altı çizilen bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. Namaz, bu açıdan inen vahyin hem tekrar edildiği, hem de huşu ile kılındığı için tefekkür ve anlamanın daha kolay gerçekleştiği bir ibadet özelliğini arz etmiştir. Nitekim aşamalı olarak inen vahy pasajları, Hz. Peygamber (sav) tarafından namazda okunuyor, şifahi kültür içerisinde yetişen ve ezbere müsait bir zihin yapısına sahip olan sahabe de, bu okunanları ahzediyordu. Bu nedenle namaz-Kur'an/vahy arasındaki ilişki, sahabe döneminin Kur'an'a yaklaşımlarının temel özelliklerinden biri olmuştur.

[1236] Konu ile ilgili rivayetlerden biri şöyledir: "*Onlardan birisinin şu şu ayeti unuttum demesi ne kadar kötü bir şeydir. Bilakis bana unutturuldu, demeli. Kur'an'ı okuyunuz. Zira Kur'an bir devenin, ipini koparark kaçıp gitmesi gibi insanların göğsünden çabucak çıkar, gider*." Bkz. Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 23, VI/109; Muslim, **Salâtu'l-Musafirîn ve Kasruhâ** 226, I/543; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, s. VII/265; İbn Ebî Şeybe, **Müsned,** I/138.

Huzeyfe b. el-Yeman'ın tarafından aktarılan bir hadiste, Hz. Peygamber'in Kur'an okuma şekli şöyle tasvir edilmiştir: "*Hz. Peygamber ile beraber namaz kıldım. Rasulullah, Bakara sûresini okumaya başladı, yüz ayet okuyunca rukûa gideceğini düşündüm. Fakat o, Bakara sûresini bitirinceye kadar okumaya devam etti. Sonra Nisâ ve Al-i İmrân sûrelerini okudu. Tesbih ayetlerinin geçtiği yerde tesbih, dua ayetlerinin geçtiği yerde dua, istiaze ayetlerinin geçtiği yerde de Allah'a sığınıyordu. Daha sonra rukûa gitti."*[1237]

Hz. Peygamber'in namazda Kur'an okuması, sakin, etkili, tedebbür ve tefehhümün lafza yansıtılarak tilavet edildiği bir nitelik arz etmiştir. Nitekim el-Berâ b. Âzib, Hz. Peygamber'in yatsı namazında Tîn sûresini okuduğunu belirttikten sonra, "Ben onun sesinden daha güzel ses işitmedim," demiştir.[1238] Bu manzarayı gören sahabede, Kur'an'ın hızlı ve anlaşılmadan okunmasına karşı adeta bir refleks gelişmiştir. Bu refleks, hiç şüphesiz Hz. Peygamber'den aldıkları ve resmini çektikleri, müterakim olarak oluşan bir bakış açısının da ürünüydü. Örneğin Hz. Peygamber, vefatına yakın hastalandığı bir dönemde Hz. Aişe'yi çağırmış, ondan Hz. Ebubekir'e gidip namazı kıldırmasını istemiştir. Hz. Aişe'nin verdiği cevap ise Hz. Ebubekir'in Kur'an anlayış ve uygulamasını tanımlar niteliktedir: "*Ey Allah'ın Rasulu, Ebubekir ince ruhlu biridir. Kur'an okuduğu zaman gözyaşlarına hâkim olamaz."*[1239]

Hz. Peygamber (sav), yalnız başına kıldığı namazlarda kıraatı daha uzun tuttuğu halde, cemaate namaz kıldırdığında ise, onların durumunu dikkate almıştır. Cemaat içinde zayıf, hasta ve yaşlıların olabileceği, bu nedenle namazın çabuk kıldırılmasını tavsiye ederken, yalnız başına namaz kıldığında ise, kişinin istediği kadar namazı uzatabileceğini belirtmiştir.[1240]Mesela o, sabah namazında bazen Rûm, Kâf, Tekvîr sûrelerini; bazen de Muavvizeteyn sûrelerini okumuştur.[1241]İmam Mâlik'in bildirdiğine göre Hz. Ebubekir, Bakara sûresini; Hz. Ömer, Yûsuf ve Hacc

---

[1237] Muslim, **Kitâbu Salati'l-Musâfirîn ve Kasruhâ** 203, I/536; Nesâi, 11 **Kitâbu'l-İftitâh** 74, II/224, Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVIII/406.
[1238] Muslim, **Kitâbu's-Sala** 177, I/339.
[1239] Muslim, **Kitâbu's-Sala** 94, I/313.
[1240] Mâlik, 1 **Kitâbu's-Sala** 79, I/195; Muslim, **Kitâbu's-Sala** 182, I/340.
[1241] Nesâi, 11 **Kitâbu'l-İftitâh** 41, 43, 44, 45, II/156-158.

sûrelerini sabah namazında okumuşlardır.[1242]Sahabe döneminde sıralı ve kesintisiz olarak Kur'an okumanın uzun süreli olduğu ibadetin namaz olduğunu ifade edebiliriz. Kur'an'ın namazlarda okunması, bir taraftan sahabenin cemaate devamlılığını, diğer taraftan onların Kur'an'dan daha fazla istifade etmelerini mümkün kılmıştır. Bu nedenle sahabenin bir kısmı bazı sûreleri, namazlarda sıklıkla okunduğundan ezberleyebilmişlerdir. Mesela el-Furafise b. Umeyr, sabah namazında Hz. Osman ile beraber namaz kıldığınını, onun Yûsuf sûresini sık sık namazda okuması sayesinde bu sûreyi namazda ezberlediğini belirtmiştir.[1243]

Hz. Peygamber (sav), Namazda Kur'an okurken her birisi mesaj yüklü olan ayetlere karşı kayıtsız kalmıyor, ayetin ifade ettiği anlama göre bir tutum belirliyordu. Bu nedenle, Kur'an okurken tesbihi emreden bir ayet geçtiğinde, Allah'ı tesbih etmiş ve tekbir getirmiş, dua ve istiğfar ayetleri geçtiğinde dua ve istiğfarda bulunmuş, ümit veren bir ayet geçtiğinde Allah'tan istekte bulunmuş, korkutan bir ayet geçtiğinde Allah'a istiâzede bulunmuştur.[1244]Hz. Peygamber'in bu şekilde Kur'an okuması, Kur'an ile canlı bir iletişim halinde bulunduğunu, tilavet ettiği ayetleri içselleştirerek okuduğunu ve bu ayetlerin muhtevasına göre davrandığını göstermektedir. Böylece, sünnette Kur'an okuma biçiminin nasıl gerçekleştiği sorusu da büyük ölçüde cevabını bulmuş olmaktadır.

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı bu şekilde okuması, hem sahabîlerde hem de sonraki nesillerde etkisini göstermiştir. İbn Ebî Şeybe'de geçen bir rivayete göre Ömer b. Abdilazîz, yatsıdan sonra Enfâl sûresini okumaya başlamış, korkutucu ayetler geçtiğinde tazarruda, rahmet ayetleri geçtiğinde de duada bulunmuştur. Bu durum sabah ezanı okununcaya kadar bu şekilde devam etmiştir.[1245] "Şu bir gerçektir ki, ses ile canlılık verilen metnin karşısında "bir canlı" gibi davranıp canlı tepkiler vermeye alıştırılmaz ise, Kur'an ile kurulan ilişki, iki cansızın ilişkisinden öteye

[1242] Mâlik, 1 **Kitâbu's-Sala** 47, I/133.
[1243] Mâlik, 1 **Kitâbu's-Sala** 47, I/134.
[1244] Muslim, **Kitâbu Salati'l-Musâfirîn ve Kasruhâ** 203, I/536; Nesâi, 11 **Kitâbu'l-İftitâh** 74, II/224, Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXVIII/406.
[1245] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, XIII/469.

geçemeyecektir. Çünkü sözün beklentisi, önce dinlenmek, sonra anlaşılmak sonra da gereğini yerine getirmektir."[1246]

3.2.2.3. Kur'an'ı Ederek Acele Okumamak

Kur'an okumaktan asıl amaç, onu anlamaya gayret etmek ve hayatın her evresine tatbikini sağlamaya çalışmaktır. Sünnette vahyin okunma seyri bu eksende gelişmiştir. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav), Kur'an'ın kısa sürede hatmedilmesini, muhtemelen anlaşılmayı zorlaştırdığından ve okuyanı sıkıntıya sokabileceğinden dolayı hoş karşılamamıştır. Konuyu Abdullah b. Amr'ın başından geçen hadiseyi örnek vererek açıklayabiliriz. Bu rivayete göre Abdullah b. Amr, her gece Kur'an'ı hatmetmiş, Hz. Peygamber, Abdullah b. Amr'ın bu tutumunu benimsememiş ve ona ayda bir Kur'an'ı hatmetmesini tavsiye etmiştir. Abdullah, daha kısa sürede okuyabileceğini belirtince Hz. Peygamber, haftada bir hatmetmesini istemiştir. Buhârî'de farklı bir isnad ile gelen diğer bir rivayette ise Hz. Peygamber ona "*Yedi günde hatmet, bundan daha kısa sürede hatmetme!"*ziyadesi bulunmaktadır. Abdullah, yaşlanıp zayıf düşünce Hz. Peygamber'in ilk teklifini (ayda bir) kabul etmediği için pişman olduğunu ikrar etmiştir.[1247]

Kur'an'ın ne kadar sürede hatmedileceği ile ilgili olarak bir kısmı Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde bir kısmı da başka bölümlerde olmak üzere farklı rivayetler bulunmaktadır. Tirmizî'nin hasenun sahîhun ğarîbun dediği rivayette, Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber'e Kur'an'ı kaç günde hatmetmesi gerektiğini sormuş, Hz. Peygamber bir ayda bitirmesini tavsiye etmiştir. İbn Amr, takatinin yerinde olduğunu ve daha kısa sürede bitirebileceğini talep edince, Hz. Peygamber de sırasıyla yirmi beş gün, yirmi gün, on beş gün, on gün ve en son beş günde hatmetmesini istemiş, bundan daha kısa bir süreyi kabul etmemiştir.[1248]

[1246] Ömer Müftüoğlu, **Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi**, Otto yay., Ankara 2012, s. 154.
[1247] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, VI/113-114; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI/52, 67, 92, 375.
[1248] Tirmizî, 43 **Kitâbu'l-Kırâat** 11,13, V/196. (Tirmizî, Abdullah b. Amr'dan daha başka rivayetlerin de olduğunu belirtmiştir. Abdullah b. Amr'dan gelen bir rivayete göre Hz. Peygamber "Kur'an'ı üç günden az bir sürede okuyan kişi tam anlamıyla anlayamaz" buyurmuş, diğer rivayette göre de Hz. Peygamber kendisine Kur'an'ı kırk günde okumasını tavsiye etmiştir. Bu son rivayetten dolayı İshak b. İbrahim gibi bazı kimseler, Kur'an'ın en az kırk günde bir kıraat edilmesi gerektiğini bildirmişken, bazı ilim ehli de ilk hadisi dikkate alarak Kur'an'ın üç günden daha az bir sürede

Kur'an'a bütün benlik ve varlıkları ile bağlanan ve sürekli onun ikaz ve irşadları ile istikametlerini belirleyen sahabenin merakı, Kur'an'ın ne kadar sürede hatmedilmesi gerektiği ile ilgili Hz. Peygamber'e sorular sormalarını da beraberinde getirmiştir. Çünkü Kur'an'ı inen bütün pasajları ile birlikte yeniden okumak, onlarda peyderpey bir ilerlemeye, yeniden inşa ve ihyaya vesile oluyordu. Vahy atmosferinde yaşayan sahabe, hemen her gün farklı bir ilahi ve nebevî mesaj ile karşılaşıyor ve bunların gereklerini yerine getirmeye çalışıyorlardı. Ancak vahy, bir bütün olduğu için önceki inen ayet ve sûreleri de sürekli tekrar etmek gerekiyordu ki, bu okuma onlarda yeniden bir teceddüde vesile olabilsin.

el-Aynî, Kur'an'ı hatmetme süresinin farklılık arzetmesinin vücûb veya tahrîme delalet etmediğini ifade etmiştir.[1249]Ahmed b. Hanbel, Ebû Ubeyd ve İshak b. Râhûye üç günden daha az bir sürede Kur'an'ı hatmetmenin uygun olmadığı görüşünü benimsemişlerdir. Ancak seleften Kur'an'ı daha az sürede okuyanların bulunduğu da bilinmektedir. Bize göre bu konuda nakledilen ve muteârız gibi görünen rivayetlerin arasını telif etmek mümkündür. Bazı alimlerin de ifade ettiği gibi Kur'an'ı hatmetme süresi şahıslara ve durumlara göre değişebilmekte, anlayış ve dikkat sahibi kimselerin tedebbürü ihmal etmemek ve manası üzerinde derinden tefekkür etmek koşuluyla, Kur'an'ı istediği sürede hatmedebilecekleri, böyle olmayanların da, daha uzun sürede Kur'an'ı hatmedebilecekleri yaklaşımı bize göre daha uygun görünmektedir. İbn Hacer'e göre, Kur'an'ı süratli bir şekilde okuma,

---

okunmasının uygun olamayacağını savunmuşlardır. Bunu savunan ilim ehlinin dayandığı nokta ise, Kur'an'ın tertil ile okunmasının kısa sürede ve çok okunmasına tercih edilmesi gerektiği kanaatidir. Bkz. Aynı yer); Ebu Davud, 6 **Kitabu Şehri Ramadan** 8 (Ebû Davud'un Sünen'inde bu konu, "Ramazan ayı kitabı" altındaki sekizinci babta zikredilmiştir. Buna göre Abdullah b. Amr, Hz. Peygamber kendisine Kur'an'ın hatmedilmesinin en kısa süresi olarak üç günü işaret etmiş ve : "Üç günden az sürede Kur'an'ı hatmeden Kur'an'ı tam olarak kavrayamaz", demiştir. Diğer bir rivayette de "Yedi günde oku, bundan da az sürede okuma" tavsiyesinde bulunmuştur.), II/112-113; İbn Mâce, 5 **Kitabu İkameti's-Sala** 178, I/428; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, II/735; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XI/104; Başka bir rivayete göre Hz. Peygamber, Kur'an'ı ayda bir hatmetmesini tavsiye etmiş, Abdullah'ın ısrarı üzerine yirmi günde bire, sonra on günde bire, sonra yedi günde bire inmiştir. Abdullah, Hz. Peygamber'e gençliğinden ve kuvvetinden istifade etme imkanı vermesini ve süreyi daha da azaltmasını istemiş, fakat Hz. Peygamber bunu kabul etmemiştir. Bkz.Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 48, VII/285. Nesâî'de her ikisi de Abdullah b. Amr'dan olmak üzere iki rivayet bulunmaktadır. Rivayetlerin birinde metnin son kısımı *"Beş günde bir hatmet"*, diğerinde *"Üç günde bir hatmet,"* şeklindedir. Aynı bab altında nakledilen başka bir rivayette ise, "*Üç günden az sürede Kur'an'ı hatmeden kişinin, Kur'an'ı gerçek manada anlamış olamayacağı* (لم يفقه) " ziyadesi mevcuttur. Bkz. Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 48, s. VII/286.

[1249] el-Aynî, **Umdetu'l-Kârî**, IXXX/160.

mahrec ve mana kaymasına (hezreme) sebep olabileceğinden uygun değildir. İbn Hacer, yukarıdaki rivayetlerin, farklılık göstermelerinin sebebini, olayın muteaddit defalar vuku bulmasına bağlamaktadır.[1250]

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sav), sahabenin Kur'an'ı hatmetme süresini, vefatından sonra bizzat Abdullah b. Amr'ın ikrarı ile sabit olan gerekçelerle ta'dîl etmiştir. Ancak Hz. Peygamber'in bu ta'dîl ve tahdid edici fiilî, sadece fiziksel illetler ile karşı karşıya kalınması ve bu nedenle Kur'an'ın her gün okunamaması hikmetine mebnî değildir. Bununla birlikte Hz. Peygamber, sahabenin Kur'an'ı anlayabilmeleri ve özümseyebilmeleri için ayetler üzerinde tedebbür ve tefekkür edilmesi gerektiğine yönelik bir yönlendirmede bulunmuştur. Çünkü hızlı, vurgusuz, harflerin mahreclerine özen göstermeden kısa sürede hatmetme anlayışıyla okunan Kur'an'ın anlaşılabilirliği ile yavaş yavaş, sayfa hesabı yapmaksızın, manayı idrak ederek ve tertîl ile okunan Kur'an'ın anlaşılabilirliği arasında büyük fark vardır. Bu durumda diyebiliriz ki, Hz. Peygamber, ilahi mesajın okunmasıyla beraber onun anlaşılmasını ve muhatapların bu şuurla davranmalarını öncelemiştir.

Kıyâme sûresinde de Hz. Peygamber'in, acele ile okunan vahyi unutmamak için dilini çabucak hareket ettirdiği, ancak vahyi eksiksiz almak için bu şekilde davranan Hz. Peygamber'e Allah, acele etmemesini, vahyi kendisine ezberletmenin, okumanın, okutmanın ve beyânın kendisine ait olduğunu bildirmiştir.[1251]Vahy tamamlanıp Cibrîl gidince, Hz. Peygamber aldığı şekli ile acele etmeksizin ve Allah'ın kendisine va'd ettiği şekli ile sahabeye okumuştur.[1252]

Buhârî, bu nedenle Fedâilu'l-Kur'an bölümünün 28. Babının adını *"Kur'an'ı Tertîl İle Okumanın Önemi ve Şiir Gibi Hızlı Bir Şekilde Okumanın Mekrûh Olması*" şeklinde koymuştur. Nevevî de Müslim'i tebvîb ederken Kitâbu's-Sala'da "*Kur'an'ı Tertîl İle Okumanın Önemi ve Acele İle Okumaktan Sakınma* "ismi ile bir bâb başlığı açmıştır.

[1250] İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/96; Ayrıca bkz. Nevevî, **el-Ezkâr**, Daru'l-Minhâc, Lübnan 2014, s. 189.
[1251] **Kıyâme** 75/16-19.
[1252] Muslim, **Kitâbu's-Salâ** 147, 148, I/330.

Hicri 224'te vefat eden Ebû Ubeyd'e (ö.224/838), namazda Bakara ve Âl-i imran sûrelerini birlikte okuyan kişi ile sadece Bakara sûresini okuyan kişinin kıraatleri sorulmuş o, sadece Bakara sûresini okumayı tercih ettiğini belirttikten sonra "*Biz onu Kur'an olarak, insanlara dura dura okuyasın diye ayırdık ve onu peyderpey indirdik*,"[1253] ayetini okumuştur.[1254]Yine İbn Hacer'in bildirdiğine göre bir adam, İbn Abbas'a gelerek bir gecede Kur'an'ı hatmettiğini söyleyince, İbn Abbas ona: "Benim bir sûreyi okumam, senin Kur'an'ı hatmetmenden daha hayırlıdır. Kur'an'ı öyle bir tarzda oku ki, kulakların okuduğunu duysun, kalbin manalarını kavrasın," cevabını vermiştir.[1255]

Kur'an'ın yeteri kadar anlaşılmadan hızlı bir şekilde okunması mı daha iyi; yoksa yavaş ve tedebbür edilerek okunması mı? Buhârî'de geçen ve sahabenin bakış açısını yansıttığını düşündüğümüz bir rivayet, bu soruya cevap niteliğindedir. Ebû Vail'in naklettiği hadis şöyledir: Abdullah b. Mesud'a bir adam gelerek dün gece mufassal sûrelerinin hepsini namazda (Muslim'de "bir rakatta" ifadesi var) okuduğunu bildirince İbn Mesud, ona şu cevabı vermiştir*: "İşte senin bu okuyuşun, Kur'an'ı şiir gibi okumaya benzer. Oysaki Hz. Peygamber okurken biz kıraatini işitirdik/anlardık. Öyleki ben, Hz. Peygamber'in okuduğu birbirine benzer mufassaldan on sekiz sûre ile Hâmîm'lerden iki sûre ezberledim.*"[1256]

Görüldüğü gibi, Hz. Peygamber'in söz ve uygulamalarına çeşitli sebeplerden dolayı şâhit olamayan bazı kimseler, namazda ne kadar fazla Kur'an okunursa bunun daha faziletli bir amel olacağı düşüncesindeyken, Hz. Peygamber (sav) ile sohbeti diğer sahabîlere göre daha fazla olan İbn Mesud ise, onun Kur'an okuyuşundan örnekler vererek buna karşı çıkmış, Hz. Peygamber'in okuyuşunun sadelik ve etkileyiciliği ile yirmi kadar sûreyi ezberleyebildiğini bildirmiştir. Bu rivayetlerin işaret ettiği sahabedeki Kur'an algısı, Kur'an'ın lafzının tekrar edilerek okunmasının

---

[1253] **İsrâ**, 17/106.
[1254] İbn Battal, a.g.e., X/270; İbn Hacer, a.g.e., IX/89.
[1255] İbn Hacer, a.g.e., IX/90.
[1256] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 28, VI/111; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, VII/104, 415.(Muslim'de İbn Mesud'un "*Her rekâtta iki sûre okurduk*," ziyadesi bulunmaktadır. Bkz. Muslim, **Kitâbu's-Sala** 278-279, I/320).

bir ibadet olması, fakat Kur'an okumaktan asıl amacın, Allah'ın inzâl ettiği mesajı anlayarak, dünya ve ahiret mutluluğuna vesile kılınmasıdır.

3.2.2.4. Kur'an'ı Doğru Telaffuz Ederek Okumak

Sahabîlerin, Hz. Peygamber'in okuyuşuna dikkat kesildikleri ve bu okuyuşa ait bazı haberleri sonraki nesillere aktardıkları bilgisi, hadis musannefatında bulunmaktadır. Bu durumu dikkate alan bazı muhaddisler, konuyu ayrı bir başlık altında değerlendirmişlerdir. Mesela Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an bölümünde *"Kıraatte Medleri Çekmek"* ismi ile bir başlık açmıştır.[1257] İbn Battal (ö.449/1057), Hz. Peygamber'in kıraatinin dura dura, açık ve net olmasının sebebini, Allah'ın ona tertîl ile okumasını emretmesinden ve ümmetine Kur'an okumanın nasıl olması gerektiğini tecrübî olarak göstermek istemesinden kaynaklandığını belirtmiştir.[1258] İbn Hacer, Buhârî'nin bu bâb başlığını açıklama sadedinde bazı bilgiler vermektedir. O, kıraatte med yapmanın iki şekli olduğunu, bunlardan birincisinin, harf-i medler; ikincisinin ise medd-i muttasıl ve munfasıl olduğunu ifade etmiş, Buhârî'nin bu bâbta harf-i medleri kasdettiğini belirtmiştir.[1259]

Daha başka rivayetlerden anlaşıldığına göre Hz. Peygamber (sav), Mekke fethi gününde okuduğu Fetih sûresini, harf-i medleri çekerek ve belki de kendisine nübüvvetin verildiği yer ve özlem duyduğu vatan olan Mekke'ye kavuşmasından dolayı teğanni/tercî' ile okumuştur. Muaviye b. Kurrâ'nın, Abdullah b. Muğaffel'den naklettiği: "Hz. Peygamber, Mekke fethi gününde Fetih sûresini, harf-i medlerin geçtiği yerleri teğannî ile ve sesi güzelleştirerek (tercî') okudu,"[1260]rivayeti de bunu göstermektedir.

Rivayetlerde, Hz. Peygamber'in Arap dilinin fonetik özelliklerini dikkate alarak Kur'an okuduğu, sonraki dönemlerde tecvîd ilminin gelişmesi ve belli kaidelere bağlanmasında bu rivayetlerin etkisinin olduğu bilinmektedir. Örneğin Katade, Enes b. Mâlik'e Hz. Peygamber'in kıraatinin nasıl olduğunu sorunca Enes

---

[1257] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 29, VI/112; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, IXX/348.
[1258] İbn Battal, a.g.e., X/270.
[1259] İbn Hacer, a.g.e., IX/114.
[1260] Buhârî, 65 **KitâbuTefsîri'l-Kur'an** 48, VI/44; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 237, I/547; Tirmizî, 2 **Kitâbu's-Sala** 140, I/366.

ona: "*Hz. Peygamber, uzatılması gereken yerleri uzatarak okuyordu,"* şeklinde cevap vermiştir. Yine Katade vasıtasıyla Enes'ten nakledilen başka bir rivayette Enes'e Hz. Peygamber'in kıraatinin nasıl olduğu sorulunca Enes: "*Medleri çekerek okurdu. Sonra besmeleyi okudu. Hz. Peygamber, Bismillah, Rahmân ve Rahîm kelimelerindeki (harf-i medleri) uzatırdı,"* cevabını vermiştir.[1261] Bunun dışında yine Hz. Peygamber'in Kâf sûresinde geçen " طلع نضيد"[1262] ifadesini uzatarak okuduğu bildirilmiştir.[1263]

Hz. Peygamber'in okuma tarzının, gerek Kur'an-ı Kerim'de, gerekse de sünnette sahabe gözlemleri ile ana hatları belirlenmiştir. Hz. Peygamber (sav), nâzil olan vahyi, muhataplarına okumuş, yeri geldiğinde de bazı açıklamalarda bulunmuştur. Yaşamlarını Hz. Peygamber'in sünneti çerçevesinde şekillendirmeye çalışan sahabe, onun Kur'an okuma şeklini de kendilerine örnek almış ve buna göre okumuşlardır. Yazılı kültürün egemen olmadığı bu dönemlerde, sünnetteki Kur'an okuyuşu şifahi, görsel, uygulamalı ve tecrubî olarak aktarılagelmiştir.

Öte taraftan bazı ayetlerde, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı nasıl okuması gerektiğine ilişkin yönlendirmeler de bulunmaktadır. Kur'an kelimatının doğru telaffuz edilmesi ile ilgili ilkeleri ortaya koymak, bu ayet ve hadislerin birlikte değerlendirilmesi neticesinde ulaşılabilecek bir konudur. Hz. Peygamber'in okuma tarzına ilişkin olarak şu ayetleri sıralayabiliriz:

1- *"Kur'an'ı ağır ağır, tane tane oku*",[1264]

2- "*Biz Kur'an'ı, insanlara dura dura okuyasın diye âyet âyet ayırdık ve onu peyderpey indirdik",*[1265]

3- *"(Ey Muhammed!) Onu (vahyi) çarçabuk almak için dilini kımıldatma. Şüphesiz onu toplamak ve okumak bize aittir. O hâlde, biz onu okuduğumuz zaman, onun okunuşuna uy.*"[1266]

[1261] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 29, VI/112; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 43, s. 273.
[1262] Kâf, 50/10.
[1263] Muslim, **Kitâbu's-Sala** 166, 167, 168, I/337; ayrıca bkz. İbn Hacer, a.g.e., IX/114.
[1264] **Muzzemmil**, 73/4.
[1265] **İsrâ**, 17/106.

Bu ayetlerden hareketle Hz. Peygamber'in Kur'an okuyuşunun, ağır ağır, tane tane, harf ve mahreclere riayet ederek, ayetlerde durarak ve acele etmeksizin şeklinde gerçekleştiğini söyleyebiliriz. Bu şekilde okumak, okunan ayetlerin daha iyi kavranmasına sebep olmakta ve mesaj daha net anlaşılmaktadır. Herhangi bir metnin iyi anlaşılması, aslında bu özellikler ile beraber okunmasına bağlıdır. Söz gelimi iki metni dinlediğimizi varsayalım. Bir metnin, kelime ve harfleri düzgün telaffuz ediliyor, yavaş okunuyor, noktalama işaretlerine uyuluyor, ritm, tonlama ve vurgu muhtevaya göre yapılıyor; diğer metnin ise, bunun tam tersi olarak süratli okunduğunu, harf ve kelimelerde kaymaların olduğunu, durulmaması gereken yerlerde durulduğunu, anlamın dikkate alınmadığını, yeknesak ve düz bir okuyuş sergilendiğini düşündüğümüzde, bu okumalardan hangisi, metnin mesajının doğru aktarılması ve muhatapların doğru anlamalarına yardımcı olacaktır? Elbetteki ilk okuma şeklinin daha faydalı olduğunu tereddütsüz bir şekilde ifade edebiliriz. Bu nedenle kıraat ilminde tertîl, harflerin sıfat ve mahreclerine göre okunması (tecvîd), ve durulması gereken yerleri (vakf) bilmektir, şeklinde tarif edilmiştir.[1267]Hz. Peygamber'in okuyuş tarzı, aslında o gün tedâvülde olan Arap dil ve belağati ölçüleri dikkate alınarak, ancak daha fasîh bir şekilde gerçekleşmiştir. Sonraki asırlarda sistemleşecek ve ayrı bir ilim dalı olacak olan tecvîd ilmi de kaynak ve ilhamını yukarıda zikri geçen ayetler ile konuyla ilgili rivayetlerden almış, daha sonra belli kaide ve kurallara bağlanarak sistemleşmiştir.

Yukarıda zikrettiğimiz ayet-i kerimelerde ifade edilen okuma şeklinin iz düşümlerini başka rivayetlerde de görmekteyiz. Örneğin Ümmü Seleme'den nakledilen bir rivayette, Hz. Peygamber'in ayetlerde vakfettiği belirtilmiştir. Ümmü Seleme'den gelen rivayet şöyledir: "*Hz. Peygamber, ayetlerde durarak kıraat ediyordu. Mesela o, Fâtiha'nın ilk ayetini okur ve vakf eder, sonra ikinci ayetini okur ve vakf ederdi.*"[1268]

[1266] **Kıyâme**, 75/16-18.
[1267] İbnu'l-Cezerî, **en-Neşr Fi'l-Kıraâti'l-Aşr**, thk Zekeriyya Amîrât, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, I/166.
[1268] Tirmizî, 43 **Kitâbu'l-Kırâât** 1, V/185.

Öte yandan Hz. Peygamber (sav), Kur'an'ı zaman ve şartları dikkate alarak, yeri geldiğinde sesli bir şekilde, yeri geldiğinde de sessiz okumuştur. İbn Abbas'tan gelen rivayete göre Hz. Peygamber, evde Kur'an okuduğu zaman sesini evdekilerin duyabileceği kadar yükseltmiştir.[1269] Ummu Hâni'nin rivayetine göre, kendisi damda olduğu halde, Hz. Peygamber'in Kur'an okuyuşunu işitmiştir.[1270]Tirmizî'de geçen rivayete göre ise, Abdullah b. Kays, Hz. Aişe'ye, Hz. Peygamber'in gece vakti kıraatinin nasıl olduğunu sormuş o da: "Hz. Peygamber bazen sesli, bazen sessiz okuyordu," şeklinde cevap vermiştir.[1271]

Sahabenin gözlemlerini değerlendirdiğimizde şunu diyebiliriz ki, Hz. Peygamber (sav), ferdî, ailevî ve toplumsal hayatta Kur'an'a özel bir değer vermiş, Kur'an'ı hayatın her karesine taşımak istemiş ve bunun için imkânları zorlamıştır. Sahabe de, vahy tecrübesini yaşamış olan Hz. Peygamber'in kıraatine özel bir ilgi duymuş ve bunu birbirlerine sorarak, Kur'an okumalarını bu çerçeveye oturtmak istemişlerdir. Hz. Peygamber'in Kur'an okuyuşunda öne çıkan husus, onun anlamı merkeze koyarak, yavaş yavaş, harf ve kelimelere dikkat ederek okuması olmuştur. Cevamiu'l-kelim sıfatına sahip, konuştuğunda muhatabın şartlarını ve seviyesini dikkate alan Hz. Peygamber'in, başka şekilde okuması zaten düşünülemezdi.

3.2.2.5. Kur'an Dinlemek

Hz. Peygamber (sav) ve sahabe dönemindeki Kur'an tasavvurunu bütün yönleri ile görebilmemiz için sadece Kur'an'ın okunması ve ezberlenmesini içeren rivayetlere değil, aynı zamanda Kur'an'ın dinlenilmesini fiilî olarak gösteren rivayetleri de değerlendirmemiz gerekmektedir. Hz. Peygamber, Kur'an kendisine nâzil olduğu halde zaman zaman sahabîlerden Kur'an dinlemiştir. Bu dinleme faaliyeti, bazen Hz. Peygamber'in bizzat bir sahabîden Kur'an okumasını istemesi şeklinde, bazen de bir sahabînin okumasına şâhit olması ve onu dinlemesi şeklinde tezâhür etmiştir.

[1269] Ebû Davud, 5 **Kitâbu't-Tetavvu'** 25, II/81.
[1270] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXXIV/465, 475.
[1271] Tirmizî, 2 **Kitâbu's-Sala** 330, II/311.

Konu ile ilgili olarak Abdullah b. Mesud, Hz. Peygamber'in kendisinden Kur'an dinlemek istediğini *"Kur'an size inzâl olunmuşken, ben mi size okuyayım?"* şeklinde tepkide bulununca Hz. Peygamber'in*: "Ben, Kur'an'ı başkasından dinlemeyi seviyorum,"* dediğini aktarmıştır[1272] Başka bir rivayette, hadisin devamı şöyle nakledilmiştir: "*Abdullah b. Mesud, Nisa sûresini "Her ümmetten bir şâhid getirdiğimiz ve seni de bunlara şâhid getirdiğimiz vakit, durumları nasıl olacak?"[1273] ayetine kadar okuyunca Hz. Peygamber "Şimdilik bu kadar yeter," demiştir. Abdullah b. Mesud bundan sonra, Hz. Peygamber'e baktığını ve gözlerinden yaş aktığını gördüğünü belirtmiştir*."[1274]

Hz. Peygamber (sav), vahyi ilk olarak Cebrail'den dinleyerek ahz etmiştir. Nübüvveti boyunca vahyi dinlemiş, dinlediği bu vahyi zaman geçirmeden o anda etrafında bulunanlara, vahy kâtiplerine, namazda, seferde, cephede bulunan insanlara okumuş, ayrıca her senenin Ramazan ayında, Cebrail'e de arz etmiştir.[1275]Hz. Peygamber, nübüvvetinin en önemli burhanı ve temeli olan Kur'an'ı, sadece kendisine hasretmemiştir. Kanaatimizce o, çoğunlukla okuyarak, bazen de belli sahabîlerden dinleyerek, Kur'an'ın tabana yayılmasını sağlamaya çalışmıştır.

Bir sözü, bir metni veya bir pasajı okumak ile dinlemek arasında, kişide bıraktığı tesir açısından farklar bulunmaktadır. Bireysel Kur'an okuma faaliyetinde Kur'an'ın manasına dalmak, oradan ilahi mesajları ders almak, çoğunlukla muvaffakiyetle sonuçlanmakla beraber, başkasından Kur'an'ı dinlemek de farklı bir boyutta okunana yoğunlaşılması, tedebbür ve tefehhum edilmesi ile mütessir olunmasını netice verdiğinden, önemli bir yer işgal etmektedir.[1276]Hz. Peygamber'in hayatı, Kur'an okumak ve onu ikame etmek ile geçtiği halde o, zaman zaman sahabîlerden kendisine Kur'an okumasını istemiş, kendisi de can kulağı ile bu okunanları dinlemiştir. A'raf sûresindeki ayette de Kur'an'ın dinleme şeklinin nasıl olması gerektiğinin çerçevesi çizilmiştir. Buna göre Kur'an okunduğunda, ona bütün

---

[1272] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 32, VI/112.
[1273] **Nisa**, 4/41.
[1274] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 33, VI/113; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 248, I/551; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 51, 52, 53, VII/281, 282.
[1275] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, VI/101-102; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, s. VII/248; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** IV/375; V/397.
[1276] İbn Battal, a.g.e., X/275; Nevevî, a.g.e., VI/86.

dikkatler toplanılarak dinlenecek ve sessizlik sağlanacaktır: "*Kur'an okunduğu zaman dinleyin ve susun ki, size rahmet edilsin.*"[1277]

Sahabe içerisinde gerek Kur'an bilgisi, gerekse de kıraati ile öne çıkan bazı isimler bulunmaktadır ki, bunlardan biri de Abdullah b. Mesud'dur. Burada kıraati dinlemenin bir ölçütü olarak sadece "Kur'an'ı güzel ses ile okuma"ya hapsetmek kanaatimizce isabetli değildir. Kur'an ve kıraat konusunda temâyüz etmiş sahabîlerin büyük bir kısmı, genellikle zamanlarını Hz. Peygamber (sav) ile geçiren, bazen vahye şahit olan, vahyi yazan, Hz. Peygamber ile namaz kılan, hadislerin sebeb-i vurûdlerine tanıklık edenler olduklarını hatırda tutmak gerekir. Abdullah b. Mesud, bu vasıfları taşıyan bir sahabîdir.[1278]

Kur'an'ı okuyan ve dinleyen kimseler, tam bir teslimiyet içerisinde hem bilişsel düzeyde hem de duygusal olarak bu ibadeti icra ederlerse, Kur'an'ın etkisini onlarda göstereceği muhakkaktır. İbn Mesud, Nisa sûresinin ilgili ayetine geldiğinde, muhtemelen Hz. Peygamber (sav), ahiret ahvalini, bütün ümmetlerin toplanıldığını ve bütün insanlığı temsil etmek üzere kendisinin şâhit kılınacağını düşünmüş, bu düşünce onu müteesir etmiş ve gözlerinden yaşlar boşalmıştır. Hz. Peygamber'in bu davranışı, Kur'an'ın sadece akıl ile okunması gerektiğini savunanlar için de bir örneklik teşkil etmektedir. Bu tablodan hareketle diyebiliriz ki, sahabe döneminde iman ve teslimiyet merkezli bir Kur'an okuma mevcut idi. Ayrıca Hz. Peygamber'in "bu kadar yeter," ifadesi de Kur'an'ı anlamadan sürekli tekrar etmeye karşın, derinlemesine okumayı öncelemekte, okunan ayetler üzerinde düşünme ve eyleme dönüştürme, sonrasında başka ayetlere geçilmesinin önemine işaret edilmektedir.

Hz. Peygamber (sav), dolaşırken zaman zaman sahabenin Kur'an okumalarına şâhit oluyor, onları dinliyor, bununla ilgili söylenmesi gereken bir şey var ise, onları söylüyordu. Katade'nin naklettiğine göre Hz. Peygamber, bir gece evden dışarı çıkmış, Hz. Ebubekir'in sesini kısarak Kur'an okuduğuna; sonra da Hz. Ömer'in

---

[1277] **A'raf**, 7/204.

[1278] Buhârî, 62 **Kitâbu Ashabi'n-Nebî,** 27 IV/218; Ayrıca bkz. İsmail Cerrahoğlu, **Abdullah b. Mesud** md., DİA, I/114-117.

yüksek sesle Kur'an okuduğuna şâhit olmuş ve onlara şöyle demiştir: "Ey Ebubekir, sen sesini biraz yükselt; ey Ömer sen de sesini biraz kıs!"[1279]

Sahabe döneminde Kur'an'ı güzel okuyanlardan biri de Ebû Mûsa el-Eşarî'dir. Bir keresinde Hz. Peygamber onun kıraatine şahit olmuş ve Ebû Mûsa'nın bu etkili okuyuşu, Hz. Peygamber'i durup onu dinlemeye sevk etmiştir. Ertesi gün Hz. Peygamber, bu durumu Ebû Musa'ya bildirmiş ve şöyle demiştir: *"Dün gece senin kıraatini dinliyordum. Sana âl-i Davud'a verilen gibi bir hoş sadâ (mizmar) verilmiştir."*[1280] Nesai'de bu hadisin devamında Ebu Musa'nın şöyle dediği ziyade olarak yer almaktadır:"*Eğer beni dinlediğinizi bilseydim, sesimi daha da güzelleştirirdim."*[1281] Görüldüğü gibi sahabede Kur'an okuma aşkı, gece-gündüz ve yalnız başlarına kaldıklarında da devam etmiştir. Bu, sahabenin Kur'an'ı hayatlarının bir parçası, hatta merkezi gördüklerini göstermektedir.

Rivayetlerde Hz. Peygamber'in bazı sahabîlere belli sûreleri özellikle okuduğu belirtilmiştir. Bu sahabîlerden biri, Ubey b. Ka'b'tır. İsnâdının sahîh olduğu bildirilen[1282] rivayette Katade, Enes kanalıyla şu hadisi nakletmiştir: "*Hz. Peygamber, Ubey b. Ka'b'a "Allah bana, sana selam söylememi ve sana Beyyine sûresini okumamı emretti." Bunun üzerine Ubey "Allah, benim ismimi vererek mi söyledi?" şeklinde sorunca, Hz. Peygamber" Evet," dedi. Bu cevaptan sonra Ubey ağlamaya başladı."*[1283]

Bu hadisle ilgili yapılan bazı yorumları şöyle sıralamak mümkündür. Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellam, Hz. Peygamber'in Ubey b. Ka'b'a Beyyine sûresini okuması hadisesini, Ubey'in bu sûreyi öğrenmesi, ezberlemesi ile Kur'an'ı başkalarına arz etmenin sünnet olduğunu göstermek üzere vuku bulduğunu, yoksa

---

[1279] Ebû Davud, 5 **Kitâbu't-Tatavvu'** 25, II/82.

[1280] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 234, I/546; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, II/736; (İbn Mâce'de geçen rivayete göre Hz. Peygamber birinin kıraatini mescidden işitmiş, bu kişinin Abdullah b. Kays olduğu kendisine haber verilince "Bu kişiye al-i Davud'un mizmarlarından bir mizmar verilmiştir" dedi. Bkz. İbn Mâce, 5 **Kitabu İkâmeti's-Sala** 176, I/ 426).

[1281] Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 42, VII/273.

[1282] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XIX/328 (Rivayetin Buhârî ve Müslim'in şartlarına göre sahîh olduğu belirtilmiştir. Bkz. Aynı yer, muhakkikin notu).

[1283] Buhârî, 63 **Kitâbu Menâkibi'l-Ensâr**, 16, V/36; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 246, I/550; Tirmizî, 50 **Kitâbu'l-Menâkib** 33, V/665.

Hz. Peygamber'in Kur'an'ı onunla müzâkere etmek üzere arz etmediğini belirtmiştir.[1284] Hadisin özellikle Beyyine sûresi ile ilgili vârid olmasını, bu sûrenin tevhîd, risalet, İhlâs, diğer semavî kitaplar, namaz, zekât, ahiret, cennet ve cehennem gibi konulardan bahsetmesine bağlayanlar da vardır. Nevevî, hadisin Kur'an'ın hâzık, fazl ve itkan sahibi kimselere okumanın sünnet olduğuna ve Hz. Peygamber'in bununla Kur'an okuma âdâbını göstermek istediğine delalet ettiğini belirtmiştir.[1285]Vahyin ilk muhatabı olan Hz. Peygamber'in görevi, sadece mesajı almak ve onun içeriğini öğrenmek değil, aynı zamanda onu aktarmak ve insanlara tebliğ etmekti. Zira yalnızca mesajı almak ve onun içeriğini öğrenmek "nübüvvet" aşamasının önüne geçemez. Oysa "nebi"yi "rasul" yapan, alınan mesajın başkasına aktarılmasıdır.[1286]

Hz. Peygamber (sav), kendisinden sonra ümmetine bırakacağı en önemli mirasın, sahabe arasında kökleşmesini sağlamak istemiştir. Bu sebeple, yeri geldiğinde kendisi okumuş, yeri geldiğinde sahabesinden Kur'an dinlemiştir. Bu durum, sünetullah ile açıklanabilecek bir durumdur aynı zamanda. Zira Kur'an'ın sahîh bir şekilde diğer nesillere intikali, öncelikle kalplerde ve zihinlerde onun muhafaza edilmesini zaruri kılmıştır. Hiç şüphesiz Ubey b. Ka'b da bu kutsal emanetin nesillere aktarımında büyük rol oynamıştır. Yukarıdaki rivayet münasebetiyle anlamaktayız ki Ubey b.Ka'b, bunun için adeta bir tecrübe ve imtihan sürecinden geçirilmiştir.

3.2.3. Hadislerde Kur'an-Amel İlişkisi

Hz. Peygamber'in sünnetinde Kur'an ile amel meselesi, nübüvveti boyunca ve inen ayetlerin muhtevasına uygun olarak sözlü bir şekilde tebliğ edilmiş, fiilî olarak da uygulanmıştır. Biz bu başlık altında sünnette Kur'an okumanın sadece sözlü okuma düzeyinde kalmadığı, bu ayetlerin amele dönüştüğü ile ilgili bazı rivayetler üzerinden konuyu ele almaya çalışacağız.

[1284] Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellam, **Fedâilu'l-Kur'an**, s. 358-359; Ayrıca bkz. İbnu'l-Mulakkin, a.g.e., XX/415; İbn Hacer, a.g.e., VII/127.

[1285] Nevevî, a.g.e., VI/85.

[1286] Nasr Hâmid Ebû Zeyd, **İlahi Hitabın Tabiatı**, Kitabiyat yay., Ankara 2001, s. 82. (Ayet-i Kerimede Hz. Peygamber'in bu görevi şöyle bildirilmiştir: "*Ey Resul! Rabbinden sana indirileni tebliğ et. Eğer bunu yapmazsan O'nun elçiliğini yapmamış olursun*." Mâide, 5/67).

Şatıbî'nin (ö.790/1388) de işaret ettiği gibi Hz. Peygamber'in vahyi tebyîn görevi,[1287]kavlî, fiilî ve ikrarı ile husûle gelmiştir. Buna göre Hz. Peygamber (sav), vahyin anlaşılması için hem kavl ile hem de fiilî olarak beyanda bulunmuştur. Hatta Şatıbî'ye göre fiilî beyan, teessî için çoğu zaman kavlî beyandan daha etkili olmuş, Hz. Peygamber'in fiilî beyanı da kavlî beyanını tasdik etmiştir.[1288] Bu sebeple bir söz/hitap olan vahy, Hz. Peygamber'in sünneti ile muhkem hale gelmiş ve fiiliyata dökülmüştür.

3.2.3.1. Kur'an'ın Ahlaka Dönüşmesi

Kur'an ile amel edilmesi konusu, ilahi hitaptan hayatın içine, teorik ve düşünsel daireden pratiğe aktarılmış olması, sünnette öne çıkan en temel mesajlardandır. Çünkü Abdullah Draz'ın da belirtiği gibi İnsan ruhu, sadece nazari hakikatlerle beslenmez. Bilmeye ve inanmaya olan ihtiyacından başka, ister şahsi davranışlarında olsun, isterse Allah'la veya diğer insanlarla olan münasebetlerinde olsun, hareketlerini devamlı bir şekilde tanzim edecek amelî bir kaideye muhtaçtır.[1289]

İlahi dinlerin ortak hedeflerinden birisi, belki de en önemlisi, müntesiplerini üstün ahlaki değerleri haiz fertler ve toplumlar olarak yetiştirmek ve geliştirmek olmuştur. Son ve evrensel ilahi din olan İslam'da bu konunun çok daha ayrı ve önemli bir yeri vardır.[1290]Kalem sûresinde geçen aşağıdaki ayet, ilk inen ayetlerdendir. Müşrikler, Hz. Peygamber'le ilk vahy nâzil olduktan sonra alay etmişler, bunun üzerine inen Kalem sûresinde Hz. Peygamber'in ahlakı ile onlara cevap verilmiştir.

Hişâm b. Âmir, Hz.Aişe'nin yanına varmış ve ona şu soruyu sormuştur:*"Ey Mü'minlerin annesi, Hz. Peygamber'in ahlakından bana haber ver? Bunun üzerine Hz. Aişe, ona şu cevabı vermiştir "Onun ahlakı Kur'andı. Sen Kur'an okumaz mısın?*

[1287] **Nahl**, 16/44.
[1288] Ebû İshak eş-Şâtibî, **el-Muvâfekât Fî Usûli'ş-Şerîa**, Daru'l-Kitab, Beyrut 2002, s. 606.
[1289] Abdullah Draz, **Kur'an'a Giriş**, trc. Salih Akdemir, Otto yay., Ankara 2011, s. 79.
[1290] Mustafa Altundağ, **Kur'an Vahyinin İlk Mesajlarında Ahlaki Boyut**, Bakû Devlet Üniversitesi İlahiyat Fak. İlmi Mecmuası, sayı, 2, Temmuz 2004, s. 109-111.

Allah, onun için "Şüphesiz ki sen, yüce bir ahlak üzeresin," (Kalem, 68/4) buyurdu.[1291]

Hz. Ali'ye göre Allah, nebisine hitaben "Ey Muhammed, şüphesiz ki sen büyük bir edeb üzeresin", buyurmuş dolayısıyla ayetteki "huluk"ifadesi "edeb" olarak yorumlanmıştır. Bu edebin kaynağı ise, Kur'an'dır. İbn Abbas ve Mücahid'e göre "huluk", "din" manasındadır. Böylece ayetin anlamı, "Sen yüce bir din üzeresin," demektir ki o da İslam'dır. Maverdî'ye (ö.450/1058) göre ise, verilen bu manalar zahiri manalardır. Ahlak, aynı kökten gelen "hilkat" gibi sürekli kişi ile birlikte var olan tabiat ve seciyesinde mundemiç olan hasletlerin bütünü demektir. Kurtubî, bu bilgileri verdikten sonra ayette geçen "yüce ahlak üzere olma"yı Kur'an'da zikredilen ahlaki sıfatların Hz. Peygamber'de yansıması şeklinde değerlendirmiştir.[1292] İbn Kesîr'e göre ayetin manası, Hz. Peygamber, Kur'an'a tam anlamıyla imtisal etmiş, emir ve nehiylerine uymuş, bu itaat onda bir seciye halini almıştır böylece haya, cömertlik, cesaret ve hilm gibi ahlaki erdemleri hayatında göstermiştir.[1293] Bazılarına göre ise ayette geçen *huluk* sözcüğü yaygın olan kanaatin aksine, Hz. Peygamber'in ahlaki karakteriyle ilgili olmadığını, bilakis onun büyük ve kadim bir dini gelenek üzerinde bulunduğunu ifade etmektedir.[1294]

Nevevî, Hz. Peygamber'in ahlakının Kur'an olmasını, Kur'an'ın çizdiği sınırlara riayet etmek, edebi ile edeplenmek, emsal ve kıssaları üzerinde düşünmek, Kur'an'ı güzel tilavet, etmek hâsılı Kur'an ile amel etmek şeklinde yorumlamıştır.[1295]

Hz. Peygamber (sav), henüz rasul olmadan önce yaşadığı toplum içerisinde ahlaki meziyetleri mündemiç bir yaşam sürmüş, vahy ile birlikte bu, doruk noktasına ulaşmıştır. İnen her bir vahy, onu zihnî ve manevi planda olgunlaştırmış, kemale erdirmiştir. Bu nedenle, Hz. Peygamber'in bizatihi yaşantısı birçok insanın İslam'a girmesine vesile olmuştur. Hz. Aişe'nin, muhtemelen Hz. Peygamber'in vefatından

---

[1291] Muslim, **Kitâbu Salâti'l-Musâfirîn ve Kasruhâ** 139, I/512; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXXXI/148; XXXXII/183; XXXXIII/15.

[1292] Taberî, a.g.e., XXIII/528-529; Kurtubî, a.g.e., XVIII/198; Ayrıca bkz. Suat Koca, **Aydınlıkta Saklanan Bir Ayet: Ve İnneke Le 'Ala Hulukin Azîm (68/el-Kalem:4) Ayeti Çerçevesinde Kur'an'da Huluk Kavramını Yeniden Düşünmek**, AÜİFD, 55:2, 2014, s. 27-58.

[1293] İbn Kesîr, a.g.e., XIV/85-86.

[1294] Suat Koca, a.g.m., s. 27.

[1295] Nevevî, a.g.e., VI/26.

sonra onu, Kur'an ve ahlak kelimeleri ile tavsif etmesi, sahabedeki Kur'an tasavvurunu göstermesi açısından önemlidir. Bu tasavvur, Hz. Peygamber'in Kur'an'ı sadece nakleden değil, aynı zamanda onu fiilî ve tecrübî olarak yaşayan biri olduğunu da göstermektedir.

Öte yandan "Seslendirdiği sözün gereğini en önce kendisi yerine getirmeden, başkalarından bu sözün mucibini yerine getirmelerini istemek, "Bize söyleyeceğine önce kendin yap," türünden itirazlara sebep olacaktır. Kendisine fayda vermemiş, kendisi bu faydayı temin yoluna gitmemiş birinin elindeki söz, ne kadar muhteşem ne kadar mucizevî olursa olsun, ötekine vereceği fazla bir şey yoktur. Peygamber efendimizin yaptığı aslında tam da budur."[1296]

Hadisten, dönemin Kur'an okumalarının karakterine yönelik projeksiyonlar görmek mümkündür. Buna göre Hz. Peygamber (sav), vahyin istikametini çizdiği Kur'an ahlakını yaşayarak, sahabîlerine Kur'an'ın kendilerinde hayat bulmasını, altını çizdiği ahlaki vasıflar ile donanmalarını pratik olarak göstermiştir. Kur'an'ın özellikle ilk dönemlerde sözel/şifahi bir metin olması, Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu hayatı ve sünneti ile somutlamış ve sahabîlerin Hz. Peygamber'i örnek alabilmelerine zemin ihzar etmiştir. Adeta yürüyen bir Kur'an olan Hz. Peygamber'i örnek alan sahabîler, böylece nitelikli birer kişilik oluşturabilmişlerdir.

Öyleyse yapılması gereken Kur'an'ı okumak, Kur'an ile hayatı okumak ve Kur'an'ı düşünsel ve amelî düzeyde yaşamaktır. Okunduğunda bireysel ve toplumsal dairede karşılık bulmamış, değişim ve dönüşümü beslememiş, ahlaki planda kişiyi olgunlaştırmamış bir Kur'an okuma biçiminin hayata müdahalesi, sadece onu okumaktan öteye geçemeyecektir. Oysa Kur'an, yukarıdaki hadiste de ifade edildiği gibi imana ve ahlaka dönüşünce hayatiyet kazanmış olacaktır.

3.2.3.2. Kur'an'ın Müzâkere Edilmesi

Malum olduğu üzere, özellikle vahyin nâzil olduğu ilk dönemlerde Hz. Peygamber (sav), sahabenin bütün konsantrasyonunu Kur'an'a yöneltmek amacı ile

---

[1296] Ömer müftüoğlu, a.g.e., s. 156.

hadislerin yazılmasını tehir etmiştir. Bütün kültür ve birikimiyle Kur'an süzgecinden geçirilecek olan politeist ve seküler bir toplumun bu şekilde yönlendirilmiş olması, vahyin onlarda hayat bulmasına dönük bir çabadır. Bu eylem, aynı zamanda söz konusu Kur'an'a muhatap olan insanların fıtrat ayarlarına dönmesi ve bir ihya sürecinin başladığının bir kanıtıdır. İbn Abbas'ın arkadaşlarına: "Elinizde Allah'ın indirdiği mahza vahy olan Kur'an varken, ehl-i kitaba, kitapları hakkında neden soru soruyorsunuz,"[1297] itirazı da sahabede Kur'an'a temerküzün ne derecede olduğunu göstermektedir.

Ebû Hureyre'den gelen rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "*Bir topluluk Allah'ın evlerinden bir evde Allah'ın kitabını okumak ve onu kendi aralarında müzâkere etmek üzere toplanırsa, mutlaka oraya sekinet iner, rahmet orayı kuşatır, melekler orayı çepeçevre sarar ve Allah onları katında bulunanlara bildirir.*"[1298]

Nevevî, hadisin, mescidlerde Kur'an tilavet emek üzere bir araya gelmenin faziletli bir amel olduğuna işaret ettiğini bildirmiştir.[1299]el-Mubârekfûrî (ö.1353/1934), hadiste geçen tedârus kelimesini (يتدارسونه بينهم), Kur'an'ın lafızlarını doğru telaffuz etmek veya manalarını ortaya çıkarmak amacı ile karşılıklı okunması; hadiste geçen "Allah'ın evleri" kaydının ise mescidler olduğu yönünde kanaat belirtmiştir.[1300]

Hadisten, sahabenin Kur'an'a yaklaşımının işaretlerini görmek mümkündür. Buna göre Hz. Peygamber (sav), sahabeyi Kur'an okumalarını ve kendi aralarında müzâkere etmelerini istemiş, Kur'an için bir araya gelenlerin rahmet ile karşılanacağı belirtilmiştir. Tedârus, kelimesinin hem Kur'an[1301] hem de bu hadiste kullanılmış olması, başka bir ifade ile hıfz, talim, tilavet veya kıraat kelimelerinden birinin zikredilmemiş olması, mücerred bir Kur'an okumanın değil, Kur'an'ın ayetlerinin

---

[1297] Buhârî, 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 42, VIII/208.
[1298] Muslim, **Kitâbu'z-Zikr** 38, I/48; Tirmizî, 47 **Kitâbu'l-Kıraât** 12, V/195; İbn Mâce, **Mukaddime**, 17, I/82; Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XII/393; XV/157; XXI/126, 341.
[1299] Nevevî, a.g.e., XVII/21.
[1300] el-Mubârekfûrî, **Tuhfetu'l-Ahvezî**, VIII/268.
[1301] En'am, 6/156.

karşılıklı müzâkere edilmesi, anlam ve tefsiri üzerinde durulmasının gerekliliğine bir delil olarak kabul edilebilir.

Sahabe bu faaliyeti icra ederken, elbette ellerinde derli toplu bir mushaf bulunmamaktaydı. Muhtemelen Kur'an'ın karşılıklı müzâkere edilmesi, ya bazı sahabîlerin ezberledikleri pasajlar üzerinden veya bazı malzemelere yazılmış olan ayetler üzerinden yapılmaktaydı. Kur'an'ın müzâkere edilmesi, bir taraftan vahyin onlarda tesir etmesinin kapılarını aralamış, diğer taraftan sahabe nesli informal bir eğitim diye nitelendirebileceğimiz bir süreci yaşamıştır. Böylece Kur'an, sahabe için bir hayat kaynağı olmuştur. Hz. Peygamber'in Kur'an'ın sıklıkla tekrar edilmesini tavsiye etmesi, maişetin temini, karşılaşılan çeşitli sorunlar ve dünyevî meşgale gibi insan psikoljisini etkileyen durumlarla karşı karşıya olan sahabenin ana hedefinden sapmamasına, yaratılış amacını unutmamasına yöneliktir.

3.2.3.3. Sahabenin Belli Ayet Gruplarını Alması

Allah Rasulunun amacı, sadece metni nakletmek değil, mesajı iletmekti.[1302]Metni nakletmek, sadece Hz. Peygamber'in aldığı vahyi muhataplarına ulaştırmayı (tebliğ) ifade ederken; mesajı iletmek ise vahyin açıklanmasını ve muhataplarda kökleşmesini ifade eden bir sürece takabül etmektedir. Bu nedenle vahy, müneccemen (aşamalı olarak) nâzil olmuştur.

Hz. Peygamber (sav), kendisine inen vahyi, hem icmalî hem de tafsilî olarak öğrenmiştir. Nitekim ayetlerde Kur'an'ın hem kıraatinin hem de beyanının Hz. Peygamber'e bildirileceği ifade edilmiştir.[1303]Fakat sahabenin sadece Arapça'yı bilmeleri, onların Kur'an'ın manalarını anlamada yeterli olmamış, bu nedenle Hz. Peygamber'e müracaat etmişlerdir. Sahabe dönemine baktığımızda, onların hepsinin Kur'an'ı anlamada aynı seviyede olmadıklarını görürüz. Bu, sahabîlerin ilmi ve kültürel birikimlerinin aynı düzeyde olmaması ve herkesin içinde bulunduğu şartların farklı olmasından kaynaklanmaktaydı.[1304] İbn Mesud'un "Kendisinden başka hiç bir ilah olmayan Allah'a yemin ederim ki ben, hangi sûre nâzil olduysa nerede indiğini;

[1302] Özsoy, a.g.e., s. 33.
[1303] Kıyâme, 75/16-19.
[1304] Muhammed Huseyn ez-Zehebî, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, Mektebetu Vehbe, Kahire 2000, I/28.

hangi ayet nâzil olduysa kimin hakkında indiğini biliyorum,"[1305] sözleri, bu durumu daha net olarak ortaya koymaktadır.

Ebû Abdirrahman, ashabın Hz. Peygamber'den önce on ayet aldıklarını, bu ayetleri anlayıp amel ettikten sonra diğer ayetlere geçtiklerini bildirmiş, kendilerinin de Kur'an'ı "ilim" ve "amel" ile birlikte aldıklarını belirtmiştir.[1306] Ebu'l-Âliye'nin naklettiği başka bir rivayette ise o, Kur'an'ın beşer ayet şeklinde öğrenilmesi gerektiğinin altını çizmiştir.[1307]

Yukarıdaki rivayette belirtildiği gibi sahabenin vahyi parça parça almış olmaları, aslında vahyin nüzûl sürecine de mutabık olan bir durum idi. Bilindiği gibi vahy, Hz. Peygamber'e toptan bir kitap şeklinde değil, bazen bir olaya, bir soruya, bir ihtiyaca binaen, bazen de bir takım şeyleri tahkim etmek veya düzeltmek için inzâl oluyordu. Hz. Peygamber'e ve sahabeye vahyi anlama ve uygulama imkânlarını açan bu süreç, sahabede sanki bir daha tekerrür etmiştir. Bu nedenle vahye tanıklık eden ilk nesil olan sahabe, Hz. Peygamber'in vahye karşı takındığı tavır ve tutumunu iyi bildiklerinden, kendilerini de bu anlayışa göre yetiştirmeyi hedef edinmişlerdir. Onlara göre inen mesaj, Allah'ın muradını taşıdığından, birinci ve ilk olarak yapılması gereken şey, bu mesajı öğrenmek, yaşamlarını buna göre dönüştürmek ve bu şekli ile sonraki tabakaya nakletmek idi. Bu nedenle, gruplar halinde ayetleri alıyorlar, bu ayetleri iyice özümsedikten ve tatbik ettikten sonra başka ayetlere geçiyorlardı.

Sahabenin ayetleri aşamalı bir şekilde almış olmaları, daha başka rivayetlerde de belirtilmiştir. Ebû Abdirrahman es-Sülemî, şöyle anlatmaktadır: "Osman b. Affan, Abdullah b. Mesud ve Kur'an'ı bize öğreten diğerleri, Hz. Peygamber'den on ayet öğrettiklerinde, o ayetleri *ilim* ve *amel* yönünden iyice özümsemeden başka ayetlere geçmediklerini anlatırlardı ve derlerdi ki: "Biz Kur'an'ı *ilim* ve *amelle* birlikte öğrendik."[1308] İbn Mesud da konu ile ilgili şöyle demektedir: "Bizden birisi on ayet öğrenince o ayetlerin manasını öğrenip onlarla amel etmeden diğer ayetlere

---

[1305] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, VI/99.
[1306] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, XV/437.
[1307] İbn Ebî Şeybe, **el-Musannef**, XV/437; Zerkeşî, **el-Burhân**, I/456; Suyutî, **el-İtkân**, I/124.
[1308] Taberî, a.g.e., I/80.

geçmezdi."[1309] Yine Ebû Said el-Hûdrî'nin tabiuna sabah beş ayet, akşam beş ayet şeklinde Kur'an'ı öğrettiği ifade edilmiştir.[1310]Bütün bu haberler bize gösteriyor ki, gerek sahabî gerekse tabiûnun uygulamalarında, önce belli ayetleri alıp bunlar üzerinde bir tefekkür ameliyesinde bulundukları ve adeta "Allah, bana ne söylüyor?" sorusuna cevap aramaya çalıştıkları görülmektedir.

Vahyi öğrenme süresi, sûrenin uzunluğuna, içerdiği ahkamın içselleştirilmesine bağlı olarak farklılık göstermiştir. Nitekim İmam Mâlik'in Muvatta'ında geçen bir rivayete göre Abdullah b. Ömer, Bakara sûresini sekiz yılda ancak öğrenebildiğini belirtmiştir.[1311] Bu, sahabîlerin ayetleri duymadıkları, okumadıkları veya ezberlemedikleri manasına bizi götürmemelidir. Şifahi kültürün hüküm sürdüğü, yazının ve yazı malzemesinin sınırlı olduğu bir ortamda belîğ ve vecîz bir şekilde nâzil olan ayetlerin bu kitle tarafından ezberlenmesi, o kadar zor bir şey olmasa gerektir. Ancak mesajı öğrenme süreci, bu mesajı ezber süreci ile kıyaslanmayacak derecede büyük farkları barındırmaktadır. Her şeyden önce bu öğrenme süreci, eski alışkanlıklardan ve düşüncelerden arınmayı, bunların yerine vahyin tohumlarının ekilmesini ve davranış değişikliğini netice vermesi gereken bir sürece tekabül etmektedir. Bu nedenle Abdullah b. Ömer gibi bazı sahabîlerin, bazı sûre ve ayetleri uzun sayılabilecek bir zaman diliminde öğrenip tatbik etmiş olmaları normal karşılanmalıdır.

3.2.3.4. Kur'an'ın İhlâs İle Okunması

Kur'an-ı Kerim, Allah'ın kelamı olması hasebiyle okuyanın bunu hangi amaçla okuduğu hususu önem arz etmektedir. Bu sebeple müteaddit ayetler ve sahîh hadislerde, ihlâs konusu üzerinde durulmuştur.

İhlâslı olmayan bir amelin, riyadan uzak olacağı düşünülemez. Kur'an-ı Kerim, okunması ile ibadet edilen bir kitaptır. Her ibadetin İhlâs ile yapılması gerektiği gibi Kur'an'ın da İhlâs ile okunması ve İhlâs ile anlatılması gerekmektedir.

[1309] Taberî, a.g.e., I/80.
[1310] Mennau'l-Kattan , a.g.e., s.111; Ayrıca bkz. en-Nesâî, **Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Faruk Hamade, I/70.
[1311] Mâlik, 1 **Kitâbu's-Sala** 133, I/282.

Kur'an'da işlenen tevhîd, emr, nehy, ibadât, hukuk, ahlak, kıssalar vb. konuların en temel amacı, aslında kişinin Allah'a samimi bir şekilde müteveccih olmasını sağlamaktır. İhlâsa bu kadar değer atfeden bir kitabın, bu değerini görmezden gelerek veya yok sayarak yine bu kitabı okumak veya anlatmak, bizatihi kitabın kendisi ile çelişen bir husustur. Kur'an ve sünnette ne kadar ihlâs teşvik edilmişse, o kadar da gösteriş yerilmiştir. Makam, şöhret, insanların nazarlarını üzerine çekmek gibi saiklerle meydana gelen riya, Kur'an okumalarda da kendisini hissettirebilmektedir.[1312]

Nitekim Müslim'de geçen bir hadiste kıyamet gününde şehit, ilmi öğrenip öğreten ve Kur'an okuyan kişi ile zenginin hesaba çekilmek üzere getirilecekleri ifade edilmiştir. Hadise göre alim olan kişiye, dünyada ne amel işlediği sorulacak o: "Senin rızan için ilim öğrendim, öğrettim ve Kur'an okudum," cevabını verecektir. Bundan sonra Allah: "Hayır, yalan söyledin, insanlar sana "alim" desinler diye ilim öğrendin, "Ne güzel okuyor", desinler diye Kur'an okudun," buyuracak ve yüzüstü cehenneme atılacaktır.[1313] Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an'da باب إثم من راءى بقراءة القرآن أو تأكل به أو فخر به (Kur'an Okurken Gösteriş Yapan, Kur'an İle Menfaat Elde Eden ve Böbürlenen Kişinin Günahı) ismi ile bir başlık açmış ve burada üç hadis zikretmiştir.[1314]Ahmed b. Hanbel'de geçen bir rivayette de, Kur'an'ın dünyevî çıkarlara alet edilmemesi gerektiğinin üzerinde durulmaktadır:"*Kur'an'ı okuyun, onu menfaatinize vesile kılmayın, onunla mal yığmayın, ondan ayrılmayın, onda aşırılığa (lafız veya manasında) gitmeyin."*[1315]Buhârî ve Müslim başta olmak üzere birçok hadis kaynağında geçen bir başka rivayet de şöyledir: "...*Onlar, Kur'an'ı*

[1312] İhlâs ile ilgili bazı ayetler şöyledir: *"(Ey Muhammed!) Şüphesiz biz o Kitab'ı sana hak olarak indirdik. Öyle ise sen de dini Allah'a has kılarak O'na kulluk et"*, **Zümer**, 39/2; *De ki: "Ben dinimi Allah'a has kılarak sadece O'na ibadet ediyorum."*, **Zümer**, 39/14, *"Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın"*, **Kehf**, 18/110; *"De ki: "Benim namazım, ibadetim, hayatım ve ölümüm hep âlemlerin Rabbi olan Allah içindir."*, **En'am**, 6/162.

[1313] Muslim, **Kitâbu'l-İmâre**, 152, II/1513. (Nevevî, Kur'an'ın okunmasının fazileti ile ilgili bazı rivayetleri zikrettikten sonra, Kur'an okumanın âdabı sadedinde bazı açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre Kur'an tilaveti öncelikli olarak ihlâs ile yapılmalı, okunan ayetler huşû', tedebbür ve hudû' ile gerçekleştirilmelidir. Bkz. Nevevî, **el-Ezkâr**, s. 196)

[1314] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 36, VI/114-115.

[1315] Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, XXIV/288, 295, 437 (Müsned'in tahkikini yapan Şuayb el-Arnavut rivayetle ilgili şunları söylemektedir: isnadı kavi, ricalı sıka olan sahîh bir hadistir. Manası, ister asli ihtiyaç olsun, isterse de malı arttırmak şeklind olsune Kur'an'ı çıkarlarınıza vesile yapmayın, demektir. Bkz. Aynı yer) ; Ebû Ubeyd, **Fedâilu'l-Kur'an**, s. 205.

okuyacaklar, lakin Kur'an boğazlarından aşağıya inmeyecektir. Bunlar, okun yaydan çıktığı gibi dinden çıkarlar..."[1316]

Yukarıdaki rivayette, Kur'an'ın yüzeysel değil, kalplere tesir edecek şekilde okunması istenmektedir. Kur'an-ı Kerim, İhlâs ile okunmalı, maddi manevi hiç bir şeye basamak yapılmamalıdır. Allah'ın kelamı üzerinden menfaat ve çıkar elde edilmemeli, okuyan kişi ecrini Allah'tan beklemelidir. İnsanların dikkat ve nazarlarını Kur'an üzerinden kendisine çevirme gayreti, Allah'tan istenmesi ve beklenmesi gereken ecrin insanlardan talep edilmesi manasına gelir ki hadislerde bu husus yasaklanmıştır.

Sufyan b. Uyeyne (ö.198/814) ve eserinde "*Kur'an'ı Menfaate Vesile Kılma, Onunla Mal Elde Etmenin Çirkinliği ve Bundan Şiddetle Sakınmak*" ismi ile bir bâb açan Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö.224/838), "*Kur'an'ı teğanni ile okumayan bizden değildir,*"[1317]hadisinde geçen "teğanni"yi şöyle açıklamışlardır:"Teğanni, Kur'an'ı vesile kılarak insanlardan bir şey dilenmemek, Kur'an üzerinden menfaat devşirmemek; istiğna etmek ve iffetli/izzetli davranmaktır. Çünkü Kur'an'ı bilen ve onun gereğini yerine getiren mal ve serveti olmasa da zatında zengindir."[1318] Kurtûbî ise teğanninin manalarından birinin, "tehazzün" olduğunu, dolayısıyla Kur'an okuyan kişinin hüzünlü bir şekilde Kur'an okuması gerektiğini belirtmiştir.[1319]Buhârî, "Kur'an'ı Teğanni İle Okumayan Kimse" ismiyle bir bâba yer vermiştir. Buhârî'nin "teğanni" kelimesi ile neyi anladığı ise bâb başlığının devamında zikrettiği şu ayet ile belirtilmiş olmaktadır: "*Kendilerine okunan kitabı sana indirmiş olmamız, onlara yetmedi mi? Şüphesiz bunda inanan bir kavim için bir rahmet ve bir öğüt vardır.*"[1320]

[1316] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 36, VI/114-115; Muslim, **Kitâbu'z-Zekât** 143, I/742; Nesâî, 23 **Kitâbu'z-Zekât** 79, V/88; Ebû Davud, 39, **Kitâbu's-Sunne** 27, 28, V/122; Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 10, I/204; krş. bkz. İbn Abdilberr, **et-Temhîd**, XIII/320.

[1317] Buhârî, 97 **Kitâbu't-Tevhîd** 44, VIII/209; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 34, II/736; İbn Mâce, 5 **Kitabu İkâmeti's-Sala** 176, I/ 324.

[1318] Ebû Ubeyd, a.g.e., s. 210 (Babın adı şöyledir: باب القارئ يستأكل بالقران و يرزأ عليه الاموال وما في ذالك من الكراهة والتشديد); İbn Kesîr, **Fedâilu'l-Kur'an**, s. 181.

[1319] Kurtubî, **el-Câmi'**, I/25.

[1320] **Ankebût**, 29/51.

Ayetin mefhumunu dikkate aldığımızda Buhârî'nin teğanniden kasdının "istiğna" yani tamamen Kur'an'a yönelmek olduğunu anlayabiliyoruz.[1321]

Hz. Peygamber (sav), din kitabının bilgisini, belli bir sınıf veya kabile ile sınırlı tutan eski zamanların bazı topluluklarının aksine, bu bilginin toplumun bütün tabakaları arasında yayılmasını yeğlemiştir. Öte yandan kendisi ve kendisinden sonra gelen halefleri, kamu ile ilgili idari her görev için Kur'an'ın bilinmesine önem vermişlerdir.[1322] Nitekim Hz. Ömer, mevâliden birisinin bildiği Kur'an sayesinde, Mekke valiliğine vekâlet edebileceğini tasvib etmiştir. Rivayet şöyledir: Nafi' b. Abdilharis, Asfan'da (yer adı) Ömer ile karşılaştı. Ömer, onu Mekke'ye vali tayin etmişti. Ömer ona: Vadi ehline, yerine kimi bıraktın? diye sormuş, Nafi', İbn Ebzî'yi yerine bıraktığını söyleyince, Ömer, İbn Ebzî kimdir? diye sormuş, Nafi': Mevâliden biri, cevabını vermiştir. Ömer, onlara emir olarak bir mevlâyı mı bıraktın? diye tepki verince, Nafi': O, Kur'an'ı okuyan ve feraizi bilen biridir, demiştir. Bunun üzerine Ömer: Rasulullah'tan,"*Allah bazı kimseleri bu kitapla yüceltir, bazılarını ise alçaltır,"* sözünü işittiğini söylemiştir.[1323] Diğer bir rivayette de Bakara sûresini bilmenin idareci olmak için yeterli bir kriter olduğu ifade edilmiştir.[1324]

Sahabe dönemi uygulamalarında görülen Kur'an algısı, Kur'an'ın bir menfaat ve çıkara alet edilmediği, sırf Allah'in mesajlarını öğrenmek ve uygulamak üzere Kur'an'ın tilavet edildiği şeklindedir. Ancak sonraki dönemlerle ilgili olarak aynı şeyi iddia etmek zor görünmektedir.

[1321] Nâsiruddin İbnu'l-Munîr, **el-Mutevârî Ala Ebvâbi'l-Buhârî**, thk. Ali Hasan, Daru Ammar, Amman 1990, s. 398; İbn Hacer, **Fethu'l-Bârî**, IX/86.

[1322] Muhammed Hamidullah, a.g.e., s. 43-45, 93.

[1323] Müslim, **Salatu'l-Musafirin ve Kasruhâ**, 269, I/558.

[1324] Ebû Hureyre'den nakledilen rivayet şöyledir: "Hz. Peygamber bir seriyye gönderdi ve onların Kur'an okumalarını istedi. Guruptan herkes, Kur'an'dan ezberlediklerini okudular. Sıra yaşı daha genç olan birisine geldi. Hz. Peygamber, "sen Kur'an'dan ne biliyorsun?" dedi. O genç, ezber bildiği sûreleri sırladı ve bunlara ek olarak Bakara sûresini zikretti. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Bakara sûresini biliyor musun?" diye sorunca genç adam "Evet," dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber, "Öyleyse git, sen onların emîrisin," dedi. Gurubun eşrafından biri "Ya Rasulellah, Vallahi ben gereğini yerine getiremeyeceğimden korktuğum için Bakara sûresini ezberlemedim," deyince Hz. Peygamber "Kur'an'ı öğreniniz, okuyunuz ve okutunuz. Kuran'ı öğrenmek isteyip de okuyup onunla amel eden insanın misali kokusu her tarafı kuşatan misk ile dolu bir kap gibidir. Kim de göğsünde Kur'an olduğu halde gereğini yerine getirmezse içi misk dolu kabın ağzını bağlamıştır." Bkz. Tirmizi, Sünen, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/156.

Hadislerde, Kur'an okuma konusunda ortaya çıkan tablo şudur: Kur'an'ı okuyan onu tedebbür ile okumalıdır. Çünkü ilahi mesajın temel anlamı ancak bu şekilde kavranabilir. Bu da kişinin akıl ve kalbini okuduğu ayetlere yoğunlaştırması ve bu ayetler üzerinde tefekkür etmesi ile mümkün olabilir. Böylece Kur'an, bütün bir hissiyat ile okunmalı, okunan her bir ayete odaklanılmalıdır. [1325] Dua ayetlerinin geçtiği yerlerde dua etmeli, istiğfar ayetlerinin geçtiği yerlerde istiğfar talebinde bulunmalı, rahmet ayetlerinin geçtiği yerde Allah'ın rahmetini dilemeli ve azap ayetlerinin geçtiği yerlerde Allah'a sığınmalıdır.

Yukarıda zikredilen rivayetler dikkate alındığında sünnetteki Kur'an tasavvurunun belli ölçüler çerçevesinde şekillendiği görülmektedir. Bu kriteleri, "Kur'an metninin okunması ile beraber muhtevasıyla da amel edildiği" ifadesi ile özetlemek mümkündür. Öte yandan Kur'an okurken sahabîler, telaffuzuna ve acele ile okumamaya özen göstermişleridir. Hadislerde Kur'an ile amel edilmesine dönük önemli tavsiyeler de yer almıştır. Bu tavsiyeleri, Kur'an ile ahlakın dönüşmesi, Kur'an'ın karşılıklı müzâkere edilmesi, sahabenin ugulamak üzere belli ayet gruplarını almaları ve Kur'an'ın ihlâs ile kıraat edilmesi şeklinde sıralayabiliriz.

Hadislerde Kur'an tasavvurunu ortaya koyduktan sonra, gelenekte Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin nasıl yorumlandığı ve bu yorumların nasıl bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık ettiğine geçebiliriz.

3.3.FEDÂİLU'L-KUR'AN RİVAYETLERİNİN YORUMLANMASI

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin hemen hemen her hadis musannefatında vârid olması, gerek hadis ve ulûmu'l-Kur'an, gerekse de tefsir ile uğraşan alimlerin dikkatini çekmiştir. Alimlerin bu rivayetleri ele almalarında, söz konusu hadislerin İslam'ın temel kaynağı olan Kur'an ile ilgili olmasının büyük payı vardır. Rivayetlerin tarihi seyir içerisinde nasıl bir Kur'an anlayış ve tasavvuruna kaynaklık ettiğini belirleyebilmek, bu rivayetlerin kullanıldığı eserlere müracaat etmeyi de zorunlu kılmaktadır. Bu nedenle bu başlık altında, söz konusu eserlerde Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin ele alınış tarzını, rivayetlerin nasıl yorumlandığını, bu

[1325] Mennâu'l-Kattan, **Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'an**, ed-Daru's-Suudiyye, Riyad tsz., s. 167.

yorumların zihnî bir arka plandan kaynaklanıp kaynaklanmadığını ve dönemin fikrî/itikadî tartışmalarının bu rivayetlerin değerlendirilmesinde etkili olup olmadığını tesbit etmeye gayret edeceğiz.

Bu rivayetler ile ilgili görüş beyan eden alimlerin, rivayetleri yorumlarken farklı davrandıklarını gözlemlemek mümkündür. Özellikle Hadis şârihleri ile müfessirlerin metodolojileri ve bu rivayetlere yaklaşım tarzları, zaman zaman araları telif edilemeyecek düzeyde birbirinden uzaklaşmıştır. Bu durum, hadisçiler ile müfessirlerin ilgi alanlarının farklılığı ve her branşın hassasiyet duyduğu noktaların farklı olması ile açıklanabilir. Hadisçiler daha çok hadisin Hz. Peygamber'e nisbetini ön plana çıkarmışlarken müfessirler, tefsir ettikleri ayet veya sûreler için bu hadislerin fazilet boyutunu ön plana çıkarmışlardır. Bu durum, Hadisin sıhhati konusunda genel olarak müfessirlerin yeterli özen ve dikkati göstermemelerini de beraberinde getirmiştir. Tefsir ehlinin bu tutumu, çoğunlukla sahîh hadisleri referans göstermelerini ve bu hadisler çerçevesinde yorum yapmalarını da engellemiştir. Zira onlar, özellikle sûrelerin fazileti ile ilgili aktardıkları bazı rivayetleri, hadis metodolojisindeki kriterlere yeteri kadar riayet etmeden nakletmişler ve böylece zayıf hatta mevzu birçok rivayeti eserlerine alabilmişlerdır.

Burada Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin bütünü ile ilgili bir değerlendirme yapılamayacağı açıktır. Bu nedenle, Fedâilu'l-Kur'an kavramının ilk bakışta zihinlerde çağrıştırdığı meşhur anlamı, yani belli sûre ve ayetlerin fazileti bağlamında konu ele alınacaktır. Bu durum, alimlerin vârid olan rivayetler özelinde nasıl bir Kur'an tasavvuruna sahip olduklarını göstermesi açısından daha öncelikli görünmektedir.

Bu bölümde üç başlık üzerinde durulacaktır. Bunlar, Ulûmu'l-Kur'an kitaplarında Fedâilu'l-Kur'an, tefsir kitaplarında Fedâilu'l-Kur'an ve hadis şerhlerinde Fedâilu'l-Kur'an konularıdır.

3.3.1. Ulûmu'l-Kur'an Kitaplarında Fedâilu'l-Kur'an

Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, hadislerin tasnîf edilmesi ile beraber hadis musannefatına girmiştir. Daha sonra bu hadisler, kimi müellifler tarafından müstakil

olarak ele alınmış, kimileri de telifatı içerisinde bunlara özel bir yer ayırmıştır. Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, böylelikle hadis ilmi dışındaki başka alanlarda da kullanılmıştır. Ulûmu'l-Kur'an kitapları incelendiğinde konuyla ilgilenen hemen her müellifin bu rivayetlere temas ettiği görülecektir.

Ulûmu'l-Kur'an terkibinin terim anlamıyla ilk defa ne zaman ortaya çıktığı belli olmamakla beraber[1326] biz burada, Fedâilu'l-Kur'anı müstakil olarak inceleyen ve sonraki dönem alimlerinin konuyla ilgili kaynak gösterdikleri Gazzalî'nin (ö.505/1111) *Cevâhiru'l-Kur'an*'ı[1327]ile Zerkeşî'nin (ö.794/1391) *el-Burhân* ve Suyûtî'nin (ö.911/1505) *el-İtkân* isimli eserlerini incelemeye çalışacağız.

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bilgilere yer veren eserlerden biri, sonraki dönemlerde Zerkeşî ve Suyûtî'nin çok defa atıfta bulunduğu, hicri beşinci asırda yaşamış olan Gazzalî'nin (ö.505/1111) *Cevâhiru'l-Kur'an* isimli eserdir. Bu eserde tasavvufi içerikli bazı konulara yer verilmekle birlikte, Fâtiha, Âyetü'l-Kürsî, Yâsîn ve İhlâs sûresi ile ilgili rivayetler de değerlendirilmiştir.

Gazzalî'nin, Fedâilu'l-Kur'an ile görüşlerinin özeti, onun Cevahiru'l-*Kur'an* isimli eserinde şu ifadelerle yer almaktadır: "Sendeki basiret nuru, Âyetü'l-Kürsî ile Müdâyene ayetini; İhlâs sûresi ile Leheb sûresini birbirinden ayırt edebilmelidir. Sen sahib-i risaleti tasdik et. Kur'an, ona nâzil olmuş ve o" Yâsîn sûresi, Kur'an'ın kalbidir", "Fâtiha, sûrelerin en faziletlisidir.", "Ayetü'l-kursi, Kur'an ayetlerinin seyyididir.", "İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir." buyurmuştur."[1328] Bu ifadelerden açıkça anlaşılmaktadır ki o, hadislere dayanarak bazı sûre ve ayetlerin birbirinden faziletli olduğunu kabul etmiş ve bu tefadülü sûrelerin muhtevasına göre değerlendirmiştir.

Gazzalî'nin söz konusu eserinde, Kur'an ayetlerinin bütünü ile ilgili başka tasnîfler de yapılmıştır. Gazzalî, Kur'an ayetlerini cevher ve dürr (inci) diye ikiye

---

[1326] Abdulhamit Birışık, **Ulûmu'l-Kur'an** md. DİA, XXXXII/133.

[1327] Gazzal'nin Cevâhiru'l-Kur'an isimli eseri, kavramsal olarak kullanılan Ulûmu'l-Kur'an eserleri gibi bir niteliğe sahip değildir. Ancak Gazzali bu eserinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetleri değerlendirmiş ve kendisinden sonra gelen müellifler onun bu eserini refarans göstermişleridir. Bu nedenle szö konusu eseri bu başlık altında ele almayı uygun gördük.

[1328] Gazzali, **Cevâhiru'l-Kur'an**, thk. Şeyh Muhammed Reşid Rıza el-Kebbanî, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut, 1990, s. 61.

ayırmış; cevher olan ayetlerin sayısının (bu ayetleri zikretmiştir) 736; dürr olanların sayısını da 741 olduğunu belirtmiştir. Gazzalî'ye göre cevher ayetler, marifetullahın nurlarını; dürr ayetler de istikamet üzere amel etmeyi içermektedir. Cevher olan ayetlerin ilim ile alakalı, dürr olanların ise amel ile alakalı olduğunu belirten Gazzalî, imanın da ilim ve amelden oluştuğunu ifade etmiştir. Geriye kalan ayetlerin sayısı fazla olduğundan zikredemediğini söyleyen Gazzalî, bunların çeşitli tasnîflerinin olduğunu da belirtmiştir. Ona göre Fâtiha sûresinin ilk kısmı, cevher; son kısmı ise dürrü içermekte ve böylece Fâtiha sûresi cevher ve dürrü birlikte içerdiğinden faziletli bir sûre olmaktadır.[1329]

Gazzalî, rivayetleri ele alırken sûrelerin içerdiği konu sayısı ile ilgili bazı çıkarımlarda bulunmaktadır. Gazzâlî, "Fâtiha Sûresinin Esrarı" adıyla bir başlık açmış, bunun altında Fâtiha sûresinin sekiz ana konuyu içerdiğini belirttikten sonra şöyle demiştir: "İnce bir noktaya dikkatinizi çekmek isteriz. Fâtihatu'l-Kitab ve miftâhu'l-cennet olan bu sûre, gerçekten bir anahtar özelliğine sahiptir. Çünkü cennetin kapıları sekiz tanedir. Fâtiha sûresinin manası da sekiz başlık altında toplanmıştır. Fâtiha sûresindeki her bir anlam, cennetin bir kapısına tekabül etmektedir."[1330]Hemen belirtelim ki, Gazzalî'nin bu görüşüne katılmak mümkün değildir. Fâtiha sûresi yedi ayetten oluşmaktadır. Eğer sekiz ayetten oluşsaydı belki de Gazzalî, her bir ayetin cennetin bir kapısına karşılık geldiğini beyan edecekti. Kaldı ki, Fâtiha'nın maani'l-Kur'an'dan kaç temel konuyu içerdiği, Kur'an ve hadislerde bildirilen bir konu değildir. Öte taraftan Fâtiha'nın sekiz temel konuyu içerdiğini belirtmek, tamamen şahsi bir yorum ve ictihaddan öteye geçemeyecektir. Çünkü her bir alim kendi anlayışına göre Fâtiha sûresinin manalarını farklı başlıklar altında toplamış ve alimler arasında bu konuda ittifak da sağlanamamıştır. Üzerinde

---

[1329] Gazzalî, a.g.e., s. 74-209 (Gazzalî'nin Fâtihayı iki kısımda değerlendirmesi, Ebû Hureyre'nin Hz. Peygamber'den naklettiği şu kudsi hadise dayanmaktadır: "Namazı kendim ile kulum arasında ikiye ayırdım. Yarısı benim, diğer yarısı kulumundur ve kuluma istediği verilecektir. Sonra Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Kul :"Hamd alemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur, o, Rahman ve Rahîm'dir, din gününün sahibidir", dediğinde Allah: " Kulum beni övdü," buyurur. Kul "Ancak sana ibadet eder ve ancak senden yardım dileriz," dediğinde Allah: "Bu, benim ile kulum arasındadır," buyurur. Kul: "Bizi sırat-ı müstakime ilet, kendisine nimet verdiğin insanların yoluna; kendilerine gadab verdiklerinin ve sapıtanların yoluna değil,"dediğinde, Allah: "Bunlar kulumun talepleridir ve kuluma istediği verilecektir," buyurur. Bkz.İmam-ı Mâlik, Muvatta, 1 **Kitâbu's-Sala** 49, I/136; Muslim, **Kitâbu's-Sala**, 38, I/296.

[1330] Gazzali, **Cevahiru'l-Kur'an**, s. 71.

ittifakın sağlanmadığı, tamamen yoruma açık ve herkese göre değişkenlik arzeden bir noktayı esas alarak bir yorumda bulunmak, hatta bunu bir adım ileri götürerek Cennet kapılarının sayısı ile ilintilendirmek kanaatimizce isabetli değildir.

Gazzâlî, Âyetü'l-Kürsî ile ilgili vârid olan "*Her şeyin bir zirvesi vardır. Kur'an'ın zirvesi de Bakara sûresidir. Bu sûrede bir ayet vardır ki Kur'an'daki bütün ayetlerin seyyididir. O da Ayetü'l-Kursî'dir,*"[1331]hadisi ile ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Ona göre bu ayet, Kur'an'ın en temel konusu olan marifetullah ile Allah'ın zat ve sıfatlarından bahsettiği için, bütün ayetlerin üstünde bir meziyete sahiptir. Çünkü اللَّهُ lafzı, Allah'ın zatına; لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ Allah'ın zatının bir olduğuna; الْحَيُّ الْقَيُّومُ Allah'ın zati ve celalî sıfatlarına; لَا تَأْخُذُهُ سِنَةٌ وَلَا نَوْمٌ hâdis varlıklarda bulunan özelliklerden münezzeh olduğuna; لَهُ مَا فِي السَّمَاوَاتِ وَمَا فِي الْأَرْضِ her şeyin kaynağının Allah olduğuna; مَنْ ذَا الَّذِي يَشْفَعُ عِنْدَهُ إِلَّا بِإِذْنِهِ mülk, hüküm ve emir konularının sadece Allah'tan olduğuna يَعْلَمُ مَا بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَمَا خَلْفَهُمْ وَلَا يُحِيطُونَ بِشَيْءٍ مِنْ عِلْمِهِ إِلَّا بِمَا شَاءَ Allah'ın ilim sıfatına; وَسِعَ كُرْسِيُّهُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ Allah'ın mülkünün azametine ve kudretinin kemâline; وَلَا يَئُودُهُ حِفْظُهُمَا Allah'ın kudret sıfatının za'f ve noksanlıktan münezzeh olduğuna ve وَهُوَ الْعَلِيُّ الْعَظِيمُ Allah'ın iki büyük sıfatına delalet etmektedir. Gazzâlî, Kur'an'ın bütün ayetleri okunduğunda Âyetü'l-Kürsî'deki inceliklerin başka hiçbir ayette olmadığının görüleceğini belirtmiş ve bu ayeti Âl-i İmrân 18.-19.ayetler (شهد الله) , İhlâs ve Fâtiha sûresi ile mukayese etmiştir. Bu mukayese sonucunda Âyetü'l-Kürsî'nin muhteva açısından diğer ayetlerden üstün olduğunu, bu nedenle hadiste "Kur'an ayetlerinin seyyidi" iltifatına mazhar olduğunu belirtmiştir.[1332] Görüldüğü gibi Gazzalî, Âyetü'l-Kürsî ile alakalı vârid olan hadisi içerdiği manaya bağlamakta ve bu mananın başka bir ayette olmadığını savunmaktadır.

[1331] Tirmizi, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 2, V/157. (İsnaddaki râvîlerden Hakîm b. Cubeyr için hadis münekkitleri "Munkeru'l-hadis, Daîfu'l-hadis, Metrûk" gibi cerhedici ifadeler kullanmışlardır. Bkz. Amr Abdulmunim Selim, **er-Rûhu ve'r-Reyhan Fî Fedâili ve Ahkami'l-Mesahifi ve'l-Kur'an**, Muessesetu'l-Mu'temin, Riyad 2000, s. 53).

[1332] Gazzali, **Cevâhiru'l-Kur'an**, s. 73-75 (Gazzali, شَهِدَ اللَّهُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا هُوَ ayetinin sadece tevhîde; İhlâs sûresinin sadece tevhîd ve takdîse, قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكَ الْمُلْكِ تُؤْتِي الْمُلْكَ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمُلْكَ مِمَّنْ تَشَاءُ ayetinin Allah'ın kemal-i kudretine; Fâtiha sûresinin ise, Allah'ın sıfatlarına delalet ettiğini belirtmiştir. Ona göre Kur'an'da Âyetü'l-Kürsî'nin muhtevasına yakın başka ayetler de vardır. Bu ayetler, Hadîd sûresinin başındaki ayetler ile Haşr sûresinin sonundaki ayetlerdir. Fakat Âyetü'l-Kürsî, bu ayetlerden de üstündür. Zira Âyetü'l-Kürsî, tek bir ayette bunları açıklamışken Hadîd sûresinin başındaki ayetler ve Haşr sûresinin sonundaki ayetler ise, bu muhtevayı bir kaç ayette açıklamışlardır. Bu nedenle söz konusu ayetler ona görre Âyetü'l-Kürsî'nin derecesinde değillerdir. Bkz. Aynı yer.).

Gazzâlî, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu ile ilgili olarak da açıklamalarda bulunmuş ve bu sûrenin hiç bir şüpheye mahal bırakmaksızın Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu ifade etmiştir. Gazzâlî, bu hadisin terğîb amaçlı olduğunu veya tevil edilemeyeceğini ifade edenlere ise karşı çıkmış ve bu yorumların nübüvvet makamının şanına yakışmayacağını belirtmiştir. Ona göre lafızların çok olması, mananın derinliğine; lafızların az olması ise, mananın azlığına delalet etmemekte, bunu dirhemlerin çokluğunun, bir cevhere denk olamadığı misali ile açıklamakta ve şöyle demektedir: "Bil ki, İhlâs sûresi, kesinlikle Kur'an'ın üçte birine denktir. Çünkü bu sûre, Kur'an'ın üç temel konusu olan marifetullah, Ahiret ve sırat-ı mustakim'den birinci kısmı olan, marifetullahtan bahsetmektedir."[1333]

Anlaşıldığı gibi Gazzalî, hadislerdeki lafızları dikkate alarak açıklamalarda bulunmuştur. Onun bu tavrı, sadece kendi döneminde bir etki bırakmamış kendisinden sonra gelenleri de etkilemiştir. Bu nedenle, gerek Zerkeşî'de, gerekse de Suyûtî'de Gazzalî'nin *Cevâhiru'l-Kur'an* isimli eserine yapılan birçok atıf bulunmaktadır. Gazzalî'nin yukarıdaki görüşleri, sadece bir yorum olarak değerlendirilse de kanaatimizce yorumun sınırlarını aşmış, neredeyse kendisinden sonrakiler için bir Kur'an anlayışına dönüşmüştür. Bunda Gazzalî'nin İslam geleneğindeki karizmatik kişiliği ve ilmi ehliyetinin de etkisi bulunmaktadır.

Gazzalî'nin ayet ve sûreleri çeşitli şekillerde tasnîf etmesi, okuyanlarda bir Kur'an tasavvurunun oluşmasına etkide bulunmuştur. Kanaatimizce Kur'an'ı kompleks bir kitap olarak görme izlenimini veren ve rivayet metinlerini aşan ilerici yorumların, sünnetin temel ilkeleri ve Hz. Peyamber'in tebliğ tarihi çerçevesinde bir değerlendirilmesinin yapılması gerekir. Söz gelimi, Hz. Peygamber'in bu hadisleri, sahabede gerçekten Gazzalî'nin ifade ettiği bir anlayışa sebeb olmuş mudur? Sünnette böyle bir anlayışın hakim olmadığını söylemek herhalde zor olmasa gerektir.

İnceleyeceğimiz Ulûmu'l-Kur'an müelliflerinden biri de Zerkeşî'dir. Sekizinci hicri asırda yaşayan Zerkeşî, (ö.794/1391) meşhûr eseri *el-Burhân Fî Ulûm'l-*

[1333] Gazzali, a.g.e., s. 77-78.

Kur'an'da Fedâilu'l Kur'an rivayetleri ile ilgili açıklamalarda bulunmaktadır. Zerkeşî'nin bu eserinde Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin yanı sıra Havassu'l-Kur'an'a da genişçe yer verilmiştir. Hz. Peygamber (sav) ve sahabe döneminde Kur'an'ın sûre ve fazileti ile ilgili herhangi bir tasnîf yapılmamışken, hicri üçüncü asırda hadislerin tasnîf edilmesi ile birlikte hadis müellefatında müstakil bir bölüm olarak ve sadece ilgili hadisleri ihtiva eden Fedâilu'l-Kur'an kavramı, daha çok muhaddislerce seçilen bir terkiptir. Özellikle Zerkeşî ile muasır olan tarîkat ehli ve Yâfiîyye kolunun kurucusu el-Yâfiî'nin[1334] (ö.768/1367) *ed-Dürrü'n-Nazîm Fî Havassi'l-Kur'ani'l-Azîm* eseri ile birlikte Fedâilu'l-Kur'an kavramı, fiziksel ve psikolojik rahatsızlıklar ile musibetlerin defi gibi konuları hâvi bir kavram olarak, "Havassu'l-Kur'an"a dönüşmüş, Zerkeşî ile birlikte bu kavramsal değişim devam etmiştir. Sahabe döneminden Zerkeşî'ye ve daha sonraki nesillere uzanan bu muhteva değişimi, zihinlerde Kur'an'ın sadece okunmasına, onunla bazı faydalar elde edilmesine ve bu temelde bir Kur'an algısının oluşumuna katkıda bulunmuştur.

Zerkeşî, kitabının yirmi yedinci bölümünü Havassu'l-Kur'an'a ayırmıştır. Bu bölümde o, Kur'an'ın özellikle dünyevî ve somut faydalarını, bazı alimlerin başından geçen olaylar ile hikâye etmiştir. Zerkeşî'nin aşağıda zikredeceğimiz bu örnekleri kitabına alması ve herhangi bir eleştiride bulunmaması, onun bu konuya ılımlı yaklaştığının bir göstergesi olarak kabul edilebilir[1335]:

1- Musul ehlinden birinin naklettiğine göre dönemin alimlerinden biri, bineğine bindiğinde hurûf-i mukattaaları okurdu. Sebebi sorulunca o, bunları okuyanların mutlaka Allah tarafından muhafaza edileceğini söylemiştir.

2- İmam-ı Şafiî, göz hastalığına yakalanan birine, besmele ile birlikte " *Şimdi gaflet perdeni açtık; artık bugün gözün keskindir,* "[1336], " *O, iman edenler için bir hidayet ve şifadır,*"[1337] ayetlerini yazdıktan sonra adamdan, bunu boynuna asmasını istemiş, sonrasında bu adamın gözüyle ile ilgili herhangi bir hastalığı kalmamıştır.

[1334] Derya Baş, **Yâfiî** md. DİA, XXXXIII/ 175-176.
[1335] Daha fazla örnek için bkz. Zerkeşî, a.g.e., I/435.
[1336] **Kâf**, 50/22.
[1337] **Fussilet**, 41/44.

3-Süfyan es-Sevrî, boşanmış olan kadınların korkmaması için kalplerinin üzerlerine koymak üzere İnşikak sûresinden bazı ayetleri yazmıştır.

4- İbn Kuteybe şunu nakletmiştir: Teheccüd namazına kalkmak istemesine rağmen kalkamayan birine salih olanlardan biri, yatağına gittiği zaman Kehf sûresi 109. ayeti okumasını, sonra hangi saatte kalkmak isterse ona niyet etmesini istemiştir. Bu şekilde davranan kişi ise, istediği vakitte uykudan uyandığını belirtmiştir.

5- Sa'lebî'nin tefsirinde aktardığına göre, dişi ağrıyan kimsenin, En'am sûresi 67. ayeti bir kağıda yazıp ağrıyan tarafa koyduğunda, Allah'ın izni ile diş ağrısı kalmayacaktır.

Başka örnekler de aktaran Zerkeşî, okunan ve yazılan ayetlerin fayda verebilmesini, kişinin kalbini ve niyetini halis kılması; kitabı tedebbür ve taakkul ederek okuması ve kitap ile amel etmesi gibi şartlara bağlamıştır.[1338]

Kur'an'da bulunan bazı ayet ve sûrelerin birbirlerinden üstün olduğunu kabul eden ve bununla ilgili bazı tartışmalara yer veren Zerkeşî, Gazzalî'nin dediği gibi Âyetü'l-Kürsî, Haşr sûresinin son ayetleri ve İhlâs sûresinin delalet ettiği Allah'ın vahdaniyyet ve sıfatlarına ilişkin malumatın, söz gelimi Leheb sûresinde olmadığını belirterek sûreler ve ayetler arasında tefâdül olduğuna işaret etmiştir.[1339]

Bilindiği gibi Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri münasebetiyle tartışılan konulardan biri, Kur'an'ın belağati konusudur. Bu görüşe göre bazı sûrelerin faziletine dair rivayetlerin vârid olması, onların daha belîğ olduğunun da bir göstergesi olmalıdır ki, bu görüşe katılmadığımızı belirtmek isteriz. Nitekim Zerkeşî de Kur'an'ın belağati çerçevesinde Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine yaklaşılmasını kabul etmemekte ve her bir ayet ve sûrenin Kur'an'da yer aldığı konum ve muhtevası ile belîğ olduğunu belirtmektedir. O, konuyla ilgili Kâdı Şemsuddin el-Hûbî'nin (ö.637/1240) de işaret ettiği gibi Allah'ın kelamının, mahlukatın kelamından daha belîğ olduğunu "Peki Allah'ın kelamının bir kısmının, diğerinden daha belîğ olduğunu söyleyebilir miyiz?"

[1338] Zerkeşî, a.g.e., I/436.
[1339] Zerkeşî, a.g.e., I/439.

sorusunu sormakta ve "kısır görüşlü" diye tarif ettiği bazı kimselerin, buna cevaz vermelerini eleştirmektedir. Zerkeşî, "Allah'ın kelamının bir kısmının, diğerinden daha belîğ olduğu" ifadesinin iyi düşünmek gerektiğini, Allah'ın her bir kelamının, bulunduğu yer itibarı ile belîğ olduğunu, dolayısıyla her bir ayet ve sûrenin, içerdiği mana ve konumu itibarı ile mükemmel olduğunu belirtmekte ve şöyle devam etmektedir:"İhlâs sûresi, Leheb sûresinden daha belîğdir, diyen kimse Allah'ın zikredilmesi ile Ebû Leheb'in zikredilmesini karşı karşıya getirmektedir ki, bu sahîh değildir. Olması gereken şudur: Leheb sûresi, Kafirlerin akibetini bildirmede ve onlara bedduada en güzel sûredir. İhlâs sûresi ise, tevhîd makamında en güzel sûredir. Öyleyse bu sûrelerden biri, diğerinden daha belîğdir, dememiz mümkün değildir. Beyân ilmini bilmeyen birçok kişi bu hataya düşmüştür."[1340]

Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin yol açtığı tartışmalardan birinin, Allah'ın kelamı arasında bir tefavütün bulunup bulunmaması meselesi olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu tartışmaya Zerkeşî de katılmış ve Eş'arîlerin, "Allah'ın kelamının zatı itibarı ile bir tenevvu' kabul etmediğini, ayetlerin muhkem ve müteşabih[1341] diye ikiye ayrılmış olmasının da bu durumu değiştirmediğini, zira Allah'ın kelamı olması açısından muhkem ve müteşabih arasında hiç bir fark bulunmadığı" şeklindeki görüşünü kabul etmektedir.[1342]

Âyetü'l-Kürsî'nin ayetlerin seyyidi olması ile ilgili tartışmalara yer veren Zerkeşî (ö.794/1391), Ebûbekr İbnu'l-Arabî'nin (ö.543/1148) de bu konudaki görüşlerini aktarmaktadır. İbnu'l-Arabî'ye göre bu ayet mukteza ve muteallakı cihetiyle üstündür. Ancak İhlâs sûresi, iki yönden Âyetü'l-Kürsî'den üstündür: 1- İhlâs sûresi, tahaddiyi içeren bir sûredir. Âyetü'l-Kürsî ise, sûre olmadığı için tahaddiye konu olmayan ayetlerin en güzelidir. 2- İhlâs sûresi, on beş harfte tevhîdi ortaya koyarken, Âyetü'l-Kürsî ise elli harfte tevhîdi ortaya koymaktadır.[1343]

Zerkeşî, Kur'an'da Âyetü'l-Kürsî'de geçen Allah'ın isimlerinin sayısal olarak başka bir ayette geçmediğini, bu nedenle diğer ayetlerden üstün olduğunu

---

[1340] Zerkeşî, a.g.e., I/440.
[1341] **Al-i İmrân**, 3/7.
[1342] Zerkeşî, a.g.e., I/440.
[1343] Zerkeşî, a.g.e., I/442.

belirtmektedir. Zira ona göre bu ayette gerek açıkça zikredilen, gerekse de mudmar olup zamir ile işaret edilen Allah'ın on yedi ismi bulunmaktadır.[1344]

İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olması ile ilgili olarak da Zerkeşî düşüncelerini belirtmiştir. Ona göre İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk gelmesi, bu sûrenin içerdiği konu itibarı iledir. Çünkü Kur'an, kıssalar, şeriat ve Allah'ın sıfatlarını içermektedir. İhlâs sûresi ise, sadece sıfatları konu alan bir sûredir. Zerkeşî, bu taksime kimilerinin karşı çıktığını şu sözlerle dile getirmiş, "Madem İhlâs sûresi, Allah'ın sıfatlarını içerdiğinden Kur'an'ın üçte birine denktir, öyleyse neden Allah'ın isim ve sıfatlarını içeren Âyetü'l-Kürsî ve Haşr sûresinin son ayetlerinin sülüsü'l-Kur'an olduğu ile ilgili bir hadis vârid olmamıştır?"[1345] ancak bu soruya net bir cevap vermemiştir.

Zerkeşî, sevab açısından İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu görüşünün, "*Kim Kur'an'ı okursa, ona her harfine karşılık olarak on hasene verilir*," [1346] hadisi sebebiyle bazı alimler tarafından zayıf bir görüş olarak kabul edildiğini belirtmiştir. İshak b. Râhûye/Râheveyh'e göre Allah, kelamını sair kelamlardan nasıl üstün kıldı ise, aynı şekilde öğrenmeye teşvik etmek üzere kendi kelamı arasında da sevap açısından bir kısmını diğerinden üstün kılmıştır. Ancak bu, İhlâs sûresinin üç defa okunup bununla Kur'an'ın bütünün sevabını kazanılması ile eş değer değildir. Ona göre İhlâs sûresi iki yüz kere okunsa da durum yine değişmeyecektir.[1347]Zerkeşî, son olarak ehl-i hadisten İbn Hanbel (ö.241/855) ile İbn Abdilberr'in (ö.463/1071), bu konuda sukût etmenin görüş beyan etmekten daha hayırlı olacağı ile ilgili görüşlerine yer vermektedir.[1348]

Zerkeşî'nin anlattıklarından hareketle Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri ve bunların yorumlanması hakkında üç eğilimin olduğunu söyleyebiliriz:

1- Sûrelerin birbirlerinden üstün olması, sûrelerin muhtevaları ile ilgilidir.

[1344] Zerkeşî, a.g.e., I/443.
[1345] Zerkeşî, a.g.e., I/445.
[1346] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 16, V/175.
[1347] Zerkeşî, a.g.e., I/446.
[1348] Zerkeşî, a.g.e., I/445.

2- Sûrelerin birbirlerinden üstün olması, sevap açısındandır.

3- Konu ile ilgili görüş beyan etmemek daha hayırlıdır.

Görüldüğü gibi Zerkeşî'nin Fedâilu'l Kur'an ile ilgili rivayetleri değerlendirme biçimi, bu rivayetlerin nasıl anlaşılması gerektiği noktasına oturmaktadır. Yapılan tartışmaların çerçevesi ise, bizatihi rivayetlerin kendisine ve literal yönüne doğrudur. Söz konusu müelliflerin hadisleri doğru anlama noktasındaki gayretlerini takdir etmekle beraber, eleştirebileceğimiz noktaların da olduğunu düşünmekteyiz. Her ne kadar Zerkeşî katılmadığını bildirmişse de kitaptan anlaşıldığı kadarı ile bazı alimler, sûrelerin faziletini sevap açısından değerlendirmişlerdir. Sûrelerin içeriği ve muhataba vereceği mesajlar ötelenerek rivayetlerin değerlendirilmesi, sevab eksenli bir Kur'an tasavvurunun oluşumuna ciddi derecede etki ettiğini belirtebiliriz. Bu tasavvur, özellikle bazı sûre ve ayetlerin okunmasında, okuyana daha büyük sevaplar verileceği, üç İhlâs okumanın Kur'an'ı okumak ile eş değer olacağı düşüncelerini de beraberinde getirmiştir. Bu durumda Kur'an, kendisi ile sadece sevab elde edilen bir kitap hüviyetine bürünmüş olmaktadır. Lafız ve manadan oluşan Kur'an metninin lafzi olan yönüne tarihi süreç içerisinde sürekli vurguda bulunulması, onun indiriliş amacı olan ayetler üzerinde düşünsel faaliyeti adeta ikinci plana itmiştir.

Fedâîlu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlere ve bu rivayetlerin yorumlarına yer ayıran Ulûmu'l-Kur'an müelliflerinden bir diğeri, Suyûtî'dir. Suyûtî, (ö.911/1505) *el-İtkân* isimli eserinin yetmiş iki ve yetmiş üçüncü bölümlerini Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine ayırmıştır. Kısaca belirtmek gerekirse Suyûtî, yetmiş ikinci bölümde rivayetleri iki kısımda değerlendirmiş, birinci kısımda, Kur'an'ın faziletleri ile ilgili rivayetler, ikinci kısımda ise, sûre ve ayetlerin faziletlerine dair rivayetler şeklinde ele almıştır. Yetmiş üçüncü bölümde ise, Kur'an'daki sûre ve ayetlerin birbirlerinden üstün olup olamayacağı ile ilgili tartışmalara yer vermiştir. Suyûtî'nin müstakil olarak böyle bir başlık açmasını anlamak mümkündür. Zira rivayetlerde bazı sûre ve ayetlerin birbirlerinden üstün olduğu ile ilgili referansları bulmak zor değildir. Bu nedenledir ki, rivayetleri okuyan kimsede doğal olarak vahyin kaynağı bir olmasına rağmen, bazı sûrelerle ilgili hadis nakledilmemiş olması hususu, diğer Ulûmu'l-Kur'an müellifleri gibi Suyûtî'yi de konu üzerinde düşünmeye ve tartışmaya sevketmiştir.

Suyûtî'nin önce Kur'an ile ilgili rivayetleri ele alıp, sonra sûreler ile ilgili rivayetlere geçmiş olmasının önemli bir nedeni olduğu kanaatini taşımaktayız. Bu neden, sûre ve ayetlerle ilgili rivayet edilen ve halk arasında da meşhur bir konum kazanan rivayetlerin oluşturacağı algıdır. Bu algı, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini okuyanları ve dinleyenleri belli sûrelere yöneltmekte ve Kur'an'ın bütününe yönelik vurguları geri planda bırakabilmektedir. Çünkü vakıa şudur ki, spesifik olarak bir sûre veya ayetin faziletini konu alan rivayetler, Kur'an'ın bütününün okunması gerektiğini belirten rivayetlere göre daha fazla ön plana çıkmış ve meşhur olmuştur.

Suyûtî'nin ekseriyetle ele aldığı rivayetler, Kur'an'ın bütününü okumayı tavsiye eden rivayetlerden çok, sûrelerin isimlerinin geçtiği rivayetlerdir. Suyûtî, Fâtiha, Bakara ve Âl-i İmrân, Âyetü'l-Kürsî, Bakara'nın son ayetleri, Al-i İmrân'ın son ayetleri, En'am, Seb'-i Tivâl[1349], Hûd, İsrâ sûresinin son ayetleri, Kehf, Secde, Yâsîn, Hâmîmler, Duhân, Mufassal, Rahman, Musebbihât, Mülk, A'lâ, Kıyâme, Zilzâl, Adiyât, Tekâsür, Kâfirûn, Nasr, İhlâs ve Muavvizeteyn sûreleri ile ilgili rivayetleri kitabına almıştır.[1350]Mevkûf ve merfû' olan rivayetleri belirtip bazen de hadisin mürsel olduğuna işaret eden[1351]Suyûtî'nin oldukça fazla rivayeti kitabına alması, bu rivayetlerin bütününün sahîh olduğu anlamına gelmemektedir. Suyûtî'nin hadisçi kimliğini de hatırlarsak, onun bu rivayetlerin sıhhat durumu ile ilgili hemen hemen hiç bir bilgiye yer vermemiş olması ise, tuhaf karşılanabilecek bir durumdur.

Suyûtî, sûrelerin birbirlerinden üstün olduğu ile ilgili yorumlara da değinmiştir. Bu yorumları şöyle sırlamak mümkündür[1352]:

1- Sûrelerin ecr/sevab açısından biribirinden üstün olması,

2- Sûrelerin içerdiği konular itibarı ile birbirinden üstün olması,

3- Bir ayet ile amel etmenin diğer ayet ile amel etmekten daha evlâ olması.

[1349] Taberî'nin Said b. Cübeyr'e dayandırarak naklettiği görüşe göre Seb'-i tival sûreleri şunlardır: Bakara, Âl-i İmrân, Nisa, Mâide, En'am, A'raf ve Yûnus sûreleridir. Bkz. Taberî, a.g.e., I/101-102.
[1350] Suyûtî, **el-İtkân**, s. 791-806.
[1351] Suyûtî, a.g.e., s. 798, 802.
[1352] Suyûtî, a.g.e., s. 808.

Suyûtî, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili mevzu hadisleri uyduranlarla ilgili bilgilere de yer vermektedir. Bu bağlamda Kur'an'a teşvik amacı ile sûre ve ayetlerin faziletine dair hadis uyduranlardan biri, Nûh b. Ebî Meryem (ö.173/789)[1353] diğeri Meysere b. Abdirrabihtir (ö.?). Nûh b. Ebî Meryem'e hadisleri neden uydurduğu sorulduğunda o: "Ne yapayım, baktım ki müslümanlar, Kur'an'ın haricinde başka şeylerle meşgul oluyorlar. Ben de Kur'an'a terğîb için bu hadisleri uydurdum," demiştir.[1354]

Sûrelerin fazileti ile ilgili görüş beyan eden Suyûtî, Fâtiha sûresinin faziletini, bu sûrenin içeriğine bağlamaktadır. Kendisinin de katıldığı görüşe göre Fâtiha sûresi, dinin dayanağı hükmünde olan dört ana konuyu içermektedir:

1- Usûlu'd-dîn, marifetullah, Allah'ın sıfatlarıdır ki, buna şu ayetler delalet etmektedir: الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ ; Nübüvvete ise أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ ayeti delalet etmektedir.

2- Furû' ilmidir ki, bu ilmin temeli ibadettir. إِيَّاكَ نَعْبُدُ buna delalet etmektedir.

3- Kemalin kendisiyle tamamlandığı ilimdir ki, bu da ahlak ilmidir. Buna وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ kelimeleri delalet etmektedir.

4- Kıssa ve geçmiş ümmetlerin haberleridir ki, buna صِرَاطَ الَّذِينَ أَنْعَمْتَ عَلَيْهِمْ غَيْرِ الْمَغْضُوبِ عَلَيْهِمْ وَلَا الضَّالِّينَ ayeti delalet etmektedir.[1355]

Ulûmu'l-Kur'an kitapları, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili birçok rivayeti içerdiğinden konu ile ilgili genel bir malumat ortaya koyması açısından faydalıdır. Her ne kadar bu musannefattaki Fedâilu'l-Kur'an başlıkları, meşhur hadis kitaplarının ilgili bölümlerindeki hadislerini birarada görme imkanını veriyorsa da, bu bölümlerde ele alınan rivayetlerin sıhhatleri konusunda aynı derecede titiz davranıldığını söyleyemeyiz. Zira bu musannefatta, sahîh hadislerin yanı sıra zayıf

---

[1353] Rivayetin Nûh b. Ebî Meryem tarafından uydurulmadığı iddiası için bkz., Ahmed Naim, **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh tercemesi ve Şerhi**, I/282-286; Kâmil Miras'ın konu ile ilgili açıklaması için bkz. Aynı eser, III/405-407; Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 165-166

[1354] Suyûtî, a.g.e., s. 809.

[1355] Suyûtî, a.g.e., s. 810.

birçok hadis de bulunmaktadır. Suyûtî, *el-İtkân*'ına aldığı Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin bazılarını, zayıf ve uydurma hadisleri topladığı eseri olan *el-Leâliu'l-Masnûa*'da zikretmiş ve bu rivayetlerin zayıf olduğunu da belirtmiştir.[1356] Zayıf olduğunu ve isnadının problemli olduğunu belirttiği halde, bu rivayetleri kitabına alıp bunlar hakkında açıklamalarda bulunmaması ise, eleştiriyi hak eden bir durumdur.[1357]

Gerek Gazzâlî'de, gerekse Zerkeşî ve Suyûtî'de Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, aslında kelami olan bir konu çerçevesinde tartışılmıştır. Hemen bütün Ulûmu'l-Kur'an müelliflerinde yapılan tartışma tam da bu eksendedir. Rivayetlerden hareketle

---

[1356] Suyûtî'nin kitabına aldığı zayıf hadislere örnek olmak üzere burada bir kaçını zikretmek istiyoruz: 1- حملة القرآن عرفاء أهل الجنة (Kur'an'ı ezberleyenler/okuyanlar Cennet ehlinin arifleridir.) İbnu'l-Cevzî (ö. 597/1200), el-Mevdûat isimli eserinde باب حفاظ القرآن عرفاء أهل الجنة ismi ile bir bâb açmış ve burada Suyûtî'de geçen bu rivayete de yer vermiştir. İbnu'l Cevzî, bu rivayetlerin iki tarîkinin olduğunu, bunlardan birinde el-Huseyn b. Ali, diğerinde, Enes'ten gelen rivayet olmak üzere iki varyantı bulunduğunu belirtmiştir. el-Huseyn bi Ali'den gelen rivayetin sahîh olmadığını, isnadda Fâyid el-Medenî ismiyle birisinin olduğunu, bu râvî hakkında Ahmed b. Hanbel'in, متروك الحديث; Yahya b. Main'in ليس بثقة İbn Hiban'ın ise لا يجوز الاحتجاج به dediğini nakletmiştir. Enes'ten gelen diğer rivayetin ise, mevzû' olduğunu, zira bu rivayette yer alan Mucaşi' b. Amr'ın sıka olan râvîler adına hadis uydurduğunu, Ebu'l-Feth el-Ezdî'nin ise, bu râvî hakkında كذاب dediğini nakletmektedir. (Bkz. Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **el-Mevzûat**, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, el-Mektebetu's-Selefiyye, Medine 1966, I/254 ; krş bkz. Suyûtî, a.g.e., s. 787), İbn Arrak da râvîlerle ilgili aynı bilgilere yer vermekte "Metni mana açısından sahîh" kaydını eklemektedir. (Bkz.Muhammed b. Arrak, **Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfû'a**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., I/293; krş. bkz. Suyûtî, a.g.e., s. 787; Garip olan şudur ki, Suyûtî, bu rivayeti, Mevzû hadiseri derlediği kitabına da almış ve isnaddaki Mucaş'in metrûk olduğunu da belirtmiştir. Bkz. Suyûtî, **el-Leâliu'l-Masnûa**, I/223); 2- القرآن أحب إلى الله من السموات والأرض ومن فيهن (Kur'an, semavat, arz ve içindekilerden Allah'a daha sevimlidir.) Suyûtî'nin Darimî'den aktardığı bu rivayet, Abdullah b. Amr vasıtası ile merfû' olarak nakledilmiştir. Ancak bu rivayetin isnadında bulunan Abdullah b. Salih, hata ve gafleti çok olan bir râvî olduğundan rivayet zayıf kabul edilmiştir.(Bkz. Suyûtî, a.g.e., thk. Fevvaz Ahmed, tahkikte, s. 785); 3- لا يحفظ منافق سور براءة وهود ويس والدخان وعم يتساءلون (Münafık olan kişi, Berâe, Hûd, Yâsîn, Duhân ve Nebe sûrelerini ezberlemez/ezberleyemez.) Suyûtî, hadisi Taberânî'den naklettiğini ve senedinin de oldukça zayıf olduğunu burada belirtmiştir. Rivayetin isnadında bulunan Nehşel b. Said, metrûk; Kanber Mevlâ Ali ise, hadis rivayeti sabit olmayan biri olduğundan hadisin oldukça zayıf olduğu belirtilmiştir. (Bkz. Suyûtî, a.g.e., thk. Fevvaz Ahmed, tahkikte, s. 795); 4- من دام على قراءة يس كل ليلة ثم مات مات شهيدا Suyûtî'nin, Taberanî'den ve Enes kanalıyla geldiğini belirttiği bu rivayet, oldukça zayıftır. Râvîlerden, Muhammed b. Hafs el-Vesabî'yi, İbn Mende zayıf kabul etmiş; Said b. Mûsa el-Ezdî ise, hadis vaz' etmekle ittiham edilmiştir. Bu nedenle rivayet oldukça zayıf, bazılarına göre ise mevzû' olarak kabul edilmiştir. (Bkz. Suyûtî, a.g.e., thk. Fevvaz Ahmed ,tahkikte, s. 798).

[1357] Krş. Bkz. Suyûtî, **el-İtkân**, s. 787; Suyûtî, **el-Leâilu'l-Masnûa Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa**, I/223 (Suyûtî'nin bu anlayışı başka eserlerinde de kendisini göstermektedir. Konu ile ilgili olarak Bünyamin Erul şunları söylemektedir: "Suyûtî, uydurma haberleri derlediği eserinde zikrettiği bir çok mevzu haberi, *Hasais* adlı eserinde Hz. Peygamber'in ayrıcalıklı yönlerini göstermek üzere delil olarak kullanmakta bir beis görmemiştir." Bkz. Bünyamin Erul, **Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru**, (İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri Ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu, 2001), Ankara 2003, s. 432; Geniş bilgi için bkz. Muhammed b. Siddîk el-Ğimârî, **el-Müğîr 'Ala'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa Fi'l-Câmi's-Sağîr**, Daru'l-Arabî, Beyrut 1982, s. 1-8.

bu mülliflerin sordukları sorular şunlardır: Kur'an'ın ayet ve sûreleri arasında bir üstünlük söz konusu mudur? Kur'an, daha önce indirilmiş semavî kitaplardan üstün müdür? Allah'ın kelamında bir tecezzî söz konusu mudur? Kanaatimizce rivayetlerin dili, müellifleri bu sorular üzerinde tartışmaya sevketmiştir. Ancak biz rivayetlerin diliyle birlikte, müelliflerin bu rivayetleri açıklarken kullandıkları dilin de önemli olduğu kanaatindeyiz. Yukarıdaki sorular ve bu sorulara verilen cevaplar, müellifleri Kur'andaki sûre ve ayetleri adeta birbirleriyle yarıştırma ve birini diğerinden üstün görme ile ilgili tekellüflü teviller ile karşı karşıya bırakmıştır. Alimler arasında böyle bir tartışmanın yapılması, rivayetlerin mahiyetini anlamaya dönük ve entellektüel yönleri ağır basan bir görünüm arzetse de, halk tabakasına gelindiğinde bu tartışma, farklı bir boyut kazanmış olmaktadır.

Zerkeşî ve Suyûtî'nin eserlerini mukayese ettiğimizde, aralarında bazı farkların olduğunu görebiliriz. Zerkeşî, "Ma'rifatu Fedailih" adı ile bir bâb başlığı açmış, konuyu burada incelemiştir. O, Kelamullah'ın ayet ve sûrelerinin birbirinden üstün olup olmadığı ile ilgili tartışmalara Suyûtî'den daha fazla yer vermiş, Âyetü'l-Kürsî'nin bütün ayetlerin seyyidi olmasını ise, müstakil bir fasılda ele almıştır. Zerkeşî'nin, Suyûtî'den farklı olarak bu bölümde işlediği konulardan biri de, Havassu'l-Kur'an ismiyle bir başlık açmasıdır. O, kitabına Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili az sayıda rivayeti alırken, Suyûtî ise, ondan daha fazla rivayeti kitabına almıştır. Zerkeşî ve Suyûtî'nin ortak noktalarından biri ise, tefsirlerine mevzu hadisleri alan müfessirleri eleştirmeleridir. Bu çerçevede, Suyûtî ve Zerkeşî, kitaplarında Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili olarak vaz' edilen biri, Ubey b. Ka'b'a diğeri de, Nuh b. Ebî Meryem'e dayandırılarak aktarılan iki rivayetin de uydurulmuş uzunca hadisler olduğuna dikkat çekmişlerdir.[1358]

Neticede, alimlerin yorumları temelinde ortaya çıkan Kur'an tasavvuru, bazı sûre ve ayetlerin diğerlerinden üstün olabileceği, dolayısıyla bu sûre ve ayetlerin daha fazla okunması gerektiği algısını hâkim hale gelmiştir. Bu aşamayı takip eden bir diğer nokta ise, Kur'an okumanın çoğunlukla bu sûre ve ayetlere kaydırılması, dolayısıyla Kur'an'ın parçasal okunması olmuştur. Üzülerek ifade edelim ki,

[1358] Zerkeşî, a.g.e., I/466; Suyûtî, a.g.e., 806.

Kur'an'ın parçasal okunması da hakkıyla yapılamamıştır. Çünkü bu sûre ve ayetleri okuyanların büyük bir kısmı, her biri çok önemli mesajları içeren muhtevadan bîhaber bir şekilde okumalar yapmakta ve sadece dil ile lafız birlikteliği sağlanmakta; akıl ve kalb ile vahyin mesaj yönü, araları telif edilmesi zor bir şekilde açılmış olmaktadır.

Hakkında sahîh hadis vârid olan sûre ve ayetlerin temel karakterinin kişide tevhîd ve iman bilincini yerleştirmek olduğunu söyleyebiliriz. Bu nedenle, hakkında sahîh hadis vârid olan sûre ve ayetler üzerinde daha dakik ve derinlikli düşünmek, hem Kur'an'ın çerçevesini çizdiği Kur'an okuma tarzına, hem de sahîh rivayetlerin doğru uygulanmasına vesile olacaktır. Dolayısıyla ayet ve sûrelerin sadece lafızlarını tekrar ederek değil, aynı zamanda düşünerek, anlayarak ve hayata tatbikini sağlayarak bir tutum sergilemek gerekir. Kanaatimizce Kur'an ile Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini birlikte değerlendirme, bizi sathi bir bakış açısından kurtaracak ve Kur'an ile ilgili anlayışımızın doğru bir istikamete oturmasına yardımcı olacaktır.

Burada şu hususu yinelemek isteriz ki, bazı sûre ve ayetler ile ilgili hadislerin bulunması ve Ulûmu'l-Kur'an müellifleri dahil bir çok alimin bu konuda vârid olan rivayetlerin yorumlanması üzerinde kafa yormuş olmaları, bizi bazı sûre ve ayetlerin daha üstün, bazılarının ise bunlardan daha alt bir derecede olduğu yanılgısına düşürmemelidir. Bu konudaki hadisleri, Kur'an'ın tertîl, tilavet ve tedebbürü ifade eden ayetlerine arzederek değerlendirmek daha uygun olacaktır. "vahyin inşa etmek istediği Kur'an tasavvuru" başlığında değindiğimiz gibi, Kur'an okumayı ifade eden ayetlerdeki vurgu, Kur'an'ın "Kitâb" vasfına yani bütününe yöneliktir. Birçok ayet ve hadiste Kur'an'ın okunmasına yönelik vurgular vardır. Söz gelimi Fâtiha sûresinin, İhlâs ve Muavvizeteyn sûrelerinin okunması, hemen her hadis kaynağında referanslarını bulabileceğimiz rivayetlerdir. Bu sûrelerin okunmasını tavsiye eden rivayetleri Kur'an'ın bu konudaki ayetlerine arz etmek gerekir. Kur'an'ın tertîl ve tedebbür ile tilavet edilmesi istendiğine göre, hadislerde adı geçen sûre ve ayetler de bu şekilde okunmalıdır. Binâenaleyh tedebbür ile okumak, belli bazı ayet ve sûreler için değil bütün ayet ve sûreler için söz konusudur. Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde bazı sûrelerle ilgili hadislerin nakledilmiş olması, Kur'an'ın geriye kalan kısımlarını ihmal etme eğilimine bizi götürmemelidir. Hakkında sahîh hadislerin vârid olduğu

sûre ve ayetler üzerinde daha fazla tefekkür edilmesi, bu ayetlerin manalarının aklî ve kalbî bir kavrayışla okunması ise, Kur'an'ın bir bütün olarak okunmasına muhalif bir durum değildir.

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili vârid olan hadisleri değerlendirmek için ortak bir ölçüt belirlemek ve bir genelleme yapmak zor görünmektedir. Bununla beraber alimlerin bazı noktalarda ittifak ettikleri de görülmektedir. Örneğin hadislerde İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu ifade edilmekte, fakat bu üçte birlik kısım ile ilgili herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Hadiste ifade edilen sülüsü'l-Kur'an ifadesinin ne olduğu ile ilgili alimler farklı görüşler serdetmişler ve herkes kendi anlayışına göre Kur'an'ın üç temel konusunu belirlemeye çalışmıştır. Bu üç temel konunun, ikisinde ihtilaf bulunmakla beraber, hepsinde bulunan ortak nokta, Kur'an'ın üç temel konusundan birisinin tevhîd olmasıdır. İhlâs sûresindeki tema ise, tamamen tevhîd ile uyuşmaktadır.

Görünen o ki, fazileti hakkında rivayetlerin vârid olduğu sûre ve ayetlerin tazammun ettiği konular üzerinde düşünmek ve bu konular üzerinde yoğunlaşmak tarihi seyir içerisinde ikinci planda kalmıştır. Bunun yerine bu sûrelerin daha çok ecre ve fazilete vesile olduğu görüşü ön plana çıkmıştır. Bu durum, sahîh rivayetlerin oluşturduğu bir Kur'an tasavvuru olmaktan öte, rivayetleri okuyan ve değerlendirenlerin algıladıkları bir tasavvurdur. Dolayısıyla tarihi seyir içerisinde meydana gelen bu Kur'an tasavvurunun, sahîh rivayetlerin içeriği ile örtüşmeyen yönlerinin olduğunu söylememiz gerekir.

3.3.2. Tefsirlerde Fedâilu'l-Kur'an

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin yansıdığı alanlardan biri de tefsîrlerdir. Tefsirlerde özellikle Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili birçok zayıf ve mevzu rivayet yer almış ve eserlerine bu rivayetleri alan müfessirler eleştirilmişlerdir. Ahmed b. Hanbel'in şöyle dediği nakledilmiştir:"Üç kitabın aslı yoktur. Bunlar, Meğâzî, Melâhim ve Tefsîr'dir."[1359]

[1359] eş-Şevkânî, a.g.e., s. 315

Meşhur müfessirlerden Sa'lebî (ö.427/1035), Vahidî (ö.468/1075), Zemahşerî (ö.538/1144), Beydavi (ö.591/1388) ve Ebussuud Efendi (ö.951/1544), tefsirlerinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili pek çok uydurma hadis nakletmişlerdir. Mezkûr müfessirlerden ilk ikisi, her sûrenin başında, diğer üçü ise her sûrenin sonunda, ilgili sûrenin faziletiyle ilgili uydurma hadislere yer vermişlerdir.[1360]

Tefsirlerde sûrelerin fazileti ile ilgili çokça rivayet olmasına karşın, bunlar içerisinde sahîh olanların sayısı azdır.[1361]İbn Teymiyye (ö.728/1327), sûrelerin faziletine dair mevzû hadislerin tefsir kitaplarına girdiğini şu sözlerle dile getirmektedir: "Tefsir kitaplarında nakledilen ve ilim ehli tarafından mevzu olduğu bilinen birçok rivayet mevcuttur. Sa'lebi ve Vahidî'nin sûrelerin başında zikrettikleri hadisler ile Zemahşerî'nin her sûrenin sonunda zikrettiği hadisler gibi. Hakkında sahîh hadis olduğu bilinen sûreler ise şunlardır: Fâtiha, Âyetü'l-Kürsî, Bakara'nın son iki ayeti, Muavvizetan/Muavvizeteyn ve İhlâs."[1362]

İbn Kayyım el Cevziyye (ö.751/1350), bazı sûrelerin faziletine dair rivayetler sahîh olmakla birlikte Sa'lebî ve Zemahşerî'nin tefsirlerinde naklettikleri rivayetlerin, zenadıka tarafından vaz'edildiğini bildirmiştir. İbn Kayyım'in, hakkında sahîh rivayetin olduğunu belirttiği sûre ve ayetler ise şunlardır: Fâtiha, Zehraveyn (Bakara ve Âl-i İmrân), Âyetü'l-Kürsî, Bakara suresinin son iki ayeti, "Bakara sûresinin okunduğu eve şeytan yaklaşamaz" hadisi, " Kim Kehf sûresinin evvelinden on ayeti okursa deccalın fitnesinden korunmuş olur" hadisi, İhlâs sûresi ve Muavvizeteyn. İbn Kayyim'a göre Zilzâl, Kâfirûn ve Mülk suresi ile ilgili rivayetler, sıhhat açısından daha aşağı mertebededirler. İbn Kayyim, bunların dışında "Kim falan sureyi okursa ona şu kadar sevap verilir," şeklindeki rivayetlerin Hz. Peygamber adına uydurulmuş rivayetler olduğunu, uyduranların bir kısmının bu fiilerini ikrar ettiklerini, vaz' sebebi

---

[1360] Saffet Sancaklı, **Sûrelerin Fazileti İle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği**, Diyanet İlmi Dergi, cilt, 38, sayı, 3, Ankara 2002, s. 157.

[1361] Abdullah b. Fevzân, **el- Ehâdîsu'l-Vâride Fî Kırâeti Sûreti'l-Kehf Yevme'l-Cumua**, Daru İbni'l-Cevzî, s. 10; Ayrıca bkz. Abdullah Aydemir, **Tefsirde İsrâiliyyât**, DİB yay., Ankara 1979, s. 320.

[1362] İbn Teymiyye, **Minhâcu's-Sunne**, VII/434-435.

olarak da Hz. Peygamber aleyhine değil; lehine hadis uydurduklarını belirtmişlerdir.[1363]

Zerkeşî de (ö.794/1391) aynı şekilde, Vâhidî ve Sa'lebî'nin tefsirlerine birçok uydurma hadis aldıklarını belirttikten sonra Zemahşerî'nin, onlardan sonra gelen biri olarak bu hadisleri tefsirine almış olmasının daha büyük bir hata olduğunu bildirmiştir.[1364]

Konu ile ilgili görüş belirtenlerden biri olan Leknevî de (ö.1304/1886) Sa'lebî'nin sûrelerin başında zikrettiği rivayetlerin mevzu olduğunu, Vâhidî'nin aynı şekilde sûrelerin faziletine dair birçok zayıf hadisi naklettiğini belirttikten sonra, Beğavî'nin hadis ilmine vakıf olmasından dolayı Sa'lebî ve Vâhidî'nin düştüğü hataya düşmediğini belirtmiştir.[1365]Abdulfettah Ebû Ğudde ise Sa'lebî ve Vahidî'nin sûrelerin evvelinde, Zemahşerî'nin, sûrelerin sonunda her bir sûrenin faziletini konu alan rivayetlerin, hadis ehlinin ittifakıyla mevzû olduğunu söylemiştir.[1366]

Hemen hemen her müfessir, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin işaret ettiği sûreler üzerinde durmuş ve yorumunu rivayetin temasına uygun zikretmiştir. Bu nedenle biz, mevzû rivayetleri tefsirlerine alan müfessirlere geçmeden önce, bazı müfessirlerin fazileti hakkında hadis vârid olan sûreler ile ilgili açıklamalarına yer vermekte fayda görüyoruz.

Taberî (ö.310/922), Fâtiha sûresinin tefsirini yaptıktan sonra fazileti ile ilgili bazı rivayetlere yer vermiş, bu rivayetlerde "Namazı kulum ile kendi aramda taksim ettim..." şeklinde başlayan bir kaç rivayeti zikretmiş, bu hadisler ile ilgili bir yorumda, bulunmamıştır. O, Âyetü'l-Kürsî ve İhlâs sûresinin tefsirini yaptığı yerlerde de bunların fazileti ile ilgili rivayetlere yer vermemiştir.[1367]

[1363]İbn Kayyım el-Cevziyye, **el-Menâru'l-Munîf**, s. 107.
[1364] Zerkeşî, **el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'an**, I/432.
[1365] Muhammed Abdulhayy el-Leknevî, **el-Ecvibetu'l-Fâdila**, thk. Abdulfettah Ebû Ğüdde, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrût 2005, s. 101-102.
[1366] Muhammed Abdulhayy el-Leknevî (Muhakkik notu), a.g.e., s. 102-103.
[1367] Taberî, a.g.e., I/201; XV/446-448.

Erken dönem müfessirlerden olan Taberî'nin, Fâtiha, Âyetü'l-Kürsî ve İhlâs sûresi ile ilgili rivayetlere yer vermemiş olması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Taberî'de genel bir eğilim olarak kendini gösteren Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine yer vermeme, yaşadığı dönem itibarı ile bu rivayetlerin henüz yaygınlık kazanmamış olması veya uydurulan rivayetlerle karışma ihtimaline binaen ihtiyati bir tavır olarak karşılanabilir. Sebeb ne olursa olsun, hicri üçüncü asırda Kur'an tasavvurunun sonraki dönemlere nazaran daha sade ve vurguların Kur'an'ın bütününe yönelik olduğunu belirtebiliriz. Aynı çizgi, tarihsel süreç içerisinde kendini koruyamamış ve neredeyse her asırda bazı rivayetler eklenerek ilk dönemlerdeki Kur'an tasavvurunun sadeliği, olumsuz manada bir değişime maruz kalmıştır.

Fâtiha sûresinin faziletini konu edinen rivayetleri sûrenin başında ve sonunda ele alan Fahrettin er-Razî de (ö 606/1209) Fâtiha'nin isimlerinden birinin ummu'l-kitab olduğunu ve Mekke'de nâzil olduğunu belirttikten sonra bu sûre ile ilgili olarak şöyle demektedir: "Kur'an'ın bütününün amacı şu dört konuyu takviye etmek içindir. 1- İlahiyyat, 2- Meâd, 3- Nübüvvet, 4- Kaza ve kaderin isbatı. الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ ilahiyyata, مَالِكِ يَوْمِ الدِّينِ meâda, إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ kaza ve kadere, اهْدِنَا الصِّرَاطَ الْمُسْتَقِيمَ den sûrenin sonuna kadar da nübüvvete delalet etmektedir.[1368]

Razî, Fâtiha sûresi'nin fazileti ile ilgili, isnadı vermeksizin ve incelemeye muhtaç bazı rivayetlere de yer vermiştir. Bu rivayetlerden iki tanesi şöyledir[1369]:

1- Ebû Said el-Hûdrî, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Fâtiha sûresi zehire karşı şifadır."

2- Huzeyfe b. el-Yemân, Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah bir kavme kesin olarak azaba hükmettiğinde, o kavmin çocuklarından biri Fâtiha sûresini okursa, Allah bu çocuğun sesini işitir ve o kavimden kırk yıllığına azabı kaldırır."

[1368] Fahruddin er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr**, Daru'l-Fikr, Lübnan 1981, I/179.
[1369] er-Razî, a.g.e., I/184.

Râzî, Âyetü'l-Kürsî'nin faziletine dair zayıf veya mevzu olduğunu düşündüğümüz ve isnadı verilmeden merfû' olarak zikredilen birçok rivayet nakletmiştir. Bu rivayetlerden iki tanesi şöyledir[1370]:

1- Hz. Peygamber'den şöyle rivayet edilmiştir: "Âyetü'l-Kürsî, hangi evde okunursa, mutlaka şeytan o evden otuz gün kaçar, kırk gece ne sihirbaz bir erkek, ne de sihirbaz bir kadın o eve giremez."

2- Hz. Ali, Hz. Peygamber'in minberdeyken şöyle dediğini nakletmektedir: "Kim Âyetü'l-Kürsî'yi yatağına girdiğinde okursa, Allah onu nefsinden, komşusundan, komşusunun komşusundan ve etrafındaki evlerden emin kılar."

Râzî, Allah'ın isim ve sıfatlarını konu edinen her kelamın değerli ve şerefli olduğunu belirttikten sonra, bu sözün Allah'ın kelamı olması durumunda ise, şeref ve celâlde en nihayet noktada olduğunu, Âyetü'l-Kürsî'nin de Allah'ın isim ve sıfatlarından bahsettiğinden üstün kılındığını belirtmiştir.[1371]

Râzî, İhlâs sûresini tefsir etmeden önce de, faziletine dair birçok rivayeti zikretmiştir. Bu rivayetlerde, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğu vurgusu ön plandadır. Râzî, burada meşhur hadis kitaplarında geçen hadislerin dışında, daha başka hadislere de yer vermiştir. Sıhhatinin incelemeye muhtaç olduğunu düşündüğümüz ve isnadı verilmeden Hz. Peygamber'e isnad edilen rivayetlerden iki tanesi şöyledir[1372]:

1- Ubey'den Hz. Peygamber'in şöyle dediği nakledilmiştir: "Kim İhlâs sûresini bir defa okursa Allah'a, meleklere, kitaplara ve peygamberlere iman edenlerin ecri kadar kendisine sevab verilir. Ayrıca yüz şehidin sevabı verilir."

2- Şöyle rivayet edilmiştir: "Cibrîl, Hz. Peygamber ile birlikteyken Ebû Zerr ile karşılaşırlar. Cibrîl, Ebû Zerr'i hemen tanır. Hz. Peygamber, Ebû Zerr'i nereden tanıdığını sorunca Cibrîl " O, bizim katımızda tanınmaktadır," şeklinde cevap verir.

[1370] er-Râzî, a.g.e., VII/2-5.
[1371] er-Râzî, a.g.e., VII/3.
[1372] er-Râzî, a.g.e., XXXII/174.

Hz. Peygamber, Ebû Zerr'in hangi amel ile bu mertebeyi elde ettiğini sorunca, Cibrîl ona şöyle demiştir "O, nefsini küçük görür ve sürekli İhlâs sûresini okur."

Hadisin söylendiği ortam ve şartların hadisin anlaşılmasında önemli derecede rol oynadığında şüphe yoktur. Bu nedenle bazı sûrelerle ilgili vârid olan rivayetlerin, söz konusu sûrelerin sebeb-i nüzûlu ile ilişkisi ehemmiyet arzetmektedir. Binaenaleyh özellikle fazileti hakkında rivayetlerin bulunduğu sûrelerin sebeb-i nüzûlünün bilinmesinde fayda vardır.

İhlâs sûresinin sebeb-i nüzûlu ile ilgili bilgilere de yer veren Râzî, bu sûrenin sebeb-i nuzülu ile ilgili üç görüşün olduğunu belirtmektedir: 1-Müşrikler, Amir et-Tufeyl'i Hz. Peygamber'e göndererek mabudunun cinsinin altından mı yoksa gümüşten mi olduğunu sormuşlar, bunun üzerine bu sûre nâzil olmuştur. 2- İbn Abbas'tan gelen rivayete göre, bu sûre Yahudilerin suali üzerine nâzil olmuştur. Yahudiler "Allah, mahlukatı yarattı, peki Allah'ı kim yarattı?" diye sormuşlar, bunun üzerine bu sûre nâzil olmuştur. 3- İbn Abbas'tan gelen başka bir rivayete göre bu sûre, Necran Hristiyanlarının suali üzerine nâzil olmuştur. Necran Hristiyanları, Hz. Peygamber'e gelerek Rabbinin yakuttan mı yoksa altın ve gümüşten mi olduğunu sormuşlar, bunun üzerine sûre nâzil olmuştur.[1373] Râzî sûrenin vahdaniyet ve ehadiyet üzerinde teessüs ettiğini ifade etmekle birlikte, bu sûrenin Kur'an'ın üçte birine denk olması ile ilgili herhangi bir şeyden bahsetmemektedir.[1374]

Kurtubî (ö.671/1272), tefsirinin başında Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bazı rivayetleri nakletmiştir. Kurtûbî, bir yöntem olarak sûrenin faziletine dair bir hadis varsa önce bu hadisleri zikretmiş, sonra ilgili sûrenin tefsirine geçmiştir.[1375] Nitekim bu usulle, Fâtiha sûresinin başında sûrenin faziletini anlatan ve Kur'andaki sûrelerin en büyüğü olduğunu belirten rivayetleri aktardıktan sonra, sûrenin tefsirine başlamıştır.[1376]

[1373] er-Râzî, a.g.e., XXXII/175.
[1374] er-Râzî, a.g.e., XXXII/175.
[1375] Kurtûbî, **el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an** (tahkikte), I/10.
[1376] Kurtubî, a.g.e., I/167-168.

Kurtubî, bazı alimlere göre sûre ve ayetler arasında bir tefâdülün olamayacağını, kimilerininin de hadislerde bazı kelimelerin kullanılmış olmasından (a'zamu suretin, sülüsül Kur'an) hareketle, tefadülü kabul ettiklerini belirtmiştir. Fâtiha sûresinin en büyük sûre olmasını, Kur'an'ın bir kısmının diğer kısmından üstün olma manasında olmayıp içerdiği konular ve sevab bakımından olduğunu belirten Kurtubî, bazı selefleri gibi Bakara sûresi 163. ayeti, Âyetü'l-Kürsî, Haşr sûresinin son ayetleri ve İhlâs sûresinde, vahdaniyyet ve Allah'ın sıfatlarına yapılan vurgunun, Leheb sûresinde bulunmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla Kurtûbi'ye göre tefâdül, sûrelerin içerdiği manalardan kaynaklanmakta, Allah'ın sıfatları arasında veya sıfatın kendi içerisinde bir üstünlük anlamına gelmemektedir. Bu nedenle, Fâtiha sûresinin içerdiği mana bakımından diğer sûrelerle mukayese edilemeyeceğini ve İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olmasını Kur'an'ın ana konuları çerçevesinde ele alan Kurtubî, Kur'an'ın ele aldığı konuların temelde üç tane olduğunu, bunların da tevhîd, ahkam ve öğüt (va'z) olduğunu belirtmektedir. Âyetü'l-Kürsî'nin Kur'an ayetlerinin seyyidi olmasını ise, bu ayetin tamamının tevhîdden bahsetmesine bağlamaktadır.[1377]

Muasır müfessirlerden Seyyid Kutub (ö.1966), İhlâs sûresini tefsir ederken sûrenin başına, Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu bildiren bir rivayeti almış, fakat üçte birine denk olma kısmına bir açıklık getirmemiş ve şöyle demekle yetinmiştir: "Bu küçük sûre, sahîh rivayetlerde geçtiği gibi Kur'an'ın üçte birine denktir."[1378]

Buraya kadar bazı sûre ve ayetlerle ile ilgili rivayetlerin tefsirlerde nasıl ele alınıp yorumlandığını incelemeye çalıştık. Adı geçen müfessirler, sahîh olan Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini kitaplarına almakla beraber, zayıf veya mevzu hadislere de yer vermişlerdir. Buradan hareketle müfessirlerin büyük bir kısmının, rivayetleri hadis metodolojisi kriterlerine riayet etmeden ele aldıklarını ifade edebiliriz. Bu durum, Kur'an algısının oluşumunda ciddi bir etkide bulunmuştur. Bu etki, bir taraftan sûre ve ayetlerle ilgili rivayetlerin tedavüle sokulmasında, diğer taraftan ise bu rivayetler temelinde gelişen bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık etmiştir. Bu

---

[1377] Kurtubî, a.g.e., I/168-172.
[1378] Seyyit Kutub, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, Daru'ş-Şurûk, Kahire VI/4002.

tasavvurun temel karakteri, Kur'an'ı anlama ve kendini bu ilahi mesaja muhatap kılma çizgisinden uzaktır.

Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bazı rivayetlerin müfessirler tarafından nasıl ele alındığını ortaya koyduktan sonra, mevzu olduğu tespit edilen ve her bir sûre ile ilgili bir fazilet yakıştırılan bazı tefsirler üzerinde durmaya çalışacağız. Tefsirlerde mevzu olan rivayetlerin nasıl sûrelerin önüne veya arkasına iliştirildiğini ifade etmeden önce bu rivayetlerin kimlerden ve hangi amaçla sadır olduğunu belirtmekte fayda görüyoruz.

İbnu's-Salah (ö.643/1245), Ebû İsme Nûh b. Ebî Meryem'den nakledilen ve her bir sûrenin birer birer faziletini anlatan uzun rivayetin mevzû' olduğunu ve rivayeti nakleden Ebû İsme'nin kendisinin de bunu itiraf ettiğini belirtmiştir. Aynı şekilde Ubey b. Ka'b'a dayandırılarak Kur'an'ın fazileti ile ilgili nakledilen uzun rivayetin de yine "Kur'an'a teşvik" amacı ile vaz'edildiğini ifade etmiştir.[1379]

İbnu's-Salah'ın *Mukaddime*'sini şerh eden el-Irakî (ö.806/1403), Ubey b. Ka'b'tan nakledildiği iddia edilen rivayet ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "İbnu's-Salah'ın da işaret ettiği ve Ubey b. Ka'b'a isnad edilen bu rivayetin Muemmel b. İsmail tarafından mevzu olduğu ortaya konulmuştur. Muemmel şöyle demiştir: "Bu hadisi bana bir şeyh aktardı. Şeyhe bu hadisi kimden aldın?" dedim, "Şu anda hayatta olan birisinden," cevabını verdi. Bu şeyhi buldum ve "Bu hadisi kimden naklettin?" diye sordum, "Vâsit şehrinde şu anda hayatta olan bir şeyhten aldım," dedi. Bu şeyhin yanına gittim, o da Basra'da bir şeyhten aldığını söyledi. Basra'daki şeyhin yanına gittim o, Abâdân'da bir şeyhten aldığını söyledi. Abâdân'daki bu şeyhin yanına gittim. Bu şeyh elimden tutarak başlarında bir şeyhin bulunduğu tasavvuf ile ilgilenen bir topluluğun yanına götürdü ve "İşte bu şeyh bana aktardı," dedi. Ona "Ey şeyh, bu hadisi kimden aldın," diye sordum, "Hiç kimseden almadım. Fakat biz,

[1379] İbn Salah, **Ulûmu'l- Hadîs (Mukaddimetu İbn Salah)**, s. 111; Zerkeşî, a.g.e., I/432.

insanların Kur'an'dan uzaklaştıklarını görünce, bu insanları tekrar Kur'an'a yöneltmek için bu hadisi uydurduk," dedi.[1380]

Görüldüğü gibi hadisi uyduran kişi, bir tarîkat şeyhi ve niyeti de insanları Kur'an'a teşvik etmektir. Uydurma hadisi ortaya çıkarmak için diyar diyar dolaşan Muemmel'in bu seyahati, mevzu olan bu rivayetin kısa sürede ne kadar hızlı ve farklı coğrafyalara yayıldığını ortaya koyması açısından önemlidir. Bu uydurma hadisi, Sa'lebî, Vâhidî ve Zemahşerî tefsirlerine almışlardır.

İbnu'l-Cevzî (ö.597/1200), İbnu'l-Mübarek'ten (ö.181/797) naklen Ubey b. Ka'b'a nisbet edilen "Kim falan sûreyi okursa ona şöyle şöyle şeyler verilir," manasında nakledilen rivayetlerin, *zenadika tarafından vazedildiğini* bildirmektedir.[1381] Suyûtî, "Fedâilu'l-Kur'an" başlığı altında bu rivayetin iki farklı tarîkine yer vermiş, bu haberlerin bâtıl olduğunu fakat kim tarafından vaz'edildiğinin tam olarak bilinemediğini vurgulamıştır.[1382]Bu rivayet ile ilgili görüş beyan edenlerden biri de mevzu hadisleri derleyen eş-Şevkânî'dir (ö.1250/1834). Şevkânî, "Kim Fâtiha sûresini okursa ona şu kadar ecr verilir," şeklinde başlayıp her bir sûrenin fazileti ile ilgili zikredilen rivayetin uydurma olduğunu belirtmiş ve şöyle devam etmiştir: "el-Ukaylî, Ubey b. Ka'b'tan bu rivayeti merfû' olarak nakletmiştir. Bu isnaddaki râvîlerden Buzeyğ tamamen mecruh bir râvîdir. Rivayetin bir diğer tarîki de İbn Ebî Davud tarafından nakledilmiştir. Söz konusu isnadın râvîlerinden Mahled b. Abdilvahhab, hadis ilmi ve rivayetine ehliyeti olmayan biridir. el-Halîlî'nin, *el-İrşâd* isimli eserinde İbn Abbas'a dayandırarak merfû' olarak naklettiği bir başka rivayet vardır ki, bunun isnadındaki râvîlerden biri hadisi vazettiğini kendisi de ikrar etmiştir. Allah bu yalancıları kahretsin. Sa'lebî, Vahidî ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler özellikle Ubey b. Ka'b'ın rivayetini tefsirlerine almakla

---

[1380] Abdurrahim b. el-Huseyn el-Irâkî, **et-Takyîd ve'l-Îdâh**, Müessestu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 2012, s. 130; Ebu'l-Ferec İbnu'l-Cevzî, **el-Mevdûât**, I/175.
[1381] İbnu'l-Cevzî, a.g.e., I/174.
[1382] Suyûtî, **el-Leâliu'l-Masnûa,** thk Muhammed Abdulmünim, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007, I/207

aldanmışlardır. Ama onlar bu konuda suçlu değildirler, çünkü hadis ilmine vukûfiyetleri yoktur."[1383]

Bazı tefsirlerde var olan uydurma hadislerin kaynağı ile ilgili bu malumattan sonra söz konusu rivayetlere yer veren tefsirlere geçebiliriz. Kronolojik sıraya göre ele alacağımız tefsirlerden ilki Sâ'lebî'nin tefsiri olacaktır.

Sa'lebî (ö.427/1035), bazı insanların hadislerde isnadı ve zayıf-sahîh ayrımını önemsemediklerini belirttikten sonra, isnadın dinin bir rüknü olduğunu ve isnadın olmaması durumunda, herkesin istediği gibi hadisleri nakledeceğini belirtmiştir.[1384] Tamamıyla katıldığımız Sa'lebî'nin bu ifadesi, hadis usûlu açısından da temel bir kriterdir. Fakat Sa'lebî, özellikle altını çizdiği bu temel kritere evvela kendisi riayet etmemiştir. Oysaki beklenen Sa'lebî'nin hadis usûlunun önemli konularından olan bu isnad olgusuna karşı, daha hassas davranması ve tefsirini buna göre oluşturmasıydı. Tefsirinde Kur'an'ın faziletleri üzerinde özellikle durduğunu belirten Sa'lebî,[1385] her bir sûrenin fazileti ile ilgili bir rivayeti, o sûrenin başında, bazen de sonunda zikretmiştir.[1386] Her bir sûrede zikredilen bu mevzu rivayetin bütün parçaları " من قرأ " şeklinde başlamaktadır.

Sa'lebî, sûrelerin fazileti ile ilgili olarak sadece rivayetlere değil, zaman zaman bazı alimlerin sûrenin faziletine dair söylediklerine de yer vermiştir. Mesela Bakara sûresinin sonunda, Vehb b. Munebbih'in şöyle dediğini nakletmektedir: "Kim Cuma gecesi, Bakara ve Al-i İmrân sûrelerini okursa bu sûreler yedi kat yer ile arş arası kadar kendisine nûr olur."[1387]

Naklettiği rivayetlerin bazılarını isnad vermeden aktaran Sa'lebî, Ubey b. Ka'b'tan hemen her sûrenin faziletine dair uydurma olduğu sabit olan birçok rivayeti nakletmiştir. Bu uydurma rivayetten iki örnek şöyledir: Âl-i İmrân sûresi ile ilgili olarak Zirr b. Hubeyş'in Ubey b. Ka'b'tan naklettiğine göre Hz. Peygamber şöyle

[1383]Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, **el-Fevâidu'l-Mecmûa Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009, s. 296.
[1384] Muahmmed b. İbrahim es-Sa'lebî, **el-Keşf ve'l-Beyân**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 2002, I/74.
[1385] Sa'lebî, a.g.e., I/75.
[1386] Sa'lebî, a.g.e., I/133.
[1387] Sa'lebî, a.g.e., II/310.

buyurmuştur: "Kim Âl-i İmrân sûresini okursa, her bir ayetine karşılık olarak Cehennem köprüsünden geçerken kendisine emân verilir."[1388] Ebû Abdillah eş-Şâmî ise şöyle demiştir: "Kim Bakara ve Âl-i İmrân sûrelerini Cuma gecesi okursa, Allah kıyamet gününde sırat köprüsünden geçmek için kendisine kanatlar verir o da bu kanatlar ile uçar."[1389]

Sa'lebî'nin tefsirinde yer aldığına göre Ubey b. Ka'b'dan her nasılsa bu rivayeti alan farklı kişiler olmuştur. Yukarıda kendisinden hadisi aktaran kişi olarak Zirr b. Hubeyş geçmişti. Nisa ve Mâide sûresinin fazileti ile ilgili nakledilen bu uydurma rivayette hadisi aktaran Ebû Umame olmuş, bir diğer rivayette İbn Abbas,[1390] bir başka rivayette de Huneys[1391] olmuştur. Mesela, Ebû Umame, Ubey b. Ka'b'tan, Hz. Peygamberin şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Kim Mâide sûresini okursa, kendisine dünyada nefes alan her bir Yahudi ve Hristiyana karşılık on hasene yazılır ve on günahı da silinir"[1392] Yine Ebû Umame, Ubey b. Ka'b'tan Hz. Peygamber'in şöyle dediğini nakletmiştir: "Kim A'raf sûresini okursa, Allah onunla iblis arasına bir sütre koyar ve kıyamette Adem'i ona şefaatçi yapar"[1393]

Sa'lebî'nin, Ubey b. Ka'b'ın dışında rivayeti isnad ettiği bazı kimseler de bulunmaktadır. Mesela Ziyad'ın Hz. Peygamber'den şunu naklettiğini bildirmiştir: "Cennet ehli, sadece Tâhâ ve Yâsîn sûrelerini okur."[1394]

Biz, Sa'lebî'nin tefsirinden gelişi güzel dört sûrenin faziletine dair dört rivayet seçtik. Bu sûreler, Ra'd, Ankebût, Ahkaf ve Tûr sûreleridir. Bu sûreler ile ilgili rivayetleri, Vâhidî, Zemahşerî ve Beydâvî'nin tefsirlerinde de araştırdığımızda aynısının söz konusu tefsirlerde de olduğunu müşahede ettik. Sa'lebî'nin, söz konusu sûrelerin faziletine dair Ubey b. Ka'b'a nisbet ederek aktardığı bazı rivayetler şöyledir:

[1388] Sa'lebî, a.g.e., III/5.
[1389] Sa'lebî, a.g.e., III/5.
[1390] Sa'lebî, a.g.e., IV/131.
[1391] Sa'lebî, a.g.e., IX/109.
[1392] Sa'lebî, a.g.e., IV/5.
[1393] Sa'lebî, a.g.e., IV/214.
[1394] Sa'lebî, a.g.e., VI/235; VIII/175.

1- "Kim Ra'd sûresini okursa, geçmiş ve kıyamete kadar gelecek olan bulutlar adedince kendisine on sevap yazılır..."[1395]

2- "Kim Ankebût sûresini okursa, kendisine mü'min ve münafıklar kadar sevap verilir."[1396]

3- "Kim Ahkaf sûresini okursa, dünyadaki karıncaların sayısı adedince kendisine on hasene yazılır."[1397]

4- "Kim Tûr sûresini okursa, azaptan emin olmak ve cennete girmek ,onun Allah üzerindeki hakkıdır."[1398]

Rivayetlerin uydurma olduğunu hadis metodolojisinin isnad ölçülerine ihtiyaç duymaksızın görebilmek de mümkündür. Hz. Peygamber'in belîğ ve fasîh konuştuğunu, bu nedenle cevamiu'l-kelim olduğunu dikkate aldığımızda, bu kadar uzun bir hadisi îrad etmiş olması ve sahabînin de her bir sûre ile ilgili fazileti karıştırmadan aktarmış olması, imkân sınırlarını zorlamak anlamına gelecektir. Rivayetin tam olarak ne zaman tedâvüle sokulduğunu tesbit etmek zor görünse de, isnad edilen sahabînin özenle seçilmiş olduğunu söyleyebiliriz. Zira rivayetin kendisine isnad edildiği râvî olan Ubey b. Ka'b, hem Kur'an-ı Kerim konusunda uzman, hem de Hz. Peygamber döneminde Kur'an'ın bütününü ezberleyen nadir olan sahabîlerden biridir. Bu nedenle, rivayetin Ubey b. Ka'b tarafından aktarılması, uyduranların bu hususu gözarde etmediğinin göstergesidir.

Bu uydurma haberlerin, hadis usûlu açısından hiç bir kıymeti bulunmamakla beraber, on ciltlik bir tefsiri yazan müfessirin, bu rivayetleri tefsirine almış olması, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine hangi perspektiften baktığını ortaya koymaktadır. Müfessirin her bir sûre ile ilgili bir rivayeti aktarmış olması, hadis ilmine ve yukarıda

---

[1395] Sa'lebî, a.g.e., V/267; krş. bkz. Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf An Hakaiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekavil**, thk. Adil Ahmed ve Ali Muhammed, Mektebetu'l-Abîkân, Riyad 1998, III/359; Zeynuddin Abdurraûf el-Munavî**, el-Fethu's-Semâvî BiTahrîci Ehâdîsi Tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî**, thk. Ahmed Mucteba b. Nezîr, Daru'l-Asime, Riyad 1409, s. 51 (muhakkikin mukaddimesi).

[1396] Sa'lebî, a.g.e., VII/269; krş. bkz. Zemahşerî, a.g.e., IV/562; Beydavî, a.g.e., II/214.

[1397] Sa'lebî, a.g.e., IX/5; krş. bkz. Zemahşerî, a.g.e., IV/513; Beydavî, a.g.e., II/399.

[1398] Sa'lebî, a.g.e., IX/123; krş. bkz. Zemahşerî, a.g.e., V/632; Beydavî, a.g.e., II/437.

kendisinin bahsettiği isnad bilgisine yeteri kadar vâkıf olmadığının da bir kanıtıdır. Sa'lebî'nin Fedâilu'l-Kuran kavramından çıkardığı mana, bu sûrelerin sevab eksenli okunmasına yöneliktir. Bu nedenle "Kim falan sûreyi okursa.." şeklinde başlayan rivayetleri sıkça zikretmektedir. Bir genelleme yapmak mümkün değilse de, bir varsayım olarak müfessirin bu rivayetleri eserine alması, dönemin Kur'an anlayışının çerçevesine yönelik bazı saptamalar yapma imkânını da bize sunmaktadır. Rivayetlerin sahîh hatta zayıf olarak kabul edilen hadis musannefatında bulunmaması, Sa'lebî'nin yaşadığı dönemde, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili birçok rivayetin tedâvülde olduğunu ve hiç kimsenin duymadığı, bilmediği nevzuhur rivayetler olmadığını ortaya koymaktadır. Dolayısıyla sevap ve menfaat eksenli bu Kur'an anlayışının, kronolojik olarak farklı dönemlerde izdüşümlerinin olabileceğini, bu anlayışın toplumun belli kesimlerinde, özellikle de halk tabakasında teveccüh görebileceğini ve Sa'lebînin bu tefsirinin de kimileri için referans gösterilen metinsel bir delil olarak algılanabileceğini kestirmek zor değildir.

Vahidî (ö.468/1075) de şeyhi Sa'lebî kadar olmasa da, tefsirinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili pek çok zayıf ve uydurma hadise yer vermiştir. Muhtemelen bu sebeple o, hadis ilminde yetersiz olmakla eleştirilmiştir.[1399]

Sa'lebî ve Vahidî'de geçen uydurma rivayeti, *el-Mevdûât* isimli eserine alan ve isnaddaki râvîlerinin hadis aktarmaya ehil olmadığını belirten İbnu'l-Cevzî, hiç bir şüpheye yer olmaksızın bu haberin masnu' ve mevzu olduğunu belirtmiş ve rivayeti tefsirlerine alan Sa'lebî ve Vahidî ile ilgili olarak şunları söylemiştir: "Sa'lebî bu uzun rivayeti bölerek her bir sûrenin başına almıştır. Kendisinden sonra gelen Vahidî de farklı bir şey yapmamış onu takip etmiştir. Ben onların bunu yaptığına şaşmıyorum, çünkü her ikisi de hadis ehli değildirler. Bu hadisin bizatihi metni, mevzu olduğunun delilidir. Zira rivayetin dili, rekâket ve Hz. Peygamber'in uslûbuna yakışmayan bir

[1399] Ali b. Ahmed el-Vâhidî, **et-Tefsîru'l-Besît**, thk. Muhmmed b. Salih el-Fevzân, Silsiletu'r-Resâil el-Camiiyye, Riyad 1430, I/97.

tarz ile oluşturulmuştur."[1400] İbnu's-Salah da, müfessir Vâhidî'nin bu rivayetleri tefsirine almasının çok büyük bir hata olduğunu belirtmiştir.[1401]

İbn Teymiyye de söz konusu müfessirlerle alakalı olarak şunları aktarmıştır: "Sa'lebî ve Vahidî'nin bu rivayeti kitaplarına almaları, Ehl-i sünnet ve Şia'ya göre bunun sahîh olduğunu göstermez. Bu müfessirlerin adeti, başkalarının naklettiği rivayeti, kendilerinin de nakletmesi şeklindeydi. Çünkü onların yöntemi, rivayet olunanı nakletmekti."[1402] Kettânî de (ö.1927), Vahidî'nin şeyhi olan Sa'leb'i'nin yolunu takip ettiğini, her ikisinin de hadis ilminde kifâyetsiz olduklarını, - özellikle de Salebî'nin- mevzu hadisleri ve bâtıl hikâyeleri naklettiklerini belirtmiştir.[1403]

Hicri beşinci asırda ve Abbasiler döneminin son zamanlarında yaşayan bu müfessirlerin, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili mevzu rivayeti nakletmiş olmaları, dönemin Kur'an tasavvurunun hangi temelde geliştiğini göstermektedir. Bu dönem, Abbasilerin son zamanlarını yaşadığı, hilafetin otoritesinin sarsıldığı, Buveyhiler ve Ğazneliler gibi devletlerin ortaya çıktığı, rafizilik, batinilik ve bid'a ehli fırkaların revaçta olduğu bir döneme takabül etmektedir.[1404]Bu durum, Ehl-i sünnetin kurumsal kimliğini ve toplumsal otoritesini güçlendirmek üzere bu fırkalara cevap verme refleksini destekleyen bir husustur. Ehl-i sünneti bu fırkalara karşı koruma tavrının, dönemin ilmi atmosferini de etkilediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla mevzu olan bu rivayetlerin, halkın "bâtıl fırkalara yönelmemesi" ve "samimi" bir niyetle Kur'an'a karşı rağbeti arttırmak üzere kullanıldığını belirtebiliriz.

İnceleyeceğimiz müfessirlerden biri de Zemahşerî'dir. Zemahşerî (ö.538/1143), tefsirinde birçok haber zikretmiştir. İbn Hacer, *el-Kâfî eş-Şâfî Fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf* isimli eserinde Zemahşerî'nin tefsirine aldığı rivayetlerin büyük bir kısmını incelemiş ve bu hadislerin birçoğunun zayıf olduğunu, bazılarının

---

[1400] İbnu'l-Cevzî, **el-Mevdûât**, I/240-241.
[1401] İbn Salah, **Ulûmu'l- Hadîs (Mukaddimetu İbn Salah)**, s. 111; Zerkeşî, a.g.e., I/432.
[1402] İbn Teymiyye, **Minhacu's-Sunne**, VII/177.
[1403] el-Kettânî, **er-Risâletu'l-Mustatrafa**, s. 78-79.
[1404] Ali b. Ahmed el-Vâhidî, **et-Tefsîru'l-Besît**, thk. Muhmmed b. Salih el-Fevzân (Muhakkikin mukaddimesinde), I/129.

kaynağına ulaşamadığını belirtmiştir. Ubey b. Ka'b'tan rivayet edilen uzun haberin de mevzû olduğunu belirtmiştir.[1405]

Zemahşerî, tefsirinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili her sûrenin sonunda Ubey b. Ka'b'a isnad ederek ve من قرا سورة şeklinde başlayan birçok haber nakletmiştir. Bunların uydurma olduğunu daha önce ifade etmiştik. Sayabildiğimiz kadarı ile o, bu ifade ile başlayan 106 rivayet nakletmektedir. Zemahşerî, bu formdaki haberlerin bir kısmını İbn Abbas, Muaz b. Enes ve İbn Mesud'a isnad ederek birçok nakilde de bulunmuştur. Ubey b. Kab'a nisbet edilen rivayetleri, yukarıda zikrettiğimiz sûreler çerçevesinde incelediğimizde, bu rivayetlerin aynı metinle Zemahşerî'de de geçtiği görülmektedir. Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili naklettiği hadislerin çoğunluğunu isnadsız veren Zemahşerî, rivayetleri, عن رسول الله şeklinde zikretmekte, dolayısıyla merfû' rivayet formunda aktarmaktadır.

İnceleyeceğimiz son müfessir, Beydâvî'dir (ö.685/1286). el-Munâvî (ö.1031/1621), Beydavî'nin tefsirinde yer alan rivayetleri tahric eden bir eser yazmış, bu eserinde, Beydâvî tefsirinin, büyük ölçüde Zemahşerî tefsirinin muhtasar hali olduğunu, bu nedenle Zemahşerî'nin sûrelerin fazileti ile ilgili aldığı rivayetlerin aynısının Beydavî'nin tefsirinde yer aldığını belirtmiştir.[1406] Beydavî'nin tefsirinde sahîh, zayıf ve mevzu rivayetlerin bulunduğunu belirten el-Munavî, Ubey b. Kab'tan gelen teker teker sûrelerin faziletini konu alan meşhur rivayetin mevzu olduğunu da eklemiştir. Müfessirlerin genel olarak adetlerinin, sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetleri, ilgili sûreyi ezberlemek üzere başında zikrettiklerini belirten el-Munavî, Zemahşerî ve Beydavî'nin ise bu rivayetleri, sûrelerin sonuna aldıklarını, bunun sebebinin ise, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin sıfat, sûrelerin ise mevsuf olduğunu; sıfatın da mevsuftan sonra gelmesinin uygun olacağını belirtmiştir.[1407]

[1405] İbn Hacer, **el-Kâfî eş-Şâfî Fî Tahrîci Ehâdîsi'l-Keşşâf**, tsz., s. 190 (İbn Hacer bu eserinde Zeylaî'nin eserini özetlediğini ifade etmiş, bu eserde bazı eksikliklerin olduğunu ve özellikle de mevkûf haberlerin kaynağını araştırmak istediğini bildirmiştir. Bkz. s. 2).

[1406] Zeynuddin Abdurraûf el-Munavî, **el-Fethu's-Semâvî BiTahrîci Ehâdîsi Tefsîri'l-Kâdî el-Beydâvî**, thk. Ahmed Mucteba b. Nezîr, Daru'l-Asime, Riyad 1409, s. 51 (muhakkikin mukaddimesi).

[1407] el-Munavî, a.g.e., s. 121.

Tefsirlerdeki Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin kısaca belirttikten sonra şunları söyleyebiliriz. Ulûmu'l-Kur'an müelliflerinde, sûrelerin fazileti konusunda farklı görüşler ileri sürülmekle birlikte, daha çok sevap konusu üzerinde durulduğu görülmektedir. Özellikle Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili mevzu rivayetlerden kaçınan bazı müfessirlerde ise, durum değişmekte ve onlar bu rivayetleri daha çok Kur'an'ın ana konuları çerçevesinde değerlendirmektedirler. Bir başka ifade ile bu müfessirler, hakkında hadis vârid olan sûre ve ayetlerin faziletini, bu sûre ve ayetlerin muhtevalarına bağlamışlardır.

Saffet Sancaklı söz konusu tefsirler üzerine yaptığı araştırmada şunları ifade etmektedir: "İslam inancına ters, pek çok gerçek dışı rivayet, haber ve yorumların, Kur'an tefsirlerine kasıtlı veya kasıtsız olarak girdiği müşahede edilmektedir. Gerçek dışı rivayet ve haberlerle Kur'an izah edilmeye çalışılınca, bununla doğru orantılı olarak dinin yanlış ve çarpık anlaşılması gündeme gelmektedir. Dolayısıyla gerçek din ve hayali din olmak üzere iki farklı din anlayışı gündeme gelmektedir. Bu durumda zihinlerde gerçek din ile hayali din çatışması yaşanmakta ve bunun neticesinde insanlarda şüphe ve tereddütler meydana gelmektedir. Mevzu rivayetler ise, gerçek dine ulaşmada ciddi manada bir engel teşkil etmektedir. Dinin saf ve berrak hale gelmesi, gerçek dışı rivayet ve haberlerin ayıklanması ve -nasların arka planları da düşünülerek- doğru yorumların yapılmasıyla mümkündür."[1408]

Tefsirlerde geçen Fedâilu'l-Kur'an hakkındaki rivayetler, Kur'an'ın bu konudaki ayetleri ile birlikte değerlendirildiğinde daha sağlıklı bir sonuca varılacaktır. Kur'an, herhangi bir sûrenin fazla okunması veya faziletine dair bir bilgiyi sarihan vermemektedir. Bu durumda Kur'an, kendisini bir bütün olarak sunmakta ve sürekli "Kitab"a göndermelerde bulunmaktadır. Sürekli kendisinin okunmasını istemekte, ama nereyi, ne kadar ve ne zaman okunacağı ile ilgili bilgilere yer vermemektedir. Kur'an'ın birçok ayetinde vurgulanan husus, okunan ayetler üzerinde düşünülmesi, okuyanın bu ayetler ışığında bir değişim ve dönüşüme tabi tutulmasıdır. Öyleyse bir sûrenin belli bir sayı ile okunduğunda, okuyana verilecek mükâfat vb. hususlar, Kur'an'ın iç bütünlüğü ile birlikte düşünüldüğünde

[1408] Saffet Sancaklı, a.g.m., s. 147, 168.

söz konusu rivayetler ile Kur'an metni arasında bir uyumdan bahsetmek zor görünmektedir.

Öncelikle belirtmeliyiz ki, bazı müfessirlerin zayıf hadisleri; bazılarının da zayıf ve mevzu hadisleri eserlerine almış olmaları, rivayetlerin ilmi bir incelemeye tabi tutulmadan, olduğu gibi nakledilmiş olması sebebiyledir. Söz konusu tefsirleri okuyan kimselerde ise, zayıf ve mevzu hadislerin oluşturduğu bir Kur'an tasavvurunun olmaması mümkün değildir. Yaklaşık olarak bin yıldır okunan bu tefsirlerin, okuyanlarda yanlış bir Kur'an tasavvuruna az veya çok kaynaklık etmediğini kimse iddia edemez. Kimi alimlerin bu durumu, onların tefsir ehli olmalarına, dolayısıyla onlardan bir hadisçi gibi davranmalarının beklenmemesi gerektiğine bağlamış olmaları bizce yeterli bir argüman değildir.

Terğîb için uydurulan haberlerin çoğu namaz ve oruç hakkında olmakla beraber, bunlar dışında kalan diğer ibadet nevilerini de şumûlu içine alan uydurmacılık hareketinde, Fedâilu'l-Kur'an'a ayrı bir ehemmiyet verildiği aşikardır. Kur'an-ı Kerim'in bazı sûreleri hakkında vârid olan hadislerle iktifa edemeyenler mevcut olmalı ki, bunlar her sûre hakkında ayrı ayrı hadis uydurmaya kalkışmışlardır.[1409] Bu rivayetlerde aktarılan anlayış, az bir amelle çok sevap elde etme anlayışıdır. Hayri Kırbaşoğlu'nun verdiği şu bilgiler konuyu açıklar mahiyettedir: "Özellikle uydurma rivayetlerde yapılan küçük ve basit bir salih amele karşılık, ölçüsüz dünyevî-uhrevî vaatlerde bulunulduğu sıkça görülen bir durumdur. Fedâilu'l-Kur'an hakkında vaz'edilen bu gibi ölçüsüzlük ve aşırılıklar içeren hadislerin, Hz. Peygamber'in bu konudaki genel tavrı, Kur'an'ın konu ile ilgili ayetlerdeki makul ölçüler dikkate alınarak Hz. Peygamber'e aidiyeti, konu üzerinde çalışan hadisçilerce kuşkuyla karşılanmış ve bunların uydurulmuş olma ihtimali tercih edilmiştir. Bu rivayetlerin vadettiği dünyevî ve uhrevî şeyler doğru kabul edildiğinde, bir sûre ve ayeti okumak suretiyle Allah yolunda mallarını ve canlarını feda eden ve İslam uğrunda büyük sıkıntılara göğüs gerenleri bile geride bırakmak hiç de zor olmayacaktır. Hiç kuşkusuz din, ne bu gibi çıkar hesapları için

[1409] Yaşar Kandemir, **Hadis Uydurma ve Sebepleri**, İfav yay., İstanbul 2009, s. 54.

gönderilmiştir, ne de Hz. Peygamber'in görevi, insanlara kısa yoldan köşeyi dönmenin yollarını göstermektir."[1410]

Özellikle mevzu rivayetleri kitaplarına aldıkları görülen, hicri beşinci-yedinci asırda yaşayan müfessirlerin sûrelerin fazileti ile ilgili olarak ortak bir yöntem takip ettikleri görülmektedir. Sa'lebî ile başlayıp Vahidî ile devam eden sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetler, Zemahşerî'de de form değişmeden aynıyla sürdürülmüştür. Bu durum, özellikle adı geçen müfessirlerin yaşadıkları hicri beşinci/altıncı asırda, Ubey b. Ka'b'a nisbet edilen bu rivayetin oldukça meşhur olduğunu ve bazı alimler nezdinde normal karşılandığını ortaya koymaktadır. Çünkü her müellif veya musannif tabii olarak yaşadığı asrın ilmi atmosfer ve muhitinden az veya çok etkilenecektir. Müfessirlerin tefsir kabiliyetleri ile ilgili bir yorumda bulunmak alanın mütehassısları tarafından değerlendirilecek bir husustur, ancak şu kadarını ifade edebiliriz ki, bir alimin özellikle bir alanda yoğunlaşması ve bu ilme vakıf olması, başka bir alanda da vukufiyetini netice vermez. Durum ne olursa olsun bu müfessirler, söz konusu rivayetleri tefsirlerine almışlar ve bu tefsirler, ilim ehli ve halk tarafından okunmuşlardır. Hadisler konusunda daha müteşeddid davranan Mu'tezile'ye mensup Zemahşerî'nin, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili mevzu rivayeti nakletmiş olmasını anlamak kolay görünmese de bir faraziye üzerinden bu durumun izah edilebileceği kanaatindeyiz. Daha önce ifade ettiğimiz gibi Zemahşerî, Mutezilî bir alimdir. Mu'tezile ise temel bir yaklaşım olarak halku'l-Kur'an'ı savunmaktadır. Sûreler arasında bir üstünlüğün bulunması, Mu'tezile'nin halku'l-Kur'an teorisini güçlendiren bir husustur. Zemahşerî'nin bu nedenle söz konusu rivayetleri kitabına aldığını ifade etmek mümkündür.

Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus ise, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin tefsirlerde ele alınmasının mushafın kudsiyet inşasına nasıl katkıda bulunduğudur. Kuran'a/mushafa aşırı kudsiyet atfedilmesi, paradoksal olarak bazı kimse ve kesimler nezdinde onun dokunulamaz bir kitap olduğunu, ancak belli kimselerin onu anlayabileceğini, kendilerine düşenin ise, sadece onu "okumak"

[1410] Hayri Kırbaşoğlu, **Alternatif Hadis Metodolojisi**, s. 257-259; Ahmet Keleş, **Hadislerin Kur'an Arzı**, s.212.

olduğu algısını beslemiştir. Hatta bazı Müslüman kitlelerde var olan "Kur'an'a aşırı kudsiyet" biçilmesi, makul sınırlarda kalmamış, Kur'an ve ayetleri ile ilgili yapılan yorumların da "kudsiyet" hüviyetine bürünmesine neden olmuştur. Bu durum tefsirlerde var olan rivayet ve yorumlara eleştirel yaklaşılmasının ve müfessirlerin yorumlarının kritize edilmesinin de önünü maalesef kapatmıştır. Bu nedenle, bu rivayetleri Hz. Peygamber adına, Kur'an'a teşvik etmek niyetiyle uyduranların mesuliyeti müsellem olmakla birlikte, bu haberleri kitaplarına alan müfessirlerin de mesul olduğunu ifade etmek isteriz. Zira Hz. Peygamber (sav) adına, onun ifade etmediği söylemleri, yine onun en büyük mucizesi olan Kur'an hakkında, tamamen yanlış bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık edecek şekilde nakletmek, herhalde telafisi zor bir hata olsa gerektir.

Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri içerisinde vârid olan sahîh hadisler mevcuttur. Biz, ne sadece sahîh bir kaynakta geçtiği için bu hadislerin tamamen sahîh olduğunu; ne de bazı tefsirlerdeki Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili mevzu hadislerden hareketle, bu konudaki bütün hadislerin uydurma olduğunu iddia edemeyiz. Yapılması gereken, her bir rivayetin hadis ilminin isnad ve metin ilkelerine uyup uymadığını tespit etmek ve ondan sonra bir yargıya varmaktır. Özellikle söz konusu tefsirler için uygulanması gerektiğini düşündüğümüz bu faaliyet, onların ümmet nezdindeki değerini düşürmeyecek, bilakis mevzu rivayetleri naklettiği düşüncesiyle bu tefsirlere mesafeli duran kimselerin rağbetini daha da arttıracaktır.

Bazı sûre ve ayetlerin fazileti ile ilgili sahîh rivayetlerin mevcudiyetini, Hz. Peygamber'in vahyi telakki ve tebliği ile ilişkilendirmek gerekmektedir. Bilindiği gibi Hz. Peygamber (sav), vahyi bir bütün olarak almamış, tedrici bir şekilde almıştır. Vahyin bu şekilde inzâl edilmesinin birçok hikmeti bulunmaktadır. Bunların bir kısmını bir önceki bölümde ifade etmiş bulunmaktayız. Vahyin tedricen nâzil olması, Hz. Peygamber döneminde elimizde olduğu gibi, bir mushafın olmasını imkânsız kılmıştır. Konunun sahîh olan Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri ile ilgili olan kısmı, tam da vahyin aşamalı olarak gelmesi ile doğrudan ilintili olabilir. Çünkü vahyin bazen bir ayet, bazen bir kaç ayet, bazen de bir sûre şeklinde nâzil olduğunu dikkate alırsak, Hz. Peygamber'in muhataplarını Kur'an'a yöneltmek ve nazarlarını

sûre ve ayetlerdeki konulara çekmek üzere bazı hadisleri îrad etmiş olmasını ön görmek mümkündür.

3.3.3. Hadis Şerhlerinde Fedâilu'l-Kur'an

Hadis musannifleri, derledikleri rivayetleri yine çoğunlukla kendilerinin tesbit ettikleri ve isimlendirdikleri kitâb/bâbların altına sıralamışlardır. Hadisten anladıkları manayı da terceme adı verilen bâb başlıklarına yansıtmışlardır. "Bu tercemeler, babda tasnîf edilen hadislerin, bir anlamda muhteva değerlendirmesi olmaktadır. Bazı muhaddisler ale'l-ebvâb türü hadis tasnîfinde uyguladıkları bu sistemi, ele alınan konunun muhtevası hakkında okuyucuyu bilgilendirmek için kullanmışlardır. Böylece musannif, tasnîf etmiş olduğu hadislerden anladığı bir hükmü veya konu hakkındaki kanaatini söz konusu konu başlığında ifade etmiş olmaktadır. Bu durumda bâb başlığı, musannifin, bir nevi o babdaki hadisleri yorumu ve değerlendirmesi anlamına gelmektedir."[1411] Bunun en açık şekilde görüldüğü hadis kitaplarından biri, Buhârî'nin el-Câmiu's-Sahîh'idir.

Tefsirlerden farklı olarak hadis şerhlerinde Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, okuyana daha geniş bir perspektif sunma imkanını vermektedir. Şöyleki, tefsirlerde genellikle her bir sûre için bu sûrenin faziletine dair bir rivayet nakledilmiştir. Bu rivayetlerin sıhhat durumlarını bir tarafa bırakırsak, söz konusu rivayetleri okuyan kimse sadece bu rivayete odaklanmakta, diğer rivayetleri görme şansına sahip olamamaktadır. Oysa hadis şerhlerinde durum farklıdır. Zira ala'l-ebvâb tarzda yazılan hadis külliyatında müstakil olarak mevcud olan Fedâilu'l-Kur'an bölümündeki rivayetler, belli sayıdaki sûrelerin faziletine dair rivayetler, Kur'an'ın bütününe yönelik rivayetler, Kur'an'ın okunması, anlaşılması ve bunlarla amel edilmesine yönelik rivayetleri birarada vermektedir. Bu da okuyucuya rivayetler üzerinden gelişebilecek parçasal Kur'an tasavvuru yerine bütün rivayetleri birlikte okuma ve değerlendirme fırsatını sunabilmektedir.

Müfessirlerin sûrelerin fazileti ile ilgili rivayetleri değerlendirme biçimleri ile hadisçilerin bu rivayetleri ele alma biçimleri ve yaklaşım tarzları neredeyse tamamen

---

[1411] Ömer Özpınar, **Hadîs Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005, s. 325.

farklıdır. Genel bir çizgi olarak müfessirler, sahîh ve sakimine bakmaksızın tefsir ettikleri ayetleri açıklama mahiyetini taşıyan rivayetlere, faydalanılacak bilgi noktasından bakarken- ki bu da birçok zayıf ve uydurma hadisin tefsirlere girmesine sebep olmuştur- hadisçiler metnin ifade ettiği anlamla beraber, bu rivayetin Hz. Peygamber'e nisbetini yani isnadını ve isnadı oluşturan râvîlerin ta'dil ve cerh yönlerini de ön plana çıkarmışlardır. Bu tavır, özellikle mevzu hadislerin sahîh hadis kitaplarına girmelerini engellemeye dönük önemli bir katkı sağlamayı amaçladıysa da istenilen sonucu verdiğini iddia edemeyiz. Ama her şeye rağmen özellikle Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri özelinde, tefsirlerde aktarılan rivayetler ile muhaddislerin bu konuda naklettikleri rivayetler, "sıhhat değeri" açısından büyük farklılık arz etmektedir.

Hadis kitaplarındaki Fedâilu'l-Kur'an bölümlerini şerh edenler de, genel olarak rivayetlerin hem teknik açıdan sağlam olup olmadığına ehemmiyet verdiklerinden, hem de hadislerin metinlerini başka rivayetlerle desteklemek istediklerinden konu ile ilgili birçok rivayeti birarada zikretmişlerdir. Bu açıdan şerhlerdeki Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinde ortaya konulan Kur'an tasavvurunun, bu konudaki rivayetleri aktaran tefsirlerden daha öncelikli bir konumda olduklarını söyleyebiliriz. Bu durum, şerhlerde aktarılan rivayetlerin sahîhliğinde bir şüphenin olmayacağı manasında anlaşılmamalıdır. Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini açıklayan şerhlerin temel özelliklerinden biri de, söz konusu rivayetleri telif etme çabasıdır. Şârihler, şerhini yaptıkları rivayetlerin sıhhati konusunda, çoğu zaman musannife taraf bir tavır sergilemişlerdir. Musannifin sahîh dediği bir rivayete, şârihin zayıf demesi pek karşılaşılan bir durum değildir.

Biz bu başlık altında, hadis şârihlerinin Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili bütün rivayetlerinin yorumları üzerinde durmayacağız. Üzerinde durmak istediğimiz husus, bazı sûre ve ayetlerin faziletine dair şârihlerin yorumları olacaktır. Bu yorum ve tartışmalardan hareketle, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin şerhlerde nasıl bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık ettiğini ortaya koymaya çalışacağız. Burada Buhârî şerhlerinden İbn Battal'ın (ö.4491057) *Şerhu İbn Battal 'Ala Sahîhi'l-Buhârî,* Kirmânî'nin (ö.786/1384) *Sahîhu'l-Buhârî Bi Şerhi'l-Kirmânî (el-Kevâkibu'd-Derârî),* İbn Hacer'in (ö.852/1448) *Fethu'l-Bârî* isimli eserleri*;* Tirmizî'nin

şerhlerinden İbnu'l-Arabî'nin (ö.543/1148) *Âridatu'l-Ahvezî* isimli eseri ve Müslim'in şerhlerinden Nevevî'nin (ö.676/1277) *Sahîhu Muslim Bi Şerhi'n-Nevevî* ile el-Ubbî'nin (ö.828/1424), *İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim* isimli eserleri incelenecektir. Konuya hicri altıncı yüzyılda yaşamış olan ve Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili tartışmalara daha fazla yer veren İbnu'l-Arabî'nin (ö.543/1148) *Âridatu'l-Ahvezî* isimli eserini ele almakla başlayacağız.

Bilindiği gibi Tirmizî de Fedâilu'l-Kur'an adı ile bir bölüm ayıran hadis musanniflerindendir. Bu bölümde birçok sûrenin faziletine dair rivayetlere yer verilmiştir. Tirmizî şârihi İbnu'l-Arabî, burada bazı sûre ve ayetlerin fazileti ile ilgili görüşlerini açıklamıştır.

İbnu'l-Arabî, Fâtiha sûresinin faziletini ele aldığı yerde, konu ile ilgili bazı noktalara temas etmiştir. Burada Kur'an'ın Kelamullah olduğuna vurgu yapan İbnu'l-Arabî, şöyle demektedir: "Kur'an Kelamullahtır. Ne hâlıktir, ne mahlûk; ne muhdestir ne de bir mahlûkun sıfatıdır. Kelam sıfatı, Allah'ın sıfatlarından bir sıfat olup keyfiyeti bilinmemektedir. Mahlûkun kelamına benzemez. Harf ve ses onun sıfatı olamaz. Cibrîl onu Hz. Muhammed'e (sav) öğretmiş, o da ümmetine öğretmiştir. Kur'an'ın özü ve hakikatinde bir tefavüt ve tefadül bulunmamaktadır. Allah, Kur'an'ın bir kısmını diğer kısmından üstün kılmıştır. Bu üstünlük yönü, ya sevabı itibarı iledir veya içerdiği manası itibarı iledir. Allah katında Fâtiha'nın ve İhlâs sûresinin sevabı diğerlerine göre daha fazladır."[1412] Görüldüğü gibi İbnu'l-Arabî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümünün hemen başında bunları zikretmiş olması, hicri altıncı asırda bu rivayetler üzerinden bir tartışmanın yaşandığını, bu tartışmanın temel mahiyetinin ise Kur'an'ın mahlûk olup olmaması ile ilgili olduğunu anlayabiliyoruz.

Kanaatimizce şârihin Fedâilu'l-Kur'an bölümünün başında zikrettiği bu ifadeler, tarihi arka plandan yoksun ve sadece sûrelerin faziletine dair ifadeler değildir. Muhtemelen bu sözler, dönemin tartışma konularına ve bunların

[1412]İbnu'l-Arabî el-Mâlikî, **Âridatu'l-Ahvezî Bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011, XI/4; Ayrıca bkz. Muhammed Abdirrahman el-Mübârekfûrî, **Tuhfetü'l-Ahvezî Bi Şerhi Câmii't-Tirmizî**, Darü'l-Fikr, Beyrut tsz., VIII/207.

savunucularına yönelik sarfedilmiştir. İbnu'l-Arabî'nin yaşadığı dönem ile ilgili bazı tarihi bilgiler de bu tesbitimizi güçlendirmektedir. Abbasiler ve Selçuklular döneminin başında güçlü olan fikrî hareketlerden biri, Mu'tezile olmuş, sonra Eş'arîler ön plana çıkmıştır. Nitekim Mu'tezile'nin yayılması ve teorik olarak tahkim edilmesinde önemli rol oynayan Mahmud b. Cerîr el-Isfehânî (ö.507/1113) ve Zemahşerî, (ö.538/1143) şârih ile aynı dönemde yaşamışlardır.[1413] Mu'tezilenin savunduğu temel tezlerden birisinin, halku'l-Kur'an olduğunu hatırladığımızda, İbnu'l-Arabî'nin Fedâilu'l-Kur'an'ın girişinde bu ifadelere yer vermiş olması daha anlamlı olacaktır. İbnu'l-Arabî'nin Kur'an'ın Allah'ın kelamı olduğu, söz konusu bu rivayetlerin Allah'ın kelam sıfatında bir tecezzîye yol açmadığı yönündeki bu görüşleri, Mutezilî fikre mensub olanlara yönelik bir cevap niteliği taşımaktadır.

Aynı şekilde İbnu'l-Arabî, sünni doktrinin kavramlarını da kullanmaktadır. Mesela, Ashabul-Hadîs kavramına atıfta bulunmuş,[1414] Kur'an ile şefaat dilemenin caiz olduğunu belirtmiş, böylece Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini, savunduğu Sünni-Eş'arî doktrin temelinde ele almıştır.[1415]Eş'ariyye'ye mensup olduğu bilinen şârih, kendi ekolünün dışındakilerle mücadeleye girişmiş, İsmailiyye ve Ta'limiyye gibi fırkaları, zındıklığın yayılmasında etkili görmüş, Mu'tezile'yi de şiddetli bir şekilde eleştirmiştir.[1416] Bu tarihi ve zihnî arka plandan hareketle, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin, Ehl-i sünnet ve Mu'tezile arasında, özellikle de onların halku'l-Kur'an konusundaki tartışmalarında önemli bir rol oynadığı tespitini yapabiliriz.

Şerhte Kur'an'ın mahlûk olmadığına yönelik vurgular daha başka yerlerde de belirtilmiştir. İbnu'l-Arabî, Kur'an'ı hatmettikten sonra tekrar başa dönüp okumayı ifade eden kimsenin faziletinin anlatıldığı rivayet munasebetiyle, şunları söylemektedir: "Hakikatte, Kur'an'ın evvel ve ahiri yoktur. Çünkü Allah'ın sıfatlarının bir başlangıç ve sonu yoktur. Ellerimizde bulunan Kur'an mushafları ise, Fâtiha sûresi ile başlayıp Nâs sûresi ile bitmekte olup, nüzûl açısından ilk inen sûre Alak sûresi, son inen sûre de Berâe sûresidir, dolayısıyla Mushafın bir başlangıç ve

---

[1413] Kemal Işık, **Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri**, AÜİF Yay, Ankara 1967, s. 64.
[1414] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/36.
[1415] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/30.
[1416] Ramazan Biçer, **İbnü'l-Arabî Ebû Bekir (Kelama Dair Görüşleri)**, md., DİA, XX/491-492; Ahmet Yücel, **İbnü'l-Arabî Ebû Bekir** md.,DİA, (Hadis İlmindeki Yeri), XX/492 .

sonu bulunmaktadır. Oysa Allah'ın sıfatları için bir sınır tayin etmek imkânsızdır."[1417]Görüldüğü gibi İbnu'l-Arabî her fırsatta Allah'ın kelam sıfatına vurguda bulunmak sureti ile Ehl-i sünnet-Eş'arî çizgisini ön plana çıkarmaktadır.

İbnu'l-Arabî, bir rivayette geçen "Kelamullah" ifadesi üzerinde de durmaktadır. Tirmizî'nin ğarîb-sahîh şeklinde nitelediği bir rivayete göre Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur:"Beni kavmine götürüp koruyacak kimse yok mu? Çünkü Kureyş Kelamullahı tebliğ etmekten beni alıkoydu."[1418]İbnu'l-Arabî, rivayette geçen "Kelamullah" ifadesi üzerinde özellikle durmakta ve neredeyse rivayetin anlam ve kelimeleri ile ilgili bir bilgi vermemektedir. Kelamullah ifadesinin ise, Allah'ın kelam sıfatıyla alakalı olduğu ve itikadî ekoller arasında tartışılan konuların başında geldiği bilinmektedir. İbnu'l-Arabî, şöyle demektedir: "Allah, kelamıyla aracı olan Cibrîl ile konuşmuştur. Allah, nasıl yarattıklarına benzemiyorsa, aynı şekilde kelamı da mahlûkatının kelamına benzemez. Çünkü onun hiç bir misli olmadığı gibi sıfatlarının da bir benzeri yoktur."[1419]Eserdeki bu tartışmalar, bize Fedâilu'l-Kur'an/Fedâilu's-süver ifadeleri ve muhtevasının kelami bir tartışmanın önemli bir parçası olduğu izlenimini vermektedir.

Şerhte, sûrelerin fazileti konusundaki bazı görüşlere de yer verilmiştir. İbnu'-l Arabî'nin bu konudaki görüşlerini önemli gördüğümüzden buraya almakta fayda görüyoruz: "Bazıları, harflerinin azlığına ve ayetlerinin kısalığına rağmen, Fâtiha sûresinin Kur'an'ın bütün manalarını içerdiği ve bu sûrenin Kur'an'ın geriye kalan kısımlarına üstün olduğunu belirtmişlerdir. Eğer bu söylemi kabul edersek, Nâziât sûresindeki: "Kim nefsini arzularından alıkoyarsa..."[1420] ayeti hakkında bazı şeyler söylemek de muhtemel olmalıdır. Bu ayet, Kur'an'ın yarısına bedeldir, diyebiliriz. Çünkü Kur'an'ın yarısı emir, diğer yarısı da nehydir. Burada ise nehy konu edilmiştir. Başka bir açıdan bu ayet, Kur'an'ın bütününe muadildir, diyebiliriz. Çünkü salih olan amelleri işlemek ve Allaha yaklaşmak, ancak kişinin nefsini hevasından kurtarmakla mümkündür. Sizin için en doğru olan yol ise, fazileti hakkında hadis vârid olan

---

[1417] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/29.
[1418] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, V/184.
[1419] İbnü'l-Arabî, a.g.e., XI/35.
[1420] **Nâziât**, 79/40.

sûrelerin sevabının çok olduğuna inanmaktır, geriye kalan tartışmalara girmeyin."[1421] Bu ifadelerde bir sûrenin diğer sûrelerden zati olarak bir üstünlüğünün olmadığı, bu anlamda Fâtiha sûresi ile başka bir sûrenin eşit olduğu, ancak hakkında hadis vârid olduğu için sevabının diğer sûrelere nazaran daha fazla olduğu belirtilmiş olmaktadır.

Şerhte, Kur'an'ın kıraat edilmesi ile beraber onunla amel edilmesine yönelik vurgular da bulunmaktadır. Tirmizî'nin "Kur'an ehli, onunla amel edenlerdir" rivayetini naklettiği yerde şu açıklamada bulunmuştur: "Kur'an ehli onu okuyanlar (kıraat) değil, bu kitapla amel edenlerdir. Böyle davrananın durumu, kendisine padişah tarafından bir kitap/mektup gönderilen, mektubun içindekilerini, emir ve yasaklarını başkalarına tavsiye ederken, kendisi bu mektubu sürekli tekrar eden kimseye benzer."[1422] İbnu'l-Arabî, "Sadece iki şeyde hased olmaz..." ve "Kendisine Kur'an verilip de onunla gece gündüz amel eden kimse..."[1423] gibi hadislerde vurgulanan şeyin Kur'an'ın sadece okunması olmadığını, aynı zamanda onunla amel etmek olduğunu belirtmektedir. Ona göre "De ki: Ey kitap ehli, Tevrat'ı, İncil'i ve size indirileni (Kur'an'ı) uygulamadıkça hiçbir şey üzere değilsiniz..."[1424] ayetinde Ehl-i kitaptan istenen şey, kendilerine gönderilen kitapla amel etmeleridir.[1425]

Fazileti hakkında hadis vârid olan sûre ve ayetleri kıraat etmenin amel ile ilişkilendirmesi, eserin Fedâilu'l-Kur'an bölümünde net olarak görülmektedir. Mesela o "Kur'an'ı okuyup bu konuda mâhir olan kimse değerli meleklerle birliktedir," hadisini şu ifadeleri kullanarak amelle ilişkilendirmiştir:"Kur'an'da mâhir olanın melekler ile beraber olması, sadece Kur'an'ın okunması ile değil; ancak amel edilmesi ile mümkün olabilecektir."[1426] Dolayısıyla, Kur'an'da mâhir olup da amelden yoksun olan kimse, okuyuşu güzel olsa da melekler seviyesine çıkamaz. Aynı şekilde şerhte kıraat-amel vurgularından biri, "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir," hadisidir.[1427]İbnu'l-Arabî'ye göre hadisin işaret ettiği hayra ulaşabilmek, ancak Kur'an'ın emirlerine riayet etmekle mümkündür. Şârih,

[1421] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/4.
[1422] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/13.
[1423] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** V, V/161.
[1424] **Mâide**, 5/68.
[1425] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/13.
[1426] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/24.
[1427] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 15, V/173.

burada yanlış anlaşılabilecek bir noktayı açıklamayı ihmal etmemiştir ki, o da şudur: Hadisin lafzına bakıldığında, sanki Kur'an'ı öğrenen ile öğretenin aynı mertebede olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki şârihe göre durum böyle değildir. Zira Kur'an'ı öğrenen, kendisi için öğrenmiş dolayısıyla ona göre mükafat görecektir. Öğreten kişi ise, Kur'an öğretmekle tebliğ vazifesini yapmış, Hz. Peygamber'in mirasını doğru aktarmış ve sahip olduğu bilgiden başkasını faydalandırmıştır.[1428]

İbnu'l-Arabî'nin Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini daha geniş bir pencerden okuduğu örneklerden biri de "Kur'an'ın unutulması" ile ilgili rivayeti açıklama sadedinde sarfettiği sözlerinde görülmektedir. O, özetle insanın unutmamak için elinden gelen gayreti göstermesi gerektiğini, Kur'an'dan ezber bilinen yerlerin unutulmasının bir vebal olduğunu belirtmekle beraber, sûre ve ayetler ile amel etmemenin fiilî bir unutma olmasından daha büyük bir günah olduğunu, ayetlerde geçen "nisyan" ifadesinin amel ile ilgili olduğunu ifade etmiş ve böylece hadisi hem Kur'an ile birlikte değerlendirmiş, hem de hadisin yorumlanmasına farklı bir boyut kazandırmıştır.[1429]Aynı şekilde İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olmasını, hasıl olan sevab ve muhteva açısından değerlendiren İbnu'l-Arabî, Kur'an'ın temel konularının, tevhîd, teklîf ve tezkîr olduğunu ve İhlâs sûresinin tamamen tevhîde ayrıldığını bildirmiştir.[1430] Bu düşüncesi ile onun, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini belli bir bütünsellik içerisinde değerlendirdiğini belirtmek mümkündür.

İbnu'l-Arabî, Fedâilu'l-Kur'an ilgili bazı rivayetlerin zaafına işarette bulunmuştur. Örneğin bizim de önceki bölümde isand analizine tabi tuttuğumuz "Her şeyin bir kalbi vardır, Kur'an'ın kalbi de Yâsîn sûresidir, Kim Yâsîn sûresini okursa, ona Kur'an'ı on defa okumuş gibi sevap verilir,"[1431] rivayeti ile ilgili şunları söylemiştir: "Bu hadis zayıftır ve biz bu hadisi kabul etmiyoruz. İnsanlar, bu rivayetle ilgili türlü türlü görüşler, rivayet ve teviller ileri sürmüşlerdir. Fakat

[1428] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/26.
[1429] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/29.
[1430] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/29.
[1431] Tirmizî, 42 **Fedâilu'l-Kur'an** 7, V/162.

bunların hiç birisinin aslı yoktur. Ebû Davud'un naklettiği "Ölülerinize Yâsîn okuyunuz," rivayeti de aynı şekilde sahîh değildir."[1432]

Şerhte zayıf hadisleri çekinmeden ifade eden İbnu'l-Arabî, "Duhân Sûresinin Fazileti" bâbını açıklarken, Hâmîm'lerle ilgili zayıf hadislerin nakledildiğini, Duhân sûresi ile ilgili rivayetlerin de bunlardan biri olduğunu belirtmiş ve şöyle devam etmiştir:"Tirmizî'nin bu rivayeti nakletmesi zihinleri meşgul etmiştir. Bazı imamların Cuma gününün sabahında bu bâbta rivayet edilen hadise dayanarak Duhân sûresini okuduklarını görürdüm. Halbuki hadis zayıftır. Öte yandan şer'i olan örfte, zaten fecrin çıkması ile Cuma gecesi de sona ermiş olmaktadır."[1433]

İbnu'l-Arabî'nin şerhinde dikkat çeken hususlardan biri, onun hadislerin hükmünü koymada özgün bir duruş sergileyebilmesidir. Tirmizî, birçok sûrenin faziletiyle ilgili rivayetleri aktarmasına rağmen şârih, Fâtiha, Bakara, Âl-i İmran, Mülk ve İhlâs sûresi dışındakilerin sahîh olmadığı yönünde kanaat belirtmektedir.[1434] Şârihlerin temel bir özelliği olarak ifade edebileceğimiz şey, şerhini yaptıkları esere ve müellifine dokunmamaları, vârid olan rivayetlere mutlaka bir yorum yapma ihtiyacını hissetmeleridir. İbnu'l-Arabî'nin çizgisi, bu çerçevenin dışında bir görünüm arzetmektedir, diyebiliriz.

İbnu'l-Arabî'nin Kur'an okuma ile onunla amel etmeyi bir ilke olarak benimsemiş olması ve hadisleri yorumlarken bu ilkeden hareket etmesi, altı çizilmesi gereken bir noktadır. Zira çoğu zaman, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin her birisi ayrı ayrı değerlendirilmiş ve her bir hadise ait bazı hükümler ileri sürülmüştür. Bu durum, rivayetler arasında zaman zaman onarılması güç ihtilafların da zeminini hazırlamıştır. Bunun yerine, konu ile ilgili rivayetler biraraya getirilip birlikte değerlendirilse ve bu rivayetler Kur'an'ın metni ile temel ilkeleri ışığında ele alınırsa, kanaatimizce bu ihtilaf zemini en aza inmiş olacaktır. Burada bizim gördüğümüz en önemli problem, hadis metinleri ile Kur'an'ın ayrı birer kaynak olarak değerlendirilmesidir. Hadis şerhlerinde genel bir te'lif yöntemi olarak hadislerin

---

[1432] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/15.
[1433] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/15.
[1434] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/20.

biribirleriyle desteklenmeye çalışılması, dolayısıyla Kur'an'a müracaatın yeterli düzeyde olmaması bu metodolojik farklılıktan kaynaklanmaktadır. Özetle, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin metnini ön plana çıkarıp, konu ile ilgili Kur'an'ın ayetlerini dikkate almamak önemli bir ilkesel hatadır.

Buhârî ve Muslim'in *Sahîh*'lerinde Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili çok sayıda hadis bulunmaktadır. Şimdi, Buhârî ve Muslim'in şerhlerinde bu rivayetlerin nasıl ele alındığını incelemeye çalışacağız.

İbn Battal (ö.449/1057), Buhârî'nin Fâtiha sûresi ile ilgili olarak kitabına aldığı "Kur'an'daki en büyük sûre"[1435] ifadesi üzerinde durmaktadır. İbn Battal, bu ifadenin "en çok fayda veren sûre" şeklinde anlaşılması gerektiğini, zira Allah'ın zaman zaman kulları için tahfif ve afvı dilediğini, tefâdülün muhdes ve mahlûk olan varlıklarda olabileceğini, dolayısıyla tefâdülu'l-Kur'an'a bu hadisin delil olarak getirilemeyeceğini belirtmektedir. Ona göre söz gelimi Kur'an'daki en büyük ayetin rahmet ve azap ayeti mi yoksa va'd ve vaîd ayeti mi olduğu sorusunun bir cevabı yoktur. Zira tefâdülü kabul eden kişi, bazı sûre ve ayetlerin birbirinden noksan olduğunu kabullenmiş demektir. Halbuki ne Allah'ın isim ve sıfatları arasında ne de kelamı arasında bir tefavütten bahsetmek mümkün değildir.[1436]

Ayrıca İbn Battal hadiste geçen "A'zam" ifadesinin ism-i tafdîl manasında olmayabileceğini bu ifadenin ("Ekber"in "kebîr" manasında olması gibi) "Azîm" manasında olduğunu belirterek tefâdülü'l-Kur'an teorisini reddetmektdir.[1437]

İhlâs sûresinin "Kur'an'ın üçte birine denk olması" ile ilgili açıklamalarda bulunanlardan biri olan İbn Battal, öncelikle bu ifadenin, İhlâs sûresinin ta'limi ve çokça okunması anlamında terğîb manası içerdiğini, Allah'ın az bir amel karşılığında çok ecir verebileceğini belirttikten sonra Kur'an'ın ana konuları bağlamında konuyu değerlendiren alimlerin üç ayrı tasnîfinden söz etmektedir. Bunlar: 1- Kıssa, ibret ve emsal, 2- Emr/nehy, sevab ve ikab, 3- Tevhîd ve ihlâs. Bu alimlere göre İhlâs sûresi,

---

[1435] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 9, VI/103.
[1436] Ali b. Halef İbn Battal el-Bekrî, **Şerhu İbn Battal Ala Sahîhi'l-Buhârî**, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003, X/242.
[1437] İbn Battal, a.g.e., X/243.

Allah'ın eş ve çocuk edinmekten münezzeh olduğunu, dolayısıyla tevhîd ve İhlâsı muhtevi olduğundan söz konusu sûreyi okuyana Kur'an'ın üçte birini okumuş gibi sevap verileceğini belirtmişlerdir.[1438]

Nevevî'ye (ö.677/1277) gelince, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin geçtiği "Kitabu Salati'l-Musafirîn" başlığı altında tefâdülü'l-Kur'an tartışmalarına girmemekte, sadece İhlâs sûresi ile ilgili olarak bazı alimlerin Kur'an'ın, kıssalar, ahkam ve Allah'ın sıfatlarından müteşekkil olduğunu, İhlâs sûresinin ise Allah'ın sıfatlarından bahsettiğinden sülüsü'l-Kur'an olduğunu; bazılarına göre ise, bu sûreyi okuyan kişiye Kur'an'ın üçte birini okumuş gibi sevep verileceğine ilişkin iki görüşü aktarmakla yetinmektedir.[1439]

Buhârî şârihlerinden Kirmânî (ö.786/1384), Fâtiha sûresi ile ilgili bir açıklamada bulunmazken, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olmasını bu sûrenin muhtevasına bağlamaktadır. Ona göre Kur'an geneli itibarı ile kıssalar, ahkam ve Allah'ın sıfatlarını konu almış, İhlâs sûresi de Allah'ın sıfatlarından bahsettiğinden sülüsü'l-Kur'an olmuştur.[1440]

İbn Hacer (ö.852/1448), Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini yorumlama ve değerlendirme yöntemi olarak, fazileti hakkında hadis vârid olan sûre ve ayetlerin muhtevasını ön plana çıkarmıştır. İbn Hacer, Fâtiha sûresinin fazileti hakkında vârid olan hadislerden biri olan ve Ebû Said el-Mualla'dan nakledilen أعظم سورة في القرآن ifadesi üzerinde durmaktadır. İbn Hacer, bu ifadeyi Fâtiha sûresinin kıymetinin yüksek olduğuna, kendisinden daha uzun sûreler olmasına rağmen, okunmasıyla çok sevab verileceğine işaret etmekte ve bu sûreye çok sevab bahşedilmesini, sûrenin içerdiği manaya bağlamaktadır. Bu minvalde Kurtubî'nin Fâtiha sûresi ile ilgili olarak söyediklerini zikretmektedir. Kurtubî bu sûrenin, Kur'an'ın girişi, Allah'a övgü, ihlâs ile ibadet, hidayet, ahiret ve inkâr edenlerin durumlarını açıkladığı gibi

[1438] İbn Battal, a.g.e., X/248.
[1439] Nevevî, a.g.e., VI/82.
[1440] Kirmânî, a.g.e., XVII/24.

sebeplerden dolayı faziletli kılındığını belirtmiştir. İbn Hacer'in burada sevabın fazla olmasını sûrenin muhtevasına bağlaması önemlidir.[1441]

İbn Hacer'in şerhte mübhem olan noktalara açıklık getirmeye çalıştığı görülmektedir. Örneğin, geceleyin Bakara sûresinin son iki ayetinin okunması hakkındaki tavsiye üzerinde duran İbn Hacer, bu iki ayetin faziletli olmasının bir görüşe göre icmalen iman konuları ve salih amelleri ihtiva etmesinden dolayı olduğunu belirtmiştir. Bu ayetlerin "geceleyin okunmasının kâfî olması" ile ilgili birçok yorum nakleden İbn Hacer, tercihini bu ayetleri okumanın teheccüd namazının yerine geçeceği yönünde belirtmiştir. Bu görüşünü başka hadislerle destekleyen İbn Hacer,[1442] burada da görüldüğü gibi "Amene'r-Rasulu" diye meşhur olan ayetlerin faziletini, onun muhtevasına bağlamaktadır.

Şerhte, Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili muteârız görünen rivayetleri telif ettiği de görülen İbn Hacer, Kehf sûresinin faziletine dair Useyd b. Hûdayr'ın başından geçen hadisede rivayetlerin birinde Kehf, diğerinde ise Bakara sûresini okuduğu şeklindeki rivayetleri telif etmek üzere, Useyd'in Kehf ve Bakara sûresini birlikte okumuş olabileceği yorumunu da aktarmıştır.[1443]

Buhârî, Fedâilu'l-Kur'an bölümünde İhlâs sûresi ile ilgili üç rivayete yer vermiştir. Bu rivayetlerden birinde sahabeden birinin sabaha kadar İhlâs sûresini tekrar ederek okuduğu ifade edilmiş, durum Hz. Peygamber'e arz edilince O, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu bildirmiştir.[1444] Hadiste dikkat çeken hususlardan biri, Hz. Peygamber'in İhlâs sûresini devamlı okuyan sahabîye, yaptığı bu fiilinin doğruluğunu tasdik etmek üzere verdiği cevaptır. Hz. Peygamber'in, sahabînin bu fiilinin yanlış olduğunu veya daha başka sûreleri okuması gerektiği yönünde bir açıklamada bulunmaması, tevhîdi içeren bu sûrenin nitelikli okunmasına ve manası üzerinde yoğunlaşılmasına yönelik olarak anlaşılabilir.

[1441] İbn Hacer, a.g.e., IX/68-69.
[1442] İbn Hacer, a.g.e., IX/71.
[1443] İbn Hacer, a.g.e., IX/72.
[1444] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105; 97 **Kitâbu'Tevhîd** 1, VIII/164; Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 6, I/208; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, VII/263.

Aynı şekilde İbn Hacer, İhlâs sûresinin "sülüsü'l-Kur'an" olduğu üzerinde durmuş ve bir çok görüşü burada serdetmiştir. Buna göre bazı alimler bunu maani'l-Kur'an çerçevesinde değerlendirmişler ve Kur'an'ın üç ana konusu olduğunu belirtmişlerdir. Bu konular, ahkam, ahbar ve tevhîd konularıdır. İhlâs sûresi bu üç konudan tevhîdi içerdiğinden Kur'an'ın üçte birine denktir, denilmiştir. Bu görüşü savunan alimler Ebû Ubeyde'nin, Ebu'd-Derdâ'dan naklettiği şu hadisi delil olarak getirmişlerdir: "Hz. Peygamber, Kur'an'ı üç bölüme ayırdı. İhlâs sûresini de bu üç bölümden biri kıldı."[1445] İbn Hacer, Kurtubî'nin sûrenin faziletine dair söylediklerini de aktarmaktadır. Kurtubî ise, İhlâs sûresinin faziletini bu sûrede olan ve başka sûrelerde olmayan Allah'ın iki isminin varlığına -Ehad, Samed- bağlamıştır.[1446]

İbn Hacer, İhlâs sûrenin faziletine dair bir diğer görüşün şöyle olduğunu belirtmektedir: "Bu sûre, Allah'a olan inancı belirtmekte, şirki ortadan kaldıran ehadiyeti ifade etmekte, hiç bir noksanlığın kendisinde olmadığı manasında samediyyeti vurgulamakta ve Allah'ın denginin olmamasından bahsetmektedir. Bunlar ise itikadî tevhîdin özellikleridir. Bu nedenle sûre, Kur'an'ın üçte birine denk kabul edilmiştir."[1447] Anlaşıldığı gibi İbn Hacer, yukarıda olduğu gibi burada da İhlâs sûresinin faziletini, sûrenin muhtevasına bağlamaktadır.

İbn Hacer'in bildirdiğine göre bazı alimler, sûrenin Kur'an'ın üçte birine denk olmasını, sevab açısından değerlendirmişlerdir. Bu görüşe göre İhlâs sûresini okuyan kişi, sanki Kur'an'ın üçte birini okumuş gibi sevab kazanmış olacaktır. Ancak İbn Hacer, bu iddianın bir temele dayanmadığını ve delilsiz olduğunu belirtmiş ve bu görüşünü hadislerde "sevab" ile ilgili bir kaydın bulunmaması ve rivayetin mutlak bir ifade ile nakledilmesine bağlamıştır.[1448] İbn Hacer'in, hadislerdeki ifadelerin sadece sevab eksenli anlaşılmaması yönündeki görüşlerine katılıyoruz. Zira kaanatimizce Kur'an, sadece okunarak sevab kazanmak üzere nâzil olan bir kitap değildir. Dolayısıyla sûrelerin fazileti hakkında vârid olan rivayetleri bu perspektifle

---

[1445] Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 260, I/556; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/728; 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** V/195, VI/442.
[1446] İbn Hacer, a.g.e., IX/77.
[1447] İbn Hacer, a.g.e., IX/77.
[1448] İbn Hacer, a.g.e., IX/77.

değerlendirmemek, bizi cevap verilmesi zor bazı problemlerle de karşı karşıya bırakacaktır.

Öte taraftan İbn Hacer, Muavvizeteyn sûrelerinin iki değil, üç olması gerektiğini savunmaktadır. Hz. Peygamber'in her gece yatağına gittiğinde Muavvizzat (İhlâs, Felak ve Nâs) sûrelerini okuyup eline üflediği, sonra elinin ulaşabildiği yere kadar bedenini meshettiği belirtilmiştir. İbn Hacer, Muavvizeteyn şeklinde meşhur olan sûrelerin, başka rivayetlerle birlikte değerlendirildiğinde, İhlâs sûresinin de bunlara eklenmesi gerektiğini, bu durumda Muavvizeteyn'in, Muavvizat olarak değişmesi gerektiğini belirtmiştir.[1449]

Muslim'in Sahîh'ini şerh eden el-Ubbî'ye (ö.828/1424) göre ise, İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olması, sabaha kadar bu sûreyi tekrar ederek okuyan sahabîye özel bir durumdur. el-Kabisî de dikkate değer bir yorum ile bu tartışmaya katılmıştır. Ona göre sûreyi sürekli tekrar ederek okuyan sahabînin bu sûre dışında başka bir sûreyi bilmeme ihtimali vardır. Bu nedenle Hz. Peygamber (sav), küçük bir amel gibi görünse de onu teşvik etmek üzere bu hadisi îrad etmiştir.[1450]

Özetle ifade etmek gerekirse, nasıl müfessirler ayetler için öylesine hikmet arayışına girişmişler, yer yer Kur'an'ın muhatapları için yol gösterici, yönlendirici, yaşanan hayat gerçeğine etkili, özlü ve muşahhas umdeler sunan bir kitap olduğunu adeta unutmuşlarsa,[1451]aynı tespiti hadis şârihleri için de yapmak mümkündür. Nitekim rivayetlerin Hz. Peygamber'den sâdır olmasının hikmetleri üzerinde durulup bu rivayetlerin insan unsuru ile olan bağlantısının yeteri kadar kurulamamış olması da bunun bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin bazı ulûmu'l-Kur'an, tefsir ve hadis şerhlerinde nasıl yer bulduğunu, bunların Kur'an tasavvurunun oluşumundaki etkilerini genel anlamı ile ortaya koyduktan sonra şunları ifade edebiliriz:

[1449] İbn Hacer, a.g.e., IX/79.

[1450] Muhammed b. Halife el-Ubbî, **İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994, III/156; İbn Hacer, a.g.e., IX/78.

[1451] Halis Albayrak, **Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı**, (4-6 Eylül, 1991) Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu, TDV Yay., Ankara 1993, s. 158.

1- Fedâilu'l-Kur'an/Fedâilu's-Süver/Fedâilu'l-Âyât rivayetleri, Ulûmu'l-Kur'an, tefsir ve hadis şerhlerinde ele alınmış ve tartışılmıştır. İncelediğimiz eserlerde sûre ve ayetlerin fazileti ile ilgili rivayetler, Ulûmu'l-Kur'an kitaplarında, sûreler arasında bir tefadülün olup olmayacağı ile Kur'an'ın ana konuları; tefsirlerde sûre ve ayetleri okumanın fazileti ile Kur'an'ın ana konuları; hadis şerhlerinde bu rivayetlerin lafzi yorumları, muhaddisin hadisi kitabına almasındaki hikmeti ve Kur'an'ın ana konuları bağlamında tartışılmıştır.

2- Sa'lebî, Vahidî, Zemahşerî ve Beydâvî gibi bazı müfessirler, her bir sûrenin teker teker fazileti hakkında uydurulan rivayeti, tefsirini yaptıkları sûrenin önünde veya arkasında zikrederek onarılması güç bir hata yapmışlardır. Uydurulan bu rivayetin, söz konusu bu tefsirlerden ayıklanması, bu tefsirlerin ümmet nezdindeki değerini daha da arttıracaktır. Zira bu rivayetler, okuyanın zihin dünyasında Kur'an'ı bir sevap aracı olarak gören anlayışı beslemektedir.

3- Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, itikadî ekollerin başvurdukları bir kaynak niteliği taşımışlardır. Örneğin İbnu'l-Arabî'nin, şerhinde kelami bir dil kullanarak, Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri üzerinden Kur'an'ın mahlûk olmadığına sürekli vurguda bulunması, Mutezili ekole bir cevap olarak yorumlanabilir.

4-Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini, kendi içerisinde bir bütün olarak değerlendirmeyip, literal çözümlemelerde bulunmak, önemli bir problem olarak gördüğümüz Kur'an'ın parçasal okunmasını netice vermiştir. Bu parçasal okuma, ilim ehlinden halka doğru indiğinde yan etkileri daha net görülecektir. Özellikle belli sûrelerin sürekli tekrar edilerek okunması, bu bağlamda bir örnek olarak zikredilebilir.

5- Bazı sûre ve ayetler hakkında vârid olan rivayetler, fedâil-i amal bâbından değerlendirildiğinden bu rivayetlere karşı mütesâhil bir tutum sergilenmiştir. Bu cümleden olarak "Mütesahil hadisçiliğin" yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü bu tutum ve anlayış, sahîh, safi ve anlaşılabilir olan Kur'an anlayışının oldukça girift hale gelmesinde önemli rol oynamıştır.

6-Yukarıda zikredilen eserlerde, Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin değerlendirilme biçimleri, Kur'an'ın sevaba endekslenen bir kitap hüviyetine bürünmesine ve bu yönde bir Kur'an tasavvurunun oluşumuna etkide bulunmuştur. Bu rivayetler vesilesiyle bahsi geçen sûrelerin içerik ve konuları üzerinde daha fazla yoğunlaşılması gerekirken, maalesef tarihi seyir içerisinde bu durum, hep ikinci planda kalmıştır.

7- Rivayetler çoğu zaman bağlamından kopuk değerlendirilmiş ve rivayetlere spesifik bir metin olarak yaklaşılmıştır. Oysaki bu rivayetleri, Hz. Peygamber'in sîreti ve tebliğ süreci ile birlikte değerlendirmek, bizi daha doğru sonuçlara ulaştırabilecektir.

8-Bazı müelliflerce rivayetlerin, Kur'an'ın ana konuları çerçevesinde değerlendirilmesi bizce desteklenmesi gereken bir husustur. Ancak burada bir ittifaktan bahsetmek de güçtür. Örneğin İhlâs sûresi ile ilgili görüş beyan eden alimlerin her biri kendi anlayışına göre Kur'andaki üç temel konuyu ifade etmişlerdir. Kanaatimizce bu konuda tam olarak ittifak sağlanması mümkün görünmemektedir. Ancak ortaya atılan görüşlerden hareketle asgari bir müşterekte buluşmak olasıdır. Kur'an'ın ana konularını tartışan alimlerin hemen hepsi, birinci sırada tevhîdi saymışlardır. Bu durumda İhlâs sûresinin de tamamen tevhîde ait konuları içermiş olması, hadislerdeki sülüsü'l-Kur'an ifadesinin ne anlama geldiğini izâh eder mahiyettedir.

9- Fedâilu'l-Kur'an terkibi, zaman içerisinde bir hüviyet değiştirmiş ve bazı kimselerde Sevâbu'l-Kur'an, Havassu'l-Kur'an/Esrâru'l-Kur'an olarak algılanmaya başlanmıştır. Mushafın nicel yönünü ortaya çıkaran bu düşünce tarzı, Kur'an'ın çeşitli hastalık ve musibetlere deva olması; psikolojik hastalıklara çare olması; ayetlerin kağıtlar üzerine yazılıp boyna asılması, kağıda yazılan ayetlerin bir suya atılıp

suyunun içilmesi, kaybolan eşyanın bulunması vb. davranışların ortaya çıkmasında da rol oynamıştır.[1452]

10- Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerini vârid olduğu bağlamı dikkate alarak değerlendirmek gerekir. Buradaki bağlamı biz, hadisin siyak sibakından çok, hadisin zikredildiği yaklaşık tarih ve coğrafya ile ilişkilendirmek gerektiğini düşünüyoruz. Burada bir örnek vermek istiyoruz. Örneğin İhlâs sûresi, İbn Mesud, Hasan el-Basrî, Ata, İkrime ve Cabir'den nakledilen görüşe göre Mekkî bir sûredir.[1453]Mekke döneminin, Hz. Peygamber'in nübüvvet yıllarının en sıkıntılı dönemi olduğunda bir şüphe yoktur. Hz. Peygamber'in muhatapları, atalarından tevarüs eden dini taklid eden paganist bir inanca sahiptiler. Bu tablo karşısında Hz. Peygamber (sav), onları bir olan, misli olmayan, kudreti her şeyi kuşatan Allah'a davet etmiştir. Hz. Peygamber'in seküler ve politeist bir toplum için İhlâs sûresinin Kur'an'ın üçte birine denk olduğunu ifade ettiğini düşündüğümüzde, bu tavsiyenin dönemin muhatapları tarafından ne kadar önemli ve hayati olduğunu kestirmek zor olmayacaktır. Böyle bir toplumda İhlâs sûresini sürekli okuyup tekrar eden bir sahabînin var olduğu rivayetlerde belirtilmiştir.[1454]Kanaatimizce İhlâs sûresini okuyan bu sahabînin birinci amacı, İhlâs sûresindeki fasîh, belîğ ve anlaşılır ifadeleri tekraren okuyup kafalarında daha önce var olan inancı, tevhîd inancına dönüştürmekti. Nitekim, bu sahabînin İhlâs sûresini çok sevdiğini, okuduğunda Rabbinin sıfatlarını hatırladığını ve bunun kendisine huzur verdiğini belirtmesi de, yine ifade ettiğimiz tevhîd inancının yerleşmesine dönük bir fiil olarak değerlendirilebilir. Hadis musannefatında, sahabeden hiç birinin bugün İhlâs sûresini şu miktarda okuyarak büyük sevab elde ettiklerini bildiren herhangi bir habere rastlamamaktayız. Bu nedenle ayetleri değerlendirirken Mekkî ve Medenî olan ayetler diye nasıl bir tasnîf yapılıyor ise, kanaatimizce rivayetlerin doğru anlaşılması için bu ayrışımın, hadis rivayetlerinde de gözönünde bulundurulması gerekir. Dolayısıyla Hz. Peygamber'in "Kur'an'ın üçte

---

[1452] Ayrıntılı bilgi için bkz. Murat Sülün, **Türk Toplumunun Kur'an Kültürü**, Ensar yay., İstanbul 2015, s. 163-166; Muhammed Abduh, Muhammed Reşit Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, Daru'l-Menar, Kahire 1947, I/4.

[1453] Kurtubî, a.g.e., XXII/560-566.

[1454] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 13, VI/105; 97 **Kitâbu'Tevhîd** 1, VIII/164; Mâlik, 15 **Kitabu'l-Kur'an** 6, I/208; Darimî, 23 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, II/729; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 24, VII/263.

birine denktir," hadisini, Kur'an'ın en temel konusu olan tevhîde ve bu tevhîd anlayışının kökleşmesine yapılan bir vurgu olarak değerlendirmenin daha isabetli olduğunu söyleyebiliriz.

11- Sûrelerin fazileti, hadisler çerçevesinde ortaya konulurken bir sûreyi diğer bir sûre ile veya bir ayeti diğer bir ayet ile yarıştırmayı çağrıştıracak ifadelerden kaçınılmalıdır. Çünkü böyle bir dilin kullanılması, bazı kimselerde sûreler arasında ciddi bir ayrım olduğuna, dolayısıyla sadece hakkında rivayetlerin vârid olduğu sûrelerin okunmasına ve neticede yanlış bir Kur'an tasavvuruna kaynaklık edebilecektir.

12- Son olarak İbnu'l-Arabî ve İbn Teymiyye'nin bu konudaki görüşünü aktarmak istiyoruz. İbnu'l-Arabî ve İbn Teymiyye, sûre ve ayetlerin faziletinden murad olunanın, bu sûrelerin muhtevasına ittiba ve amel etmekten ibaret olduğunu belirtmişlerdir. Çünkü onlara göre Kur'an'ın içindekilerle amel edenler ancak onun ehli olabilirler. Kur'an'ın tilavetinden kasdedilen şey ise, onu tedebbür etmek ve manalarını anlamaya çalışmaktır. [1455]

3.4. GÜNÜMÜZ KUR'AN TASAVVURU

Nâzil olduğu tarihten bugüne kadar Kur'an-ı Kerim, İslam kültür ve medeniyetini, Müslümanların dünya ve ahiret tasavvurlarını şekillendirmeye devam etmiştir. Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber (sav) ve sahabe dönemiyle birlikte Müslümanların başvurdukları birinci kaynak niteliğini, sonraki dönemlerde de korumuştur. Tarihi seyir içerisindeki Kur'an tasavvuru ise, itikad menşeli ekoller, ilmi-entellektüel çevre, sosyal ve siyasal konjonktür vb. nedenlerden dolayı tekdüze bir nitelik arzetmemiş, farklı Kur'an tasavvurları ortaya çıkmışır.

Müslümanların bu konuda yaptıkları ilk ve en önemli hata, daha ilk asırlarda Kur'an'dan epistemolojik bir kopma yaşamış olmalarıdır.[1456] İlk dönemlerden farklı olarak Kur'an, kutsallığı olan bir objeye, bunun sonucunda da mushafa ve süs

[1455] İbnu'l-Arabî, a.g.e., XI/29; İbn Teymiyye, **Kâidetun Fî Fedâili'l-Kur'an**, 31.
[1456] Mehmet Hayri Kırbaşoğlu, **Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigmadan Paragon'a, Paragon'dan Kozmik İlke'ye,** SDÜİF (IV. Kutlu Doğum Sempozyumu) 19-20 Nisan, Isparta 2001, s. 130-135

eşyasına dönüştürülmüştür. "Bu anlayış, Kur'an'ın işlevinde meydana gelen bir değişimi yansıtmaktadır. Neredeyse dini metinler, anlama, açıklama ve yorumlamanın konusu olmaktan öte, birer süs eşyasına ya da bereket arayışı için kullanılan bir vasıtaya dönüşmüştür. "[1457]

Bu başlık altında biz, Kur'an tasavvurunu etkileyen bu şartlar üzerinde durmayacak, günümüzde mevcut olduğunu düşündüğümüz Kur'an tasavvurunu belirlemeye gayret edeceğiz. Çalışmanın sistematiği açısından Kur'an tasavvurunu geniş bir perspektiften değil, yine Kur'an'ın okunması ve anlaşılması çerçevesinde ele alacağız. Konuya öncelikle tarihi arka planı görmek için Hz. Peygamber (sav) döneminden sonra Hz. Ebubekir ve Hz. Osman'ın mushaf ile ilgili yaptıkları çalışmaları anlatmakla başlayacağız.

3.4.1. Tarihi Arka Plan (İlahi Hitaptan Mushaflaşmaya Doğru)

Günümüzdeki Kur'an algısı veya tasavvurunu belirleyebilmek için mushaf tarihi ile ilgili tarihi arka planı görmekte fayda vardır. Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki, varoluşsal olarak bizler vahy tarihi ile arasında on dört asır bulunun bir zaman kesitinde bulunmaktayız. Bu durum bizi, Hz. Peygamber'in vahyi nasıl aldığını, vahy alırken nasıl davrandığını, vahyi nasıl hayati kıldığını, sahabenin Hz. Peygamber (sav) ile olan iletişimini, ilahi mesajı nasıl anladıklarını ve daha da arttırabileceğimiz bir dizi soru ile karşı karşıya bırakmaktadır. Dolayısıyla vahyin nâzil olduğu, nass-vaka ilişkisini canlı olarak yaşandığı tabloları ayrıntıları ile anlamaktan mahrum bulunmaktayız.

Bilindiği gibi, Hz. Peygamber (sav) döneminde vahyin devam etmesi, sahabeden okuma yazma bilenlerin sayısının az olması, yeterli kırtasiye malzemesinin bulunmaması vb. nedenlerden ötürü Kur'an-ı Kerim'in yazılı metni, sahabe arasında çok yaygın değildi.[1458] Kur'an, toptan değil, çoğunlukla zaman içinde cereyan eden hadiseler ve olaylar vesilesiyle kısım kısım iniyor, bundan ötürü de vahyin bitmesini beklemek gerekiyordu. Rasulullah, hayatta olduğu müddetçe

---

[1457] Nasr Hamid Ebû Zeyd, **İlahi Hitabın Tabiatı**, s. 33.
[1458] Zeynel Abidin Aydın, **Hz. Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi**, (Yayımlanmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara 2008, s. 168.

vahyin tamamlanması söz konusu olamazdı. Şayet bu zaman bitmeden cem' işine başlansaydı, karışıklıklar çıkabilirdi. Zira tertip edilmesi halinde, oraya girebilecek yeni ayetler, bu tertibi değiştirebilirdi.[1459] Özetle, mushaf haline gelmesine sebep olacak âmillerin ortaya çıkmamış olması ile asrın ruhunun buna müsaade etmediğini belirtmek gerekmektedir. Bazı sahabîlerin ellerinde kendilerinin oluşturdukları bazı sûre ve ayetleri şâmil, şahsi Kur'an nüshaları bulunmuşsa da bu, sahabe döneminin genel bir karakteri değildi. Bazı sahabîlerin ellerindeki nüshalarda sûrelerin tertibi açısından farklılıkların olması, bunu teyid etmektedir.[1460] Dolayısıyla sahabe döneminde yazılı bir Kur'an tasavvurundan çok, sözlü ve hitap eksenli bir Kur'an tasavvuru söz konusuydu.

Hz. Peygamber'in vefat etmesi ile artık vahyin nüzûl süreci tamamlanmıştır. Hz. Ebûbekir dönemine gelindiğinde İslam yayılmış, farklı ülke ve coğrafyalara taşınmıştır. Hz. Ebubekir döneminde meydana gelen bazı hadiselerden dolayı Kur'an'ın cem'i gündeme gelmiştir. Bu hadiselerin başında ise, Yemame savaşında kimisi hâfız, kimisi de Kur'an konusunda uzman bazı sahabîlerin şehit düşmesi gelmektedir.[1461]Hemen eklemek gerekir ki, kurrânın şehit edilmesi ile Kur'an'ın kaybolma endişesi, aslında sahabede sözlü bir Kur'an anlayışının hâkim olduğunun da göstergesidir. Kur'an'ın kaybolup gitmesinden endişe duyan ilk sahabî olan Hz. Ömer, bu endişesini Hz. Ebûbekir'e bildirmiş ve Kur'an'ın cem'edilmesini talep etmiştir. Bu teklif karşısında Hz. Ebubekir, daha önce benzeri bir tecrübeyi Hz. Peygamber'den görmediği ve manevi mesuliyetinin fazla olacağı endişesini dile getirmişse de, neticede o da bu teklifi kabul etmiştir. Kur'an'ın cem' edilmesi ile ilgili rivayetin tamamını burada vermek, olayın ayrıntılarını görmemiz açısından fayda sağlayacaktır. Zeyd b. Sâbit hâdiseyi şöyle anlatmaktadır:

"Yemame savaşı döneminde Ebubekir beni çağırdı. Ömer b. el-Hattab da onun yanındaydı. Ebubekir, Ömer'in kendisine geldiğini, Yemame gününün Kur'an

---

[1459] Sadık Kılıç, **Kur'an'ın Cem'i Meselesi**, A.Ü. İslami İlimler Fak. Derg. Sayı,4, Ankara, 1980; Ayrıca bkz. Muhammed Mustafa el-Azami, **The Hıstory Of The Qur'anic Text**, Islamic Academy, Leıcester, England, s. 77-107.
[1460] Ziya Şen, **Kur'an'ın Metinleşme Süreci**, s. 97-99.
[1461]Mesut Çakır, a.g.e., s. 110-116

kârilerine ağır bedeller ödettiğini, farklı coğrafyalardaki Kur'an kârilerinin vefatından endişe duyduğunu, Kur'an'ın çoğunun kaybolmasından korktuğunu, bu nedenle Kur'an'ı cem'etmemi talep edince ben, Ömer'e dönerek "Hz. Peygamber'in yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsın," dedim, Ömer de "Vallahi bu daha hayırlıdır," cevabını vermiştir. Ebubekir, Ömer'in bu teklifte ısrar ettiğini, Allah'ın bu fikre karşı gönlüne inşirah verdiğini ve Ömer'in görüşünün doğru olduğunu düşündüğünü bildirmiştir. Zeyd, "Rasulullah'ın yapmadığı bir şeyi nasıl yaparsınız?" diye itirazda bulunmuş, Ebubekir de bunun doğru olduğunu aktarmaya çalışmış ve Zeyd'i ikna etmeye gayret etmiştir. Zeyd, Ebubekir'in kendisine hitaben sözlerine şöyle devam ettiğini nakletmektedir "Sen, genç ve akıllı birisin. Sana karşı hiç bir ithamımız olmamıştır. Sen Hz. Peygamber'e inen vahyi yazıyordun. Öyleyse araştır ve Kur'an'ı cem'et. Bunun üzerine Zeyd: Vallahi, eğer bir dağı kaldırmayı bana yükleselerdi, Kur'an'ı cem'etme işinden daha ağır gelmezdi,"demiştir. Sonunda Zeyd "Ebubekir ve Ömer'e verilen inşirah, Allah tarafından benim gönlüme de verildi," demiş ve şöyle devam etmiştir "Ben, Kur'an'ı araştırdım ve kemikler üzerinde yazılanlardan, beyaz taşlardan ve insanların sadırlarından topladım."[1462]

Kur'an'ın cem'edilmesi işlemi, bu şekilde gerçekleşmiştir. Burada, Kur'an'ın cem' edilmesinin detayları üzerinde durmayacağız. Amacımız sadece ilahi hitaptan mushafa geçiş sürecinin tarihi arka planını yalın bir şekilde vermeye çalışmaktır.

Görüldüğü gibi, ilk halife Hz. Ebubekir dönemine gelindiğinde, kullanımı zor olan Kur'an materyallerinin, kullanımı daha pratik olan bir malzeme üzerine yazılmak suretiyle bir araya toplanılmasına karar verilmiş ve Kur'an'ın cem'i çalışması yapılmıştır. Bu çalışma ile Kur'an'ın ilk şekil değiştirme süreci de başlamıştır.[1463] Daha önce kemik parçaları, hurma dalları, deri ve taş gibi malzemeler üzerine nakşedilmiş olan vahy kesitleri, artık sadece rakk (sayfa haline getirilmiş

[1462] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 3, VI/98-99; Nesâi'nin Sünen'inde aynı rivayete ek olarak şu yazı malzemesinden bahsedimiştir: 'usub, rik'a, suhuf ve suduru'r-rical geçmektedir. Bkz. Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 8, s. VII/248; Ayrıca Bkz. M.M. el-A'zami, **İlk Devir Hadis Edebiyatı,** İz Yay. İstanbul 1993, s. 175.

[1463] Zeynel Abidin Aydın, a.g.e., s. 128.

ince deri) üzerine yazılmış ve kullanımı daha kolay hale getirilmiştir.[1464] O güne kadar "Kur'an" olarak isimlendirilen vahy kesitleri, iki kapak arasına alınınca artık yeni bir isimle anılmaya başlanmış ve yapılan değerlendirmeler neticesinde, Yahudilerin kullandığı *'Sifr'* kelimesi yerine, Habeşlilerin kullandığı *'Mushaf'* kelimesi tercih edilmiştir.[1465] Dolayısıyla Mushaf, Kur'an'ın sahifelerini içine alan, kitabın adı olmuş, iki yanındaki kaplarına "deffeteyn" ismi verilmeye başlanmıştır. Daha önce inmiş olan kitaplara çoğunlukla "sahife"nin çoğulu olarak "suhuf" denilir idiyse de Mushaf ismi, Kur'an'a mahsus olarak kullanılmış,[1466]neticede Mushaf kelimesi bütün bu vahylerin iki kapak arasına alınmış şeklini ifade için kullanılmıştır.[1467]

Hz. Ebubekir'in Kur'an'ı cem' ettirmesi, Kur'an'ın kaybolmasının önüne geçmiş ve Hz. Osman dönemine kadar Müslümanlar mabeyninde Kur'an ile ilgili kayda değer bir ihtilaf yaşanmamıştır. Hz. Ebubekir'in vefatından sonra yazılan Kur'an metni, Hz. Ömer'e geçmiş; Hz. Ömer'in vefatından sonra ise, Hz. Peygamber'in eşi Hafsa'ya geçmiştir.[1468] Hz. Osman dönemine gelindiğinde, özellikle Hz. Ömer döneminde yapılan fetihlerin sonucu İslam coğrafyası oldukça genişlemiş, sahabîler farklı bölgelere yayılmış, farklı kültür ve medeniyetlerden insanlar İslam'a dahil olmaya devam etmişlerdir.

Hz. Ebubekir'den yaklaşık yirmi yıl sonra Hz. Osman döneminde yaşanmış bir başka hâdise, halifeyi Kur'an metninin resmî elden istinsâh etmesine ve istinsâh edilen bu metinlerin belli başlı merkezlere göndermesine sebeb olmuştur. Daha sonra *el-Mushafu'l-Osmânî,* hızlı bir şekilde evrenselleşmiştir.[1469] Hz. Osman'ın istinsâh

---

[1464]Muhammed Hamidullah, konunun uzmanı olan Menazir Ahaen Gılani'nin kemik ve taşın bu maksatla kullanılışının koruma endişesinden doğduğunu, sert bir cisim üzerine yapılan kakmaların silinip kaybolma konusunda mürekkeb ile yazılı bir şeyden daha az risk taşıdığını düşündüğünü belirtmiştir. Bkz. Muhammed Hamidullah, **Kur'an Tarihi**, s. 43; L.İ. Klimoviç, **Kur'an Metninin Oluşumu Ve Tertibi**, trc. M. Kemal Atik, KSÜİF Der., 2004, IV/145.

[1465] Suyûtî, a.g.e., I, 53; Zeynel Abidin Aydın, a.g.e., s. 129; Muhammed Hamidullah, **Kur'an-ı Kerim Tarihi**, s. 49.

[1466] Elmalılı Hamdi Yazır, a.g.e., I/ 25

[1467] Zeynel Abidin Aydın, a.g.e., s. 129; Zencânî, a.g.e., s. 44.

[1468] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 3, VI/98-99

[1469] Harald Motzki, **Kur'an'ın Cem'i Son Dönem Metodolojik Gelişmelere Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme**, trc. Selim Türcan, HÜİF Dergisi, C. 5, sayı, 10, 2006, s. 131-163.

faaliyetine girişmesi, bazı sahabîler arasında vuku bulan bir münakaşa sebebiyledir. Hz. Osman döneminde Irak ve Şam'dan bazı kişiler, Kur'an'ı farklı kıraat etmelerinden dolayı ihtilafa düşmüşlerdir. Bu hassas durumu fark eden sahabî Huzeyfe b. el-Yeman, konuyu Hz. Osman'a açmış ve Müslümanların karşılaştıkları bu ihtilafın giderilmesini talep etmiştir. Konuyu ayrıntılı bir şekilde ele alan ve Enes'ten nakledilen rivayet şu şekildedir:

"Irak ve Şam ehli ile beraber Ermenistan ve Azerbaycan'ın fethinde savaşan Huzeyfe b. el-Yeman Osman'a geldi. Irak ve Şam ehlinin Kur'an kıraatinde ihtilafa düşmesi, Huzeyfe'yi korkutmuştu. Huzeyfe, Osman'a "Ey Emire'l-Mü'minin! Bu ümmeti, Yahûdi ve Hristiyanların düştüğü ihtilafa düşmeden evvel birleştir," dedi. Osman, Hafsa'ya yanındaki suhufu göndermesini, mushaflar istinsâh edildikten sonra bu suhufun kendisine tekrar geri verileceği haberini gönderdi. Hafsa, suhufu Osman'a gönderince Osman, Zeyd b. Sabit, Abdullah b. Zubeyr, Said b. el-As ve Abdurrahman b. Haris b. Hişam'dan oluşan bir komisyona, mushafları istinsâh etmelerini emretti. Osman, gruptaki üç Kureyşliye "Siz ve Zeyd b. Sabit, Kur'an'dan herhangi bir şeyde ihtilafa düştüğünüzde, onu Kureyş lisanı üzere yazın. Çünkü Kur'an, onların lisanları üzere inmiştir," talimatını verdi. Onlar da bu suhufu, mushaflarda isitnsah ettiler. Sonra Osman, Hafsa'dan aldığı suhufu ona iade etti, bazı bölgelere istinsâh edilen bu mushaftan birer tane gönderdi ve bunun dışındaki suhuf veya mushafların yakılmasını emretti." [1470]

Hz. Osman'ın istinsâh ettirdiği Mushaf sayısı konusunda bir ittifak sağlanmış değildir. "Muhtemelen yedi Mushaf çoğalttığı, birini kendisine ayırdığı, birini başkent Medîne'de fetva ve kırâat makamında bulunan ve aynı zamanda da komisyon başkanı olan Zeyd b. Sâbit'e verdiği, diğerlerini de Mekke, Basra, Kûfe, Şam ve Yemen beldelerine gönderdiği en güçlü yorumdur. Hz. Osman'ın kendisine ayırmış olduğu bu mushafa *'el-Mushafu'l-İmâm'*, beldelere göndermiş olduğu Mushaflara da *'Mesâhıf-i Emsâr'* ismi verilmiştir."[1471]

[1470] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 3, VI/98-99; Nesâi, 47 **Fedâilu'l-Kur'an** 5, s. 246.
[1471] Zeynel Abidin Aydın, a.g.e., s. 267.

Kur'an metninin Hz. Osman'ın itinaları ile istinsâh ettirilmesinin iki hedefi vardı. 1-Hz. Peygamber'in sarih tasvibine mazhar olmuş farklı kıraat şekillerine resmiyet kazandırmak, 2- Asıl nüsha ile mütabakat arz etmeyen her türlü kıraati reddederek Müslümanlar arasında çok tehlikeli sonuçlar doğuracak bir bölünmeyi önlemek.[1472]

Hiç şüphesiz, gerek Hz. Ebubekir'in Kur'an'ı cem' etmesi, gerekse de Hz. Osman'ın Kur'an'ı istinsâh etmesi, Hz. Peygamber (sav) dönemi sonrası, Müslümanların maslahatı gözetilerek yapılan önemli ve olması gereken icraatlardır. Her iki halifenin Zeyd b. Sabit'i seçmiş olmaları, onun Hz. Peygamber dönemindeki vahyin resmî kâtibi olmasından kaynaklanmaktaydı. Fakat Hz. Peygamber dönemindeki Kur'an metninin nakledilmesinde hiç bir kuşku bulunmadığı halde, yine Hz. Peygamber (sav) dönemi Kur'an anlayışının aynı şekliyle nakledilip edilmediği konusunda şüphelerimiz mevcuttur.

Sözün burasında sahebenin Kur'an algısının ana çerçevesini çizmek gerekir. "Bilindiği üzere sahabenin zihnindeki Kur'an, olgularla sıkı sıkıya bağlantılı bir Kur'an'dı. Kur'an, onların gözünde sadece bir şeyler söyleyen, bir şeyleri buyuran, bir şeylere hükmeden, bir şeyleri yasaklayan bir metin değildi. Kur'an, onların Hz. Peygamberle birlikte yaşadıkları sevincin, üzüntünün, işkencenin, zulmün, zaferin, yenilginin dile getirildiği mesajlarla dolu bir kayıttı. Kur'an, onların bilinçlerinde henüz bizim zihnimizde canlanan şekliyle bir kutsal kitap olarak canlanmıyordu. Kur'an'ın indirildiği dönemde zaten insanların elinde günümüzdeki şekliyle Kur'an bir bütün olarak iki kapak arasında bir kitap değildi. Dolayısıyla Kur'an'ın ne olduğunu doğru anlayabilmek, onun nüzûl tarihinde kitaplaşmamış, metinleşmemiş haliyle görebilmeyi zaruri kılmaktadır."[1473]

Burada özellikle Hz. Peygamber (sav) döneminde muşahhas ve resmî elden onay görmüş bir musahfın oluşturulmadığı sahabe dönemindeki Kur'an tasavvuru ile Hz. Ebubekir döneminde cem'edilen ve Hz. Osman döneminde istinsah edilen resmi

---

[1472] Abdullah Draz, **Kur'an'a Giriş**, s. 44-45.
[1473] Halis Albayrak, **"Kur'an'ı Anlamak", "Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak"** I. Kur'an Haftası (Kur'an Sempozyumu, 03-05 Şubat, 1995) Fecr Yay, Ankara, s. 167.

Mushafların oluşturduğu Kur'an tasavvurlarını irdelemek gerekmektedir. "Hz. Peygamber'in okuma yazma bilmediğini esas aldığımızda, Kur'an'ın ezberden şifahi olarak okunan bir kitap olduğunu, başlangıç itibariye yazılı bir kitap olarak algılanmadığını kestirmek zor değildir. Dolayısıyla o günün insanlarının zihninde ve anlayışlarında Kur'an tasavvurunun, "*Fakat o Kur'an kendilerine ilim verilmiş kimselerin (âlimlerin, hafızların) kalplerinde olan apaçık ayetlerdir. Bizim ayetlerimizi ancak zalimler inkâr eder."*[1474]şeklindeki ayetinin de işaret ettiği istikamette yazılı bir metin olarak değil, hafızalarda korunan, ezberden okunan, ağızdan ağza nakledilip öğrenilen ve okunan bir kitap şeklinde yer ettiğini söylemek mümkündür." [1475]

Özellikle Hz. Osman'ın Kur'an'ı istinsâh ettirmesinden sonra yazılı Kur'an metni, diğer İslam beldelerine gönderilmeye başlanmıştır. "Kur'an, Hz. Osman dönemindeki istinsâh faaliyetinin ardından, yazınsal bir metin olarak algılanmaya başlandı ve bu algılama tarzı, doğal olarak Kur'an'ı anlama meselesine farklı bir mahiyet kazandırdı. Bunun sebebi, metin ile daha sonraki dönemlerde onu anlamak ve uygulamak isteyen insanlar arasına bazı manialarının girmiş olmasıdır. Ayrıca zamanın geçmesi ve değişmesiyle birlikte kelimeler, kavramlar, deyimler ve düşünce tarzlarında ortaya çıkan başkalaşımlar ilk ortaya çıkışında kendisine aşina olunan metin ile o metnin sonraki muhatapları arasında bir ilişki kopukluğuna yol açmıştır."[1476]

Kur'an'ın yazılı bir kitap olarak algılanmaya başlaması, beraberinde bir Kur'an tasavvurunu da getirmiştir. Bu tasavvur, vahyin indiği muhitin sıcak atmosferi ve dönemin muhatapları ile vahy arasındaki ilişkiden uzak bir tasavvurdur. Ömer Özsoy'un bu bağlamdaki tesbitlerine katılmaktayız. Özsoy şöyle demektedir: "Tabiûn kuşağıyla başlamak üzere, sonraki bütün nesiller, Kur'an'ı bir metin kitap olarak görmüş ve idrak etmişlerdir. Kur'an'ın idraklere yansıma biçimindeki bu farklılaşma, tabiûn nesline gelindiğinde, Kur'an'ın yazılmış ve iki kapak arasına alınmış bir metin

---

[1474] **Ankebût**, 29/49

[1475] Abdullah Benli, **Kur'an Tasavvurları**, Bilimname, XV, 2008/2, 47-68; Kur'an'ın korunmuşluğu için bkz. Hasan Elik, **Kur'an'ın Korunmuşluğu**, Fikir. Yay., İstanbul 2008, s. 147-151.

[1476] Mustafa Öztürk, **Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak**, s.18.

kitap olmasıyla sınırlı değildir. Aynı zamanda, artık Kur'an, onların yaşadıkları olaylarla, kendi gerçeklikleriyle doğrudan ilgili, nâzil olmaya devam eden, açık bir imkan değil; olmuş bitmiş bir bütünlüktü. Bir an için bu tarihi seyre ara verip, bugünden geriye doğru bakacak olursak, ulûm-i İslamiyenin kurumsallaştığı, farklı düşünce geleneklerinin geliştiği ortaçağlara gelindiğinde, Kur'an'ın artık bir 'referans metni' haline geldiğini tespit edebiliyoruz."[1477] Dolayısıyla özellikle Tabiûn neslinden başlayarak günümüze değin gelen Kur'an, yazılı bir metin olarak algılanmaya başlanmıştır. Bu algılama biçiminin bazı mahzurları olmakla birlikte, bu algının varoluşsal bir zeminden de etkilendiğini belirtmemiz gerekir. Zira, Hz. Peygamber'den sonraki neslin, bir daha aynı dönemi yaşamaları mümkün olamayacaktır. Kur'an metni okunurken, bu metnin, ilahi hitabın yazıya dönüşmüş halini ifade ettiği, unutulmaması gereken önemli bir noktadır. "Kur'an ile ilgili olarak en yalın gerçek, yereli dikkate alan, ama mesajı tamamen yerelle sınırlamayan, yereli önceleyerek evrensel bir uslüp oluşturan bir ilahi mesaj oluşudur. Ancak korunması amacı ile yazıya geçirilişi, Kur'an'ın mesaj yönünün üzerini örten bir faaliyet olmuştur."[1478]

Hz. Peygamber (sav) döneminde, sahabenin sahip olduğu imkânların daha sonraki dönemlerde mümkün olamadığı kabul edilebilecek bir husustur. Konu ile ilgili olarak Mustafa Öztürk'ün bu konuda söyledikleri konuya açıklık getirecek mahiyettedir: "İlk neslin sahip olduğu en büyük imkan, hiç şüphesiz Kur'an'ın onlar tarafından bizzat tecrübe edilen bir 'şimdi' içerisinde vahyediliyor olması idi. Vahyin içeriği çoğu zaman doğrudan veya dolaylı olarak ilk muhatapların yapıp etmeleri ile ilgili olduğu için anlama 'spontane' olarak gerçekleşiyor, dolayısıyla 'Allah ne demek istedi?' şeklinde bir sorunun zuhuru söz konusu değildi. Buna karşın vahyin nüzûl ortamına tanık olmayan Müslüman nesiller için Kur'an artık yaşanan olaylar üzerine belli aralıklarla nâzil olan bir hitap değil, yazılı bir belge ve kitap idi. Her ne kadar vahy ve lüğat ağırlıklı tefsir faaliyetleri ile Allah'ın ne dediğini tayin etmek onlar için

[1477] Ömer Özsoy, **Çağdaş Bir Sorun Olarak Kur'an'ın Anlaşılması Sorunu**, s. 43.
[1478] Ömer Müftüoğlu, a.g.e., s. 239.

mümkün olsa da ne demek istediğini anlamak o kadar kolay olmuyordu. Çünkü söz bir diyalog ortamında nâzil olmuş ve bu muvakkat oluş artık son bulmuştu. "[1479]

Kur'an'ın, yazılı kutsal bir metin olarak algılanmaya başlanması evresinde özellikle nazım ön plana çıkarılmıştır. "Böylece Kitab resmi olarak kendi nüzûl tarihinden kopmaya başlamıştır. Netice itibariyle kitab tasavvuru en köklü değişimi bu evrede yaşamıştır. Bundan sonra "geçerli tek kitab iddiası", hükümleri ile sivil biçimde yaşayan ve toplumu dönüştüren bir kitab olmaktan çok, "tek harfi bile değişmeden nazmı korunmuş tek kitab" iddiasına dönüşmüştür. Yani nazmın merkeze yerleşmesine paralel olarak özgün kitab fikri de nazımla alakalandırılmıştır."[1480]

Kur'an'ın nazmının ön planda tutulmasını ortaya çıkaran istinsâh faaliyeti, muhatapların ve sonraki nesillerin, söz konusu metin üzerinde yoğunlaşmasını netice vermiştir. Böylelikle Kur'an'ın ne dediği ve muhtevasından çok, lafızlarının tekrar edilerek okunması ve ezberlenmesi gündeme gelmiştir. Yinelemekte fayda gördüğümüz hususlardan biri şudur ki, iki halifenin Kur'an'ı cem' ve istinsâh girişimleri o günün şartları için kaçınılmaz bir zorunluluktu. Ancak, vahyin standart bir şekle kavuşması, muhatapların nazarlarını kitabın zatına çevirmiş; kitabın nâzil olduğu dönemde nasıl anlaşıldığına yönelik gayretler giderek zayıflamıştır.

Kur'an'ın yazılı bir metne ve iki kapak arasında yazılı bir kitaba dönüşmüş olması ve böyle algılanmaya başlanması, Kur'an'ın nâzil olduğu olay ve ortamlardan bağımsız olarak okunma ve yorumlanmasına sebebiyet vermiştir. Bu zamansal çizgiyi yaşadığımız asra çektiğimizde, Kur'an'ın sadece bir metin olarak görülmesi durumu, daha net bir şekilde ortaya çıkacaktır. Bundan sonra gelişen Kur'an tasavvuru, zihinlerin ve gayretlerin, sadece Kur'an'ın metnine yoğunlaştığı bir tasavvura tekabül etmeye başlamış ve kimi çevrelerde Kur'an'ın hayat ile olan bağı kesilmiş ve sadece yazılı olan bu metnin kıraatine yönelinmiştir. Böylelikle Kur'an, hayatı kuran ve ona yön veren özne vasfını yavaş yavaş kaybetmeye başlamış, bazı

[1479] Mustafa Öztürk, **Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak**, s. 19; ayrıca bkz. Ömer Özsoy, a.g.m., s.41-48.

[1480] Selim Türcan, **İlk Dönem Kur'an Tasavvuru Ve Dönüşümü**, İslami İlimler Dergisi, yıl, 3, sayı, 2, güz (2008), s. 251-264.

kişi ve çevrelerin gözünde bir "kutsal nesne" ye dönüşmüştür. Öte taraftan ilahi hitabın mushafa dönüşmesinden sonra Hz. Peygamber'den boşalan alana, mushafın zatı ve somut görünümü yerleşmiştir. Bununla birlikte sahabede Kur'an'ı anlamak ve yaşantıya geçirmek, öncelikli bir durum arz etmekteydi. Mushafın somut bir kimlik olarak ortaya çıkmış olması, özellikle Hz. Peygamber sonrası dönemde anlaşılmasının yanı sıra, ezberlenilmesine yönelik gayretleri etkilemiştir. Çünkü görünürde olan bir Kur'an metni bulunmakta ancak bu metnin uygulandığı şartlar ve imkanlar, varoluşsal olarak bulunmamaktadır.

Altı çizilmesi gereken bir diğer husus da şudur: Hz. Peygamber'in yaşadığı dönemde, vefatından sonra teşekkül eden bir mushaf tasavvuru sahabede mevcut değildi. Özellikle şartların zorunlu olarak teşkil etmesi neticesinde Müslümanlar mabeyninde ortak bir mushafın ortaya çıkmış olması, bazı sûre ve ayetler ile ilgili rivayetlerin vazedilmesinde etkili olduğunu söyleyebiliriz. Çünkü bu aşamada mushaf, sınırları ve sûreleri belli bir hal almıştır. Önlerinde somut ve ulaşılabilir bir mushafı gören hadis uydurmacıları bu fırsattan istifade etmişler ve halkı Kur'an'a teşvik etmek üzere sûre ve ayetlerin faziletine dair rivayetleri tedavüle sokmaya başlamışlardır, denilebilir.

Öte taraftan ilahi hitabın mushaf haline getirilmesinin birçok faydası da ortaya çıkmıştır. Selim Türcan'ın da belirttiği gibi somut standart taşınabilir bir kitab, uzak coğrafyalara kimlik ruhaniyetini taşıyacak vasfa sahip demektir. Çünkü cismi itibariyle pratiktir ve tarihinden bağımsızlaşmış olması nedeniyle de yoruma açıktır. Her kültürden topluma ulaşabilir ve yorum sayesinde oralarda tutunabilme özelliğine sahiptir.[1481]

[1481] Selim Türcan, a.g.e., s. 251-264. (Konu ile ilgili yapılan şu tespite yer vermek yerinde olacaktır: "Bugün İslami ilimlerin yüksek düzeyde tedris edildiği akademik kurumların müfredatında Kur'an'ın metinleşme tarihi ile ilgili bir tek saatin bile tahsis edilmemesi; her yıl onlarca yenisi müşterilerin beğenisine arz edilen meal veya tefsir formundaki ürünlerin, Kur'an'ı mevcut formuyla gökten zenbille inmiş bir kitap gibi takdim etmeleri; hatta bizzat Kur'an'ın metinleşme tarihine dair araştırmaların, İslami araştırmalar arasında belli bir yüzdeye baliğ olmayacak derecede az yer işgal etmesi gibi durumlar, Müslümanların 'Kur'an'ı anlama' diye bir sorunları olup olmadığı konusunda insanı kuşkuya düşürmektedir." Bkz. Ömer Özsoy, a.g.m, s. 46.).

3.4.2. Nitel Okumadan Nicel Okumaya (Anlama/Amel Merkezli Okumadan- Sadece Okumaya)

Vahyin 23 yıla yayılarak indirilmiş olması veya bir defada toplu bir şekilde nâzil olmaması, inen ayetlerin bir taraftan teorik/itikadî planda içselleştirilmesi, diğer taraftan pratik/amelî manada hayatın içinde var olmasını mümkün kılmıştır. Öncelikle belirtmek gerekir ki, sahabe döneminden sonraki nesiller, vahyin tebliğ edicisi olan Hz. Peygamber'in "sesinden, tonlamasından, vurgusundan, duruşundan, bakışından, canlılığından ve sese yaptığı katkılardan mahrumdur."[1482]Bu sebeple sahabe dönemi ile daha sonraki kuşaklar arasında zamansal, mekânsal ve imkânlar açısından farklılıklar bulunmaktadır.

Kur'an-ı Kerim, nâzil olduğu günden itibaren Müslümanlar tarafından sürekli okunan bir kitap olma özelliğini, asırlar boyunca devam ettirmiştir. Okumanın niteliği her dönemde aynı kalmamış, özellikle sahabe döneminden sonra nitelik değiştirerek günümüze ulaşmıştır. Burada Kur'an okumanın keyfiyeti ile ilgili sorgulama, Kur'an'a ciddi mesai sarfeden ilim adamlarını ve onların çalışmalarını konu almamaktadır. Konu daha çok halk nezdindeki Kur'an tasavvuru bağlamında ele alınacaktır.

Hadislerde özellikle de Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde Kur'an'ın okunmasına yönelik çok sayıda rivayet mevcuttur. Bu rivayetlerin doğru anlaşılması, Kur'an'ın doğru okunması ve anlaşılması için önem arz etmektedir. Bu rivayetlerin Kur'an'ın ilgili ayetleri ile birlikte değerlendirilmesi, sünnetteki Kur'an anlayışı ve sahabenin uygulamaları çerçevesinde anlaşılması gerektiğini daha önce ifade etmiştik. Söz konusu rivayetler, salt bir metin olarak görülüp, bu metinlerin lafızları üzerinden bir yargıya varılması, resmin bütününü görmemek, dolayısıyla yanlış sonuçlara ulaşmak manasına gelecektir.

Her zaman olduğu gibi günümüzde de Kur'an'a olan ilgi artarak devam etmektedir. Bu ilginin niteliği, başka bir ifade ile Kur'an ile iletişim, her asırda hatta aynı dönem içerisindeki farklı bölgelerde farklılıklar arz etmiştir. Kur'an'a yönelik bu

[1482] Ömer Müftüoğlu, a.g.e., s. 161.

ilginin doğruluk veya eksikliği insanların zihinlerindeki Kur'an algısı ile doğrudan ilişkilidir. Kur'an'a yönelik bu algının dönemsel olarak bireyleri aşan bir toplumsal hüviyet kazandığını da gözlemlemek mümkündür. Tarihi süreç içerisinde türlü aşamalardan geçerek tevârüs eden bu Kur'an tasavvurunun yapıcı bir sorgulama ile ele alınması kaçınılmazdır. Zira "Geçmişte yazılan eserlere, Kur'an tasavvuru bağlamında baktığımızda, bunların, kendi tarihsel şartları içinde çoğunlukla rivayetlere bağlı kalınarak ve bütüncül anlamda bir Kur'an tasavvuru oluşturmanın gözetilmediği yaklaşımlar olduğunu görmekteyiz."[1483]

Her şeyden önce Kur'an, Hz. Peygamber'in çağında sadece okunmak için gönderilmiş ve bu yapıldığı zaman insanı "kurtaracak" oranda sevap kazandıran bir dua kitabı olarak algılanmamış, Kur'an'ı ölülere okunan bir şefaat kitabı olarak da düşünmemişlerdir. Onlar öncelikle kitabı, "hayatın kitabı" olarak görmüşlerdir.[1484] O halde bakış açıların tamamen sevaba endekslendiği bir Kur'an anlayışının sahabe dönemi Kur'an tasavvuru ışığında test edilmesine ve bu bakış açısının revize edilmesine ihtiyaç vardır.

Diyebiliriz ki Kur'an'ın temel gayesi, okudukları takdirde insanların sadece sevap kazanmalarını sağlamak değildir. O, inananlar için iman, amel ve ahlaki erdemleri öğütleyen bir kitaptır. Diğer bir ifade ile Kur'an, İslamî bir zihniyet tesis etmek için gönderilmiştir. "Ancak Kur'an'ın mesajlarını anlamadan, sadece onun ihtiva ettiği kelime, ayet ve sûreleri belirli sayılarda okumanın fazilet sayıldığı bir anlayışın günümüzde kendisini gösterdiğini söyleyebiliriz. Özellikle Kur'an'ın anlamından ziyade okunuşunun önemsenmesi, cenaze merasimleri, mevlid törenleri ve kandil gecesi gibi organizasyonlarda daha bariz görülmektedir. Bu şekilde belirli durumlar için Kur'an'ı okuyan insanlar, Kur'an'ın bu maksadlar için nâzil olan bir kitap olmadığını ya hiç düşünmemişler yahut mevcuda göre hareket etmeyi maslahat için en uygun yol olarak düşünmüşlerdir." [1485] Ayet ve hadislerde tavsiye edilen "Kur'an okuma", ifadesinin tam olarak neye tekabül ettiğini belirlemek ehemmiyetli

---

[1483] İshak Özgel, **Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzûlu Anlayışının Lüğavi Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme**, Arayışlar- İnsan Bilimleri Araştırmaları- yıl, 3, sayı, 5-6, 2001, s. 90.

[1484] Celalettin Vatandaş, **Kur'an'ın Hayata Müdahalesi (Bireyin ve Toplumun İnşası**, XI. Kur'an Sempozyumu, (25-26 Ekim 2008), Fecr Yay., Ankara 2009, s.191.

[1485] İsmail Aydın, **Kur'an'da Efdaliyyet Meselesi**, Marife, sayı, 3, 2011, s. 55-60.

olmakla beraber, Kur'an'ın Müslümanlar için en temel vasfı onun "varoluş kaynağı" olmasında yatmaktadır.[1486]

Kur'an'ın anlaşılmadan okunması ve içeriğine yönelik yeterli çabanın gösterilmemesi, sadece günümüzde yaşanan bir sorun da değildir. Bu konuya dikkat çeken müelliflerden biri olan Kurtubî, Kur'an okuyan bazı kimseleri şu ifadelerle eleştirmektedir[1487]:"Kur'an'ın anlaşılmasını zorlaştıracak okumalar, manayı gizlediğinden dolayı ittifak ile haramdır. Krallar önünde ve cenaze merasimlerinde Kur'an okuyan bazı Mısır kârileri böyledir. Bunlar, Kur'an okumalarına karşılık ücret ve ödüller almaktadırlar. Oysaki okumaları boşa gitmiş ve amelleri de hebâ olmuştur. Çünkü onların bu davranışları, bir nevi kitabullahı tağyir etmek ve bu kitapla oyun oynamak manasına gelmektedir. Bu tutumları, şeytanın kendilerinin yaptığı ameli süslü göstermesidir ki bu durum, ayette şöyle ifade edilmiştir: "*De ki: Amelce en çok ziyana uğrayan; iyi iş yaptıklarını sandıkları halde, dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber vereyim mi?* "[1488]

Kur'an'ın anlaşılarak okunması gerektiğini belirten Kurtubî, Kur'an okuyan kişinin Mekkî-Medenî ayetleri bilmesi gerektiğini, eğer ayetlerin irabını da bilirse bunun daha iyi olacağını belirtmiştir. Kur'an'ı okuduğu halde onu anlamaya çalışmayan kimseleri de şiddetli bir şekilde eleştiren Kurtubî, konu ile ilgili şunları söylemektedir: "Kur'an okuyan, ahkam-ı Kur'an'ı, murad-ı ilahiyi ve kendisinin mükellef kılındığı şeyleri yaparsa, Kur'an'dan fayda görmüş olur ve tilavet ettiği ile amel etmiş olur. Kur'an'ı ezber okuduğu halde farzlarını ve sorumluluklarını yerine getirmeyen kimse ne kadar kabîh bir iş yapmış olur? Zira manasını bilmediği bir şey ile nasıl amel edebilir ki? Bunlar, kitap yüklü merkepler gibidirler."[1489]

Günümüzdeki Kur'an algılarından biri de, Kur'an'ın ancak belli bir zümre tarafından açıklanıp yorumlanabileceği, dolayısıyla kendilerine düşenin sadece Kur'an'ın okunması olduğu anlayışıdır. "Oysa Kur'an-ı Kerim, hiçbir kimsenin,

---

[1486] Münteha Maşalı, **Kur'an Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi**, Usul, 15 (2011/1), s. 76-77, 79, 80, 81, 86.
[1487] Kurtubî, **el-Câm'i Li Ahkâmi'l-Kur'an**, I/32.
[1488] **Kehf**, 18/103-104.
[1489] Kurtubî, a.g.e., I/38.

zümrenin veya cemaatin tekelinde değildir. Çünkü O, bütün insanlığa gönderilmiş eşsiz, mucize bir kitaptır. Ona sahip çıkan herkesin kitabıdır, ona sevgi ve saygıda kusur etmeyen, emir ve yasaklarına göre hayatını, aile yapısını terbiye edip düzenleyen, samimi kimselerin kitabıdır. Bu gözlem altında, herkes onu okuma, öğrenme, dinleme ve kabiliyeti nispetinde ondan öğüt alma hakkına sahiptir. Bu hak öyle bir haktır ki, yüce Allah tarafından kullarına ihsan edilmiştir."[1490]Kur'an mesajını anlamada kendisini muhatap kılmaktan ziyade, mesajı kendisine öğretecek, aktaracak, belletecek kişi ve kurumlara ihtiyaç duyulması gerektiği düşüncesi, Kur'an ile onu okuyan arasında engeller ortaya çıkarmıştır. "Kur'an mesajını anlamak, bu anlamaya özne konumunda katkı sağlamayı ve bizatihi kendi varlığını ve benliğini ortaya koymayı gerektirdiği için yani görevi özneye yüklediği için aracı yöntemler sonuç vermemekte, söylenenleri üzerine alınmadan okuyup geçmek, mesaja muhatab olmak anlamına gelmemektedir."[1491]

Günümüz Kur'an tasavvurunun tezâhürlerinden biri, vasıta-amaç dengesinin iyi kurulamamasıdır. Bu vasıta, bazen şahıslar ve kurumlar olabilmekte, bazen de bazı teknik kelimelere aşırı vurgu olabilmektedir. Sözün burasında konuyu Kur'an kültürümüzde önemli bir yer kaplayan "Tecvîd" kavramına getirmek istiyoruz. "Bir söz, haddizatında ne kadar güzel olursa olsun, gereği gibi güzel okunmayınca güzelliği kalmaz. Aynı şekilde, bir kelamın, tertîl ile güzel söylenmesi ve okunması, bir musiki işi değildir. Nazmın mana ile münasebeti, lisanın fesahat ve belağatı hakkıyla gözetilerek, ruhi ve manevi bir mutabakatla yerine göre şiddet, yerine göre yumuşaklık, yerine göre medd, yerine göre kasr, yerine göre ğunne, yerine göre izhar, yerine göre ihfa, yerine göre iklab, yerine göre vasl, yerine göre sekte veya vakf ve hulasa bütün maksat ve manayı duymak ve mümkün olduğu kadar duyurmak suretiyle tecvîd ile okumak işidir."[1492]

Kur'an'ı en güzel şekilde okumak için tecvîdi ilmi bir disiplin haline getiren Müslümanlar, farklı okuyuş tarzları ile de (hızlı, orta, yavaş) okurun duygu ve

---

[1490] Akif Aydın, **Kur'an-ı Kerim Okumanın Ve Dinlemenin Fazilet Ve Adabı**, FÜİF dergisi, 2002, VII/127-152.
[1491] Ömer Müftüoğlu, a.g.e., s. 257.
[1492] Akif Aydın, a.g.m., 130-145..

düşüncelerini yönlendirecek etkileri, ortaya çıkarmaya çalışmışlardır. "Özellikle ritimli okumalarda ve Kur'an'ın daha doğrusu Arapça'nın bizzat kendisinden kaynaklanan ses ve söz uyumu neticesinde okur, Kur'an okurken farklı yerlerde farklı boyutlar bulacaktır. Bu tecrübe sadece Kur'an'ın manasını bilenlerle sınırlı değildir. Kur'an'ı Arapça okuyan fakat manasını bilmeyen yüz binlerce Müslüman için de geçerlidir."[1493]

Kur'an-ı Kerim'i tecvîd ile okumak, elbette bizim de önemsediğimiz ve olması gereken hususlardandır. Ancak şunu ifade edelim ki, Hz. Peygamber (sav) döneminde birinci ve önemli sırada olan şey, Kur'an'ın anlaşılarak ve hayata uygulanarak okunması iken, daha sonraki dönemlerde Kur'an'ın anlaşılmasına yönelik çabalar ilmi katmanla sınırlı kalmış ve bundan sonra Kur'an'ın güzel okunması, temel bir argüman olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bu değişim, Kur'an'daki bazı kavramların yerine alternatif kavramlar üretilmesini de ortaya çıkarmıştır. Bu kavramlardan biri, yavaş yavaş, tane tane ve anlayarak okumayı ifade eden "tertîl" kelimesi yerine "tecvîd" kelimesinin ikame edilmesiyle neticelenmiş ve sonraki müellefatta "Kur'an'ın anlaşılarak güzel okunması" yerine "Kur'an'ın güzel okunması" teması ön plana çıkmaya başlamıştır.[1494] "Kur'an'ı somut bir kitap olarak algılayan nesiller açısından 'Kur'an'ın anlaşılması' veya 'Kur'an'ı anlamak', Kur'an metninin taşıdığı varsayılan anlamların, bazı tekniklere ve yöntemlere başvurmak suretiyle metinden çıkarılması demek olduğu için, anlayan özne ile anlaşılan nesne ayrışması zemininde bir anlam ifade etmektedir. Başka bir deyişle, Kur'an'ı anlamaktan söz edildiğinde, dışarıda bizden bağımsız varlığı olan bir metnin anlaşılması kastedildiği için, Kur'an bir anlama nesnesi olarak konumlandırılmış olmaktadır."[1495]

Kur'an'ın çok okunup ezberlenmesinin beraberinde getireceği problemlerden biri olan anlamın ihmal edilmesi meselesi, özellikle Emevi döneminin başlangıcından itibaren gelenek halinde uygulanmaya başlanmış maalesef günümüze

---

[1493] İsmail Albayrak, a.g.m., s. 461.

[1494] Kur'an'da geçen sözcük ve deyimlerin, Kur'an'ın nuzülünden sonra çeşitli anlam değişikliklerine maruz kaldığı ile ilgili geniş bilgi için bkz. Dücane Cündioğlu, a.g.m., s. 53, 57.

[1495] Ömer Özsoy, a.g.m, s. 46.

kadar devam etmiştir. Kıraat incelikleri ve tecvit kurallarını ihtiva eden, güzel ses, makam ile okuma ve ezberleme şeklinde Kur'an'a yaklaşım tarzı, onun manasını ihmale, neticede de Müslümanları Kur'an'dan uzaklaşmaya götürmüştür.[1496]

Merhum Elmalılı Hamdi Yazır'ın Kur'an'ı hakiki manada okuyan kimselerle alakalı olarak bu konuda söyledikleri şu sözler oldukça önemlidir: "Onlar, hakkıyla tilavet ederek okurlar, tilavetinin hakkını vererek okurlar. Tahriften, karıştırmaktan koruyarak, heva ve heveslerinden uzak kalarak, kelimelerinin telaffuzunu, manasını ve hükümlerini cidden gözeterek, dikkatlice, saygılı ve devamlı bir şekilde, bilmediklerini, anlamadıklarını ehlinden sora sora, iyi niyetle, temiz kalble ve temiz ağızla okurlar. Gelişi güzel, baştankara, bir eğlence gibi okumazlar. Şarkı, gazel, türkü, mani, roman, hikaye yerine koymazlar. Kemal-i hürmet ve ta'zimle, edeble okurlar."[1497]

Nitekim günümüzde "Kur'an okuma" denildiğinde akla gelen hususlardan biri, bazı kârilerin güzel Kur'an okumalarıdır. Hz. Peygamber'in Kur'an'ı güzel okuyan Abdullah b. Mesud gibi bazı sahabîlerden dinlediği hadislerde belirtilmiştir. Yine Hz. Peygamber'in sahabîden Nisa sûresini dinlerken, okuyan sahabîyi durdurduğu ve gözlerinden yaşların boşaldığı da bildirilmiştir.[1498]Günümüzdeki Kur'an okuma anlayışını Hz. Peygamber (sav) ve sahabî uygulamalarındaki bu çerçeveye oturtmak gerekmektedir.

Sahabe dönemindeki anlam merkezli Kur'an okuma biçimi zaman içerisinde eriyerek ve evrilerek sadece "Kur'an okuma" ya dönüşmüştür. Başka bir deyişle sahabe dönemi Kur'an anlayışı, tertîl ve tedebbür ile okumadan telaffuz ile okumaya transforme olmuştur. Bu evrilme, Kur'an'a olan bakış açımızı ona olan ilgimizi ve ilişki düzeyimizi kelimat-ı Kur'an'ın nasıl okunacağı ile sınırlandırmıştır. Oysaki, Kur'an'ın mesajı, telaffuzuna dikkat edilip anlaşılarak okunması ve onunla amel edilmesine yöneliktir. Unutulmamalıdır ki, Kur'an, dilin aktivitesinden çok, aklın ve kalbin aktivitesinden bahsetmektedir.

[1496] Zeki Duman, a.g.m., s. 274.
[1497] Elmalılı Hamdi Yazır, **Hak Dini Kur'an Dili**, I/389.
[1498] Buhârî, 66 **Fedâilu'l-Kur'an** 35, VI/114; Müslim, **Salatu'l-Musafirîn ve Kasruhâ**, 248, I/551.

Yine "Kur'an okuma" denildiğinde zihinde canlanan daha başka manalar da bulunmaktadır. Söz gelimi bir meslek dersi öğretmeninin öğrencilerine veya bir imamın cemaatine "Kur'an okuyunuz" dediklerinde, zihinde ilk oluşan mana, Kur'an'ın sadece telaffuz edilmesidir. Öyleyse bu ifadenin zaman içinde muhteva değişikliğine uğradığını, hatta bir anlam daralmasıyla karşı karşıya kaldığını söylemek zor değildir. Zira Kur'an okuma fiiline vurguda bulunduğumuzda mesaj, mesajı alanlarda farklı bir manaya tekabül etmekte, Kur'an ve sünnetteki "Kur'an okuma" ifadesinin içeriğine ise takabül etmemektedir.

Örneğin "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğreteninizdir" hadisi, sahabenin Kur'an'ı öğrenme ve öğretme konusundaki şevk ve gayretini daha da arttırmıştır. Fakat sahabe dönemi için Kur'an'ı öğrenmek ve öğretmek demek, onun anlaşılması ve uygulanması doğrultusunda bir öğrenme ve öğretme şeklini ifade etmekteydi. Yoksa bugün uyguladığımız gibi harfleri ve bunların telaffuzları ile mahreç yerleri ve harfin mahreçten çıkış biçimlerini öğretmek değildi.[1499] Dolayısıyla günümüzdeki "Kur'an okuma" terkibinin yeniden gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bir başka deyişle, dil ve göz okuma fiilini gerçekleştirirken, akıl ve kalb bu okuma ve telaffuzu, anlama dönüştürmek üzere bir gayret içerisinde olmalıdır.

Özellikle günümüzde Müslüman toplumlarda Kur'an'ın ezberlenildiği ve bununla birlikte hafızlık müessesesinin kurumsallaştığını söylemek mümkündür. Kur'an'a karşı sevgi ve saygının bir tezâhürü olarak ortaya çıkan bu tablo, kanaatimizce yeterli değildir. Sahabe döneminin Kur'an anlayışının asrımıza iz düşümlerini, sebep ve imkanlarını oluşturmak gerekir ki, bu da Kur'an'ın anlam ve yorumuna yönelik gayretlerle mümkün olacaktır.

Kur'an'ı ezberlemeye karşı olan ilginin Hz. Peygamber'in vefatından sonra da artarak devam ettiği, bunun Kur'an-ı Kerime karşı bir görev ve sorumluluk olarak kabul edildiği görülmektedir. Kur'an öğretimi, kurumsal olarak Mekke'de Erkam'ın evinde Medine'de ise Mescid-i Nebinin suffa kısmında devam etmiştir. "Sahabenin,

---

[1499] Zeki Duman, a.g.m., s. 272-273.

Kur'an'ı muhafaza etme kaygısı ile değil, ahkamını öğrenme, belleme, uygulama ve başkalarına öğretme iştiyakı ile ezberledikleri muhakkaktır. Günümüzde çoğunlukla hafızlık yapılırken sadece lafız üzerine çalışılmakta hiç bir şekilde mana ile ilgilenilmemektedir. Halbuki sahabenin onar ayet şeklinde ezber yaptıkları ilk on ayeti manası ile birlikte belleyip, sonra diğer on ayete geçtikleri bildirilmiştir. Günümüzde yürütülmekte olan hafızlık eğitiminin sonuç itibarı ile işlevselliği konusunda ciddi kaygılar bulunmaktadır."[1500]

Kur'an'ın ezberlenmesi hususunda en fazla dikkat çeken nokta ise, gerek sahabenin Kur'an'ı ezberlerken uyguladığı metot ve gerekse Kur'an'ın ezberlenmesi ile ilgili rivayetlerin hemen hepsinde verilen ortak mesaj, ezberlenen Kur'an ile amel etmenin gerekliliğidir. Ezberlediği Kur'an'ı hayatına yansıtmayan bir hâfız, hıfzı çok kuvvetli de olsa, bir tür kasetten farkı olmayacaktır. Dolayısıyla hafızlık yapacak bir kimseye bu husus özellikle söylenmeli ve öğrenci "Ben Kur'an'ı yaşamak için ezberliyorum" diye düşünmelidir. [1501]

Konu ile ilgili görüş beyan edenlerden biri de Muhammed İkbaldir. İkbal'in konu ile ilgili görüşlerini ortaya koyan Celal Türer'in açıklamalarını burada vermekte fayda vardır: "İkbal, Kur'an'ın hayatın gerçek sorunlarını çözmek için geldiğini beyan etmektedir. Bu nedenle metnin hayatın gerçek sorunları doğrultusunda her daim yorumlanması gerekir. Bu, Kur'an'ın bütün kavramlarının ve bütün ayetlerinin günümüz hayatının içine dahil edilerek test edilmesi anlamına gelir. Eğer anlayışlarımız ve yorumlarımız bu testten başarı ile geçerse Kur'an, insanlık vicdanın sesi olabilir. Kur'an'ı ilahi bir kalp sedası; dilli bir kalp terbiyesi olarak kabul eden İkbal'in tüm hedefi, statik Kur'an anlayışını benimseyen - Kur'an'ı yüzünden okuyan- Müslümanları, dini deneyim ve deruni hayatın yüceltilmesine dayanan dinamik bir Kur'an anlayışına -Kur'an'ı yürekten okumaya- davet etmektir. Bu anlayışa göre Kur'an, fikirden ziyade eylemi, ameli vurgulayan ilahi bir kelamdır. Bu anlayışa göre Kur'an bir bilgi kaynağı olmaktan ziyade, bir bilinç kaynağına; epistemolojiden ziyade ontolojik bir statüye işaret eder. Bu yüzden o, hayattan fışkıran, kalplerde

---

[1500] Suat Cebeci, **Kur'an Öğretim Geleneği Olarak Hafızlık Eğitimi**, Diyanet İlmi Dergi (Kur'an Özel Sayısı), DİB yay., Ankara 2012, s. 598-610.
[1501] Mesut Çakır, a.g.e., s. 110-116, 2007.

taşınan (mahmul fi'l-kulûb) ve insanın fiillerinde tezâhür eden bir anlayışı sahiplenir."[1502]

Günümüzde Kur'an-ı Kerim'in sosyal hayatımızın nereye değdiğini sorgulamamız gerekmektedir. Günümüz topumunda Kur'an'ın yüzüne okunması konusunda bir hassasiyetin bulunduğu bir vakıadır. Bu sebeple olsa gerek, günümüzde Kur'an ile olan ilişkiler, daha çok belirli gün ve gecelerde yoğunluk kazanmıştır. "Kutsal/seküler ayırımından beslenen bu süreç, dini yaşamı münhasır zamanlar içerisine hapsetmiştir. Toplumun büyük oranda Kur'an ile temas noktaları bu gün ve gecelerde olmaktadır. Dolayısıyla Kur'an'ın yüzünden okunması, anlaşılma çabalarından daha öne çıkmıştır."[1503]

Akif Aydın da günümüzde Kur'an'ın okunma biçiminin nerdeyse nağmeye endekslendiğini şu ifadelerle ortaya koymaktadır: "İşin hakikati şudur ki, okunan Kur'an-ı Kerim'den sadece musiki nağmelerinden ötesini görememekteyiz. Bazı şeyleri hissetmek var, bir de hissedilen şeyleri ruhun derinliklerinde yaşamak var. Bir duymak ve işitmek var, bir de duyduğu, dinlediği işittiği şeylerin özünü kavramak için can kulağıyla dinlemek var. Demek oluyor ki işiten her kulak, duyan ve itaat eden her kulak gibi değildir."[1504]

Günümüz Kur'an tasavvur boyutlarından biri de, Kur'an'ı tazim ve ona saygı meselesidir. Günümüz Müslümanı, Kur'an'a karşı saygıyı farklı şekillerde göstermektedir."Belden üstte taşımak, Kur'an'a karşı ayak uzatmamak, Kur'an okunan bir ortamda setr-i averet kurallarına riayet etmek, oturuşunu düzeltmek, masanın üzerinde duran mushaf-ı şerifi açık bırakmamak, kapağı kaldırıldığında karşımıza Fâtiha ve Bakara sûresinin ilk beş ayetinin yazılı olduğu sayfanın çıkacağı şekilde düz olarak koymak, abdestsiz dokunmamak, üzerinde mushaf-ı şerifin kendisi ya da Kur'an ayetlerinin yazılı olduğu bir kâğıtla abdesthaneye gitmemek, hatim indirip duasını büyük bir hocaya ve kalabalık içinde bir camide yaptırmak, mushafa sayfalarını okumadan bakmanın sevap olacağı vb. hususlar, halk tarafından

[1502] Celal Türer, a.g.m, s. 69.
[1503] Mustafa Tekin, **Kur'an'ın "Hayat"laşmasında Özel Gün Ve Gecelerin İmkanı,** Diyanet İlmi Dergi (Kur'an Özel Sayısı) DİB yay., Ankara 2012, s. 781-795.
[1504] Akif Aydın, a.g.m., VII/127-152.

Kur'an ile ilişkiler bağlamında dile getirilebilecek hususlardır. Kur'an'a saygı adına bu davranışlar küçük görülmemelidir. Ancak Kur'an kurulacak ilişki bu şekli saygı kalıpları ile sınırlı olmamalı devamı getirilmelidir. Saygı adına bunlar ne kadar doğruysa, iletişim adına o kadar eksiktir.[1505]

Günümüzde mevcud olan Kur'an tasavvurunun ağırlık merkezi, ayetleri üzerinde tedebbür edip imani ve ahlaki manada istifade etmekten, yani o'nun temel vasıflarından öte, nicelliğine, malzemesine, yazısına, yazının yer aldığı sayfalarına sayfaların bir araya getirildiği mushafına, resm-i hattına yöneliktir. Kur'an'a biçtiğimiz kudsiyetin tasavvur ve inşası, anlama merkezli okumadan çok, fiziksel ve maddesel bir kutsayıştır. Akıllarda ve yüreklerde taşınması gereken ve böylelikle kadrinin farkına varılabilecek kitab, akıllardan gözlere; kalplerden dil ve dudaklara inen bir kitap olmuştur. Kur'an'ın kendi anlatımıyla engin bir dinamizm ve canlı olması gereken iletişim biçimimiz ise, pasif bir okuma ve kanalların tıkanmış olması sebebiyle mesaj alışımı aktif olmayan bir iletişime dönüşmüştür.

Kimi çevrelerde Kur'an'a yönelik aşırı kutsayıcı tavır, Kur'an'ın anlaşıl/amayan veya belli ilmi ve akademik çevrelerin anlayabileceği bir yöne evrilerek adeta bir paradoksa sebebiyet vermiştir. Aşırı kutsiyetçi tavrın, Kur'an'ı gereği gibi okumanın önemli engellerden biri olduğu kanısındayız. Kur'an'ın en güzel işlemeli kaplarla işlenmesi, en güzel yerlere asılması, en güzel raflarda saklanması, Kur'an'ın geçtiği yerden ayağa kalkılması, rahlesine dokunulmazlık verilmesi vb. durumlar, tamamen hâlis niyetlerle yapılan davranışlardır. Fakat sınırlarını aşan dermanın dert getirmesi gibi sınırı aşan ta'zim de bazı problemleri beraberinde getirmektedir. Bu anlayışın, zihnî arka planında, neredeyse dokunulamayan böyle bir kitabın, anlaşılmasının evleviyetle zor olacağı, bize düşenin sadece onu okumak olacağı düşüncesi bulunmaktadır. Kimi kesimlerce, Kur'an'ın bu çerçevede okunup ona bu şekilde saygı gösterilmesi, onların Kur'an'a karşı görevlerini yerine getirdikleri gibi bir tatmine de sebeb olmaktadır. Kur'an'a karşı gösterilecek saygıda bir problem görünmemekle birlikte, sınırları aşan tazim ve saygı tavrı, Kur'an'ın ya sadece literal düzeyde tutulmasına veya anlaşılmamasının da önündeki engellerden

[1505] Ömer Müftüoğlu, a.g.e., s. 149-150.

biridir. İslamın temel iki kaynağını temsil eden Kur'an ve Hz. Peygamber'e yönelik bu nevi saygı duruşu, her iki kaynağın da yeterli derecede ve sahîh bir şekilde anlaşılmasına katkı sunmaktan ötede bir tavırdır. Bu yönüyle ehl-i kitabın kendilerine gönderilen kitabları okumaları, ama bununla amel etmemeleri örneğini hatırlatmakta yarar vardır. Hz. Peygamber'in Kur'an'a duyduğu saygı, inen ayetlerin insanlara bildirilmesi (tebliğ), bu ayetlerin açıklamalarının yapılması (tebyîn) ve uygulamasına (tatbik) yönelik bir tavırdır. Yapılması gereken, asırlar boyunca meydana gelen Kur'an'a yönelik tasavvurumuzun, yine Kur'an temelinde bir sağlamaya tabi tutulması, bu ilahi kitaba uyan taraflarının sabitlenmesi, geriye kalanlarının ise revize edilmesidir. Yakalanacak olan bu tavır ve tasavvurun meyvelerinin kısa sürede görüleceği sosyal, kültürel ve fikirsel düzeyde bir aktiviteye dönüşeceği kanaatindeyiz. Bütün bunları yaparken geleneği kutsayarak sırtımızda taşıyarak değil; onunla beraber yürüyerek, onunla müşaveret ederek ve eleştirel bir yaklaşım tarzı ile hareket etmeliyiz.

Aşırı kutsiyetçi tavır, Kur'an ile hadislere yaklaşım tarzımızı da etkilemiştir. Çünkü Allah'ın beşerle münasebet kurmasının ya da ona hitapta bulunmasının farklı şekilleri vardır. "Nassın ezeli yazılı metin olması, nassın kudsiyetinde aşırılığa gidilmesine yol açmıştır. Bu anlayış neticesinde nass, lüğavi ve anlaşılabilir olmaktan çıkarak görsel bir yapıya bürünmüştür. Bu durum, hadislerin ön plana çıkmasına sebep olmuştur. Bu ön plana çıkarma ise, Kur'an'ın mukaddes ezeli bir dilinin oluşu ve Cenab-ı Allah'a ait ifadeleri yansıtmasına karşın, hadislerin insana ait dil kalıpları yoluyla anlaşılabilen beşeri bir hitap oluşundan kaynaklanmaktadır."[1506]

Kur'an tasavvurunun Müslüman kimliği açısından önemi tartışmasız bir konumdadır. Ancak son iki yüzyılda yaşanılan olaylar neticesinde Kur'an tasavvurumuzu yeniden gözden geçirmemiz gerektiğini ileri süren bazı yaklaşımlarla karşılaşmaktayız. Bu yaklaşımlar temelde Kur'an'ı yeniden keşfetme, hayatı ve

---

[1506] Nasr Hamid Ebû Zeyd, **Kur'an Vahyi**, trc. Mehmet Emin Maşalı, UÜİFD, Sayı, 6, 1994, c. VI/448.

eşyayı Kur'an perspektifinden yeniden anlamlandırma ve Kur'an'ın kavram ve düşünce dünyasını yeniden ele alma ihtiyacından kaynaklanmaktadır.[1507]

Anlama merkezli, duyusal ve duygusal Kur'an okumanın etkili olabilmesi, Kur'an'ın hayatileşmesi ile mümkün olabilecektir. Hayatileşmeyen, yani hayatın katmanlarına inemeyen Kur'an-ı Kerim'den istifade etmek zordur. Bu nedenle kitabın tema ve unsurlarının bireysel ve toplumsal hayatta yer edinmesi bilişsel ve duygusal düzeyde okuma ile doğru orantılıdır. Dolayısıyla Kur'an'ı okuma veya Kur'an'ın belli bazı ayet ve sûrelerini okuma, muhtevası dikkate alınarak ve birincil olarak kendisini bu ilahi hitaba muhatap kılarak gerçekleşebilir. "Kur'an-ı Kerim'i kendilerine emrolunduğu üzere tatbik ve tebliğle sorumlu tutulmuş olan Müslümanların, bu sorumluluklarını yerine getirebilmeleri, hiç kuşkusuz Kur'an'ı 'sağlıklı bir biçimde' anlamaları halinde mümkün olabilecektir; zira yanlış anlaşılan bir metnin doğru olarak tatbik ve tebliğ edilebilmesi imkan dahilinde değildir. Kur'an-ı Kerim'i sağlıklı bir biçimde anlamak ise, ancak kendi mahiyetine uygun araçların kullanılmasıyla gerçekleşebileceğinden, evvelemirde" "Kur'an'ın mahiyeti" hakkında sahîh bir tanımın yapılması, sonra bu tanımdan hareketle sahîh bir anlama tarzının koşulları üzerinde durulması gerekmektedir."[1508]

Kur'an tasavvurumuzun çerçevesi, sürekli anlaşılmadan okunup hatmedilen, sadece bazı sûre ve ayetleri okuyup kısa yoldan büyük sevaplar elde edilen, fikir ve düşüncelere deliller aranılan bir deliller kitabı olmamalıdır. Yine belirtmek gerekir ki, günümüzde Kur'an, belli çevrelerde bir kanıt ve bilgi objesi olarak kullanılmaktadır. Kur'an, içindekilere iman etmemizi, bütün benliğimizle kendisine yönelmemizi bir çok ayette bildirmişken, Kur'an'ın sadece bir dipnot kaynağı olarak algılanması, tashihe muhtaç bir anlayıştır. Kur'an, bazı kişilerin zannettiği gibi sadece normlar ortaya koyan bir hukuk kitabı da değildir. Kur'an, Allah'ın insanları doğru yola eriştirmek için inayetinin sürekli işlendiği bir kitaptır.

[1507] Celal Türer, **Muhammed İkbal'in Kur'an Tasavvuru**, Diyanet İlmi Dergi, cilt, 46, sayı, 2, s. 63.

[1508] Dücane Cündioğlu, **Kur'an'ı Anlamada Deyimsel İfadelerin Rolü ve Önemi**, II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu (02-04 Şubat, 1996) Fecr yayınevi, Ankara 1996, s. 51.

Burada günümüz ulemasının Kur'an'a olan yaklaşım tarzları ile ilgili kısaca değinmekte fayda vardır. Konu ile ilgili olarak Halis Albayrak şunları belirtmektedir: "Günümüz uleması, Kur'an'a yeni tanımlar getirme veya Kur'an teorisi peşinde koşma yerine ya Kur'an'a literal anlamda yaklaşmakta veya onu çağın yükselen değerleriyle uzlaştırmaya çalışmaktadır. Birinci bakış açısında Batı'lı değerleri mutlak bir red mantığı hakim olup, Müslüman bilinçlerin ikilem içinde kalmaya zorlanması söz konusudur. İkinci bakış açısı, yani Kur'an'ı yorum yoluyla güncelleme tutumu ise, çağdaş değerler ve çağdaş hayat tarzıyla uyum arayışını gösterir. Kur'an'a bu tür yaklaşanlar, geleneksel güçlerin tepkisini alırlar. Ancak entelektüel birikimleri ve Müslümanlığın her zaman diliminde yaşanabilecek bir olgu olduğu yolundaki kabulleri, onları, Kur'an'ın özellikle sosyal hayatı düzenleyen ayetlerini zorlamalı yorumlarla çağın talepleriyle uyumlu kılma çabasına itmektedir. Neticede denilebilir ki, Müslüman dünya, yeni bir Kur'an teorisi üretme ihtiyacıyla karşı karşıyadır." [1509]

Aynı şekilde Kur'an tasavvurumuz, fiziksel hastalıklar için içinde şifa aranılan bir kitap, yılın belli zaman dilimlerinde okunması gereken bir kitap, ölülere sevap bağışlanmak üzere okunan bir kitap, üzerinden bireysel ve sektörel menfaat, kariyer, teveccuh, şöhret devşirilen, insanlar nezdinde maddi ve manevi makamlara aracı kılınan bir kitap da olmamalıdır. Kur'an okumanın bir menfaat vesilesi yapılması, kabul edilebilir bir durum değildir. Bu konu ile ilgili birçok haberin de uydurulduğu bilinmektedir. Örneğin İbnu'l-Cevzî, "Hazineden Kur'an okuyana bir pay ayrılması" şeklinde bir başlık açmış ve burada mevzu bazı rivayetleri zikretmiştir.[1510]Şimdi Mezkûr anlayış ile Kur'an'da anlatılan Kur'an okuma anlayışı birbirine benziyor mu? Kur'an, tilaveti ile elbette sevap elde edilen bir kitaptır. Ancak son derece önemli olduğunu düşündüğümüz husus şudur ki, hadislerde vârid olan Kur'an'ın okunmasına yönelik vurgular, Kur'an'ın ilgili olan ayetleri ile birlikte değerlendirilmelidir. Hadislerdeki Kur'an anlayışı ile Kur'an'daki Kur'an anlayışını birbirinden ayrı değerlendiremeyiz. Bu bağlamda Kur'an'daki okumaya yönelik

---

[1509] Halis Albayrak, **Müslüman Zihinlerde Kur'an'ın Yeri Ve İşlevi,** Çalıştay (3-4 Ekim, 2005), AÜİF Ankara s. 13-14.

[1510] Rivayetlerden biri şöyledir: "Kim Kur'an okursa ona 200 dînar alma hakkı vardır, dünyada kendisine verilmezse ahirette kendisine verilecektir" Bkz. İbnu'l-Cevzî, a.g.e., I/185

vurguların önemli bir kısmının tertîl, ittiba', tedebbür, tezekkür, taakkül kavramları üzerinde yoğunlaştığını hatırlatmamız gerekir. Kur'an'a genel olarak baktığımızda ise, muhatapların dünya ve ahiret saadetlerinin temini ön planda tutulmaktadır. Bu durumda, Kur'an'ın sadece sevap elde etmek üzere okunan bir kitap olması hususu daha ikinci planda kalmaktadır.

Günümüzde yapılan ise, maalesef neredeyse bu anlayışın tam tersidir. Sevap elde edilmek üzere okunan, sevabı satılmak üzere okunan ve para ile okunan bir kitap algısı özellikle belli çevrelerde dominand bir karakter kazanmıştır. Böylelikle zikr, rahmet ve hidayet yollarına sevk edilmesi beklenen kitab, toplumun önemli bir kesiminde üzülerek belirtelim ki mahza sevap elde etme aracı olarak anlaşılmış ve farklı bir kulvara evrilmiştir. Bunun bir tezâhürü olarak çok azı sahîh olmak üzere birçoğu zayıf ve mevzû olan rivayetlerin derlenerek telif edildiği eserler az sayıda değidir.[1511] Yukarıda anlatılan anlama ve amel merkezli Kur'an tasavvuru ile söz konusu bu tasavvur arasında büyük farkların olduğu aşikârdır. Kur'an anlayışındaki bu sapmanın ilk aşamada kabul edilip sonrasında yeni bir Kur'an okuma tasavvurunun inşasına girişmek ise zaruridir. Bu tasavvuru inşa etme süreçlerinden önemli bir aşama olarak gördüğümüz nokta ise, sahabenin Kur'an telakkisi ile ilgili

---

[1511] Seyyid Muhammed Hakkı, **Sırlar Hazinesi (Hazînetu'l-Esrar Tercemesi),** trc. Celal Yıldırım, Demir kitabevi, İstanbul 2013 (Mesela bu kitabın 237. Sayfasında "Yağmur Suyu Üzerine Okunan Sûrenin Hassası Hakkında Vârid Olan Bir Hadis-i Şerif" başlığı altında şöyle bir rivayet aktarılmaktadır: "Kim yağmur suyundan alıp (diğer bir rivayette nisan yağmurundan) üzerine yetmiş defa Fâtiha, yetmiş defa Âyetü'l-Kürsî, yetmiş defa İhlâs, yetmiş defa da Felak ve Nâs sûrelerini okursa, canımı kudret elinde bulunduran Allah'a yemin ederim ki, Cebrail bana geldi ve bu hususta şunu söyledi: Kim bu sudan yedi gün sabahları ara vermeden içerse, muhakkak Cenab-ı Hak onun bedeninde bulunan bütün hastalıkları defeder de kendisine afiyet lütfeder. Her türlü derdi, onun damarlarından, etinden ve kemiğinden atar."); Nazillili Seyyid Muhammed Hakkı, **Dua ve Havas Hazinesi (Nusretu'l-Cünûd)**, trc. Rahmi Serin, Pamuk yay., İstanbul 2008 (Bu kitabın 138. Sayfasında Âyetü'l-Kürsî ile ilgili şu bilgilere verlimiştir: Âyetü'l-Kürsî'yi bir kağıda veya herhangi bir şey üzerine yazıp üzerinde gezdiren kimse, Allah Teala (cc)'ın yardımı ile her türlü bela ve felaketlere karşı koruma altında olur. O kimseye gerek insan gerek cinlerin zararı dokunmaz."); Arif Pamuk, **Kenzu'l-Arş Duası Esrarı Hikmeti, Fazileti**, Pamuk yay., İstanbul 2014.(Bu eserin 3. sayfasında "Kenzu'l-Arş Duası Ve Sırları" başlığı altında şunlar aktarılmaktadır: "Rivayet olunduğuna göre Peygamber (a.s) şöyle buyuruyor: "Cebrail bana dedi ki: Ey Muhammed! Kim ömründe bir kere bu duayı okursa, Allahu Teala onu, kıyamet gününde yüzü ayın on dördü gibi parlak olarak haşreder..." Ayrıca şu bilgiler de aktarılmaktadır: "Korkan kimse okursa, Allah onu korktuğundan emin kılar...Hastanın üzerine okursa, hastalığından kurtulur...Borçlu olan okursa, Allah onu borcunu ödemeye muvaffak kılar...Kadın taşırsa, kocası ona ikram eder...";Mehmet Kasadar, **Sûrelerin Esrarı (114 Sûrenin Faziletleri, Hikmetleri ve Esrarı)**, Hicaz Yay., İstanbul tsz.; M. Necati Bursalı, **Kur'an-ı Kerim Sureleri Ve Faziletleri**, Ailem yay., İstanbul, tsz.

pratiklerine başvurmak ve bunu güncelleyebilmektir. Sünnette ve sahabe uygulamalarında ortaya çıkan tablo, Kur'an'ın ne kadar okunduğundan çok ne kadar anlaşıldığı noktasında temerküz etmiştir. Bu nedenle iftihar edeceğimiz tutum, Kur'an'ı ne kadar anladığımız veya ne kadar anlama çabası içinde olduğumuza verilen cevap ile ilişkilidir.

"Kur'an'ın hedeflerine baktığımızda aslında inananlardan, vahyi sadece mantıki platformda izah etmek yerine, onun yönlendirmesi ve motivasyonuyla, hayatı algılayıp, onun verdiği aktiviteyle insanlığa en güzel insan tipini sunmaları ve güzel insanlardan oluşan, ilimde, sanatta, düşüncede, hayat tarzında gayr-ı İslami kültür ve medeniyetlerin insanlarının gıpta ile bakacağı topluluklar oluşturmaları istenmektedir."[1512]Dolayısıyla Kur'an, dışımızda kalan ve mesafeli durduğumuz bir kitap olmamalı, Kur'an ile okuyucusu arasında sıcak ve organik bir ilişki olmalıdır. Kur'an, sembolik önemi haiz olan bir kitap olmaktan öte, muhatabını sürekli yönlendiren, onları karanlıklardan aydınlığa çıkaran bir hidayet kitabıdır.

Günümüzde bu Kur'an tasavvurunun oluşmasında önemli bir yer kapladığına inandığımız etmenlerden biri de artık neredeyse vazgeçilmez olarak kullandığımız tv., radyo, internet, gazete ve dergiler marifetiyle sunusu yapılan Kur'an anlayışıdır. Çağın araç ve gereçlerinden, teknolojinin imkanlarından faydalanmak gereklidir. Ancak bu araçlar üzerinden özellikle bir kısım yayın organlarında reyting ve tiraj kaygısından ve toplumun önemli bir kesiminin bu mesajlara açık olmasından yararlanarak, sahîh din anlayışının temelini oluşturan Kur'an ve sünnet ile ilgili yerli yersiz yayımların gözden geçirilmesi gerekmektedir. Bu yayınların bir kısmının halisane yapılıyor olması verili durumu değiştirmemektedir. Bu çerçevede bazı sûre ve dualar ile ilgili sayılar verilmesi ve bu sayıların tamamlanması halinde kişinin muradına ereceğinin belirtilmesi gibi noktalar burada zikredilebilir.

Kur'an okuma bağlamında irdelenmesi gereken bir diğer husus da parçacı ve seçici okuma biçimidir. Bazı Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin kaynağını oluşturduğunu düşündüğümüz bu okuma biçimi, Kur'an'ın birlikte ve bütünlüklü okunması gereken

---

[1512] Halis Albayrak**, Vahiy Gerçeği**, Kutlu Doğum Haftası (12-17 Ekim, 1989), TDV Yay., s.124.

bir kitap olmaktan öte, sadece bazı sûrelerin sık sık tekrar edilip diğer sûre ve ayetlerin okunmamasını veya çok az okunmasını netice vermektedir. Hatta şahid olunan durumlardan biri, Kur'an öğrenen bazı kimselerin, Kur'an'ın bütününü okuma şeklinde değil, sadece bazı sûreleri öğrenmeye (Yasin sûresi gibi) çalıştıkları görülmektedir. Bu durum, okunmayan veya az okunan sûre ve ayetlerin, zihinsel arka planda bir alt mertebede olduğu düşüncesini hızlandırmıştır. Oysa Kur'an, bütün pasajları ile birlikte okunması gereken bir kitaptır. Bu pasajlar arasında keskin hatlar ile bir ayrım yapmak, bizi bazı ayetleri okumaya teşvik ederken, diğer bazı ayetlerden ve bunların muhtevasından da mahrum olmaya yol açabilecektir. Bu nedenle olmalı ki, vaaz, sohbet ve hutbelerde aynı konu ile ilgili ve konuya açıklık getiren farklı ayetler bulunmasına rağmen, sürekli bu konuşmaların merkezini belli ayetler oluşturmaktadır. Bu verili durum, bazı kesimlerce belli ayetlerin öncelenmesini, diğerlerinin ise ihmal edilmesi anlayışını ortaya çıkarmıştır.

Kur'an'ın anlaşılmasına dönük engellerden biri de, tanımlama eksenli klasik yaklaşım biçimi olmuştur. Her tanımlamanın bazı mahzurları doğal karşılanabilse de, Kur'an söz konusu olduğunda tanımlardaki her bir kelimenin ehemmiyeti ve Kur'an tasavvuruna etkisini görmezlikten gelmek, kabulu zor bir durumdur. Kur'an tanımına yer veren tefsir, usûlu't-tefsîr ve ulûmu'l-Kur'an kitaplarına müracaat ettiğimizde hemen hemen ortak bir formülasyonda ittifak sağlandığı gözden kaçmamaktadır. Klasik Kur'an tanımını şöyle ifade edebiliriz: "Kur'an, Allah tarafından Cebrail vasıtasıyla Hz. Peygamber'e indirilen, tilavetiyle ibadet olunup tevatüren bize nakledilen bir kitaptır."[1513] İbn Haldun da şöyle tarif etmiştir: "Mushafın iki kapağı arasında yazılı olan ve ümmeti teşkil eden fertler arasında mütevatir bulunan, Hz. Peygamber'e indirilmiş Allah'ın kelamıdır."[1514] Bizim burada üzerinde duracağımız nokta, Kur'an'ın tanımındaki "tilavetiyle ibadet olunan" kısmıdır. Bu ifade, tarihi seyir içerisinde o kadar baskın hale gelmiştir ki, adeta Kur'an, sadece okunması ile ibadet olunan bir kitap hüviyetine bürünmüştür. Mahzurlu gördüğümüz nokta tam da burasıdır. Tilaveti ile ibadet olunmasında bir beis görmediğimizi belirtmek istiyoruz. Fakat ağırlık noktasının buraya çekilmiş olması, ibadetin sadece kıraat düzeyine

[1513]Muhammed Sâlim Muhaysin, **Târîhu'l-Kur'ani'l-Kerîm**, Da'vetu'l-Hakk, Medine 1402, s.5.
[1514] İbn Haldun, **Mukaddime,** trc. Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul 2013, II/785.

hasredilmesine imkan tanımıştır. Oysa bize göre Kur'an'ın klasik tanımına kritik bir katkıda bulunmak gerekmektedir. O da "tilaveti ve *anlaşılmasıyla* ibadet olunan" şeklindeki katkıdır. Bu eklemenin yapılması, Kur'an ile ilgili karşılaştığımız problemleri çözmede yeterli bir mesafe katetmemizi kısa zamanda netice vermeyebilir. Ancak tanımda "anlaşılmasıyla" ifadesi, okuyucuların zihninde Kur'an'ın hem kıraat edilmesi hem de zihinsel ve kalbî bir aktiviteyle anlaşılmasına dönük olumlu bir etkide bulunabilir kanaatindeyiz. Nitekim bu katkı, ibadetin sadece kelimat-ı Kur'an'ın tilavetine hasredilme riskini ortadan kaldırabilecek, bununla beraber ayetler üzerinde düşünülmesi ve her bireyin hayata ilişkin bazı mesajları Kur'an'dan alabilmelerine zemin ihzar etmiş olacaktır.

Kur'an-ı Kerim'in okunması, anlaşılması ve uygulanması bağlamında sahîh bir Kur'an anlayışına ve yeni bir zihniyetin inşa edilmesine ihtiyaç vardır. Mevcud ve yerleşik Kur'an tasavvurunun yine Kur'an ve sünnet çerçevesinde düzenlenilmesi gerekmektedir. Bu anlayışın inşa edilmesi, bir taraftan Kur'an'a gerçek manası ile bizi muhatap kılabilecek; diğer taraftan muhtevasının içselleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Kur'an'ın özne olduğu, değiştirici ve dönüştürücü özelliği ancak böyle bir çaba neticesinde meydana gelecektir.

Kur'an'ın bu yanı gözarde edilip şifreler manzumesi ve matematiksel bir kitap olarak algılanması bizi fiziksel olarak yakınında dursak da ondan gerçek manada istifade etmemizi engelleyecektir. Unutulmamalıdır ki, süreci böyle şekillendiren insan; ilahi emanetin hakkının verilmemesi neticesinden mesul olacak olan da yine kendisidir. Bu bakış açsının ikame edilmesi, bireysel ve toplumsal hayatımıza ve hayatın her alanına Kur'an'ın temasını ortaya çıkaracaktır ki, kanaatimizce Cenab-ı Hakk'ın da bizden istediği şey budur. Zira Kur'an'ın sürekli tekrar edilerek okunmasına karşın onun tarih, toplum, çevre ve insana müdahalesini önemsememek veya bu anlamı ima eden bir tutum sergilemek, sorgulanması gereken bir anlayıştır. Bu nedenle Kur'an zannedildiği gibi sadece kendisini okuyana yol gösteren bir kitap değil, bütün toplum ve insanlığı muhatap alan bir kitaptır ki bu, Kur'an'ın evrensel bir niteliğe sahip olduğunun da kanıtıdır. Kelamullahı sürekli okuyup, onun anlaşılmasına, oluşturmak istediği birey ve topluma yönelik mesajlara, kurulu zihniyetin vahy ile evrilmesine dönük tavsiye ve telkinlerine kulak tıkamak veya

gerekli çabayı göstermemek, Kur'an ile kurulan ilişkinin mushafın sayfaları ile sınırlı olduğunu, parçacı, zahiri, literal ve şekilci bir bakış açısına tekabül ettiğini belirtmek gerekir.

Vahyin, sahabe döneminde gördüğü fonksiyonunun bugün tezâhür etmemesinin sorumlusu Kur'an değildir. Çünkü tarihin belli dönemlerinde Kur'an bir çok kişi, kurum, toplum, akl ve zihniyeti dönüştürmüştür. Mesuliyeti kitaba atmak en basit ifade ile konuya vakıf olmamak ve anlamamaktır. Kur'an'ın işlevselliği/işlevselsizliği ve canlılığı/solukluğu bugün vahye muhatap olanlar ile ilgili bir sorundur. Günümüz Müslümanının, Kur'an'ı anlama ve algılama pozisyonları, bize göre en büyük engeli teşkil etmektedir. Kurulu Kur'an algısının, müterakim bir şekilde bize uzanarak gelen geleneğimiz ile ilişkili olduğunun da farkındayız. Fakat daha önce ifade ettiğimiz gibi geleneği elimizin tersi ile öteye iterek veya sırtımıza alarak değil, yanımıza alarak, onunla tartışarak, yanlışları tashih, doğruları tasdik ederek yol yürümemiz gerektiğini düşünmekteyiz.

Öte taraftan günümüzde Kur'an okuyucusu için şunu da sormak gerekir. Bugün Kur'an'ı okuyanlar gerçekten muhatap mıdır? Yani hitabı gerçek manası ile almakta mıdır? Buna vereceğimiz cevap kolay değildir. Hitabın gayesi, karşı tarafa bir şey aktarmak ve alıcısına mesaj göndermektir. Bu nedenle, günümüz Müslümanı muhatap olmaktan öte, kitap ile geliştirdiği tavır, "kitabı okuyan" şeklindedir. Olması gereken ise "kitaba muhatap olan" anlayışıdır. Bu çerçeve, vahyi anlamamıza, anlamlandırmamıza, Kur'an'ın oluşturmak istediği prototip kişi ve toplum kurma sürecine katkıda bulunacaktır. Dolayısıyla Kur'an'ın bugünkü algısı, muhatabıyla birleşik, onunla sürekli beraber olan bir kitap algısı değildir. Kur'an'ı kulağa hitap eden okunuşu ile dikkatimizi celbeden bir kitap anlayışından, "Kur'an bana ne mesaj veriyor?" anlayışına dönüşmesi gerekmektedir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Tasnîf dönemi hadis müdevvenatı içerisinde ele alınan başlıklardan biri olan Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri, bazı muhaddisler tarafından ayrı bir bölüm olarak ele alınmışken, bazı muhaddisler tarafından ise eserlerinin değişik yerlerinde zikredilmiştir. Öte yandan, Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri için bazı alimler tarafından müstakil eserler telif edilmiş ve neticede tarihi süreç içerisinde azımsanmayacak düzeyde bir literatür oluşmuştur.

Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinin hadis edebiyatına dâhil olmasının en önemli sebeplerinden birisi, hadis musannıflarının da yaşadığı hicri üçüncü asırda, Mu'tezile'nin Halku'l-Kur'an teorisini savunması olmuştur. Muhaddisler, Kur'an'ın fazileti ile ilgili rivayetleri bir başlık altında toplayarak Mu'tezile'ye karşı Kur'an'ın mahlûk olmadığını isbat etmek istemişlerdir.

Genellikle *"Fedâilu'l-Kur'an"*, bazen de "*Sevâbu'l-Kur'an*", "*Menâfiu'l-Kur'an*" ve "*Havâssu'l-Kur'an/Esrâru'l-Kur'an*" diye tesmiye edilen bu bölüm ve başlıkların muhtevasında, ilk vahy, vahy kâtipleri, kıraat tarzı, mushafın özellikleri, mushafın yazı malzemesi, bazı sûre ve ayetlerin faziletleri, belli sayıdaki ayetleri tilavet etmenin faziletleri, Kur'an'ın eğitimi, öğretimi ve öğreticilerinin fazileti, sûrelerin ezberlenmesi, Kur'an'ın cem'ine sebep olan tarihi hâdisat, Kur'an'ın istinsâh edilme sebebi, sahabe arasında vuku bulan kıraât menşeli ihtilaflar ve Kur'an tarihi gibi konulara temas edilmektedir.

Çalışma esnasında varılan sonuçları maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1-Hadis musannefatında Fedâilu'l-Kur'an bölümleri altında zikredilen rivayetlerin bütününün sahîh veya zayıf olduğunu iddia etmek, ilmî bir yaklaşım olmadığı gibi bilimsel kriterlere uygun bir tavır da değildir. Sakîm ve sahîh hadis ayrımı, özellikle Kur'an'ın sûre ve ayetlerinin fazileti gibi toplumun Kur'an anlayışı ile doğrudan ilintili ve istismara açık konularda daha titizlikle yapılmalıdır.

2- Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili birçok rivayet bulunmasına rağmen biz, çalışmanın sınırlarını aşmamak adına sadece bazı meşhur hadislerin isnad analizini yaptık. İsnad analizine tabi tuttuğumuz sûre ve ayetler, Fâtiha sûresi, Bakara sûresinin son iki ayeti, Yâsîn sûresi ve İhlâs sûresinin fazileti ile ilgili rivayetlerdir. Buna göre "الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ o, sürekli tekrar edilen yedi ayet ve bana verilen Kur'an-ı azîmdir."; "Kim Bakara sûresinin sonundaki iki ayeti geceleyin okursa, bu ona kâfidir." ve "İhlâs sûresi, Kur'an'ın üçte birine denktir. (قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ تَعْدِلُ ثُلُثَ الْقُرْآنِ)" hadislerini, cerh-ta'dil ilmi ile rivayet metodolojisi açısından değerlendirdiğimizde, isnadlarının ittisal şartını haiz olduğunu ve sened zincirilerindeki râvîlerinin de sıka olduklarını nazar-ı itibara aldığımızda mezkûr hadislerin sahîh olduğunu söyleyebiliriz. Bununla birlikte bu hadislerin bazı tarîklerinde yer alan râvîlerin zabt açısından eleştiriye tabi tutulduğunu ve bu rivayetlerin i'tibar veya mütabaat için alınabileceğini eklememiz gerekmektedir.

"Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'an'ın kalbi ise Yâsîn'dir. Kim Yâsîn sûresini okursa Allah, ona bu sûreyi okumasına karşılık on defa Kur'an'ı okumuş gibi sevap yazar." rivayeti ise, tek bir senedle vârid olduğu için ferd/garîb hadis kategorisine girmektedir. Râvî meçhuliyeti, bazı râvîlerin irsalda bulunması, hatta bazılarının kizb ile ittiham edilmesi gibi unsurlar birlikte değerlendirildiğinde, hadisin isnadının problemli olduğu ve bu nedenle vâhî (oldukça zayıf) bir hadis olduğu tespitinde bulunmak mümkündür.

3- Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetlerin bütünü âhâd haberlerdir. Her ne kadar İhlâs sûresi ve yedi harf ile ilgili rivayetlerin mütevâtir olduğu iddia edilmişse de, bunu kabul etmek mümkün gözükmemektedir. Zira mütevâtir haber, subûtu kat'î olan haber demektir. Bir hadisin sıhhatini araştırma ihtiyacı hissediliyorsa, burada bir katilikten söz edilemez. Zira araştırma/nazar neticesinde varılan kanaat, zannî olmaktan öteye geçemeyecektir.

4- Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili sahîh hadislerin yanısıra, çok sayıda zayıf ve belli miktarda mevzû rivayet de nakledilmiştir. Fedâilu'l-Kur'an rivayetleri içerisinde yüklü miktarda zayıf rivayetin yer almasında, bu rivayetlerin temel itibarı ile terğîb ve fedâil-i a'mala dair olmasının ve alimlerin itikad-ahkâm dışındaki zayıf hadislerle amel edilebileceği yönündeki kanaatlerinin büyük payı vardır.

5- Fedâilu'l-Kur'an bölümleri içerisinde faziletlerinden bahsedilen En'am, Hûd, Yâsîn, Secde, Mülk, Zilzâl, Kâfirûn ve Nasr sûreleriyle ilgili rivayetler, isnadlarında yer alan râvîler, adalet ve zapt açısından yeterli güvenilirlik düzeyine ulaşmadıklarından sahîh değillerdir.

6- Kütüb-i Tis'a musannefâtı içerisinde özellikle Dârimî'nin Fedâilu'l-Kur'an bölümündeki rivayetlerin büyük bir kısmı, hem isnâd hem de metin açısından ciddi problemler barındırmaktadır. Bu rivayetleri, ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.

7- Sa'lebî (ö.427/1035), Vahidî (ö.468/1075), Zemahşerî (ö.538/1144) ve Beydavi'nin (ö.591/1388), tefsirini yaptıkları sûrelerin bazen evvelinde bazen de sonunda zikrettikleri rivayetler, hadis alimleri tarafından mevzu rivayetler kapsamında değerlendirilmiştir.

8- Belli sûre ve ayetlerin faziletine dair rivayetler, daha çok tevhîd, nübüvvet, haşr gibi imani/itikadî konuları muhtevidir. Sahabîlerin gerek Hz. Peygamberle sürekli görüşememeleri, okuma-yazma bilenlerinin sayıca az olması, yazılı bir Kur'an metninin herkeste bulunmasının imkânsızlığı gibi nedenler; gerekse eski din ve kültürlerini terk edip yeni müslüman olan bir toplumda inanca dair bazı hususların pekiştirilmesi ve herkesin inen vahyin bütününü okuma ve anlama imkânına sahip

olamaması gibi faktörler, genel manada bu hadislerin sebeb-i vurûdunu teşkil etmiş olabilir.

9- Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerinin, Kur'an tasavvurunun oluşumuna etkisi, tezimizde ele aldığımız önemli konulardan birini oluşturmaktadır. Kur'an tasavvurundan kasdettiğimiz ise, bütün yönleri ile Kur'an'ı tanımlayabileceğimiz bir çerçeve olmaktan öte, Fedâilu'l-Kur'an konusu ile daha sıkı ilişkili olduğunu düşündüğümüz, Kur'an'ın okunma/tilavet biçimleri ve yansımalarıdır. Konuyu bu şekilde sınırlamamızın temel nedeni, Fedâilu'l-Kur'an bölümlerinde zikredilen rivayetlerin, bazı sûre ve ayetlerin okunmasını ön plana çıkarmış olmasıdır.

10- Hadis şârihleri, Tefsîr ve Ulûmu'l-Kur'an alimlerinin Fedâilu'l-Kur'an rivayetlerine yaklaşım tarzları farklılık arzetmiştir. Hadisçiler, daha çok bu rivayetlerin Hz. Peygamber'e nisbeti meselesi ile ilgilenirken, müfessirler tefsirini yaptıkları ayet veya sûrelerin fazilet boyutunu ön plana çıkarmaya gayret etmişlerdir. Bu durum, hadisin sıhhati konusunda genel olarak müfessirlerin yeterli özen ve dikkati göstermemelerini de beraberinde getirmiştir. Zira onlar, özellikle sûrelerin fazileti ile ilgili aktardıkları bazı rivayetleri, hadis metodolojisindeki kriterlere riayet etmeden nakletmişler ve böylece eserlerinde zayıf, hatta mevzu birçok rivayete yer verebilmişlerdir.

11- Hadis şerhleri, Tefsirler ve Ulûmu'l-Kur'an'a dair eserlerde Fedâilu'l-Kur'an rivayetleriyle ilgili yapılan tartışmaların çerçevesi, genel anlamda rivayetlerin literal yönüyle ilgilidir. Bu sebeple bazı alimler, sûrelerin faziletini sadece sevap açısından değerlendirmişlerdir. Kanaatimizce, sûrelerin içeriği ve muhataba vereceği mesajlar ötelenerek rivayetlerin değerlendirilmesi, sevap eksenli bir Kur'an tasavvurunun oluşmasına ciddi derecede etkide bulunmuştur. Bu durumda Kur'an, kendisi ile sadece sevab elde edilen bir kitap hüviyetine bürünmüş olmaktadır. Tarihi süreç içerisinde Kur'an metninin lafzî yönüne sürekli vurguda bulunulması, onun asıl indiriliş amacı olan ayetler üzerinde düşünsel faaliyeti ikinci plana itmiştir. Neticede, alimlerin yorumları temelinde ortaya çıkan Kur'an tasavvuru, bazı sûre ve ayetlerin diğerlerinden üstün olabileceği, dolayısıyla bu sûre ve ayetlerin daha fazla okunması gerektiği algısını hâkim kılmıştır. Bu aşamayı takip eden bir diğer nokta ise, Kur'an

okumanın çoğunlukla bu sûre ve ayetlere kaydırılması, dolayısıyla Kur'an'ın parçasal okunması olmuştur.

12- Her ne kadar bu çalışmada rivayetlerin metin tenkidi spesifik olarak çalışılmadıysa da şu kadarını ifade edebiliriz: Fedâilu'l-Kur'an ile ilgili rivayetler, nerdeyse müstakil bir refarans kaynağı olarak kullanılmış ve te'vil müessesi yoğun bir şekilde işletilmiştir. Oysa fazileti hakkında rivayet vârid olan sûre ve ayetlerin, yine Kur'an'daki ilgili ayetlere arzedilip onlarla beraber değerlendirilmesi şeklindeki bir yaklaşım bizi daha doğru neticelere götürebilecektir. Bu yöntem, bir taraftan Kur'an-sünnet bütünlüğünü netice verecek, diğer taraftan belli bazı sûre ve ayetlerin lafızlarını tilavet etmenin söz konusu fazilete ulaşmak için yeterli olacağı şeklindeki sathî anlayışın kırılmasına da vesile olacaktır. Dolayısıyla temel bir ilke olarak söz konusu rivayetler, Kur'an'da zikri geçen "Tilavet", "Kıraat", "Tedebbür", "Tertîl", "Zikr" ve "İttiba" gibi kavramlarla birlikte değerlendirilmelidir.

Kur'an, herhangi bir sûre veya ayetin fazla okunması veya faziletine dair bir bilgiyi sarihan vermemektedir. Bu durumda Kur'an, kendisini bir bütün olarak sunmakta ve sürekli "Kitab"a göndermelerde bulunmaktadır. Sürekli kendisinin okunmasını istemekte, ama nerenin, ne kadar ve ne zaman okunacağı ile ilgili bilgilere yer vermemektedir. Kur'an'ın birçok ayetinde vurgulanan husus, okunan ayetler üzerinde düşünülmesi, okuyanın bu ayetler ışığında bir değişim ve dönüşümü yaşamasıdır.

13- Lafzî okuma, sevap eksenli anlayış ve parçasal Kur'an tasavvurunun etkisi ile Fedâilu'l-Kur'an terkibi, zaman içerisinde hüviyet değiştirmiş ve bazı kesimlerde Havâssu'l-Kur'an/Esrâru'l-Kur'an olarak algılanmaya başlamıştır. Mushafın nicel yönünü ortaya çıkaran bu düşünce tarzı, Kur'an'ın çeşitli hastalık ve musibetlere deva olması, psikolojik hastalıklara çare olması, ayetlerin kağıtlar üzerine yazılıp boyna asılması, kağıda yazılan ayetlerin bir suya atılıp suyunun içilmesi, kaybolan eşyanın bulunması için okunması gibi daha da arttırabileceğimiz bir dizi tutum ve davranışın ortaya çıkmasında da rol oynamıştır.

14- Hz. Peygamber (sav) döneminde hükümleri hayata aktarılan Kur'an, onun vefatından sonra daha çok yazılı bir kutsal metin olarak algılanmaya başlanmıştır. İki

halifenin Kur'an'ı cem' ve istinsâh girişimleri o günün şartları için kaçınılmaz bir zorunluluktu. Ancak, vahyin standart bir şekle kavuşması, muhatapların nazarlarını kitabın zatına çevirmiş; kitabın nâzil olduğu dönemde nasıl anlaşıldığına yönelik gayretler giderek zayıflamıştır. Böylelikle Kur'an, hayatı kuran ve ona yön veren özne vasfını yavaş yavaş kaybetmeye başlamış, bazı kişi ve çevrelerin gözünde dokunulmaz "kutsal bir nesne"ye; karizmatik kişiliğe sahip olan bazı alimlerin bu çerçevedeki yorumları da kanaatimizce "eleştirilemezlik" vasfına bürünmüştür.

15- Sahabe dönemindeki "anlam/amel merkezli Kur'an okuma" biçimi, zaman içerisinde eriyerek ve evrilerek sadece "Kur'an okuma" ya dönüşmüştür. Başka bir deyişle, sahabe dönemi Kur'an anlayışı, tertîl ve tedebbür eksenli okumadan, telaffuz ile okumaya transforme olmuştur. Bu evrilme, Kur'an'a olan bakış açımızı, ilgimizi ve onunla olan ilişki düzeyimizi, kelimat-ı Kur'an'ın nasıl okunacağı ile sınırlandırmak şeklinde tezahür etmiştir. Bu süreç, alternatif kavramların üretilmesini de beraberinde getirmiş, "Tertîl" yerine "Tecvîd" kavramının ikâme edilmesiyle neticelenmiştir. Unutulmamalıdır ki, Kur'an, dilin aktivitesinden çok, aklın ve kalbin aktivitesinden bahsetmektedir.

Sahabe dönemi Kur'an anlayışının asrımıza iz düşümlerini, sebep ve imkânlarını oluşturmak gerekir ki, bu da Kur'an'ın anlam ve yorumuna yönelik gayretlerle mümkün olabilecektir. Bu sebeple, sahabenin Kur'an telakkisi ile ilgili pratiklerine başvurmak ve bunları güncelleyebilmek hayati önemi haizdir. Öte taraftan sahîh kaynaklarda, Hz. Peygamber'in bu hadisleri zikrettiği atmosferde sahabînin sadece belli ayet ve sûreleri okuyarak bir fazilet ve mükafata nail olma çabası içinde olduklarına dair bir bilgiye rastlamamaktayız. Sünnette ve sahabe uygulamalarında ortaya çıkan tablo, Kur'an'ın ne kadar okunduğundan çok ne kadar anlaşıldığı noktasında temerküz etmiştir. Bu nedenle iftihar edeceğimiz tutum, Kur'an'ı ne kadar anladığımız veya ne kadar anlama çabası içinde olduğumuza verilen cevap ile ilişkilidir.

16- Günümüzde mevcud Kur'an tasavvurunun ağırlık merkezini, onun ayetleri üzerinde tedebbür edip imanî ve ahlakî manada istifade etmekten, yani onun temel vasıflarından öte, niceliği, malzemesi, hattı, hattının yer aldığı sayfaları, sayfaların bir araya getirildiği mushafı ve resm-i hattına yönelik çabalar teşkil

etmektedir. Kur'an'a biçtiğimiz kudsiyetin tasavvur ve inşası, anlama merkezli okumadan ziyade, fiziki ve maddi bir kutsayışı netice vermiştir. Akıllarda ve yüreklerde taşınması gereken ve ancak bu suretle kadrinin farkına varılabilecek "Kitab", akıllardan gözlere; kalplerden dil ve dudaklara inen bir kitap olmuştur. Kur'an'la olan, engin bir dinamizm ve canlılık taşıması gereken duyusal ve duygusal iletişim biçimimiz ise, pasif bir okuma neticesinde mesaj alışverişi aktif olmayan bir iletişime dönüşmüştür. Binâenaleyh, bireysel ve toplumsal dairede karşılık bulmamış, değişim ve dönüşümü beslememiş, ahlaki planda kişiyi olgunlaştırmamış bir Kur'an okuma biçiminin hayata müdahalesi söz konusu olamaz.

Kur'an-ı Kerim'in okunması, anlaşılması ve uygulanması bağlamında sahîh bir Kur'an anlayışına ve yeni bir zihniyetin inşasına ihtiyaç vardır. Yapılması gereken, zihinlerimizi şekillendiren yüzlerce yıllık geleneğin kodlarını tashîh ederek, sahabe döneminde bu rivayetlerin nasıl anlaşıldığına yolculuk yapmak ve bu anlayışı günümüze taşıyabilmektir. Bu anlayışın inşa edilmesi, bir taraftan Kur'an'a gerçek manası ile bizi muhatap kılabilecek; diğer taraftan muhtevasının içselleştirilmesine katkı sağlayacaktır. Kur'an'ın değiştirici ve dönüştürücü özelliği ile özne olma vasfı, ancak böyle bir çaba neticesinde ortaya çıkabilecektir. Kelamullah'ı sürekli okuduğu halde, onun anlaşılmasına, oluşturmak istediği birey ve topluma yönelik mesajlara, kurulu zihniyetin vahy ile evrilmesine dönük tavsiye ve telkinlerine kulak tıkamanın, Kur'an ile kurulan ilişkinin, mushaf sayfaları ile sınırlı olmasına ve parçacı/şekilci bir bakış açısına tekabül ettiğini de ayrıca belirtmek gerekmektedir.

KAYNAKÇA

el-A'ZAMÎ, Muhammed Musatafa, **İlk Devir Hadis Edebiyatı**, İz Yay., İstanbul 1993.

_____**The Hıstory Of The Qur'anic Text**, Islamic Academy, Leıcester, England tsz.

ABDUH Muhammed, Muhammed Reşit Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, I-XII, Daru'l-Menar, Kahire 1947.

ABDULBAKİ Muhammed Fuad, **el-Mu'cemu'l-Mufehres li Elfâzi'l-Kur'ani'l-Kerîm**, Mektebetu Nuveyd İslam, Kum, İran 1383.

el-ACLÛNÎ İsmail b. Muhammed b. Abdilhadi, I-II, **Keşfu'l-Hafâ' Ve Müzîlu'l-İlbâs**, thk. Muhammed Abdulaziz, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2001.

AFSARUDDİN Asma, "The Fadâıl Al-Qur'ân Genre And İts Socıo-Polıtıcal Sıgnıficance", **İÜİFD**, Sayı, 3, s. 95-106, İstanbul 2001.

AĞIRMAN Cemal, "Hadis Kaynaklarını Okuma Yöntemi Ve Musanniflerin Dili", s. 55-106, **CÜİFD**, c. X, sayı, 2, 2006.

AKPINAR Ömer Faruk, "Fezâilu'l-Kur'an Edebiyatı", s.177-194, **İstem Dergisi**, sayı:1, yıl, 8, Konya 2011.

_____"Erken dönem Fezâilu'l-Kur'an Eserlerinden Bir Örnek: İbnu'd Durays ve Fezâilu'l-Kur'an'ı", s. 171-190, **Marife**, yıl: 10, sayı 2, güz, Konya 2010.

ALBAYRAK Halis "Vahiy Gerçeği", s.107-127, TDV Yay., **Kutlu Doğum Haftası** (12-17 Ekim, 1989).

_____"Müslüman Zihinlerde Kur'an'ın Yeri Ve İşlevi", s. 10-16, **Çalıştay** (3-4 Ekim, 2005), AÜİF, Ankara.

_____"Kur'an'ı Anlamak", "Kur'an'ın Ne Olduğunu Anlamak" s. 165-176, I. **Kur'an Haftası** (Kur'an Sempozyumu, 03-05 şubat, 1995) Fecr Yay., Ankara.

_____"Elmalılı M. Hamdi Yazır'ın Tefsir Anlayışı", s. 155-173, (4-6 Eylül, 1991) **Elmalılı M. Hamdi Yazır Sempozyumu**, TDV Yay., Ankara 1993.

_____ "Kıraat Sorunu", s. 19-34, **Dini Araştırmalar** cilt, 4, sayı, 11, (Eylül-Aralık, 2001).

ALİYYU'L-KÂRÎ Nuruddin Ali b. Muhammed, **el-Esrâru'l-Marfû'a Fi'l-Ahbâri'l-Mevdû'a**, thk. Muhammed b. Lütfi, el-Mektebetü'l-İslamî, Beyrut 1981.

ALTUNDAĞ Mustafa, "Kur'an Vahyinin İlk Mesajlarında Ahlaki Boyut", s. 109-149, **Bakû Devlet Üniversitesi İlahiyat Fak. İlmi Mecmuası**, sayı, 2, Temmuz 2004.

AŞIKKUTLU Emin, **Hadiste Ricâl Tenkidi**, İfav yay., İstanbul 1997.

AYDEMİR Abdullah, **Tefsirde İsrâiliyyât**, DİB yay., Ankara 1979.

_____"Fezâilu'l-Kur'an", **DİA**, XII, s.532-534, İstanbul 1995.

AYDIN Akif, "Kur'an-ı Kerim Okumanın ve Dinlemenin Fazilet ve Âdâbı", s. 127-152, **FÜİF Dergisi**, sayı, 7, Elazığ 2002.

AYDIN Zeynel Abidin, **Hz. Osman Ve Sonrası Dönemde Kur'an'ın Metinleşme Tarihi**, (Yayımlanmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara 2008.

AYDIN İsmail, "Kur'an'da Efdaliyyet Meselesi", s. 50-62, **Marife Dergisi**, yıl, 11, sayı, 3 (kış), 2011.

AYDIN Mehmet S., "Modernleşme Çabaları ve Kur'an'ın Yeniden Okunuşu", s. 320-329, **III. Kur'an Haftası** (13-19 ocak 1997) Ankara 1998.

AYDINLI Osman, "İslam Düşüncesinde Kur'an Tasavvurları Ve Kur'an Anlayışımız", s.12-25, **İslami İlimler Dergisi**, Nisan, (I.Kur'an Sempozyumu) 14-15 Ekim 2006-2007.

_____"Mu'tezile Geleneğinin Kur'an-ı Kerim Tasavvuru", s. 39-58, **İslami İlimler Dergisi**, cilt, 1, s sayı 2, Bahar, 2006.

el-AYNÎ Bedruddin Mahmud b. Ahmed, **Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, I-XIII, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2001.

_____ **Şerhu Süneni Ebî Davud**, I-VII, thk. Halit b. İbrahim, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 1999.

AVCI Seyit, "Hadis Kaynaklarına Göre Kur'an'ın Faziletleri", **İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi**, sayı: 17, s.539-552, Konya 2011.

el-BÂCÎ Süleyman b. Halef b. Sa'd, **el-Muntekâ Şerhu Muvattai Mâlik**, thk. Muhammed Abdulkadir, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999, I-IX.

BAĞCI H. Musa, **Hadis Tarihi İlk Üç Asır**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2009.

_____**Hadis Rivayetinde Sahabenin Kavrama ve Nakletme Sorunu**, İlâhiyât, Ankara 2004.

el-BAĞDÂDÎ Ahmed b. Ali Ebubekir el-Hatîp, **Târîhu Bağdad**, I-XIV, thk. Beşşar Avad Maruf, Daru'l-Ğarbi'l-İslamî, Beyrut 2001.

_____**el-Kifâye Fî İlmi'r-Rivâye**, Dairetu'l-Mearif el-Osmaniye, Haydarabad, 1357.

BAŞ Derya, "Yâfiî", **DİA**, XXXXIII, s. 175-177, İstanbul 2013.

el-BEĞAVÎ Ebû Muhammed el-Huseyn b. Mesud el-Ferrâ, **Mesâbîhu's-Sünne**, I-IV, thk. Komisyon, Daru'l-Marife, Beyrut 1987.

BENLİ Abdullah, "Kur'an Tasavvurları", s. 47-68, **Bilimname**: Düşünce Platformu, cilt, 6, sayı, 15, 2008/2.

el-BEYHAKİ Ebubekir Ahmed b. el-Huseyn, **el-Câmi'li Şuabi'l-İmân**, I-XIV, thk. Muhtar Ahmed en-Nedvî ve Abdulaali abdulhamid, Mektebetu'r-Rüşd, Riyad 2003.

el-BEZZÂR Ebubekir Ahmed b. Amr b. Abdilhalik, **Musnedu'l-Bezzâr**, I-IX, thk. Mahfuz er-Rahman Zeynullah, Mektebetu'l-Ulûm, Medine 1988.

BİÇER Ramazan, "İbnü'l-Arabî Ebû Bekir (Kelama Dair Görüşleri)", **DİA**, XX, s. 491-493, İstanbul 1999.

el-BİLADÎ Atık b. Ğays, **Fedâilu'l-Kur'an**, Daru Mekke, Mekke 1990.

BİLEN Mehmet, **İbn Hacer'in Buhârî Savunusu**, Ankara Okulu, Ankara 2013.

BİLGİZ Musa, "Kur'an'da Zikr Kavramının Anlam Alanı", s. 205-232, **AÜİF Dergisi**, sayı, 25, Erzurum 2006.

BİRIŞIK Abdulhamit, "es-Seb'u'l-Mesânî", **DİA**, XXXVI, s. 261-262, İstanbul 2009.

BUDAK Ali, **Tahrîc Literâtürü ve Hadis Tenkidindeki Yeri**, Işık Akademi Yay, İzmir 2012.

BUHÂRî, Ebu Abdillah Muhammed b. İsmail, **Sahîhu'l- Buhârî**, I-VIII, Çağrı yay. İstanbul,1992. (Matbaay-ı Amire, İstanbul, 1315 baskısından tıpkıbasım).

_____**et-Târîhu's-Sağîr**, I-II, thk. Mahmut İbrahim, Daru'l-Marife, Beyrut 1986.

_____**et-Tarîhu'l-Kebîr**, I-VI, thk. Mustafa Abdulkadir Ahmed Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2008 .

BURSALI M. Necati **Kur'an-ı Kerim Sureleri ve Faziletleri**, Ailem yay., İstanbul tsz.

el-CÂRULLAH Abdusselâm b. Salih b. Süleyman, **Fedâilu'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru't-Tedemmuriyye, Riyad 2008.

CEBECİ Suat, "Kur'an Öğretim Geleneği Olarak Hafızlık Eğitimi", s. 7-22, **Diyanet İlmi Dergi (Kur'an Özel Sayısı)**, DİB yay., Ankara 2012.

CERRAHOĞLU İsmail, "Abdullah b. Mesud", **DİA**, I, s. 114-117, İstanbul 1998.

_____**Tefsir Usûlu**, TDV yay., Ankara 1995.

COŞKUN Selçuk, **Hadîse Bütüncül Bakış**, İfav yay., İstanbul 2011.

COŞKUN Ahmet, "Buhârî'nin Sahîh'indeki Bazı Rivayetlerde ve Bâb Başlıklarında Rızık ve İktisat", s. 273-284, **EÜSBE Der**., sayı, 4, 1991.

CÜNDİOĞLU Dücane, "Kur'an'ı Anlamada Deyimsel İfadelerin Rolü ve Önemi", s. 51-77, **II. Kur'an Haftası Kur'an Sempozyumu** (02-04 Şubat, 1996) Fecr yayınevi, Ankara 1996.

el-CUZCÂNÎ Ebû İshak İbrahim b. Ya'kub, **Ahvâlu'r-Ricâl**, thk. Abdulalim Abdulazim, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1405.

ÇAKAN İsmail Lütfi, **Hadis Edebiyatı**, İfav yay, İstanbul 2003.

ÇAKIR Mesut, **Fedâilu'l-Kur'an Hadisleri Çerçevesinde Kur'an'ın Ezberlenmesi ile İlgili Rivayetlerin Tahrîc ve değerlendirmesi**, MÜSBE, (Yük. Lis.), 2007.

ÇALIŞKAN Mehmet, "Kur'an'ın Nüzûlu ve Yedi Harf (el-Ahrufu's-seb'a) Meselesi", s. 215-242, **ÇÜİFD** c. 5, sayı, 1, 2005.

ÇELEBİ Kâtip (Hâcî Halîfe), **Keşfu'z-Zunûn 'An Esâmi'l-Kütüb** ve'l-Funûn, I-II, Dâru İhyai't-Turâsi'l-Arabî, Beyrut 1941.

ÇETİN Abdurrahman, "Tilavet", **DİA**, XXXXI, s. 155-157, İstanbul 2012.

DARİMÎ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman, **Sünen**, I-II, Çağrı yay. İstanbul 1992.

_____**Sünenu'd-Dârimî**, I-IV, thk. Huseyn Selim Esed, Dâru'l-Muğnî, Riyad 1420.

_____**Sünenu'd-Dârimî**, I-II, thk. Fevvâz Ahmed Zümerlî, Hâlit es-Seb' el-Alîmî, Kadîmî Kütüphane, 1407.

DAVUDOĞLU Ahmed, **Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi**, I-VI, Işık yay, İstanbul 2013.

DEMİR Şehmus, **Kur'an'ın Temel Hedefi**, Fecr yay., Ankara 2013.

DEMİRCİ Muhsin, "Kur'an'da İttibâ Kavramı", s. 151-186, **Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi**, sayı, 3, 1996.

ed-DEVSÎ Munîre Muhammed Nasır, **Esmau Süveri'l-Kur'an ve Fedâiluha**, Daru İbn el Cevziyye, Riyad 1429.

DOĞANAY Süleyman, **Hadis Rivayetinde Râvi Tasarrufları Ve Doğurduğu Problemler,** İsam Yay., İstanbul 2009.

DUMAN Zeki, "Asr-ı Saadette ve Günümüzde Kur'an ve Müslümanlar", s. 267-293, **III. Kur'an haftası** (Kur'an Sempozyumu 13-19 ocak 1997), Fecr yay., Ankara 1998.

DRAZ Abdullah, **Kur'an'a Giriş**, trc. Salih Akdemir, Otto yay., Ankara 2011.

EBÛ DAVUD, Süleyman b. Eş'as es-Sicistanî, **Sünen,** I-V, Çağrı yay, İstanbul 1992.

EBÛ GUDDE Abdulfettah, **Mevzu Hadisler**, İnsan yay., İstanbul 2003.

EBÛ NUAYM el-ISBAHÂNÎ Ahmed b. Abdillah, **Kitâbu'd-Duafâ**, thk. Faruk Hamade, Daru's-Sekafe, 1984.

EBÛ YA'LÂ Ahmed b. Ali b. el-Müsennâ et-Temîmî, **Musnedu Ebî Ya'lâ el-Mûsilî**, I-XIV, thk., Huseyn Selim Esed, Daru'l-Memun, Beyrut 1988.

EBÛ ZEYD Nasr Hamid, "Kur'an Vahyi", s. 445-458, trc. Mehmet Emin Maşalı, **UÜİFD**, Sayı, 6, c. VI/448, Bursa 1994.

_____ **İlahi Hitabın Tabiatı (Metin Anlayışımız ve Kur'an İlimleri Üzerine)**, Kitâbiyât, trc. Mehmet Emin Maşalı, Ankara 2001.

ed-DÎNEVERÎ İbn Kuteybe, **Te'vîlu Muhtelifi'l-Hadîs**, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut tsz.

el-ELBÂNÎ Muhammed Nâsiruddin, **Sisiletu'l-Ehâdîsi'd-Daîfe ve'l-Mevdû'a Ve Eseruhâ es-Seyyi' Fi'l-Ümmeh**, I-IV Daru'l-Maarif, Riyad 1992.

_____**Sahîhu Süneni İbn Mâce**, I-III, Mektebetu'l-Meârif, Riyad 1997.

_____**Sahîhu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I-III, Mekteberu'l-Meârif, Riyad 2000.

_____**Daîfu't-Terğîb ve't-Terhîb**, I-II, Mektebetu'l-Mearif, Riyad 2000.

ELİK Hasan, **Kur'an'ın Korunmuşluğu**, Fikir. Yay., İstanbul 2008.

EREN Cüneyt, "Kur'an-ı Kerim'in İ'caz Çeşitleri", s. 129-144, **Diyanet İlmi Dergi (Kur'an Özel Sayısı)**, DİB yay., Ankara 2012.

EREN Mehmet, **Hadis İlminde Rical Bilgisi ve Kaynakları**, İsam, İstanbul 2012.

ERUL Bünyamin, "Uydurma Rivayetlerde Peygamber Tasavvuru", s. 419-438, **(İslam'ın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu**, 2001), Ankara 2003.

FAHRUDDİN er-RÂZÎ Muhammed b. Ömer b. el-Huseyn, **Tefsîru'l-Fahri'r-Râzî et-Tefsîru'l-Kebîr**, I-XXX, Daru'l-Fikr, Lübnan 1981.

el-FİRYÂBÎ Ebû Bekr Ca'fer b. Muhammed b. el-Hasan, **Kitâbu Fedâili'l-Kur'an**, thk. Yûsuf Osman Fadlullah Cibrîl, Mektebetu'r-Rüşd, Riyâd 1989.

el-GAZZALİ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed, **Cevâhiru'l-Kur'an**, thk. Muhammed Raşid Rıza el-Kabbanî, Daru İhyai'l-Ulum, Beyrut 1990.

_____**İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn**, I-IV, terc. Ali Aslan, Merve Yay.,İstanbul 1993.

GÖRMEZ Mehmet, **Sünnet ve Hadisin anlaşılması ve yorumlanmasında Metodoloji Sorunu**, TDV, Yay., Ankara 1997.

_____**Hadis İlminin Temel Meseleleri**, Otto Yay., Ankara 2014.

GÜL Ali Rıza, "Geleneksel Kur'an Tasavvurunun Tefsir İlminin Oluşumuna Etkisi", s. 11-53, **AÜİFD** 47, sayı, 1, cilt, XLVII, 2006.

el-ĞAMRÎ Ebû Asım Nebîl b. Haşim, **Fethu'l-Mennân Şerhu ve Tahkîku Musnedu'd-Dârimî**, I-X, Daru'l-Beşâiri'l-İslamiyye, Mekke 1999.

el-ĞİMÂRÎ Muhammed b. Siddîk, **el-Müğîr 'Ala'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa Fi'l-Câmi's-Sağîr**, Daru'l-Arabî, Beyrut 1982.

HAKKI Seyyid Muhammed, **Sırlar Hazinesi (Hazînetu'l-Esrar Tercemesi)**, trc. Celal Yıldırım, Demir kitabevi, İstanbul 2013.

el-HALEBÎ Burhanuddin İbrahim b. Ahmed b. Halil Sebt İbnu'l-Acemî, **el-Keşfu'l-Hasîs Amman Rumiye Bi Vadi'l-Hadis**, thk. Subhi es-Sâmuraî, Mektebetu en-Nahda el Arabiyya 1987.

_____ **Nihâyetu'l-İğtibât Bimen Rumiye Mine'r-Ruvvati bi'l-İhtilât**, thk. Alauddin Ali Rıda, Kahire 1988.

HAMÂDE Faruk, **es-Sahîh fî Fedâili'l-Kur'an ve Süverihi ve Âyatih**, Daru'l-Kalem, Dımaşk 2008.

HAMİDULLAH Muhammed, **Kur'an-ı Kerim Tarihi**, trc., Abdulaziz Hatip, Mahmut Kanık, Beyan yay., İstanbul 2013.

HATİBOĞLU Mehmed Said, **İslami Tenkid Zihniyeti ve Hadis Tenkidinin Doğuşu**, Otto Yay., Ankara 2015.

el-HAZRECÎ Safiyuddin Ahmed b. Abdillah, **Hulâsatu Tezhîbi Tehzîbi'l-Kemâl**, el-Matbaatu'l-Kubrâ, Mısır 1301.

el-HUMEYDÎ Ebubekir Abdullah b. Zubeyr, **Musned**, I-II, thk. Huseyn Selim Esed,Daru's-Saka, Dımaşk 1996.

el-IRÂKÎ Ahmed b. Abdirrahim Ebû Zur'a, **Tuhfetu't-Tahsîl Fî Zikri Ruvvati'l-Merâsîl**, thk. Abdullah Nevvare, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 1999.

el-IRÂKÎ Abdurrahim b. el-Huseyn, **et-Takyîd ve'l-Îdâh Limâ Utlika ve Üğlika Min Mukaddimeti İbn Salâh**, Müessestu'l-Kütübi's-Sekâfiyye, Beyrut 2012.

el-ISFAHÂNÎ Rağıb, **el-Mufredât Fî Ğarîbi'l-Kur'an**, I-II, thk. Muhammed Seyyid Keylânî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut, tsz.

IŞIK Kemal, **Mu'tezile'nin Doğuşu ve Kelamî Görüşleri**, AÜİF Yay, Ankara 1967.

İBN ABDİLBERR Yûsuf b. Abdillah b. Muhammed, **et-Temhîd Li Mâ Fi'l-Muvatta' Mine'l-Meânî ve'l-Esânîd**, I-XXVI, thk. Komisyon, Vizaretü'l-Evkaf, Mağrib 1412.

_____ **el-İstizkâr**, I-XXX, thk. Abdulmuti Emin Kal'acî, Daru'l-Va'y, Kahire 1993.

İBN ADİYY Abdullah b. Abdillah b. Muhammed el-Cürcânî, **el-Kâmil Fî Du'afai'r-Ricâl**, I-VII, thk. Yahya Muhtar Ğazavî, Daru'l-Fikr, Beyrut 1988.

_____ **Ahkâmu'l-Kur'an**, I-IV, thk. Muhammed Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

İBN ARRÂK Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed, **Tenzîhu'ş-Şerîati'l-Merfû'a 'Ani'l-Ehâdîsi'ş-Şenî'ati'l-Mevdûa**, I-II, thk. Abdulvahab Abdullatif, Abdullah Muhammed, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

İBN ÂŞÛR Muhammed et-Tâhir, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, I-XXX, ed-Dâru't-Tûnusiyye, Tûnus 1984.

İBN BATTÂL el-BEKRÎ Ali b. Halef, **Şerhu İbn Battal 'Ala Sahîhi'l-Buhârî**, I-X, thk. Mustafa Abdulkadir Ata, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2003.

İBN HANBEL, Ahmed b. Muhammed, **Musned**, I-VI, Çağrı yay. İstanbul 1992. (Mısır, 1313 baskısından tıpkı basım).

İBN HİBBÂN Ebû Hâtim Muhammed et-Temîmî, **es-Sıkât**, I-IX, thk. Şerefuddin Ahmed, Daru'l-Fikr, Beyrut 1975.

_____**Kitâbu'l-Mecrûhîn**, I-III, thk. Mahmud İbrahim Zâyed, Daru'l-Marife, Beyrut 1992.

İBN HUZEYME Ebû Bekr Muhammed b. İshak, **Sahîhu İbn Huzeyme**, I-IV, thk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, el-Mektebu'l-İslami 1980.

İBN EBÎ HÂTİM Ebû Muhammed Abdurrahman, **el-Cerh ve't-Ta'dîl**, I-IX, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1952.

İBN EBÎ ŞEYBE Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed, **Musnedu İbn Ebî Şeybe**, thk. Komisyon, I-II, Daru'l-vatan, Riyad 1997.

İBN FEVZÂN Abdullah, **el-Ehâdîsu'l-Vâride Fî Kırâeti Sûreti'l-Kehf Yevme'l-Cumua**, Daru İbni'l-Cevzî, Kahire 1431.

İBN HACER el-ASKALÂNÎ, Ahmed b. Ali, **Lisânu'l-Mîzân**, I-VII, thk. Dairetu'l-Muarrif-el-Hind, Muessesetu'l-Alamî, Beyrut 1986.

_____**Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, I-XIII, Dâru's-Selam, Riyad 2000.

_____**Takrîbu't-Tehzîb**, Thk. Muhammed Avame, Daru'r-Reşid, Suriye 1986.

_____ **Tehzîbu't-Tehzîb**, I-IV, thk. İbrahim Zeybek ve Adil Mürşid, Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 1416.

_____ **Tabakâtu'l-Mudellisîn**, thk. Asım b. Abdillah, Mektebetu'l-Menar, Ürdün tsz.

_____**el-İsâbe Fî Temyîzi's-Sahabe**, I-VIII, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Cîl, Beyrut 1412.

İBN HALDUN Ebû Zeyd Abdurrahman b. Muhammed, **Mukaddime**, trc. Süleyman Uludağ, Dergah yay., İstanbul 2013.

İBN KAYYIM el-CEVZİYYE Muhammed b. Ebibekr, **el-Menâru'l-Munîf Fi's-Sahîh ve'd-Da'îf**, thk. Abdurrahman b. Yahya, Daru'l-Asime, Riyad 1996.

İBN KESÎR, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer, **Kitabu Fedâili'l-Kur'an**, thk. Ebu İshak el-Huveyni el-Esrî, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1416.

_____**Tefsîru'l-Kur'ani'l-Azîm**, I-XV, thk Komisyon, Müessesetu Kurtuba, Kahire 2000.

İBN NEDÎM, Muhammed b. İshak, **Kitâbu'l-Fihrist**, thk. Rıza Teceddud, Daru'l-Marife, Beyrut 1978.

İBN MÂCE, Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid, **Sünen**, I-II, Çağrı yay, İstanbul 1992. (M. Fuad Abdulbaki'nin 1954 tahkikli baskısından tıpkı basım).

İBN MAÎN, Yahya, **Yahya b. Maîn Ve Kitâbuhu et-Târîh**, I-IV, thk. Ahmed Muhammed Nûr, Camiatu'l-Melik Abdulaziz, Mekke 1979.

İBN MANZÛR, Ebu'l-Fadl Cemalu'd-Din Muhammed, **Lisanu'l-Arab**, I-VII, Daru Sadr, Beyrut 1997.

İBN MENCÜVEYH Ahmed b. Ali el-Isbâhânî, **Ricâlu Sahîhi Muslim**, I-II, thk. Abdullah el-Leysî, Daru'l-Ma'rife, Beyrut 1407.

İBN SA'D Muhammed b. Menî' ez-Zuhrî, **et-Tabakâtu'l-Kubrâ**, I-XI, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Thk. Muhammed Abdulkadir, Beyrut 2012.

İBN SALAH Ebû Amr Osman b. Abdirrahman eş-Şehrezûrî, **Ulûmu'l- Hadîs (Mukaddimetu İbn Salah)**, thk. Nuruddin İtr, Daru'l-Fikr, Lübnan 1986.

İBN SELLAM Ebû Ubeyd el-Kâsım el-Herevî, **Fedâilu'l-Kur'an**, Thk. Mervan el-Atiyye, Muhsin Harabe, Vefâ Takiyuddin (Muhakkikin mukaddimesi), Daru İbn Kesir, Beyrut 1999.

_____ **Fedâilu'l-Kur'an Ve Meâlimuhu Ve Âdâbuhu**, thk. Ahmed b. Abdilvahhab el Heyyatî, Vizaretu'l-Evkaf 1995.

İBN TARHÛNÎ, Şeyh Muhammed b. Rızk, **Mevsuatu Fedâili Süver ve Âyâti'l-Kur'an**, Dâru İbni'l-Kayyim, Suudi Arabistan 1409.

İBN TEYMİYYE Takiyuddin Ahmed b. Abdilhalim, **Minhâcu's-Sünne Fî Nakdi Kelâmi'ş-Şî'a ve'l-Kaderiyye**, I-IV, thk. Abdullah Mahmud Muhammed Ömer, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

_____ **Mecmu' Fetâvâ**, I-XXIX, Düz. Fehd b. Nası b. İbrahim, Daru'l-Vatan, Riyad 1413.

_____ **Kâ'idetun Fî Fedâili'l-Kur'an**, thk. Süleyman b. Salih el-Kar'avî, (Yayın evi yok) 1414.

_____**Mukaddime Fî Usûli't-Tefsîr**, thk. Adnan Zirzûr, (Yayın evi yok), Dımaşk 1972.

İBNU'L-ARABÎ el-MÂLİKÎ Ebubekir Muhammed b. Abdillah, **Âridatu'l-Ahvezî Bi Şerhi Sahîhi't-Tirmizî**, I-XIII, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

İBNU'L-CEVZÎ Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali, **el-Mevzûat**, I-II, thk. Tevfîk Hamdân, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 2003.

_____ **el-'İlelu'l-Mutenâhiye Fi'l-Ehâdisi'l-Vâhiye**, I-II, thk. Halil el-Meys, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1403.

Kitâbu'd-Duâfa ve'l-Metrûkîn, I-III, Thk. Abdullah el-Kâdî, Daru'l Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.

İBNU'L-CEZERÎ Muhammed b. Muhammed, en-Neşr Fi'l-Kıraâti'l-Aşr, thk Zekeriyya Amîrât, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2011.

İBNU'D-DURAYS er-RÂZÎ Ebû Abdullah Muhammed b. Eyyûb b. Yahyâ, **Fedâilu'l-Kur'an ve Mâ Ünzile Mine'l-Kur'ani Bi Mekkete ve Mâ Ünzile Bi'l-Medine**, Thk. Ğazve Budeyr, Dâru'l-Fikr, Dımaşk 1987.

İBNU'L-ESÎR el-Mübarek b. Muhammed el-Cezerî, **Câmiu'l-Usûl fî Ehâdîsi'Rasûl**, I-XII, thk. Abdulkadir el-Arnavut, Mektebetu Dari'l-Beyan 1969.

İBNU'L-ESÎR Ebu'l-Hasen Ali b. Hasen el-Cezerî, **Usdu'l-Ğâbe Fî Ma'rifeti's-Sahabe**, Daru İbn Hazm, Beyrut 2012.

İBNU'L-MULAKKİN Siracuddin, **et-Tavdîh Li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**, I-XXXVI, thk. Komisyon, Vezâretu'l-Evkaf, Katar 2008.

İBNU'L-MUNEYYÎR Nâsiruddin, **el-Mutevârî Ala Ebvâbi'l-Buhârî**, thk. Ali Hasan, Daru Ammar, Amman 1990.

İBRAHİM ALİ ÖMER, **el-Kur'anu'l-Kerim Tarîhuhu ve Âdabuhu**, Mektebetu'l-Felah, Kuveyt tsz.

el-İCLÎ Ebu'l-Hasen Ahmed b. Abdillah b. Salih, **Ma'rifetu's-Sıkât**, I-II, thk. Abdulalim Abdulazim, Mektebetu'd-Dar, Medine 1985.

İSMÂİL PAŞA, b. Muhammed Emîn, **Îdâhu'l-Meknûn fiz'Zeyl 'Ala Keşfi'z-Zunûn**, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut tsz.

KADÎ İYÂZ Ebu'l-Fadl İyâz b. Musa, **eş-Şifâ Bi Ta'rifi Hukûki'l-Mustafa**, I-II, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 1984.

KANDEHLEVÎ Zekeriya, **Fezâil-i A'mâl**, trc. Yusuf Karaca, Risale yay., İstanbul 2012.

KANDEMİR M. Yaşar, **Hadis Uydurma ve Sebepleri**, İfav yay., İstanbul 2009.

"Nesâî", **DİA**, XXXII, s. 563-565, İstanbul 2006.

"Nevevî", **DİA**, XXXII, s.45-49, İstanbul 2007.

KARAHAN Abdullah, **Hadis Râvilerinin Güvenilirliği**, Sır yay., İstanbul, 2005.

KASADAR Mehmet, **Sûrelerin Esrarı (114 Sûrenin Faziletleri, Hikmetleri ve Esrarı)**, Hicaz Yay., İstanbul tsz.

el-KASAMÎ Nasır b. Suud, **et-Tercî'u Fi'l-Kıraeti**, Daru Kunuzi İşbilya,Riyad 2013.

el-KÂSİMÎ Muhammed Cemâluddin, **Kavâ'idu't-Tahdîs Mın Funûni Mustalahi'l-Hadîs**, thk Muhammed el-Beytâr, Daru İhyâi Kütübi'l-Arabiyya, Beyrut 1961

el-KATTAN Mennâ' Halil, **Mebâhis Fî Ulûmi'l-Kur'an**, Mektebetu Vehbe, Kahire 2000.

el-KELÂBÂZÎ Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. el-Huseyn, **Ricâlu Sahîhi'l-Buhârî**, I-II, thk. Abdullah el-Leysî, Daru'l-Marife, Beyrut 1987.

KELEŞ Ahmet, **Hadislerin Kur'an'a Arzı**, İnsan Yay., İstanbul 2003.

el-KETTÂNÎ, Muhammed b. Ca'fer, **Hadis Literatürü (er-Risâletu'l- Mustatrafe)**, trc. Yusuf Özbek, İz Yay. İstanbul 1994.

_____ **Nazmu'l-Mutenâsir fi'l-Hadisi'l-Mutevâtir**, thk. Şeref Hicazî, Daru'l-Kütübi's-Selefiye, Mısır tsz.

KILIÇ Sadık, "Kur'an'ın Cem'i Meselesi", s. 261-277, **Atatürk.Ünv. İslami İlimler Fak. Derg.**, Sayı,4, Erzurum 1980.

KIRBAŞOĞLU Mehmet Hayri, "Hz. Peygamber Tasavvurumuzun Dönüşümü: Paradigmadan Paragon'a, Paragon'dan Kozmik İlke'ye", **SDÜİF** (IV. Kutlu Doğum Sempozyumu) Isparta 19-20 Nisan, 2001.

_____ **Alternatif Hadis Metodolojisi**, Otto Yay., Ankara 2013.

el-KİRMÂNÎ Şemsuddin Muhammed b. Yûsuf, Sahîhu Ebî Abdillah el-Buhârî Bi Şerhi'l Kirmânî, I-XXV, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 1981.

KOCA Suat, "Aydınlıkta Saklanan Bir Ayet: Ve İnneke 'Ala Hulukin Azîm (68/el-Klaem:4) Ayeti Çerçevesinde Kur'an'da Huluk Kavramını Yeniden Düşünmek", s. 27-58, **AÜİFD**, c. LV, sayı, 2, 2014.

KOÇYİĞİT Talat, **Hadis Usulu**, TDV Yay., Ankara 1998.

KOMİSYON, İbrahim Mustafa, Hâmid Abdulkadir, Ahmed Hasan ez-Zeyyâti Muhammed Ali en-Neccâr, **el-Mu'cemu'l-Vesît**, I-II, el-Mektebetu'l-İslamiyye, Kahire 1972.

KOMİSYON, **Kur'an Yolu**, I-V, DİB yay., Ankara 2007.

KÖKTAŞ Yavuz, **Kur'an'a Aykırı Görülen Hadisler**, İnsan Yay., İstanbul 2014.

el-KURTUBÎ Ebû Abdillah Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr b. Ferac el-Endelusî, **el-Câmi' Li Ahkâmi'l-Kur'an Ve'l-Mubeyyinu Limâ Tedammenehu Mine's-Sunneti Ve Âyi'l-Kur'an**, I-XXIV, thk. Abdullah b. Abdilmuhsin, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 2006.

_____el-Vecîz Fî Fedâili'l-Kitabi'l-Azîz, thk. Alauddin Ali Rıda, Daru'l-Hadis, Kahire 1992.

_____et-Tizkâr Fî Efdali'l-Ezkâr, Mektebetu Dâri'l-Beyân, Beyrut 1987.

KUTLUAY İbrahim, **Sünnete Göre Takdis ve Tafdil Meseleleri**, MÜSBE (Yayımlanmamış doktora tezi), İstanbul 2003.

KUTLUER İlhan, "Düşünme", **DİA**, X, s. 53-57, İstanbul 1994.

KUTUB Seyyit, **Fî Zilâli'l-Kur'an**, trc. Komisyon, I-XII, Hikmet yay., İstanbul 2001.

el-LEKNEVÎ Muhammed Abdulhayy, **el-Ecvibetu'l-Fâdila Li'l-Esileti'l-Aşereti'l-Kâmile**, thk. Abdulfettah Ebû Ğüdde, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrût 2005.

L.İ. KLİMOVİÇ, "Kur'an Metninin Oluşumu ve Tertibi", s. 143-158, trc. M. Kemal Atik, **KSÜİF** Der., cilt:2, sayı:4, 2004.

MADAZLI Ahmet, "Kur'an Okumaktan Maksat Tedebbür ve Tezekkürdür", s. 311-330, **EÜİFD**, sayı, 2, Kayseri 1985.

el-MAKDİSÎ Muhammed b. Tâhir, **Zehîratu'l-Huffâz**, I-V, thk. Abdurrahman el-Firyâî, Daru's-Selef, Riyad 1996.

el-MAKDİSÎ, Diyâuddîn Muhammed b. Abdilvâhid, **Fedâilu'l-A'mal**, thk. Ğassan İsa Muhammed Hermas, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1987.

MÂLİK B. ENES Ebû Abdillah el-Esbehî, **Muvattau'l-İmâm Mâlik (Rivâyetu Muhammed b. el-Hasen)**, Thk. Abdulvahhab Abdullatif, Vizâretu'l-Evkaf, Kahire 1994.

_____ el-Muvatta, (Yahya b. Yahya el-Masmûdî rivayeti) I-II, Çağrı yay. İstanbul, 1992. (M. Fuat Abdulbaki'nin 1951 tahkikli baskısından tıpkı basım).

_____ Muvattau'l-İmâm Mâlik (Rivâyetu Yahya b. Yahya el-Leysî),I-II, thk. Beşar Avad Ma'rûf, Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, Beyrut 1997.

MAŞALI Münteha, "Kur'an Okumanın Keyfiyeti ve Okuma Düzeyleri Üzerine Bir Tahlil Denemesi", s.75-89, **Usul Dergisi**, 15 (2011/1).

el-MİZZÎ Yûsuf b. ez-Zekî Abdurrahman, **Tehzîbu'l-Kemâl**, I-XXXV, Thk. Beşşar Avad Maruf, Muessesetu'r-Risale, Beyrut 1980.

MOTZKİ Harald, "Kur'an'ın Cem'i Son Dönem Metodolojik Gelişmelere Işığında Batılı Görüşlere İlişkin Yeni Bir Değerlendirme", s. 131-163, trc. Selim Türcan, **HÜİF** Dergisi, cilt. 5, sayı,10, Çorum 2006/2.

el-MUBÂREKFÛRÎ Muhammed Abdurrahman b. Abdirrahim, **Tuhfetu'l-Ahvezî Şerhu Câmi'i't-Tirmizî**, I-X, thk. Abdurrahman Muhammed Osman, Daru'l-Fikr, Beyrut tsz.

MUHAMMED HAKKI Nazillili Seyyid, **Dua ve Havas Hazinesi (Nusretu'l-Cünûd)**, trc. Rahmi Serin, Pamuk yay., İstanbul 2008.

MUHAYSİN Muhammed Salim, **Târîhu'l-Kur'ani'l-Kerîm**, Davetu'l-Hakk, Medine 1406.

el-MUSTAĞFİRÎ Ebu'l-Abbas Ca'fer b. Muhammed, **Fedâilu'l-Kur'an**, Thk. Ahmed b. Faris es-Selûm, Daru İbn Hazm, Beyrut 2006.

el-MUNAVÎ Zeynuddin Abdurraûf, **el-Fethu's-Semâvî Bi Tahrîci Ehâdîsi Tefsîri'l-Kâdî el Beydâvî**, thk. Ahmed Mucteba b. Nezîr, Daru'l-Asime, Riyad 1409.

el-MUNZİRÎ, Abdulazim b. Abdilkavî, **et-Terğîb ve't-Terhîb**, Thk. Muhammed Nâsiruddin el- Elbânî, Mektebetu'l-Mearif, Riyad 1424.

MUSLİM, Ebu'l-Huseyn b. el-Haccac b. Muslim el-Kuşeyri, **Sahihu Muslim**, I-III, Çağrı yay. İstanbul, 1992. (M. Fuad Abdulbaki'nin tahkikli baskısından tıpkı basım).

MÜFTÜOĞLU Ömer, **Bugünün Müslümanının Kur'an'la İletişimi**, Otto yay., Ankara 2012.

NAİM Ahmed, **Tecrîd-i Sarîh Tercemesi (Mukaddime)**, I-XIII, Başbakanlık Basım evi, Ankara 1982.

NEFES Hayrunnisa, **Kur'an Tilavetinde Temsili Okuma**, (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi), Samsun 2013.

en-NESÂÎ, Abdurrahman Ahmed b. Şuayb, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, I-XII, thk. Şuayb el-Arnavut ve Hasan Abdulmünim, Müessetü'r-Risale, Beyrut 2001.

_____ **Sünen**, I-VIII, Çağrı yay. İstanbul, 1992, (es-Suyuti şerhiyle birlikte). İstanbul, 1992. (M. Fuad Abdulbaki'nin tahkikli baskısından tıpkı basım).

_____**Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Faruk Hamâde, Daru ihyai'l-Ulum, Beyrut 1992.

_____**Fedâilu'l-Kur'an**, thk. Şeyh Semîr el-Hûlî, Muessesetü'l Kütübi's-Sekâfiyye, tsz.

_____ **ed-Du'afâ ve'l-Metrûkîn**, thk. Bûran ed-Denavî ve Kemal Yusuf el-Hût, Muessesetu'l-Kütüb es-Sekâfiyye, Beyrut 1985.

en-NEVEVÎ, Ebu Zekeriya Yahya b. Şeref, **Sahîhu Muslim Bişerhi'n-Nevevî**, I-XVIII, Daru'l-Kitabi'l-İlmiyye, Beyrut 2006.

_____**Riyâzu's-Salihîn**, Dâru's-Selâm, Kahire 2002.

_____**Tehzîbu'l-Esmâ**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz.

_____**el-Ezkâr**, Daru'l-Minhâc, Beyrut 2014.

en-NÎSÂBÛRÎ Ebû Abdillah el-Hakim, **el-Mustedrek Ala's-Sahîhayn**, I-IV, Daru'l-Marife, Beyrut tsz.

NÛRSİ Said, **Sözler**, Zehra Yay., İstanbul 2011.

OKİÇ Tayyib, **Tefsir ve Hadis Usulunun Bazı Meseleleri**, Nûn yay., İstanbul, 1995.

ÖMER B. HASAN OSMAN, **el-Vad' Fi'l-Hadîs**, Mektebetu'l-Gazzali, Dımeşk 1986.

ÖZAFŞAR Mehmet Emin, "Rivayet İlimlerinde Eser Karizması ve Müslim'in el-Camiu's-Sahîh'i", s. 287-356, **AÜİF** Dergisi, c. 39, 1999.

ÖZEL Mustafa, "Kur'an-ı Kerim'i Okuma Ve Âdabı", 75-90, **Diyanet İlmi Dergi**, sayı, 2, c. 43, Ankara 2007.

ÖZGEL İshak, "Kur'an'ın Üç Aşamalı Nüzûlu Anlayışının Lüğavi Temelleri Üzerine Bir Değerlendirme (Kur'an Tasavvuru Oluşturmaya Doğru)", s. 89-114, **Arayışlar- İnsan Bilimleri Araştırmaları**- yıl, 3, sayı, 5-6, Isparta 2001.

ÖZPINAR Ömer, **Hadîs Edebiyatının Oluşumu**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2005.

ÖZSOY Ömer, **Çağdaş Bir Sorun Olarak Kur'an'ın Anlaşılması Sorunu**, s. 41-48, Güncel Dini Meseleler Birinci İhtisas Toplantısı, (02-06 Ekim, 2002) DİB Yay. Ankara 2004.

ÖZTÜRK Mustafa, **Kur'an'ı Kendi Tarihinde Okumak-Tefsirde Anakronizme Ret Yazıları-**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2015.

_____ "Modern Döneme Özgü Bir Kur'an Tasavvuru", s. 35-47, **Marife** (Kur'an), Yıl: 10, sayı, 3, Konya 2010.

_____**Kur'an-ı Kerim Meali Anlam Ve Yorum Merkezli Çeviri**, Ankara Okulu Yay., Ankara 2014.

PAKDİL Ramazan, **Ta'lim Tecvid ve Kıraat**, İfav Yay, İstanbul 2013.

PATTEYEV Muhitdin, **Kur'an'ın Metinleşme Süreci ve Ana Konular**, (Yayımlanmamış doktora tezi), AÜSBE, Ankara 2002.

PAMUK Arif **Kenzu'l-Arş Duası Esrarı Hikmeti, Fazileti**, Pamuk yay., İstanbul 2014.

POLAT Selahattin, NAZLIGÜL Habib, DOĞANAY Süleyman, **Hadis Araştırma ve Tenkid Kılavuzu**, İfav yay., İstanbul 2008.

_____"Ferd", **DİA**, XXII, s. 368-369, İstanbul, 1995.

_____"Garîb", **DİA,** XIII, s. 375, İstanbul 1996.

er-RÂZÎ Ebu'l Fadl Abdurrahman b. Ahmed b. Hasan, **Fedâilu'l-Kur'an ve Tilâvetuhu**, Thk. Amir Hasan Sabri, Daru'l Beşari'l-İslamiyye, Beyrut 1989.

er-RÂZÎ Muhammed b. Ebîbekir b. Abdilkadir, **Muhtâru's-Sıhâh**, thk. Mahmud Hâtır, Mektebetu Lübnan, Beyrut 1995.

RIDVAN Muhammed Rıdvan, **Fedâilu'l-Kur'an**, Matbaatu Mısr, Kahire 1941.

es-SÂ'ÂTÎ, Ahmed Abdurrahman el-Bennâ, **el-Fethu'r-Rabbânî Ma'a Muhtasari Şerhihi Bulûğu'l-Emânî**, I-XXIV, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Mısır, tsz.

SABRİ Âmir Hasan, **Mu'cemu Şuyûhi'l-İmâm Ahmed b. Hanbel**, Daru'l-Beşairi'l-İslamiyye, Beyrut 1993.

SAĞMAN Ali Rıza, **İlaveli Yeni Sağman Tecvidi**, Bahar Yayınları, İstanbul 1958.

es-SA'LEBÎ Ebû İshak Ahmed b. Muhammed, **el-Keşf ve'l-Beyân**, I-X, thk. Muhammed b. Âşûr, Daru İhyai't-Turasi'l-Arabî, Beyrut 2002.

es-SALİH Subhi, **Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları**, trc. M. Yaşar Kandemir, İfav yay., İstanbul 2010.

es-SAN'ANÎ Abdurrezzak b. Hemmâm, **el-Musannef**, I-XII, thk. Habîbu'r-Rahmân el-A'zemî, el-Mektebü'l-İslamî, Pakistan 1983.

SANCAKLI Saffet, "Sûrelerin Fazileti İle İlgili Bazı Tefsirlerde Yer Alan Apokrif Hadislerin Kritiği", s. 147-172, **Diyanet İlmi Dergi**, c. 38, sayı, 3, Eylül Ankara 2002.

SATIBALDİEV Aytmırza, **Kur'an Ayetleri Arasında Üstünlük**, AÜSB (Yayımlanmamış Yüksek lisans tezi), Ankara 2007.

SELİM Amr Abdulmunim, **er-Rûhu ve'r-Reyhan Fî Fedâili ve Ahkami'l-Mesâhifi ve'l Kur'an**, Muessesetu'l-Mu'temin, Riyad 2000.

es-SEYYİD ALİ İSA İbrahim Ali, **Fedâilu Süveri'l-Kur'ani'l-Kerim**, Daru's-Selam, Kahire 2001.

SEYYİD KURDÎ HASEN ve el-BUNDÂRÎ Abdulğaffar Süleyman, **Mevsûatu Ricâli'l-Kütübi't-Tis'a,** I-IV, Daru'l-Kütübi'l-İlmiye, Beyrut 1993.

SEZGİN M. Fuat, **Tarîhu't-Turâsi'l-Arabî**, I-X, Câmiatu'l- İmam Muhammed b. Suud el İslamiyye, Riyad 1991.

_____ Buhârî'nin Kaynakları, Kitabiyat, Ankara 2000.

es-SİNDÎ Nuruddin Abdulhadi Ebû'l-Hasen, **Hâşiyetu's-Sindî Ala'n-Nesâî**, I-VIII, Thk. Ebûlfettah Ebû Ğudde, Mektebü'l Matbuat el-İslamiyye, Haleb 1986.

SOFUOĞLU M.Cemal, "Zayıf ve Mevzu Hadisler Açısından Tirmizî'nin Sünen'i Üzerine Bir İnceleme", s. 43-87, **DEÜİ** Dergisi., sayı VI, İzmir 1989.

SÖNMEZ Mehmet Ali, "el-Firyâbî", **DİA**, XIII, s. 15-146, İstanbul 1996.

es-SUYÛTÎ, Celaluddin Abdurrahman b. Ebi Bekr **el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'an**, thk. Fevvaz Ahmed, Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut 2012.

_____ el-Leâliu'l-Masnûa Fi'l-Ehâdisi'l-Mevdûa, I-III, thk. Muhammed Abdulmunim Râbih, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2007.

_____Tedrîbu'r-Râvî Fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî, thk. Ebû Kuteybe Nazar Muhammed, Müessesetu'r-Reyyan, Beyrut 2009

_____el-Ezhâru'l-Mutenâsira fi'l-Ahbâri'l-Mütevatire, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1996.

_____İs'âfu'l-Mubatta' bi Ricâli'l-Muvatta', Daru'r-Reyyan, Kahire 1988.

_____Esmâu'l-Mudellisîn, thk. Mahmud Hasan Nassar, Daru'l-Cîl, Beyrut 1992.

_____el-Hasasisu'l-Kübrâ, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1985.

SÜLÜN Murat, **Türk Toplumunun Kur'an Kültürü**, Ensar yay., İstanbul 2015.

eş-ŞÂFİÎ Muhammed b. İdris, **er-Risâle**, thk. Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetu'd-Dari't-Turas, Kahire 2005.

eş-ŞÂTİBÎ Ebû İshak İbrahim b. Musa, **el-Muvâfakât Fî Usûli'ş-Şerîa**, Daru'l-Kitab, Beyrut 2002.

ŞEN Ziya, **Kur'an'ın Metinleşme Süreci**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2000.

eş-ŞEVKÂNÎ Muhammed b. Ali, thk. Abdurrahman b.Yahya, **el-Fevâidu'l-Mecmûa Fi'l-Ehâdîsi'l-Mevdûa**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 2009.

et-TABERÂNÎ Süleyman b. Ahmed, **el-Mucemu'l-Kebîr**, I-XXV, thk. Hamdi Abdulmecid, Mektebetu İbn Teymiyye, Kahire 1983.

et-TABERÎ Ebû Muhammed Muhammed b. Cerîr, **Câmiu'l-Beyan 'An Te'vîli Âyi'l-Kur'an (Tefsîru't-Taberî)**, XXIV, Thk. Mahmud Muhammed Şakir, Ahmed Muhammed Şakir, Mektebetu İbn Teymiye, Kahire 2000.

TAHTAVÎ, **Âyetü'l-Kürsî Fedâiluha ve Havassuha**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye Beyrut, tsz.

et-TEBRÎZÎ el-Hatîp **Mişkâtu'l-Mesâbîh**, Thk. Muhammed Nasiruddin el-Elbânî, el-Mektebu'l-İslamî, Beyrut 1979.

TEKİN Mustafa, "Kur'an'ın "Hayat"laşmasında Özel Gün ve Gecelerin İmkanı", s. 995-108, **Diyanet İlmi Dergi** (Kur'an Özel Sayısı) DİB yay., Ankara 2012.

TEMEL Nihat, **Kıraat ve Tecvid Istılahları**, İfav Yay, İstanbul 2009.

TİRMİZİ, Ebu İsa Muhammed b. İsa, **Sünen**, I-V, Çağrı yay. İstanbul, 1992. (A. Muhammaed Şakir, M. Fuad Abdulbaki ve İbrahim Atve Avd'ın tahkik ettikleri Mısır, 1937 baskısından tıpkı basım).

TÜCCAR Zülfikar, "Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellam", **DİA**, X, s. 244-246, İstanbul 1994.

TÜRCAN Selim, "İlk Dönem Kur'an Tasavvuru ve Dönüşümü", s. 251-264, **İslami İlimler Dergisi**, cilt: III, sayı, 2 (İslam Tarihçiliği Sayısı), Çorum güz (2008).

TÜRER Celal, "Muhammed İkbal'in Kur'an Tasavvuru", s. 63-78, **Diyanet İlmi Dergi**, cilt, 46, sayı, 2, Ankara 2012.

el-UBBÎ Muhammed b. Halife, **İkmâlu İkmâli'l-Mu'lim**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1994.

ÜNAL Mehmet, "Kur'an Kendini Nasıl Tanıtır?" s. 233-256, **Diyanet İlmi Dergi** (Kur'an Özel Sayısı), DİB yay., Ankara 2012.

el-VÂHİDÎ Ali b. Ahmed, **et-Tefsîru'l-Besît**, I-XXV, thk. Muhmmed b. Salih el-Fevzân, Silsiletu'r Resâil el-Camiiyye, Riyad 1430.

VATANDAŞ Celalettin, "Kur'an'ın Hayata Müdahalesi (Bireyin ve Toplumun İnşası)", s.177-192, Samsun'da Kur'an Günler **XI. Kur'an Sempozyumu**: Kur'an ve Risalet, (25-26 Ekim 2008), Fecr Yay., Ankara 2009.

el-YAFİÎ Ebu Muhammed Abdullah b. Esad, **ed-Durru'n-Nazîm fi Havassi'l-Kur'ani'l-Azîm**, Matbaa-i Amire, Mısr 1323.

_____**ed-Durru'n-Nazîm** (Kur'an-ı Kerim'in Havas ve Esrarı), trc. Hami Erin, Pamuk Yay. İstanbul tsz.

YARDIM Ali, **Hadis** I-II, Damla yayınevi, İstanbul 1997.

YATKIN Nihat, **Hadisi Anlamada Yöntem**, İfav yay., İstanbul 2013.

YAZIR Elmalılı Hamdi, **Hak Dini Kur'an Dili**, I-X, Akçağ yay., Ankara 1995.

YÜCEL Ahmet, "İbnü'l-Arabî Ebû Bekir (Hadis İlmindeki Yeri)", **DİA**, XX, s. 491-493, İstanbul 1999.

ez-ZEHEBÎ Muhammed b. Ahmed b. Osman, **Tezkiratu'l-Huffâz**, I-IV, thk. Zekeriya Umeyrât, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1998.

_____ **el-Kâşif Fî Ma'rifeti Men Lehu Rivâyetun Fi'l-Kütübi's-Sitte**, I-II, thk. Burhanuddin Ebu'l-Vefa el-Helebî, Daru'l Kıble, Cidde 1992.

_____**Mîzânu'l-İ'tidâl Fî Nakdi'r-Ricâl**, I-V, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Daru'l-Marfe, Beyrut tsz.

_____**el-Müğnî Fi'd-Du'afâ**, I-II, thk. Nuruddin Itr, İhyau Turâsi'l-İslami, Katar 1987.

_____ **Zikru Esmâi Men Tukullime Fîhi Ve huve Mevsûkun**, thk. Muhammed Şekûr b. Mahmud, Mektebetu'l-Menar, Ürdün 1986.

_____ **Siyeru A'lami'n-Nubelâ**, I-XXV, thk. Komisyon, Müessesetu'r-Risale, Beyrut 1996.

ez-ZEHEBÎ Muhammed Huseyn, **et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn**, I-III, Mektebetu Vehbe, Kahire 2000.

ez-ZEMAHŞERÎ Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, **el-Keşşâf An Hakaiki Ğavamidi't-Tenzîl ve Uyûni'l Ekâvîl**, I-VI, thk. Adil Ahmed ve Ali Muhammed, Mektebetu'l-Abîkân, Riyad 1998.

ez-ZERKÂNÎ Muhammed Abdulazim, **Menahilu'l-İrfân Fî Ulûmi'l-Kur'an**, I-II, thk. Fevvaz Ahmed, Daru'l-Kitabi'l-Arabi, Beyrut, Lübnan 1995.

ez-ZERKEŞÎ Bedruddin Muhammed b. Abdillah, **el-Burhân Fî Ulûmi'l-Kur'an**, I-III, thk. Muhammed Ebul Fadl İbrahim, Mektebetu Daru't-Turas, Kahire 1984.

_____ **en-Nuket Ala Mukaddimeti İbn Salah**, I-II, thk. Zeynulabidin b. Muhammed, Mektebetu Advai's-Selef, Riyad 1998.

ez-ZİRİKLÎ Hayruddin b. Mahmud b. Ali . Fâris, **el-A'lam Kâmûsu Terâcim**, I-VIII, Daru'l-İlm, Beyrut 2002.

ez-ZURKÂNÎ Muhammed b. Abdulbaki b.Yûsuf, **Şerhu'z-Zurkânî 'Ala Muvattai'l-İmâm Mâlik**, I-IV, thk. Abdurrauf Sa'd, Mektebetu's-Sekâfeti'd-Diniyye, Kahire 2003.